

XXXIV. kötet 1. füzete.

1904. márczius.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF.

Ára 1 kor. 50 fill.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA.

1904.

TARTALOM.

	Lap
SZINNYEI JÓZSEF. Alaktani adalékok. (III.) Az Árpád-kori szóvégi u betűk mivolta	1
MELICH JÁNOS. Szláv jövevényszavaink. (VIII.)	12
SZABÓ DEZSŐ. A vogul szóképzés. (I.)	55
KALMÁR ELEK. A jelző	75
ÁSBÓTH OSZKÁR. A magyar nyelv árja és kaukázusi elemei. (IV.)	100

Ismertetések és bírálatok.

<i>Ballagi Aladár.</i> Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szó- tár. — Ism. FIGYELŐ	122
---	-----

Értesítő.

† Ujfalvy Károly	127
A helsingforsi Finnugor Társaság	127
A helsingforsi egyetem finnugor tanári széke	127
Finnugor nyelvészeti tanári szék az uppsalai egyetemen	128
Vogul tanulmányút	128
Irodalom	11

Folyóiratunk negyedévenként jelenik meg, mégpedig márczius, június, szeptember és december hóban. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s ára 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.

Kérelem: *Kérjük a nyelvészeti munkák s különösen programm-értekezések szerzőit, szíveskedjenek ismertetés végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szerkesztőnek: Budapest, VIII., József-körút 17.*

Alaktani adalékok.

(Harmadik közlemény.)

3. Az Árpád-kori szóvégi *u* betűk mivolta.

Midőn a tövégi rövid magánhangzók kérdéséhez hozzászóltam (NyK. 33: 129—138), csak az Árpádok kora utáni időre terjeszkedtem ki s arra az eredményre jutottam, hogy ezen időből az egykori szóvégi eredeti rövid magánhangzóknek egyetlen-egy kétségtelen maradványa sincsen kimutatva. Azon kérdésnek a tárgyalását, hogy mikép vélekedjünk az Árpád-kori oklevelekben és az ANONYMUS krónikájában előforduló *u*-végű szavakról (pl. *nogu* : nagy, *harmu* : három, *zadu* : szád, *zerelmu* : szerelem), máskorra hagytam. Most le akarom róni ezt a tartozásomat; de előbb röviden ismertetnem kell az eddigi nézeteket.

TOLDY FERENCZ «Az ó- s középkori magyar nemzeti irodalom történeté»-ben (1851) azt mondja (1 : 106):

«Hangzó végzésekben is nyelvünk gazdag volt, mi a rokon nyelvek közül a finnre emlékeztet, s a nyelvet folyóbbá tette. E végzéseket kihangzásoknak*) (Auslaut) lehetne nevezni, s hihetőleg gyengén ejtette k,**) míg végre nagyobb részt kivesztek. Ily hangzások voltak 1. az *a*, *e*, *i*, ... 2. az *u* és *ü*...» (A magyar nemzeti irodalom története a legrégebb időktől a jelenkorig rövid előadásban' cz. munkájában [3. kiad. 1 : 27] e 'kihangzásokat' sorföltötti kis betűvel jelöli: *gyimilcs*ⁱ, *alm*^u, *szerelm*^ü stb.)

*) A kezemenl levő 3. kiadásban: «kihangzásoknak vagy véghangzásoknak».

***) Én ritkítottam, nemkülönben az alább következő idézetek egyes helyeit is.

RIEDL SZENDE 1858-ban megjelent «Magyarische Grammatik»-jában (49. l.):

«In der Leichenrede, in den ältesten Urkunden, beim ANONYMUS . . . findet sich bei vielen Stämmen ein — freilich ziemlich verdunkelter — vokalischer Auslaut, der bei denselben heutzutage verloren gegangen ist.»

Ugyanő 1859-ben megjelent «Magyar hangtan»-ában (94. l.):

«A Halotti Beszédben, a legrégibb oklevelekben, ANONYMUSNÁL . . . sok törzseknel véghangzót — habár többé vagy kevésbbé elhomályosítva — találunk, hol az mai napig egészen eltűnt.»

HUNFALVY PÁL 1864-ben RIEDL SZENDE «Magyar nyelvtan»-ának ismertetésében (NyK. 3: 260):

«A 14. lapon a történeti hangváltozás példájára felhozza, többi közt, a mai álom szót, mely még ANONYMUSNÁL álmu. Talán így áll ez: a mai álom, ANONYMUS idejében álm volt egy utóhanggal, mely most elveszett; mert az utóhangú u nem a mai o, az utótagban. Így volt as-u, ma tas stb.»

SIMONYI ZSIGMOND «A régi nyelvmélekek olvasásáról» című értekezésében (1880, Nyr. 9: 102—104):

«Árpád-kori nyelvmélekeinkben néhol még meg van őrizve egy magánhangzó, melyet a megfelelő újabb szóalakokban hiába keresünk. Legfontosabb e tekintetben a tövégi magánhangzónak az alanyesetben megvonta . . . Legtöbb esetben az u ü magánhangzókat találjuk ilyenkor a szó végén, egyéb magánhangzók ritkák s néha kétesek . . .

«E teljes alakok véghangzóját Toldy F. a német auslaut szerint kihangzásnak nevezte s apró betűvel írta, mint valami lényegtelen, mintegy járulékhangot, mely talán úgy ragadt hozzá a 13. században a 19. századbeli szóhoz, — mintha a régi útu a mai útból keletkezett volna, nem pedig a mai út a régi útu-ból. Mi nem írhatjuk és olvashatjuk többé úgy, hogy út^u, álm^u stb., hanem megbecsüljük ez érdekes nyelvtörténeti adatokat, mert megegyeznek azzal, a mit már a rokon nyelvekből is következtetnünk kellett.»*)

*) V. ö. még: A magyar nyelv 1: 155 és TMNy. 1: 214—217.

HUNFALVY PÁL «Nyelvtudomány és nyelvtanítás» című munkájában (1884):

«Azt kérdi SIMONYI, vajjon az ANONYMUS *álm*-jének *u*-ja nem maradt-e fenn a mai *álm*-nk-ban? Bizony, nem! alig is győzőm csodálni, hogy a nyelvtörténetekben annyira jártas író azt a kérdést teheti. Hisz annak dönthetetlen tanúsága szerint, az ANONYMUS így ragozta volna a szót: *álm*-*muk*, ha ugyan nyelvérzéke az *u*-t a tőhöz valónak hiszi vala. — Tagadhatatlanul áll, hogy az ANONYMUS és régi oklevelek írása sok szót utóhanggal mutat fel s ez a tünemény talán a kiejtésből magyarázható. Egyszer mult nyáron egy béresem fiját olvastatám, mert kíváncsi valék, tud-e már olvasni, minthogy iskolába jár. S íme, a fiú a mássalhangzón végződő szokat mind egy utóhanggal ejté ki, pl. *bab-u*, *öt-ö*, *tehén-e*, stb. Nem ez-e az ANONYMUS és a régi oklevelek kiejtése? De hogy az nem általános vala, mutatja ismét a Halotti beszéd, a melyben *pur*, *urduung*, *hotolm*, *pukul* utóhang nélkül állanak; jöllehet az *ur* mellett ott van *ur-u-szág* is.» (6.) . . . «A magyar nyelvnek is hajlandósága van a trochæusi lejtésre: vajjon nem ennek kell-e az *álm* (*alm*)-féle alakokat tulajdonítani, valamint *azt-at*, *ezt-et*, *öt-et* féléket is? . . . De hogy *álm*-nak *u*-ja nem tartozott a szó tőjéhez, bizonyítják a neki megfelelő szók a vogulban és osztjákban . . .» (7. l.) [V. ö. ennek ellenében: SIMONYI, A magyar szótók, 1887].

BALASSA JÓZSEF «A szóvégi önhangzók a magyarban» című értekezésében (1885, NyK. 19: 153):

«Nagyon feltűnő az a körülmény, hogy míg a szavak ragos alakjai arra mutatnak, hogy a tővégi hangzó minősége különböző volt az egyes szavaknál, addig a legrégebb nyelvemlékekben azt látjuk, hogy a hol megmaradt egy ily teljesebb alak, a végső hangzó benne mindig csak *u*, *ü*, egyéb magánhangzók nagyon ritkák, s néha kétesek. Ebből azt lehetne következtetni, hogy e hangzók mindig egyformák voltak, s különbözőségük tán csak újabb fejlődés. Csakhogy ezen nyelvemlékei adatok mind abból a korból valók, mikor már a szóvégi hangzók teljesen veszni indultak, míg a tárgyrag, a többes képző sokkal régebb időben járultak a tőhöz, tehát eredetibb alakot őriztek meg. A különböző szóvégi hangzóból előbb gyengülés folytán *u*, *ü* lett, s azután veszett csak el ez a hangzó. Épen így történt ez a németben is, a hol ma minden szóvégi hangzóból hangsúlytalan *e* lett; az angolban ezek a hangzók is elvesztek (pl. gót *sunna*, feln. *sonne*, ang. *sun*; gót. *namō*, fn. *name*, ang. *name* — olv. *ném*).»

Ugyanő a «Tüzetes Magyar Nyelvtan»-ban (1895, 1:106):

«Mindazon szavakban, melyeknek végén okleveleink megőrizték a *tő* véghangzóját, ez a hangzó *u*, *ü*, néha *i*, akár nyiltabb, akár zárta magánhangzóval van az illető szó a mai nyelvben. Ebből azonban nem következtethetjük, hogy e magánhangzók eredetileg egyformák voltak, hanem ellenkezőleg csak azt tanúsítják, hogy akármilyen volt a szóvégi magánhangzó, előbb *u*, *ü* lett belőle a szó végén, s csak azután veszett el egészen. Ugyanily fejlődést látunk a német nyelvben is, a hol az utolsó szótag magánhangzójából, bármilyen volt is, a mai nyelvben hangsúlytalan *e* lett, s ez az *e* a legtöbb német nyelvjárásban, valamint az angol nyelvben, egészen elveszett. — A tővégi magánhangzók elveszésének idejét körülbelül a X—XII. századra tehetjük ...»

ZOLNAI GYULA «Nyelvméleink a könyvnyomtatás koráig» (1894) című munkájában:

«A Névtelen Jegyző s a Halotti Beszédet, legelső összefüggő nyelvemlékünket is megelőző latin oklevelek számos magyar névszót egy-egy szóvégi hangzóval teljesebb alakban őriztek meg. Például eszót *hadút* egy 1055-iki oklevél így írja: *hodu vtu* azaz *hodu-útu*. Anonymusnál pedig az *alom* szó még *almu* azaz *álm* stb.» (7. l.)

SZAMOTA ISTVÁN «A tihanyi apátság alapítólevele» című értekezésében (1895, NyK. 25:147):

«Az úgynevezett szóvégi kihangzókra — jóllehet temérdek példa áll rendelkezésünkre — semmi bizonyosat sem mondhatunk. Ilyen szóvégi kihangzó három volt, ú. m. *a*, *i* és *u*; legritkább az első és leggyakoribb a harmadik. Legkorábban eltűnt a két első, ugyanis 1220 után már nem található, az *u* még elvéve 1240-ig előfordul, mind a három csak mássalhangzók után áll, tekintet nélkül arra, hogy az illető szó magas- vagy mélyhangú... Ezeknek a szóvégi magánhangzóknek kérdése csak akkor lesz tisztázható, ha majd minden fönmaradt adat össze lesz gyűjtve, mert csak akkor lesznek megállapíthatók azok a mássalhangzók és hangsoportok, melyekre ezek következni szoktak.»

MUNKÁCSI BERNÁT «A magyar magánhangzók történetéhez» című értekezésében (NyK. 25:284—286):

«Egy másik érdekes kérdése nyelvtörténetünknek a tővégi magánhangzókra vonatkozik, melyek tudvalevőleg még bő számban jelentkeznek a régebbi árpádkori okleveleinkben. Tapasztalva, hogy az árpádkori hangzórendszer nagyjában egyezett a maival, már eleve is nagyon kétesnek kell jelezniük — ha általánosságban van értve (NyK. 24:»

397) — azon nézet helyességét, mely szerint „a tövégi magánhangzók elveszésének idejét körülbelül a XII. századra tehetjük” . . .

«Méltán vehetjük . . . föl ezek után a nehéz kérdést, mik hát voltaképen azok a magánhangzói végzetek, melyeket főkép a XI. és XII. század oklevelei egyes mai mássalhangzós végzetű töveknél jeleznek?

«Szerény nézetem szerint ha e betűknek (*u, i*) tényleg hangok feleltek meg s nem pusztán — a mint esetleg valamely későbbi kutatás még kiderítheti — ortografiai sajátosságok: értelmezésük csak azon nyomok alapján lehetséges, melyek a tövégi magánhangzóra nézve még a vogulban megmaradtak. Ezek t. i. ama könnyen eleső s néha *ä*-vel is váltakozó *-é* véghangzóból állanak, mely némely képző és rag teljesebb alakján jelentkezik, így: lativus *-né, -n* (pl. ÉV. *ämpné* ,ebnek’, *māné* ,földre’; de: *āsān* ,atyjának’, *vātan* ,partra’) | loc. *-té, -t* (pl. ÉV. *vitté*: KV. *vitēt* ,vizben’, ÉV. *pačemt* ,oldalomnál’, *asěrmāt* ,hidegben’) | acc. *-m, -mē* (pl. KV. *načmē* ,gerendát’: *ěkwētām* ,feleségét’) | inf. ÉV. *-uňkwē*, KV. *-očw, -oč* | part. praes. KV. *-pe, -p*, ÉV. *-pä, -p* (pl. *ünlöp* ,ülő, *čajtpä* ,futó’). Ezeknek a tavadai vogulban még változatosabb alakok felelnek meg, hol a loc. ragja: *-ta, -tä, -té*, a lativusé: *-na, -ne, -n*, az accusativusé: *-mi, -mē*. Azt tehetjük tehát föl ezek analogiáját követve, hogy a XI., illetőleg XII. században hangzottak még egy-egy részében a magyar nyelvterületnek bizonyos esetekben (melyeknek föltételeit az adatok csekély száma miatt egyelőre meg nem állapíthatjuk) ilyes, hogy így nevezzük, súlytalan kihangzások, melyeknek hangszineit az *u, i* írást követve, bizonyára a már kimutatott zártabb *o, ö* és *é* lehettek. Ezek valószínűleg, különösen az összefüggő folyékony beszédben ugyanegy nyelvterületen is eleshettek, a mint az ilyféle hangzóknál ezt a vogulban is tapasztalhatjuk. Természetes e mellett, hogy míg az egyik oklevélről már csak a pontosság és hitelesség kedvéért is a teljesebb kiejtést követte iratában, a másik, ki egyszersmind más vidékbéli volt, ily kihangzásokat vagy nem ismert, vagy nem tartott lényeges hangelemnek.»

Magam a szóvégi *u*-t régebben az *u* és *ü* hang, később az *u* vagy az *o*, illetőleg az *ü* vagy az *ö* hang jelének tartottam (l. A magyar nyelv rendszere [1887] 51; A magyar nyelv [1897] 72). Majd a XV. század végéről való Ábel-féle olasz-magyar szójegyzéknek sajátosságos írásmódja megingatott előbbi nézetemben. E szójegyzékben egy csomó mássalhangzós-végű szó végére magánhangzó jegye van írva, pl. *sepe leagno* (szép leány), *tisi* (tiz), *napotu* (napot),

nege (négy), *burso* (bors) stb. (NyK. 31 : 226—227). Minthogy a nyelvemlék kora miatt teljes lehetetlenségnek kell tartanunk azt, hogy ezek a szóvégi betűk hangokat jelöltek volna, ez az írásmód azt a sejtelmet keltette bennem, hogy az Árpádok korabeli oklevelekben és az ANONYMUSBAN előforduló magyar szavak végére írt *u* talán olyan betű volt, a mely nem is jelölt hangot (NyK. 31 : 227).*) Úgy vélekedtem, hogy ezt a föltevést még két tény támogatja; nevezetesen 1. az, hogy míg azt az *u* betűt, a mely kétségtelenül valamely hangnak a jele volt, sűrűn váltogatták más betűkkel (*v, w, uu, uv, iv, iu*), addig a szó végén egyetlenegy előttem ismert kétségtelen eset (*kerekv* 1055) kivételével mindig *u-t* találunk; — 2. az, hogy *u-t* találunk írva egynéhány olyan idegen szó végére is, a mely mássalhangzós véggel került hozzánk, pl. *Ecilburgu* (ANONYMUS, cap. 1., 47.), *holmu* (1211 stb.). — Ennek következtében Magyar Nyelvhasználat-om második kiadásában (1903) a szótövekről szóló fejezetben az Árpád-kori *u*-végű szokat mint a tövégi rövid magánhangzó megvoltának állítólagos bizonyítékait kétségeseknek jeleztem (59. l.); mindazáltal megemlítettem egyetemi előadásaimban azt a lehetőséget is, hogy azok az *u-k* talán tökéletlen képzésű magánhangzók (*ə, ɛ*) jelei voltak. — A kérdés tüzetes megvizsgálására eddigelé nem volt érkezésem, azért még Magyar Nyelv-emnek nemrégiben megjelent 5. kiadásában is csak annyit mondtam, hogy «nem tudjuk, hogy ez a szóvégi *u* csakugyan magánhangzót jelölt-e, vagy csak valami helyesírási sajátság volt» (70. l.).

Ennyit tartottam szükségesnek előre bocsátani ezen érdekes kérdés történetéből.

Mármost lássuk, hogy hang-érték nélküli betűk voltak-e azok az *u-k*, vagy pedig csakugyan hangot jelöltek.

Tudjuk, hogy vannak népek, a melyek sok szó végére hang-érték nélküli betűt írnak (pl. az orosz *ъ-t*, a francia és az angol *e-t*). Ezeket a betűket a hagyomány őrizte meg abból az időből,

*) Csak később vettem észre, hogy ennek a lehetőségét — másból következtetve — már MUNKÁCSI is fölvetette hét évvel azelőtt (l. fönnebb).

mikor még hangot jelöltek velük; s most pl. az orosz csupa szó-kásból olyan (más nyelvekből átvett) szavak végére is ír ilyen hang-érték nélküli betűt, a melyeknek a végén sohasem volt annak a betűnek megfelelő hang (pl. паркъ park, атласъ atlasz, фирманъ fermán, теноръ tenór). Minálunk — minthogy a szóvégi *u-k* nyelvünk történelmi korának kezdetétől fogva megvan-nak, a melyet csak kis időköz választ el a latinbetűs írás meg-honosodása korától — ilyen írásmód csak úgy volt lehetséges, ha a latinbetűs írást olyan néptől tanultuk, a mely hangérték nélküli betűket írt a mássalhangzós-végű szavak végére. De hát olyan-tól tanultuk-e?

Mielőtt belefoghattam a szóbanforgó betűk mivoltának viz-gálatába, MELICH JÁNOS széleskörű és mélyreható vizsgálódásainak egyik eredményeképp kitűnt, hogy a mi eleink írástanítói a szlové-nek voltak; azok pedig nem írtak a mássalhangzós-végű szavak végére hang-érték nélküli betűket, tehát a mi eleink sem vehettek át tőlük ilyen szokást.

Eszerint azok a szóvégi *u-k* — legalább kezdetben — mégis csak hangokat jelöltek. De milyeneket? Az én véleményem szerint azok közül, a kiknek nézetét főnnebb közöl-tem, azok jártak közel a valósághoz, a kik — hogy úgy mond-jam — nem «rendes» magánhangzók jeleinek tartották ezen *u-kat*; nevezetesen: TOLDY («hihetőleg gyengén ejtettek»), RIEDL («ein — freilich ziemlich verdunkelter — vokalischer Aus-laut», «véghangzót — habár többé vagy kevésbé elhomályo-sítva») és MUNKÁCSI («súlytalan kihangzások»). — Azonban a «gyengén», «verdunkelt», «elhomályosítva», «súlytalan» szóval mégsem találták fején a szeget.

Hogy a mi szóvégi teljeshangú rövid magánhangzóink a folyékony beszédben már a történelem-előtti korban nem voltak meg, azt kétségtelenül bizonyítja egy tény, a melyet MUNKÁCSI éles szeme vett észre, t. i. az, hogy régi török jövevényszavaink végén megmaradt az eredeti teljeshangú rövid magánhangzó (pl. árpa, alma, gyertya, kéve, serke, teve stb. NyK. 25 : 284—285). Ha ezen török szavak átvétele idejében a magyar szavak végén meglettek volna még az egykori teljeshangú rövid magánhangzók s csak azután indultak volna pusztulásnak, akkor a török szavak véghangzója is osztozott volna sorsukban, azaz ma

azok is mássalhangzós-végűek volnának. Ez egészen kétségtelen dolog.

Tehát a szóbanforgó *u* betűk nem lehettek teljeshangú magánhangzók jelei, hanem a tökéletlenedés valamelyik fokán álló magánhangzókat kellett jelölniük.

Természetes és tudvalevő dolog ugyanis, hogy a szóvégi magánhangzók elveszése nem máról-holnapra történik, hanem fokozatos tökéletlenedés útján megy végbe. Erre világos példákat találunk egyebek közt a finn nyelvben, a melynek délnyugati nyelvjárásai*) a mi *u* betűink rejtvényének megfejtéséhez igen becses adatokat szolgáltatnak. Ezen nyelvjárásokban ugyanis a véghangzó elveszett a kéttagú szavak végéről, ha az első szótag hosszú volt, a többtagúak végéről pedig általában. Ilyen eredeti rövid véghangzó nélküli alakok már a XIV. század második felében előfordulnak, tehát a hangfejlődés meglehetősen régi; mindazonáltal a szavak végén, ha magukban mondják ki őket vagy szünetet tartanak utánuk, még most is gyakran hallani mormolt (gemurmelt) és zöngétlen magánhangzókat.

A mormoló hangról és a mormolt magánhangzókról ezeket olvassuk SIEVERS «Grundzüge der Phonetik»-jában:

«Eine Art Mittelstellung zwischen der Vollstimme und dem Flüstern nimmt die Murmelstimme (Halbstimme) ein, deren man sich beim Murmeln, d. h. halblauten Sprechen bedient und die auch in verschiedenen Variationen beim Stöhnen erzeugt wird.» (80. §.)

«Von der Vollstimme unterscheidet sich die Murmelstimme insbesondere dadurch, dass die Stimmbänder infolge zu weiter Stellung und zu geringen Expirationsdrucks nur schwach und unvollkommen ansprechen, dem Stimmtone also Flüster- und Hauchgeräusche beigemischt werden, welche die beim Murmeln entweichende Nebenluft hervorbringt. Sie kann vermuthlich durch beliebig schlaffe Articulation des Kehlkopfs erzeugt werden, vielleicht aber ist für sie typisch die zuerst von CZERMAK . . . beobachtete Bildungsweise, dass die Knorpelglottis geöffnet bleibt . . .» (81. §.)

«Zu allen vollstimmigen Vocalen können, wie stimmlose, so auch

*) V. ö. H. OJANSUU: Suomen lounaismurteiden äännehistoria (= A délnyugati finn nyelvjárások hangtörténete). Helsingissä, I. 1901; II. 1903. — L. 1: 155—198.

gemurmelte Parallelen gebildet werden, und sie werden es thatsächlich bei durchgehender Anwendung der Murmelstimme statt der Vollstimme. Ausserdem treten aber auch beim lauten Sprechen an unbetonten Stellen der Rede sehr oft Murmelvocale auf; es gehören dahin z. B. die sog. geschwächten *e* des Deutschen (deren richtige Aussprache solchen Ausländern, welche in ihrer Muttersprache keine Murmelvocale kennen, ziemliche Schwierigkeiten zu bereiten pflegt)... Wir bezeichnen diese Murmelvocale durch kleine Vocalzeichen über der Linie, z. B. nhd. *hatte*, gesprochen *ˈat̩*.» (263. §.)

«Wie das Beispiel des Hebräischen zeigt, können auch da, wo Murmelvocale infolge blosser Accentlosigkeit an die Stelle vollstimmiger Vocale in lauter Rede treten, noch verschiedene Vocalqualitäten unterschieden werden, aber ihr Klangunterschied fällt wegen der Schwäche der Stimme nicht so in's Ohr, und meist wird auch wegen der Nachdruckslosigkeit der betreffenden Silben die spezifische Articulation weniger correct ausgeführt, so dass schliesslich an Stelle aller Vollvocale unterschiedslos ein einziger Murmelvocal (der sog. unbestimmte Vocal, jetzt auch wohl schlechthin Schwa genannt) treten kann, bei dem höchstens noch Unterschiede nach der lautlichen Nachbarschaft gemacht werden. Übrigens ist die Qualität dieses ‚unbestimmten Vocals‘ (ə) in den Sprachen und Mundarten, die ihn überhaupt kennen, im Einzelnen sehr verschieden.» (264. §.)

A szóvégi magánhangzók teljes elveszését több gyengülési (tökéletlenedési) fok előzi meg; a folyamat a következő:

1. teljeshangú magánhangzó > 2. megfelelő mormolt magánhangzó > 3. határozatlan (mormolt) magánhangzó > 4. zöngétlen magánhangzó > 5. a magánhangzó teljes hiánya.

Ez igen hosszú időn át tartó fejlődési folyamat, s mint a fönnebb említett finn nyelvjáráások példája mutatja, a különféle gyengülési (tökéletlenedési) fokok más-más hangtani helyzetben egy időben is meglehetnek a nyelvben.

Az elmondottak után kétségtelennek kell tartanunk, hogy az Árpádok korában (nem tudni, meddig) bizonyos hangtani helyzetekben, pl. mikor a szót nyomatékosan magában mondták (feleletül), vagy mondat végén szünet előtt, hallható volt még az egykori teljeshangú véghangzó gyengült utódja: egy m o r m o l t m a g á n h a n g z ó. S ha mármost tekintetbe vesszük azt, hogy a mai (ragok és képzők előtti) különféle tövéghangzók (*a, o, u, e, ë, ö, ü*) egykori megfelelőjének jelölésére a szó végén a kétségtelen

esetekben mindíg ugyanazon betűt, t. i. az *u-t* alkalmazták s ezt más betűvel nem váltogatták (kivéve a vele egyértékű s csak egyetlen-egyszer előforduló *v-t*): arra a következtetésre kell jutnunk, hogy ez az *u* a szóbanforgó esetekben az ú. n. határozatlan magánhangzó jele volt.*) (Zöngétlen magánhangzókra azért nem gondolhatunk, mert azokat — minthogy akusztikai benyomásuk a *h* hangéhoz hasonló — semmi esetre sem jelölték volna *u*-val.)

[Az *u*-n kívül (de nem vele váltakozva) előfordul ritkán *i*, és még ritkábban *a*, *e* is. Az *a* meg az *e* egyetlen-egy ismeretlen eredetű szó (*uchuga* 1079—80: *vhvg* 1135) kivételével csakis idegen eredetű tulajdonnevek végén fordul elő. Mivoltáról csak az egyes adatok tüzetes megvizsgálása után lehet véleményt mondani. — Az *i*-nek kétségtelen példái mind *-di* (*-ti*)-végű helynevek; ezeknek az *-i*-je minden bizonynyal képző (demin.) s teljesebb *-ia*, *-ie*-ből való, pl. *Fotudi* 1055: Fadd; v. ö. *faddia-k*].

Annak az írásbeli ingadozásnak, hogy a mai mássalhangzós-végű szavak részint *u*-val, részint *u* nélkül vannak írva, az a magyarázata, hogy a régiek természetesen többnyire a rendes, folyékony beszédbeli kiejtést követték, de közben-közben — mintha észrevették volna magukat — a kivételes (= csak bizonyos esetekre szorítózkodó) kiejtés szerint írták a szót, talán azért, mert azt eredetibbnek, hitelesebbnek, nyomatékosabbnak s így emlékezet okáért fogalmazott hiteles iratba (oklevélbe, krónikába) inkább illőnek tartották.

Lehetséges, hogy beszéd közben (a fönnebb említett hangtani helyzetekben) határozatlan magánhangzóval megtoldottak néha egy-egy olyan szót is, a mely eredetileg mássalhangzós-végű volt, s innen van talán az *Ecilburgu*, *holm* írás; de viszont az is lehetséges, sőt nagyon valószínű, hogy a régiek néha csupa megszokásból írták *u* betűt olyan szó végére is, a melyet sohasem

*) Ennek a határozatlan magánhangzónak palatalis hangzójú szótag után valamivel palatalisabb színezete lehetett, mint gutturalis hangzójú szótag után. Ilyen változó hangszíne van a határozatlan átmeneti (glide) hangzónak, *a*-nek abban a cseremiszi nyelvjárásban, a melyet PAASONEN tanulmányozott (v. ö. Journal de la Société Finno-Ougrienne XXI, 5. 8).

hallottak magánhangzós-végűnek ejteni. Ezt különösen az ANONYMUS-ról tehetjük föl jó okkal, mert nála szinte föltűnő sűrűn fordulnak elő szóvégi *u*-k, holott a korabeli és a következő évtizedekből való oklevelek, nemkülömben a Halotti Beszéd tanúsága szerint az ő idejében a határozatlan magánhangzók már nagyon is ritkulóban lehettek.

Annyi bizonyos, hogy ezek a szóvégi *u*-k csak kivételes hangzást jelöltek, mert a folyékony beszédben az egykori szóvégi rövid magánhangzónak a történelmi korban már nyomuk sem volt.

SZINNYEI JÓZSEF.

Irodalom.

BALLAGI ALADÁR. Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár. I. k. 1. fele. 448 l. (Akadémia).

— —. A magyar nyelv barátaihoz. (Franklin-Társulat). 30 l.

SZAMOTA-ZOLNAI. Magyar Oklevél-szótár. 8. füz. Kútas—megye. Hornyánszky).

THURY JÓZSEF. Török nyelvemlékek a XIV. század végéig. 52 l. (Akadémia).

* * *

Finnisch-ugrische Forschungen. Bd. III. Heft 1—2. Anzeiger: Bibliographie der finnisch-ugrischen sprach- und volkskunde für das jahr 1901. — Mitteilungen. (Helsingfors).

SCHUCHARDT H. Bericht über die auf Schaffung einer künstlichen internationalen Hilfssprache gerichtete Bewegung. 18 l. (Wien).

Szláv jövevényszavaink.

(Nyolczadik közlemény.)

Gyemán: Marg. Leg. 224: Salony *geman* jŕpan vr; — lat. *Geminianus*, ol. *Gimignano*, dalm. horv. ol. lat. alakok: *Giman*, *Gimo* (JIREŐEK, Die Rom. I. 2, 38. és Christ. Elemente 30; Szent Geminianus Velenceze korai középkori védőszentje volt, a magyar adatban Salony = Salonai, Salona = Spalato melletti egykori város).

Gyenes, v. ö. *Dénes*.

György: 1111: *Georgius* (győri püspök), 1116—1131: curiali comite *Georgio*; 1137, 1138: *Georgius* (comes), 1141—61: *Georgio* zalaensi, u. o.: Quesitor *Georgius* comes filius Saul, 1181: *Georgio* (világi úr); magyar alakjai: *Gurg* (Okl. szót.), zent *gevr*g (Marg. L. 172.), naptárakban: *Gergh*, *Görg*, *Georg*, *Geörgi* (KNAUZ, Kortan 191. l.), *Gergy* (Érdy-k. I. 384.); becéző alakja: *Györke* (v. ö. 1079—80: *Gurcu* strigoniensis comes, 1083—95: Nonum prædium est quod dedit *Gurcu* licentia regis, 1086: In Cupan . . . equites *Gurcu*, 1229: *Gurk* (vasvári jobbágy), későbbi adatokat láss Okl. szót.); — lat. *Georgius*, ol. *Gior-gio* (kicsinyítve *Giorgetto*), gen. ol. *Zorzu*, *Zurzin*, vel. ol. *Zorzi* (BOERIO, egy 1313-i vel. oklevélben *Çorçi*, olv. *Zorzi*, BERTANZA e LAZZARINI, Il dial. venez., másutt *Zorzo*), rovignói ven. lad. *Jóure* (IVE, 24. l.), hazai szlov. *Gyüri*. osztr. szlov. *Juri* (1575. évi adat, Letopis 1891: 140.), kaj-horv. *Juraj* és *Gjurj* (Letopis 1887: 196, 207.), ça-horv. *Juraj* (NEM. I. 379.), *Gjuraj*, *Gjorgje*, *Gjuka*, *Gjurgjij* (FILIPVIĆ szót.), dalmát horv. *Žurži*, *Žorgi*, *Zura*, *Zurre*, *Žore* (JIREŐEK, Die Rom. I. 69, 71, 72, 73, 81, 2. rész 38.) ugyanitt *Sudzuraz* I. 57. l.: San *Giorgio* és v. ö. horv. ak. nagyszót. *deorde*, *gore*), cseh *Jiři* (*Jirka*,

régibb *Juraj*), lengy. *Jerzy* (*Juraš, Jurga*, LINDE), szorb *Juri, Juro*. A gör. kel. vallást követő szlávok közt: *Georgij* (szerb oklevelekben: *Gjurgj, Gjura, Gjuraš*, ma *Gjuragj* is, bolgár népdalokban: *Gergi, Gjürgjov den, Gergev dan, Gergjuv дѣнь*, Arkív VIII. 268, 273, 281, 282. *Gergjov denъ*, Sbornik XVI—XVII. 2, 22. l., *Gjora, Gjorga, Džurdžo*, Sborn. XV. 194, 195.). A magyar *György* a maga ő-jével német *Jörj* (v. ö. *Jörgen*) mása, s a *j*-ből, a mely vulg. latin kiejtésen alapuló hang, a magyarban lett a *gy*. A lat. *eo*, ol. *io* a magyarban nem válik *ö*-vé (v. ö. Tivadar, ellenben nem olasz *Lénárd*).

Hektor: 1111: *Hector* filius Vlfodi; — lat. *Hector*, ol. *Ettore*. Hasonló nevű ember a csehknél 1234-ben (ERBEN, Regesta).

Herneus, v. ö. *Erneus, Elnel*.

Heródes; — lat. *Herodes*, gör. Ἡρώδης, ol. *Erode*, t., cs., hazai szlov. *Herodeš*, stájeri szlov. *Herodež* (Jesus moje pož. 112, 113.l., TRURER-DALMATIN-féle bibliafordítás: *Erodeš*), lengy. *Herod*; a gör. kel. szláv fordításokban *Irodъ, Irudъ* a név, ebből az alakból való a bolg. kath. bibliafordítás *Irud*-ja, valamint a dalm. horv. (v. ö. Rad CXXXVI. 143.) és a DALMATIN-TRUBER-féle glagolita horvát *Irud* is.

Herodiás; — lat. *Herodias*, cs. *Herodiáš*.

Illés: 1055: Signum *Helie* comitis; 1086: In Cupan . . . equites *Helia* (v. ö. ugyanebben az oklevélben: *Hela* pastor subulcorum, talán szintén kiadásbeli hibából *Helia* helyett), 1141—61: *Elias*, 1237: per *Elyam*; Marg. Leg. 197: Soror *Eliana* (lehetséges, hogy a Marg. Leg. 207. lapján levő *Hylis*, valamint az 1141—61-i átírt oklevél *Ilis* nevű embere szintén ide tartozik); — lat. *Elias, Helias*, cseh *Eliáš, Heliáš*, hazai szlovén *Eliaš*, délszláv és gör. kel. szláv *Ilija*. A név el volt terjedve Csehországban, Dalmáciában (v. ö. ERBEN, Regesta és JIREČEK, Die Rom. I. 58, 2. rész 35.). A mai magyar *Illés* olaszos kiejtést visszatükrözőtető forma az *-ll-* miatt, a név legrégebbi formája azonban *Helias, Elyas* (v. ö. Okl. szót.), s az *Illés* későbbi, XIV., XV. századi alak (v. ö. Münch.-k. *Illes*). Mindkét esetben azonban róm. kath. közvetítés, gör. kel. alakból talán *Illye* volna a szó (v. ö. Maros-*Illye*, Turul X. 96.).

Ilona: II. Béla keltezetlen okl.: Rege Bela et eius uxore regina *Elena*; Marg. Leg. 75, 287: soror *Elenanak*; Okl. szót.:

Helena, Ilona, olaszos írással *Illona* (v. ö. Hilarion = Példák könyve 21: *Yllaryon, jllaryon*), *Ilka, Ilonka, Ilkus*; — lat. *Helena*, ol. *Elena*, rovignói ven. lad. *Jélina* (IVE, 17. l.), horv. szerb *Jelena, Elená, Jelka, Jela, Jelica* (ŠURMIN. Acta croat. 107, 110, 275, Zbornik 39, JIREČEK, Die Rom. I. 2, 39.), nyug. bolg. *Elína*, cseh-lengy. *Helena, Elena, Helenka*. LINDE szerint a *Helena* változata a lengyelben is meglevő *Jolenta* név, ez azonban tévedés lesz. V. ö. *Jolenta*.

Ipoly: 1141—61: partem *Ipoliti*, u. o. *Ipolt* fibus Gaua, u. o. Weteh serviens *Ipoliti*; 1157: *Yppolitus* episcopus; Marg. Leg. 215: *Ipolt* (ifpan vrnak leanya); 1111: monasterium sancti *Ypoliti*, u. o. sancto *Ypolito*, 1113: sancti *Ypoliti*; — lat. *Hippolytus*, cseh oklevelekben *Ippolitus* (ERBEN, Regesta); dalm., horv. *Impolit* (JIREČEK, Die Rom. I. 53.).

Irenaeus, v. ö. *Ernel és Bertalan*.

Iskariot, v. ö. *Judás* alatt.

István: Leg. s. Steph. maior 5. §: «Nomen sibi impositum est *Stephanus* . . . *Stephanus* quippe grece, coronatus sonat latine»; királyaink között öt *Stephanus* volt; V. s. Ger. 11. §: *Stephanus* (váradi barát, a ki a Vita 12. §.-a szerint tudott magyarul); 1086: *Stephanus* (eques); 1141—61: Interfector *Stephanus*; 1152: *Stephani* comitis; 1157—58: Ego *Stephanus* (filius Adriani); 1166: *Stephano* . . . episcopo; 1174: Ego *Stephanus* (Myske comitis filius); 1181: comite *Stephano*; a *Stephanus* név hazánk területén a XI., XII. században igen el volt terjedve, ennek egyik oka, hogy Szent István protomartirnak a tisztelete (v. ö. V. s. Ger. 20. §: «more prothomartiris Stephani, primus in Pannonia martir») hazánkban már a honfoglalás előtt is el volt terjedve. A Conversio-ban két templomot az ő tiszteletére emeltek, Szent László királyunk is napját az ünnepek közé sorolja (v. ö. A szentek tisztelete tárgyalását). Első királyunk neve se a byzanczi hatás eredménye (Byzancznak patrónusa Szent István protomartir volt, JIREČEK, Die Rom. I. 53.), hanem dunántúli keresztény név. A *Stephanus* női nevekben *Stephana* (v. ö. Marg. Leg. 209: soror *Stephana*). A lat. *Stephanus* magyar alakjai két főalak köré csoportosíthatók:

a) *István* (*Estván, Estefán, Estfán, Stefán* Okl. szót., Marg. Leg. 27, 46, 51, 57, 60, 219, *Isfán* Nyr. XXXII. 82, *Estyefán*, RUBINYI, Adalékok 1. l., stb.);

β) *Csépános, Csépán* (Okl. szót., Nyitram. Közl. VIII. 37. *Stepanó* község 1532: *Chepanó*, 1647-ben *Stefanov*, PAULER, A m. n. tört. I. 493.). A név bevezető alakja *Pista, Pestu* (KOMORÓCZY, Palóc hist. 12, 13, 14, 16.).

Az *István* és *Csépán* eredetére szolgáljanak útmutatással a következő adatok:

lat. *Stephanus*, vulg. lat. *Stepanus* (SEELMANN, Die Ausssp. 259, feliratokon: *Istephanvs* u. o. 317. l.), ol. *Stefano* (GRÖBER, Grundr. I. 514.), gen. ol. *Stêva* (*Stevin, Stevanin*), vel. ol. *Stefanoto* (*Istefanotto*, BERTANZA e LAZZARINI, Il dial. venez. 25. l.), ó-pád. *Stievano*, rovig. ven. lad. *Stiéfano*, friauli *Stiéfín* (e három adatra v. ö. IVE, 6. l.), oláh *Ştefan* (ebből a moldvai csángó *Estyefán* (RUBINYI, Adalékok 1. l.), stájeri ném. *Steveno* és *Stefan* (v. ö. ZAHN, Über die steierm. Taufnamen, Mittheil. XXIX. 19. l.), szorb *Šćepan*, lengy. *Szczepan*, cseh-tót *Štěpán, Štepan, Štefan, Števo*, hazai szlov. *Števan* (v. ö. *Števan* KÜZMICS, Nouvi zákon, továbbá Starisinsztvo 12, *Števanovci* község Vas megyében, Zobr. szlov. 72.), osztr. szlov. *Štefan* és *Štepan* (v. ö. Pesmi krajn. naroda 120. l.: *Shtëpanj-dan*), kaj-horv. *Štefan, Stjepan*, ça-horv. *Stepanj* (NEM. II. 194.), *Stipan, Štefan, Štifan* (ŠURM. 53, 74, 88, 93, 153, 168, 170.), dalm. horv. *Šćepan* (*Stepe, Stiepe, Stipe, Stepole* JIREČEK, Die Rom. I. 57, 58, 70, 72, 73, 2. rész 59.). A görög keleti szláv népeknél a szó állandóan *sz-szel* van; az adatok ezek: Ó-bolg. *Stefanъ* (Assem. naptár szept. 15, decz. 27, Suprasl. 153. l. kétszer, Cloz. 370. l., Chil. 36.), bolg. *Stefan*, nyug. bolg. *Stévan, Stépan* (Sbornik XV. 199, lásd még Denkshr. X. 315.). *Sz-szel* és *f*-fel van a szó a különböző szerkesztésű gör. kel. szláv nyelvemlékekben is (Ap. Šiš. Ap. csel. VI. 5, 8, VII. 55.), s kivételt csak a bosnyák-szerb szerkesztésű Gršković-Apostolus alkot, a hol *Stěpanъ* a szó (v. ö. Starine XXVI. 101, szerb oklevelekben *Stěfan* és *Stepan* Zborn. 1334, 1355, 1360. évi okl.), a mai szerbben *Stevan* is a szó, míg a baranyamegyei sokácoknál a bevezető alak *Pišta*, a mi magyar eredetű (v. ö. RADIĆ, Baranj. 7. l.). A magy. *István* és *Csépán* nem latin átvevések, hanem róm. kath. szláv nyelvekből valók. *István* a szlov. *Števan*, *Csépán* pedig a szlov. *Štepan*, cseh-tót *Štěpán, Štepan*, lengy. *Szczepan* mása. A két alak átvevését legjobban a túloldali térkép tünteti föl.

Izsaiás: Érdy-k. 640: *Ijayaf*; Apost. mélt. 9, 15, 17, 21: *Yfayaf*; — lat. *Isaias*, *Esaias*, gör. Ἰσαίας, cs. *Izaiás*, osztr. szlovén *Jesaias* (DALMATIN). A gör. kel. szlávsnágnál *Izaija*, bolg. *Isáija* (Sborn. XV. 196.).

Izsák: 1116—1131: Interpretator istius rei *yfaac*; 1134: per pristaldum *yfaac* (kétszer), 1135: *yfáac* (jobbágy, SZAM.-ZOLN. Okl. szót. *Isac*-ot ír, de az eredetiben *yfáac* olvasható); Hal. Besz.: *yfaac*, Péld. k. 21: *yfaac*, a legtöbb naptárunk *Isaac*, *yfaac*-ot ír (KNAUZ, Kortan 130, 200.); — lat. *Isaac*: A név a Vulgatában két *aa*-val van írva, így irták ezt nálunk is a legrégebb időben, Velenzében azonban és Dalmáciában a szót *Ysac*-, *Isach*-nak irták (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 2, 40, és dalm. horv. szövegekben: Benedictio *yfachof*, PERTZ, M. G. SS. XIV. 67.); Csehországban *yfaac*-nak (EBBEN).

Izséj, v. ö. *József*.

Izsó, annyi mint *Ezsau*, XI., XII. században csak *Ezsau*.

J. A lat. *j* az olasz nyelvben ugyanazt a hangváltozást tette meg, a melyet a lat. *ge*, *gi* és a lat. *di*. Mind a háromból *dž*, *ž*, *dz*, *z* lett. Ugyanez történt a lat. *j*-kkel a rätoromán nyelvjárásokban is (v. ö. GRÖBER, Grundriss I. 479, 480, MAYER-LÜBKE, Grammatik I.).

Ha tehát olasz vagy rätoromán eredetű volna a mi lat. *ge, gi* helyén álló *gy-énk, gy-t* kellene találnunk a lat. *j* kezdetű szavaknál is. Ez pedig nincsen.

Jácint; mint keresztnév a XI., XII. században nem fordul elő; — lat. *Hyacinthus*, ol. *Giacinto, Diacinto*, gen. ol. *Giasintu*, romagnai ol. *Jazent* (Sitzungsber. LXVII. 706.), horv. *Jacint*.

Jakab, Jákó: 1135: *Iacob* (jobbágy neve), 1171: *Iacob* (házi-szolga neve); KÉZAI, de nob. aduenis: Wenceslao et *Iacobo* fratribus suis; Hal. Besz.: *iacob*; Marg. Leg. 187: myhaly *jacab*nak, u. o. 213: nytray *jakab*; u. o. 19, 195: zent *jacab*, Apost. mélt. 5, 21, 36, 53: zent *yakab* (Érdy-k. I. 414, II. 132, naptárakban: *jakab* KNAUZ, Kortan 200.) | 1198: Septima mansio *iacov* cum uxore sua scere-teu, ebből az alakból való *Jákó* (v. ö. Okl. szót.) és *Ják, Jáki* (v. ö. KÉZAI, de nob. aduen.: *istius generacio de Jaki dicti sunt*); — lat. *Jacobus*, ol. *Giacobe, Giacomo, Jacopo*, gen. ol. *Giacumu*, romagnai ol. *Jacum* (Sitzungsber. LXVII. 706.), vel. ol. *Jacomo* (1291-ben, 1300-ban, BERTANZA e LAZZARINI, Il dial. ven. 9, 15. l.), *Jacopo* (Cron. Venez.), friauli ven. lad.: *Jacum (Jachum, Jachun, Jacun, Jachop* Arch. f. slav. Phil. XIV. 234.). A szláv nyelvek közül a gör. kel. szlávtság nyelvében *Jakov* a szó (v. ö. óbolg. *нѣковъ*, or., bolg. *Jákov* CANK. 129, Sborn. XV. 196, hazai kath. bolg. *Jaku*, szerb. *Jakovъ* Zborn. 13. l.), míg a róm. kath. szlávtságnál ezt találjuk: karint. krajn. stajer szlov. *Jakob* (v. ö. a bibliafordításokat, továbbá JANEŽIČ és Pesmi krajn. naroda 72, a hol *Jákob* áll), hazai szlov. *Jakub*, olaszföldi szlov. *Jákom (Jakov, Jakob)*, göréc. karszt. szlov. *Jakum, Jakъmo* (Arch. f. slav. Phil. XIV. 234, ŠTREPKEĽJ, Beneški rokopis XX.), kaj-horv. *Jakob*, ča-horv. *Jakov* (Arch. XV. 234.) és *Jakob* (ŠURM. Acta croat. index), dalm. horv. *Jakob, Jakov* (Rad CXXXVI. 183.), *Jako* (JIREČ. Die Rom. I. 71, 2. rész 40.), cs., t. *Jakub* (újtest.), *Jákob* (ótest.), *Jakša*, kicsinyítés: *Kubin*, lengy. *Jákub*. — Az ótestam. *Jacob* nálunk ma is *Jákob*, a gör. kel. szlávtságnál itt *Jakovъ* a szó. — A magy. *Jakab* régebbi alakja *Jakob* és *Jakov*; egyik alak se olasz, mert az olaszok, még pedig a velenzeiek az olasz szlovéneknél a *Jakum* formát terjesztették el. Nálunk a *Jakab* a *Jakov, Jákó* alakkal együtt szláv eredetű.

János, v. ö. a szláv nevek közt *Iván, János*.

Januarius. Mint személynév nálunk nem fordul elő (naptárakban azonban megvan KNAUZ, Kortan 201.); csak azért említem

fel, hogy a név mint hónapnév *zenar*, *ženar* alakban van meg az olaszföldi szlovénekknél (v. ö. görzi szlov. *zenar* ŠTREKELJ, Beneški rokopis XVII. l.), a hol velencei olasz vagy friauli eredetű.

Jeremiás: Münch. és Jord.-k.: Máté II. 17, XVI. 14, XXVII. 9: *Jeremias*, *Jeremyas*; Péld. k. 33: *jeremias*, Apost. mélt. 9, 11: *yeremias*, u. o. *yeremia* és *hieremie* (voc. 11. l.); — lat. *Jeremias* és *Jeremia*, gör. Ἰερεμίας; ol. *Geremia*, vel. ol. *Jeremia* (v. ö. 1321-ben: de confinio S. *Yeremie*, u. o. S. *Yeremia*, BERTANZA e LAZZARINI, Il dial. venez. 86. l.); a különböző szláv bibliafordítások közül a gör. keletiekben *Иереміа* = *Jeremija* olvasható (óbolg., bolg., or., szerb, mai bolgárban *Erémija* is), ugyanez a *Jeremija* van a horv. és osztr. szlov. kath. fordításokban. A magyarhoz hasonló *s* hanggal bíró alakok vannak a csehben (*Jeremiáš*), tótban (*Jeremiáš*), lengyelben (*Jeremiasz*) a h. szlovénben (*Jeremiáš*, KÜZMICS újtestamentomában), továbbá a muraközi horvátban (*Jeremiáš*, lajbachi Letopis 1891: 133. l.).

Jeronimos, *Jeromos*: 1152: *Jheronimi comitis*; V. s. Ger. 7: beati *Ieronimi*, Apost. mélt. 5: zenth *yeronymos*, u. o. 11, 12, 13, 15, 21, 28, 43: *yeronimus*; Érdy-k. II. rész 353: zenth *Jeronimus*; — lat. *Hieronymus*, *Jeronimus*, ol. *Gieronimo*, *Girolamo*, *Gerolamo*, *Jeronimo*, gen. ol. *Gieumu*, vel. ol. san *Girolamo* (Cron. venez. a velencei évkönyvek a nevet *Hieronimus*-nak írták, cseh okl. *Jheronimus* és *Jeronimus* ERBEN), ómil. *Jeronimo* (Sitzungsber. LIX. 15.), dalm. horv. *Jero*, *Jerko*, cs. *Jeronym*. Nálunk a név a XI., XII. században csak egyszer fordul elő, míg Dalmáciában és Olaszországban igen gyakori (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 71, 2. rész 39: «In Apulien, in Bari und besonders in Terlizzi ist der Name *Hieronimus*, *Ieronimus*, *Geronimus*, *Ierolimius* im X—XII. Jahrhundert viel häufiger, als in Dalmatien, der Heimat des heil. Hieronymus»). Ehhez hozzáadom, hogy a XI. századi velencei évkönyvek *Hieronimus*-nak írják a nevet (v. ö. PERTZ, Mon. G. SS. VII. 11.), míg nálunk a XII.-ben *Jheronimus* (ez írásra v. ö. Herigeri Gesta episc. Leodiensium, M. G. SS. VII. 173. és a *Jeruzsálem* alatti adatokat).

Jeruzsálem: Latin emlékekben: 1134: *iherosolimitanus* canonicus, 1166: *fratribus iherosolimitanis*; XIV—XV. századi átiratokban: Leg. s. Steph. min. 6. §: *Jerosolimis*, Leg. s. Lad. 7. §: *Jerofolimam*, Hart. V. s. Steph. 13. §: *Herusalem*, Leg. s. Emerici 8. §: *Jerusalem*. A XI., XII. századi velencei krónikák *Hieroso-*

lima-t írnak (v. ö. PERTZ, M. G. SS. VII. 26, XIV. 24, 47, későbbi toldásokban *Jerusalem*). Magyar emlékekben: Gyulafehérvári sorok: *Irlm* (= *Jerufalem*), bibliafordításainkban: *Jerufalem*; — lat. *Jerusalem, Hierosolyma*, gör. Ἱεροσολήμ, Ἱεροσόλυμα, ol. *Gerusalemme* (GRÖBER, Grundriss I. 509: *Gerusalémmé*). A gör. kel. szláv nyelvekben **Иєרוσαλημ, Ιєροσαλημ, Jeru(o)szalim** a szó (óbolg., bolg., szerb, a róm. kath. bolgárban *Jeruzsolim*); a róm. kath. szlávsnál ezek az alakok vannak: lengy. *Jeruzalem*, cseh *Jeruzalem* és *Jeružalem* (v. ö. GEBAUER, Staroč. slovník), t. *Jeruzalem*, hazai szlov. *Jeružálem*, osztr. szlov. *Jeruzalem* (TRUBERNÉL *Jerufalem*, Kres, II. 645, ol. szlovén *Jerufalam*, lajbachi Letopis 1891: 100.), dalm. horv. *Jerozolim, Jeruzolim, Jeruzalem, Jerofolim, Jerufolim* (Rad CXXXVI. 183.).

Jézus, v. ö. *Krisztus* alatt.

Joákim: 1199: *Jwachin*, 1240: *Joachym* (Okl. szót.), 1249: *Jwahun* (TAGÁNYI, Erd. okl. I. 8.); — lat. *Joachimus*, romagnai ol. *Juvachin* (Sitzungsber. LXVII. 706.), hazai szlov. *Joakim* (Škapuler 22. l.); a gör. kel. szlávban a név *Joákim*-nak hangzik (v. ö. Zborn. 20. l.).

Jób: 1186, 1193, 1198, 1201: *iob* (esztergomi érsek); Apost. mélt. 4, 16: *yob* patriarka; — lat. *Job*.

Jolenta: Marg. Leg. 14, 198, 199: soror *jolent*; 1086: *Elenta* (férfi); II. Endre felesége *Jolenta* (francia eredetű nő); — lat. *Jolinta* (Du Cange), *Hiolendis, Yolendis* (XI, XII. századi flandriai keresztnév, v. ö. PERTZ, M. G. SS. XIV. index). Vajjon a Marg. Leg. *aglent* neve (v. ö. soror *aglent* 226, 228. l.) ide tartozik-e, nem tudom. V. ö. *Ilona*.

Jónás; — lat. *Jonas*, gör. Ἰωνᾶς, ol. *Giona*, gör. kel. szláv *Jona*, róm. kath. szláv horv., osztr. szlov. *Jona*, hazai szlov., t., cs. *Jonás*, lengy. *Jonasz*.

Jonatas: 1174: *Jonatas* (libert. neve); — ótest. lat. *Jonathas*.

Jordán; — lat. *Jordanis*, gör. Ἰορδάνης, ol. *Giordano*. A gör. kel. és a róm. kath. szláv nyelvekben *Jordan, Jordán* (egyh. szlávban **Иєрδανѣ** is) a név.

Józseás, Jozsiás; — lat. *Josias*, gör. Ἰωσίας, ol. *Giosia*; gör. kel. szláv *Jozija*, a szerb-horv., osztr. szlov. katolikusoknál *Josija, Jozija*, míg a hazai szlov.-ben *Jošiás*, csehben *Joziás*, tótban *Joziás*, lengyelben *Joziász*.

József: 1086: pie memorie abbas Beliensis nomine *Joseph*, u. o.: rogatu *Joseph* incliti patris (kétszer); magyar alakok: *Jojep-nec* (KT. szal.), Münch.-k. naptári rész márcz. 19: *Josep* (a bibliában *Joseph* áll; v. ö. még KNAUZ, Kortan 203.); későbbi alakok: zenth *yoseff* (Bath. misek., M. Könyvszemle III. 115.), zent *yoseph*-nek (Apost. mélt. 13. l.) stb.; kicsinyítve: *Józsa* (v. ö. Okl. szót. *Jósa*); — lat. *Joseph*, vulg. lat. *Josep*, *Josepus* (SEELMANN, Ausspr. 254, 261.), gör. Ἰωσήφ, ol. *Giuseppe* (*Giuseffo*, *Iseppe*), gen. ol. *Gioxeppe* ($x = \xi$), romagnai ol. *Juseff* (Sitzungsber. LXVII. 706.). A gör. kel. szlávban **Иосиф** = *Joszif* a név, míg a róm. kath. szlávtságban ezek az alakok vannak: lengy., cs., t., hazai kath. bolg.: *Jozef*, hazai szlov. *Jožef*, staj. és krajn. szlov. *Jožef* (v. ö. Pesmi krajn. naroda 6, 14. l.), ol. szlov. *Jofef* (olvasható *š*-sel, *ž*-vel, Letopis 1891: 101.), kaj-horv. *Jožef* (Letopis 1887: 202. l.), dalm., horv. *Josip*, *Osip*, *Osib*, *Jozef* (Rad CXXXVI. 184, *Josep*, JIREČEK, Die Rom. I. 2, 40.). A magyar nyelvben *Józsep* a régiebb alak, azaz a lat. *ph* helyén a magyarban *p* van; e sajátság épen a szláv nyelvekben is megvan (v. ö. cs. *Pabian* = Fabianus, cs. horv. *Pilip* = Filip; *Sopia* = Sofia, *ofičijal* = opičijal stb.), a mi a lat. *ph*-nek *p*-ejtésére vezethető vissza. A mai szlovén *Jožef*-re is felvehetünk egy régebbi **Jožep* ejtést, a melyből a magyar alak való. A magyar helynevekben *Izsep*-ek is vannak, ezek az ol. *Iseppe* (*József*) szóból erednek.

Józsue: Apost. mélt. 6: *Yofue*; — lat. *Josue*.

Júdás: Münch.-k. *Judaf*, *Judaf scariutbeli*; *scariuti Judaf*, *scariuthi Judaf*; a naptári részben *Juda* (apastal, okt. 28. alatt, v. ö. Bath. misek. *Jude* | Jord.-k.: *Judaf*, *Judaf scarioth*, *Judaf scarioty*; Apost. mélt. 6, 37, 50: *yudaf*, *Judaf*; Érdy-k. II. 406: *Judaf*; — lat. *Juda* és *Judas*, *Judas Iscariotes*, ol. *Giuda*, *Giuda Iscariot*; a gör. kel. szláv nyelvekben *Juda* és *Juda iszkariotszkij* (óbolg. **ИЮДА**, **ИЮДА ИСКАРИОТЪСКИИ**, bolg., or., szerb), míg a róm. kath. szláv népeknél ez van: cs. *Jidás*, *Jidás iszkaryotský*, t. *Júdás*, *Júdás iszkariotskí*, lengy. *Judasz*, *Judasz Iszkaryot*, hazai szlov. *Judás*, *Judás Iszkariotes*, staj. szlov. *Judaš*, *Judaž*, osztr. szlov. (bibliaford.): *Juda*, *Juda Iskarijan* (TRUBER-DALMATIN: *Judas Iskariot*), dalm. horv. *Juda*, *Juda skarioth* (BERN., ZÁR., RAŃ. ford.). — Dalmáciában elterjedt keresztnév *Juda Zudole* alakban (JIREČEK, Die Rom. I. 2, 41, 69.).

Judit: Marg. Leg. 215, 221: soror *judit*; kicsinyítve *Jutka* (XVI. század 1581-ből, Turul IV. 149, 150, későbbi adatok Okl. szót.); — lat. ótest.: *Judith*, cs. *Judita*, *Jutte* (ERBEN), stáj. ném. *Judita*, *Judith* (*Juta*, ZAHN, Urk. b. I. index).

Julianus: 1141—61: *Juliano* comite; 1157: *Julilianus* comes (íráshiba *Julianus* helyett, v. ö. FEJÉRPATAKY, III. Béla kir. okl. 27. l.); — lat. *Julianus*. Szent-Julianus-templom volt Velence mellett Rivoaltoban a XI. században (v. ö. PERTZ, M. G. SS. VII. 20, ma Velenczében San Zuliano templom), nálunk e szentnek nem volt tisztelete (v. ö. Szent Juliana Érdy-k. I. 335.); az ol. *San Giuliano* név keresztnévben megvan Velenczében, alakja *Çuliano* (olv. *Zuliano*, v. ö. 1299-ben, BERTANZA e LAZZARINI, Il dial. venez. 11. l., u. o. 84. l.: *Çulian*), elterjedt a név Dalmáciában is *Jula*, *Zula* alakban (írva *Çula*, v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 2, 41.).

Káind: 1137: Cum pastore nomine *kaynd* (v. ö. Okl. szót.); — lat. *Cain*. Elterjedt név Csehországban (ERBEN, Reg.). A latin szó helynévi magyar alakja: *Kájon*.

Kaifás (Müneh.-k. és Jord.-k.), *Kajafás* (Károlyi); — lat. *Caiphas*, ol. *Caifa*, gör. Καϊάφας. A gör. kel. szláv fordításokban *Kajafa* (óbolg. каѡфа, каѡѡфа, bolg., szerb, or. *Kajafa*, Nikol. *Kajafa* és *Kajapa*) a szó, míg a róm. kath. szlávsnál kétféle alak a járatos: α) -s-szóvéggel: lengy. *Káifasz*, cs.-t. *Kaifás*, haz. szlov. *Kajafás*, osztr. szlov. DALMATIN: *Kajfaš* (írva *Kajfash*); β) -sz szóvéggel: horv. *Kaifas* (TRUBER-DALM., és egy helyen spal. Bern.); γ) magánhangzó vég: szlov., horv., szerb: *Kaifa*, *Kaipa*.

Kaladinus: 1134: *Kaladini* comitis (Somogyban), talán *Kalandinus*-ból, feliratokon gyakori név, v. ö. *Keled*.

Kalanus: 1193: *Kalano* quinqueecclesiensi episcopo et . . . Dalmatie Chroacie gubernatore; 1198, 1201: *Calanano* quinqueecc. episcopo; — lat. *Calanus* (feliratokon, v. ö. C. I. L. III. 1604.); lehetséges azonban, hogy a *Nicolaus* becéző formája; v. ö. JIREČEK, Die Rom. II. 2, 31, 49: «*Colanus*, *Colane*. Seit der Mitte des XIV. Jahrhunderts einer der gewöhnlichsten Mannsnamen bei den Adelsfamilien von Zara. Ausserdem noch in Arbe». V. ö. *Miklós*. A szó első szótagjában az *a* *o* helyén olyan, mint *Bagat* (1055-iki tih. al. lev.): szláv *Bogát*-nál.

Kalandos: A XIII. században *Colondus* (v. ö. Okl. sz. és a Pann. szt. Ben. r. t. I. index); — v. ö. Dalmáciában lat. *Calenda*,

szláv *Kolenda* név a XIII. század óta (JIREČEK: Die Rom. I. 2, 28.): V. ö. *Keled*.

Kálmán: Kálmán király pénzein: *Calman* (*Calma, Calama, Calmn* íráshibák), *Columbanvs* (az adatokat lásd RÉTHY, *Corpus* I. 14, 15.); egykorú oklevelek: 1109. Múz. péld.: rege *Columbano*, régi *Columbano*, Orsz. lev. péld.: rege *Columano*, régi *Columano*; 1111. zabori okl.: regis *Colomagni*, regnante *Colomanno*; 1113. zabori okl.: *Colomanni* regis, *Colomannum* regem; későbbi okleveleken *Colmanus* is, krónikáinkban: *Kalomannus*, más adatokra v. ö. Okl. sz.; — Kálmán királyunk neve egy az írbárát *Columbanus* nevével (v. ö. KNAUZ, Kortan 156: *Columban* pispék), s nem az osztr. *Colomannus* vértanu (v. ö. KNAUZ, Kortan 156: *Calman, Colmanstag*) után nevezték. A *Kálmán* alak kialakulására azonban hathatott a ném. *Kolman* (v. ö. Stajerországban 1160-ban: *Cholman* testis, ZAHN, Urk. b. I. 408, egyéb német adatokat lásd KISCH, Festgabe 17. l.). Dalmáciában, Velenczében nincsenek *Columbanusok*.

Karnoldinus: 1181: *Carnoldin* (pécsi hospes).

Károly: Marg. Leg. 181, 182: Zerze nemely jambor vytezt kynek vala neue *karoly* es lakozyk vala obudan... *karoly* vytez; — lat. *Carolus*, ol. *Carlo*, rom. ol. *Chéral* (Sitzungsber. LXVII. 682.), ném. *Karl* (Albániában a név a nápolyi Anjouk uralmával terjedt el, v. ö. JIREČ. Die Rom. I. 68. l.), szlov. *Karol*, cs. *Karel* stb. A *Károly* név bajuvár (bajor) területen sohasem volt elterjedt név (v. ö. ZAHN, Mittheil. XXIX. 54.). A *Károly* név becéző alakjának tartják a magyar *Korlát* nevet (v. ö. KISCH, Festgabe 17. l.: Korlath 1461-ben, Koseform für *Karl*); ezt írja CZUCZOR-FOGARASI is («MOLNÁR A.-nél, PÁRIZ PÁPAINÁL a. m. *Károly*»), de hozzát teszi, hogy «nemely régieknél, pl. a Carthausi névtelen-nél: *Kourád*». Az Okl. szótár megismétli ez állítást, zárójelbe téve: «*Conradus?*». Azt hiszem, a *Korlát* szó a *Konrád* mása, s a közvetítő alak az ol. *Corrado* (= Konrád, v. ö. Okl. szót.: *kettő* alatt: 1282: Eidem magistro *Corraldo*; a végződésre v. ö. *Bernardo*: *Bernát* stb.). V. ö. *Korlát*.

Katalin: Marg. Leg. 16, 17, 71, 197, 217, 218, 222, 225: *Cantrix* soror *Katerina*, soror *Katerina*; u. o. 4, 197. l.: zent *Katerina* azzonnak clastromában; Érdy-k. 272, 656. l.: Senay yz. zent *Katherina*; Apost. mélt.: 21, 30: zent *Katherynath*; naptá-

rakban: *Kathalin*, *Katharina* (KNAUZ, Kortan 153. l.), helyneveinkben *Szent-Katalin*, *Katalina* és *Szent-Katolna*, ez alakra v. ö. *Magdolna*; becéző alakok *Kata*, *Kató*, *Katus* (Okl. sz.), *Katinka*, *Katica*, *Kati* stb.; — lat. *Catharina* és *Cathalena* (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 2, 29.), ol. *Caterina* (a lat. -ar-: olasz -er-re v. ö. Sitzungsber. LIX. 6, *Ungheria*), *Catarina*, *Catrina*, *Caterinina*, *Catina*, *Tina*, *Caterinotta*, *Trotta*, gen. ol. *Cattainin*, *Cattain*, *Cattainha*, *Cattin*, *Cattainetta*, räto-rom. *Catine*. A szláv nyelvekben: szlov. *Katarina* és *Katerina* (lajbachi Letopis, 1891: 140, Arch. f. slav. Phil. XIV. 198, 199, Kres I. 174; kicsinyítve *Katica*), horv. *Katarina* (*Kata*, *Katica*, *Kate*, *Katuša*, *Rina* v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 73, 2. rész 29.), óbolg. *Катерина* (v. ö. Assem. ev. 144. l. nov. 26.), más gör. kel. emlékekben *Κατερύνα*, *Κατέρυνα* (Apos. Šišat., SREZN. Drev. cerk. slav. pamj. naptár), nyug. bolg. *Katerina*, *Katinka*, *Katica*, *Katuša*, *Kata* (Sbornik XV. 196.) stb. A magyar becéző alakok nem az olaszszal, hanem a szláv alakokkal egyeznek. A név egyébiránt el volt terjedve Velenczében is (*Katharina* és *Katerina* alakban, BERTANZA e LAZZARINI, Il dial. ven. 25, 27. l.).

? *Keled*: Azt hiszem, a következő nevek együvé tartoznak: α) «Tempore Petri regis *Kelad* et *Guth* intrant... ex gente Sueuorum de castello Stof sunt natiui» *ΚΕΖΑΙ*, de nob. aduen., u. o.: «Temporibus Stephani regis tercii introiuit Gotfridus, aquo egreditur generacio... filiorum *Kelad*». Ebből való szerintem a *Kaladinus* név is (eredetibb *Keladinus* helyett). β) Ezzel a *Kelad*-dal illeszkedett formában egy szerintem az 1111-i zobori okl.: *Queletde* de Bache (comes, ugyanez az 1113-iban *Quelede* de Bache, átiratban *Queled*. FEJÉRPATAKY azt írja (II. István okl. 28. l.), hogy az 1124-i trau-spalátói oklevélen előforduló *Cledinus* comes = a *Queletde* bácsi comesszel. E nevekre összevethető: *Cheledonius* (spany. vértanu, KNAUZ, Kortan 154.), *Kalendinus* (JIREČ. Die Rom. I. 2, 29. l.), feliratokon *Chelido*.

Kelemen: 1055: Signum *Clementis* episcopi; u. o.: ad sanctum *clementem*, 1141—61: *Clemens* (szolga); XIII. századi adatok: *Quelemen*, *Kelemen* (Okl. szótár), naptárakban: *Kelemen* (KNAUZ, Kortan, 155. l.), Érdy-k. 652: zent *Kelemen*; — lat. *Clemens* (és *Clementus*, JIREČ. Die Rom. I. 2, 31.), ol. *Clemente*, vel. ol. *Climento* (BERTANZA e LAZZARINI, Il dial. ven. 10, 41. l.), räto-rom. *Clement*. A szláv nyelvek közül a szlovén (osztr. szlov. nap-

táarak, régi kaj-horv. naptáarak) *Klemen*-nek mondja a szót (legrégibb adat TRUBERNÉL 1582-ben: Sueti *Clemen*, Kres II. 644.). A többi szláv nyelv: lengy. *Klimunt* (*Klimek*), t. cs. *Klement*, *Kliment* (v. ö. ERBEN, Regesta szerint elterjedt név), horv. *Klime*, *Klimce*, *Klimoje* (JIREČ. Die Rom. I. 2, 31.). A gör. kel. szlávban *Kliment* a szó (v. ö. Assem. ev. 144. l. nov. 23, Ap. Šišat. és SREZN. Drev. slav. pamj. naptári rész, mai bolg. Sveti *Klímet*). Szent *Kelemen*-nek hazánkban közvetlen a honfoglalás előtt is volt tisztelete, el volt itt terjedve a neki tulajdonított homilia (v. ö. VONDRÁK, Fris. pam. 62. l.); tiszteletére v. ö. e műben a szentek tiszteletéről szóló részt. Velenczében *San Clemente* templom 1131-ben épült (Chron. Venez. II. 234. l.). A szláv eredetű *Miloszt* nevek fordításai a *Clemens*-nek (v. ö. Szláv eredetű nevek közt). A mi okleveleinkben előfordul *Kelem* férfinév is (v. ö. 1086: *Kelem*, 1174: *Kelem*); azt hiszem, ez a *Kelemen* becéző alakja (v. ö. szláv *Klím*, Denkschr. X. 280, bolg. *Klíme*, MILAD. Pes. 529. l.).

Kerubin: 1181: *Cherubin* (veszprémi prépost); — lat. *Cherubim*. A gör. kel. szlávban *Херубим* (Sborn. XV. 199.), *Херувимъ*, *Хирувимъ*, *Хируукимаъ* (Psalt. Sinait. zsolt. XVII. 11, LXXIX. 2, XCII. 1.).

Kilianus: 1233: *Kilianus* (subdiaconus); naptárainkban: *Kellen*, *Gellen*; helyneveinkben: Gyergyó-*Kilyénfalva* (v. ö. még e mű 2. rész 17. l.); — lat. *Kilianus* (*Chilianus* scotus, apost. Franciaë, Mon. Ger. SS. VII. 287.).

Kility, *Kilityi*: 1222: Per manus *Cleti* aule regie cancellarii; helynév: 1083—95: *Cletii*, 1152: in villa *cleth*. A község mai neve *Kiliti* s a veszprémi püspökség 1809. évi névtára szerint temploma Szent *Cletus* tiszteletéről van elnevezve; — lat. *Cletus*, *Anacletus*, gör. Ἀνάκλητος (Ἀνέγκλητος is). Naptárainkban *Cleti* pápa (KNAUZ, Kortan 156.). Az η: i újjörög kiejtésre v. ö. e mű 2. rész 46. l.: *Gethsemani*.

Klára: Naptárainkban *Kalara* (Münc.-k. aug. 12, Okl. szót. és KNAUZ, Kortan 155.), *Clara*, másutt *Chalara*, *Calara* (Érdy-k. 469. l.); — lat. *Clara*, ol. *Chiara*. räto-rom. *Clàre*, Szent Klára (+ 1253) neve a XIII. század második felétől igen elterjedt Dalmáciában (v. ö. JIREČEK, I. 68.), Velencei emlékekben a XIV. század végéig nem találtam *Chiara* nevű asszonyokat.

Kóczán; e név a lat. *Cantianus*-ból ered, példákat azonban nem tudok előfordulására.

Kolos: Naptárainkban február 10-ére «Scholastica» napjára van írva e név; jelenthet azonban férfit is. A szó eredeténél két lehetőség van: α) A lat. *Claudius* és *Claudia*-ból egy feltehető régiebb ol. *Cloggio* (későbbi *Chioggio*) lehet a szó eredete (v. ö. Páris = *Parigi*, dús = vel. ol. *doge*). Ebből a *Kolos* megmagyarázódnék. β) A második lehetőség az volna, hogy a *Kolos* a *Miklós* beczező alakjából lett (v. ö. ol. *Nicolosa*, *Niccolosa*, *Cosa*, rov. ven. lad. *Kuluóža* (IVE 11. l.).

Koluba: 1086: *Coluba* (arator); — v. ö. *Galambod*.

Konstantinus: II. Béla nem eredetiben maradt bakonybéli ítéletlevele: *Testes . . . Constantinus*: — gör. lat. *Constantinus* (a név el volt terjedve Dalmáciában, Isztriában, Apuliában, *ЖРЕЌЕК*, *Die Rom. I. 2, 31.*)

Korlát, v. ö. *Károly*.

Kornélius: 1177 táján: *Cornelius comes geurienfis*; — lat. *Cornelius*, ol. *Cornelio*, *Corniglia*, *Cornelia* (nő). Sem Velenczében, sem Dalm.-ban a XI., XII. században ilyen nevű emberek nincsenek.

Kozma: 1095: *Cofmaf* episcopus (ugyanőt említi az 1134. Feliczián-féle ítéletlevél); 1113: principes *Cosmam* et Moyfen, u. o. terram comitis *Cosmae*, u. o.: in monte qui vocatur *Cosmas*, u. o. comes *Cosma* (átiratban *Cosmas*) | 1086: XL porco cum custode nomine *Cosmas*, u. o.: hic sunt liberi . . . *Cosmus* (!) *Damianus* | 1199: ultra Zala quod uocatur *Cufmadomiam* (Haz. Okm. V. 1.). Naptárainkban: *Kozma* (Münch.-k. napt. szept. 27, Érdy-k. II. 328. és *KNAUZ*, *Kortan*), zent *Kozma* devmyen napyan (Marg. L. 153.), zent *Cozma* (Érdy-k. II. 328. és Okl. szót.); — lat. *Cosmas* (et *Damianus*), ol. *Cosmo*, *Cosimo* (e *Damiano*, Velenczében e szenteknek csak 1532. óta volt templomuk, Ven. Chron.; Dalmáciában korábban, *ЖРЕЌ*. *Die Rom. I. 55, 2. rész 31.*), räto-rom. *Csmèð*, szlov. *Kozmaš* (és *Damjan*), *Kuzma*, *Küzma*, *Kosmas* (lajbachi *Letopis*, 1891: 140.), cs., t. *Kozma* (a cseheknél igen elterjedt név a XI., XII. században). A gör. kel. szlávban: *Kozma* (és *Damian*, *Damiján*, *Assem. ev. naptári rész nov. 1., jul. 1. ugyanígy más naptárakban*), bolg. *Kozma*, *Kuza*, *Kuzma* (*Sborn. XV. 196. stb.*).

Krátó: V. S. Ger. 11. §: «*Monachi . . . de Beel duo Crato et Thazlo*» (a legenda 12. §-a szerint tudott magyarul); — a V. S.

Ger. 7. §.-a szerint Szent Gellértnek Zárától Novigrádig *Crato* nevű ember volt a vezetője (v. ö. Ascendentes ergo scimul nauem uenerunt Zadriam, ubi ordinatis uictui necessariis, librisque asinis suis impositis assumto secum quodam ductore, *Crato* nomine, qui uias ac semitas illarum parcium nouerat, quos ad preceptum domini sui usque in Engat sine offensione conduxit, indeque associato conductore alio ordinato, dictus *Crato* tendebat uersus orientem ingredi»). Hogy ez a *Crato* vezető egy-e a szerzetes *Crato*-val, nem lehet tudni. A névről KARÁCSONYI ezt írja: Krátó vezetőnek «a neve is mutatja, hogy olasz vala» (Szt. Gellért élete 58. l.). KARÁCSONYI nem mondja meg, miféle olasz név a mi *Crato*-nk megfelelője. A név eredetére a következő lehetőségek vannak: α) A TETZNER-féle Namenbuch-ban ez áll: «*Krato*, der Starke. Griech.». TETZNER mint olyan görög eredetű nevet közli, a mely a német kútfőkben is ismeretes német név, s egyenlő vele a germ. *Krafto* személynév. VANZON-féle olasz Dizionari azt írja, hogy a *Crato* és *Cratone* görögök közt elterjedt név volt; arra, hogy e görög név Észak-Olaszországban ismert lett volna, nincs adatom. Dalmáciában a XI. század legelején nincsenek olasz nevek, ellenben görögök igen. Az én nézetem szerint már most a *Crato* név egy gör. Κράτων (κράτος: erő) személynévből való (az -ων. lat. -on, -o, vel. ol. -o: magy. ó-ra v. ö. báró: ol. barone, Pantaleo (Müncsh.-k. naptári rész és KNAUZ, Kortan 233.): gör. Πανταλεων, lat. Pantaleon; Gyerő (v. ö. Gergely alatt e mű I. 2. rész 46. l.): lat. Gereon, s lehet egy olaszos alak (v. ö. ol. San Leone = vel. ol. San Lio, Cronaca Veneta I. 240.) megmaradt XV. száz. írott alakja. Csak azt jegyzem meg, hogy a szó igazi olasz alakja *grato* (v. ö. Pongrácz) volna, ilyen olasz alak azonban nincs (v. ö. tosc. ol. *crato*: rács, rostély, KÖRTING, EtWb. 2579; ebből azonban személynév nem alakult. β) Kevésbé valószínű, hogy a *Crato* becéző alakja a *Christophorus*-nak, mely esetben v. ö. nyug. bolg. *Krato* = *Krasto* (Sborn. XV. 196, dalm. horv. *Krste*, *Krstul* JIREČEK, Die Rom. I. 2, 30.).

Krispinus: 1193: *Crispino* Senadiensi episcopo; — lat. *Crispinus* (soissonsai vértanu, v. ö. KNAUZ, Kortan 160.). Dalmáciában *Crespus* és *Crispus* (JIREČEK, Die Rom. I. 2, 31; v. ö. lat. *crispus*, ol. *crespo*, ófr. *cresp*, KÖRTING, EtWb. 2609. sz. a.), ellenben *Crispinus* nincs se itt, se Velenczében.

Kristóf: zent *Cristoff* (Érdy-k. II. 141.); mint személynév a

XI., XII. században nálunk nem fordul elő, későbbi adatokra v. ö. 1232: *Christoforus filius Cofme sacerdotis de Borat* és Okl. szót.; — lat. *Christophorus*, ol. *Christoforo*, rätö-rom. *Cristòful*, ném. *Christoph*, osztr. szlov. *Krištof* (v. ö. Koledar družbe sv. Mohora, jul. 25 alatt), dalm. horv. *Krištofor*, *Krstopor*, *Krštofor* (ŠURM. Acta croat. és JIREČEK, Die Rom. I. 2, 30.), stb.

Krisztina: Zent *Cristina* (Érdy-k. II. 129. l., Okl. szót., KNAUZ, Kortan 154.); — lat. *Christiana*, ném. *Christiane*, *Christine*, osztr. szlov. *Kristina*; gör. kel. szláv *Χριστινα* (Apost. Šiš.), nyug. bolg. *Krùstínù* (CANK. 13.).

Krisztus: *Jézus Krisztus*: 1001: *domini nostri ihesu xristi*, 1086: *Jesu Christi*, 1237: *ihesu xristo*, 1294: Leg. S. Emer. 8. §: *Jesus Christus*, Leg. S. Lad. 11. §: *Jesu Christi*; Leg. S. Lad. 4. §., V. S. Steph. Hartv. 21. §: *Jesu Christi* (német krónikákban *Jhesus*, PERTZ, M. G. SS. VII. 55, v.ö. *Jeronimos* és *Jeruzsálem* alatt, míg Velenczében *Jehsus Christus*, *Jehsu Christi* az alak, v. ö. BERTANZA e LAZZARINI, Il dial. ven. 9, 10, 14, 15, 17, 20, 22. l. stb., SAVJ-LOPEZ, Alitürk. Chrestom. 5, 15. stb. *hiesu xristi*). Magyar nyelvű emlékeinkben az *iszs* jegyeken kívül *Jefus criftus* (Müncsk.), *yefus criftus* (Apost. mélt. 2, 26, 30, 37, 44.), *Iefus criftusnak* (Marg. Leg. 174. l.), *Jézus Krisztus*, *Jefus*, *Jezus* (v. ö. Marg. Leg. 20: *Ieféfnak*!; v. ö. nem. *Jesses*), *Criztus* (Ehrenf.-kód.), *Crijtos* (Keszth.-k. XIX. zsolt. 7.), *Krisztus* stb.

Hogy megállapíthassuk, melyik nyelvből való a magyar alak, közlöm a különböző keresztény népek *Jézus Krisztus* elnevezéseit:

A) Római kath. népek használta alakok:

a) lat. *Jesus*, *Christus*, *Jesus Christus* (ragozva: *Jesu Christi*, *Jesu Christo*, *Jesum Christum*) | ol. *Gesù* (népies olasz alak *Gisù* volna, GRÖBER, Grundriss I. 515, ez alakból velencezi hatás alatt álló dalmát horvát szövegekben: «reče jeci», Ranina lect. 130. l., kiadás 160. l.), *Cristo* (népies olasz alak *Cresto* volna, v. ö. bologn. ol. *Crést*, FERRARI, Vocab. bol. it. és GRÖBER, Grundriss I. 504. jegyzet), *Gesù Cristo*, *Gezù Cristo* | isztriai ven. lad. *gízu*, *gízóu*, *gízu*, *gízu kréšto* (IVE, 23, 47.) | ném. *Jesus*, *Christus*, *Jesus Christus* (ragozva: *Geburt Christi*, *Herz Jesu Christi* stb.).

b) Ó-cseh *Ježúš* (Žalt. wittemb., szótári rész, GEBAUER, Hist. mluv. I. 274, 485, 487.), mai cseh *Ježíš*, *Krystus*, *Ježíš Krystus* (ragozva: *Ježíše Krysta* és *Jezu Krysta*, *Jezu Krystem*) | tót *Ježíš*,

Krystus, Ježíš Krystus (ragozás, mint a csehben) | lengy. *Jezus, Krystus, Jezus Krystus* (ragozva: *Jezusa Krystusa*, de: *w Jezusie Krystusie*) | felső lauz. szorb (luther.): *Jesus, Krystus, Jesus Krystus* (ragoz.: *Jefufzu, Kristufzu, Jefom Krysta* stb.) | hazai szlov.: *Jezuš, Kristuš, Jezuš Kristuš* (ragozva: *Jezuša Kristuša*, Rad LXXXV. 57.), ŠTREKELJ értesítése szerint az osztrák szlovénség keleti része általában *Jezuš-t, Kristuš-t, Jezuš Kristuš-t* mond. Saját adataim ezek: *Jéjž's* (ma Karinthiában, Kres I. 465.), *Ježuš* (így olvasom a XV. századi klagenfurti kézirat *ihesuffa*: *Ježuša alakot*, Kres I. 176.), *Jésus* (Krajna, Pesmi Krajn. nar. 6, 7, 69, 78, 90, továbbá DALMATIN bibliafordítása), *Kristus* (DALMATIN, Krajna), *Kristuš* (így olvasom a XV. századi klagenfurti *criftuffa*: *Kristuša alakot*, Kres I. 176.), *Kristoš* és *Kristuš* (SKALARNÁL: *smert Christoshou, v' Christushou*, lajbachi Letopis 1890: 235; a görzi szlovben vocat. *Kriste*, Sitzungsber. CXIII. 383.) | régi kaj-horv.: *Jefuš* (v. ö. XVI. század PERGOSSICH Werbőczy Trip. fordítását), *Ježuš, Kristuš, Jezuš Kristuš* (lajbachi Letopis 1887: 202, 220; varasdi kalendarium 1823: *Jesusha Kristusha* | magyarorsz. horv. (Mosony m.): *Jesuš, Kristuš, Jezuš Kristuš*.

c) Szerb horv.-bolg.: Horv. glag. emlékek: *Isus* (mai ça-horv. *Isus*, NEM. I. 389.), *Hristos* (ragozva *Hristosi, Hriste*, BERČIĆ, Dvie 28, 29, 34.), *Isus Hristus, Isus Kristus, Jesu Kristus* (e két utóbbi TRUBER-DALM. horv. glag. prot. ford.-ban), ragozva: *Isusa Krista, Isusa Hrista, Isu Krista* (ŠURM. Acta croat. 217, 219, 231, 250.) | horv. dalm. latinbetűs emlékek: *Jezus* (*jeći*, v. ö. olasz alakok alatt), *Isus, Krst, Kristos, Kristoš, Krstoš, Isukrst* (ragozva: *Isukrsta*, Rad CXXXIV. 89, 90, 92, 93, 94, 95, CXXXVI. 183; a raguzai kátékban: *Jesuffa Hrista*, Nauk hristjanski Ragusa 1783) | a róm. kath. szerbek szintén *Isu Krst*-et mondanak (VUK³ szót. és lásd B) gör. kel. szláv alakok közt) | hazai bolg. *Isus, Isukras* (KRISTOFCSÁK, Kas nauk 5. l. és hazai paulik. bibliaford.).

B) Görög keleti népek használta alakok:

gör. Ἰησοῦς, Χριστός, Ἰησοῦς ὁ Χριστός. A CYRILL és METHOD-féle óbolg. nyelvemlékekben: *Исѹсъ, Исѹсъ* (*Isusъ, Jisusъ*), *Хрѣстъ* (= *Chrъstъ, Hrъstъ*), *Исѹсъ Хрѣстъ* (= *Isusъ Chrъstъ*), *Исѹсъ Христосъ* (Cod. Supr.), gen. *Исѹ Христоса*, Cod. Supr. 337. és *Исѹсъ Христоса* Cod. Supr. Spec. 59. l., Euch. sin. *Исѹ-Христѣ* 35^b l. Az összes gör. kel. szláv népeknél *Исѹсъ, Исѹсъ*

(= *Исусъ, Jisusъ*), *Христосъ* (= *Christosъ, Hristosъ*), *Исусъ Христъ* (ragozva: *Исуса Христа, Исусъ Христосъ* stb.). Így van ez az oroszban, bolgárban és a szerbben. Ott, a hol kétféle felekezet-hez tartozik a nép, mint a bolgar és szerb, a katolikusok a szót *k*-val (v. ö. bolg. *Isukrás*, szerb *Isukrst*), míg a gör. keletiek *ch*-, illetve *h*-val mondják a szót (bolg., szerb: *Исус Христ*).

Ha az itt összeállított alakokat figyelmesen összehasonlítjuk a magy. *Jézus*, *Krisztus*, *Jézus Krisztus* alakokkal, nem fogjuk állithatni, hogy «a *Krisztus* szó maga ép oly keveset bizonyít, mint a *Jézus*» (NyKözl. XVIII. 345.). Annyit az első pillanatra is láthatunk, hogy a mi elnevezésünk a göröggel, és a gör. alapján álló szláv formákkal nem egyezik. A mi elnevezésünknek semmi köze tehát CYRILL és METHOD nyelvéhez, vagy CYRILL és METHOD-féle nyelven hirdető papokhoz. A mi elnevezésünk a róm. kath. népek használta alakok közül azokkal egyezik legjobban, a melyeket az *A) b)* alatt soroltam fel; itt találunk a lat. *ch* (gör. ered. szavakban *kh*, később *k* ejtés a latinban) helyén *k*-t (v. ö. *Krisztus*), itt találunk *ž*-s és *š*-es alakokat. Az *š* és *ž*-re megjegyzem, hogy VOLF feltevése szerint a magyarban eredetileg *Jézsus* és *Krištuš* (v. ö. Kiktől tanult stb. 8, 54, 61. l.) volt az ejtés. E feltevésekből elfogadható, hogy itt-ott *Jézsus*-t is ejtettek (általános azonban mindig a *Jézus* volt; a *zs*-re v. ö. ó-cseh, ó-tót: *Ježúš*, szlov. *Jéjžš*), a *Krisztus*-ban azonban soha se ejtettek *-št*-t. Az én nézetem már most az, hogy a *Jézus*, *Krisztus* és *Jézus Krisztus* a szlovénből való latin alak, e mellett szól a ragozásban használt alak is (m. *Jezus Kristust* = szlov. *Jezuša Kristuša*, cseh-t. *Ježiše Krysta* és *Jezu Krysta*).

Olasz hatásról *Jézus Krisztus* nevénel beszélni se lehet; itt a *j*-ből *g* lett, s ez alapon a magyarban *Gyëzsu*-t, *Gyözsü*-t stb.-t várának.

Kurta: 1171: *Qurta* (szolgáló neve, női név); — lat. *curta* (*curtus*, -um: verkürzt). E szónál a lat. hangsúlyos *ū* az olaszban *o*-vá lett (v. ö. ol. *corto*), a mely *o*-ból azután az északol. nyelvjárá-sokban *u* lett (v. ö. vel. ol. *curto* BOERIO, piem. ol. *curt* GAVUZZI szót., bologn. ol. *curt* FERRARI szót.). A magyar szó azért nem lehet a vel. ol. *curto*-ból való, mert a velencei olaszban az *a*-t kivéve az ol. szóvégi magánhangzók nem hangzanak. A szó latin eredetű.

Lajos. Az Anjouk előtt mint keresztnév nem igen fordul elő

a szó (v. ö. 1255-ben: *Lois* archidiaconus bachiensis, Zichy Okl. I. 9.); mint keresztnév nálunk is Nagy Lajos király halála után terjedt el (ugyanígy Dalmáciában, JIREČEK, Die Rom. I. 68.). A név magyar alakjai: *Laos* (Apost. mélt. 30. l.: franciay *laos* kyralh), *Lajos* kyralf (u. o. 64. l.), *Lajws* (Winkler-kód. naptári rész). Idevaló magyar alak a Képes Krónika *Lays* (olv. *Laiš*) adata (v. ö. a Képes krónikában 1325. évi adatként: ad honorem beati *Lays* sancti episcopi Tholosani, KNAUZ, Kortan 210, 211. l. és ugyanez a krónika Nagy Lajos király nevét *Lodovicus* mellett *Lays*-nak is írja). Ez *a*-val bíró alakoknál régibb alak a *Lois* volna, a mely 1255-i oklevelünkben elő is fordul (v. ö. Zichy okl. I. 9: *Lois* archidiaconus bachiensis). A *Lajos* nevet egyébiránt nyelvünkben először valószínűen *Lois*-nak ejtették. Erre a feltevésre két ok kenyserít: α) Egykorú szláv adatokban Nagy Lajos neve *Loiš*; így egy 1367-i szerb oklevél ezt írja: С ДНН ГОСПОДННА КРАЛА СГАРЬСКОГА ЛОИША = *loiša*, Zbornik 44. l.; egy XIV. századi hercegovinai adat ezt írja: КРАЛА СГАРЬСКОГА ЛОИША = *loiša*. ŠURM. Acta croat. 82. l.; az 1368-ból való Novák comes missáléjában ezt olvassuk: Ja Knezy Novak . . . vitezь silnoga i velikoga gospodina *Loiša* krala ugr'skoga, nega polače vitezь (ŠURM. Acta croat. 84. l.); β) A *Lajos* szó *a*-ja eredetibb latin-fr. nyílt *o*-ból való; — lat. *Ludovicus*, vulg. lat. *Lodovicus* (a név *Chlodowig*: *Clodoveus*-ból van latinositva), ófr. *Loöis*, *Lois*, úfr. *Louis* (latinositva *Luisius*, JIREČEK, Die Rom. I. 68, 2. rész 43.), ol. *Luvigi* és *Lodovico*, gen. ol. *Giggi*, *Giggiu*, räto-rom. *Luvigi*, ven. lad. *Luvéigi*, *Dulivéiko* (IVE 34, 44, 48. l.). Eredetére idevaló *Aloysius* is (v. ö. ZAHN, Mitth. XXIX. 53: «So wird man bei uns statt *Ludwig* weit häufiger *Aloys* begegnen, was doch nur eine französisch-italienische Verquetschung für *Ludwig* ist; der ital. heil. *Aloys* ist uns auch örtlich näher, als der französische heil. *Ludwig*»). A szlávok *Aloysiust* = *Vekoslav*-nak fordítják. A magy. *Lois*, *Lajos* szóról az a nézetem, hogy a francia nyelvből való. V. ö. *Lutovic*.

Lázár: 1055: Signum *Lazari* abbatis; mint bibliai név: *Lázár*; — lat. *Lazarus*, ol. *Làzzaro*, vel. ol. *Lazzero* (San Lazzero, XV. században épített templom, Cron. Ven. II. 252.), gen. ol. *Làzzau*, *Lazzain*, räto-rom. *Làzar* | ném. *Lazarus*, *Lazar*, cseh-tót-szlov. *Lazar*, lengy. *Lázarz*, horv. *Lazar* (a szó *Laçar*-nak van írva a dalm. lectionariumokban, így van írva a szó Velenczében készült XIII.

századi evangeliariumokban is), nyug. bolg. *Lázar* (Sborn. XV. 196.), szerb *Laza* stb. A szó olasz eredete ellen felhozom, hogy az olaszban az *r* előtti *a* *e*-vé lett (v. ö. *camera*); s áll ez különösen a vel. olaszra, a hol *Lazzero*, *Zaccheria*, *Febrer* (február, BERTANZA e LAZZARINI, Il dial. ven. 10. l. 1299-ből) stb. alakok vannak (a jelenségre v. ö. GRÖBER, Grundr. I. 527. és SEELMANN Aussprache 171.). Nálunk legrégebben *tauarnicus* (1222-i ered. okl.: Dionisio magistro tauarnicorum, Muz. lev.), később *tauernicus*, először *Sorlous* (1109. O. L.), később *Serlous* (1109. M. P. = Sarlós), először *Margarita*, később *Margerita* stb.

? *Lerga*: 1086: Qui e contrario itur ad arbores *Lerga* presbyteri; — az, hogy a főnév nincs ragozva, mutatja, hogy nem latin szó; mégis felemlítettem a lat. *largus*, ol. *largo*-val való hasonlósága miatt.]

? *Leo*. E névnek cseh formája: *Léva* (v. ö. ERBEN, Regesta: *Leua*, *Lewa*; ol. *Leone*, vel. ol. *Lio*; olasz emlékekből irva *Leo*-nak is, SAVJ-LOPEZ, Altit. Chrest. 4. l.); azt hiszem, 1086-ban és II. Béla bakonybéli ítéletlevelében előforduló *Lawa* paraszt ember neve idetartozik; nem lehetetlen, hogy e lat. *Leo*, cseh *Leva* szláv kicsinyített alakját *Leuca* (v. ö. 1135-i ered. oklevelünkben: *Leuca*-comite pofoniensi et magistro dapiferorum) magyar személynévben.

Leusták: 1229: *Leustacius* filius S.; ide való 1208: uxoris *Iuchstachi*, u. ö. 1226: uxoris *Lustachi* (v. ö. még Okl. szót.); — v. ö. *Eustacius* (vel. ol. *Star*, Cron. Ven. II. 221.).

Lőrincz: 1086: *Laurentius* comes filius Bese comitis; 1111: *Laurentius* presbiter; 1111, 1113: *Laurentius* (csanádi püspök); 1111, 1113: *Laurentius* (esztergomi érsek); II. Béla bakonybéli ítéletlevele: *Laurencius* (úr neve); 1138: capellanum nostrum nomine *Laurencium* canonicum de Tithil; 1134: *Laurentius* filius Salomonis; 1181: sacerdos *Laurentius*, 1162, 1171, 1174: *Laurentius* curialis comes | magyar alakok: *Lerinch*, *Leorincz*, *Lorinc*, *Lőrincz* (KNAUZ, Kortan 207.), zent *Levrinc*, *Levrinc* (Marg. Leg. 97, 126, 223.), zent *Lórync* (Apost. mélt. 21.); — lat. *Laurentius*, ol. *Lorenzo* (kicsinyítve: *Cencio*, *Nencio*, *Lenzo*, *Nenzo*, *Renzo*, *Enzo*, *Lawro*, *Lorenzetto*, *Lauretto*, *Oretto*), gen. ol. *Luenzu*, *Luenzin*, vel. ol. *Lorenzo* (velencei keresztnévek közt: *Lorenço* és *Laurenço*, BERTANZA e LAZZARINI, Il dial. ven. 31, 32. l.). Velence

és vidékén a X., XI. században *San Lorenzo* templom (PERTZ, M. G. SS. VII. és XIV. köt., Cron. Ven. I. 285.); räto-rom. *Laurinz*. A név el volt terjedve Csehországban (v. ö. ERBEN, Regesta), Dalmáciában (JIREČEK, Die Rom. I. 2, 42.) stb. Nálunk Szent Lőrincznek ünnepnapja van Szent László decretumai szerint a XI. században. A szláv nyelvekben ezek az alakok: horv. *Lovre*, *Lovrenac*, *Lovrinac* (ŠURM. Acta croat. 140, 144, 145, 185, 273. l.), kaj-horv. *Lovrenc* (PERGOSICH és varazsdi 1823-i kalendárium), osztr. szlov. *Lovrenec* (XV. századi adat: *Lourenz*, Arch. XIV. 198.), cseh *Vavřinec* (*Vavra*, *Vavrouš*, *Vavroušek*), lengy. *Wawrzyniec* (*Wawrzek*). A gör. kel. szlávban *Laurentij* (or.), *Lavraš* (kisor.). A magy. *Lőrincz* alak egy szláv *Levrenc* alakra mehetne vissza, a mely a szlovénben előfordul (a helyet nem tudom idézni).

Lucza: Marg. Leg. 216, 217: Soror *Lucia*; naptárakban: *Lucia* zuz, zent *Luchya*, *Lutza*, ném. *Lucein* tag (KNAUZ, Kortan 210. l.); — lat. *Lucia*, ol. *Lucia* (Santa), räto-rom. *Lùcie*, osztr. szlov. *Lucija*, cs. *Lucie*, *Lucka*, t. *Lucka* stb. Dalmáciában a név a XIII. századtól fogva volt elterjedve.

Lucifer: *Luciper* (Teleki-kód. 350, 365.), *Lucipernek* (Péld. k. 77.), *Luciffer*, *Lucifer* (Apost. mélt. 14, 38.); — lat. *Lucifer*, ol. *Lucifero*; cs.-t.-l. *Lucyper*, *Lucyfer* (v. ö. LINDE Slown.). Az *f*: *p*-megfelelés egyébiránt a többi szláv nyelvekben is szabályos megfelelés.

Lukács. Nem tudom eldönteni, vajjon *Luka* vagy pedig *Lukács* alak-e a régibb; nekem úgy tetszik, hogy a *Lukács* a régibb; 1157: *Luca* episcopus (FEJÉRPATAKY szerint itt íráshiba van *Lucas* helyett, III. Béla kir. okl. 27. l.), II. Béla bakonybéli ítéletlevele: *Luca* (szolga neve); 1162, 1171: *Luca* episcopo (későbbi adatok: 1392: *Lukachtelke*, 1404: *Lukachfalwa*, CsÁNKI II. 331, 504.), zent *Lukách*, *Lukách* (Apost. mélt. 35, 36, 59, 61. l., v. ö. még naptárakban, KNAUZ, Kortan 209. l.); — lat. *Lucas*, ol. *Luca* (kicsinyítve: *Luchino*), gen. ol. *Lüccu*, räto-rom. *Luche*. Az egész gör. kel. szlávsnágnál a szó *Luka* (óbolg., mai bolg., kisor., szerb), ugyancsak *Luka* a szó az Adria-menti és dalmát horvátban, valamint az olaszföldi szlovénben (XV. századi adat, Arch. XIV. 200.). A többi róm. kath. szláv nyelvben ez van: kaj-horv. *Lukač* (Letopis, 1887: 207.), hazai szlov. *Lükác*, isztriai horv. *Lukač* (ŠURM. Acta croat. 132, 137, 292, 312, 328. l.), stajeri szlov. *Lukaš*, krajnai szlov. *Lukeš*.

(DALM.), cseh *Lukás* (*Lukeš*, *Lukšiček*), t. *Lukáč*, lengy. *Lukasz*, szorb. *Lukasch*. — A magyar szó legrégebb alakja vagy *Lukás* volt, a melyből úgy lett *Lukács*, mint *virgács* a *virgás*-ból (lat. *virgas*, t. *virgás*) vagy pedig a *Lukács* egyenesen a szláv *Lukáč*-ból való, a hol az *-ac* bevezető neveket alkotó képző (v. ö. cs. *Andráč* GEBAUER, Staroč. slov. és Rad LXXXII. 86. l.). A név mint keresztnév Dalmáciában (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 2, 43.), Velenczében (v. ö. BERTANZA e LAZZARINI, Il dial. ven. 18. l.) és Csehországban (ERBEN, Regesta) a XIII. századtól fogva el volt terjedve.

Magdalena: 1141—61: Ego *Magdalena*, Martini comitis uxor; *Magdalena* (Münc.-k. naptári rész jan. 19, jul. 22, Thurzó Elek szerelmes levele 1525-ből, ZOLNAI, Nyelvelméltár 237.), *Maria Magdalena* (Apost. mélt. 13, 46. l.), *Magdalnai Mária* (Münc.-k., újtestam. rész), *Maria Magdalena* (Jord.-k.), naptárakban *Magdolna* is (KNAUZ, Kortan 214.); — lat. *Magdalene*, *Magdalena*, gör. Μαγδαληνή, ol. *Maddalena* (*Lena*, v. ö. cs.-tót *Madlena*), gen. ol. *Manena*, vel. ol. *Maria Madalena* (BERTANZA e LAZZARINI, Il dial. ven. 26. l., 1300. és 1307. évi okl.), *Maddulena*, rätom. *Madalène* (*Lène*). A szláv nyelvekben a görög keleti vallást követő szlávoknál *Magdalini* (óbolgár), *Magdalena* (szerb, Stojk.) a szó alakja; a róm. katolikus szlávoknál ez van: olaszföldi szlov. *Maidalena*, *Maigdalena* (lajbachi Letopis 1891:101.), dalm. horv. *Mandalena*, *Mandalina*, *Magdalena* (Rad CXXXIV. 139, CXXXVI. 184.), osztr. szlov. *Magdalena* (Letopis 1891:140.), hazai szlov. *Magdalejna*, cseh-tót *Magdaléna* (a bibliafordításokban), l. *Mágdaléná*. Az *-alna*: *-olna* megfelelésre v. ö. *Katolna*.

Machabeus: 1141—61: *Machabeus* filius Laberti; — lat. *Machabeus*.

Makarius: 1141—61, 1162: *Machario* episcopo (ugyanő 1166, 1174, 1181. oklevelekben), 1171: Suffrag. *Machario*; 1193: *Machario* comite de Zaunuk; — lat. *Macharius*, ol. *Macarèo*, gör. Μακάριος, gör. kel. szláv *Makarij*. Velenczében vagy Dalmáciában a XI., XII. században hasonló nevű papot vagy világit nem tudok kimutatni.

? *Makicza*, ? *Makicha*: 1086: Hic sunt liberi *Makicha*; — esetleg valamely latin *Ma*-val kezdődő név (*Marcus*?) bevezető alakja.

Manasses: 1111: Sigillatum per manus domini *Manasis*

episcopi Zagoriensis; 1113: per manus domini *Manassis* episcopi Zagrabiensis; — lat. *Manasses*, *Manasse*, gör. *Μανασσης*, ol. *Manasse*, *Manasses*, óbolg. *Manasij*, nyug. bolg. *Manasi* (Sborn. XV. 197.), szerb *Manasija* (Sitzungsber. CXXXVI. 36. JIREČEK). Franciaországban elterjedt név volt.

Marcellus: 1111: *Marcellus* (váczi püspök, később II. István alatt esztergomi érsek, FEJÉRPATAKY, II. István okl. 28. l.); 1134: Alterum eis pristaldum, nomine *Marcellum*, filium Gira comitis; 1181: Froa uxor *Marcellij* prepositi; Marg. Leg.: 35, 104, 127, 135, 137, 210: az jdebvely provincialist frater *marcellust*, u. o. 95: *marcellos*, ugyanó ugyanott 58: *marcialis* és 32: *marciaelios*; — lat. *Marcellus*, ol. *Marcello*, gen. ol. *Marsellu*, vel. ol. *Marsello* (v. ö. *Marcello* BERTANZA e LAZZARINI, II dial. ven. 26. l.). Hasonló nevű emberek vannak a XI., XII. században Stajersországban, Karintiában (JAKSCH, Urk. b.), Dalmáciában (JIREČEK, Die Rom. I. 2, 44.).

Margit: A Marg. Leg.-ban IV. Béla király leánya hol *Margyt*-nak, hol meg *Margareta*-nak van nevezve; egyébként is gyakori a *Margareta* név e legendában (v. ö. Marg. Leg. 64, 78, 113, 114, 126, 137, 146, 147, 199, 200, 203, 210, 220, 223, 228. l.). Apost. mélt. 30: zent *Margyt*, Érdy-k. 404: zent *Marghytha*, *Marghitha*, helynevekben: *Szent-Margita*, naptári adatok: KNAUZ, Kortan 213. l.: *Margareta*, *Margit*; — lat. *Margareta*, gör. *Μαργαρίτης* > *Μάργαρας*: gyöngy-ből, ol. *Margherita*, *Margarita* (*Ghita*, *Bit*a, *It*a), gen. ol. *Margaita*, északol. (XIII., XIV. száz.), *Margherita* (Sitzungsber. XLVI. 113.), rom. ol. *Malgarida* (Sitzungsber. LXVII. 697.), vel. ol. *Malgarita*, *Margarite*, *Margherita* (Santa Margherita templom már 837-ben, Cron. Venez. és BERTANZA e LAZZARINI, II dial. ven. 10, 26, 40, 90. l.), räto-rom. *Margarite*. Igen elterjedt név volt Dalmáciában (JIR., Die Rom. I. 75, 2. r. 45.), Csehországban stb. Fontosnak tartom kiemelni, hogy a magy. *Margareta*, *Margita* és *Margit* nem olaszos alak. A m. alakra v. ö. ném. *Margareta* (*Margarete*, *Margret*, *Margitta*, *Grete*, *Gretchen*, TETZNER Namenbuch, *Margareth* ZAHN, Über die Taufnamen, Mittheil. XXIX. 51, német vezetékek közt *Margrit*), hazai szlov. *Margeta*, osztr. szlov. *Margareta* (1575-ben lajbachi Letopis 1891: 140, ol. szlovén *Margareta*, Arch. f. sl. Ph. XIV. 197.). Egyéb alakok: cs. *Margareta* és *Margita* (ERBEN Regesta), *Marketa*, *Markytha*, horv. *Margareta*,

Margeta, Margarita (ez utóbbi ŠURM. Acta croat. 235.), róm. kath. bolg. *Margarita* (KRISTOFCSÁK, Kas nauk 4.), nyug. bolg. *Margita* (Sborn. XV. 197.), szerb *Margarita* (Zborn. 59:1394. évi adat), frez. *Margot*, angol *Margret* stb. A magyar alakok a német-szlovénekkal egyeznek.

Mária: 1055, 1109: sancte *Marie*; Hal. Besz.: *mariat*; Marg. L. 4: *zyz marianak zygetenek auag bodog azzon zygetenec*; 1141—61: in insula abbatie monialium, ubi est ecclesia sancte *Marie*; 1171. okl.: *Maria* (szolgáló neve), Marg. Leg. 65, 228: soror *Maria*, u. o. 194: vala megyeren egy azzonyallat . . . *maria*. A név kicsinyítése: *Mari, Maris, Mariska, Marcsa, Marika, Manyi* (Cz. Fog.) stb.; — lat. *Maria*, ol. *Marìa* (*Marinetta, Mariuccia, Marina, Marietta*), gen. ol. *Maia* (*Maietta, Main*), rāto-rom. *Marie* stb. A magyarban levő becéző alakok szlávós, és nem olaszos képzések.

Márk: 1111: *Martinus filius Marci*; II. Béla nem eredeti bakonyb. ítéletlevele: *Marcus*, 1171: *Marcus* (házi szolgáló neve), 1186: *Marchus* (jobbágy) | emlékeinkben *Márk* (Érdy-k. I. 392, Apost. mélt. 35: Zent *Mark*; egy úr neve: Marg. Leg. 225: somogy *marc*) és *Márkos* (Döbr.-k.), *Márkus* váltakoznak; — lat. *Marcus*, ol. *Marco* (Velenczében elterjedt név *Marco, Marcho* alakban írva), rāto-rom. *Marc*, Szent László még nem sorolta Szent Márk napját az ünneplendő napok közé (v. ö. KNAUZ, Kortan 212.), később az olasz hatás növekedtével azonban ünnepnap volt ez is, sőt egy III. Béla király kori pénzünkön *S. Marcus* fölirat van, V. István (1270—72) egyik pénzén pedig a velencei Szent Márk oroszánját utánzó előállítás van (v. ö. РЕТНУ, Corp. Num. I. 21, 33, 39.). A szláv nyelvek közül a dalm. horv.-ban (dalm. horv. lection., TRUBER glag. ford.), a szerbben (Nikol. ev., szerb oklevelek 1372-, 1400-ban Zbornik 46, DANIČIĆ, Rječ.), az Erzsébet-bibliában, a szlov.-ben *Marko* a szó alakja; a csehben *Marek*, lengyelben *Márek*. Az óbolg. nyelvben a nominativusi alakot nem tudjuk kimutatni (v. ö. Assem. ev. 164. l. ápril 25: genit. *marka*, másutt óbolg. emlékekben *marьka*), az egyházi emlékekben *marькъ, marko, marьko* (МІКЛ. Lex. p.), *marькъ* (Apos. Šiš.) fordul elő.

Márta; — lat. *Martha*, ol. *Marta* stb.

Martirus, Martirius: 1141—61: *Martirio* episcopo; 1156: *Ego Martirus dei gratia sancte stigranensis ecclesie archiepisco-*

pus; 1157: *Martirio* . . . archiepiscopo; — lat. *Martirius*, ol. *Martirio*.

Márton: 1055: Signum *Martini* comitis, 1079—80: *Martynus* prepositus (veszprémi); 1086: *Martinus* canonicus, u. o. ubi *Martinus* incendit aratrum Bere iudicis, u. o. *Martinus*; 1111: *Martinus* filius Marci, u. o. *Martinus* filius Mathei presbiteri; II. Béla bakonybéli ítéletlevele: *Martinus* (paraszt ember neve); 1141—61: *Martinus* (comes); 1156—1412: *Martini* archiepiscopi, 1171, 1198: *Martinus* (szolga neve) | magyar alakjai: Somogyvary *marton* (Marg. Leg. 153, 171.) és talán *mortun* (1135. okl. jobbágy neve, lásd lejjebb). Szent *marton* (Érdy-k. II. 449, naptárakban., KNAUZ Kortan 216.), 1086: cenobio sancti *martini*, 1116—1131: cenobio beati *martini*; II. Béla alatt kelt okl.: ecclesia sancti *martini* in Vrodi; 1137: ecclesia beati *martini*, 1157—58: ecclesia sancti *martini*, 1177 körül: monasterio sancti *martini* in monte pannonie stb.; — lat. *Martinus* (kicsinyített alakja Dalmáciában: *Martinussius*, JIREČEK, Die Rom. I. 2, 45.), ol. *Martino*, vel. ol. *Martin* (v. ö. Sen *Martin*, BERTANZA e LAZZARINI, Il dial. ven. 23. l., a templomot állítólag a VII. században építették, Cron. Ven.), räto-rom. *Martin*. Mind a róm. katolikus, mind pedig a gör. kel. szláv népeknél *Martin* a szó (v. ö. egyh. szláv: **Марк-тинъ**, **Марктинъ** stb., bolg. *Martin* Sborn. XV. 197, horv. *Martin*, szlov. *Martin*, cs. *Martin* stb. A cseheknél igen elterjedt név volt, ERBEN, Regesta). Az a nézetem, hogy a szó a magyarban először *Martin*-nak hangzott s ebből lett később *Marton* (v. ö. 1135. eredeti okl. *mortun*), *Márton*. Az *i*-nek ilyen később történt illeszkedésére v. ö.: HB. *achscin* (asszony), *Balaton*: 1055-ben: *bolatin*, *balatin*, *Martos* község: 1055-ben: *Mortis* (kétszer), *Lajos*: *Lois* 1255-ben, *Lays* (Képes krónika, lásd *Lajos* alatt) stb.

Máté és *Mátyus*: 1111: *Martinus* filius *Mathei* presbiteri, u. o. *Matheus* (veszprémi püspök); 1141—61: *Mattheo* comite, u. o. *Matheus*, u. o. *Mateus*; 1181: *Matheus* (úr neve), u. o.: *Matus* (olv. *Mátyus*, pécsi hospes neve); a szó magyar alakjai *Máté* (v. ö. Apost. mélt. 30, 36, 37, 54, KNAUZ Kortan 217. stb.), *Mátyus* (v. ö. *Matys* ban ky vala erdely herceg Marg. Leg. 178, 220. l.); — lat. *Matthaeus*, gör. Μαθθαῖος, ol. *Matteo* (*Mattia*, *Teò*, *Maffè*, *Teo*), romagnai ol. *Mati* (Sitzungsber. LXVII. 658.), gen. ol. *Matté*, vel. ol. *Mafeo*, *Mafio* (1300-ban, BERTANZA e LAZZARINI, Il dial. ven.), *Mattio*

«Szent Máté templomát Rialtoban 1156-ban építették), räto-rom. *Matto*. A szláv nyelvekben a következő alakok vannak: óbolg. **МАТТЪКН** (írva *mattei*, *matstei* stb., ny. bolg. *Matej*, *Maté* Sborn. XV. 197.), mai egyh. szláv **Матѣи** (= *Matfej*, bolg., or., Erzs. bibl., Stojk., kisor.), szerb *Matej* (VUK); a róm. kath. szlávságnál: Szerb-horv. *Matej*, *Matij* (TRUB. glag. ford.. ŠURM. Acta croat. 63, 94, 102, 117, 122 [itt: *Matoš*], 154. stb., Rad CXXXVI. 184.), *Mate* (JIREČ. Die Rom. I. 71, 2. rész 46.), kath. bolg. *Matija*, stáj. szlov. *Matej*, haz. szlov. *Mátaj*, krajn. szlov. *Matteus* (DALMATIN ford.), másutt a szlovénben *Materž* (v. ö. *Miklós* alatt), t. *Matús*, cs. *Matous* (régen írva *Mataus*), lengy. *Mátteusz*, *Mateusz*. — A magy. *Mátyus* eredetére megjegyzem, hogy a vulg. lat. olvasásban a lat. *e*, *i* + vocalis = *j* + vocalis volt (v. ö. Adorján, Damján); az ilyen *j* azután palatalizálta a konsonansokat (v. ö. *ostya*, *sekrestye*, *Mátyás* stb.).

Mátyás: 1181: Sacerdos *Mathias*; naptárakban: zent *Matias*, *Mathias*, *Mattyás* (KNAUZ Kortan), *Matyas* (Apost. mélt. 54.); — lat. *Mathias*, gör. **Ματθίας**, ol. *Mattia*, friauli *Matia*, *Matie*. Az óbolg.-ban **МАТѢИ** (v. ö. MIKL. Lex. pal. *Matfija*), az egyh. szlávban **МАТѢИ** (*Matfij*) a szó. A róm. kath. szerb-horv.-ban *Matija*, cs. *Matěj*, t. *Matej*, lengy. *Maciej* a szó. A magyarhoz teljesen hasonló alakok: kaj-horv. *Mateas* (PETRETIČNÉL, lajbachi Letopis 1887: 196.), *Matiaž* (VRAMEČNÉL XVI. század, SKET 71. l.), stajeri és más szlovén *Matjaš*, *Mátiaž*, hazai szlovén *Matyas*; a horv. glagolita oklevelekben *Mátyás* királyunk neve *Matias*, *Matijaš* (v. ö. ŠURM. Acta croat. index), ez alak magyar eredetű lehetne, ha nem volna ugyanitt egy 1433. évi adatunk is, a hol *Matias* Vlkotić és *Matias* Jelčić nevű emberekről van szó (ŠURM. Acta croat. 132. l. az oklevél XVII. századi átiratban maradt meg). A magy. szó *ty*-jéről lásd *Maté* alatt.

? *Memen*: 1181: *Memen* (jobbágy neve); — v. ö. ol. *Memmo* (az ol. *Guglielmo* becmező alakja), räto-rom. *Mème*, *Mèmo*.

Mercurius: 1111, 1113: *Mercurius* (princeps ultrasilvanus); Hartv. 25. §: Monachus quidam nomine *Mercurius*; 1141—61: *Mercurio* (comite); — lat. *Mercurius*, ol. *Mercúrio* (Szent Mercurius ereklyéi Olaszországban PERTZ, M. G. SS. VII. 586, 635.).

? *Metesdinus*: Cum pristaldo *Metesdino* (Kálmán kir.-kori oklevélben, FEJÉRPATÁRY, II. István okl. 13. l.); — lat. *Modestus*?

a név végződése olyan, mint *Csanadinus* stb., lehet a többi része is magyar.

? *Meza*: Marg. Leg. 172: Vala nemely... asszonyallat eztergamot... kynek uala neue *meza*; — lat. *Madia*-ból (v. ö. *Maza* JIREČEK, Die Rom. I. 2, 43: *Madius*-nál).

Mezopotámia (Apost. mélt. 54.); — lat. ol. *Mesopotamia* (nb. a horv. dalm. emlékekben *mefopotaniija*: u *mefopotagnigi*, MELICH, Miscskönyv a XIV. sz. 57. l.).

Mihály: 1001: *Ecclesia sancti Michahelis*, 1079—80: *sanctomichiaeli* (kétszer), 1116—1131: *monasterio sancti michaelis* (v. ö. Marg. Leg. 111: zent *myhal* clastroma), 1152: *ecclesiae sancti michaelis*, 1166: *predium sancti michaelis*. Magyar alakja: *Michael* (archangel, Hal. Besz.), *Michal*, *Mihal* (KNAUZ, Kortan 219, 220.). A név mint keresztnév igen el volt terjedve nálunk a XI., XII. században, erre a következő adataim vannak: α) Latin alakok: 1079—80: *Michael* (presbiter, Veszprémben), 1086: *Michael* (három férfi viseli e nevet az oklevélben), II. Béla keltezetlen bakonybéli okl.: *Michael* (jobbágy), 1181: *Michael* (pécsi hospes), 1198: *Tercia mansio Michael cum uxore*; β) Magyar alakok: 1135: *Michal* (homo condicion), 1152: *Michal*, 1198: *predium pauli nomine Michal iobagionis*; később *myhal* (v. ö. Marg. L. 65, 94, 104, 187, 228. l.); — lat. *Michael*, ol. *Michèle* (nb. *ch* = *k*; *Micaele*, *Michelino*, *Chello*, *Chelino*, *Chilino*, *Ghilino*), gen. ol. *Michè*, vel. ol. *Michel* (*Michele*, *Michaletto* stb. BERTANZA e LAZZARINI, II dial. venez. 55. l.), räto-rom. *Mickèl*. A szláv nyelvekben a következő alakok vannak: α) *Михаилъ* = *Mihailъ* (óbolg., or., kisor., bolg., szerb; róm. kath. isztr. horv.), β) *Михоуаъ* = *Mihouъ* (MIKL. Lex. pal. JIREČ. Die Rom. I. 50, 51, 70, 71, II. rész 47.), γ) *Михоуаъ* = *Mihouъ* (Lex. pal., ŠURM. Acta croat. 163, 171, 172.); δ) *Michael* (tót és kar. szlov. DALM.), ε) *Mihael* (osztr. szlov., kar. szlov. DALM.); ζ) *Mihal* (horv. ŠURM. Acta croat. 121.), hazai szlov. *Miháo* (gen. *Mihála*), *Michal* (t., cs.), *Michal* (l., szorb); η) *Míjal* (nyug. bolg. Sborn. XV. 197.). A magy. *Mihály* nem olasz eredetű, hanem a ζ) pontban felsorolt szláv nyelvek valamelyikéből való. V. ö. *Miklós*.

? *Mika*: 1198: *Mica* bichorienfi comite; 1201: *Mica* palatino et comite de Bihor; — lat. *Micha*, ol. *Mica* (ótest. férfinév). V. ö. azonban *Mikó* alatt a szláv eredetű nevek közt.

Miklós: 1055: *Signum Nicolai* episcopi; 1111: *Nicolaus*

filius Pestrei; 1141—61: *Nicolao*, u. o. *Nicholai*, *Nicolay*, 1156—57: per *nicolaum* capelle sue comitem; 1134: *Nicolaus* (nyitrai püspök); 1181: sacerdos *nicholaus*, 1222: *Nicolao*... comite. A név magyar alakja mindig *Miklós* volt (v. ö. Marg. Leg. 190: *Myklos* prepost, u. o. 176: *myklos* neveu embert és *Myclous*, Pannonhalmi Szt. Ben. rend története I. 779.), Szent Miklósnak napját ünnepül rendelik Szent László decretumai (v. ö. Marg. Leg. 58: zent *myklos* pyppeknek tyzteffegere, naptárainkban: *Miclos*, KNAUZ, Kortan 222. l.). A magyarban a szó mindig *m*-en kezdődött (v. ö. beczező alakjait: *Mikula*, *Mikola*, *Miká*, *Miko*, *Mikosa*, *Mike*, kicsinyítve: *Miked*, lásd a szláv nevek közt); — lat. *Nicolāus*, ol. *Nicolào* (*Niccolào*, *Nicola*, *Niccola*, *Niccolò*, *Nicolò*, *Colo*, *Cocco*, *Niccolαιο*, *Niccolai* stb.), gen. ol. *Cullin* (*Niccolla*, *Nicculin*), vel. ol. *Nicholo*, *Nicollao*. A szláv nyelvekben a következő alakok vannak: α) *Nikola* (óbolg., bolg., szerb, horv., or.), *Nikul*, *Nikolaj*, *Nikolaje* (u. o.), beczező alak: *Kóla*, *Kula* (Sborn. XV. 197.); β) lengy. *Mikolaj* (Arch. f. sl. Ph. V. 113.); γ) cs. t. *Mikulás*, szerb *Miklous*; δ) szlov.: olaszszággal érintkező szlovén *Miklav*, a többi szlovénben *Miklavž* (v. ö. Arch. f. slav. Ph. XIV. 196, ŠTRELJ, Beneški rok. XXI. l., isztriai adat: 1275-ből *Miklav*, ŠUM. Acta

croat. 72. l., zenggi: *Miklaus* u. o. 327, más *Miklouš-ok* ŠURMIN-nál magyar eredetűek, TRUBERNÉL: *Niclauž* lajbachi Letop. 1891: 140. l., DALM. bibliájában *Niklauž*; becéző alak a hazai szlov.-ben *Klouš*).

A magy. *Miklós* a szlov. *Miklavž* átvétele (v. ö. e mű I. 2, 98. l. és JIREČEK, Die Rom. I. 2, 48, a hol *Mikleuš* alak is van közölve DANIČIĆ Rječnik-ja nyomán, a szlovén alak *Miklavž*); becéző alak a *Nicolaushoz Colanus*. V. ö. *Kalán* és a szláv nevek közt *Mikó*.

Modestus: 1047: Interficiuntur episcopi Gerardus et *Modestus* (Endl. Mon. Arp. 55.); — lat. *Modestus*, v. ö. *Metesdinus*.

Mór: V. s. Ger. 7. §: *Maurum* episcopum, u. o. 12: frater *Maurus*, u. o. 21: *Maurus* episcopus; Leg. s. Em. 4. §: *Maurus* frater | 1055: Signum *Mauri* episcopi | 1086: In Cupan hij sunt equites *Mor*. Más magyar alakja: zent *maurof* (Péld. k. 5.); — lat. *Maurus*, ol. *Màuro*, *Moro*, friauli lad. *Maur*, szlov. *Maur* (Arch. XIV. 197, 234, ŠTRELJ, Ben. rok. XXI.), dalm. horv. *Mavr* (v. ö. JIREČ. Die Rom. I. 71, 2. rész 46.), *Mavar* (ŠURM. Acta croat. 46, 229.) stb. Grádóban a IX. században Szent Mór tiszteletére emelt templom volt (v. ö. PERTZ, M. G. SS. VII. 16.), nálunk ünnepnapja sem volt.

Móricz: 1086: Ad monasterium sancti *Mauricii*, u. o. sacro beatoque *Mauricio*, u. o. prima uilla sancti *Mauricii*; 1135: Monasterium sancti *Mauricij* de bel stb.; naptárakban: *Mauricius*, *Mauricz*, *Moritz* (KNAUZ, Kortan 218.); — lat. *Mauritius*, ol. *Maurizio*, räto-rom. *Maurizi*, gör. kel. szláv *Mavrikij*. Szent Móricz ereklyéi Németországban voltak (v. ö. PERTZ, Mon. G. SS. VII. 309.). V. ö. e mű I. 2, 76.

Mózes (Károlyi bibliája), *Moyfes* (Müncheni-k., Jord.-k.): 1111: *Moyfes*, u. ö. 1113: *Moyfen*, comitis *Moysi*; Marg. Leg. 178, 221: *Moyfes* (nadrospan), u. o. 215: bezprimy *moyfes* vr (u. o. 31, 54: *moyfes* propheta); — lat. *Moyeses*, ol. *Moisè*, *Mosè* (Velenczében: San *Mosè*, Sancto *Moisè* templom, BERTANZA e LAZZARINI, Il dial. ven. 35. l. PERTZ, M. G. SS. XIV.). Az óbolgárban *Mosi* a név, későbbi egyházi szláv és a mai gör. kel. szláv könyvekben: *Mojsej*, *Mojzij*. A róm. kath. szláv nyelvekben ezek az alakok: hazai szlov. *Mojžeš*, staj.-szlov. *Mojzeš* (Jezus 5. l.), osztr. szlov. *Mojzes*, t. cs. *Mojžiš*, lengy. *Mojżesz*. A többi róm. kath. szlávban:

Moisa (r. kath. bolg.), *Mojsija* (VUK, horv.), *Moisei* (TRUB. horv. glag.), *Mojzes* (dalm. horv. Rad CXXXVI. 184.). A magy. *Majsa* (v. ö. 1171: predium in *Moyfa*, u. o. *moyfa*, de *Moyfa*) helynév szerintem nem függ össze a *Mózes*-sel (így magyarázva Turul X. 96.). — A csehek közt van több *Mózes*, ugyanekkor Dalmáciában és Velenczében egy sincs.

Nazaret (KT. szal.); — lat. *Nazareth*, ol. *Nazarèt*, staj. szlov. *Nazaret* stb.

? *Nemel*: 1181: *Nemel* (világi úr); — a név lehetne olasz képzés (lat. *-ellus*, *-ella*), v. ö. azonban ném. *Nommel* (Sitzungsber. LIII. 476.).

Neszte: Marg. Leg. 151: Vala nemely evzvegy azzonyallatnak leanya kynek uala neue *Neste*; — a szó a lat. *Anastasia*, rätó-rom. *Nastasic* beczező alakja (v. ö. *Ágnes* alatt); KARÁCSONYI JÁNOS értesítése szerint ma is Szent *Neszte* van minden szentek litániájában Sz. *Anastasia* helyett (horv. *Stasia*).

? *Nezdinus* (Kálmán kir. idejében, ФЕДЕРБАТAKY, Kálm. kir. okl. 16.); — a végződésre v. ö. *Chanadinus*, *Farkadinus* stb. A szó lehet magyar is előrészében.

? *Numale*: 1135: *Numale* (arator neve); — v. ö. *Nemel* alatt mondottakat.

Olimpiadis: Marg. Leg. 1. 21, 33, 34, 66, 72, 74, 78, 93, 106, 133, 208, 211, 212, 221: Nemes evzvegy azzon *olimpiadis*, prioriffa *olimpiadis*; naptárakban *Olimpiad* KNAUZ, Kortan 219; — lat. *Olympiadis*, gör. Ὀλυμπιαδης, gör. kel. szláv *Olympiada* (v. ö. Assem. ev. jul. 25. alatt, egyh. szláv *olimъbiada* is, MIKL. Lex. p.).

Oliverius: KÉZAI, De nob. adv.: Post hoc intrant *Oliverius* et Ratoldus tempore regis Kalomanni de regno Apulia de Caserta ortum habent; — lat. *Oliverius* (a Károly-mondakörből elterjedt név, JIREČEK, Die Rom. I. 2, 49.), ol. *Oliviero*, rätó-rom. *Olivièri*.

Orbán: Zent *Orban* (Érdy-k. I. 426, 474; naptárakban *Vrban*nak is írva, KNAUZ, Kortan 280.); — lat. *Urbanus*, ol. *Urbano*, rätó-rom. *Urbàn*, ném. *Urban*, szlov. *Urban* (1575, 1582. évben: *Vrban*, Letop. 1891: 140. Kres II. 644, u. o. 582. lap szerint beczező alak: *Bancè*, s erre v. ö. magyar vezetéknev: *Bancsó* Sopronban), horv. *Vrban* (olvasd *v*-vel, FILIP. szót.) stb.

Orsolya: Zent *Vrfula*, *Vrjola* (Érdy-k. II. 399, 400. stb., KNAUZ, Kortan 280.); személynévek közt beczező alak: *Orsika*

(1544, aug. 23: Nádasdy T. magyar levele feleségéhez Kanisay Orsolyához: Ez levél adassék az en szerelmes *Orsikámnak*); 1581: *Orsik* (Turul IV. 149, 150.); — lat. *Ursula*, ol. *Orsola* (*Orsolina*, *Orsina*, *Orsicina*, *Orsicia*), räto-rom. *Ürsule*, ném. *Ursula* (beczezőalak: *Ursel*, ol. *Orsel*, TETZNER, Namenbuch), horv. és szlov. *Uršula*, *Urša* (FILIP. szót.; *Orse*, *Ora* JIREČEK, Die Rom. I. 70, 72. 2. rész 61.), *Orša*, cseh *Uršula*, *Voršula*, *Voršila*, lengy. *Urszula*, szorb *Horžula* (LINDE). A gör. kel. szlávban: *Ursula* (SURM. Acta croat. 300.).

? *Orzius*: 1001: *Orzio* (abl., dux neve); — lat. *Ursius* (JIREČEK, Die Rom. I. 2, 61.), olaszos alak volna *Orzio*.

Ozee: 1229: Tempore pauli prepositi, *Ozye* custodis; — lat. *Osee*, gör. Ὠσηέ.

Özséb: Naptárakban: *Eusebius* (Müncsh.-k. aug. 13, KNAUZ, Kortan 184.); — lat. *Eusebius*, ol. *Eusebio*, gen. ol. *Zeuggin*, horv. *Evsebio*, *Evsebij* (FILIP. szót.), szlov. *Evzebij* stb.

Pál: 1086: *Paulus* (kétszer), 1111, 1113: *Paulus* (kalocsai püspök), 1135: *Paul* (pal. et com. bach.), II. Béla alatti kelt. okl.: *Paulus* (paraszt ember neve), 1137, 1138: *Paulus* (győri püspök), 1177: *Paulus* (prépost), 1181: *Paulus* (epis. ultra sil.), 1198: *predium pauli*, 1181: *usque ad terminum paul*; magyar alakja: *Pál* (v. ö. berchy *pal* vrnak, Marg. Leg. 214, KNAUZ, Kortan 235.); — lat. *Paulus*, ol. *Paolo* (*Pavolo*, *Págolo* GRÖBER, Grundr. I. 525.), vel. ol. *Polo* (v. ö. Cron. Ven. II. 182. és BERTANZA e LAZZARINI, Il dial. ven. 39: *Čane Pollo*), gen. ol. *Poulo*, isztr. ven. lad. *Pávalo* (IVE 34. l.), räto-rom. *Pàuli*. — A lat. *Paulus*-ból a magy.-ban *Pól*-t váránánk, mert a lat. *au* nyelvünkben *ó*-nak felel meg (v. ö. *Miklós*; *klastrom* vulg. lat. kiejtésen alapuló átvétel, class. lat. *claustrum*, vulg. lat. **clastru[m]*), az *á*-t ugyanígy magyarázom, a második szótag *u*-ja előtt az *au* *a*-nak hangozhatott a latinban is (v. ö. *Palcus*: **Palko*, JIREČ. Die Rom. I. 73, 2. rész 50. l. és még *Sal* helynevünket *Saulus*-ból). A szláv nyelvekben: haz. szlov. *Páveo*, cs. *Pavel*, bolg. *Pavel*, *Pával* (Sborn. XV. 197.), szerb *Pavao* stb. Elterjedt név Velenczében, Dalmáciában, Csehországban.

Pannonia: Legelső királyaink pénzein nem *Ungaria*, hanem I. Gézáig *Pannonia* felirat van (v. ö. Réthy Corp. Num. I. 10, 30. l.); kétségtelen hiteles okleveleinkben is ez áll; v. ö. 1055: *Andreas . . . rex pannoniorum . . .*; 1079—80. *ceteri primates so-*

eius *pannonie* ...; 1095: Dávid dux: *Principes pannonie testes*; — e tények a dunántúli lakosságbeli folytonossághoz szintén érvül szolgálhatnak.

Pantaleon: 1171: *Pantaleon* (szolga neve); a szó magyar alakjai: Zenth *Panteleo*, *Pantaleo* (Münc.-k., Batth.-misk. naptári rész jul. 28.), Duna-*Pentele* (v. ö. CSÁNKI, III. 342: 1238: *abbas ecclesie S. Pantaleonis de insula Danubii*); — lat. *Pantaleon*, ol. *Pantaleone*, gen. ol. *Pantalín*, vel. ol. *Pantalon* (1025-ben építettek Pantaleon tiszteletére templomot, Cron. Ven. II. 298. l., alakváltozatok: *Panthalo*, *Pantalon*, *Pantalo*, *Pantheo*, BERTANZA e LAZZARINI, II dial. ven. 20, 29, 40, 69. l.; a vel. olaszban szabályos alak **Pantalió* volna, de nem tudok rá példát; a magy. naptári adatokban az *o* végződés olaszos, v. ö. *diák*: *zago*: *diacone*; továbbá *báró* szó); gör. Παντελεήμων, gör. kel. szláv *Pantelejmon* (Assem. ev. napt. jul. 27, Zborn. 7; Athos hegyén Sz. P. kolostor), *Pantalej* (JIREČ., Christl. El. 16, 44. l.), nyug. bolg. *Pantelé* (Sborn. XV. 198. l.).

? *Penet*: 1111: *Penet* (testis); v. ö. *Rinet* (Sz. Gellért testvére, V. s. Ger. 3. §.), *Ponet* (sacerdos *Ponet* 1181. okl.; Pray-k. kalend.: obiit *Ponetus* *præpositus*, Pann. Sz. Ben. r. t. I. 461, idegen pap), 1086: *Seinet* (arator in Cupa). A név eredetét nem tudom, v. ö. cs. *Poňata* (ERBEN, Reg.).

Peregrinus: 1111: *Peregrin* (iudex; v. ö. még FEJÉRPATAKY, Kálmán kir. okl. 10. l.: 1171. évi adat); — lat. *Peregrinus*, ol. *Pellegrino*, vel. ol. *Pelegrin* (BERTANZA e LAZZARINI, II dial. venez. 17. l.), ráto-rom. *Piligrin*. Fontosnak tartom kiemelni, hogy nálunk a név nem olaszos, -l-lel bíró formában volt meg (v. ö. l-lel Dalmáciában is, JIREČ. Die Rom. I. 2, 50, később nálunk is l-lel, CSÁNKI, II. 783.), hanem az *r*-rel bíróban. A név el volt terjedve a salzburgi egyházmegyében (*Pilgrim*), Csehországban (ERBEN, Regesta: *Peregrinus*, *Pelhřim*), Velenczében (*Pelegrin* alakban), Dalmáciában stb.

Péter: Igen elterjedt név nálunk a XI., XII. században: *Petrus* (király, pénzfelirat RÉTHY, Corp. Num. I. 11; Leg. s. Steph. mai. 15. §, Hartv. 21. §.), *Cuidam* sacerdoti nomine *Petrus* (V. s. Gerardi 22. §.), 1079—80: *Petrus* (gener suus), 1134: *Petro* (fratre eius), 1135: *Petrus* (győri püsp.), 1135, 1137, 1138: *Petrus* (veszp. püsp.), 1171: *Petrus* (szolga), 1174: *Petrus* (egri püspök), 1181:

Petrus (pap, decanus) | 1083—95: ad monasterium beatissimi *Petri*, 1166: monasterium beati *Petri* (v. ö. Századok XXXVII. 935.) | *Petrus* = *Petus* (v. ö. Péter király pénzein *Petrus* és *Petus*, RÉTHY, Cod. num. I. 11.), *Petus* név előfordul: 1095, 1171, 1181, 1186. oklevelekben | más kicsinyítővel ellátott alak: 1116—1131: *filius petcu*. Magyar alakok: 1086: In Cupan hij sunt equites: *Petyr* (olv. *Pétör*); HBesz.: Szent *Peter*; Marg. Leg. 100, 107, 118: *frater petevr*, u. o. más *pete* adatokat lásd: 19, 55, 106, 113, 114, 173, 227, 229; *petur* (= *pétör*), stb.; magyar alakok szerintem: *Petre* (1111. zabori okl.) és talán az 1055. adat: ad caput *petre*, *petre zenaia hel rea*; — lat. *Petrus*, ol. *Pietro* (*Piero*, *Pero*, *Petro*, *Pietrino*, *Pierino*, *Pirino*, *Petrone*, *Pierozzo*, *Pieruccio*), gen. ol. *Pedrin* (*Pen*), vel. ol. *Piero* (oklevelekben: *Pero*, *Pietro*), rom. ol. *Pir*, isztr. ven. lad. *Pýro* (IVE, 42.), räto-rom. *Pièri*, *Pirin*, ném. *Peter*. A szláv nyelvekben: óbolg. *Petrъ* (így a gör. kel. szláv-ságban), cs. *Petr*, lengy. *Piotr*, szorb *Pjetr*, haz. szlov. *Peter*, szerbhorv. *Petar* stb. A magy. *Péter* a *Petre*, *Petk*, *Petus* alakokkal együtt (lásd a szláv ered. nevek közt) szláv eredetű. — Okleveleink közül az 1083—95-iben «iudex *peder caluus*»-ról van szó, ez nézetem szerint román nyelvi aluk (v. ö. gen. ol. *Pedrin*, spany. *Pedro*).

Petronilla: Marg. Leg. 114, 115, 116, 229: soror *petronylla*, *petronilla*; Érdy-k. I. 485: Zent *Petronilla*; — lat. *Petronella* (v. ö. JIREČ. Die Rom. I. 2, 51.), ném. *Petronilla*, cs. *Petronila*.

Pilátus, v. ö. *Poncius*.

Piroska: Marg. L. 98, 166, 167: zent *prisca* azzon napayag; naptárakban: *Prisca*; — lat. *Prisca*, cs. *Priška*, *Přiška* stb.

Poncius Pilátus: *Pilátus*, *Poncius Pilatus* (Münch.-k., KÁROLYI stb.), *ponciou pylatus* (Jord.-k.); — lat. *Pilatus*, *Pontius Pilatus*, ol. *Pilato* (olasz emlékekben: *Pillat*, SAVJ-LOPEZ: Altit. Chr. 17. l.), *Ponzio Pilato*, ném. *Pilatus*, *Pontius Pilatus*; osztr. szlov. *Pilatuž* (v. ö. XV. századi klagenf. kézirat, Kres I. 176.), staj. szlov. *Pilatuš* (Jezus 164, 165.), *Pontios Pilatus* (v. ö. Letopis 1891: 99: pod *Pontion Pilatufom*, *Pilatuž*), *Poncius Pilatuž* (DALM.), hazai szlov. *Pilátuš*, *Pontiuš Pilatuš*. A többi szláv nyelvben *Pilat*, *Pontskí* (*Pontský*, *Pontъshъ*, *Pontijskij*) *Pilat* a szó.

Ponetus, *Ponet*: v. ö. *Penet*.

Pongrácz: 1177 (Kaba okl.): *Pancracius* (comes *temissiensis*,

FEJÉRPATAKY, III. Béla okl. 28. l.), nem eredetiben fennmaradt oklevelekben: 1174: *Pangraccio* (comite), 1181: *Custodis pangracii*; eredeti okl. 1229: *pangracium* (vasvári jobbágy). Magyar alakok: *Pongracz* (*Pongrácz* (naptárakban, KNAUZ, Kortan 233.), *Pongorác* (Nyr. XXXII. 81, CsÁNKI, II. 206.); lat. *Pancratius*, vel. ol. *Pangrazio* («Der Name: -ngr: üblich auch in Venedig und Apulien» JIREČEK, Die Rom. I. 2, 50, továbbá az első részben 53, 71, 73; ereklyéi Ragusában). Csehországban 1130, 1174-ben van *Pancratius* (canonicus Olomucensis, ERBEN, Reg.). Stajersországban 1377-ben *Pangretzen-capelle* (ZAHN, Urkundenb.); szlovének közt *Pongraz* (vezetéknev, Letopis 1891: 314.); dalm. horv. *Pokrat* (**Ponkrat*-ból) stb. Nálunk az -ngr-es alak közvetlen olasz eredetű. V. ö. *Krátó*.

Porcus: 1111: zobori al. lev.: *Porcus* qui tunc temporis centurio erat, u. o. *Porco*; — lat. *Porcus*, ol. *Porco*, räto-rom. *Purcitt*.

Romanus: Marg. Leg. 113: *frater romanus*; — lat. *Romanus* (gyakori név Rómában és Apuliában, JIREČEK, Die Rom. I. 2, 54, ERBEN, Regesta).

Róza, Rozsálíja; — lat. *Rosa, Rosalia*, ol. *Rosalia, Rosa*, gen. ol. *Reusa*, räto-rom. *Rosàlie, Ròse*, horv. *Ruža* (JIREČ. Die Rom. I. 2, 54.), *Rožalija* (FILIP. szót.), róm. kath. szerb: *Ružalija*, nyug. bolg. *Ruža* (Sborn. XV. 198.) stb.

Ruben: lásd a szláv eredetű neveket, s v. ö. még ótestamentomi *Ruben* nevet.

Salamon: Salamon királyunk pénzein «*Salomoni rex*» felíratvan, a mit *Salamony*-nak lehet olvasni (RÉTHY, Corp. num. I. 12, 13; v. ö. még Hartv. 22. §. *Salomon*, Leg. s. Lad. 1. §, 4. §: *Salamon*); 1086: *Salomon* (eques), 1141—61: *Salomon* centurio; 1186: *Mokvd de genere Solomun* | magyar alakja: *Salamon* (Péld. k. 54, 66, KNAUZ, Kortan 264.); — lat. *Salomon*, ol. *Salamone* (GRÖBER, Grundriss I. 528: *Salamon, Solomon* alakokra lásd JIREČ. Die Rom. I. 2, 56.), cs. *Šalomon, Šalamoun, Šalomoun, Šalomún* (ERBEN, Regesta) stb.

Sámson: *Samson* (filius Andree regis, Salamon neve a Praykód. évjegyzetei közt); 1177: *Thomas comes filius Samsonis*; — lat. *Samson* (v. ö. Stajersországban 1155-ben van egy *Samson* nevű ember ZAHN, Urk. b.; és lásd még JIREČ. Die Christ. Elem. 16.).

Sámuel: Aba Sámuel pénzein «*Samuhel rex*» olvasható

(RÉTHY, Corp. num. I. 12.); — lat. *Samuel*, ol. *Samuello*, *Samuele*; vel. ol. *Samuel* (v. ö. Velenczében 1000. körül építették az «*ecclesia sancti Samuelis*»-t PERTZ, M. G. SS. XIV. 70, Cron. Ven. 60.), rätó-rom. *Samuèl*; óbolg. *Samoil* (Assem. ev. aug. 20.).

Sándor: 1222: *Alexandro* (warad. epis.); 1237: *Alexander*; Marg. Leg. 184, 185, 186, 187: *Alexander* neue vrat, u. o. 218: *caacky alexander* vrnak, u. o. 185: ez *alexandor* vron (v. ö. *Alexandor*, Münch.-k. naptári rész decz. 12. és KNAUZ, Kortan 133, 134.) | Marg. Leg. 218: soror *alexandria*. A magyar *Sándor* alak XVI. századi naptárainkban előfordul; nem valószínű, hogy a veszprémi 1109-i oklevél *Scondur*, *Sondur* (villa), Σαινδρον *Sándorpuszta* (DÉZSI LAJ. a Szilágyi-féle mill. tört.-ben) volna s az *Alexander*-ből eredne (v. ö. CSÁNKI, III. 249.); — lat. *Alexander*, ol. *Alessandro* (*Alessandrino*, *Sandro*), gen. ol. *Lisciandru* (*Liscian-drin*), vel. ol. *Alessandro* (mint személynév 1281-ben fordul elő, BERTANZA e LAZZARINI, II dial. ven. 8. l.; lásd részletesen JIREČEK, Die Rom. I. 2, 22.), rätó rom. *Sändri*, *Sandrin*, horv. szlov. *Škender*, cseh *Lešek* stb.

Sára (KNAUZ, Kortan 264.); — lat. *Sara*, *Sarai*.

Saul: 1111: *Saul* (comes de Bichar), 1116—1131: *Fila* okl.: notator *Saulus*, 1241—61: *Georgius comes filius Saul*, u. o. *Saulo* episcopo; 1193, 1198, 1201: *Saulo* (colochensi archiep.). A szó magy. alakja *Saul* és *Sál* (v. ö. helynevekben: *Sálfa*, *Sal földje*; az alakulásra v. ö. *Pál*: *Paulus*); — lat. *Saul* (v. ö. ERBEN, Reg.), cs. *Šavel* (v. ö. cs. *Hável* = magy. *Gál*) stb.

Sebestyén: 1001: Ab archiepiscopo *Sebastiano*; Hartv. 11. §: Eo tempore in monasterio sancti Martini erat monachus quidam *Sebastianus* nomine; 1134: *Sebastianus*. Magyar alakok: 1312: *Villa Sebestyany* ulese (CSÁNKI II. 521.), *Sebesten* (Münch.-kód. napt. jan. 20, naptárakban: *Sebestiën*, *Sebesten* stb.); — lat. *Sebastianus*, ol. *Sebastiano* (*Bastiano*), gen. ol. *Bastian* (*Bastianin*), vel. ol. *Bastian* (1173-ban Velenczében van *Sebastian* nevű ember), rätó-rom. *Bastiàn*, isztr. szlov. horv. *Šebastijan* (ŠURM. Acta croat. 237, 1463. évi adat), szlov. *Bažtjan* (1575-ben, Letopis 1891: 140.), *Boštjan* (JANEŽIČ szót.), cs. *Šebastian* (ERBEN, Reg.), *Šebestián* (*Šebesta*, Arch. XII. 52, RANK szót.), hazai szlov. *Šebešćán* (beczézve *Šebjan*, Skapulér 22. l.), t. *Šebeštijan*, *Šebjan* stb. A gör. kel. szlávban *Sevastijan* a szó (Sborn. XV. 198: *Seva*-nál). [Nb.

Vasztély nevű helynevünket aligha lehet a *Bastiano*-ból magyarázni.]

Simon: 1086: *Simon* (eques), 1109: MP. *Simon* (pécsi püspök), OP. *Symon*, 1111, 1113: *Symon* (pécsi püspök); 1111: *Symon* (erdélyi püsp.), 1135: *Symon* (kalocsai érsek), 1141—61: *Symon* (mansio: család), *Simon* (spanyol eredetű jövevény, KÉZAI, De nob. adv.); naptárakban: *Simon* (KNAUZ, Kortan 268.), másutt *Symon*, *Simon* (Apost. mélt. 36, 54. l.) | 1141—61: *Symeon*, 1229: *Symeon*, 1237: *Symeon*; — lat. *Symeon* és *Simon*, ol. *Simeone* és *Simone* (*Mone*, *Simoncino*, *Cino*, *Simoncello*, *Cello*, *Simonetto*, *Simoncetto*, *Cetto*), gen. ol. *Scimun* (*Scimunin*), vel. ol. *Simon* (= *Simon* és *Symeon*, Cron. Ven. II. 216, 217; velencei okiratokban: *Simon*, *Symion*, *Simeon*, BERTANZA e LAZZARINI, Il dial. ven. 10, 36. l.), räto-rom. *Simeon*, szlov. *Šimon* (*Šimej*, *Šumon*, *Šumen*, Jezus 171. l.), ol. szlov. *Simon* (Arch. XIV. 197.), horv. *Šimun*, *Šimeon* (Rad CXXXVI. 185, JIREČ. Die Rom. I. 2, 58.), *Šumun* (ŠURM. Acta croat. 108, 132, 151, 150, stb.), lengy. *Szymon*, cs. és t. *Šimun* (gyakori név, ERBEN Regesta). A gör. kel. egyházban a szó *sz-szel* van meg (bolg. *Simijon* Sborn. XV. 198, szerb *Simeon* Zborn. 4. stb.).

Skariót, v. ö. *Judás*.

Smaragdus: 1166: *Smaragdo* (comite), 1222: *Smaracdo* (com. poson.); — lat. *Smaragdus*.

Stefana: Marg. Leg. 209, 210, 211: soror *Stephana*; lásd részletesen *István* alatt, s v. ö., hogy Velenczében *San Stefano*-t «*San Stin*»-nek mondják (Cron. Ven. II. 194.), räto-rom. *Stièfin* = *Stefano*.

Szabina: Marg. Leg. 23, 63, 67, 206: soror *sabyna* donat vrnak leyanya; V. s. Ger. 19. §: ad locum qui dicitur Dyod, in ecclesia sancte *Sabine* (naptári adatok: KNAUZ, Kortan 264.); — lat. *Sabina*, ol. szlovén *Sabina* (Arch. XIV. 199.), horv. *Sabina* és *Savina* (JIREČEK, Die Rom. I. 2, 55.) stb. — Szent Szabina nevéből helynevek Francia- és Stajerországban.

Szerafin: 1086: *Seraphin* (capellanus regis Ladizlai), u. o. scriptor extitit *Seraphim* (capellanus regis Ladizlai); 1141—61: prestaldás *Seraphim*; Apost. mélt. 41: az *seraphyn* angyalok, u. o. 42: *seraphin* angyalok; — lat. *Seraphim*.

Sziksztusz: 1111, 1113: *Syxtus* (bicharensis episcopus); — lat. *Sixtus*.

Szilveszter: Érdy-k.: I. 277: Zent *Siluefter*; — lat. *Silvester* (v. ö. JIREČ. Die Rom. I. 2, 58.), ol. *Silvestro*, räto-rom. *Silvièstri*; óbolg. *Selivestrъ* (v. ö. Assem. ev. jan. 2. és MIKL. Lex. p.).

Szorinus: Szent László lev. a montecassinoi apáthoz: «Per capellanos meos et *Sorinum* nostrum militem». E névről FRAKNÓI (Szent László levele 10. l.) ezt írja: «Mivel *Sorina* és *Sorinnes* franciaországi helynév, valószínű, hogy *Sorinus* Franciaországból származott»; v. ö. még *Soria* (Spanyolország). A név lehet azonban *Conсорinus*-ból, vagy *Georgius Zore*, *Sore* mellékalakjából (v. ö. JIREČ. Die Rom. I. 2, 38, 58.) való származás (v. ö. *Csanád*: Chanadinus, Farkadinus, Meszes: Meszesina porta stb.).

Tadeus (Jord.-k. Máté X. 3, Münch.-k. *Thadeus*; Apost. mélt. 36: *thadeus*, u. o. 54: *tadeus*); — lat. *Thaddaeus*, ol. *Taddeo*, romagnai ol. *Tadì* (Sitzungsber. LXVII. 658.), räto-rom. *Tadio*; hazai szlov. *Thaddeuš*, lengy. *Táddeusz*, osztr. szlov. (DALM.), szorb- és cs. *Thaddeus*, t. *Tadej* (ugyanígy a gör. kel. szláv nyelvekben: óbolg., szerb, bolg., or.).

Tamás: 1111, 1113: *Thomas* (albensis comes), 1141—61: unum uhugi *Tomas*, 1171: *Thomam* (szolga, accus.), 1177 (Kaba. okl.): *Thomas* (comes elusiensis), u. o. *Thomas* (com. filius Samsonis), u. o. *Thomas* (filius Záh), 1181: *Tome* (vicarii episcopi), 1186: *Thoma* (palatini comitis) | Marg. Leg. 208, 211: bodomerey *tamas* ispan vrnak, u. o. 42 zent *tamas* . . . kantuariai ersek (v. ö. még Apost. mélt. 25, 30, 41, 42, 53, naptárakban KNAUZ, Kortan 276. stb.); — lat. *Thomas*, ol. *Toma* (*Tommaso*, *Tomasso*, *Tommasino*), gen. ol. *Maxu* (*Maxin*, $x = ys$), *Tumaxu*, *Tumaxin*, vel. ol. *Tomà* (San Tommaso detto San Tomà Ven. Cron. II. 195.); vel. ol. oklevelekben: *Tomao*, *Tomado* (BERTANZA e LAZZARINI, II dial. venez. 12. l. és BOERIO szót.), isztr. ven. lad. *Tumázu* (IVE. 21. l.), räto-rom. *Tomàs*, osztr. szlov. *Tomáz*, staj. szlov. *Tomas*, olaszföldi szlov. *Tomas* (v. ö. Sant *Tomas*, Letop. 1891: 101.), hazai szlov. *Tomáš*, horv. *ča* (glagolita oklevelek): *Tomas* (ŠURM. Acta croat. 98, 132, 158, 159, 170, 274, 275. stb.), tót *Tomás*, cs. *Tomáš*, lengy. *Tomasz*, szorb *Tomas*. A gör. kel. szláv nyelvekben *Toma*, *Thoma* volt mindig a szó (v. ö. óbolg., mai bolg. stb. Sborn. XV. 199.). A keresztnév el volt terjedve Csehországban, Dalmáciában, Velenczében. Szent Tamás apostolnak ünnepet rendelnek a Szent László-féle decretumok.

Taurus : Marg. Leg. 223 : gauray *tauros* vr; — lat. *taurus*.

Terézia; — ol. *Teresa* (*Teta*), gen. ol. *Texa* ($x = zs$), *Texinha*, *Texinin*, *Texu*, räto-rom. *Tarèsie*.

Teofil : Leg. s. Steph. 9. § : Inita cum *Theophylo* consilio; 1079—80 : Guden okl. : *Tefil* iudex; — lat. *Theophylus*, ol. *Teofilo*, vel. ol. *Tiepolo* (v. ö. JIREČ. Die Rom. I. 2, 60.), ném. *Theophil*.

Tiborc : 1201 : *Tiburcio* comite de Budrihe; — lat. *Tiburcias*.

Timoteus : Naptárakban : *Thymotheus*, *Thimotheus* (KNAUZ, Kortan 277.); — lat. *Timotheus*, ol. *Timoteo*, lengy. *Tymoteusz*, cs., t. *Tymoteusz*, h. szlov. *Timotheuš*, osztr. szlov. (DALM.) *Timoteus*; gör. kel. szláv *Timothej*, *Timofej* (óbolg. jan. 22. Assem. ev.).

Tivadar és *Tódor*; — lat. *Theodorus*, ol. *Teodoro* (*Deodoro*, *Diodoro*), gen. ol. *Teodôu*, romagnai ol. *Tejodur* (Sitzungsber. LXVII. 691.), vel. ol. *Todero* (Cron. Ven. II. 78; Velenczének Szent Márk előtti védő szentje); horv. *Tuder*, *Tudro* (JIREČEK, Die Rom. I. 70, 2. rész 59, kicsinyítve *Tošo* is), bolg. *Todor* (*Tona*, *Teodori*, *Todoe*, Sborn. XV. 199, sveti *Todor*, JIREČ. Christl. Elem. 43.), szerb *Todor*, *Teodor* stb. A *Tódor* alakot magyarázhatjuk a vel. ol. *Todero*-ból is, vagy akár a szláv *Todor* alakokból. Mikép magyarázandó azonban a *Tivadar*? S erre az a nézetem, hogy szláv közvetítéssel olaszból. Az északol. nyelvjárásokban ugyanis a lat. *-eo-*: *io*-vá lett (v. ö. északol., vel. ol. *lionfante*, északol. *lionpardo* Denkschr. XXII. 174; ol. *Lionardo*, vel. ol. *lion*, *liona*; vel. ol. San Leone dett San *Lio*, Cron. Ven. I. 240.). Ezzel a hangtani sajátossággal felvehetünk egy északol. **Tiodor* alakot is, a mely a szlávban **Tivodor*-rá lett. Erre a feltevésre feljogosít az, hogy az ol. *Teodo*-nak a dalm. horv.-ban *Tivat* a megfelelője (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 60. l.; a mi 1171. és 1229. oklevelünk *Tivan*, *Tyan* : házi szolgálja neve adata nem tartozik ide). V. ö. *Lénárd*, *György*.

Tóbiás : *Thobias* (ótestamentomi idézet, Apost. mélt. 17. stb.); — lat. *Tobias*, ol. *Tobia*, räto-rom. *Tobiè*; cs. *Tobiáš* (ERBEN, Regesta: gyakori név), lengy. *Tobiasz* stb.

Tódor; v. ö. *Tivadar*.

Umbertus : Marg. Leg. 4 : frater *umbertus*; u. o. 122 : *vmbertos* (a pápa követe), Apost. mélt. 13 : *humbertus* mester; — német eredetű olaszos név : ném. *Humbert*, ol. *Umberto* stb.

Valent, v. ö. *Bálint*.

? *Vera, Veronika* (CzF.); — lat., ol. *Vera, Verana* (*Verula, Verella*), räto-rom. *Veròniche*, dalm. horv. *Veranica, Veruša* (lásd részletesen JIREČEK, Die Rom. I. 2. 62.). A *Veronika* *Verona*-ból (lat. *Verana*, v. ö. Magdolna, Katolna, Ágota) továbbképezve (v. ö. cs. *Veronika, Verunka*).

Vid: 1055: Signum *Viti* comitis; naptárainkban és más emlékeinkben mind Szent *Vid* (KNAUZ, Kortan 287, Érdy-k. II. 5.); — lat. *Vitus*, ol. *Vito*, räto-rom. *Vit*; ném. *Veit*; cs. *Vit* (Szent Vid temploma Prágában a X. században; Arch. XXV. 17, gyakori név volt a cseheknél, ERBEN, Regesta), t. *Vid* (Slov. Pohľ. XXIII. 711.), szlov. *Vid* (1582. évi adat, Kres II. 644.), horv. *Vid* (ŠURM. Acta croat. 79, 90. stb. és JIREČ. Die Rom. I. 2. 64.), szerb *Vid* (Vidovdan, Izvj. VIII. 278.). Az 1181. évi oklevelünk *Vidus* adata lehet a *Vid*-ből latinositott alak. *Bitó* nevünk a *Vitus* szláv *Bittoje* alakjából való. A név latin eredete nem biztos.

Vincze: Marg. Leg. 196: frater *Vince*; zenth *vinceh* (Apost. mélt. 21, 30, 35.), *vince, vincentz* (KNAUZ, Kortan 285; Érdy-k. I. 306.); — lat. *Vincentius*, ol. *Vincenzo* (*Cencio, Vincenzino*), gen. ol. *Visensu* (*Visensin*), isztr. ven. lad. *Vinšénti* (IVE 50. l.); óbolg., mai gör. kel. szláv: *Vikent* (Assem. ev. nov. 11.), *Vikentij*; rom. kath. szláv: horv. (*ča*): *Vicenc* (ŠURM. Acta croat. 38, 42, 44, 73.), horv. (kaj): *Vincek* (Letopis, lajbachi, 1887: 224.), szlov. *Vinse, Vincencij*, cs. *Bičen, Čenek* stb. V. ö. a szláv eredetű nevek közt *Becsen, Bicsen*.

Viola; — lat. ol. *Viola*, gen. ol. *Viula* (szabályos olasz alak *Viuola* volna, GRÖBER, Grundr. I. 520.); a név elterjedésére v. ö. JIREČ. Die Rom. I. 76. 2. rész 63.), horv. *Viula, Biula* stb.

Vitalis (naptárainkban mindig *t*-vel, KNAUZ Kortan 287.); — lat. *Vitalis*, vel. ol. *Vidal* (BERTANZA e LAZZARINI, Il dial. ven. 12. l., Cron. Ven. II. 59.), rom. ol. *Videl* (Sitzungsber. LXVII. 653.). Nálunk a név a XI., XII. században nem fordul elő, Ravennában, Velenczében, Isztriában gyakori (JIREČEK, Die Rom. I. 2. 63.).

Zacheus: 1116—1131 (Fila okl.): scriptor *Zacheus* (később győri püspök, FEJÉRPATÁKY, II. István okl. 20.), 1141—61: *Zacheo* episcopo; — lat. *Zachaeus*, ol. *Zacheo*, räto-rom. *Zachèo*. Vajjon ennek származékai-e a *Zachit* (1157: *Zachit* comes; képző ol. -etto) és *Zacha?*, *Zache?* (1055: Signum *Zache* comitis palatii) alakok, nem tudom megmondani.

Zakariás: Zent *Zacharias* (Bécsi-k), zent *Zakarias* (Apost. mélt. 61, v. ö. még Érdy-k. II. 460, KNAUZ, Kortan); — lat. *Zacharias* (a *ch* vulg. lat. olvasásban *k*), ol. *Zaccaria*, gen. ol. *Zaccaia*, vel. ol. *Zaccheria* (Cron. Ven. I. 288. lat. *ar*: ol. *er-re* v. ö. Ungheria, továbbá *Margit* és *Katalin* alatt; vel. oklevelekben: S. *Çacharia* is, BERTANZA és LAZZARINI, II dial. ven. 18. l.), räto-rom. *Zacarie*; cs. *Zachariáš* (mint keresztnév régen előfordul, ERBEN, Regesta), t. *Zachariáš*, lengy. *Zacharyasz*, osztr. szlov. (DALM.) *Zacharias*. A többi szláv nyelvben *Zaharija* (óbolg., gör. kel. szláv-ság; isztr. horv. szlov.), *Zachari*, *Zára* (v. ö. Sborn. XV. 195.). XI., XII. századi anyagunkból *Zakariás* nevű embereket nem tudok; Velenczében és Dalmáciában keresztnév is (JIREČEK, Die Rom. I. 2, 64.).

Zsófia, *Zsófi*: zent *sophia* azzony (Apost. mélt. 22, 30, Érdy-k. I. 437, KNAUZ, Kortan 270.); — lat. *Sophia* (Velenczében 1020. körül «Santa Sofia»-templom, Cron. Ven. II. 144; v. ö. részletesen JIREČ. Die Rom. I. 54, u. o. 2. rész 58: *Sopia* és Christ. Elem. 4.), cseh *Žofie* (*Žofka*).

Zsuzsanna: *Sufanna* (Müneh.-k., Jord.-k. Luk. VIII. 3, KNAUZ, Kortan 274.); — lat., ol. *Susanna*, räto-rom. *Susàne*, h. szlov. *Šušanna*, t. *Zuzanna* stb. E szónál *zs*-és alakot nem tudok közölni a szláv nyelvekből; tekintetbe kell azonban vennünk, hogy a szlovénben és a cseh-tótban a ném. *s* (ejtsd *z*)-ből számtalan esetben *zs* lett (v. ö. szlov. *žaga*: säge, *žajfa*: seife, *žamet*: sammt, *žúpa*: suppe, cseh-tót *žaidel*: seitel, seidel: lat. *situla*, *žaltár*, *žaltář*: zsoldár stb.). Ezt figyelembe véve állíthatjuk, hogy a lat. *s*: ném. *s*: helyén magy. *zs*-vel bíró szavak nagy része szláv (szlovén, esetleg cseh-tót) közvetítéssel jött (v. ö. *zsinat*; *Zsigmond*: szlov. *Žiga* stb.) nyelvünkbe. Így felvehetünk egy szlovén *Žuzanna* alakot is (v. ö. ol. szlov. *fufana* Arch. XIV. 200, XV. századi adat).

A személy- és keresztnevékből már most a következő tanulságokat meríthetjük: A szláv eredetű nevek közt nincsen bolgár típusú név, ellenben olyan sok van, a melyhez teljesen hasonló ugyanabban az időben csakis a cseheknél, vagy csakis a szerb-horv.-szlovéneknél fordul elő. E szláv nevek gyakran beczézó alakban kerültek hozzánk (v. ö. *Becsen*, *Vének*), s a beczézetésre, a beczézetést alkotó képzőkre általában azt jegyezhetjük meg, hogy itt is nyelvünk nem az olaszszal, hanem a szláv beczézető for-

mákkal egyezik. Szláv közvetítéssel került számtalan ó- és újtestámentomi név nyelvünkbe; itt is azonban azt látjuk, hogy nem a gör. kel. szlávágnál dívó formák, alakok vannak a mi nyelvünkben (v. ö. pl. a gör. β , gör. kel. szláv *v*-vel bíró alakokat, a melyek nálunk is *b*-vel, tehát a latin ritusú népekével egyező módon vannak meg), hanem a róm. kath. szlávoknál is dívó formában. A lat. gör. bibliai eredetű neveknél azonban azt is látjuk, hogy a mi neveink nem az összes róm. kath. szlávág alakjaival egyeznek, hanem első sorban egyeznek a szlovén (ideértve a kaj-horvátot is), cseh-tót-lengyel nyelv alakjaival. Az olaszos hangalak itt is a legnagyobb ritkaság, sőt a kereszténység terjesztésével összefüggő alapvető szóktan az olasz közvetítés egyenesen ki van zárva (v. ö. *Jézus, József, Jeruzsálem* szavak a *j* alapján, *Míté* a *t* alapján stb.). A német eredetű neveknek nincsen olyan határozott vallomásuk. Egy részük közvetlen német, egy másik részük szlovén úton közvetített német s egy harmadik részük román nyelvi (francia és olasz) úton közvetített német. Ez utóbbi pontra néhány megjegyzést kell tennem. A germán nevek ugyanis el voltak terjedve a román nyelvű népek közt is (v. ö. MEYER-LÜBKE előadását, a melyet a német philologusok és iskolamesterek Halléban tartott 47. gyűlésén e czímmel tartott: «Romanische Personennamen in ihrer historischen Bedeutung», kivonat Beilage zur Allg. Z. München 1903. év, Nr. 232, 87. l.); így Olaszországban longobard eredetű nevek, Franciaországban frank eredetűek, Spanyolországban gótok. A mi német eredetű neveink közt vannak ilyen román nyelvi formában közvetített nevek (v. ö. *Galterus — Walterus, Konrad — Korlát, Willermus, Robertus, Gilebertus, Gaufredus* stb.). Ha már most azt kérdezzük, mely román nyelvű népnél találunk a mieinkhez hasonló alakú német eredetű neveket, azt kell mondanunk, hogy a romános alakú német név legtöbbször nem olasz, hanem francia alakú.

A nevek vizsgálata tehát azt vallotta, hogy kereszténységünk nem bolgár szláv, s a kiindulóponton nem olasz, hanem dunántúli szlovén; itt a nevek közt is, tehát nem csupán a szentek tiszteletére emelt templomokban, ki tudjuk mutatni a folytonosságot (v. ö. *Balaton, Zselicz, Mutmér, Domankos*).

15. §. A keresztnevek hangalakjával egyenlő fontosságuk van azoknak a keresztény terminus technicusoknak is,

a melyek nyelvünkben idegen, jórészt szláv, latin-olasz vagy német eredetűek. E kifejezéseket először betűrendben fogom tárgyalni, s azután az egész tárgyalásból levonom a végső következtetést, s így próbálok megfelelni egyrészt arra, hogy nyelvünk régi szláv jövevényei közt — keresztény terminológiánk vallomása szerint — vannak nem bolgár átvételek is, másrészt arra, kik voltak hát a magyarok első tanítói a keresztény hit felvételénél, a latin betűk megtanulásánál.

Ádvent: *Ádvënt* (NySzót.), *advent* (Döbr.-k. 116, 127, 157. stb.); — lat. *adventus*, ol. *arvento*, piem. ol. *advënt* (GAVUZZI, Vocab.), ném. *advent*. A kifejezés csakis a róm. kath. szlávoknál, s nem egyszersmind a gör. keletiekénél van meg; v. ö. lengy. *adwent*, cs. t. *advent*, szlov. *advent* (v. ö. MURŠEC, Bogočastje 18. l.), horv. *àdvenat* (horv. akad. szót.), *advènat* (NEM. I. 412.). A dalmát horvát katekizmusokban *prišašće*, *došašće* (v. ö. horv. akad. szót.) szavak is előfordulnak «advent» értelemben, azonban a nép csak az *advenat* kifejezést használ. A gör. kel. szlávúsnál, valamint CYRILL és METHOD-féle iratokban nincs az *advent*-ra külön megjelölő kifejezés (v. ö. or. ροϋδεσθενερκίη νοστώ, DALJ). Az összeállításból tehát az látszik, hogy a magyar *advent* a róm. kath. szláv alakokkal egyezik.

Alamizsna. Az óbolg. és egyéb szláv fordítások ezt a felvilágosítást adják az «alamizsna» szóra:

1. Máté VI. 1: Münch.-k.: tŭ igassagtocat, Jord.-k.: ty Igassagtokat, Kár.: *alamizsnátokat* = Vulg.: *eleemosynam*, glag. horv. (TRUBER): *almostvo*, hazai szlov. *álmoštvo*, krajnai szlov. (DALM.): *almoshna* (olvasd: *almožna*), kralici bibl.: cs. *almužny*, lengy. *iáłmužny*, szorb: *almožinu* || gör.: ἐλεημοσύνην = Zogr.: *μῆλοστυνηα*, Mar.: *μῆλοστυνηα*, Sav. kn.: *μῆλοστυνηα*, Assem.: *milostynę*; az összes többi gör. kel. szláv fordításokban: *milostyni* olvasható.

2. Máté VI. 2: Münch.-k.: *alamisnat*, Jord.-k.: *alamysnat*, Kár.: *alamizsnát* = Vulg.: *eleemosynam*, glag. horv. (TRUB.): *almostvo*, horv. dalm. (spal. Bern.): *almuxtuvo* (olv. *almužtvo*), hazai szlov. *álmoštvo*, szlov. (DALM.): *almoshen* (olv. *almožen*), cs. *almužnu*, lengy. *iáłmužne*, szorb: *almožinu* || gör.: ἐλεημοσύνην = Zogr., Mar.: *μῆλοστυνηα*, Sav. kn.: *μῆλοστυνηα*, Assem.: *milostynja*. Az összes gör. kel. szláv fordításokban *milostyni* olvasható.

A mit e két idézetben látunk, ugyanaz ismétlődnek, ha a különböző fordítások Máté VI. 3, 4, Luk. XI. 41, XII. 33. helyeit vetnők egybe. A magyar bibliafordítások *alamizsna* adata itt is a róm. kath. szláv fordításokkal egyeznek, ellenben merőben különböznek a gör. kel. szlávoktól. A fenti két összeállítás azt is mutatja, hogy az óbolg.-ban az *alamizsna*-nak *milostyni*: ΜΗΛΟΣΤΥΝΗ a neve (v. ö. még Máté IX. 13: Assem., Mar., a hibára JAGÓ, Cod. Mar. index; Cod. Supr. 376, 435; Euch. Sin.: 126, Psalt. Sin.: XXXII. 5, CII. 6.); ezt találjuk a különböző szerkesztésű gör. kel. szláv egyházi nyelvemlékekben (v. ö. Ostrom. ev., Listky Undol., SREZNEVSKIJ szót., Trnov. ev., Dobrom. ev., ugyanitt *milostinja* is, LAVROV, Obzor, szót.), valamint a mai gör. kel. szláv bibliákban és nyelvekben (a bolgárban *pomànu*: almosen, CANKOFF 192, v. ö. MIKL. Christ. Term. 56. §. és MTsz.: *pomàna*: *alamizsna*, ajándék). A gör. kel. szláv egyházi terminológiában se ma, se a multban a magy. *alamizsna* szóhoz hasonló hangalakú szó elő nem fordul. A magy. *alamizsna* tehát se az óbolgárból, se pedig más gör. kel. szláv nyelvből való nem lehet.

Mielőtt azt igyekeznénk megállapítani, mely róm. kath. szláv nyelvből való a szó, meg kell említenünk, hogy az átadók csoportjából az olasz is kizárandó; az olaszban az *alamizsna* = *limosina*, ó-mil. *lemosina*, *lemosena*, *lemosna* (Sitzungsber. LIX. 8. 9.), vel. ol. *lemosina* (BOERIO, BERTANZA e LAZZARINI, Il dial. ven. 58. l.: innen dalm. horv. *lemožina*, JIREČ. Die Rom. I. 85, spalatoei Bern. *lemozina*, Rad CXXXVI. 181.); a velencei latin krónikákban *elomosina* PERTZ, M. G. SS. VII. 23, nálunk 1095-ben, DÁVID dux oklevelében: *elemosina*; ugyanígy 1050-ben francia oklevelben: *statum elemosine*, REUSEN, Elem. 195. l.), a rovignoi ven. lad.-ban *limázana* (IVE 18. l.). Ez olasz és ven. ladin alakokból a mi szavunk meg nem magyarázódik.

MELICH JÁNOS.

A vogul szóképzés.

(Első közlemény.)

A képző is a mondatban keletkezik és fejlődik. Midőn tehát egy képző történetének, alkalmazásának hű képét akarjuk adni, vizsgálunk kell, hogy milyen szerepük lehet a mondatban az illető képzővel ellátott szavaknak. Szükséges ez az igeképzőknél is, de még inkább a névszóképzőknél. Ezért igyekeztem a névszóképzők alkalmazásának lehetőleg minden esetét vizsgálat alá venni, s e vizsgálat nem egy esetben világot vetett a képző eredeti értékére.

A vogul képzők száma meglepően nagy. Feltűnő azonban az a dolog, a mit különben a többi finnugor nyelvekben is tapasztalhatunk, hogy egyenlő hangalakú képzők különféle, sokszor ellentétes szerepet töltenek be. Csaknem lehetetlennek tartom, hogy a képzők e rendkívüli nagy száma bármely finnugor nyelvben is az eredeti állapot megőrzése volna. Éppen ezért azt hiszem, hogy azon esetek nagy részében, midőn egyenlő hangtestű képző különféle functiót tölt be, a jelentés-változás tüneményével van dolgunk. E jelentés-változás esetei különféle irányúak lehetnek. A legközönségesebb esetek közé tartozik az, midőn a reflexiv képzőnek inchoativ vagy pedig passiv értéke van. Ilyen jelentés-változáson ment át a vogul passivum képzője, a *-w*, a melynek eredeti értéke más rokon nyelvek tanúsága szerint reflexiv volt. De nem egy esetben megtartotta reflexiv értékét, pl. *maršémawäsém* megúntam magam. I. 131. *) Különösen a műveltető *-t* képzővel van ilyen szerepe: *vöj-*

*) A számok MUNKÁCSI Vogul Népköltési Gyűjteményének kötet- és lapszámai. Az északi nyelvjárást külön nem jelzem, a többi nyelvjáráásra a szokásos jegyeket alkalmazom. Tehát: *K.* = kondai, *KL.* = középzozvai, *AL.* = alsólozvai, *P.* = pelimi, *T.* = tavidai; — *Sz.* = SZILASI MÓRICZ, *Vogul szójegyzék.*

tawäsém megszírosodtam. III. 287. Végül néha inchoat. jelentése is lehet e képzőnek: *jol-qjwäs* elaludt. II. 83. K. (*aji* alszik). Általában azonban pass. értéke van: *ëkwatän tärmatawë* az asszonytól elbocsáttatik. I. 137. — *mömne purlilau* a népségtől megvendégtetik. IV. 416. KL.

De még sokkal ellentétesebb két szerepet is betölthet egy képző. Egy és ugyanazon képzőnek vagy képzőcsoportnak lehet néha duratív, néha momentán értékű alkalmazása. Az átmenetet azonban itt sem nehéz megtalálni. Vannak olyan frequ. cselekvések és folyamatok, melyeknek egy-egy szakasza momentán megy végbe (így pl. szökdécsel, villog, reszket). Az ilyen esetek alkalmat adnak arra, hogy a momentán képző frequentatív, vagy pedig a frequ. képző momentán árnyalatot nyerjen. Ha pedig egyszer egy mom. képző frequ. jelentéshez jut, meg van adva a lehetőség, hogy duratív cselekvést vagy folyamatot is jelöljön. Példákat majd csak az illető eseteknél fogok felhozni, itt csak azért tettem említést e dologról, hogy meg legyen okolva, ha néha a képzőket inkább alakjuk, mint jelentésük szerint tárgyalom és osztályozom.

De a jelentés-változáson kívül még sok más jelensége van a képzők keletkezésének és fejlődésének. Megtörténhetik, hogy ragok lassanként képzői szerepet nyernek, képzővé lesznek (l. a *-né* és az *-i* képzőt). Bár ebben az esetben is van jelentés-változás, e folyamatnak mégis leginkább mondattani jelentősége van.

A képzők torlódása igen gyakori tünemény a vogulban s nagyban növeli a képzők számát.

Egy másik jelenség az, midőn a képzés elvonás által történik. Ennek a jelenségnek vizsgálata azonban lehetetlen a vogul nyelvnek oly ismeretével, melyet a rendelkezésemre álló közleményekből meríteni lehet. Lehetséges utóvégre, hogy egy pár olyan esetről, mint *jëkw* — *jëkwi* (táncz — tánczol), *vöt* — *vöti* (szél — fú a szél) (l. alább) az elvonás jelenségével van dolgunk, de ezt olyan nyelvnél, melynek története nincs szemünk előtt, s a mely nem anyanyelvünk, lehetetlen meghatározni. Vagy két esetet azonban mégis találtam, melyekben kétségtől ilyen elvonással van dolgunk:

çaiti fut: *çajt-porkwë* futó jószágocska. IV. 394. — *näri taszit*: *när-jiwëm* toló rudam. IV. 83. — *itmi* szökik (alapszó: **it-*): *it-noçs* szökő nyuszt. II. 345. — *it-lë'in* szökő evet. II. 345.

Látni fogjuk, hogy a deverb. igeképzők jó része alakilag

azonos a denom. igeképzőkkel. Tüzetesen e jelenséggel a denom. képzők tárgyalásánál fogok foglalkozni; ide csak annyiban tartozik, a mennyiben a képzők életére vet érdekes világot. Kétségtelen ugyanis, hogy e képzők általában (kivételek lehetnek) nemcsak alakilag, hanem eredetüket tekintve is azonosak.

Ez az azonosság a denom. és deverb. képzők jó része közt nemcsak a vogulban, hanem a többi finnugor nyelvekben is felfedezhető. De hogy egy képző igéhez és névszóhoz egyaránt járulhat, abban nincs is semmi különös. A személyragozásnál teljesen analog eset van. A személyrag hozzájárul az igetőhöz, hogy kifejezzon egy meghatározott viszonyt az igében jelölt cselekvés és az illető személy között (v. ö. vog. imperat.). Ép úgy járul a személyrag egy névszóhoz, hogy az illető személynek egy a névszóban kifejezett dologhoz való viszonyát megjelölje. Sőt azt hiszem, hogy ha e jelenséget akkor tekintjük, midőn az alapnyelvben a személynévmások személyragokká fejlődtek, az «ige» és «névszó» kifejezések anachronizmusnak vehetők. Nem volt ekkor még sem ige, sem névszó: voltak szavak, melyeknek bizonyos képzetek feleltek meg. Ezen szavaknak igei vagy névszói értéke az általuk jelölt tüneményben volt. Így jelenthette pl. *känt* «harag» magát a cselekvést vagy az abstractumot. Az utána járuló névmás, melyből később személyrag lett, az mondta meg, hogy a *känt* szó által felébresztett képzeteket melyik személylyel hozsam kapcsolatba, a helyzet pedig, a melyben a szót használtam, megmutatta, hogy e képzetek által jelölt tünemény a jelenben lefolyó cselekvés-e vagy abstractum. Így jelenthette adott helyzetben a köv. mondat: **känt am jäni*' (szóról-szóra: harag én nagy) azt, hogy «haragszom nagyon» és azt is, hogy: «haragom nagy» (általában nagy szokott lenni). Így tehát az igeség vagy néviség nem a szóban vagy annak formájában, hanem a helyzetben volt.

Nem minden esetben ilyen világos a dolog, de azért mindenütt ki lehet mutatni a fennebb leírt alapjelenséget. Lássunk pl. egy olyan esetet, mint: **kwons am* «köröm» és «körömlök». Itt két eset lehetséges: 1. a *kwons* eredeti neve a körömnek, 2. a *kwons* esetleges vagy jelzői neve a körömnek.

1. Az első eset alatt értem azt, ha a *kwons* szónak más jelentése mint «köröm» nem volt soha, s eredete másra, mint a köröm appericipiálására nem vezethető vissza. Ebben az esetben a *kwons*

szó és a köröm szemlélete által nyert benyomás közt közvetlen, szoros, de általunk meg nem magyarázható kapcsolat volna. Ebben az esetben is olyan mondatban, mint pl. **kwons am nay* a helyzet a *kwons am*-nak ige értéket adna.

2. A második eset az, hogy a *kwons* szónak eredetileg más jelentése van. Mondjuk például, hogy eredetileg e szóhoz a karmolás képzete van kapcsolva, s így adott helyzetben jelenthetett «karczol», «karczolás» és «karczoló»-t. Utolsó jelentésében a fejlődés folyamán már csak a körömrre vonatkozott, s ez magával vonta a másik két jelentés körének megszorítását is, úgyhogy ezután **kwons am* mint cselekvés is csak azt jelenthette, hogy «a körömmel karczolok».

Ezt a dolgot azért fejtegettem bővebben, hogy megokoljam azt, hogy a közös finnugor deverb. és denom. képzők nagyrészt azonosnak tartom. Azt ugyanis, hogy egy szó, mely egy előttevaló szó jelentését módosította, ahhoz a szóhoz járulhasson és képzővé fejlődhessék, elsősorban e hozzájáruló, módosító szó jelentése és nem a módosítandó szó igei vagy névszói helyzete határozta meg. Így pl. ha a magyar *-ít* képző eredetileg valamivé tevést jelentő ige volt, egyaránt lehetett mondani: *áll-ít* = «állóvá tesz, állani tesz, állat» és: *nagy-ít* = «nagygyá tesz». Természetesen azt nem állítom, hogy az ilyenfajta esetek mind az igei és névszói kategóriák és egységére vihetők vissza, mert a fejlődés folyamán, midőn az ige a névszótól már elkülönödött, az analógia sok idetartozó esetet hozott létre (l. különösen a mordvin nyelvet).

A deverb. és denom. képzők azonossága még szembetünőbb a névképzőknél (*-p*, *-s*, *-tal* stb.). Itt is teljesen kizártnak tartom, hogy e képzőknek külön eredetet tulajdonítsunk, vagy elveszett képzőket tegyünk fel.

A fentebbi fejtegetés, mely az igei és névszói kategóriák eredeti állapotáról szól, adja meg a magyarázatot azon esetre, midőn ragból deverb. névképző lett (*-né*, *-l*?).

Ennek az eredeti állapotnak nyomait látom az oly esetekben is, midőn a névszó- és az igető közt semmi különbség nincs, midőn tehát a szó alakját igei használatban külön denom. igeképző nem különbözteti meg. Természetesen ezek közt az esetek közt sok újabb fejlődés is lehet, de hogy egy meglevő képző elveszésének eredményei volnának ezek az esetek, valószínűtlennek tartom.

Az alapszóban kifejezett dolog s az igeileg használt alakban kifejezett cselekvés (v. állapot) közt a viszony különféle lehet:

I. Az alapszóban kifejezett dolog alánya az ige cselekvésének: *võt* szél: *võt-ké vōti* ha a szél fú. II. 104. — *rakw* eső: *rakw-ké rakwé* ha az eső esik. II. 104. — *sōl* dér: *sōlél solimé* dérral van bevonva (tkp. bedérelve). II. 95. — *šal šalau* dér hull. III. 489. KL. — *qu, qw* folyó árja futása. II. 137: *qwi* folyik. II. 31. — *tqw* ág: *tqwi* ágazik K. Sz. 144.

II. Az ige cselekvése létrehozza az alapszóban kifejezett dolgot: *mōjt* rege: *mōjti* regél. II. 99. — *sās* bog: *kwāli' jāni' sāsél ti sāsäst* kötél nagy bogával bogozták. II. 337. — *kānt* harag: *ul kāntén* ne haragudj. IV. 417. K. — *jēkw* táncz: *jēkwi* tánczol.

III. Az alapszóban kifejezett dolog eszköze az ige cselekvésének: *kwons* köröm: *Sis-kwonsi-jā* Hátvakaró folyó. IV. 437. — *kēlp* vér: *kēlpawé* bevérződik. II. 73.

Az összetett képzők megállapításánál volt egy kis nehézség. Van pl. két képzett ige: *ūnli* (ül) és *ūnlili* (üldögél). Az alapszó *ūn-* (ül). Kérdéses volt mármost, hogy az *ūnlili* igét az *-l* egyszerű, vagy a *-lil* összetett képző esetei közé sorozzam-e, vagyis tudnom kellett volna, hogy ez az alak a nyelvérzékre nézve *ūn+lil-* vagy *ūnlil-l-e*. Számos ilyen esettel találkoztam s ilyenkor mindig egyseges képző-bokornak vettem az összes képző-elemeket (tehát: *ūn-lil-*). Külömben is az összetett képzők közül csak a legfontosabakat soroltam fel, mert nem találtam érdemesnek, hogy azt a végtelen sokféle képző-torlódást, melyekből egy-egy esetre csak egy-két példa van, mind felsoroljam, hisz elemeiket úgyis részletesen ismertetem.

Érdekes lett volna talán az egyes képzőknél a többi finnugor nyelvek megfelelő képzőit is felhozni, ezt azonban a legtöbb esetben nem tettem. Oka ennek egyrészt az volt, hogy a már eddig kimutatott egyezések nagyon jól össze vannak állítva (I. BUDENZ: Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana; SZINNYEI: Magyar nyelv-hasonlítás, 2. kiad. 1902), s így felesleges lett volna dolgozatom terjedelmét e tények egyszerű lemásolásával növelni. Arra pedig, hogy önállóan új egyezéseket állapítsak meg, minden finnugor nyelvet legalább is úgy kellene ismernem, mint a vogult. Mert úgy gondolom, hogy szótári és nyelvtani ismerete a nyelveknek nem elég arra, hogy nekimenjünk a hasonlításnak. Nem elég különösen

a képzőknél, hol a jelentés- és alak-változásnak oly tág tere van. Minthogy az egyszerű képzők rendszeren egy, legfeljebb két hangból állanak, természetes, hogy nagyon könnyű a különféle nyelvekben hasonló hangalakú képzőket találni. De a míg nem ismerjük a felvett képzőnek mindenik nyelvben lehetőleg minden szerepét, s a míg nem vagyunk tisztában az egyes nyelvek külön hangtörténetével, addig csak a legnagyobb óvatossággal lehet a képzők hasonlításába belemenni. Ha az összes finnugor nyelvek képzése külön-külön fel lesz dolgozva, biztosabb alapja lesz a hasonlításnak is.

Természetes, hogy dolgozatommal a kérdést nem meríthettem ki. Csakis MUNKÁCSI szövegeit (Vogul népköltési gyűjtemény) használtam föl, mert AHLQVIST szövegeinek (Wogulische Sprachtexte, herausgeg. v. Y. WICHMANN, Helsingfors 1894 és Wog. Wörterverzeichnis, u. o. 1891) földolgozása olyan fáradságba került volna, hogy az eredmény nem érte volna meg. MUNKÁCSI szövegei pedig mind megállapodott formájú, nemzedékről nemzedékre szállott dolgok, s így a nyelvet csak egyoldalúlag lehet belőlük megismerni. A jelenben beszélt nyelvben bizonyára mozgalmasabb a képzők élete, mint ezekben az öröklött szövegekben, hol majdnem minden mondatnak stereotyp alakja van. Az élő nyelv bizonyára nagyon érdekes adatokat szolgáltatna.

IGEKÉPZÉS.

Igeképzés igéből.

Műveltető képzők.

1. A *-t* képző. — A *-t* a leggyakoribb caus. képző a vogulban. Érdekes s az összes vog. caus. képzőknél tapasztalt tény, hogy valódi műveltetésre, azaz a magyar *ásat*, *írat*-féle alkalmazásra alig akad példa. Ez azonban nem azt jelenti, hogy az élő nyelvben nem lehet gyakori a képzőnek ilyen szerű alkalmazása is.

Alakja e képzőnek az összes nyelvjárásokban: *-t*. E *-t* előtt gyakran *i*, *e*, *ä* hang áll. Nem hiszem, hogy e hangok jelentős elemek volnának (e hangok különben is egy nyelvjárás határain belül is váltakoznak egymással). Bizonyára az olyan példák közt, mint: *ꞗot pēsütü* «megoldja» III. 9. és: *pēsätüslem* «megoldottam» semmi

lényeges különbség nincs. Az *é, i, ä* hangok pedig a névszóknál is váltakoznak egymással: *sétép* czérna: *sätápél* czérnával; *lüléy* álló: *lülüy* id. etc. En tehát a *-t, -ét, -it, -ät* alakokat egy és ugyanazon képzőnek veszem.

A *-t* képző használata a következő:

I. Műveltető: *nan tawä ti puškä-kiwert älné vitel ajtälñ te öt* e hordóban levő vízzel itasd meg I. 69.

II. Megengedés: *la'ilänñ at pölte'im* (*pöli* fázik) lábukat nem hagyom fázni IV. 16.

III. Valamely állapot előidézését jelenti: *α* Mozgást jelentő igéknél: *uji* süllyed: *ujti* süllyeszt IV. 91. K. — *va'ili* leszáll: *völti* leszállít IV. 416. KL. — *patä* esik: *patti* dob II. 5. — *jänyzi* forog: *jänyzi* fordít IV. 229. — *tazi* jut: *takti* nyújt II. 219. — *χānyxi* hág: *χāyzi* felvisz IV. I. — *täli* felszáll: *tälti* felszállít IV. 88. KL. — **äméri* merül (*ämérawé* alámerül I. 71, a szenvedő alakra nézve v. ö.: *χuji* fekszik: *χujawé* III. 69, l. a szenv. képzőnél). — *ämerti* merit IV. 118. FL. — *käü* kel: *kälti* felvisz IV. 359. AT. — *tuñsi* áll: *tuñti* állít I. 3.

β) Általában valamely állapot v. cselekvés előidézését jelenti: *χanñsi* ismer: *χanñti* tanít I. 71. — **šāpi* illik: (*at šāpili* nem illik III. 217), *šāpiti* készít I. 109. FL. — *šawi* mozog: *šowiti* megránt II. 317. — *mäsi* öltözik: *mästi* öltöztet IV. 374. K. — *üsi* elvesz: *üsti* elveszit II. 127. FL. — *χöli* elpusztul, fogy: *χölti* fogyaszt II. 37. — *khöli* hall: *khölti* mutat II. 37. — *siti* süt, *sëts* süttött IV. 348. T. (v. ö. magy. *sül*) III. 525. P. — **khöli* hasad (*khölpi* reped) *khölti* hasít III. 483. KL. — *poqji* fő-: *pajti* főz IV. 312. KL. — *täli* olvad: *tälti* olvaszt IV. 376. K. — *kēñsi* ébred: *kēñsti* ébreszt IV. 155. FL. — *šunñsi* néz: *šunñti* mutat III. 357. KL. — **tqri* le-bocsátkozik? (v. ö. *tārämli* I. 161.), *tqrtqu* le-bocsáttatik III. 523. P. — **poki* reped (*pokli* hasadoz Sz. 98): *pokatēsän* megrepszettted III. 457. — *töli* fogy, olvad: *töläti* koptat IV. 168. KL. — *tēi* eszik: *nou näjárlekēñ täütél täütélem* a te fejedelemségedet tüzzel felégetem (megetetem) IV. 348. T.

IV. A képző caus. jelentése elhomályosult: *lünñsi* sír: *äjkütä lünñsati*, *naurémayä lünñsati* öregét siratja, gyermekeit siratja I. 56.

2. *-l*. — A caus. *-l* (*-él, -il, -äl*) nem gyakori képző a vogulban. Az összegyűjtött példákban általában valamely állapot előidézését jelenti: *pöli* fagy, hűl: *pajtim äsek . . . pöllawé* a főtt hurkát . . . meghütik IV. 421. — *tui*, *tuj-* bemegy (*tujmēñ* megyünk IV. 95. FL. *tüm* belépett IV. 295. K.) *tüli* bevisz I. 3. — *ju tolástil* behozta IV. 368. AT. — *rawi* illeszkedik, illik IV. 387.: *kit jäw äk-wän rawläyēñ* a két fát illeszd egybe I. 151. — *ünñ* ül, van: *atiny kwölöl ünlawēm* illatos házat készítenek nekem III. 103. — *tüli* rejt I. 89. (*tujti* id.). — *töñsi* szárad IV. 421. KL.: *töñlau* szárítatik IV. 420. KL. — *punse* fő. T.-Sz. 99.: *itmäy ponñlōs* kenyeret

sütött IV. 363. T. — *mar*i szükül II. 135: *marli* szükít II. 157. — *sawi* savanyodik: *päl-sowlau* megsavanyíttatik IV. 420. KL. *säwi* id.: *säwli* megsavanyít KL. NyK. 22 : 34.

Összetettek.

1. *-lt* (*-elt*, *-ilt*). — A frequ. *-l* és a caus. *-t* összetétele: *χüti* hajlik: *χütelti* hajtogat IV. 222. FL. — *pojti* megszűnik, csillapodik: *pojtelti* csillapít I. 148. — *aji* alszik: *ajiltitü* elaltatja III. 405. EL. — *nüwi* mozog: *nüweltunkwé* mozgatni IV. 30. — *lenti* reng (*löntög* *tärém* rengedező ég II. 213.) *löntelti* rengedeztet II. 91. EL. — *sunsi* néz: *susseltunkwé* megnézetni II. 138. — *titi* ázik: *titelti* áztat KL. P. Sz. 139.

2. *-mt*. — Meglehetősen ritka képző; valószínűleg a moment. *-m* és a caus. *-t* összetétele. Példák: *näpi* csüng: *sipä näpöntöstä* nyakát lecsüggesztette I. 84. — **töli* repül (*teili* K. II. 224. — *töleml* röppen I. 11.): *nürem uj jelpinön* *tärä* *tölemtölem* hatalmas állat szentedet keresztülröpítem III. 452. — *sälti* belep: *akwän sältämtiäném* egybe dobálom őket III. 142.

3. *-pt*. — Szintén elég ritkán használt képző: moment. *-p* + caus. *-t*. Példák: *tuñsi* áll; *tuñti* odaáll; *tüštepti* állít III. 433. EL. — *χuji* fekszik: *χujépti* lefektet II. 19. — *ariti* megmarad II. 213: *áritäpti* meghagy KL. Sz. 13.

Gyakorító képzők.

A gyakorító képzőknek a vogulban is ugyanazon alkalmazásai vannak, mint a többi finnugor nyelvekben (l. BUDENZ, UA.). A vogulban azonban, különösen a költői nyelvben, sokszor elhólyosult e képzők eredeti frequ. jelentése, s ilyenkor inkább csak az elbeszélés elénkítésére szolgálnak. A tavdaiban az *-l* és *-nt* frequ. képzők a jelenidő jegyeivé lettek.

1. Az *-l* képző. — Alakjai: *-l*, *-él*, *-il*, *-il*. Az *é*, *i*, *i* hangok egy nyelvjárás határain belül is váltakoznak egymással s szintén nem jelentős elemek. Az *-l* képző használata a következő:

I. A cselekvésnek ismétlődését fejezi ki: *päxwti* hajít: *päxwtli* lödöz IV. 175. FL. — *sqori* vág: *sqorlaww* vagdalni II. 237. K. — *vöti* szed: *vötli* szedeget III. 128. K. — *sänjwi* rüg: *jiwälem* . . . *sonkhlilém* koporsóm fedelét rugdosom IV. 117. FL. — *kiti* kérdez: *sänän ta-kwoss kitilawé* anyja hiába kérdegeti őt I. 5. — *kitélitü* kérdegeti III. 523. P. — *sunsi* néz: *sunsitiänä* nézegeti őket I. 131. — A tavdaiban az *-il* alaknak *-ul* felel meg [v. ö. *jäni* É. = *jänü* T.; *tari* fenyő É. = *täru* T.; *täri* darú É. = *täru* T.] *kitülül* kérdeget IV. 345. T.

II. A cselekvés húzamosságát jelenti: *tati* hord: *tatiläxw* hordozni I. 167. K. — *uri* őriz: *uriläxw* őrizgetni IV. 378. K. — *tüli* áll: *tüliawem* előttem álldogálnak III. 147. — *kisi* füttyöl B: *késeli* füttyörész IV. 400. K. — *kañsi* sorvad: *kañslankwé* sorvadozni II. 312. — **tüli* repül (*tülemi* röppen): *tüliawem* röpködtem IV. 320. *toulállöt* repdesnek IV. 368. AT. — *üli* jár: *ileli* halad Sz. 33., AL. — *päti* esik: *jü pätillet* lefelé hullanak IV. 358. AT. — *saíti* örvend: *saitile'it* örvendeznek III. 376. — *väri* csinál: *kalnä väri* zajt csinál III. 380. — *zähxi* hág: *zähxile'im* felfelé hágok III. 239. — *pili* fél: *pililawem* félelmes vagyok II. 25. — *toti* hord: *sijim totilawé* hírem terjesztik II. 160 — *uji* úszik: *ujile'im* úszkállok II. 193. — *zäli* hal, elfogy: *zälilém* elhervadt III. 11. — *üli* van, él: *üliälw* mulatgass III. 195.

III. A többi frequ. képzőknél is előforduló eset az a vogulban, hogy az azon igében kifejezett cselekvés, melyhez a frequ. képző járult, voltaképp nem gyakorító; de mivel a cselekvésnek több alanya vagy több tárgya van, helye van a frequ. képzőnek, mert azt jelöli, hogy az illető cselekvésben mindenik alany külön részt vesz, vagy hogy mindenik tárgyra külön-külön kihat a cselekvés: *paul saw saw nē ojile'it* a falubeli sok sok asszony szétfutmodik III. 361. — *naj latyä zäriéné mos ta kwoss sunsi* hiába nézi az utolsó szikra elalvásáig I. 13. — *üarä masili* két saruját felölti III. 382.

IV. Némely esetben a képző frequ. volta teljesen elhomályosult: *üni* ül: *ünli* id. (általában az utóbbi használatos, az *üni* alak ritkán fordul elő. — **püri* fürdik: *püli* id. (*pürielné kwol* fürdő ház Sz. 102.).

V. Van eset rá, hogy e képző is moment. jelleggel bír: **rozi* nyerít: *lü rozuli*, *khürem-pis ker-kwäl pal-suläti* a ló egyet nyerít, a háromszoros vasházat szétzúzza IV. 167. (l. a bevezetést).

VI. A mint említettem, az *-l* és egyáltalában a frequ. képzők sokszor csupán az előadás élénkítésére szolgálnak. Sokszor a cselekvésnek a jelenben való lefolyását emelik ki. Nagyon természetes tehát az a fejlődés, melynek következtében az *-l* és az *-nt* frequ. képzők a jelen idő jeleivé lettek a tavadai nyelvjárásban. Az *-l*, mint MUNKÁCSI kimutatja, általában a többtagú igékhez járul: *nün-khgrätäl* felnéz IV. 403. — *khänánti* függ: *khänántäl* u. o. — *khgrätaxti* egymást nézi: *ukin khgrätaxtlét* egybe néznek u. o. Kivételesen azonban egytagú többl. is képez jelen időt az *-l*; MUNKÁCSI a következő példákat hozza fel: *ästä* haragszik: *ästääl*. — *voxté* dob: *voxtäl*. — *üté* folyik: *ütäl*. — *jumsi* szendereg: *junsäl*. — *luxté* mozdít: *luxtäl* mozdítok (Vogul Nyelvjárások 290.).

2. *-t*. — Alakjai: *-it* É. ÉL., *-it*, *-it* K. KL. P. *-ut* T. Elég gyakran fordul elő az az eset, hogy a *-t* képzőnek frequ. jelentése van. Nem valószínű, hogy az előtte levő *i* hangban és változatai-

ban lappangna a frequ. képző. Lehet, hogy a *-t* frequ. jelentéssel a moment. *-t*-ből fejlődött (l. a bevezetést), de az is lehet, hogy eredetileg külön képző. Ebben az esetben megfelelne a magyar *-z* frequ. képzőnek. Talán a *-zat* refl. képzőben is ez a *-t* van (v. ö. SZINNYEI, Magyar Nyelvhasznítás² 63. és NyK. 31 : 468.). Az idevágó példák a következők: *çajti fut* : *çajtiti futkos* II. 125. FL. — **tilli repül* (*tilemli* röppen) : *tilitat repkednek* IV. 399. K. — *khaj-tites futkosott* II. 238. K. — *vëri bir* : *vëriti kiáll*, kibír I. 36. — *šusi* átgázol P.-Sz. 130 : *sošiti* kószál K. u. o. — **voli* ragyog (*vol-çelti* id. III. 98.), *voliti* ragyog III. 315. Ide tartozik még a következő deverb. névszók *-t*-je is: *lepi* takar: *leptä* takaró, lepedő III. 318. — *ali* él: *altul* életmód III. 435. (l. SZINNYEI, Magy. Nyelvh.² 63. és NyK. 31 : 468.).

3. Az *-s* képző. — Az *-s* (*-és*, *-is*, *-üs*, tavdai: *-qs*, *-äs*) szintén elég gyakran használt képző, bár frequ. jelentése sokszor elhomályosult. BUDENZ szerint úgy a finnugor frequ. *-sk*-nak, mint a finnugor moment. *-ks*-nek a vogulban *-s* (*š*, *š*) felel meg. (UA. 31. és 74. l.). Csakhogy azok a példák, melyeket REGULY szövegei nyomán a mom. vog. *-s*-re felhoz, nem nagyon világosak. Ezekben a példákban ugyanis a tőnek mom. jelentése van, s így lehetséges, hogy az irradiatio esetével van dolgunk. Mivel azonban egyiket olyan jelenség van (az *-s* imperativusi és inchoat. alkalmazása), mely tényleg egy vog. mom. *-s* képző megvolt a mellett bizonyít, itt csak azokat a példákat adom, melyeknek határozottan frequ. jelentésük van, a többi példát pedig a mom. képzők közt fogom tárgyalni. E példák a következők: **raçi* esik: (*raçi* hull I. 5. — *raçi* esik II. 178.) *tuopä rauseñät* evezője buczkál IV. 91. KL. — *müri* mérül: *mürsuykwé* búvárkodni I. 160. — *këli* látszik Sz. 48. K.-KL.: *kësi* tükrözik, tükröződik IV. 93. FL. — *jäli* jár: *jäläsuykwé* járkálni IV. 10. — *sazi* liheg III. 76: *šäkhásoy* magát kipihegni IV. 354. AT. — *pojki* imád II. 12.: *pojksi* könyörög II. 129. FL. — *suji* hallszik, zajlik: *jerrän sujtsënë khum* éneke hangzó férfi IV. 114. FL. — *läwi* mond: *ätrij mät jänçwé çum Äter läwsawén* istenkét uraló földeket körüljáró Fejedelembős férfinék neveznek téged II. 313. — *jänçi* forog: *jänçäsi* forgolódik IV. 12.

4. *-j*. — Csak egy-két példa van, s kétséges, hogy az is nem tartozik-e a mom. *-j* képző példáihoz. A BUDENZTŐL (UA. 36.) felhozott példák is kétségesek. Ő a következő példákat hozza fel: *peläj*-gyulni, v. ö. *pelami* kigyulad, f. *pala*-ég. — *üqluj*-egyvetnyal, v. ö. *üqalent*-nyalogat, m. *nyal*; *maläj*-tapogat, v. ö. *maln*-id.; *üalej*-nyel, v. ö. m. *nyel*. — *pöl*-fal: *pöluj*-felfal; *tist*-szomorkodik: *tistuj*-id. Kivéve ez utóbbi példát, a többit mind a mom. *-j* képzőnél fogom tárgyalni. A BUDENZTŐL felhozott példák-nál határozottabb frequ. jellegűek: *këli* látszik: *këleji* tükröződik IV. 309. — *şaili* tördel I. 125: *şailäjesté* szálakra vagdalta I. 171. K.

(de kérdés, hogy az utóbbi nem denom. képzés-e *sa'ilü* forgács névszóból).

5. A $-\gamma$ képző. — E képző a vogÉ.-ban a következő alakokban fordul elő:

$-\gamma$ és $-\chi$: *χūlyinte'it* úszkálnak II. 95.: *χūlyinte'it* id. II. 118. — *síšyi* visit II. 304: *síšyi* id. II. 59. — *áltřéli* összeró I. 67: *áltřeli* III. 116.

$-\gamma$ és $-k$: *sáryi* fecseg IV. 320: *sárkény* visongó III. 452. *sárkíti* fecseg IV. 117. FL.

$-\gamma$ és $-j$: *sáryi* ég IV. 13.: *sáryim* égett III. 469. *sáryimé* I. 72.

A vogÉ.-ban még a következő párhuzamos alakokat lehet találni: *χuji* fekszik: *χujilāli* és *χujřelāli* hever. — A γ és az *i'* váltakozása közönséges jelenség a vogulban: *ērřem* ~ *ēri'*, *kwālyēm* ~ *kuāli'* stb. Ennek az *i'*-nak utórésze, melyet a mellette álló *j* jegy jelöl, redukált γ -féle hang (v. ö. SZINNYEI, M. Nyelvhasonl.² VIII. I. jegyzet). Kérdés már most, hogy ez a szó belsejében mássalhangzó előtt nem vesztetett-e el nyomtalanul? Ha ez megtörténhetett, akkor a *χujilāli*-féle alakok is a $-\gamma$ képző esetei közé tartoznának. Feltéve, hogy a szövegek jelzése helyes, taláunk is ilyen eseteket: *ēri'* «ének» lativusa: *ēriņē* (Vog. nyelvjár. 6); *lei'* farkok: *χasā leipā* hosszú farkú. Mindamellett ezt a kérdést csak pontosabb hangtani vizsgálat után lehetne eldönteni. (Abban az esetben, ha ezen *i* és az utána következő mássalhangzó közül csakugyan a frequ. $-\gamma$ képző veszett ki, az $-il$ és $-it$ képzők, melyeket fentebb az egyszerű $-l$ és $-t$ -nél tárgyaltam, az összetett képzők csoportjába tartoznak.)*

Végre a vogÉ.-ban még az is előfordul, hogy a $-\gamma$ eltűnt és az előtte álló mássalhangzó megnyúlt: *mirři* dörög: *mirřitawé* I. 15. *sáryi* fáj II. 383: *sárrätēm* megsajogtatta III. 172. — *sárrimēt* megszenesedtek I. 46.

A KL.-ban általában eltűnt a γ , és az előtte levő mássalhangzó megnyúlt: *lujři* énekel II. 291. B: *lujji* KL. — *porři* ugrik III. 6. B: *párrimēt* ugranak IV. 416. KL. — *sáryi* zajog B: *sárrri* III. 355. KL. — *ēsřiņ* dicsekvő IV. 229 FL.: *ješšēm* dicsérő IV. 165. KL.

Az alsólozvai, kondai és pelimi nyelvjárás általában meg-egyezik a középlozvaival, de különösen a kondaiban a $-\gamma$ is előfordul: *lojži* énekel IV. 397. K. — *ajži* rikkant IV. 97. KL. de: *ajřes* II. 224. K. — *arři* fészül É.: *arřaus* fészültetett III. 523. P. — *tarři* reszket IV. 143. É.: *tarři* III. 523. P. A kondaiban néha $-w$ alakban is előfordul: *porři* ugrik: *pqrwélēs* ugrott IV. 412. K.

A tavdaiban leginkább $-k$, $-kh$ alakban fordul elő: *lotři* ropog Sz. 396. K.: *lqtkhē* Sz. 61. T.**)

*) A KL.-ban az $-i$ -nek *i* felel meg: É. $-līt$, $-il$, $-it$, $-ilāl$ ~ KL. $-līt$, $-il$, $-it$, $-ilāl$.

***) A tavdaiban az i -nek *u* felel meg: $-il$ É. ~ $-ul$ T. stb.

BUDENZ e képzőt a finnugor frequ. *-ŋ*-nél tárgyalja (UA. 47.). A nála idézett példákban e képzőnek *-ŋ* és *-g* alakja van. Az *ŋ*-ből némely nyelvjárásban (pl. *nay* É.: *naí'* K.) csakugyan vált *i'* vagy ezzel váltakozó *ɣ* (*näŋen* téged K.); az északiban azonban erre biztos példát nem találtam (*jäni'* és *jänen* l. az *-i*, *-i'* denom. képzőnél). Még csak azt jegyzem meg, hogy itt is sok esetben nem elég világos a képző frequ. jelentése.

I. A képzett igének frequ. jelentése van: *jōmi* lép: *sqwél jōm-ŋän* sokat járdal III. 128. K. — **pēni* varázsol (v. ö. *pēni* varázslat), *pēnŋenē sa'irep* bővülő fejsze IV. 411. — *lēnti* rengedez (*lēntiŋ tā-rēm* dagadó óceán I. 61.), *lēntŋi* hullámszik I. 29. — *luji* énekel (v. ö. *luimēŋ* éneklő II. 429): *kukkuk nē-ākwa luji'* kakuk néjje-asszony énekel II. 291. Alapszavuk hiányzik, de bizonyára ide tartoznak: *ɣosŋi*: *kwol-kan ɣosŋimē awinēl kwonā šältēmtawēs* a ház padlóját végig seperve az ajtón át kidobott IV. 328. — *ɣosŋiänä* csapdossa őket II. 79. ÉL. — *jūnŋuwēs* rugdostatott IV. 170. (v. ö. *juniti*), *junŋi* tapos IV. 328. — *ɣisŋei'* csúszkálnak IV. 391. L. (v. ö. *ɣisäti* szánon csúsztat III. 101., *khisati* csúszik Sz. 21. AL.) — *sārŋi* ég IV. 13. — *eskēŋ* izzó IV. 401. T. — *soŋŋi* faldos IV. 400. K.

II. Ebben a csoportban azokat a példákat sorolom fel, melyekben a *-ɣ* olyan igékhez járult, melyek hanggal vagy mozgással történő cselekvést vagy folyamatot jelölnek s gyakran mom. vagy pedig inchoat. jelentésük van. Alapszavát soknak nem sikerült meglegnem, s lehet, hogy némelyiknek nem is volt soha *-ɣ* nélküli alakja. Ha a hangot vagy mozgást jelentő igék nagyobb csoportjához hozzájárult a *-ɣ* képző, megtörténhetett, hogy egy hangutánzó szó keletkezésekor felvette e képzőt. Példák: *ērŋi* énekel É., *jērri* id. KL. — *mīrŋi* morog II. 198 (*mīriŋ* dörgő II. 199). — *sūrŋi* csurog IV. 389. *sūrri* Sz. 130. — *sulŋi*: *kwol pal-sulŋēs* a ház szét-hullott IV. 153. FL. (v. ö. *sūlpāli* II. 339.). — *tārŋi* rezeg IV. 143. — *tārri* id. III. 523. P. (*tārmä* rezgése III. 374.) — *larŋi* forog I. 6. — *ɣamŋi* nyüzsög I. 156. — *karŋi* morog I. 49. — *sarŋi* fecseg IV. 320. *sārri* id. III. 355. KL. *sērkenē* fecsegő III. 284. — *kajŋi* huhog IV. 411. — *lasŋi* lépeget IV. 251. K. — *sorŋi* szór IV. 374. K. — *porŋe'im* iramodom III. 6. — *pārremēt* ugranak IV. 416. KL. — *kwänē lanŋat* kiillannak IV. 399. — *šisŋi* felsikolt II. 59. — *šisŋi* id. II. 303. — *aŋŋēs* felkiáltott II. 224. K. *ajŋi* kiált IV. 97. KL. — *lāwi* szól: *lāŋi* megszólal I. 16., *loŋŋi* id. IV. 159. KL. — *khārri* fölzüg IV. 105. P. — *khamŋētēsŋē* felsikoltottak IV. 252. K. — *vit rāpŋēs* a víz gyűrűket vetett II. 226. K. — *āwi lasŋitü* az ajtót erősen bevágja III. 370. — *vöt siwŋi* a szél sivit IV. 400. — *ponkhuy* fingsani IV. 404. T. (*pannami* Sz. 91. AL.). — *pušŋi* elszökik (< **puš-ŋi*) Sz. 105. KL.

A vogul nyelvjárásokban ki lehet mutatni egy *ɣ*-präsens-képzőt. SETÄLÄ ezt a *-ɣ*-t azonosítja a finnugor nyelvek némelyiké-

ben előforduló *-k*, *-g* praesens-képzővel, mely eredetileg nomen agentis-képző. Ezen föltevés mellett szólnak az olyan példák is, mint: *kwälti vit* ragadó víz II. 395. FL. — *vitte uji yar lè'in* vízben úszó hím evet III. 343. — *jelel khaiti lai-pū* alant futkosó kis fiú IV. 114. stb. De talán nincs kizárva annak a lehetősége, hogy e *-γ* azonos a frequ. *-γ* képzővel. Ebben az esetben a *-γ* frequ. képző ugyanazon a functió-fejlődésen ment volna keresztül az egész vogulságban, mint az *-l* és az *-nt* frequ. képző a tavdaiban, s az *-sz* és *-d* a magyarban. A *kwälti vit*-féle példák sem bizonyít-nának ellene. Feltéve, hogy ez az alak tényleg azonos a praesens egyes 3. sz.-vel, ez igealaknak jelzői, vagyis névszói használata nem okozhat nehézséget a vog.-ban. Más igealaknak is van hasonló alkalmazása: *supi'sis jaktawé ossü sujri'süt* tokhal módjára átszelt vékony ligetecskejében III. 368. — *tätawé soär* felteendő lószőr III. 130. K. A fentebb tárgyalt *-s* képzőnek is van néha praesens-képző functiója: *ösém* vagyok IV. 103. KL. — *äsém* id. II. 414. K. Nem lehetne-e az *ülzém* vagyok IV. 382.-féle alak is hasonló fejlődés eredménye?

Még csak azt említem meg, hogy a *pél* szócskával kapcsolatban e *-γ* képző megmarad az északiban: *joli män jojterén-pél* ha az alsó földre érkezel (MUNK., V. Ny. 47.).

6. *-r*. — Ez a képző, épp úgy mint a magyarban, nem élő képző. Egymagában nem is igen fordul elő, csak más képzőkkel összetéve. Sok példában, hol ez az *-r* előfordul, az alapszó már nem él, s csak más nyelvek segélyével mutathatjuk ki, hogy ez az *-r* nem tartozik a tőhöz. Az ide tartozó példák a következők: *kwon anykwermäts* kifelé pillant II. 213. — *angurmäti* tekint Sz. 7 AL., v. ö. *anykwäti* pillant II. 299. — *šakhëri* perzselődik: *šakhë-rém ätén* perzselés szagod IV. 123. KL., v. ö. *il-šakhujus* megperzselődött Sz. 122. T. — *sämäm pašëmnë kwasertawé* szememet égeti a füst Sz. 53. P., v. ö. *kwäsemlenti* gyúlad Sz. 53. KL. — *söžermi* összezsugorodik II. 364., v. ö. *säžit* göngyöleg II. 247. — *söžyti* gombolyít II. 111. — *säžertanti* vonszolja magát III. 231. — *šöžertaxti* kapaszkodik I. 121., v. ö. osztj. *söžlëm* húz, czibál (PATK. 137.) — *vänkerti* ránczigál II. 57., v. ö. *vänki* mászik, csúszik I. 9. — *päsërti* kifacsar Sz. 94. P. — *piškerti* id. Sz. 97. AL. (v. ö. MUSz. 481—482.). — *näny-säžyrti* felugrik Sz. 122., v. ö. osztj. *sögom* ugrás; *söžmëny* id. (PATK. 136). — *vasërmätili* üt Sz. 154., *vanërpili* id. u. o. AL., v. ö. *voški* zúz, vág II. 209. — *säžrimë* hadonázva IV. 149. FL., v. ö. *šakhi* kalapál Sz. 122. K. *säžti* zúz I. 171. K. — *pätärs* eltünt II. 74., *pätërti* eltünik I. 63. — *pätäläli* eltünik IV. 242. — *pätërläli* id. IV. 276. Rövid hangzóval: *patërtäslem* elveszitettem IV. 24. — *ta këm ti patrawës* anyyira elfogta im dühe II. 70. Kérdés, hogy a felhozott példák összefüggenek-e a *pati* esik igével. Ez az ige is előfordul hosszú *-ä*-val (ha nem

sajtóhiba), pl. *pātnūm* esném II. 74. A jelentés-eltérés nem volna akadály. — *sunrilem* gyömöszölöm III. 335. FL. — *šumri* id. III. 349. KL., v. ö. osztj. *suidem* bedugni, zürj. *sujni* id. (PATK. 144.) — *pojarēm* gördült II. 298., *pojerāli* dülöngözik I. 6. — *puwārim* *mīni* gurúlva megy IV. 363. AT. — *powerāli* hengerőzik IV. 394., *powari* gurúl II. 73. — *pā'iri* id. IV. 381. K., *pa'irmenti* id. Sz. 94. P., v. ö. m.: *forog*. Továbbá: *voj*tj. *poq* göröngy, rög; *pogilās* gömbölyű; *pogilisk-* gurul; *pogilt-* gurít (MUNK. *Votj.* Szótár 169—170.); osztj. *pāgal*, *pōgol* (PATK. 101.). (De vogul: *po'ri*' gömbölyűvé Sz. 98. Így *pojeri*, *pojerāli* lehetnek denom. alakok a **pojer*' gömbölyű szóból.) Esetleg ez az -r van a következőkben is: *majrute* szorít Sz. 64. T. — *pal-šökör*ti szétfeszít Sz. 127. P. — *pal-sōghör*ti felborzol AL. u. o. — *powārti* gyúr Sz. 102. T. — *šixriŋ* csikorgó II. 42. (v. ö. *šixliŋ* id. III. 316.).

7. -nt. Alakjai: -nt, -ent, -int, -ānt; a tavdaiban: -ānt, -ant, -qnt. Használata a következő:

I. A cselekvés ismétlődő: *rānxi* kiált: *rānŋente'it* kiabálnak III. 229. ÉL. — *šauri* vág: *šaurenti* vagdal III. 347. KL. — *jōmi* lép: *jōmenti* lépdegél IV. 379. K. — *mūrinti* nevet I. 46., *mōwinti* nevetgel IV. 339., *mā'inti* Sz. 69. K., *mānti* KL. u. o., v. ö. *mōvēlāli* mosolyog II. 129., *mōvēlti* id. III. 76. (v. ö. még: m. *nevet*, régi: *mevet*). — *jāli* jár: *khotelātēl kēnsox jālenti* mindennap vadászni jár I. 168. K.

II. A cselekvés huzamos: *minente'im* mendegélek II. 169. — *aji* iszik: *ajēntāst* iddogáltak III. 222. ÉL. — *taji* eszik: *tajēntast* eddegéltek III. 223. — *tuiši* áll: *tuišēntēt* álldogálnak III. 347. KL. — *tati* hord: *tatēntit* hordozza III. 489. KL. — *tawi* evez, *tawenti* evezget III. 374. — *khqni* függ: *khqāntal* id. IV. 359. AT. — *khujī* fekszik: *khujāntal* heverész IV. 462. T. — *pāili* fürdik: *pāilenti* id. IV. 381. K. — *jāji* jó: *jājenti* jődögel IV. 412. K., *jājenti* IV. 106. P. — *junanti* szendereg Sz. 45. AL., v. ö. *junsē* id. T. u. o. — **taiti* rág: *taitanti* rágesál Sz. 132. AL. — *lokwi* kuszik: *nunŋ lokwenti* felkuszik III. 523. P.

III. A cselekvés kezdődő: *joqmi* jár, megy: *ām ti joqmentāsēm* én tehát útnak indultam III. 351. KL.

IV. A tavdai nyelvjárás az -nt képzőt használja a praesens kifejezésére az egytagú igéknél: *mīni*: *mināntēt* mennek IV. 355. AT. — *khujī*: *khujāntēt* fekszenek IV. 351. — *nōji*: *nōjant* nyúz (MUNK., Vog. nyelvjár. 290.).

Összetettek.

1. -āl. Elemei: -ā+frequ. -l. Ez az -ā, mint látni fogjuk, több összetett képzőben előfordul. Egyedül sohasem fordulván elő, eredeti jelentésére és alakjára a vogul nyelv nem ad magyarázatot.

Az *-āl* képzőnek a kondaiban és a lozvai nyelvjárásokban (alsó és közép) rendszeresen *-oql* alakja van. Példák: *kwāli kel: kwālāli kijárogat* II. 21. — *joyti jut: xqsä jälēs, rāti jälēs, šāriš pattēn at joxtāls* sokáig járt, kevés ideig járt, a tenger fenekére nem jutott el I. 160. — *nēli látszik: nēilālmēm érkeztem* III. 133. — *rēpi ráz: an Tōmil'ajkū . . . ūl sai' rēpāilēm* im Tómiy öreget én felvagdalom III. 471. — *poŋkli pōŋkheloqlēt* részegeskednek IV. 87. KL.

2. *-lāl*. — Alakjai: *-lāl, -ēlāl, -ilāl* É. ÉL. *-loāl* K. KL. AL. *-lql* AL. P. Vannak ezeken kívül még *-ilāl* és *-ulāl* alakok is, melyeket, feltéve, hogy ez *-i*-ben nem lappang a *-r* frequ. képző, szintén itt tárgyalok.

Elemei: frequ. *-l* + frequ. *-āl*. Használata:

I. A cselekvés ismétlődő: *aji iszik: ajelālē'im* iddogálok IV. 59. FL. — *pūti bök: pūtilālītā* bökdösi III. 449. — *pāti esik: pātīlālī* hulladoz III. 241. — *šūlti belép: saw xum saw šāltīlālī* sok ember sok számmal lépdegél be III. 248. — *rāti üt: tū rātīlālīēm* odaverdesem III. 471.

II. A cselekvés huzamos: *jāli jár: naljälēlālēm* lemendegéltem III. 293. — *kwāli kel: aŋkātā takwi akw'mūs at kwālēlālī* az öreg maga sohasem jár ki I. 3. — *γōnti hall: γōntēlālī* hallgatózik III. 152. — *γīti ás: xīlēlālān* vājogassátok II. 36. — *jälēloqlēm* jár-kálva III. 351. KL. — *khwōli hall: at khwōlōqlīlēm* nem hallottad III. 351. KL. — *khwāli* fogy, elpusztul: *kwat-khwāleqlī* elfogyatkozik Sz. 23. AL. — *vōni* ül, van: *vōniloqlī* elterül III. 126. K. — *γajti fut: γajtilālī* futkos III. 450. — *āli* van: *γot ālīlālī* hol szokott lenni III. 283. — *tūti áll: tūtilālī* álldogál III. 252. — *kwālti* kivisz: *puŋkēm kwātilālīlēm* fejescském kifelé viszem II. 243. P. — *āli* öl: *khul ālīloālī* halat fog Sz. 11. KL. — *sāti* igéz: *ti sātīlālīlēm* im igézetem mondom III. 471.

III. Úgy látszik, hogy e képző sok esetben csak nyomaték, vagy az előadás élénkítése czéljából járul az igéhez: *jiŋin-tiniŋ, āŋkwēn tiniŋ āmp-uj ālīlālēm!* azt a drága apádat, azt a drága anyádat, eb-állat vagy! III. 467. — *sijij nāri ālīlālēm* híres szablya volt II. 14. — *γot xūltēm sautū tot ta xūtilālēm, γot xūltēm paipū tot ta xūtilālēm* a hol bődönünk elmaradt, ott maradt el, a hol puttonyunk elmaradt, ott maradt el III. 468.

IV. A cselekvés beálló: **mōwi* nevet (v. ö. *mōwēlti* III. 76.), *mōwēlālēm* elmosolyogta magát II. 285. — *lāwi* mond: *lāwilālī* megszólal III. 467. — *sumi* zúg: *γapliŋ suj sumēlālī* egyszerre kopogó zaj hangzik fel III. 442. — **šerti*: *ūpēn-int šertēlālī* nénéd orsója perdül IV. 263. — *ēlāl' ojlālī* tovább menekül II. 192. — *sopā xumlē punsilālītā* száját im mikép nyitja meg II. 44.

3. *-sāl*. — Elemei: frequ. *-s* + frequ. *-āl*. Alakjai: *-sāl* É. FL. AL. — *-soql* K. KL. AL. — *-sāl* AL. P. Példák: *seŋi* töröl: *munēm vitā seŋsālītā* izzadságát törölgeti I. 50. — *nqmi* gondolkozik: *nqm-*

sāle'im gondolkozom II. 278. — **kēri*: *kērsāli* fürdik II. 327. — *pōsi* elhajt II. 395: *pōsāsāli* üldözget IV. 293. — *tēli* terem: *tālā sāt*, *tuwā sāt . . . ti xurip porī' at tēlsāli* hét tele, hét nyara . . . ilyen kóró nem terem I. 33. — **rāwi* esik (v. ö. *rāri*): *rāusoqli* buczkázik IV. 91. KL. — *khuti* hajlít: *khutsoqlēm* hajtogatta IV. 110. FL.

4. *-tāl* (*-ētāl*, *-ätāl*). Nem gyakori képzőbokor; elemei: *mom*-vagy frequ. *-t*+frequ. *-āl*. Példák: *χānsi* ismer: *pusēn χānsētālilēm* mind megismerem III. 147. — *ānkwī* néz: *pusēn ānkwātālītā* mind megzemlélgeti III. 447. — *širjetāli* csikorog III. 415. (v. ö. *sirexti* recseg II. 70.). — *rāri* esik: *rāyātālī* kiesik III. 467.

5. *-ntāl*. Elemei: frequ. *-nt*+frequ. *-āl*. Példák: *tqwi* evez: *tawentāli* evezget III. 369. — *lāwi* szól: *lāwentālē'im* mondogatok IV. 197. — *maři* márt: *tūpkwēl mařintālē'it* az evezőcskével mártogatnak II. 30. — *pūnsi* nyit: *pūnsentālemū* nyitogattunk IV. 274. — *sātti* belép: *sāttentālē'im* belépegetek IV. 272. — *lūli* áll: *tūlentāli* álldogál IV. 272. — *rāwi* illik: *rāwentāli* szabad IV. 272. — **ūsi* lát: *poqkhwēy vuor nāu at khwolēloqlilēn*, *nāu at ūsintoqlilēn* ezirbolya-tobozos erdőt te nem hallottál, te nem láttál III. 351. KL. — *voji* vesz: *lāmīy ras . . . vojentālē'im* zelniczés partod . . . elrabolom III. 442. — *sasi* önt: *sasentāli* szór II. 196. — Mom. jelentéssel: *ūsintāli* egyet ásít II. 300. (v. ö. m. *ásit*).

6. *-rēl*. Elemei: frequ. *-r*+frequ. *-l*. Az északiban *-rēl*, *-rāl*, *-xel*, a többi nyelvjárásban *-khēl* alakban is előfordul. Ide tartoznak: *uji* úszik: *ujrālī* úszkál I. 149. — **solti* szökken (v. ö. *sultēm* szikra, *sūmi* fut, *szökik* III. 299.): *soltřālī* ugrál I. 49. — **nūnsi* nyújt, kinyújt (v. ö. *nūnsli* kinyújt Sz. 80. P.): *nūsřēli* nyújtogat IV. 188. — *ūri* őriz: *ūrřelānkwē* visszatart IV. 12. — *nuji* nyúz: *nujrālī* megnyúz I. 153. — *ālti* hozzácsatol: *āltřēli* szerkeszt III. 116. — *kwāřrēl āltřēlēssi'* lánczot csatoltak hozzá I. 67. — *nōti* úszik: *notřēlawēt* úszkálnak IV. 375. K. — *vāsi* időzik: *vāřrēli* id. III. 415. — *āji* menekül: *ājřrēle'it* szétfutnak III. 67. — Ide tartoznak valószínűleg: *sēsřēli* foldozgat I. 67. — *sutřrēli* szökődös IV. 396. K.

7. *-rēlāl*. Alakjai: *-rēlāl*, *-rālāl*, *-řilāl*, *-xelāl*, *-xilāl*. Elemei: frequ. *-r*+frequ. *-lāl* vagy: frequ. *-rēl*+frequ. *-āl*. Példák: *χuji* fekszik: *χujřrēlālē'im* heversz III. 413. ÉL. — *χujjālālī* id. IV. 328. (assimilatio). — *jāli* jár: *jāllēloqlēm* járkálva III. 351. KL. — *nuji* nyúz: *sāt ātēr . . . ti nujřrēlālīmē* a hét fejedelem im meg van nyúzva II. 192. — *šiwēloqlēt* süvöltöznek IV. 316. KL. (v. ö. *šixliy* csikorgó III. 316. — *χūli* elhagy: *χulřilālī* potyogtat, elhagyogat IV. 276. Ide tartoznak: *mirřilālī* dörög III. 263. — *rānřilālī* kiáltok III. 363.

8. *-řent* (*-řint*, *-řint*). — Elemei: frequ. *ř*+frequ. *-nt*. Példák: *lenti* reng: *lentřrenti* dagadozik I. 61. — *širřenti* züg IV. 263.

FL. (v. ö. *sireŋti* recseg II. 70.). — *siwŋenti* süvöltöz IV. 263. FL. (v. ö. *siylin* csikorgó III. 316.). — *isi* leszáll: *issentiji* leszállanak IV. 101. KL. — *yasi* penget: *yasŋenti* id. IV. 153. FL. (assim.). — *khulti* inog Sz. 29. AL.: *χultiŋitei'* lubiczkolnak II. 118. — *χultiŋite'it* id. II. 95—96. Nem élő alapszóból: *poŋŋenti'im* dagasztok III. 327. FL. — *khiiŋenti* megtámadom IV. 314. KL. (< **khiiŋenti*). — *sarŋenti'it* rezegnek III. 223. — *lasŋenti* vánszorog III. 131. K. — *ränŋenti* szállong II. 127. FL. — *portŋinti* lebeg II. 215. FL.

9. *-ŋelānt*. Valószínűleg a frequ. *-ŋel* és az alább tárgyalandó *-ānt* frequ. képző összetétele. Példák: *uji*: *ujŋelānte'in* uszkálsz I. 123. FL. — *jāli*: *kwon-jälŋelānti*: künn járkál I. 123. FL. — *šusi* gázol Sz. 130. P.: *susŋelānte'in* gázolgatsz I. 123. FL.

10. *-ŋésli*. A frequ. *-ŋ* és az alább tárgyalandó frequ. *-sli* összetétele: *isi* leszáll: *isŋésli* szálldogál III. 91. — *nāti* úszik: *nätŋés-lawé* úszkál IV. 395. — *vōti* szél fú: *porsét vōtŋés-lawét* a szemetet a szél elkapja IV. 389. — Nem élő alapszóból: *χamŋésli* zengedez IV. 69. FL.

11. *-ānt*. Összetételben már láttuk, magára ritkán fordul elő. Az *-ā* bizonyára azonos az *-āl* frequ. képzőben levő *-ā*-val. Példák: *tati* hord: *tatānti* hord, visz II. 118. — *neili* előtűnik: *χātél nei-lānti* a nap felkelőben van IV. 305. — *χāntli* hadakozik: *χāntlānti* id. IV. 52. FL.

12. *-sli*. Alakjai: *-sli*, *-ésli*, *-isli*. Bizonyára a frequ. *-s* és a frequ. *-li* összetétele. A frequ. *-s* az előtte álló *é*, *i* hatása alatt lett *é-é*. (Néha *-s* alakban is előfordul, ha ugyan ez az *-s* nem sajtóhiba, pl. *āleslog* halat fogni; de *alesléné* I. 153.) Gyakori képző; használata a következő:

I. A cselekvés ismétlődő: *rāti* üt: *āwi rātésli-tā* az ajtót vergeti II. 72. — *puri* harap: *purésli-mé* harapdálva II. 69. — **mal*i tapint (v. ö. *māleji* tapint I. 5.): *malésli-mé* tapogatva I. 130. — *nāxwi* kopácsol III. 293: *nāxwésli* orrával csipeget III. 92. — *χarti* húz, vonszol: *χartésli* vonítgat III. 429. ÉL. Nem élő alapszóból: *šertésle'it* szétpattognak IV. 179. FL.

II. A cselekvés huzamos: *āti* gyűjt, szed: *poqkhw-šupét* átés-lém a toboz-darabokat összeszedem III. 351. KL. — *ali* öl: *alesléné* *χum* vadászó ember I. 153. — *χani* csüng: *χanésle'it* csüngenek III. 91. — *tauti* rág: *siréjā* . . . *pul-tautésli-tā* kardját szétrágja I. 125. FL. — *taitésliān* rágicsálja IV. 317. KL. — *ērŋi* énekel: *ērŋésle'im* énekelgetek IV. 59. FL. — *kwonsé* karmol: *kwonsésli* vakar I. 131. — **χauri*: *χaurésli* köszörül III. 429. — *tqwi* evez: *tqwés-lāsem* feléje evezgettem IV. 242. FL. — *khōl* *āleslog* halat fogni IV. 351. AT. — *mānéslenilém* széjjel tépnélek III. 349. KL. (v. ö. *manēnti* id. I. 41.).

III. Nagy ritkán inchoat.-moment. jelentésű: *uj ānš* *ēlā-rāŋ-*

záslés, jol ti räyáts az állat-öreg elordította magát, lerogyott III. 380. (*räygi* kiált).

13. *-sent (-sent)*. Ez a képzőbokor, mely a frequ. *-s, -s* és a frequ. *-nt* összetétele, leginkább a *-j, -w, -r* tövű igékhez járult; az igető végmássalhangzója elveszvéen, a képzőbokor kezdő *s*-e megnyult: *jissenti, tessenti* stb. (Példák e hangváltozásra: *mussi* mosolyog Sz. 70. P. < **mursi*, v. ö.: *mürinti* nevet I. 146., *möwélali* II. 285. — *lassézati* viszket Sz. 61. AL., v. ö. *lojsmëny* csiklandós Sz. 59. T. *löksép* csiklandós K. Sz. 61. — *nüwë* mozog T.: *nüsselti* üldözöbe vesz I. 12.). Példák a *-sent (-sint)* képzőre: *jiw-jö*: *jissinti* jödögél IV. 85. FL. — *tey-, tew-, taj-* eszik: *tessentimën* eddegélünk II. 255. — *liy-, liy-* lö: *sakha lissentiän* mind lelövi IV. 315. KL. — *vi', viy-* vesz: *viissentaykwë* elvenni III. 382. — *mî-, miy-, maj* ad: *miissentawëm* adott nekem II. 143.

14. *-sentäl (-sentäl)*. Ugyanazon igéknél előfordul a *-sent* képző megtoldva az *-äl* frequ. képzővel: *jissentäli* jödögél III. 473. — *vä'i-, väy-* lát: *at xui vässintälsëm* sohasem láttam még III. 303. — *viissentöqlëm* szedegedett IV. 11. FL. — *jissentäli* II. 244. P. — *miissentäli* ajándékoz IV. 289.

15. *-slänt (-éslänt)*. A frequ. *-sl* és a frequ. *-änt* képzőbokok összetétele. A középlozvaiban rövid az *a*-ja: *-slänt* (v. ö. *kät* ÉL, *kut* KL.). Példák: *xajti* fut: *xajtësläntë'it* futkosnak IV. 30. — *xarti* húz, von: *xartëslänti* vonszolgat III. 433. ÉL. — *xasi* penget: *xasësläntitü* pengeti III. 427. — *sumi* züg: *sumëslänts* zümmögött IV. 118. FL. — *poryi* ugrik: *poryëslänti* ugrándozik IV. 149. FL.

16. *-slent*. Az *-sl* és a frequ. *-nt* képzőbokok összetétele: *sumi* züg: *sumëslentës* zümmögött IV. 114. FL. — *khaiti* fut: *khaitëslenti* sebesen vonul IV. 312. KL. — *äli öl*: *äleslenti* fogdos (dual.) IV. 164. KL.

17. *-liti (-liti)*. A frequ. *-l* és a frequ. *-t* összetétele. Példák: *iqwi* evez: *iqwliti* evezget IV. 93. FL. — *jämi* jár: *jämlitë'it* jár-kálnak III. 209. — *tauti* rág: *räwi' tautlitëstü* apró darabokra rágtaszt I. 98. — *väti* szed: *vätliti* szedegett III. 455. — *xünti* hátára vesz: *xüntlitütü* czipeli III. 227. ÉL. — *üsi* lép: *üsliti* átlépdél III. 231. — *uri* vár: *urliti* megvár III. 485. KL. Néha előfordul inchoat. jelentéssel: *khajti* fut: *khajliti* neki iramodik IV. 167. KL. — *jämi* jár, lép: *kwon jämlits* földre tért II. 127. FL.

18. *-litäl*. Az előbbi képző és a frequ. *-äl* összetétele: *koji* követ: *juit* *koilitälälën* nyomon kövessétek III. 237. ÉL. — *jämi*: *kwon-jämlitäl* földre tér II. 127. — *pinti* tesz, helyez: *täl sänsiy jaut sänsennë türuj taulëp tauliy näl tarä pintlitälitën* azután hajlatos ijhajlatukra turujsas szárnyú szárnyas nyilat raknak fel.

19. *-lil*. Elemei: frequ. *-l* + frequ. *-l*. Példák: *koji* követ: *koilitü* id. II. 189. — *üni* ül: *unlilü* üldögél II. 31.

20. *-lent*. Elemei: frequ. *-l* + frequ. *-nt*: *nqwi* mozog: *nqwlenti*

fiengkándozik Sz. 74. AL. — *uji* süllyed: *wuir uj ujlentene* vörös állat szokott alábocsátkozni IV. 128. KL. — **khari* kialszik (v. ö. *zarili* id. I. 13.): *khariłenti* eltűnik IV. 83. KL. — *uni* ül: *unłenti* üldögél III. 355. K. — *pəwti* dob: *pəwtłenti* pattog (lödöz) IV. 92. KL.

21. *-mej*. Elemei: *mom. -m + frequ. -j*. Nem gyakori képző; használata:

I. Gyakorító jelentés: *kinsi keres: kismeje'im* keresgélek III. 297. — *ōli* él: *ōłmejesye* éldegéltek I. 169. KL. — *tāsi* szárad: *vitū tāsmejis* vize kiszáradt I. 72. — *tāj-* eszik: *tājmejist* ebédeltek IV. 351. AT.

II. Beálló cselekvés: *āli: ta āłmejis* tovább kezdett lakni (élni) IV. 80. — *taxi* jut, esik: *taxmeji* vágya kerekedik I. 5. (A jelentésre v. ö.: *pati* esik: *kwāłuykwé patikēn* ha ki akarnál kelni III. 217.

22. *-jāl*. Nem gyakori képzőbokor: *frequ. -j + frequ. -āl*. Pl. *almi* emel: *kat'łpoqlāt kwōš almējoqlitē . . . kallāt tarri*: kezeeskéjét a mint felemeli . . . kezeeskéje remeg III. 523. P. — *zari* kiált: *zarijāli* kiáltást dörög II. 29. — **nqli* nyal (v. ö. *nqlenti* Sz. 71. K.): *naljogli* egyet nyal Sz. 71. K.

23. *-tent*. Elemei: *frequ. -t + frequ. -nt*. Pl. **vani* von, húz (v. ö. *vānepti* vezet Sz. 153. P. — *vānt* falka III. 163): *vantenti* vezet Sz. 153. P. — *jomi* lép: *jomitenta* járkálnak (dual.) II. 240. K. — *lattentiān* beszélgetik III. 481. KL. (v. ö. *loqzati* I. 166. K.).

24. *-mtāl*. Valószínűleg a *mom. -mt* és a *frequ. -āl* összetétele; pl. *jūnti* varr: *amki nē-āri jūntēmtālēm zanšiy tās kitzārā* menyecske, magam varrta bozontos szőrű két bockor III. 413. — *ñuwi* mozog: *taw ness at ñuwēmtāli* ő csak meg sem mozdul II. 85. ÉL. — *zasi* penget: *zassēmtāli* ránt III. 473. — *pusēn tattēmtālītēn* mind megtekintgetik III. 451. (alapszó?). — *jūttēmtoqlēm* varrott III. 491. KL.

25. *-nl*. Talán < **ntl*. Példák: *moženlilēm* bogozom III. 173. (v. ö. *moželti* II. 337.). — *taxēni* czéloz Sz. 131. (*taxi*? jut, esik). — *ēlā kāwenlilēm* tovább hajtogatom III. 303. (alapszó?). — *kör-sēni* busul Sz. 51. K. (alapszó?).

Kicsinyítő képzők mint igeképzők.

1. *-kwé*. Egyik érdekes sajátága a vogul nyelvnek, hogy a *-kwé* és a *-riš* kicsinyítő képzőket az igéknél is alkalmazza. Ennek magyarázatául azt szokták felhozni, hogy a jelen és az *-s*-képzős mult eredetileg igenevek, tehát névszók levén, felvehették a demin. névszó-képzőket. De erre a magyarázatra nincs szükség, tekintve azt, hogy a vogul nyelv nagyon sok esetben nem tesz különbséget az ige és a névszó kategóriái közt, s ezt nem lehet bizonyosággal fel-

hozni a jelen és az *s*-es *präteritum* névszói volta mellett. Az imperativusban is előfordul e két képző, pedig itt csak az igetővel van dolgunk. A *-kwé* *demin.* képző használata az igeeknél a következő:

I. A *-kwé* (*-ké*) képző az ige alanyára vonatkozik: *pili fél: manéräi' pilekän?* miért féltek, kedvesek? IV. 64. FL. — *çajti fut: çajtéskwéi'* futottak a kedvesek IV. 16. — *ünlenti üldögél: ünlentakén* üldögelsz kedvesem III. 227. ÉL. — *jämenti mendegél: jämentikén* mendegélni fogsz te, kedves III. 218.

II. A képző a cselekvés tárgyára vonatkozik: *çanisi ismer: çanisihälem* megismerem a kedvest IV. 13. — *läwi mond: sö' ti puppi' läwilénükälém* akkor neveznék én csak téged bálványkádnak, kedves II. 426.

III. A képző a cselekvés módjára vonatkozik: *püwili fog: qssä sorkwé taräpüwilikälém* gyöngé szarát gyöngéden átfogom II. 35. — *vänti vezet: tarävantikälém* gyöngéden átvezetem II. 35. — *tajépoqli eszik: tajépoqlkän* egyetek ugyan egy keveset I. 167. K.

IV. Sokszor a cselekvés elaprózódását jelenti e képző s ilyenkor teljesen frequ. értéke van,*) pl. *vöti szél fú: pugk-sawä tot vötkätä* fejbőret ott fujdogálja a szél II. 87. ÉL. — *tawi evez: khum tawéloqät* a férfi evezget IV. 91. KL. — *sunsiläli nézdegél: çumlé sunsilälikälém* a mint nézdegélem II. 31. — *çujiläli heverész: tot ta çujilälikwé* ott heverész III. 383.

V. Néha e képző a száanalom kifejezésére szolgál: *çürém saup saquin lüském äläl ta çultanükälém, nilä saup saquin lüském äläl ta lüsnülém, as jaw joçtnükém*: hármas szavú szavas siralmacskám kezdeném meg (én szerencsétlen), négy szavú szavas siralmacskám sirdogálnám akkor, ismét visszajönnék IV. 47. Külömben az óhajtó mód alakjaihoz igen gyakran járul a *-kwé* képző, mintegy az óhajtás szerénységének jelölésére.

2. *-ris* (*-rés*). Alkalmazása módja általában megegyezik az előbbi képzőével, bár nem fordul oly gyakran elő, mint az. Példák: *mini megy: minerisen* menj csak, kedvesem II. 245. P. — *sunsi néz: ämpérés voss süssnürés* az ebecske csak nézné IV. 46. KL. — *pëntyati cserél: pëntyatrismén* cseréljünk kedvesem I. 130. — *çülü hagy: nayén çüléréslem* téged, kedvesem, itt hagylak IV. 53. — *miniläli mendegél: minilälrísém* mendegélek IV. 239.

SZABÓ DEZSŐ.

*) Talán a m. *irkäl.* *mászkal*-féle képzéseknek hasonló *deminut.* eredetük van.

A jelző.

«Földiekkel játszó égi tünemény,
Istenségnek látszó csalfa, vak remény!
Kit teremt magának a boldogtalan...»

Csokonainak e szavai illenek legjobban a jelzőre. Mert azt a híres-nevezetes és fontos jelzőt, mely a logikának egyik legbecsesebb fegyvere, mert az ítéleteket az ő segítségével osztályozza (STUART: A deduct. és ind. logika rendszere I. 124. l.); melynek felfogásában a nyelvtanok legnagyobb egyetértést tanusítanak s annyi fejezetet és szabályt szentelnek neki; melyet az élet is legjobban ismer az alany után az összes mondatrészek közül: ezt a jelzőt teljes mondattani és nyelvtörténeti alapon nem ide-odátogatás várja, mint a módhatározót; nem lecsapás, mint az alanyt és az állítmány-kiegészítő névszót; hanem egyszerűen kitagadás, megsemmisítés. Mert a jelző nemcsak nem külön mondatrész, hanem egyáltalában nem is létezik, csak a grammatikusok teremteték maguknak.

De tartsunk rendet.

A jelzőről az iskolai nyelvtanok azt tanítják, hogy a névszónak egy tulajdonságát jelenti.

KUMMER a «kiegészítők» (Object-ek) és határozók előtt tárgyalja a jelzőt, ez szerinte «die nähere Bestimmung des Substantivums», legegyszerűbb jelző a melléknévi névmás. A jelzőt kifejezi I. egy melléknév, illetőleg participium, vagy névmás, számnév; az «epitheton ornans» tulajdonkép magától értődő tulajdonságot emel ki; kifejezi II. egy jelzői genitívus, ez: 1. birtokos, vagy szerző (possessivus: Phidias műve); 2. anyag, vagy tömeg (partitivus: Summe Geldes, január eleje, Anfangs Jänner, viele der Kinder), ide tartoznak az ilyenek: wer anders, woher des Weges stb.; 3. alanyi genit., melyet egy cselekvő mondat alanyává lehet változtatni: Gesslers Groll: G. grollt mir; 4. tárgyi genit.: a gyermekek fölnevelése; 5. a genit. kifejez módot, tulajdonságot, helyzetet, anyagot, időt (Qualitätsgenit.): a béke szava (békés szavak), a tett embere, «ein Kind böser Art», keleti posztóból való kabát, «um zwölf Uhr Mittags»; 6. kifejezi a genit. a személy, vagy dolog nevét: Venust az esti csillag neve alatt

ismerjük; lehet III. a jelző præpositiós, 1. a cselekvésszó mellett olyan præpositióval, mint az alapige mellett: istenben való hit; 2. más szó mellett a rokon jelentésű ige præpositiójával: Sattel aus Filzdecken (bestehend), ezek sokszor jelzői genitívust pótolnak, így országnevek mellett: König von Ungarn, számnév mellett: das Glück von Tausenden, jelzőtlen többes genit. helyett: das Erzählen von Geschichten, végre ha különféle genitívusok kerülnének össze, pl. alanyi és tárgvi: die Liebe der Eltern zu ihren Kindern; IV. az appositio magyarázatul lép egy más főnév, vagy névmás mellé; a cím előre bocsátott appositio; ha az appositionnak *als* kötőszava van, akkor prædicativa appositio: die Verbündeten zogen als Sieger in die Stadt ein (118—125. l.). LYON-nál a «kiegészítők» és határozók után következik a jelző. Oly szavak léphetnek minden főnévhez, melyek megmondják, hogy milyen az illető tárgy; ezek a jelzők (4. l.). Az igehez járuló közelebbi meghatározások «object»-ek, vagy határozók; ama közelebbi meghatározások pedig, melyek főnévhez járulnak, jelzők; vannak főnévi és melléknévi jelzők, a főnévi jelző többnyire genitívus (94. l.), vagy præpositiós, illetőleg egyeztetett esetben áll, akkor appositio a neve. (194. l.)

A francziák nem egyesítik mindig ezt a háromféle jelzőt, sőt egyáltalában nem igen különböztetik meg a mondatrészek közt. BRACHET et DUSSOUCHET-nál az attribut-nek vannak complément-jai, melyek præpositióval, vagy a nélkül kiegészítik az értelmét: a ló hasznos az embernek, a puska öcsémé, a tanító a barátom apja; illetőleg, ha az attribut participium, akkor lehet direct, indirect és circumstanciel complément-ja (278. l.). Némely szók nem csatlakoznak a mondat szavaihoz: így a megszólítások, mások pedig melléknév módjára csatlakoznak egyik-másik szóhoz, pl. Sándor, Macedónia királya, legyőzte Dareioszt, ezeket hívják appositionnak (277. l.), vagyis ezek jóformán kívül állanak a mondaton. A szótanban a melléknév során előadják, hogy a melléknév a főnév minőségét fejezi ki (157. l., ezek qualificatif-ok), vagy azt, hogy hány, vagy melyik az a tárgy, melyet a főnév kifejez (két ház, ez a ház, 165. l.), ez utóbbiak déterminatif-ok; a mondatban a főnév bővítései során szintén complément déterminatifnak nevezik mindazokat a szokat, melyek a főnevet *de, à, en, sans, autour* stb. præpositiók segítségével kiegészítik: becsület embere, Pál háza, utazás a föld körül stb. (306. l.); a minőségi jelzőt itt nem említik s ebből azt lehet következtetni, hogy (helyesen) nem tartják szükségesnek külön választani az attribut-tól. Így az appositio a mondaton kívül álló elem, a birtokos nincsen kiemelve a többi præpositiós bővítmények közül, a tulajdonságjelző meg egyáltalában nem szerepel náluk. Hasonlókép LAROUSSE-nál (240. l.): a főnévnek kétféle bővítése van: complément déterminatif (ez a birtokos jelző) és a complément explicatif (ez az appositio), csak jegyzetben említi a melléknévekről, hogy néha explicatif értelműek, ha t. i. az értelem megzavarása nélkül elhagyhatók: a pompás napkolte, néha pedig déterminatifek, ha pontosabban meghatározzák ama szó jelentését, melyhez csatlakoznak (s itt már a példa ez: a jó gyermekek). Szóval a tulajdonságjelző itt is jelentéktelen, ellenben az appositio a 242. lapon újra szerepel.

TANCOCK angol nyelvtanában a két főrészt után következik a jelző: az alanyt bővítjük jelzővel (attributes), azaz oly szókkal, melyek minőséget jelentenek és az alanyt, vagy minőségét meghatározzák, jelentését világosabbá teszik. A jelző lehet melléknév (névmás, participium), egyeztetett főnév (ekkor appositio), egy főnév genitivusa, praepositíós kitétel, alárendelt mondat (91. s k. ll.). Ez a rendszer tehát jobban hasonlít a németek rendszeréhez. MASON is mindjárt az alany és állítmány után tárgyalja a jelzői viszonyt (361—366. §.). Ha egy főnévhez, vagy névmáshoz egy melléknévet, vagy ennek egyértékését kapcsoljuk, melylyel pontosabban jelöljük a dolgot, meghatározván valamely tulajdonságát, mennyiségét, vagy más dologhoz való viszonyát, akkor ez a melléknév, vagy egyértékese jelzői viszonyban van a főnévvel, vagy névmással, azaz ennek jelzői bővítőmánya. Jelző lehet egy melléknév, vagy participium: egy főnév, vagy főnévi mellékmondat, mint appositio; egy igazi, vagy *of*-tal képzett genitivusos főnév; egy praepositíós főnév; egy melléknévi mellékmondat. Fontos osztálya az eseteknek, mikor egy határozó járul a főnévhez ama cselekvés erejénél fogva, melyet a főnév magában foglal: a mi hazatérésünk, eme bővítőmányok ugyanoly viszonyban vannak a főnévvel, mint a határozók az igével (363. §.). A jelzői bővítőmányok fölcserélhetők egymással: a király palotája: a királyi palota. A jelzőt kétféleképp használjuk: lehet a jelző meghatározó: egy fekete ló, vagy leíró, mikor leírást csatolunk a magában is meghatározott névhez: Napoleon, Franciaország királya, sőt: követte őt a király fehér lovon ülve. (Itt tehát az appos. és az állítmányi jelző össze van keverve). A melléknév során (85—88. §.) összefűzi (helyesen) a jelzőt az állítmányi névszóval: ha a melléknév közvetlenül járul a főnévhez, akkor jelzői attributive, pl. egy vörös labda, a levegőn át repülő madár, ekkor a melléknév és a főnév egy összetett leírást ad; de ha a *van* ige egy alakja által van a főnévvel összekötve, akkor állítmányul használjuk. Vannak összetételek, melyeknek melléknévi részét nem lehet állítmányul használni, pl. ágyúgolyó, ezek nem kifejeznek, hanem csak suggerálnak melléknévi értelmet. SWEET szerint [a ki minden bővítőmányt *adjunct word*-nak, vagy *modifier*-nek mond, így a jelzőt is, pl. ebben: nagy emberek nem mind erősek, «nagy» és «erősek» *adjunct-word*-ok, mert módosítják (*modifying*) az «emberek» szó értelmét, ezekben: *book-seller*, *he sells books*, a *book* (*books*) *adjunct-word* ja a *seller*-, illetőleg *sells*-nek], ha a helyett, hogy állítanók, bizonyosnak tekintjük a tulajdonságot, vagy milyenséget az alanyról, akkor az állítmányi névszó (*predicate*) jelzővé válik (an *assumptive*, melyet közönségesen *attributive* nek neveznek) és az illető szóról (ebben: az egész kerek föld: az «egész» és «kerek»-ről) azt mondjuk, hogy jelzőileg használtatik. Emé szórendből: «a kerek föld», következtethetjük ezt az állítást: a föld kerek, s az ily jelzést oda érthető, vagy lappangó állításnak, az állítást pedig megerősített, vagy kifejlesztett jelzésnek lehet tekinteni (44. §.). A melléknév nyelvtani szerepe az, hogy bővítőmányul szolgáljon a főnévhez; megkülönböztetjük a jelzői és állítmányi melléknévet a szerint, hogy oda érthető, vagy állítva van-e a tulajdonság, vagy milyenség a főnévről. Ebben: lovagolni egészséges gyakorlat, «egészséges» jelzői melléknév, ámbár az állítmányi csoport-

ban fordul elő (186. §.). A melléknév akkor is az alany bővítése, ha az ige után áll (he is ready), ha pedig az igének teljes (független) jelentése van, akkor a melléknév, mondhatni, bizonyos mértékben módosítja ugyan az igét, de még akkor is főképp az alanyhoz tartozik: vörössé változott (187. §.). Bővebbet nem mond a jelzőről, de a mit a lappangó állításról mond, azt a következőkben megerősítve fogjuk látni. Az amerikai MAXWELL a határozók előtt tárgyalja az *adjectives modifiers*-eket: Egy főnév jelentését módosíthatjuk egy melléknévvel, vagy ennek egyértékeseivel, még pedig három módon: a melléknév 1. jelző (attributive modifier): a barna ló; 2. állítmányi melléknév (predicate adjective): a barna ló gyors; 3. értelmező (appositive modifier), ennek főalakja az appositívóban levő főnév. A birtokos jelző nála hiányzik, illetőleg mellékes, mert csak a melléknév egyértékesei közt szerepel. Egyet érnek a melléknévvel: a) egy genitívusban levő főnév; b) egy appositívóban levő főnév; c) egy melléknévi kitétel, mely lehet infinitívus (tetszeni vágyás), participium (bevégezvén munkáját), vagy praepositíós szó; d) egyet ér a melléknévvel a melléknévi mellékmondat.

Nálunk SZVORÉNYI a bővítések közt első helyen «melléklet» név alá foglalja a névelőt, a jelzőt, a birtokost és az értelmezvényt, melyek valamely főnévhez járulnak (43. s k. ll.). A jelző a nevezett tárgyat valamely tulajdonsága által jelöli, vagy határozza meg és rendszeresen melléknév, vagy részesülő, de ilyen a számnév is. A birtokos melléklet (nem birtokos *jelző!*) a tárgyat, mint valakihez, vagy valamihez tartozó birtokot határozza meg. Az értelmezvény oly melléklet, mely a mondat valamely részének értelmezésére, vagyis magyarázására szolgál. — SZVORÉNYI tehát nem akarja a jelzőt, birtokost és értelmezőt mind egyaránt jelzőnek feltüntetni.

SIMONYI már a határozók után tárgyalja a jelzőt és azóta fenn is maradt nálunk ez a rend minden nyelvtanban. Szerinte (162. s k. ll.) a jelzőt azért nevezzük így, mert a tárgynak (fogalomnak) valamely jelét, ismertető jegyét mondja meg, mely a jelzett fogalmat mindig megszorítja. A jelző háromfélével fejezhet ki: 1. a jelzett tárgynak minőségét, tulajdonságát, vagy 2. mennyiségét, számát (e kettőt közös néven melléknévi jelzőnek nevezzük); 3. azt, hogy micsoda személyhez, vagy dologhoz tartozik, kinek, vagy minek a birtoka a jelzett tárgy, s az ilyen rendszeren főnév, azért főnévi jelzőnek nevezik: Isten uja, kéz uja. A melléknévi jelzőben a főnevet is használjuk melléknévileg. Ha utólagosan mondjuk ki a jelzőt, ez «utólagos jelző» lesz, melyet értelmező jelzőnek, vagy csak értelmezőnek nevezünk (appositio), ez lehet melléknév, vagy főnév, vagy jelzős főnév: Monda Iajos, a nagy király. A főnévi jelzőben mindig birtokviszonyt fejezünk ki; itt felemlíti az alanyi birtokost, tárgyi birtokost, részelő birtokost és jegyzetben a minőségi birtokost: siralomnak völgye, a tettek embere. Az ötödik kiadásban kissé egyszerűsítve van ez a fejezet (46. k.), a jelző csak kétfélének látszik: a melléknévi jelző mellett nem főnévi, hanem csak egyszerűen birtokos jelzőt nevez meg.

Ugyanígy tanítja SZINNYEI is (163. k.). «A jelző azon mondatrész, mely egy más mondatrésznek valamely ismertető jegyét (tulajdonságát, számát, birtokosát) fejezi ki». Háromféle jelző van: 1. tulaj-

donságjelző; 2. mennyiség-, vagy számjelző; 3. birtokos jelző. A számjelző után tárgyalja a névelőt, az értelmezőt. Az átdolgozott ötödik kiadásban szintén egyszerűsíti az anyagot és a névelőt a tulajdonságjelző után tárgyalván, csak az értelmezőt hagyja a számjelző fejezetei végére (89. kk.). — SIMONYI és SZINNYEI már nem hangsúlyozzák, hogy a jelző a főnév bővítése, bár fölemlítik ezt is. (SIMONYI 501. §. jegyz., és Röv. m. mondatban 134. §. jegyz.; SZINNYEI előbb szintén jegyzetben 359. §., majd rendes szabályban: 225. §.)

HALÁSZ már azzal kezdi tárgyalni a jelzót (83. k. l.), hogy a határozók az ige meghatározására szolgálnak, «a főnevet a jelzővel határozzuk meg». Ő is egészen azt tanítja, a mit SZINNYEI s az értelmezőt, mely abban áll, hogy a melléknévi, vagy számnévi jelzót a főnév után teszszük, szintén a számnévi jelző után említi fel. Kiemeli az olyan birtokviszonyt, melyben a birtok melléknév stb. s a birtokosnak egy részét, vagy fajtát jelzi: valaminek a java; s az olyat, melyben a szó maga-magával van birtokviszonyban: erőnek-erejével.

En iskolai nyelvtanomban három csoportot alakítottam: közönséges jelzót, utójelzót és birtokos jelzót. Közönséges a melléknévi és számjelző; utójelző e kettő megfordított szórendben, vagy pedig az értelmező, mely a jelzett szót új szavakkal még egyszer megismétli; a birtokos jelző határozottabb birtokost fejez ki, mint a közönséges jelző: a provincia városa: provinciai város. Átalakítás utján a jelzőből állítmányi névszót nyertem: e felséges táj: e táj felséges, a szent harcz emléke: az emlék a szent harczé. A jelzetten kívül más mondatrészekkel való összekapcsolás utján az tűnt ki, hogy a jelző az állítmányhoz éppen olyan mondatrész, mint a jelzett szó, csak egy kissé általánosabb értelmű: más lakók jöttek: mások jöttek; 10 ölnyi távolra szétnyilt: 10 ölnyre szétnyilt.

GULYÁS is ilyen tulajdonság-, birtokos és értelmező jelzőket különböztet meg s mondattani alapon marad, mert úgy fejezi ki magát, hogy az igei mondatrészen kívül minden más mondatrésznek lehet jelzője (160. l.).

BALOGH PÉTER 1901-ben megjelent rendszeres nyelvtanában (melyben a 203. §. a névszót állítmánynak, de a 235. §. kiegészítőnek is tanítja), kissé más három jelzót különböztet meg: tulajdonság-, mennyiség- és birtokos jelzót. Ha a jelző a főnév után áll, utójelző, vagy értelmező a neve: Mátyást, az igazságost, nagyon szerette a nép. A megszólítást a kihagyott alany utójelzőjének mondja. De hol van akkor az állítmány?

BALASSA JÓZSEF (1902) szerint «a mondat főrészei az alany és állítmány; a mondat mellékrészei a tárgy és a határozók; az egyes mondatrészek bővítmenyei a jelzők és a kiegészítő» (79. §.). Itt új, hogy a kiegészítőt is harmadrendűvé teszi, de akkor a helyhatározó is harmadrendű, mert éppen úgy vonatkozik az alanyra is, mint a kiegészítő; másrészt régies alapon magyarázza a kiegészítőt: «néhány ige olyan jelentésű, hogy egymagában nem igen lehet állítmány», ha már most kibővítjük, ez nem a mondat, hanem csak a mondatrész (állítmány) bővítése lesz, a kiegészítő, ha a *van*, *vannak* elmarad, állítmánynya lesz (82. §.). «A jelző nem önálló mondatrész [ez eddig jó volna], hanem mindig egy más mondatrészhez tartozik, melylyel

együtt egy jelzős kifejezést alkot», de már ez rontja a mondattani és nyelvtörténeti belátást, különösen azért, mert más «több szóból álló mondatrészeket» (az angol phrase) is tanít s ellepleződik, hogy ezek is mondatokból támadtak. A jelzőt a beszédrészek szerint osztályozza, a főnévi jelző egyik faja a birtokos jelző; az utójelző és értelmező nála is egyféle dog.

Összefoglalva a tankönyvekben talált elméleteket, látjuk, hogy Franciaországban a jelzőt nem ismerik, megeleégsszenek az állítmány-attribut-vel; az angolok ismerik és külön mondatrészzül tekintik, de élénk összefüggésbe hozzák az állítmányi névszóval; a németek a többi mondatrészekkel egyenlő rangú és hasonló természetű külön mondatrésznek tekintik, azokkal egyenlő elbánásban részesítik és az állítmányi névszóhoz való viszonyával nem törődnek. Hasonlókép teszünk többnyire mi is, csak hogy a mi mondattani alapunk miatt nálunk a jelző harmadrendű mondatrésznek tűnik fel. KOC SIS LÉNÁRD panaszkodik is ezen s méltóbb helyre tartja érdemesnek a jelzőt. (A mondatrészek viszonya BRASSAI mondatelméletében. Budapest, 1902. 63. l.) Az egyes országokon belül azonban a jelző elmélete nem mutatja azt a nagy forrongást, melyet a határozók kérdésében tapasztaltunk.

Azt a két végletet, a mit a francia és a német nyelvtenok közt látunk, a tudományos téren is megtaláljuk. A logika például nem sok súlyt vet a külön jelzőre; csak az alany általánossá, részletesé stbivé tétele végett fontos neki a jelző, hogy vele általános, illetőleg részletes, vagy más itéleteket szerkeszssen. Egyébként pedig igen helyesen fogja fel a jelzőt, midőn azt mondja, hogy a jelző és alany együtt véve megint egy külön itéletet tesz. A kerek föld a mi hazánk: itt két itélet van: a föld kerek és: a föld a mi hazánk. Ezt a felfogást BECKER is elfogadja és sokat épít reá: «Die attributive Beziehung ist mit der prädicativen ein und dasselbe Verhältniss der Begriffe zu einander, nämlich die Einheit des Seins mit einer von ihm prädicirten Thätigkeit. Wenn auch Thätigkeit und Sein in dem Einen Verhältnisse zu einem *Gedanken*, und in dem andern zu einem *Begriffe* verbunden werden» (197. k. l.). BECKER még azt is megállapítja, melyik viszonyt illeti az elsőség: az állítmányi viszonyt. «Da nun das attributive Satzverhältniss z. B. «eine goldene Krone» überhaupt *aus einem prädicativen Satzverhältnisse* z. B. «Die Krone ist von Golde gemacht» *hervorgeht*, und nur der Ausdruck eines zu einem Begriffe gewordenen Urtheiles ist: so wird jedes Attribut, wie das Prädicat, als eine von dem Sein prädicirte Thätigkeit gedacht» (106. k. l. L. még 271. l. «Das Adjektiv ist als die eigentliche Grundform des Attributes anzusehen). A jelző alakjait is ebből az azonos-ságból magyarázza, «da das attributive Satzverhältniss als ein aus dem prädicativen Satzverhältnisse, und das Attribut als ein aus dem Prädikate Hervorgegangenes anzusehen ist, so ist die Form des Attributes gewissermassen mit der Form des Prädikates gegeben» (269. k. l.). A melléknév tárgyalása során is kifejti (110. k. l.), hogy

főképp a főmelléneveknek a prædicativ használata eredetibb, mint az attributiv használat és csekélynek látja a különbséget a főnév és melléknév között.

PAUL azt mondja ugyan egyszer (113. l.), hogy a mint bővülhet az állítmány egy alája rendelt «bestimmung»-gal, úgy bővülhet az alany és tárgy, vagyis a főnév is melléknév által, de aztán (114. l.) elfogadja BECKER nézetét is, mert a jelzõt lefokozott állítmánynak tekinti, t. i. valamint az állítmány bővülése kettős alanyokból származott (így magyarázza PAUL a mondatrészek keletkezését), úgy a jelző onnan van, hogy az alanyhoz két állítmány tartozik. Nevezi elyengült állítmánynak is a jelzõt (116. l. Wir haben die Bestimmung (attribut) als ein abgeschwächtes Prädikat aufgefasst). Megkülönböztet kétféle jelzõt: 1. a mely nem változtat a jelzett szó körén: a halandó ember; ez lehet már ismeretes tulajdonság (epikus jelző), vagy mondhat új dolgot: a szegény Károly; s esetleg semmikép sem tartozik az állítmányra, de lehet esetleg oksági viszonyban vele: a kegyetlen ember nem figyel a szerencsétlenek könyörgéseire; van szerinte 2. oly jelző, mely szűkíti a jelzett szó körét: egy régi ház, a király fia. Ez a felosztás egészen lényegtelen. PAUL egyébként is kevés figyelmet szentelt a jelzőnek s nem tudom, hogyan egyeztetni össze azt az állítását, hogy a melléknév egy egyszerű tulajdonságot, a főnév pedig egy tulajdonság-complexet jelent (305. l.) azzal, hogy az egyszerű tulajdonság jelzése fiatalabb, mint a complexé, mert a főnév eredetibb, mint a melléknév (116. l.). Ez csak kifejtés utján lett volna lehetséges. Ő pedig nem magyarázza a mondatrészeket kifejtésből. Kiterjeszkedik PAUL az appositóra is és azt mondja (262. l.), hogy az appositio másodszori mondatrész, vagyis egy mondatrésznek megismétlése.

A BECKER fejtegetéseivel rokon a KERN-É is: a participium egy régibb gondolatműködés eredménye, az ige egy jelenlegi (so ist das Particip Resultat einer früheren Denkarbeit, das finite Verbum Ausdruck einer sich gegenwärtig vollziehenden, es stehe in welchem Tempus es wolle (54. l.). GABELENTZ (346. 2.) szintén a logika felfogását követi: ob man sagt: Hoher Berg, — oder: der Berg ist hoch, beides erweckt dieselbe Gesamtvorstellung.

Azonban vannak, kik nemcsak a jelzőben látnak egy előbbi itéletet, hanem a határozókban is. Ezek az iskolai nyelvtanok rendszeréhez állanak közelebb. Így TRENDELENBURG, «két fogalomnak attributiv (jelzős) és objectiv (határozós, vagy tárgyas) kapcsolatában» egyaránt «csak itélet eredményét, azaz előbbi itéleteket lát». (ERDÉLYI L. Nyelvtud. Közl. 27: 304.) Őt követi nálunk KISSKA EMIL és ERDÉLYI LAJOS (u. o. 302. k. l.), ezek összeöntik a jelzõt a határozókkal és velük egyenlő rendű mondatrésznek tartják.

BRASSAI 1845/1847-iki Okszerű Vezér a német nyelv tanulásában című nyelvtanában az alanyon kívül a többi mondatrészeket pótlóknak, a jelzõt pedig alpótlónak nevezi (250., 254., 292. §. Visszatekintés), ő tehát már akkor lecsapta a jelzõt harmadrendűvé. Szerinte (A magy. bővített mondat, 1870.) a jelzőkre új fogalmak jelölése végett van szükség s jelző minden szó, melyet egy egyszerű határozóval párosítunk a végből, hogy ketten együtt egy eszmét jelöl-

jenek, minélfogva a kettő együtt csakis egy határozót képez (8. l.). Megkülönböztet a főnevek jelzői között (mert a melléknemeknek, főnévi igenéveknek, adverbiumoknak is lehet szerinte jelzőjük [10. l.], csakhogy ezeket nem tárgyalja le), minősítő és nem minősítő jelzőket. Nem minősítő jelzők a névmások: a mutatók, határozatlanok (az, azon, ugyanaz, némely) és a birtokjelzők (az én —). A minősítők közé tartozik a melléknév, «ez a jelzőnek típusa»; a részesülő, a főnév pl. Mátyás király, főispán; ezek közül mindenikben föllelhetni ezt a típust: az a jelzett —, olyan a jelzett a ki... pl. az a Mátyás, a ki király. Ezek tökéletesen megfelelnek a jelzők fogalmának. A főnév lehet «birtokjelző» (ez megint nem minősítő) és összetett nevekben való jelző; itt a birtokjelző elméletével nem foglalkozik behatóbban, csak a magyarosság tekintetében, de az Okszerű Vezérben (I. 88. l.) hét csoportját különbözteti meg: 1. possessivus; 2. subiect.; 3. obiect.; 4. a birtok a birtokostól származik (a tűz melege); 5. a birtokos magában foglalja a birtokot (a test tagjai); 6. szeretet, vagy rokonság kapcsolja a birtokoshoz a birtokot: barátja, kedvese; 7. értelmé az, hogy «közöl»: a gyermekek ketteje.

Hogy mármost én is elmondjam a magam véleményét, nem kell egyéb, mint nyelvtörténeti alapon nyelvtani alakba öltöztetnem a logika szabályait, BECKER és a többiek tanítását. És itt is támogatni fogja a stilisztika, mint a nyelvek szemléletes és még élénken érezhető sajátságainak tárgyalója, a nyelvek megkövült és többé nem érezhető sajátságait tárgyaló nyelvtant.

Hát szerintem azért nincs jelző, mert a mit annak mondunk, az nem egyéb, mint kihagyásos (ellipticus) kiegészítő (állítmányi névszó), melynek t. i. *van* igéje hiányzik. E szerint míg a többi bővítő részek közt fogalmi különbség van: egyik helyet, másik társat jelent, addig a jelző ugyanazt jelenti, mint a kiegészítő; s míg a többiek szerepüknél fogva térnek el egymástól, addig a jelző csak technikailag, a kihagyás következtében s alárendeltebb rangjánál fogva különbözik a kiegészítőtől. A jelző másodlagos kiegészítő. Ugyanis e mondatban: A sas a levegőben repülve lesi prédáját, az igenév másodlagosan állítmány, olyan elősdi állítmány, mely önállóan nem fordul elő; az ő helyhatározója másodlagos helyhatározó. Ha az ily másodlagos állítmány a *van* ige volna s kihagyódik, akkor a mellette levő másodlagos kiegészítő nélkülé csatlakozik az alanyához s jelzőnek nevezzük.

Ámde mivel a helyhatározót akkor is csak így nevezzük, ha másodlagos és a többi bővitmények nevét is meghagyjuk a másodlagos soron is, azért a másodlagos kiegészítőnek sem érdemes külön nevet adni.

Tán mondhatná valaki, hogy ez a kihagyásos kiegészítő azért mégis új és külön mondatrész, hisz más szabályai vannak, mint a kiegészítőnek. Azonban ez a kifogás nem állja meg a sarat, mert azok az eltérések csak látszólagosak. A latinban, görögben,

franciában stb. mind a kiegészítő, mind a jelző megegyezik a maga főnévvel, a mennyire lehet, illetőleg a mennyiben genitivus-qualitatis a kiegészítő, ez a jelzőben is épp úgy marad. Itt tehát nincs a jelzőnek más szabálya, mint a kiegészítőnek. Az angolban se a kiegészítő, se a jelző nem változik, ha melléknév, tehát itt sincsenek meg amaz eltérő szabályok. A németben, igaz, a jelző egyeztetést kap, a kiegészítő változatlan, a magyarban pedig megfordítva a jelző változatlan, a kiegészítő pedig megegyezik az alannyal; de mindkét nyelvben a szórend a kulcsa amaz eltéréseknek, nem a jelző jelentése. Ugyanis a németben azért változatlan a kiegészítő, mert eredetileg utána áll a főnévnek: die Rose ist rot; s ennek megfelelőleg a jelző is változatlan, ha a főnévnek utána áll: Röslein, rot! A magyarban is éppen azért változatlan a jelző, mert a főnév előtt áll, de ha hátrateszszük, akkor már egyeztetődik, mint a szintén utóbb álló kiegészítő: piros csizmát vettem: csizmát vettem, pirosat. A kihagyásos kiegészítő (azaz a jelző) eltérő szabályai tehát nem a jelzői mondatrész természetéből, hanem idegen okokból: a szórendből s más gépies szokásokból származnak. Állhat ugyan a kiegészítő mind a németben, mind a magyarban az alany előtt is megtartva a németben ragtalanságát, a magyarban egyeztetését, de ez már csak analogikus fejlődés, melyben a tárgyi összefüggés legyőzi a szórendi szokást s mindössze annyit mutat, hogy az eredeti és a másodlagos mondat kiegészítője közt differenciálódás következett be.

Azt is lehetne mondani, hogy azért lett külön mondatrészszé a másodlagos kiegészítő, mert az igéje hiányzik. De ez sem helyes, mert a «jó napot!» is tárgy marad mindamellett, hogy hiányzik az igéje. Nemcsak ebben: a nap jó, marad meg a kiegészítő az ige kihagyása után is, hanem a «jó nap»-ban is, csak az a különbség, hogy az egyikben egyszerű főmondatnak (eredeti mondatnak), a másikban másodlagos mondatnak a kiegészítője van.

Fel lehet vetni azt is, hogy a kiegészítő lazábban függ össze az alannyal, mint a jelző; a hogy a logika mondja, a kiegészítő itéletet alkot az alannyal, a jelző pedig egy fogalommal egyesül a jelzett szóval. De ez meg éppen csak a kihagyás következménye. A kihagyás ugyanis erősebbé teszi az összetartozást a megmaradó részek közt. DELBRÜCK (Vergl. Synt. III. 120.) már a közmondásokról is azt mondja, hogy bennük a copula kihagyása a két fogalom ellentétét, vagy összetartozását «különös erővel tünteti fel». Az alany és kiegészítő, meg a jelző és jelzett szó közötti összefüggés ereje úgy viszonylik egymáshoz, mint a hasonlat lazasága és a metafora szorossága. «Arcza olyan, mint a rózsa», gyengébben hat, mint ha azt mondom: «Arcza rózsa».

Már pedig minden stilisztika azt tanítja, hogy a metafora rövidített hasonlat (V. ö. Brinkmann Fr. Die Metaphern, Bonn, 1879. 24. és 45. l.) s éppen e rövidítésnek tulajdonítható az ereje.

Mondhatni ezt is: a magyarban elhiszszük, hogy van kihagyás, mert az egyszerű kiegészítő mellett is elmarad a *van* ige, de a többi nyelvekben majd mindig kell a *van*; a jelző mellett pedig soha sincs. Hogy lehet azokban olyan kihagyásról beszélni, minő az egyszerű mondataikban nem fordul elő.

De szerintem az a pár közmondás is elegendő, melyben az *est* kimaradhat, ama lehetőség fölvételére, hogy a mondatfűzésben egy a közmondásoknál is gyakrabban ismétlődő szerkezet kihagyásra vezetett. A magyar nyelv abból a logikából indul ki, hogy valaminek ahhoz, hogy *piros* lehessen, előbb, vagy egyúttal egyáltalában lennie is kell, tehát, ha már piros, akkor bizonyos, hogy egyúttal meg is van; minek azt külön kimondani? unalmas-e szót annyi milliószor újra mondani. A többi nyelvek azonban mostanában csak akkor hagyják ki e *van* szót, ha az egész mondat ismétlődött már gyakran, tehát csak a közmondásszerű kifejezésekben; de participiális szerkezetben, vagyis másodlagos mondatban kihagyhatták rendszeresen, a minthogy ki is hagyják. Differentiálódott a szerkezet, az igét sem mind a másodlagos, mind az eredeti mondatban kihagyni, sem mind a kettőben kitenni nem akarták, s a másodlagosnak rendes sajátosságává tették azt, a mi az eredeti mondatokban csak kivétel. A latin *absens* és *nonsens* stb. mutatják, hogy valaha megvolt a *sum* ige participiuma és szolgált másodlagos állítmányul, de a rendszeres mellőzés következtében oly fölöslegessé vált, hogy még ott is kihagyták, a hol a görög megtartotta a maga *ὄν*-ját, s így e participium végkép kiveszett.

Vége mondhatjuk, hogy ha a közmondás *est*-jét oda teszszük, nyelvérzékünk ezt elfogadja, de ha a jelző és jelzett szó közé teszünk *est*-et, ez ellen föllázad a nyelvérzék, itt tehát nem lehet kihagyás. Erre is van feleletem. A nagyon megszokott kihagyás törvényenyé válik, úgy hogy a kipótlása ellen tiltakozik a nyelvérzék. Tessék csak a magyarban oda tenni a *van* igét a kiegészítő mellé, mikor nem kell, nem fog-e nyelvérzékünk vérig sértve föllázadni az erőszak ellen? pedig nyomatékoság esetén a magyarban is él még a *van* ige állítmányi joga: van ő olyan idő, mint én. És SIMONYI Zs. kimutatta, hogy a magyarban is használták eredetileg a *van* igét, a kihagyása pedig későbbi fejlemény.

Itt ki kell térnem a kihagyás természetének vizsgálatára, hogy eldöntsük, szabad-e kihagyást látnunk ott, hol a nyelvérzék tiltakozik az állítólag kihagyott szó kipótlása ellen.

A kihagyásról irt nálunk ERDÉLYI LAJOS (1896. Ny. K. 26: 288. k. l.), de inkább az összevonás tekintetéből, s külön fejezeteszentel e kérdésnek DELBRÜCK Vergl. Syntax III. 112—138. ll. Tőlük:

tudjuk, hogy a kihagyást milyen kényelmes eszközül használták minden időben. A logika a melléknéves ítéletekben is kihagyást lát: «a hó fehér» a. m. «a hó fehér hó» (STUART M. I. 32. l.). APOLLONIUS DYSKOLOS szerint $\varphi\epsilon\acute{\upsilon}\gamma\omega$ + accus. mellett hiányzik az accusativust okozó $\delta\acute{\iota}\alpha$, nem lévén $\varphi\epsilon\acute{\upsilon}\gamma\omega$ átható ige, hogy az accus. érthető legyen. SANCTIUS a személytelen igéket magyarázta kihagyással, hogy ezek is beleilleszkedjenek a két tagú ítéletekbe; *Roman venire* szerinte szintén kihagyásos *in Roman* helyet. A kihagyások szertelen számát HERMANN G. korlátolta. Az ő nézeteiből fentartja DELBRÜCK a következőket: különbség van a melléknév főnevesítése (pl. értekezés a szépről) és a kihagyás által melléknévből létrejött főnevek között; a praepositiók ki nem hagyhatók, a hol pedig hiányzanak, ott az esetnek nincs rájuk szüksége; nincs kihagyás, ha az ige valamely szomszéd mondatból kiegészíthető: «non solum dixit quid sentiret, sed etiam cur», «certumne est? certum» (119. l.). DELBRÜCK szerint (115—117. l.) van bizonyos mondatkép a nyelvérzékben, melyhez mérve az esetleges mondatot, bizonyos esetekben hiányosnak érezzük ezt. (Éppen e mondatkép megrajzolása volt az én három tanulmányom czélja.) Mivel pedig a mondat maradéka mindig érthető kell, hogy legyen, csak a kevésbé lényeges részek hiányozhatnak. — De már ezt az okoskodást nem lehet elfogadni, mert bizonyos, hogy ebben: jó napot! éppen a két DELBRÜCK szerint leglényegesebb rész, az alany és állítmány hiányzik, pedig ez önálló mondat, a kihagyott részek nem foglaltatnak valamelyik szomszéd mondatban. Mivel DELBRÜCK a mondatrészeket így osztja fel: 1. névszók; 2. kijelentő szók; 3. jelző szók; 4. kötőszók; 5. kiemelő szók, azért sorba veszi ezeket. Az 5-ik csoportról nem lehet beszélni, mondja, mert az egyes esetekben nem lehet tudni, hogy kellett volna-e kiemelő szó; a 4. alá tartozik a copula, erről szintén nem nyilatkozhatunk, mert nem tudjuk, a hiányzása kihagyás következménye-e, vagy egy régibb mondatképen alapul; a praepositiók sem hiányozhatnak, mert éppen ők fejezik ki a szükséges irányt; a kötőszók, pl. az *és* nem kihagyás folytán hiányzanak, hanem eredetileg szokott kötőszó nélkül (asyndetonos) lenni a mondat; a tagadószók persze még kevésbé hiányozhatnak; 3. a jelző szók sem hiányozhatnak — s ide tartoznak az igekötők és határozószók — mert a képzelet nem pótolhatná őket, a vöröshöz hozzá lehet képzelni, hogy «bőr», de a bőr-höz nem azt, hogy vörös. Így hát csak az 1. és 2. alá eső főnevek és igék hagyhatók ki, ezek is ritkán és csak néhány bizonyos jelentésű ige maradhat ki bizonyos mondat szerkezetben; a kihagyás felismerésére a megmaradó mondat szerkezet segíti a képzeletet.

Nézetem szerint ebben az öt pontra kiterjeszkedő szemlében sok fölösleges, sőt néhány kivetni való dolog is van. Különösen a copulára vonatkozó részek még DELBRÜCK tapasztalataival sem egyeznek meg. Arra a következésre kell jutnia (I. 121.), hogy az indogermán egység idején a copula igen ritkán hiányozhatott, és kimutatja (I. 12.), hogy pl. egy $\pi\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\iota$, $\delta\acute{\upsilon}\alpha\rho\chi\epsilon\iota$ (= van) teljes erejű igékből gyöngültek egy kiegészítő mellett kötőigévé, sőt $\epsilon\sigma\tau\acute{\iota}$ is teljes erejű ige, ha magában van az alany mellett (I. 14. l.)

s csak a kiegészítő vonja el róla a hangsúlyt, kötőigévé súlyesztve-öt: mégis elfogadja LUGEBIEL nézetét (121. l.), hogy voltak eredetileg pusztán alanyból és kiegészítőből álló mondatok is és ezeknek a mintája okozta, hogy a *van* s más ige kötőigévé gyengült. Ez a kötőige aztán befurakodott volna az eredetileg igétlen névszói mondatokba is, kivéve egy pár közmondást.

De ez az elmélet csak arra való végső erőfeszítés, hogy a dualisztikus mondat szerkezetet megvédje az ige központi szerepe és mindenhatósága ellen. Követőit s velők DELBRÜCKöt is félrevezeti a kiegészítő «*prædicatum*» neve. Pedig nem elég, hogy ott legyen a *prædicatum*, hanem cselekvésnek is kell lenni a mondatban; absurdum, hogy e nélkül keletkezzék mondat. A megszólításban ugyan nincs nyelvilleg kifejezve, határozatlan a cselekvés és csak a megszólított személy határozott, de a hangoztatásból világos, hogy a beszélő akarata a cselekvés; egyébiránt is későbbinek tartom a megszólítást az indulat- és hangutánzószónál, melyek maguk tartalmazzák a cselekvés kifejezését. Bővebb tagolódáshoz mindenesetre cselekvésnek kell alapul szolgálni. WUNDT szerint minden lelki működés cselekvésből, folyamatból áll s ezzel legszebben összeegyezik az, hogy minden mondat cselekvésen alapul. Eléggé kimutattam már, hogy a kiegészítő minő határozó s mily távol van attól, hogy eredetibb legyen az állítmánynál; de nem csupán a rendszerem csorbulása mutatja, hogy helytelen volna a kiegészítőt kiszedni onnan. Ha a kétnevezős mondat egészséges szerkezetű mondat lett volna, soha sem érezték volna annak szükségét, hogy egy hangsúlytalan igét, copulát közbeszúrjanak, mely a mondatot nem is teszi világosabbá, mikor az igés mondatok kilenczvennyolcz százaléka éppen a kétnevezős szerkezetet zárja ki, mert «függő» szerkezettel jár. Ellenben, hogy minden ige lehet hangsúlytalan, s hogy a sűrűn használt, hangsúlyvesztett szó elgyengül, eltorzul, elvész, arra bőséges példa van. A mi nyelvünkben úgyszólván, soha sem kell a copula, oda se pótolhatjuk s mégis, mint SIMONYI Zs. kimutatta, kihagyás, kikopás útján támadt a mai szerkezet. Furcsa kanyargásokon mentek volna át a szláv nyelvek, ha az ószlovénben már annyira kiveszett volna az eredeti névszói mondat, hogy a copula kihagyása a legnagyobb ritkaság (DELBR. III. 120. l.), ma pedig újra éledni kezdene, mert a mai szláv nyelvekben már elég gyakori a copula nélküli mondat (u. o.). Még akkor is feltűnő volna ez, ha tudjuk, hogy a copula kimaradása magyar hatás.

A tárgyról GAEDICKE általános okainál fogva azt véli DELBRÜCK (III. 129.), hogy nem hiányozhatik. De ez az észrevételük csak az indogermán nyelvekre vonatkozólag állhat, tehát nem általános okokon alapul, mert a magyarban bizony hiányozhatik pl. az ily kifejezésekben: *beéri vele*, vagy a sűrűn használt kifejezésekben, pl. ha egy ház-

mesterné azt kérdi a szomszédjától: *maga még nem csuk?* Világos, hogy itt a «kaput» tárgy ki van hagyva. A főnevek legtöbbször melléknévek mellett maradnak ki. DELBRÜCK szerint némelykor világosan érezzük az ily melléknév mellett a főnevet is: dein grünes (t. i. Kleid) s ekkor a melléknév nem változtatja meg beszédrészi minőségét (Satztheilscharakter), mások meg főnévvé változóban vannak: die Linke, die Rechte; egészen külön osztályt tesznek azok, melyek határozószóvá válnak, különösen, ha oly főnév marad ki, melynek jelentés-tartalma az igével egybe esik.

Ez utóbbi fejtegetések igen alkalmasak az én állításaim megerősítésére.

Én úgy képzelem a kihagyás keletkezését, hogy először csak az marad ki, a mi a beszédben már előfordult, vagy («prolepsis» esetén) mindjárt előfordulandó. Ilyenkor nem kell még hiányos mondatokról, hanem csak a nyelv takarékoságáról lehet beszélni. További fejlődés, ha olyasmi marad ki, a mi tegnapi, vagy előbbeni beszédemben fordult elő, de a körülményekből könnyen érthető, oda is tehetjük a mondatba, pl. jó napot! Ezt már nevezhetjük kihagyásnak, mert nem az ép folyó beszédből egészítődik ki, ámbár világos, hogy ez is csak a nyelv takarékoságából származik. Ez az első foka a kihagyásnak. Sem a beszédrészek, hogy vajjon főnév, vagy határozószó-e az illető rész, sem a mondatrészek, hogy alany, vagy tárgy-e a kihagyandó részlet, nincsenek befolyással a kihagyhatóságra. A kihagyás csak az illető részlet gyakoriságán, magától érthetőségén alapul. Igaz, hogy ez a rész is sokszor előfordul: «jó napot», de mégis kevesebbszer, mint a «kivánok», mert kivánok jó estét, jó éjszakát, jó egészséget stbit is; a kívánat tárgya más-más, de a «kivánok» mindig egy és ugyanaz. Kimarad az, a mi mindig ugyanaz, nem marad ki, a mi változik. Ilyen a görög és latin genitivus mellett kimaradó «ház», vagy «templom», a genit. más-más istent nevez meg, a «templom» mindig ismétlődnek. És ilyenek az *est* nélküli közmondások is.

További fejlődése, második foka a kihagyásnak, ha oly régi, vagy annyira változtak az életviszonyok, hogy a kihagyott szót már nem könnyen pótoljuk: *az ördögbe! a pokolba!* nem is tudjuk, hogy minő ige kellene itt, de ha kiteszünk egy megfelelő igét (pl. mennél), nyelvérzékünk azt elfogadja, csakhogy egyáltalában nem érezzük a kipótlás szükségét. Ilyenek a mester-nevek és a foglalkozások nevei, melyekhez egyáltalában nem kívánjuk kitenni az «ember» szót, sőt nem is bizonyos, hogy mikor kellene «mester», mikor «ember» szóval kipótolni. Egy ideig még érezzük, hogy ezek melléknévek, azután elfelejtjük s főnévül tekintjük, a mint hogy technikai alapon azok is, mihelyt elmaradt a jelzett szavuk. Ha éppen azt mondom: *az isten fáját!* ezt még kevésbé tudjuk kiegészíteni, mert ama pogány viszonyokat, melyekre czéloz, nem ismerjük. Ez már átmenetül szolgál a harmadik fokra.

Harmadik fokú pedig a kihagyás, ha nyelvérzékünk már annyira elfelejtette a kihagyott szót, hogy nem is tűri a belepótlást. Ilyen a latin *accus. exclamationis*, a magyar *van* ige az eredeti mondat kiegészítője előtt, a latin *sens (ŏv)* a két főnévi ablativus absolutusban: *Cicerone consule* s más attributum praedicativumokban; — és ilyen minden előttem ismert nyelv *van* igéjének participiuma a másodlagos kiegészítő, vagyis a jelző mellett.

Ezekben már nem érezhető az ellipsis, de a fokozatok természetesen rendje s a többi mondatok szerkezete tán elég világosan bizonyítja, hogy a dolognak így kellett fejlődnie.

A jelző nem támadt hiányossá lett mellékmondatból, mert ennek kötőszava *van*, vagy lehetne és igéje valóságos ige marad, hanem olyan, ennél is lejjebb szállott, mondhatni elősdi másodlagos mondatból, minő az ablat. absolutus, vagy az *accus. cum infinitivo*, illetőleg a magyar igevev-szerkezet s a görög «független accusativus»; nevezhetnők latinul nominativus cum participio, vagy casus cum participionak. Ez az elősdi mondat azonban nem alanya, vagy tárgya volt az eredeti mondatnak, mint az *accus. cum inf.*, sem idő-, mód-, vagy okhatározója stb., mint az ablat. absol. és a gerundiumok, hanem állapothatározója (attributum praedicativum), illetőleg kiegészítője (nomen vel participium praedicativum). Nem az indicativusi *van*, vagy *εστίν* alak hiányzik eme másodlagos kiegészítő mellől, hanem a participiumi *való*, illetőleg *őv* s ennek bepótlását már eléggé eltűri a nyelvérzék.

Az attributum praedicativum használatát a nyelvtanok különösen a participium fejezetében szokták kifejteni. GOSSRAU szerint (446. §. 2—6.) kifejez az attrib. praed. időt, okot, állapotot, feltételt, megengedést; az ablat. absol. ugyanezt az öt körülményt (447. §.), a melléknév ily használatban helyet, sorrendet, időt, állapotot s egyéb nemű körülményt fejez ki (367. §.). Éppen ilyen a görög participium használata, csak hogy itt a genitivus absolutus mellett accusativus (illetőleg közös alany esetén) nominativus absolutus is van (pl. *ἀπεβλέφατε πρὸς ἀλλήλους ὡς αὐτὸς μὲν ἕκαστος οὐ ποιήσων* [nomin. absol.] *τὸ δόξαν. τὸν δὲ πλησίον πράττοντα* [accus. absol.]). Azzal a gondolattal néztetek egymásra ki-ki, hogy maga nem fogja megtenni, a mit határoztunk, de a másik megteszi), továbbá, hogy sok ige mellett a latin infinitivus helyében is participium van. A görög nyelv még világosabbá teszi, hogy a participium átmenet másodlagos állítmánynya, illetőleg kiegészítővé.

Ilyen kiegészítői casus cum participio-ból kellett kivesszi a másodlagos állítmányt tevő participiumnak s így lett a megmaradó rész, például a melléknév a főmondathoz közvetlenül csatlakozó másodlagos kiegészítővé, új, jelző nevet nyerve.

Azt lehetne ez ellen fölvetni, hogy szerintem a megmaradó melléknév lévén kiegészítő, nem lehetett az ő állítmánya, a parti-

cipium is az. De ez éppen nem áll, ha szemügyre vesszük az accus. cum infinitivot és ablat. absolutust. Ezekben mind a két accusativus vagy alanya, vagy tárgya a főmondatnak és mind a két ablativus időhatározója annak, pedig egymásnak az egyik alanya, a másik állítmánya. Sőt azt mondom, hogy ha e szerkezetek egyébbel is vannak bővitve, pl. helyhatározóval, ez a helyhatározó is része a főmondat alanyának vagy tárgyának, illetőleg időhatározójának, azaz a maga körének határáig alany, vagy tárgy, illetőleg időhatározó a főmondatban. Ez lebeghetett BRASSAI szeme előtt, mikor minden mondatrészt, mely másodsorban bővítette a mondatot (pl. az infinitivus bővitményei), jelzőnek nevezett. (A magy. bővített mondat 45. l.)

De nemcsak eme másodlagos mondatok, hanem a náluk önállóbbnak maradt mellékmondatok is minden részükben alanyai vagy tárgyai, illetőleg ilyen, vagy olyan határozói a főmondatnak. «Oda megyünk lakni, a hol helyet kapni»: itt nemcsak az «a hol» helyhatározója a főmondatnak, hanem a «kapni» is és a «helyet» is; az egész mondat egy helyhatározó és a részei is helyhatározók a főmondatra nézve. «Szeretek járni a mezőkön»: nemcsak a «járni» tárgya a «szeretek»-nek, hanem az «a mezőkön» is, ámbár a helyi jelentés élénksége miatt ezt a nyelvérzékünk nem veszi tudomásul; de ha az előzmények megengedik, hogy csak ennyit mondjak: Szeretek — a mezőkön [de az erdőben nem], akkor már jobban érezzük, hogy «a mezőkön» bizonyos tekintetben tárgy is. Nem érdemes ugyan az elemzésben számon tartani, hogy ez nemcsak az igenév helyhatározója, hanem a főige tárgya is, de fontosabbá válik ez a kettős alárendeltség, ha pl. a másodlagos tárgyi mondatnak tárgya van, pl. szeretek virágot szedni. Ez a tárgy már szorosabban fűződik a főmondat igéjéhez, elannyira, hogy a magyarban ez szabályozza a főige alanyi vagy tárgyi ragozását; ugyanis, ha a másodlagos tárgy határozott, akkor (az igenév nem vehetvén fel tárgyi ragokat), a főige lesz tárgyas ragozású: szeretem a virágokat szedni. Hasonlókép, ha a másodlagos állítmány módhatározó és neki is van módhatározója, akkor ez a másodlagos módhatározó, ha az igenév kimarad, egészen beleolvad a főmondatba: *fennhangon kiáltva hívta őt: fennhangon hívta őt.*

Ennek megfelelőleg, hogyha az igenév kiegészítő és hozzá, mint állítmányhoz szintén tartozik kiegészítő, e másodlagos kiegészítő az igenév kimaradtával szorosan hozzá csatlakozik a főmondatához: *piros lécén rózsza szép* (a névelő később keletkezett, azért került a már megszokott jelző elé). A segédigés időalakok igenevei több nyelvtan szerint állapothatározók, azaz kiegészítők. Az ily participiumok mellett, mondja DELBRÜCK (III. 119. l.) legkönnyebben kimaradhatott a latinban a *sum* ige, mert a partic.

maga is elegendőnek látszott az igei jelentésre. Az olyan, mint «sol appropinquans fugat noctem» úgyszólván átmenet az állitmányi és közönséges jelző között, a participiumot akármelyiknek tekinthetem; ha erősebben hangoztatom és a *sol* után nagyobb szünetet tartok, mint a *fugat* előtt, akkor attrib. prædicativum, ellenkező esetben attrib. adiectivum.

Látszólag egy kis nehézséget okoz, hogy a participium nem mutat kihagyást, megis jelzővé vált az appropinquans sol-ban, de ez valóban csak látszólagos nehézség, mert éppen a latinban használták különösen állandóbb állapot kifejezésére, midőn tehát a participium jobban hasonlított a melléknévhez, a participiumnak *esse*-vel való körülírását (STOLZ-SCHMALZ: Lat. Grammat. Syntax 6. §.), a magyarban is élünk ily körülírással: *amondó vagyok*, s bizonyára minden nyelvben lehetséges volt ez a szerkezet. Úgy hogy nem az egyszerű *appropinquans* lett jelzővé, mert örökké megmaradhatott volna állitmányi jelzőnek, hanem az *appropinquans* őv, melyből csak az őv elsőrendű állitmányi jelző.

Legegyszerűbben úgy képzelhetni el a «jelző» keletkezését, hogy kezdetben a melléknévi, vagy főnévi kiegészítő mellől maradt el az őv, azután az igenevek mellől is: *Pugna ad Cannas facta est*, ebből tulajdonkép csak az *est* állitmány. a *facta* már kiegészítő s közte és pl. *bona* közt (*pugna bona facta est*), oly különbség van, mint két ilyen hely-, vagy időhatározó közt: a múlt évben januárban, künn a mezőn. A *Pugna ad Cannas facta est*-ből lesz másodlagosan: *Pugna ad Cannas facta* [] *crudelis erat*; sőt idővel, mikor már eme szerkezet is egészen gépies lett, még ez a participium is kimaradhatott gyakorisága miatt s lett: *Pugna ad Cannas* [] [] *crudelis erat* s ekkor valóban az eddigi helyhatározó terjeszkedik ki eddigi szűk körén túl a másodlagos kiegészítő körébe, teljesen betöltvén ennek szerepét. Azért ma úgy tanítjuk, hogy ez præpositiós kitételrel kifejezett jelző. Nemcsak egyszerű, hanem akármily bőségesen kifejezett határozók léphetnek így a másodlagos kiegészítő helyébe, s a magyarban most már (ez azonban újabbszerű fejlődés, l. ZOLNAI Mondattani búvárlatok 30. l.) egész mondatok is válhattak így jelzővé.

A modern nyelvekben és a görögben hajlandók vagyunk a præpositiós kifejezésekről azt mondani, hogy helyzetüknél fogva lettek jelzővé (DELBRÜCK III. 221.), de hogy ez csak utólagos fejlődés, mutatja a szabadabb latin szórend és pl. a görögben az, hogy a névelő jó későn fejlődött ki, præpositiós jelzők pedig azelőtt is voltak.

A kihagyás még tovább is folytatódhatik, a másodlagos kiegészítő mellől, melynek állitmánya már hiányzik, még az alanya, az ú. n. jelzett szó is kimaradhat s ekkor, valamint előbb a főmondat részét tevő állitmány helyébe lépett, úgy most a szintén

a főmondat részét tevő jelzett helyébe lép a jelző s lesz másodlagos kiegészítő helyett elsőrendű alany, tárgy, stb: *A derek* nem fél az idők mohától; Csaplár és csaplárné *nagyokat* alhatnak; *Legjobbainkat* vesztettük el. Az élősdí mondat föláldozza magát, hogy életadó főmondata részek nélkül ne maradjon. Ha e jelző egy præpositív kifejezés (tehát eredetileg pl. helyhatározó volt), mint *sub centum tiliis, unter den linden*, akkor harmadszori emelkedésen megy át s ragozhatatlan ugyan, de mégis alanyná, tárgygyá stbivé válik a mondatviszony szüksége szerint. Ez mechanikus mondatrész-változás. Nem hiányozván az ilyen præpositív alanyú főmondatokban semmi főrész, nem beszélhetünk kihagyásról, hanem csak egészen elenyészett mondatrészekről, melyek eme főalanyú emelkedett mondatrészek mellett végkép elenyésztek.

Csodálkozom, hogy DELBRÜCK (III. 135.) nem mer dönteni e kérdésben s csak elodázza, mondván, hogy arra a kérdésre, mi lesz abból a melléknévből, mely mellől a főnevet elhagyjuk, finomabb lélektani magyarázatot adni csak az élő nyelvek anyagából lehet. Azt hiszem, elfogadhatjuk, hogy alanyú, tárgygyá stbvé lesz, melyben egy ideig érezzük a melléknévi értelmet, de az lassanként eltűnik, a helyhatározói értelmet is érezzük pl. az *Unter den linden*-ben, de egy ott lakó gyermek lelkében ez is elmosódik s a kifejezés egységes tulajdonnévvé kövül.

A mely másodlagos mondatrész nem kiegészítő volt, azt állítmányának kihagyása után sem nevezzük jelzőnek, hanem meghagyjuk eredeti nevét. Ilyenek a melléknevekre, főnevekre vonatkozó határozók: «*tíz évvel ezelőtt*», «*nagyon szép*» stb. Pedig egyáltalában a melléknevek «*vonzata*» is tulajdonkép a kihagyott ige (talán többnyire a *van* ige) bővítése, hisz a *van* igét mindenféle határozóval lehet bővíteni s minden melléknévi «*kitétel*» vagy kifejezés állhat a *van* igével is: «*hasznos vmi ellen*»: ez, vagy az vmi ellen van; «*szükséges vmire*»: vmire van, mire van? Így fogja fel DELBRÜCK is (III. 222. l.): ha a melléknév egy bizonyos esetben álló főnévvel van meghatározva, ez a szerkezet az igei szerkezetekre támaszkodik, még pedig vagy a *partic.* által, vagy a *prædicativ* használat által s ki is mutatja (I. 619. l.), hogy a latinban az *accusativusból* származó határozószók eredetibb módon függnek össze az igével, mint a melléknévvél; előbb volt: *multum valet*, azután *multum loquax*.

A jelző sokszor okhatározó, időhatározó értelmű, de ez onnan van, hogy az állapothatározó (állítmányi jelző) is olyan. PAUL is azt mondja (131. l.), hogy a megengedő, okhatározó, időhatározó *participiumnak* ilyen jelentése csak esetleges, alkalmi és a *partic.* igazi viszonyát nem változtatja meg. Máskülömben is lehet hasonló alkalmi összefüggés a mondat egyes részei közt, pl.: A kegyetlen

nem hallgat reám. Valamint az idő megjelölése elesik a participiumban az igéhez képest, s csak az «actio» marad jelölve, úgy esik el a módok jelölése is, és akár «megengedő mód» kellene, akár okhatározó stb., értelme van az igének, a partic. egyforma marad, de az értelem mégis benne marad. Ez magyarázza meg a participiumnak állítmányi jelzői használatában az ok, idő és megengedő jelentését.

Megtörténik az is, hogy a másodlagos kiegészítő jelzettje nem kimarad, hanem a szórendi közelség és a sűrű használat következtében magához vonzza a jelzõt, összetett szóvá egyesül vele, mely esetleg idővel, mint DELBRÜCK (III. 140.) kifejezi magát, két fogalomnak feloldhatatlan egységét fejezi ki, azaz tulajdonképpen egy szóvá kívül s ekkor a másodlagos, élõsdi mondat megint eltűnt. De ez az összetevõdés a jelzõ és jelzett között épp oly mechanikus feltételektõl függ, mint a határozói, tárgyi összetételek. Azért bővebben nem szükséges foglalkoznom vele.

Elõadtam immár a jelzõ eredetét a kiegészítõbõl s továbbfejlõdését alannyá, vagy más elsõsorú bővítmenynyé. Láttuk azt is, hogy a többi másodlagos mondatrészeknek meghagyjuk eredeti nevüket s ennél fogva a jelzõt is meg lehetne fosztani külön nevéttõl. Csak gyakorlati szempontból van alapja a régi név megtartásának. Rövidebb és könnyedebb lesz a beszédünk, ha jelzõrõl, nem pedig másodlagos kiegészítõrõl szólunk. Viszont a nyelv természetének megfelelõbb és hívebb volna a kifejezésünk, ha a másodlagos kiegészítõ névvel élnénk. Különösen a magyarban, hol a másodlagos mondatrészeknek más szabályaik vannak, mint az elsõrendűeknek, pl. a másodlagos tárgy lehet ragtalan, a másodlagos határozók mind megelőzik fõszavukat: a másodlagos állítmányt (az igenevet) s csak a harmadlagos kiegészítõ, vagyis a határozóból lett jelzõ áll a fõneve után ugyanoly alakban, mint elõtte: útra való étel: étel az útra.

De akármit hoz a jövõ, akár meghonosodik a helyes név, akár a «jelzõ» marad meg örökre, minden nyelvtannak kötelessége volna legalább annyit mondani, hogy vannak a mellékmondatokon kívül másodképzõdésű, rövidebben másodlagos mondatok is, melyek még jobban elvesztik önállóságukat, állítmányuk kötõszó helyett képzõt kap (az angol nyelvtanok «phrase»-jei), s ennek megfelelõleg ezeknek tagjai másodlagos mondatrészek; így másodlagos állítmány az igenév, igei fõnév stb.; másodlagos alany ennek az alanya, pl. az accus. cum infinitivóban az accus.; és hogy a másodlagos kiegészítõt, ha állítmánya (participiuma) hiányzik, jelzõnek hívjuk. Ekkor ezeknek a kifejezéseknek mondatbéli eredete is világos lesz a tanulók elõtt. Eppen azért neveztem én retrográd iránynak, ha valaki azt mondja, hogy nemcsak az igének, hanem a fõnévnek, melléknévnek is lehet határozója,

mert az ily szabályok a jól indult történeti felfogást elfödözik s a mai állapotot öröktől fogva valóknak tüntetik fel; a nyelvnek mondattani alapon való szemléletét meg éppen lehetetlenné teszik, mert állítmány hozzáképzése nélkül látunk keletkezni tárgyakat, helyhatározókat. Pedig csak akkor van igazunk, ha megmutatjuk, hogy ezek a névszót bővítő részek is mondatból keletkeztek, egy eredeti mondat erejénél fogva helyhatározók, állapothatározók, kiegészítők. Ha ezt megmutattuk, akkor aztán beszélhetünk a jelzőről egyelőre a régi nevén is. Így jártam el 1901-ben megjelent Rendszeres magyar nyelvtanomban (221 k. §.) én is.

Föl lehetne vetni, hogy ha mindjárt a kiegészítőből lett is, ha mindjárt világos is, hogy előbb kellett lenni pusztán kiegészítő mondatoknak a nyelvben s csak azután fejlődhetett ki a jelző: vajjon nem volt-e meg mégis már a gondolkodás ős alakjában a jelző? vajjon csakugyan kellett kihagyásnak történni, vagy a nélkül is már eredetileg participium nélkül járult a másodlagos kiegészítő a jelzethez? Mert pl. a halmazó mondat is csak akkor keletkezhett, mikor már az egyszerű mondat megvolt, még sem láthatunk benne kihagyást, mert ily élhetetlen mondat: «A nap égi test, a hold égi test, a csillagok égi testek», soha sem hangzott el, hanem a nyelv a maga takarékoságával mindjárt eredetileg csak az egyik mondatrészt (e példában az alanyt) szaporította, halmazta, mihelyt elég gyakorlott volt az egyszerű mondatok alkotásában.

Én úgy vélem, hogy oly nehézkes «halmazatlan» mondatot nem tudunk kimutatni semmi régiségben, de oly mondatot, melyben a másodlagos *ὄν*, vagy *ὄντος ὄντι* stb. állítmányi jelzőül ki van téve a másodlagos kiegészítő és jelzett között, találunk akárhányat, tehát a jelző eredeti alakja a régiségből kimutatható. Mivel pedig a kiegészítő az állapothatározók egy csoportja, világos, hogy a jelző is határozó s valóban éppen azokat a csoportokat találjuk meg benne, a melyeket a kiegészítőben (állapothatározóban) kimutattam.

A rendes kiegészítőből rendes jelző származik: A rózsza szép: A szép rózsza illatos, Fiam katona: Katona fiam van. Itt mindkét esetben a kiegészítő tágabb körű az alanynál.

Ha a kiegészítő egyenlő körű az alanyval: «Ez a férfi a katona», azt értelmezőnek, appositio prædicativa-nak nevezzük. A más igéhez fűződő, vagyis másodlagos appositio még ismertebb: Kél a hold, az éj lovagja. Nem helyes a tágabb körű kiegészítőt, csak azért, mert főnév, értelmezőnek tekinteni. Értelmező csak az, a mi egyenlő körű az alanyával, BRASSAI az ilyeneket (*mi erdélyiekül, mi papokul*) «azonosító tulajdonítmányoknak» nevezi (A magy. mondat. 1864. 319. l.). A másodlagos értelmező alakja

már jobban megegyez az eredeti értelmezőével, mert vagy megmarad az eredeti rag: *tőlünk papokul sokat kívánnak*, vagy egyeztetődik mindkettő: mi papok vagyunk: mi papok így teszünk; *tőlünk, papoktól, sokat kívánnak*; a holdat, az éj lovagját, szeretem nézni. Az állapothatározói raggal ellátott értelmezőt ma már ritkán használjuk, kiszorítja az egyeztetés.

Az értelmezőhöz hasonlít, mert egyenlő körű az alanyval az oly kiegészítő, illetőleg jelző, mely mutatószóval, vagy számnévvel van kifejezve: ez az öcsém; kettő a menyasszony; három a daru; sok az ellenség; illetőleg: a menyasszonyok ketten vannak; a darvak hárman, az ellenségek sokan vannak; két menyasszony, három daru, sok ellenség (jó). Csakhogy az ilyen értelmező inkább a rendes jelző szabályaihoz csatlakozik, mutatva, hogy valóban kiegészítő, de nem annyira tulajdonságot, mint inkább viszonyt fejez ki.

Ellenben szükségtelen az értelmezőhöz számítani a rendes jelzőt, ha utólag áll is (utójelző): Csizmat vettem pirosat.

Mind a kiegészítő, mind az értelmező a hol-irány középső pontjának felel meg s ennek felel meg a rendes jelző és párja: a másodlagos appositio is, azért mondjuk, hogy állandó tulajdonságot, tartós viszonyt fejeznek ki. De vannak a belső (eredmény) alanynak, vagyis a közelség (hol-irány) túlsó pontjának megfelelő jelzők is, pl. *egészséges étel*; csak ha megettük, akkor eredményezi az egészséget. PAUL (130. l.) sok ilyen melléknévet és participiumot (még perfectum participiumot is) sorol el. A közelség innenső pontjának az anyagnevek és a birtokos jelző felelnek meg. A birtokos jelző eredeti helye szintén a kiegészítőben van: *patris est educare*, innen jut «a főnév mellé».

A birtokosjelző, mint a számnév és mutató-névmások is, inkább viszonyt fejez ki, nem tulajdonságot, második réteget alkotva, minőt nem egy elsősorú határozóban is találtunk. A viszonzszerű jelentésből származik az a körülmény, hogy a birtokos jelző, valamint a számnévi jelző érintkezik a társhatározókkal: a birtokos a dativussal, a számnév a kísérő társakkal.

WUNDT (II. 96. l.) azt mondja, hogy HÜBSCHMANN szerint azért rokona a genitivus a melléknévnek, mert rokon végzeteik vannak. De én tagadom a HÜBSCHMANN állítását. Inkább azért rokon e kettő, mert ha egy főnév egy másik főnévre vonatkozik, mindig melléknévvé válik. A melléknév éppen abban különbözik a főnévtől, hogy csak oly mondatban állhat, melyben egy vele összefüggő főnév is van akár kiteve, akár oda értve: A rózsza szép, s ebbe az állapotba esik a főnév is, ha alsóbb sorból vonatkozik egy másik főnévre: A rózsza virág. Csakhogy míg a főnévvé vált melléknévet könnyen felismerjük, addig megfordítva, a melléknévvé vált főnevet nehezebben. Sokkal bajosabb a gyerekek is

megmagyaráznunk, hogy az «arany pohár»-ban az «arany» melléknév gyanánt van használva, mint azt, hogy ebben: a jók boldogulnak, a «jók» főnévül áll. A kiegészítő első sorban melléknév, helyesebben mindig melléknév, mert bármiféle szó volna, azt tulajdonkép melléknév gyanánt használjuk. A birtokos, illetőleg birtokviszony sem egyéb, mint mulóbb, futólagosabb, külsőbb állapot, csakis ezért van külön ragja s ezért ismerték fel előbb a melléknévvel való rokonságát, mint az ilyenekben: a rózsza virág, a *virág*-nak melléknévi értelmét. Ily értelemben van igaza WUNDR-nak (II. 98. l.), hogy a tulajdonság is birtoknak számít (A rózsza piros: a pirosé, a pirosak közé tartozik), csakhogy nem a birtokost tartom eredetibbnek, hanem a tulajdonságot.

A birtokos jelző folyamati határozó lévén, mint a többi, irányt nem kell kifejeznie, azért nagyon cserélődnek benne a honnan- és hol-irányú ragok. A latin és görög genitívus honnan-irányt árul el és ez legjobban meg is felel az innenső helyzetnek, de a magyarban hová-irányú ragjai vannak: mind a *-nek*, mind az *-é* eredetileg hová-irányú helyhatározói ragok. Lehet, hogy e jelenség rokonságban áll az ily ellentétes ragú kitételekkel: vonakodik tenni (hová-irány) valamit és: vonakodik valamitől (honnan-irány).

Mivel ily szorosan megegyeznek a jelző csoportjai az eredeti (elsősorú) kiegészítő csoportjaival, annál világosabb, hogy szabad kiterjeszteni a történeti alapot a mondatrészekre is, a mint ezt WUNDR (I. 603. l.) kívánja s szabad levonnunk e történeti alap tanulságait. E tanulságok pedig azt árulják el, hogy sokáig kellett már egyszerű mondatnak lenni a nyelvben, míg a kiegészítőből másodlagos kiegészítő válhatott s hogy ennél fogva a logika úgynevezett örök törvényei éppen nem örök időktől fogva valók; legalább a kik azt hiszik, hogy a logika formáit végleg megállapították, nagyon csalódnak, mert a nyelv fejlődése azt mutatja, hogy régen beszélt már egyszerűbb mondatokban az ember, mielőtt az első általános ítéletet megalkothatta, lévén az általános ítélet feltétele egy általános mennyiséget jelentő jelző s hiányozván a jelző a nyelvből jó darab ideig, de hogy mennyi ideig, azt ki tudná megmondani?

Ez a tapasztalat nyugtat meg engem azok kifogásai ellen, kik azt mondják, hogy én feledem, hogy a szemlélet, mielőtt nyelvi kifejezéssé válnék, a gondolkodás általános formáit ölti fel, e formák pedig dualisztikus alanyt és állítmányt mutatnak, két egyenrangú tagot, nem egy központi állítmányt csupa alája rendelt bővítő körülményekkel. Nem feledem én a gondolkodás általános formáit, csak azt hiszem, hogy e formák még nincsenek végleg és megmáshíthatatlanul megállapítva s valamint a copula őseredetiségébe s az igék mellékesebb szerepébe vetett hit meg-

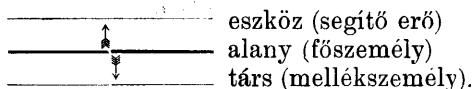
változott, mihelyt több nyelvet vontak be a gondolkodás vizsgálatába, úgy kell megváltoznia a dualizmusba vetett hitnek is, mihelyt a mondatrészeket is történeti fejlődésük szerint vizsgáljuk.

Oly magyarázattal is próbálják még a dualizmusból megmenteni, a mit lehet, hogy az alany és állítmány az a tengely, mely körül az egész mondat szerkezete forog. Azonban a tengely végig egynemű szokott lenni: végig aczél, vagy végig képzelt vonal, az alany és az állítmány pedig még a logika szerint sem egynemű; az állítmány egészen más, mint a többi mondatrészek, az alany pedig sokkal nagyobb rokonságban áll akármelyik bővítő mondatrészszel, mint az állítmánynyal, tehát inkább azok közé sorakozik. Hanem ha képlegesen akarjuk kifejezni magunkat, az állítmány a központi szervezet, az alany a vérkeringés, a többiek más szervek; az állítmány a tojás sárgájában a pete, a bővítmények a többi rész; az állítmány a pozitív-, a többi a negatív-sarok; az állítmány a hím-pár, a többi a nő-pár. Van dualizmus, de az állítmány csak egyedül, a bővítmények pedig együttesen teszik a pár egy-egy felét.

Hogy a jelző s a többi részek történeti kifejlődése mily gyors volt, azt, mint már mondtam, nem igen lehet megmondani, de úgy vélem, hogy új szók keletkezése, a mondatrészek terjeszkedése hármias irányra, vagy hármias helyzetre, átvitt értelemre stb. éppen olyan lassan ment az állati életből kiemelkedő ember idejében, mint mai napság. Egy-egy évtized alig szült egy-két valószínű új szót, egy-két szálló igét, alig tett lehetővé egy-egy jól megértett kihagyást. Az emberi gondolkodás formája nem abban nyilvánul, hogy az ítéletnek három eleme van: alany, kötőige és tulajdonítmány, hanem abban, hogy ha kell, helynek látom még az istent is, nála a bölcsesség kútfeje, és személynek látom, ha kell, az élettelen kódarabot. A nyelvet pedig nem úgy fejlesztette az emberi gondolkodás, hogy az ismert és az ismeretlen közti dualizmust használta volna fel, hanem úgy, hogy mindig több és több helyzetet bírt a szemlélete szemügyre venni. Előbb talán csak a hol-irányú helyet vette szemügyre; ebből a ma már helyhatározónak nevezett körülményből fejlődött ki, bizonyára lassan, a honnan- és hová-irányú hely megfigyelése. És ugyanebből a hol-irányú hely-körülményből fejlődött ki egyfelől az idő-, másfelől a tulajdonság, vagy állapot körülményének megfigyelése. E szerint — úgy vélem — a befoglaló körülmények határozói közvetlenül a helyhatározóból fejlődtek, egyik — mondjuk — jobbra, a másik balra tőle s valószínűleg mindkettő egyidejűleg, úgy hogy a befoglaló körülményeket másképp akár helyfele határozóknak is nevezhetnők. Egymáshoz való viszonyukat a következő rajzzal lehet szemléltetni:

Nem merném ez időszert még eldönteni, hogy a helyhatározóból keletkezett-e a személyhatározó, vagyis alany, mint az úgynevezett «localtheorie» magával hozná, vagy önállóan jött létre. Lehet úgy képzelni, hogy előbb csak annyit észlelt, vagy legalább csak annyit fejezett ki az ember, hogy az esemény mellett van egy személy is, vagyis a helyhatározóból emelte ki a cselekvő személy megkülömböztetését, de mivel vannak oly ragok és névutók is, melyek nem helyhatározóból származnak s mivel az első személyt közvetlenebbül is megkülömböztethette az ősember, mint helyhatározó segítségével, azért valószínűbbnek tartom, hogy külön magától keletkezett az alany is. Sokszor tárgyaltam már, hogy először csak cselekvő alany lehetett, azután fejlődött ki ennek gazdag tagozata, mint a helyhatározóban a hol irányból a honnan- és hová-irány. De nemcsak e tagozatot fejlesztette ki az alany, hanem épp úgy kiinduló pontjául szolgált a többi kísérő határozóknak, mint a helyhatározó a többi foglalthatározónak. E szerint az alanytól, mint a vezető vagy főszemélytől — mondjuk — jobbra a társ-féle, balra az eszköz-féle határozók fejlődtek ugyanegy időben:

Valószínű, hogy előbb kezdtek az alany mellett a társak és eszközök, a hely mellett az állapot és idő kifejlődni, mint a honnan- és hová-irányok, vagy a hol-iránynak hármas helyzetű tagozatai; s valószínű, hogy az igazi helyhatározó már jól ki volt fejlődve, mikor elkezdtek személyt, vagy éppen gondolati dolgot is hely gyanánt használni; hogy az alany is régi volt már, mikor elkezdtek nem élő dolgokat is személy gyanánt alkalmazni; de bizonyos, hogy ez a sokféle fejlődés nem pontos egymásutánban történt, hanem össze-vissza fonódott s a megfelelő viszonyok szemlélete sokkal előbb fejlődött ki, mint a szóbeli kifejezésük; és bizonyos, hogy a hely-féle és személy-féle körülmények e kettős rendszere már megvolt, mikor az állapothatározóból (ennek kiegészítő nevű csoportjából) a másodlagos kiegészítő, vagyis a jelző kifejlődni kezdett. E szövevényes fejlődés folyamatában aztán nemcsak a szemlélet és képzelet, hanem sok más erő, így az analogia és a gépies megszokás is nagy szerepet játszik, sőt meg-esisik, hogy az eredeti szemlélet elfelejtődik, elenyészik, főképp ha az alapjául szolgáló viszonyok megváltoznak.

Ha van jogunk a jelzőben új, külön mondatrészt látnunk (a mit én kétségbe vonok), akkor ez a legfiatalabb mondatrész, oly fiatal, hogy a nyelv még diszítésül is felhasználja (igaz, hogy inkább csak a legrégebb műfaj az eposz terén) az epikus jelzőkben. S ha számbaveszszük, hogy legrégebb ékiratok nyelvében megvan a jelző, elképzelhetjük, mily régi a nyelv folyamata. A mondattani alapfogalmakra nézve akár az indogermán ősnyelv, akár az ó-kínai nyelv csak ikertestvére a mai nyelveknek, mert az a pár ezer esztendő, mely azóta lefolyt, az eredeti kialakulástól számítva elenyésző csekélység. De éppen ez a beláthatatlan régiség magyarázza meg, hogy a mondattani alapfogalmak dolgában a legidegenebb nyelvek is rokoniasabb szerkezetet mutatnak, mint bármely más tekintetben. Ezek az alapfogalmak teszik a nyelv gerinczét, rendszerét, nem az alakok, még kevésbé az esetek. «Az ősi indogermán nyelv 8 esete nem teljes rendszere az alapviszonyoknak, hanem csak bizonyos fejlődési fokozat, melyet teljesebb képződések előztek meg», mondja WUNDT (II. 62. l. v. ö. 63., 68. l.). De a magyar nyelv 21, illetőleg 33 esete, vagy akármely nyelv esetei sem tesznek teljes rendszert, mert mindig társulnak ezekhez praepositíók, összetételek, szórendi eszközök. Az alaktan soha sem fődözi a teljes mondattani rendszert, de azért a mondattani rendszer a nyelv alapja; nincs leírható alak, melynek nem a mondatban volna eredete, de van a mondatnak eleme, a melynek leírható alakja nincsen.

* * *

De immár befejezem a mondatrészekre vonatkozó tanulmányaimat. Talán igen is hézagosan ismertettem az elődök nézeteit; jeles külföldi műveket nem ismertettem bennök, de nem volt időm és módom mind fölhasználni s az eredményeket úgyis alig változtatták volna meg e művek is. Egyéb tekintetben némi megnyugvással idézem annak szavait, kinek elvei adták a legbiztosabb támasztékot tanulmányaimnak, s kinek a nyelvészet mondattani alapon való művelése legtöbbet köszönhet: a BRASSAI Sámuelét, hogy «a mondatbeli szók egymáshoz való viszonyát csak úgy lehet kellőleg kideríteni s kapcsolatukat szabályozni, ha az egész mondatot és szerkezetét számbaveszszük». Én nem az alany kérdését akartam megfejteni, nem a határozókat kívántam rendszerezni, hanem az összes mondatrészeket összefüggően igyekeztem megmagyarázni.

Talán van már jogom igaznak tartani az egyes mondatrészekre vonatkozó főbb állításaimat. Hogy az állítmány a mondat központja, akár önálló mondatban, akár fő-, vagy mellékmondatban, illetőleg másodlagos mondatban fordul elő, sőt még akkor is, ha tulajdonképp elvész, oly régen kimaradt. S mivel lelkünk-

ben nem meglevő készletek vannak, hanem mindig események folynak le, az állítmány is, mint nyelvi központ, mindig eseményt jelent, kivéve a megszólításokat, melyekben az esemény, hogy a beszélő akar valamit, nyelvíleg nincs kifejezve. Igaznak tartatom, hogy az állítmányon kívül a többi mondatrész mind az állítmány kibővítése s két távolsági és egy közelségi csoport szerint tagozódik körülötte, a közelségben pedig (néha a távolságban is) újra hármastagozatot mutat. Hogy az alany csak olyan bővítmény, mint a többi, tehát szintén határozó, és távolsági párjai a műveltető alany és a tárgy. Hogy a helyhatározóban is lehetnek, mint minden határozóban gondolati (abstrakt) nevek. Hogy az állapothatározónak az állítmányi jelzőnél (igazi mulékony állapothatározónál) még gyakrabban használt s még nagyobb csoportja a legállandóbb állapotot kifejező kiegészítő (állítmányi névszó). Hogy a három befoglaló (hely-féle) és három kíséző (személy-féle) határozó osztályon kívül több bővítmény nincsen; de az állítmánnyal együtt minden mondatrész előfordulhat mellék- és másodlagos mondatokban is. Hogy valamint a két első tanulmányomban összeszedtem csoportok nagy részét külön álló mondatrészeknek tartották eddig a nyelvészek, úgy a másodlagos mondatrészek közt a másodlagos kiegészítőt is külön résznek vélték s jelzőnek nevezték el; e név azonban ezentúl csak pusztaszó legyen s ne homályosítsa el e mondatrész határozói eredetét és azonosságát a kiegészítővel. Hogy a mondat vázoltam szerkeszete bizonyossá teszi, hogy a mondatrészek kialakulásában s alakjaik létrehozásában csak a vázolt tárgyi körülmények játszottak közre, nem az ismert és ismeretlen viszonya, nem az úgynevezett lélektani, vagy logikai alany és állítmány, melyek a mondatannak más fejezetébe tartoznak s csak nevök hasonlósága ejtette kísértésbe az embereket, hogy mind a két fajta alanyt egy éghajlat alatt igyekezzenek tenyészteni.

KALMÁR ELEK.

A magyar nyelv árja és kaukázusi elemei.

[MUNKÁCSI BERNÁT. Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I.]

(Negyedik közlemény.)

Oszét hatás I.

A mióta utolsó cikkem számára leírtam az oszétnek tartott *gazdag* szóra észrevételeimet, az oszét nyelv legalaposabb ismerője, MILLER VSZEVOLOD egy fontos munkát bocsátott napvilágra, a mely az említett nyelvről kitünő áttekintést nyújt. És örömmel megragadom az alkalmat, hogy épen most foglaljam össze mind azt, a mit MUNKÁCSI oszétnek vagy oszétfélének mond nyelvünkben, mert fölteszem, hogy a magyar nyelvészek egy része épen most forgatja MILLER új munkáját. Ez a munka a *Grundriss der iranischen Philologie* első kötetének pótléka gyanánt jelent meg a következő cím alatt: *Die Sprache der Osseten* von WSEWOLOD MILLER (Strassburg 1903) és áll hangtanból, alaktanból, szóképzéstanból és egy nagyon gondosan készült szómutatóból, a melyben az oszét szó mellett ott találjuk mindjárt jelentését is.)*

Nem akarok a régiebb nyelvészekre visszamenni, a kik először hangoztatták egy-egy magyar szó oszét eredetét — erről csak nagy elvétve teszek majd említést — csakis arra kívánok rámutatni, hogy mikép fordult a legújabb időben a figyelem megint az oszét nyelv felé. SIMONYI 1894-ben az akkor tőle szerkesztett *Nyelvtudományi Közleményekben* hézagpótlónak közölt egy pár oszét szót, a melyek összeesengenek magyar szókkal. A közlés a lehető legszerényebb hangon szól; nyilvánvaló, hogy S. csak azért tette közzé azt a pár szóegyeztetést, hogy mások figyelmét is fölhíja arra a körülményre, hogy találni az oszét nyelvben egyenlő vagy hasonló jelentésű szokat, melyek hangzásukkal magyar szókra emlékeztetnek.

*) MILLER nevét Ml.-vel rövidítem, és ha legújabb művére hivatkozom, egyszerűen utána vetem a lapszámot; a hol félreértéstől tartok, MUNKÁCSI nevét, Ml.-vel szemben, Mu.-val rövidítem.

Állást nem foglalt, csak az *ezüst*: *äwzist* csoportnál jegyzi meg, hogy «SCHRADER szerint az osszét vette át» az «*agár*: v. ö. *īgár*, *yegár* Jagdhund»-hoz pedig hozzá teszi, hogy «HÜBSCHMANN szerint idegen eredetű». Az *agár* szót nem fogom ezúttal tárgyalni, mert MUNKÁCSI, a kinek műve kiinduló pontul szolgál nekem, azt tartja, hogy «a *kuvasz* és *agár* ebneveknél biztosnak vehetjük» «a kaukázusi nyelvek közvetítő szerepét» (433. l.); minthogy pedig a kaukázusi nyelvek köréből M. nagy művében csak egy dolog biztos, az t. i., hogy szerzője nem ért hozzájuk, nem is fog valami nehezemre esni úgy tenni, mint ha — *agár* nem is volna a világon. Hasonló okból nem foglalkozom a *kerescsen* szóval sem. Az *ezüst*-tel és a többi szókkal később úgy is találkozunk még, megleégszem tehát egyszerű felsorolásukkal: *asszony*, *ár* «Preis», *hid*, *méreg*, *ravasz*, *üstök*, *vért*, *zöld* (NyK. 24 : 128.). Ezekhez hozzájön a csak félve a *vért* mellett fölemlített *kard* — («v. ö. *kard*, *k'ard*!») — és a 82. lapon kérdéskép e körbe vont *szemérem*.

Egészen másképp MUNKÁCSI! Ő már ugyanabban az évben, az *Ethnographia* V. kötetében megjelent értekezéseiben, fennen hirdette TOMASCHEK nyomdokain indulva az osszét hatást, a mely nemcsak a magyarokat érte, hanem a többi ugor népeket is. Egy helyen pl. így foglalja össze a nyert eredményt:

«Mind e fölsorolt körülmények, valamint a föltehető területi közelség arra mutatnak, hogy az iráni népek közül az osszéték elődei, s főképp az alánok nemzetsége volt az, mely az ós állapotokból kibontakozó ugor népekhez először juttatta a fejlettebb kultúra áldásait.» (Ethn. 5 : 21.)

Az *Árja és kauk. elemek* cz. nagy művének hosszú bevezetésében az említett értekezései eredményei közül említi egyebek közt ritkított betűvel:

«4. Igen gyakoriak a sajátos osszét hangalakulatok, melyek különös alán nyelvterületről valóknak tekinthetők (pl. a magy. *keszeg*, *asszony*, *üstök*, *vért*, *ezüst*, *ara* szavak és rokonságuk).» (89. l.)

Ehhez hozzájárulnak a munkában magában föl-fölöttlő hasonló nyilatkozatok, mint pl.:

«A finn-magyar nyelvekben a különböző árja hatások közül különösen az osszétféle nyelvnek befolyása domborodik ki jellemző sajátságaival» (278. l.) vagy: «az iráni jövevényszavaink szempontjából leginkább számba jövő osszét nyelvnek tagauri dialektusa.» (395. l.)

E nyilatkozatok mellett szinte csodálkozom, hogy M. nem többször tesz említést az osszét nyelvről, mikor véleménye szerint iráni eredetű szót fejteget, úgy hogy attól kell felnem, hátha a csak

fejtegetésközben, tehát nem föltűnő helyen említett «összét» szógyakran elkerülte figyelmemet, a mi annál könnyebben megeshetett, mert első olvasás közben nem figyeltem külön az osszét hatásra, annyira erős volt a benyomás, a melyet ez az egészen új, csodálatos nyelvészkedés rám tett; összeállításom tehát később lapozgatás eredménye.*) De reményem, így is nagy hálaára kötelezem M.-t, mert íme lemondok arról, hogy összekeresgéljem munkájában a bőven termő bolond gombát, kiragadok egy egész csoport szót, egy csoportot, a melyet ő maga nevezett a legfontosabbnak, a melyre tehát bizonyosan erejének javát fordította, a melynek tárgyalása akkor sem okozhatott nagy nehézséget, mert MILLER legújabb munkája megjelenése előtt is rendelkezésére állt egy kitűnő vezető, a hírneves HÜBSCHMANN, a kinek *Etymologie und Lautlehre der ossetischen Sprache* című jeles munkája ma is, MILLER könyvének megjelenése után is, nélkülözhetetlen és mindenben megbízható kútforrás; megvolt már akkor is magának MILLERnek nagy háromkötetes munkája (*Osetinskie Etjudy*), melyet a kiváló szerző újabb művével korántsem tett nélkülözhetővé, ámbár nézete sok pontban megváltozott; M. kezében volt végre, hogy többet ne említek, SJÖGREN nagy, alapvető munkája is. M., ha valahol, hát bizonyosan itt nem panaszkodhatik arról, hogy járatlan utakon törtetett előre, vagy a mint ő azt olyan szépen mondja, hogy «a munkás szekerczéje őserdőt irtogat» (100. l.) — ilyen borzasztó munkára itt, hála istennek, nem volt szükség.

De ha M. kénytelen halásan elismerni nagylelkűségemet, a melylyel egy időre lemondok arról, hogy művéből badarságokat böngészsek ki, másrészt velem szemben se legyen nagyon követelő, ne várja tőlem az olyan kérdések eldöntését, a melyeket a finn-ugor nyelvészek nem tudtak eddig eldönteni, és engedje meg, hogy egy-egy szón könnyedén átsurranjak, mivel nem tudok róla biztosat mondani. Reményem, hogy M. így is sokat tanulhat fejtegetéseimből, a magyar nyelvészetnek pedig talán szolgálatot teszek azzal, ha mind azt összegyűjtöm és bizonyos szempontok szerint csoportosítom, a mit M. nagy munkájában szerte-széjjel szórva találunk; könnyebb lesz így nemcsak M. művéről magáról ítéletet mondani, hanem arról is, mennyire tekinthető az bebizonyított ténynek, hogy az oszét nyelv erősen hatott a mi nyelvünkre.

Mielőtt azonban egyes szókra, illetőleg szócsoportokra áttérek, tájékoztatásul egy pár szót akarok szólni az osszétnek nevééről, mai és régi lakóhelyeikről, nyelvjárásaikról. Az az elnevezés, a melyet

*) Hogy valahogy azt a szemrehányást ne lehessen nekem tenni, hogy készakarva hagytam el az egyik vagy másik szót, kijelentem, hogy kész vagyok bármikor visszatérni az osszét hatásra, mihelyt M. vagy bárki közli velem a kimaradt szók jegyzékét.

az oroszokkal és nyugati népekkel együtt mi is használunk, a grúz *oset'i* (*s* = magy. *sz*) szón alapul, a mely nem magukat az oszétéket jelzi, hanem a tőlük lakott területet; a nép neve a grúz nyelvben *osebi* (*osi* többese), a mit magyarul úgy kellene viseztaadnunk, hogy az *osz-ok*, a kaukázusi nyelvek legalaposabb ismerője, SCHUCHARDT azért mondja «Die Ossen; ossisch» és a régi grúz irodalom ismeretése körül annyi érdemeket szerzett BROSSET is azért írta «les Ossetes». Ezzel függhet össze valamikép MUNKÁCSI teljesen téves állítása, hogy az oszéték «saját nyelvük szerint *oz-ok*» (Eth. 5 : 19), mikor pedig az oszéték nemcsak hogy hasonló nevet nem használnak, de egyáltalában nem is ismernek az egész nyelvközösséget átölelő kifejezést. Ha tanácsos volna az eddigi hagyománnyal szakítani, bizony nem *oz*-nak kellene ezt a népet neveznünk, a mint M. egy ízben próbakép teszi,¹⁾ hanem *osz*-nak,²⁾ de minthogy ez könnyen félreértésre vezethetne — hisz nem beszélünk valami gyakran e népről — czélszerűbb megtartani a régi nevet; elég ha elhagyjuk a német helyesírás majmolását és ezentúl egyszerű *sz*-szel írjuk a szót, hiszen egyszerű *sz*-szel ejti a grúz, az orosz, maga a német is, de mivel a német nyelvben hangzók közt álló *s* a zöngés *z*-nek a jele, a német az *sz* jelölésére kénytelen *ss*-et használni: *die Osseten*.

A többi tájékoztató adatokat megtaláljuk Mr. művében. E szerint az oszéték «körülbelül a középső Kaukázus lejtőin, völgyeiben és szakadékaiban» laknak «mindenfelől körülveve másnyelvű törzsekkel» — első sorban grúz törzsekkel.³⁾ A keleti legelterjedtebb nyelvjárást az alagirok, kurtatok és tagaurok beszélik; ezt a főnyelvjárást, a melyet az oszéték *irön* (*áuzäg*)-nak hínak,⁴⁾ választották a XIX. században a szentírás fordításánál — a tudományban többnyire hibásan *tagaurin*ak nevezték. A nyugati vagy *digori* nyelvjárást beszélik első sorban a nyugaton, az Uruch folyó

¹⁾ «A görög íróknál található alán szavak leginkább az ozból fejt-hetők meg» (Ethn. 5 : 20. l.).

²⁾ L. *Petermanns Mitteilungen* 43 : 126, a hol SCHUCHARDT behatóan tárgyalja a kérdést és v. ö. SJÖGREN *Ossetische Sprachlehre* V. l. jegyz. Nyelvészt nem téveszthet meg TOMASCHEK írásmódja: «Die Osen» p. o. *Sitzungsberichte* 117 : 40; hisz ezt nem fogja senki sem a német helyesírás szabályai szerint olvasni, mikor ugyanazon a lapon ilyeneket talál: «die Kubeči», «die Baškiren»!

³⁾ L. a SCHUCHARDTnak fínt említett értekezéséhez csatolt térképét *Peterm. Mitt.* 43 : Tafel 6.

⁴⁾ Innen származik ROSENNak bizonyos megszorítással helyes megjegyzése: «Der Name *Iri*, den das Volk seinem Lande, und *Irön*, den es sich selbst beilegt» *Ossetische Sprl.* 1846. 28. l. — holmi «*oz*» elnevezésről természetesen ő sem tud semmit. Hogy az *irön* elnevezés nem terjed ki még a keleti ághoz olyan közel álló déli oszétékre sem, arról l. MILLER *Os. Etüdy* 3 : 109. l.

mentén, lakó oszétek meg kisebb, az idők folytán onnan elszakadt, telepek. A déli oszétek beszélik a déli nyelvjárást, mely különben a keletinek csak egy mellékajtsája, tájszólása.

«Az oszétek apró népecskéje», a mely ma összesen 167.000 lélekből áll, «egy nagy iráni néptörzs utolsó ivadéka, a melyet a középkorban *alánok*, az ókorban *szarmaták* és *pontusi szkythák* néven ismertek». Még néhány évszázaddal ezelőtt az oszétek sokkal tovább terjedtek nyugat felé az Elbruszig és még innen is nyugatra a Kuban folyó felső folyásán, a hol most hegyi tatárok laknak. Emléüket őrzi egyebek közt számtalan ott maradt oszét helynév, a melyek a nyugati (digori) nyelvjárás jellemző vonásait tüntetik föl. Az ókorban a Tanais mentén, a maotisi tó mellett, a mai Dél-oroszországban a Fekete-tenger északi partján egy iráni nyelv világos nyomaira akadunk: Olbia, Tanaïs, Phanagoria, Tyras fölrataiban a «barbár» személynéveket olvasunk, a melyek hangtani sajátágaiknál fogva egyenesen ó-oszéteknek mondhatók. Még messzebbre észak felé utalnak Mr. szerint egyes szók, a melyek a finnugor nyelvek egy-egy szavára emlékeztetnek: «Zu den ältesten Lehnwörtern mögen die Namen von drei Metallen — Silber, Kupfer und Stahl — gehören, welche sich den ugro-finnischen nähern und den nördlichen Wanderungsweg der Vorosseten andeuten» (8. l.). Erre a fejezetre visszatérek még az *eziist* és *kert* szó tárgyalásánál; itt inkább az oszéteket később, a Kaukázusban ért idegen hatásra akarom nyelvésztársaim figyelmét felhívni, a török, perzsa-arab és mindenek előtt a grúz hatásra, arra az erős idegen hatásra, a mely részben legalább bizonyosan később érte az oszéteket és a mely azokat az oszéteket, a kikkel a magyarok találkozhattak, alig is érthette. Hogy az oszét nyelv, úgy a mint azt ma a Kaukázus kellő közepén lakó népség beszéli, nem azonosítható, különösen a mi a szókincset illeti, azzal az oszét nyelvvel, a mely a magyar nyelvre hathatott, az kétségtelen, azt M. is látja, csak nem vonja le ennek következményeit, mikor pl. fönnakadás nélkül kaukázusi hatást keres abban az oszét nyelvben, a mely a magyarra hatott, néha olyan kaukázusi hatást, a milyenről az oszét nyelv legkitünőbb ismerői sem tudnak semmit. Ez az eljárása éles ellentétben áll a fönt említett helyes belátásával, a mely egyebek közt azt mondatja vele: «a mai oszét nyelv aligha ugyanaz a nyelvjárás, melynek őse a finn-magyar nyelvekre hatott» (641. l.).

E rövid tájékoztatás után áttérek a részletekre, kezdem pedig a keleti (tagauri) nyelvjárás egy hangtani sajátóságával, a mely Mv. könyvében valóságos varázsvessző gyanánt működik; mivel is kezhetném mással, mikor M. épen e miatt ruházza föl ezt a nyelvjárást azzal a díszes jelzővel, a melyet már fönt említettem: «az iráni jövevényszavaink szempontjából leginkább számba jövő

oszét nyelvnek tagauri dialectusa». A keleti nyelvjárás e sajátosságát futólag említettem már a *gazdag* szó tárgyalása közben (l. NyK. 33 : 470), de ott M. annyi csodabogarát kellett összefogdosnom és erősen odatúznöm, hogy kárt ne telessenek, hogy nem foglalkozhattam e fontos kérdéssel, a melyet különben is egész szöcsoporttal való összefüggésben kívántam tárgyalni. Tudvalevő dolog, hogy *gazdag* szavunknak régibb, forrásainkban sűrűn olvasható alakja *kazdagnak* hangzott, a szó magyarázatánál tehát ebből kell kiindulnunk; ha tehát oszét szóval akarjuk összehasonlítani, akkor nem szabad a nyugati oszét *řazduq*-gal összeállítani, hanem csakis a keleti (tagauri) *qazdıg*-gel. De ezzel egyúttal kérdésessé válik a magyar szó oszét származása, sőt Mr. egyenesen kizártnak tartja, mert a keleti (tagauri) oszét szókezdő *q*-t fiatalabb fejleménynek tartja. Legújabb művében e kérdéstről emígy nyilatkozik:

«Der hinterste Gaumenlaut *q*, bei dessen Articulation der hinterste Teil der Zunge an den weichen Gaumen anstösst, ist seinem Klange nach dem arab. *qāf* nahe. Da *q* den ursprünglichen ir. Consonantismus fremd war, müssen wir annehmen, dass dieser Laut sich ins Oss. durch fremde Einwirkung eingeschlichen hat, vielleicht durch grus. und türk. Lehnwörter. Im w. oss. Dialekte entspricht dem o. oss. *q* in der Regel das ältere *ř*.» (13. l. 10. pont.)

Egy 1903. márcz. 19-ikén hozzám írt levelében meg ezt mondja :

«A régi közös oszét nyelvben ezekben az esetekben *ř* hangzik, a melyből később fejlődött a tagauri *q*. A szarmata nyelvben *q* hang nem volt, a mint következtetni lehet a *Γώσαρος* névből (a déloroszországi görög fölíratokon, a hol sok a barbár szarmata név), a mely egy a *řosun* «hallani» igéből származó digor *řosagnak* felel meg.*) A tagauriban *qūsag*, *qūsın*».

Mr. maga töle telhető erővel igyekezett megingatni bennünk a *gazdag* szónak oszét eredetébe vetett hitünket, hiszen ő elveti Mr. magyarázatát (l. 648. l. a 293. l.-hoz tartozó pótlást), melyet igaz Mr. sem tart biztosnak (l. 25. l. 23. § 3. p.), szétszedi kegyetlenül azt az oszét *řazduq-qazdıg* szót, úgy hogy abból nem marad meg több mint a csupasz *güz-qüz*, a többi mind később járult hozzá — a

*) Ez a *řosag* «jól halló» szakasztott olyan képzés *řosun* «hallani»-ból, mint az ugyanazokon a görög fölíratokon olvasható *Κάσαρος* = *kāsag* «jól látó» *kāsun* «látni»-ból; a mai nyugati oszétben csak *řosag* (= keleti oszét *qūsag* «Zuhörer») alakot találunk, a melynek *i*-je az iráni *vi*- ige-kötéssel lett, v. ö. Mr. 6. l.; 41. l. 4. p.; 22. l. 9. p.; 20. l. 8. §. 2. p. és 17. l. 4. §. 4. p.

Kaukázusban, egyszer «kaukázusi -du (-tu) melléknévképző», a mely azonban nincs is (l. NyK. 466 kk.), máskor meg a ROSEN művében talált hibásan följegyzett *qaznig* kedvéért egy ugyancsak «kaukázusi -na (-nu -n) melléknévképző», úgy hogy az a szerencsétlen tagauri *qäzdignek*, a melyből a mi *kazdag-gazdag* szavunk származott volna «végzete kaukázusi -du képzőnek az osszét -g melléknévi képzővel való szerkesztése» volna; sőt megtalálja M. kis mesterkedéssel a szó tövét is a kaukázusi nyelvekben — mégis «az oszét szó alapszavát tükrözik a mordvin *koža, közü* reich és finn *koso reich, reichlich*!! Az a naiv megnyugvás tehát, a melylyel eddig azt mondhattuk, hogy a magyar *gazdag* szó igenis föltünően hasonlít az oszét *qäzdug*-hoz, foszlányokra oszlik, mihelyt M. szemével nézzük az oszét szó keletkezését: hisz akkor nem csak, hogy nem bizonyos, hogy az oszét szó van-e elég régi ahhoz, hogy a magyar átvehette volna, hanem minden a mellett szól, hogy ezt az így keletkezett, ilyen helyi viszonyokhoz kötött szót a magyarok jóformán át sem vehették. Igaz, M. magyarázata, a mint ezt annak idejében apróra kimutattam, olyan képtelen, hogy talán M. ellenére is oszét lehetne a magyar szó; tény, hogy az egyenlő jelentés mellett a szók összecsengetése is igen nagy. De ha igaz, a mit az oszét nyelv legkiválóbb ismerője, MILLER, mond, hogy a keleti (tagauri) alakra, a *qäzdugra* nem szabad hivatkoznunk a régibb *kazdag* alakjának szókezdő *k*-jának magyarázatára, akkor legalább is kétkednünk szabad a magyar szó oszét eredetében; ha pedig nem tudjuk azt sem, eredeti iráni szó-e az oszét *qäzdug-qäzdig*, még az is kérdés, nem kell-e mind az oszét, mind a magyar szónak talán közös forrását egy harmadik nyelvnek valamely szavában keresnünk. Szóval lelkiismeretes kutató nem mondhat igazi megnyugvással többet, mint hogy a magyar szó hasonlít egy oszét szóhoz, mely ugyanazt jelenti.

Áttérek egy másik az egész csoportból kimagasló szóra, a *kincsre*. Hogy a *kincs* szavunk iráni eredetű, azt rég sejtették; BEREGSZÁSZI már 1794-ben veti össze a perzsa *ganž* (*genž*) «thesaurus» szóval, a melyet *kendschnek* ír, így takargatva azt a nehézséget, a mely a szókezdetben mutatkozó eltérésben rejlik. M. két megoldást ajánl: «Óperzsa szókezdő *k* az újperzsa nyelvjárásokban nem változik *g*-vé, tehát a magy. *kincs* szókezdőjének alakulatát a magyar nyelvtörténetben nyerte, vagy pedig — mint a *koszt, köd, köles* és *kaszár* szavak esetében is fölveszszük tagauri-oszét (*g > q*) hangsjajtsággal van benne dolgunk» (413. l.). Miránk csak a második megoldás lehetősége tartozik: tehát a magyar szókezdő *k* a tagauri oszét nyelvjárásnak köszönheti eredetét. Hogy a perzsa *ganž*nak mi felel meg ebben az oszét nyelvjárásban, azt M. nem mondja meg, neki elég, hogy *q*-val kezdődnék. De hát csakugyan elég ez? nem kell azt is kérdeznünk, hogy az egész szó mikép-

hangzik? vagy ha nincs meg ez a szó az oszét nyelvben, a mint valóban nincs meg, nem kell legalább azt kérdeznünk, hogy mikép hangzanék, ha megvolna? M. mindezekkel semmit sem törődik, a szókezdet megmagyarázásával megoldottnak véli az egész kérdést, a mi mindenesetre jellemző alaposágára. Pedig hát annyira még is csak ismerjük az oszét nyelvet, hogy megmondhassuk, hogy a szó emberi számítás szerint milyen alakot ölthetett volna benne, hangzanék pedig e szerint ez a szó a nyugati nyelvjárásban **γōndz*-nak a keleti (tagauri) nyelvjárásban **qōndz*nak — ebből talán M. az ő igen nagyon tág hangtani lelkiismeretével sem fogja a magyar *kincs* szót ki akarni magyarázni! M. tehát a kérdést egy lépéssel sem vitte előre, sőt igen veszedelmes lejtőre állította; nem helyeselhető tehát semmikep sem SIMONYI eljárása, a ki a «*kincs*: perzsá *gendž*»-féle összeállítást abban a lajstromban említi, a melynek a következő nagyhangú czégrére van: «Hogy az eredmények nek meglepő gazdagságról fogalmat adjunk, fősorolunk egy csomót a fontosabb és biztosabb szóegyeztetésekből» (Nyr. 31: 33). Hogy különben S.-nak, a ki így dicséri a munkát, nem volt türelme azt figyelmesen el is olvasni, az kitűnik épen az oszétéknek tartott szókön, a melyek szép számmal vannak képviselve abban a lajstromban (89 közül 23!). S.-nál azt olvassuk: «*gazdag*: oszét *γazdug*», pedig M.-nak ha van valami érdeme, hát az legfeljebb abban állhatna, hogy a magyar szót nem (a nyugati oszét) *γāzdug*-ból magyarázza, a mely sehogy sem illik a régebben *k-n* kezdődő magyar szóhoz, hanem (a keleti) *qāzdig*-ből. S. azt mondja: «*legény*: osszét *lāg* ember», pedig M. megtalálta a *legény* szót «egészében is» az oszétben: *lāgwān* Knabe, Jüngling (651. l.). S. így szól: «*manó*: osszét *mon*», mert szeme először is az iráni szók élén álló oszét *mon*-ba ötlük, de M. világosan megmondja fejtegetésében: «Alakilag magy. *manó* = av. *manō*», meg is mondja ép oly világosan, hogy «az av. *manō* szóval egyeztetik a magy. *manó*-t már MÁTYÁS FLÓRIÁN ÉS KUNN GÉZA», nem illik tehát ezt az összeállítást sem azok közé sorolni, a melyek «az eredmények meglepő gazdagságát» tüntetik föl, különösen mikor a legnagyobb jóakarattal sem lehet mondani, hogy M. művének megjelenésével a magyar és az aveszta szó közt netalán főnforgó kapcsolat csak egy szemernyivel is világosabb lett előttünk. S. barátom különben ne vegye rossz néven szemrehányásomat. egy cseppet sem esodálok azon, hogy nem volt türelme rendszeresen végig olvasni ezt a munkát, mert ahhoz angyali türelem kell és ugyancsak sok fölösleges idő; kritikus tisztelni fogva azonban kötelességem nyelvéstársaimat arra figyelmeztetni, hogy S. szóban levő lajstroma alighanem csak felületes lapozgatás alapján készült, tudományos értéke pedig, ezt már határozottan merem állítani, épenséggel nincs.

A *kincs* czikkben azt olvastuk, hogy «szókezdőjének alaku-

latát a magyar nyelvtörténetben nyerte vagy pedig, mint a *koszt*, *köd*, *köles* és *kaszúr* szavakban is fölveszszük, tagauri-oszét ($g > q$) hangsajátsággal van benne dolgunk» (413. l.), de már négy lappal odább, mikor a *köd* szót tárgyalja a szerző, ez a kijelentés teljesen elvész az őskori ködben, a mely folyton M. körül kavarodik, itt a *köd*: szkr. *gandhá*- «Geruch, Duft» viszonyát a mindössze hét sorból álló kommentárban, a melyből négy a jelentésfejlődésről szól, egyebek közt így fejtegeti: «a szókezdő $g > k$ változásra kétségtelen példa a *kincs* szó!» (417. l.). Egyébiránt az oszét nyelvben nincs is hasonló szó! A *koszt* szó magyarázatát M. visszavonta (650. l.), a mivel első sorban maga-magának tett nagy szolgálatot, csak kár, hogy nem vonta vissza mindjárt a *köles* és a *kaszúr* szó magyarázatát is.

A *köles* szó fejtegetését annál szívesebben elengedtük volna, mert M. e közben egyebek közt a visszavont *koszt* magyarázatára is hivatkozik, egyébiránt érdekesnek elég érdekes, hisz mindjárt három oszét hangsajátság nyilvánulna e szerint a magyar szóban: «A magyar alak különösen kedvelt osszét hangsajátságokkal jelentkezik, a minők a szóközépi $r > l$ hangváltozás, a szókezdő $g < k$ hangmegfelelés s az első szótag \bar{a} . a hangzójának magashangúságba ($\bar{ä}$) való hajlása» (419. l.). Mindenesetre roppant érdekes, hogy M., a ki a magyar *köles* szóban nem kevesebb mint három jellemző oszét hangsajátságot fedez föl, nem meri még kísérletkép sem megszerkeszteni az oszét szót. M. a *köles* magyarázatára a kurd *gāriz*, *gāris*, pázend, újperzsa *gāvārs* «Hirse», örmény *gavars* «eine Art Hirse» szókat idézi, ezeket összegyűrja három oszét hangsajátsággal és mégis mennyire többet bizonyítana egy eleven oszét szó! Én ismerek több oszét köles nevet, de az említett szókhöz csak az egy *xvar*, *xor* «Hirse, Korn» hasonlít némileg, ez sem tartozik ide. M. av. *xvar^{na}*- «Nahrung»-ból magyarázza (38. l. g). Nem tekintve azt, hogy M. egész magyarázata a levegőben lóg, még egy különös gyengesége, hogy a magyar szó végén álló *-es*-ről mélységesen hallgat, már pedig az oszétből ez semmi esetre sem magyarázható ki, bármi lett volna is a perzsa *gāvārs* mása az oszét nyelvben.

A *kaszúr* szó a számtalan esetek egyike, a melyekben M. egyegy magában álló tájszót nagy merészen ősréginnek vesz és a szerint magyaráz, a mi neki természetesen nem is okozhat nehézséget, mert csak bele kell nyúlnia abba a nagy fazékba, a melyben az összes árja nyelvek, a jóformán ismeretlen kaukázusi nyelvek és a jó isten tudja még milyen nyelvek szavai vígan úszkálnak. a hol test nélkül ide-oda lebegnek a hangtörvények, köztük «az iráni jövevényszavaink szempontjából leginkább számba jövő osszét nyelvnek tagauri dialektusá»-nak egy denevérszárnyú hangtörvénye is. Országszerte ismeretesek a *kaszúrral* hangzásra és jelentésre nézve

jóformán teljesen azonos alakok, de a *kaszúr* M. szerint mégis mérően más eredetű mint a többi alakok. Mindenekelőtt nézzük a MTsz. adatait, a melyek közül a *kaszúr* csak véletlenség következtében maradt ki, a mint SZINNYEI szíves volt velem közölni; ott a *kaczor* alatt egyebek közt ezeket találjuk: 1. *kacur* [Szatmár m.], *koszér* [Dráva mell.] nádvágó sarló v. kasza; 2. *kacar*, *kacor*, *kocér* [Heves m.], *kocor*, *kucor* [Székelyf.]: görbe kés (kertész-kés, szőlőmetsző-kés, timár-kés, szíjgyártó-kés). Látnivaló, hogy a jelentés szakasztott ugyanaz mint a *kaszúr*-é (*kacur* Szatmár m.) «a csikhalászatnál alkalmazott kurtanyeles kaszadarabból álló nád- és lápvágó eszköz». De a jelentés azonossága, a hangbeli nagy közelsége — hisz M. sem kételkedik abban, hogy a *kaczor* eredetileg *sz-szel* hangzott, azonfölül ugyancsak Szatmármegyében *kaszúr* mellett *kacur* alak is él — M. előtt semmit sem nyom a latban, mert nem tudja magának megmagyarázni, mikép lehetett *or*-ból *ur*- (a hangzónyújtás szótagzáró *-r* előtt, bizonyosan ő előtte is jól ismert tünemény!), elszakítja a *kaszúr* alakot a többiektől és egészen kalandos magyarázatába bocsátkozik. De minthogy a többi alakok fejtegetése is tele van hibával, egy pár szóval erre is kitérek. M. azt mondja:

«Hangzásban és jelentésben egészen közel álló szó: magy. *kaczor* (Erdély), *kaczar* (Sopronym.), *koczor* (Székelység), *kuczor* (u. o.), *koczér* (Hevesm.), *koszér* (Drávavidék) «nádvágó sarló, v. kasza: görbe kertész-, szőlőmetsző-, timár-, szíjgyártó-kés». (MTsz); ez azonban egyenesen a déli szlávuságból való, hol szerb *kosor* art messer disteln zu schneiden, *kosir* rebmesser (Popovič), horvát, szlovén *kose* gartenmesser megfelelők találkoznak (v. ö. a *cz-re* nézve: *keceze* kirchenkleid = lat. *casula*; *fácán* = ném. *fasan*; *keszeg* és *keczeg* leuciscus).» (395. skl.)

Hát ez a fejtegetés lehet minden, csak tudományos nem; nem szólok arról, hogy az *sz > cz* változásra első helyen a nagyon is kétes «*keceze < casula*» példát idézi, mikor pedig biztosan tudjuk, hogy a lat. *casula*-ból *kaszula*, *kásla* (l. NySz.) lett, de nem tudományos a fejtegetés már azért sem, mert a legfontosabb alakot, az egyházi szláv *kosorŭ-t**) meg sem említi, a melyet bátran óbolgárnak is mondhatunk, ámbár csak későbbi forrásokból ismerjük, mivel az oláh *cosór* «Messer, sichelartige Klinge: Hippe, Garten-, Winzermesser» máshonnan nem kerülhetett mint a bolgárból.***) M. e helyett a magyar szó legelterjedtebb alakjának magyarázatára

*) MIKLOSICH szófőjtő szótárában hibásan írja és fordítja a szót: «*kosorŭ* sense» a helyett hogy: *kosorŭ* sichel!

**) DUVERNOIS bolgár szótára csak *koser* alakot ismer «görbe kertész-kés (rendesen szőlőmetszésre)», de ebből az oláh szót ki nem lehet magyarázni.

a szerb *kosor*-ból indul ki, de elhallgatja, a mit már Vúk szótárából megtudhatta volna, ha már nem akart a horvát akadémia nagy szótárához folyamodni, hogy ezt az alakot csak Dalmáciában ismerik — a mi szerbeink *kosir*-nak híjják a kaczort. Ellenben az óbolgár *kosorŕ*-ból fönnakadás nélkül magyarázható a legelterjedtebb magyar alak, a *kaczor*, a melyet régi szótáraink is ismernek és a mely ma különösen Erdélyben járja; még nincs egy éve, hogy a *Budapesti Hirlap* (1903 április 17.) a kaczorról mint «specziális székely fegyver»-ről tett említést, «a melynek egy valamire való székely csizmaszárában nem szabad hiányoznia».*) A *kaczorral* egy eredetű a *kaczar* és *koczor* alak, de már a Székelyföldön hallható *kuczor*, a hevesmegyei *koczér* és a drávavidéki *koszér* sem egymás közt nem állanak kapcsolatban, sem a *kaczor* eredeti óbolg. *kosorŕ* alakból ki nem magyarázhatók: a *kuczor* *u*-jában az *u* felé hajló hangsúlytalan oláh *o* (*cosór*) hatását kell keresnünk, a hevesmegyei *koczér* a tót *kosier*-*kosér*-en alapul, a drávavidéki *koszér* pedig a horvát kaj-nyelvjárás *kosër*nek hű mása. Íme így sikerült M.-nak a *kaczor* és társainak magyarázata, mikor pedig könnyen hozzáférhető forrásokból, tekintetbe véve az alakok földrajzi elterjedését, igen kis fejtöréssel meg lehetett volna az idegen hatás minden árnyéklatát állapítani. Nem emberi dolog, hogy én ilyen előzmények után rettenetesen féltém M.-t, mikor arra vállalkozik, hogy a szláv *kosorŕ*-ból lett *kaczorral* jelentésben azonos és hangzásban hozzá annyira hasonló szatmármegyei *kaczur*-*kaszúr*-t megmagyarázza nekünk — az *o s z é t* nyelv ből?! «Más szó lehet, folytatja M. ott, a hol fönt az idézetet abbahagytam, a *kaszúr*, melynek hosszú *ū*-ját a szláv alakok nem magyarázzák, ellenben jól megértetik az idézett iráni alakok.» Ezek az iráni alakok a következők: «av. *gao-sūra* lanze (= *gāo* hand + *sūra* spieß, lanze); pahl. *gāsūr* id.». Tehát ez a *l á n d z s á t* jelentő avesztá-pehlevi *gao-sūra-gāsūr* szó megmagyarázza a magyar *kaszúr* hosszú *ū*-ját és mi pedig hála fejében odadobjuk neki ezért az egy *ū*-ért az egész szót, bármilyen hangosan hirdesse is a *kaczor* szóval való rokonságot, hisz a szókezdő *k*-t megmagyarázza nekünk «az iráni jövevényszavaink szempontjából leginkább számba jövő összet. nyelv tagauri dialektusában szabályos hangváltozás». Az, hogy az avesta *gāo* «Hand» és a *sūra* «Spiess» külön-külön, vagy épenséggel az a különös összetétel *gāo-sūra* megvan-e vagy megvolt-e valaha az összet. nyelvben, az tökéletesen mellékes, hisz az ilyen «hangváltozás»-sal okkal kényelmesebben lehet elbánni, ha nem kötjük szóhoz, holt

*) Cselédeim — mindkettő az udvarhelymegyei Alsó-Siménfalváról való, soha sem látták, hogy székely ember kaczort viselt volna csizmaszárában, ő szerintök a kaczort a cigány használja, mikor seprőhöz való nyírvesszőt vág.

testhez, így azután mindig rendelkezésünkre áll, a mikor szükségünk van rá, és nem is kell sokat keresgelnünk az előttünk elvégre mégis inkább csak hírből ismert nyelvekben: av. *gao-sūra* «lándzsa» + tagauri hangtörvény = magyar *kaszúr* «kurta kaszadarab-ból álló nádvágó eszköz»! Hát nem gyönyörű?

Mielőtt új csoporthoz térek át, még egy kis giz-gazzal kell végeznem, a mely M.-nál glédában áll mint a katona: *gaz*¹, *gaz*², *gaz*³ — az első, a mely a *gazemberben* található, M. szerint az *aveszta gada* «Mörder, Räuber», pázend *gadnak* felelne meg; a másik, «kis erdőt, cserjés erdőcskét» jelentő tájszó tagauri-oszét *qäd*-ből való; a harmadik, már mint az igazi giz-gaz, az újperzsa *gaz* «*carduus spina*» mása. A ki kíváncsi rá, hogy SIMONYI mikép vélekedik e *gaztársaság* finom árnyéklatairól, olvassa el azt a pár szót, a melyeket róla írt (Nyr. 31 : 36). E szerint a *gaz*¹ és a *gaz*² sutba kerül és csak a *gaz*³ marad meg, a melyből a másik kettő könnyen fejlődhetett; ahhoz a *gaz*³-hoz pedig, minthogy M. nem tartja oszétnek, semmi közünk. De a teljesség kedvéért mégis megemlítem a *gaz*² tájszót is, már csak azért, hogy újra igazoljam azt, a mit a *kaszúr* tárgyalása alkalmával mondtam, hogy M. beteges idegességgel kiszimatol az akár alakban, akár jelentésben a közhasználattól egy piczikét eltérő tájszókban ősrégi vonatkozást hol egy iráni, hol egy kaukázusi szóhoz. Hogy a «leégett vagy magától kidőlt korhadt fát» a Székelyföldön *gaz-fának* hívják, vagy hogy «kis erdőt, cserjés erdőcskét» egyenesen *gaznak* neveznek a Szilágy-ságban, abban bizonyosan senki sem fogja a giz-gaznak valami nagyon merész és meg nem érthető átvitelét látni, de M. képzelőtehetsége ezúttal olyan gyenge, hogy ezt már nem tudja fölérni észszel, ezt a *gazt* tehát elválasztja a *giz-gaztól* és a *gazembertől* és tagauri-oszét *qäd-qäd* «Baum, Balken, Holz, Wald»-ból magyarázza, és hogy könnyebben elhiggyük az oszét hatást, magát az oszét szót — a k a u k á z u s i nyelvekből való jövevényyszónak mondja!

Most pedig, ámbár még mindig az iráni *g*-ből lett tagauri *q*-nál maradunk, nagyot kell ugorunk, mert ebből, M. szent meggyőződése szerint, a magyarban nemcsak *k*-, illetőleg *g*- lett (*kincs*, *köd*, *köles*, *kaszúr*, *gazdag*, *gaz*²), hanem *h*- is! Hogy azon a nagy kövön, a melybe itt belebotlunk, mikép segít majd át — SZILASI, azt nem tudom, SZILASI, a ki csak nemrég kifejtette, hogy nem valószínű, hogy egy és ugyanabból a hangból szökezdő *k*- meg szökezdő *h*- is fejlődhetett volna,*) elég ahhoz, hogy M. egy perczig sem akad fön azon, hogy a tagauri-oszét *q*-nak nemcsak szökezdő *k*-, hanem *h*- is megfelel. keres pedig ilyen *q*-ból lett *h*-t a következő szavakban: *had*, *hugymáz*, *hús* és *hervad*.

*) L. egyelőre *Akadémiai Értesítő* 1904. 31. 1.

Nekünk a *hús* szóval kell kezdenünk, mert M. ott fejt ki legvilágosabban, hogy itt is a magyar szókezdő hang forrását a keleti (tagauri) oszét *q*-ban látja, tehát abban a *q*-ban, melyet MILLER később, idegen hatás következtében keletkezett hangnak tart. A magyar *húst* Mu. az avesztá *gāuš* «Rind, Ochs, Stier, Kuh»-val állítja szembe és a magyar szó alakját igazán játszva, mindössze 5 rövidke sorban magyarázza meg: «Végzetében a magy. *hús* az av. *gāuš* alakkal egyezik, szókezdetében pedig (melyet *g*-ből fejlett γ alapján magyarázhatunk) összetét hangszajátságot tükröz, mely nyelvben t. i. az av. *g* szókezdőnek dig. γ , tag. *q* a szabályos mása, pl. dig. $\gamma o-g$, tag. *qū-g* «kuh, rind» = av. **gava-ka*» (359. l.) M. fejtegetése mindenekelőtt nagyon esetlen; így nyelvész rendesen nem szokott magyarázni, hogy egy szó végzetében egy avesztá szóval egyezik, szókezdőjében pedig oszét hangszajátságot tükröz, de ezzel még csak kibékülhetnénk valahogy egy munkában, mely épen hangtani kérdésekben a legprimitívabb állásponton áll, csak ne rejlenék a két kijelentésben olyan ellenmondás, a melyet lehetetlen kiegyenlíteni, mert az nem jelenthet mást, mint hogy a *hús* szó vége a legeslegsötétebb őskorban származott át a magyar nyelvbe, mikor az oszét nyelvben még a nominativus jele, a mely különben sehol sem mutatható ki az oszét nyelvben (l. MI. 40. l. 49. §), megvolt, a szó eleje pedig nagyon későn, valószínűleg csak az oszét mai hazában, talán idegen hatás alatt keletkezett tagauri *q*-u alapúl, azon a *q*-n, a mely akkor valószínűleg meg sem volt még, mikor az oszétetek a magyarokkal érintkeztek, és a melynek keletkezése alighanem olyan késő, hogy a magyarok nyelvében abból már, M. meggyőződése szerint, sem lehetett volna *h*, hisz ő szerinte csak a «régibb érintkezés jövevényelemei» tüntetnek föl *k*-ből lett *h*-t, olyanok, «melyeknek átvétele megelőzte a $k > \gamma$ (*h*) hangfejlődés megszűntének korát» (384. l.). Így hát M. magyarázata a lehetetlen föltevés egész lánczolatát rejt magában, a melyhez mint utolsó szem hozzájárul az a körülmény, hogy az oszét nyelvben ki sem mutatható az egyszerű tehenet jelentő «*gāv*»-tő, hiszen M. maga csak oszét $\gamma o-g$ —*qū-g* szót ismer, a melyet av. **gava-ka*-ból magyaráz, nem is mondhatja, hogy valamikor meg kellett lennie mind az egyszerű tőnek, mind pedig a legeslegrégibb korban bizonyosan a szóvégén a nominativus -*s* jelnek, mert ha el is hiszszük neki mindezt egy ködös előkorról, a melyről semmi közvetlen tudásunk nincs, mihelyt nem teheti legalább is valószínűvé, hogy egy időben megvolt az a különös, épen nem iráni *q* szókezdet is, halomra dől az egész, olyan ügyetlenül fölépült kártyavár. Ezért M. nagyon okosan cselekszik, mikor a nyomban következő 171. számban a magyar *husáng* szót egyszerűen szembe állítja az «újperzsa *gōšank*, *gāvšank*»-kal és egy árva szóval sem említi, hogy a hangtani viszonyt milyennek képzei, mert így mindenesetre köny-

nyebb neki hinni, mint olyan magyarázat mellett, a milyent a *hús* szó alatt adott; SIMONYI valóban hajlandó is itt mindent elhinni neki, még azt is, hogy van a perzsában *gōšank* szó («husáng: perzsa *gōšank*» Nyr. 31 : 34), pedig M. világosan jelzi, hogy ezt az alakot ő szerkesztette, hisz azért teszi rekesz közé a szót eredeti írásban is — különben v. ö., a mit HORN a perzsa *γāv-šank* «Ochsenstachel»-ről mond *Neupers. Schriftspr.* 69. és az ugyanott említett vele egyjelentésű *gav-āz* szót is.

Ugyancsak abból a forrásból, mint a *hús* szót, vettük volna a *had* szót is, a melyet M. első sorban pehl. *gund* «Heer»-rel állít össze. A szókezdő *h-*, M. véleménye szerint, itt is keleti oszét *q*-ből keletkezett volna, a mint ez a *hús* keletkezésére való hivatkozásból világosan kitűnik: «Hogy a magyarban iráni *g* (> *γ*) szókezdőnek is megfelelhet *h*, annak másik világos példája a *hús* szó (= av. *gāuš*), melynél az alapszónak osszét mása (tag. *qū-g*, dig. *γo-g* «rind»; l. ugyanitt alább) arra utal, hogy az átvételt közvetlenül valamely oszétféle nyelvjárásból eredőnek magyarázzuk (l. még erre nézve alább a *hagymáz* szót: 144. sz.)» l. 316. l. A baj itt is, hogy nem valószínű, semmi esetre sem bebizonyítható hogy a keleti oszét *q* ehhez képest elég régi és azonfölül nem olyan helyi viszonyoktól függő fejlemény, a mely a magyar nyelvbe való jutását kizárja,*) baj az is, hogy az oszét nyelvben a *gund* másának semmi nyoma.

Nézzük nyomban a *hagymáz* szót, a melyre M. a *had* szó fejtegetése közben a *hús* szón kívül hivatkozik. E szó magyarázatában M. megint remekel: ő, a török nyelveket kivéve, ugyancsak gyarlón ismeri azokat a nyelveket, a melyek, hite szerint, a magyar nyelvre hatottak, de azért senki nem tudja úgy követni az idegenből került szókat azokon a tekervényes ösvényeken, a melyeken végre valahára — post tot discrimina rerum — mégis csak szerencsésen eljutottak hozzánk. Erre valóban fényes példa a *hagymáz* szó. E szónak első része a *hagy-* magyarázata immár olyannyira kitaposott nyomon halad, hogy az olvasó bizonyosan a legnagyobb fásultsággal fogja tudomásul venni, hogy a magyar *hagy-* szórészszel szemben az avesztában egy *gada-* «eine Krankheit» szót találunk, hogy «a magyar *h* szókezdő, mint árja *g*-nek megfelelője (a szabályszerű oszét *q*, vagy *γ* változás révén) jelentkezik a *had* és *hús* szavakban is», igazán fölfrissíteni az olvasót csak egy körülmény tudja, nem az, hogy M. a *hagy-* *gy*-jét «nem véli az őseredeti *d*, *δ* változatának, hanem *l*, *j* közbenső fejlemények után keletkezett alakulatnak, vagyis *hagymáz* < *hajmász*, a mint ez utóbbi

*) Arról, hogy a többi finnugor nyelvekben a vogul, finn, lapp nyelvbe is eljuthatott volna egyazon tagauri alak, mint M. véli, szólni sem akarok.

alak Göcsejben divik» (318. l. jegyz.), hanem egy kis, ártatlan összehasonlítás. Az avesztai *gada* szó ugyan nincs meg az oszét nyelvben, de nem kell valami ördögös tudomány ahhoz, hogy megszerkezzük tagauri oszét alakját: **qad* vagy **qäd*. Tehát, M. véleménye szerint a magyar *hagy-* egy ki nem mutatható tagauri **qad-qäd* «Krankheit»-ból lett, míg a ki mutatható tagauri *qad-qäd* «Holz, Wald»-ból a magyar *gaz*² «kis erdő, cserjes erdőcske» (Szilágyság) fejlődött! Az olvasó el kezd mosolyogni és így éppen a kellő hangulatban van, a melyben a *hagymáz* második *-máz* részének a magyarázata olvasandó. Kiténik ugyanis, hogy a *hagymáz* szónak csak első része oszét, a másik — kaukázusi; hogy szerzőnk ezt bizonyíthassa, egy egész sor kaukázusi szót közöl, a melyeknek hol eleje, hol közepe, hol vége *maz* vagy *medj* vagy *madj* vagy *modžj* vagy *magh*-nak hangzik, a melyek tehát alkalmasak az agyon gyötört olvasóban azt a homályos érzést helteni, hogy valahogy talán mégis csak a tárgyhoz tartoznak, és ezt nevezi M. azután — pontos egyezésnek! De nézzük az egész, gyönyörű mondatot! «Megjegyezzük még ezekhez, hogy a magy. **máz* = vog. *mos*, osztj. *moš*, *muš* «krankheit» szónak pontos egyezése található a kaukázusi nyelvekben: georgiai (szvanét) *mazil* «krankheit», abcház *a-či-mazara*, *a-čšymazahuč*, abadzech *se-medjau* «krankheit»: *s'madj*, *s'modžj*, *sšymagh*, sapszug *sšy-madž* «krank»; abcház *čč-mazaiop*, *a-čč-mazahuč* «krank» (ERCKERT: Kaukas. Spr. 93, 168.); abcház *čy-mazaghy*, *a-čy-mazaghy* «krank», *a-žy-mazara* «die krankheit», *s-čy-mazaghup* ich bin krank (USLAR-SCHIEFNER: Abchas. Stud. 49)» (320. l.). Igazán hasonlítani csak az első szó hasonlít a magyar *-máz*hoz, de ez az első szó, a szvanét *mazil* sem egyezik oly «pontosan», a mint M. hirdeti, képzése is előttünk csak olyan homályos mint M. előtt, még nagyobb baj, hogy ez a szó valószínűleg csak olyan ERCKERT-féle szó és *mazgil*-ből fordult el (l. *Sbornik materialov dlja opisanija mštnostej i plemen Kavkaza* 31 : IV. rész: 93. l.), a melyben az *-(i)l* könnyen fölismerhető kicsinyítő képző, v. ö. *dašna* kard: *dašnil* belőle képzett kicsinyítő, l. *Sbornik* u. o. 77. l. A többi szók, különösen az abcház alakok csak úgy hasonlítanak a magyar szóhoz, ha M.-val együtt elejüket önkényesen elmet-szük. ERCKERT furcsaságaira, a melyeket M. olyan áhitattal írt ki és tált elénkbe, később térek rá; egyelőre nézzük, hogy M. mikép magyarazza a SCHIEFNER-USLARNÁL talált adatokat. A *čymazaghy* «krank» szót egyszerűen kettévágja és a belőle a lehető legegyszerűbb módon képezett *s-čymazogh-up* szót, a mely SCH.-U. fordítása szerint azt jelenti, hogy «ich bin krank», de a mely képzésénél fogva mást nem is jelenthet,*) r e f l e x i v igének magyaráz: «A *čy-*,

*) V. ö. *Bzia*, *abzia* gut: *sybzioup* ich bin gut, *aqubzia* gesund: *sgubzioup* ich bin gesund SCH. U. 59. l.; ép így főnevekből is: *aoghy* der

či-præfixum, úgy látszik, reflexiv képző, l. i. h. jegyz. — idéz is két reflexiv igealakot, a melyeknél szakasztott ugyanazon a helyen szakasztott ugyanaz a *-čy-* mutatkozik: *izbueit* ich sehe: *s-čy-zbueit* ich sehe mich, *isyrš'ueit* ich werfe *sčyrš'ueit* ich werfe mich. Nem tagadom, hogy SCH. a *sčymazaghup* «ich bin krank» szót ugyanazzal a *č*-jellel írja, mint a milyennel a visszaható igéket alkotó infixumot, de nem kell sem valami éles ész, sem az abcház nyelvnek valami mélységes ismerete ahhoz, hogy az ember nyomban észre vegye, hogy ez egyszerű — sajtó hiba és hogy a *sčymazaghup* szakasztott úgy irandó mint a tőszó, a melyből származott, már t. i. mint a *čymazaghy* «krank» melléknév,*) ezt bizonyítja az abcház nyelv egész szerkezete, bizonyítja az a körülmény is, hogy ezeket az adatokat a szójegyzékben a *č* és nem úgy mint a reflexiv-infixumot *čč* alatt találjuk és ha ez sem elég, bizonyítja végre STARČESKIJ «kaukázusi tolmács»-a, a hol a beteg, betegség, beteg vagyok jelentésű szókban egyaránt egyszerű *č*-t találunk, míg a visszaható igének a jele következetesen kettős *čč*-vel van írva (l. *Kavkazskij tolmáč* 287. l. *большой а.*, 290. l. *болѣзнь а.*, 555. l. *Я боленъ а.* és 282. l. *моюъ а.*). De még ha hangzásra nézve teljesen azonos is volna a *čymazaghup* «ich bin krank» *čy*-je és a *ččy* reflexiv-infixum, akkor is merő lehetetlenség volna amazt emeből magyarázni, mert az abcház nyelvben visszaható ige soha sem végződhetik *-upra*, hanem mindig csak *-ueitre* (sok példát találni erre egyebek közt SCH.-U. 24. l. 45. §). M. egész magyarázata a lehető legfölületesebb vizsgálaton alapszik, a mely annál fölületesebb, mert akár már ERCKERT művéből is meggyőződhetett volna arról, hogy a többi kaukázusi nyelvekből idézett mellékevekben sem magyarázható az abcház *čy*-hez hasonló *sčy* olyan reflexiv ige jelének, mert a reflexiv-infixum ezekben is eltér hangzásra nézve.***) Most pedig vessünk még egy futó pillantást arra, hogy mit találunk az abcház (*a*) *čymazaghy* beteg és *ačymazara* betegség helyén ERCKERTnél, M. főforrásában. *Krankheit* a. azt olvassuk: *ačšymazahüž*, *ačimazara* — azaz E. a *čy*-t egyszer *čšy*-nek írja és nyomban rá *či*-nek; de ez

Mensch: *syoghup* ich bin ein Mensch, *aččy* das Pferd: *sččyup* ich bin ein Pferd stb. l. SCH. U. 3. l. 11. §.; a szó vége nem változik a többi személyekben sem, tehát ugyancsak így végződik a szó a következő kifejezésekben is: *apharara* Wärme: *iphadroup* es ist warm 57. l., *attha*, *áčtha* die Kälte: *iatthoup* es ist kalt (48. l.) és *ašoura* die Hitze: *isáuroup* es ist heiss (50. l.).

*) Én készakarva használtam M. átírását; SCHIEFNER a *ččy* reflexivumot, a mely más, élesebb *cs*-vel ejtendő, mint a *čymazaghy* melléknév, ékeztet *č*-vel írja, a *sčymazaghup*-ban az ék az *y*-ről (v. ö. SCH.-nél *ačy-mazaghy!*) a *č* mellé tévedt!

**) V. ö. az *abadzech s'madž. s'modžj. sčymagh* «krank»-kal a *sčy* reflexiv jelt ERCKERTnél 2:264. és l. *Sbornik Kavkaza* 12. köt. 2. r. 28. l. 54. §.

semmi ahhoz képest, hogy nem tudja, hogy az első szó nem is főnév, a mint hiszi, hanem melléknév! Nézzük a *krank* cikket: abch-*čémazaiop*, *ačémazahüë* — azaz a *čy* szótag most már neki sem *čšy*, sem *či*, hanem *čč*, de ez megint egészen ártatlan hiba ahhoz képest, hogy *Adjectiva* című csoportban *krank* fölírás alatt nem melléknevet közöl első helyen, hanem — igét, mert hisz a *čémazaiop* természetesen semmi egyéb mint az előttünk már jól ismert *ščymazaghup* «ich bin krank»! És M. mindezeket mintha észre sem vette volna!?

Vessünk vissza egy pillantást a megtett útra! Az av. *gada* szkr. *gada* «betegség» találkozik valahol — egy oszét hangsajátsággal és lesz belőle **qad-qäd*, ebből a képzelt oszét **qad-qäd*-ből lesz nagy ámulatunkra a magyarban *hagy-*, míg egy másik eleven oszét *qad-qäd* «fa, erdő»-ből a magyarban *gaz*² származik; ez a *hagy*-talál valahol egy kaukázusi *máz*-elemet, a mely szinten betegséget jelent, de egymagában megint ki nem mutatható, ép annyira ki nem mutatható, mint akár a magyar-kaukázusi érintkezés maga és — meg van magyarázva a magyar *hagymáz* szó! Hogy e közben azokon a vad kaukázusi tájékokon mennyi baleset éri a szerzőt, arról jobb nem is beszélni.

Hátra van még a *hervad* szó, a melylyel M. csak amúgy utközben bánik el a *gerjed* szó tárgyalása közben. A *gerjed* szót árja *ghar* (iráni *gar*) «glühen, warm sein»-ből magyarázza és azután folytatja: «Az árja *a* hangzó alapján érthetők, mint ide tartozó intens. képzős változatok: az észt *korbe*- anbrennen, brennen (intr.), észt *korveta*- sengen, versengen, anbrennen . . . Ez utóbbiakat BUDENZ a magy. *hervad*- . . . szóhoz csatolja. Elfogadhatjuk ezt a szóegyeztetést az árja *ghar*-gyökből való eredet nézete mellett is; mert ugyanily előzményét tapasztaljuk a *h* szókezdőnek a *had*, *hús* és *hagymáz* szavakban is» (297. l.). Az oszét nyelvet M. itt már meg sem nevezi, azt sem feszegeti, hogy milyen szó lehetett az eredetileg átvett szó, a mondottakból csak épen annyi világos, hogy mikép képzei a magyar szókezdet keletkezését, a mi bizony édes kevés. Hogy teljes legyen a kép, meg kell még említenem, hogy a *harag* szó is «nyilván egybe tartozik» az említett «szkr. **ghar* glühen igének *har* változatá»-val, a melynek jelentése: zürnen, grollen, böse sein. Látnivaló, hogy M. az árja nyelvek ismételt, igen mélyre ható hatásában hisz és hogy igen könnyű szerrel véli ezt a hatást ki is mutathatni: elég ha a magyar szó egy hasonló fogalomkörbe eső árja szónak csakis gyökerével valahogy össze-seng, már is a kettő «nyilván egybetartozik»! Ha valahol, hát épen az olyan esetekben, hol nem kész szókat hasonlítunk össze, hanem csak a szókból kifejtett gyökereket, a veszedelem roppant nagy, hogy az egész hasonlítgatás pusztá játékká fajul, azért talán M. sem veszi rossz néven, ha a *gerjed*, *hervad*, *haragnak* a *ghar-har*

gyökérből való magyarázatot nem tekintem másnak mint — igen ártatlan játéknak.

A tagauri *q*-tól immár végkép búcsút is vehetnénk, ha M. — be nem csempészett volna még egy szót abba a díszes társaságba, a mely életét első sorban ennek a tagauri *q*-nak köszönheti. Vegyük még egyszer élesen szemügyre, milyen tisztséget kell tulajdonképen ennek a tagauri *q*-nak végeznie. Ha az iráni nyelvekben a szó kezdetén *g*-t a perzsában *γ*-t találunk, a melyből magyar *k* vagy *h* ki nem magyarázható, akkor M. nyomban a nyugati oszét *γ*-vel szemben álló keleti oszét (tagauri) *q*-ra hivatkozik, mint a melyből hite szerint a magyarban ha kell *k*-, ha kell *h*- is lehetett. Most pedig nézzük, hogy mikép magyarázza M. a *hazud*-, *hazug*-féle szót, az egy *g*-n kezdődő tag. oszét *gäd-gädi* falsch, betrügerisch, schmeichlerisch szóból: «Számbavéve, hogy az osszét *ä* legtöbb esetben régibb *a* (*ā*)-nak változata s másrészt hogy a magyar iráni elemekben szókezdő *g* > *h* és hangzóközi *d* > *z* változás több adattal igazolható (l. u. i. a *had*, *hús* és *édes* czikkeket): alakban és jelentésben egyezés ismerhető föl a magy. *hazu-g* alaprésze és az osszét *gädi* közt, a midőn az előbbinek képzőjét is a *balog*, *beteg*, *üveg*, *méreg* stb. iráni eredetű szavunkéval azonosíthatjuk. A *hazu-d* ige alkotása e szerint denominativum: olyan mint a *viga-d*, *álmo-d-ik*, *haragu-d-ik* (a *gäd-i* végzetének megfelelő *u* tövégi hangzóval)» 337. l. Hát nem legalább is — pia fraus, ha M. az iráni *q*-val szemben álló *h*-t tagauri *q*-ból magyarázza, sőt épen csak is ezen a *g*-ből «nem magyarázható» *h*-n ismeri meg a *had*, *hús*, *hagymáz*, *hervad* szók oszét eredetét, most pedig egyszerre a magyar *h*-t — tagauri oszét *g*-ből magyarázza, szemlesütve hivatkozva a merően máskép magyarázott *had-hús*-féle esetekre? Vagy M. valóban azt hiszi, hogy miután már annyit össze-vissza irt, olykor-olykor erősebb próbára is teheti türelmünket, no meg ítélőképességünket? Nagyon köszönjük a megtiszteltetést! De ezzel még koránt sincs vége a tréfának, mert ennek a *hazug* oszét szónak van egy gyönyörűséges *gézen-gúz* rokona, a mely egészen nyilvánvalóvá teszi, hogy M. vagy nem tudta, hogy mit irt kevéssel azelőtt, vagy bízott benne, hogy mi nem tudjuk, hogy mit olvastunk kevéssel azelőtt. M. ugyanis a *gézen-gúz* ikerszóban hallható *géz* ről egy pár lappal előbb azt mondta: «Talán a **géz* előrészt is külön iráni eredetű szó: v. ö. oszét tag. *gäd* falsch, betrügerisch, schmeichelhaft (HÜBSCHM., EO. 32.)» (308. l.). Tehát az oszét *gäd* «falsch, betrügerisch, schmeichelhaft» egyszer *géz-zé* lett a magyarban és akkor az oszét szót HÜBSCHMANN munkájából kell idézni, máskor meg szakasztott ugyanabból az oszét *gäd* «falsch, betrügerisch, schmeichelhaft» szóból a magyar *hazu-d* és *hazu-g* hajtott, a melynek még *u*-ja is oszét, de ilyenkor tanácsos azt az oszét szót SJÖGRÉN művéből idézni és hozzá MILLER oszét tanulmányaiból a teljesebb *gädi* «falsch, lügen-

haft; falschheit, täuschung» szót vetni! — Mondom, furcsa egy könyv ezek az *Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben!*

Mínthogy a *hazug* és *gézengúz*, bármilyen neveltséges is a M.-től ajánlott magyarázatuk, újra az elé a kérdés elé állítanak, fejlődhetett e egyáltalában idegen nyelvből átkerült magyar szóban egy és ugyanabból a torokhangból egyrészt szókezdő *k* (*g*), másrészt pedig *h*, azokra a szókra térek át, a melyekben a szókezdő *a* magyarban ugyanaz, ámbár az oszétben, csakúgy mint az épen említett pajkos szópárban, már nem találunk *q* hangot. Hát ha így az eddig tárgyalt szócsoporthoz is némi világosság derül. A *k* : *h* változás classicus példája a *ház* és *kada* szópár, a mely M. állítása szerint mindakettő egy és ugyanarra az iráni szóra vezetendő vissza. Dehogy kívánok ahhoz a nehéz kérdéshez hozzászólni, hogy milyen eredetű a *ház* szó, a *kada* meg amúgy sem érdekel, egyszerűen idézem M. fejtegetéseinek azt a részét, a mely miránk tartozik. «A magyar *ház*, mondja M., mord. *kud*, *kudo*, cser. *kudo*, *kuda* alakok s ezekhez hasonló hang-megfelelések tanúsága szerint a közös ősalak többeli mássalhangzóját *d*-nek (nem *t*-nek) ismerhetjük fel, mit az av. *kata*-alakkal szemben az oszét nyelv alapján érthetünk meg, melynek *t*. i. kedvelt hangsajátsága az árja *t*-nek *d*-re változása» (335. l.). Nézzük mindjárt a *kada* szót is:

«Magy. *kada* (Tiszavidék) folyó fenekén levő vízvájta gödör, a melyben a halak télen át tanyáznak (MTsz.).

Zürj. *kad* morastíges ufer, sumpf (am wasser). tundra (Wied.).

Votj. *kud*, *kud-inti* sumpfiger ort; *kudés* sumpfig.

< Av. *kata*- graben; bezeichnung einer grube, in welcher die leichnahme unter gewissen verhältnissen provisorisch untergebracht werden müssen | pahl. *kata-k* grabstätte a (*kan* graben igéből || Szkr. *khātā*- grube; brunnen (a *khan* graben, ausgraben participiuma). l. 385. k. l.

E szócsoporthoz után, a melyeket érdekes voltuknál fogva ki kellett írnom, a kommentár így kezdődik:

«Ugyanezen árja szó alapja a magy. *ház*-nak s rokon nyelvi társainak is, melyekhez képest, tekintve ezeknek nagy elterjedését a finn-magyar nyelvekben s a magyar *kada* alaknak még föntartott árja véghangzóját, az utóbbit permi másaival egyetemben aránylag újabbkori átvételnek tarthatjuk. Alakjukban a magy. *kada*, permi *kad*, *kat* ugyanazon osszétfele *t* < *d* hangváltozást mutatja, melyet a *ház* rokonságában is észlelünk.»

Említettem már, hogy e két szó magyarázatához nem kívánok hozzászólni, különben is visszatérek még rájuk a *t*-ből lett *d(z)* miatt, a mikor majd összefoglalom a hasonló eseteket, visszatérek rájuk és kimutatom M. ingadozását és a magyarázatnak egy furcsa-

ságát. E helyen engem tisztán csak egy általános hangtani kérdés iránt való érdeklődés vitt arra, hogy az oszét *gäd*-ből lett *géz*- és *hazu(g)* szópár mellé állítsam nyomban a *ház-kada* testvéreket, a melyek állítólag mindketten — egy ki nem mutatható oszét szóból lettek.

Innen áttérek a *kacsint* szóra, mivel ott fontos nyilatkozatot találunk a *k: h* váltakozásról.

«Hogy a magy. *kacsint*-, vog, *käsel*, mondja M., noha mélyhangúak, szókezdő *k* (s nem χ , *h*) mássalhangzóval jelentkeznek, annak oka idegen, jelesen árja eredetükben keresendő. Vannak ugyan *h*-val kezdődő szavaink is, melyekben e hang árja *k*-nak megfelelője (l. fentebb a *ház* és *holló* cikkek); de ezeket régebb érintkezés jövevényelemeinek tarthatjuk, melyeknek átvétele megelőzte a $k < \chi(h)$ hangfejlődés megszűntének korát.» l. 384. l.

Hogy különben a magyar *kacsint* csakugyan az oszét *k'äs*-töböl (v. o. *k'äsün, k'äsün* «anschauen») származik, hogy a magyar *-cs* tehát *-sz*-ből lett, azt aligha fogja valaki biztosnak tartani, nincs tehát okom M. ötletével tovább foglalkozni.

Megmaradt a *k* a következő szókban: *kard*, *kert*, *keszeg*, *kecsege*, a *kígyó*ban pedig — ó csodák csodája — oszét χ -ből lett. A *kard* és *kert* szóval később, a $t > d$ változásnál, lesz szó; a *keszeg-kecsegé*-ről is könnyebb lesz a *-g* végű szók alatt beszélni, marad a *kígyó*, a mely sereghajtónak épen alkalmas, mert a mi M. művére nézve jellemző, a hangok és jelentések merész összekapcsolása, a tényeknek pedig előkelő lenézése, az mind csakúgy ragyog ebben a cikkben.

«Mindenesetre, mondja M., egyezik a magy. *kígyó* alaprésze — melyet a *kégyó, kígyó, kíjó* alakok egybevetése nyomán eredetibb *kéljó* hangzással kell fölvennünk — az oszét *zeläge* alakkal» l. 411. l.

Magát az oszét szót így magyarázza :

«dig. *zeläge* schlange (SjÖGREN : Osset, Sprl. 464.) valószínűleg a kaukázusi nyelvek köréből, hol: kúrin *ghülägh* (USLAR-SCHIEFNER : Kür. Stud. 184), *ghülägh* schlange | ud. *k'ala* «kröte» (USLAR-SCHIEFNER : Ud. Stud. 101.) | ingiloi *göl*, grúz *gveli*, mingrél *gveri* «schlange» | rutul *gar id.*» l. 410. l.

Első pillanatra csak annyi látszik kétségtelennek, hogy az oszét *zeläge* és a kúrin *ghülägh*, mely mindkettő kígyót jelent, azonosak. Lehet, hogy ezek összefüggnek valahogy az egyjelentésű ingiloi *göl*, grúz *gveli*, mingrél *gveri*, rutul *gar* szókkal, de annyira nem ismerjük még a kaukázusi nyelvek történetét és egymáshoz való viszonyukat, hogy ezt biztosnak mondhatnók vagy éppenséggel be is tudnók bizonyítani; azzal pedig, hogy M. azt mondja «az in-

gíloi göl, grúz *gveli* (= ming. *gveri*, rut. *gar*) egyszerű alakokhoz képest kétségtelenül képzés a kúrin *ghülagh* s az ezzel hasonló alkotású osszét *zeláge*» (411. l.), sohse törődjünk. hisz M. meg éppen-séggel nem ismeri a kaukázusi nyelveket és ennek ezúttal is megint fényes jelét adta. A kúrin *ghülagh* «Schlange» és az ingíloi *göl*, grúz *gveli*, mingrél *gveri* «Schlange» közt ott fertelmeskedik nála az úd *k'ala* «Kröte». Sohse törjük a fejünket azon, vajjon a «Kröte» és a «Schlange» az údok fölfogásában okvetetlenül egy és ugyanaz, hisz a dolog sokkal egyszerűbben oldható meg, ha M. idézetét követjük, azaz ha megnézzük SCHIEFNER *Versuch über die Sprache der Uden* című értekezését, a melyet M. itt is, máshol is nem tudom miért következetesen USLAR-SCHIEFNERnek tulajdonít, mintha bizony ez is USLAR báró gyűjteményén alapulna. Itt az idézett lapon azt olvassuk: «*bedala*, Fisch, *k'ala* —, Kröte». Azt hiszem minden csak valamennyire óvatos nyelvész fölvetette volna azt a kérdést, mit jelent az úd nyelvben a *k'ala* egymaga, miért nevezi az úd a varangyosbékát *k'ala*-hálnak; hát bizony ugyancsak SCHIEFNER tanúsága szerint, a *k'ala*, a melyet M. varangyos békának nézett, azt jelenti, hogy «nagy» («gross, wichtig» l. i. h. 83. l.) és az úd nyelvben épen nem valami ritka szó, v. ö. *k'alalug'* Grösse, *k'alab-sun* gross machen, erziehen, *k'alabal* Erzieher, *k'alababa* Grossvater, *k'alanana* Grossmutter, *k'alakodug'la* Grossstirn, *k'alakuk'unla* grossbäuchig, *k'alasästy* grobstimmig, *k'alabulla* grossköpfig, *k'alaboqmog'la* grossnasig, *k'alk'alat'umlu* mit grossen Wurzeln, *k'alk'alauluxba* grosszahniq. l. i. h. 84. l. A «Kröte» neve tehát az údban, ha SCHIEFNERt követjük, a melyből M. a *k'ala*-t idézi, nem *k'ala*, hanem *k'ala bedala* = «grosser Fisch», a mi varangyos békának egészen illő név, csak a «Fisch» szót «Frosch»-nak kell olvasni. (V. ö. ERCKERT-nél is «Frosch» alatt: «Udi *dedala*», o: *bedala*). — De térjünk vissza e kis baleset után M. hangtani fejtegetésére. «Megjegyzendő e pontnál, folytatja M., hogy az osszét γ szókezdő, mint a kaukázusi egyezések mutatják *kh* (*q*) előzményből való.» Vajjon? Hisz eddig csak *gh*- és *g*-t találtunk a kaukázusi kigyónevek kezdetén, az úd *k'ala* «Kröte» szégyenkezve tovább állt, jobb ha nem is emlegetjük már. Igen ám, csak hogy M. nem azért annyira járatos a természetrajzban, hogy a kigyóról van szó, eszébe ne jusson nyomban egy egész raj más állat: egér, patkány, vidra. A rutul *gar* «Schlange» után így folytatja: «Mint esetleg összefüggő adatokat idézzük itt a következőket: tabasszarán *gol*, *kuil*, czachur *khol*, rutul *khul*, buduch *kaal*, dzsek *kial* «maus», lák *zkulu*, *qulu*, *k'ulu* «ratte» (*k'ulu* «maus» USLAR-SCHIEFNER: Kasikumük Stud. 95.), tabasszarán *rusulgül*, *kül* «ratte» (tdk. «grosse maus»; ERCKERT: Kaukas. Spr. 100, 116.)» Tehát «e set leg» egy pár egér- és patkánynév is idetartozik, a melyekben *kh* szókezdet, sőt ERCKERT hibás írása szerint egyszerű *q* is található, de ezek az «esetleg» ide tartozó szók a követ-

kező lapon már annyira megerősödtek, hogy rájuk ilyen formán lehetett hivatkozni: «hogy az összetételt *χ* szókezű, mint a kaukázusi egyezések mutatják, *kh* (*q*) előzményből való!» Hát ez az én szerény véleményem szerint nem tudomány, hanem hangokkal és jelentésekkel való puszta játék. Nem is kívánok ezzel a *kigyó*-val tovább foglalkozni, a mely úgy kisíklík a kezünk alól, hogy azt sem tudjuk tulajdonképen hol is kell megfogni, a mely, ha szorítjuk egérré, patkánynyá, varangyosbékává lesz, csak azt akarom még röviden megemlíteni, hogy lehet belőle vidra is, még siklókigyó is, még pedig talán vidra és siklókigyó egy és ugyanabban a pillanatban is. Mert hát a 411. l. legelején azt olvassuk, hogy a magyar *kigyó*-nak egy régebben ismert rokona a mongol *χalirun* «Fischotter, biber» és egy burjét, tunguz, mandsu szó, de melyről szegény M. nem tudja vidra-e vagy siklókigyó, mert a németben az *Otter* jelentheti ezt is, azt is! De hogy M. az előtte ennyire nem ismert, gyakran kegyetlenül félreértett szókkal milyen bátran magyarázza a nyelveknek gyakran legfinomabb mozgását, arra például szolgálhat az a képtelen *speculatio*, a melyet egy sereg más között olvashatjuk a 412. l.:

«A cserem. *kola*, cserM. *kala* «maus» (*kukoła*, *kogo-kala* «ratte», tdk. «grosse maus») szóhoz vonható a tabassz. *gol*, *kuil*, czachur *khol*, rutul *khul*, lák *χkulu* «maus, ratte»; a cser. szó-*a* végzete talán a kaukázusi alak régi ejtésén alapszik (v. ö. *k'ala* «kröte»).»

Tehát az új *k'ala*, a mely azt jelentené, hogy «Kröte», de valóban azt jelenti, hogy «gross», összefügg a csermisz *kola* «egér» szóval és ez a szerencsésen kiszimatolt kapcsolat új világot vet a kaukázusi egérnevekre, a melyek már nem őrizték meg olyan tisztán a szóvéget — egy szóval M. nagy munkája nemcsak a magyar nyelvre és a vele szoros rokonságban álló nyelvekre mutat ki egészen új igazságokat, hanem mély nyomokat fog hagyni, ha igaz, az egész európai nyelvudományban, mert ő ép olyan világosan és biztosan fejtegeti az indogermán szók, köztük az összetételt szók történetét, a mint az előtte alig ismert kaukázusi nyelvek fejlődését, régi alakulatait, mert ha tudása korlátolt is, bátorsága nagy és képzelőtehetsége csodákat mivel.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

Ismertetések és bírálatok.

BALLAGI ALADÁR: *Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár.* Első kötet első fele. Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 1904 [a belső címlapon 1903]. 8-rét, 448 l. Ára 8 korona.

BALLAGI ALADÁR 1898 nov. 7-én és decz. 5-én, 1899 febr. 6-án a M. T. Akadémia II. osztályában tartott felolvasásaiban a Nyelvtörténeti Szótárt olyan műnek mondotta, mely tévedéseinek és hiányainak következtében a nyelvkutatásra nézve nemcsak teljesen értéktelen, hanem káros is, minthogy azt, a ki rája támaszkodni akarna, lépten-nyomon vagy félrevezeti, vagy cserben hagyja. Felolvasásai kapcsán aztán 1901 februárius havában a költségvetés tárgyalásakor, két ülésben, több óra hosszant tartó megokolás és vita kíséretében indítványt tett, melyben fölhívta az Akadémiát, hogy a Nyelvört, mint kulturális haladásunk akadályát, szüntesse meg. Tanulmányát, melynek csak kivonatai voltak az említett fölolvadások, még akkor ki akarta adni a második osztály segítségével, mely nagy készséggel szavazta meg e célra a rendelkezésére álló legnagyobb összeget; de mivel ez nem volt elegendő, a II. osztály hozzájárulásért az I. osztályhoz is fordult, de ez «hozzájárulását oly feltételhez kötötte, mely épen alkalmas volt arra, hogy a munka kiadását lehetetlenné tegye». Így a könyv kiadása elhalasztódott. A Nyelvör támadó megjegyzései következtében azonban a II. osztály 1903-ban felszólította BALLAGI ALADÁRT, hogy a tudtán kívül meggyűjtött összegben kezdje meg a mű kiadását (10., 11. l.). Ez a f. é. januárius hó végén megjelent első kötet első felével meg is történt. Ez a könyv keletkezésének külső története. Belső története sokkal hosszabb; eredete régebb keletű s úgyszólván a NySz. első füzetének megjelenése idejére, körülbelül 1889-re, de legalább is befejezésére, 1893-ra vihető vissza, mert ettől fogva foglalkozott BALLAGI ALADÁR avval, hogy hibáit és hiányait felkutassa és kiderítse. Munkájában «valódi tárgyilagosság» vezette (13. l.), meg a

kegyelet, melylyel «a fiú első sorban atyja iránt tartozik», «nem pedig atyja minősített ellenfele iránt, kivel szemben kegyeletet, vagyis gyöngédséget emlegetni a képtelenség netovábbja azért is, mert SZARVAS GÁBOR egész élete a nemes magyar nemzet igazi grand siècle-je, a SZÉCHENYIEK korának minden tekintélye elleni duhaj támadásokban folyt le.» (12. l.)

A könyv maga, mely SZÉCHENYI ISTVÁN gróf szellemének van ajánlva, több részre oszlik, melyek ismét apróbb fejezetekből állanak.

Az első rész czíme: «A botlás kockázata nélkül». Ennek első fejezetében megjelöli könyvének irányát és célját. Minthogy a SZARVAS GÁBOR és SIMONYI ZSIGMOND által szerkesztett Magyar Nyelvtörténeti Szótár a Nyelvőrnek, más szóval az egész ortholog iskolának minden tekintetben legnagyobb alkotása, melyhez ennek az iránynak minden valamennyire számottevő tagja munkájával hozzájárult, ezért a NySz. mindennél alkalmasabb arra, hogy képében, mint tükörben, be lehessen mutatni a Nyelvőr irányát és voltaképeni becsértékét. A tanulság, melyet BALLAGI ebből a tanulmányból levon, az, hogy az orthologia harmincz esztendei munkásságával nyomorékká tette a magyar nyelvet, mert hívei olyan pusztán szakemberek, kik egész életükben mással nem foglalkoztak, mint a hangok megfigyelésével, s a kik ennél fogva eo ipso nem értenek a nyelv magyarázatához. Ideje, hogy a nyelv értelmezésébe visszaállítsassék a törvényhozói tisztbe a művelt magyar ember, különösen a szépíró és a költő, a szónok, a philosophiai értelemben vett embertan és múlt bűvárai. — Az első rész második fejezetében közli a NySz. megjelenése alkalmával írt hírlapi dicsőítéseket, valamint azoknak a bírálatoknak velejét is, melyek első ízben mutatták ki a NySz. hibáit és hiányait. — A harmadik fejezetben B. A. ki mutatja, hogy a nyelv emlékeinek összegyűjtésében és megóvásában nem a Nyelvőr volt az első, az a Nyelvőr, mely korlátoltságával és elvtelenségével, anyagiságával és szertelenségeivel mindelejétől fogva az átvett iránynak öntudatlan megsemmisítője volt. Nyelvtörténeti Szótár tervrajzát tettek közzé már 1814-ben KOVACHICH MÁRTON és JÓZSEF; 1833-ban HORVÁT ISTVÁN; 1865-ben pedig már az Akadémia bízta meg MÁTYÁS FLÓRIÁNT ilyen mű elkészítésével. Az előbbi két terv terv maradt, MÁTYÁS FLÓRIÁN munkája pedig a harmadik füzettel megszakad. 1873-ban SZARVAS kezdi meg újra a gyűjtés munkáját, mely 16 esztendeig, 1888-ig tartott. — A negyedik fejezet a feldolgozott források és a feldolgozók számadataival foglalkozik, melyek szerint 46 ember 16 esztendő alatt 582 munkát dolgozott fel, mégpedig 314-et KÖNNYE NÁNDOR egymaga, 241-et a szerkesztők negyvenötöd magukkal, úgyhogy ezekre évenként s egyenként egyharmadrész nyelvemlékek

feldolgozása jutott. Szól ez a fejezet továbbá az Utasításokról s a Bevezetésről, melyeknek egybevetéséből az következik, hogy maguknak a szerkesztőknek mentegőtőzései alapján az egész munkát eleve vissza kellett volna utasítani, mert mentségeik és kifogásaik egytől-egyig alaptalanok és hiúk. — Az ötödik fejezet pedig említi azt a sarkalatos okot, miért nem folyt tovább a gyűjtés; ez pedig az, hogy az Akadémia 1878 végén befejezettnek jelentette ki az anyaggyűjtést s a szerkesztés megkezdését rendelte el; ekként a forrás, a melyből a buzdtítás folydogált, teljesen bedugult. Ingyen munkára pedig senki sem vállalkozott.

A második rész, melynek czíme: Vexir-Spiel, kimutatja, hogy a szerkesztők az utasítás 22. pontjának egyikét sem hajtották végre, s így a szótár nem felel meg annak az általános s az Utasításokban külön is kiemelt főkövetelménynek, hogy minden, a mit a használó keres, könnyen és gyorsan föl legyen található. Az Utasítás pl. azt mondja, hogy az összetett szókat csak tőszavuknál kell tárgyalni, B. A. nyolcz lapnyi adattal bizonyítja, hogy ezt a szerkesztők nem követték. A többalakú szavaknak mindegyik alakját fel kellett volna venni mutatószóúl, ezt sem tették. Az idézeteket híven úgy kell hagyni, a hogy az illető forrásban előfordulnak; már pedig a NySz. majd eredeti, majd átírt alakban idézi a szavakat. Hat lapon idézi B. A. a «hontalanokat»; vagis az olyan szavakat, melyek a szövegben előfordulnak ugyan, de nincsenek beosztva a maguk helyére, úgyhogy a használó számára elvesztek. Rossz végül a Szómutató is, melynek a szócsaládosítás miatt szerteszórt szavakat betűrendben kellene adnia; ez teljesen hasznavehetetlen: kimaradt belőle sok szó; fölösen idéz egyes szavakat; olyan szavak fordulnak elő benne, melyek magában a szótárban egyáltalán nincsenek meg; bizonyító adat nélkül való szavakat fölvettek belé; sok szó a NySz. tervezetében kijelölt határon túl való forrásokból való; sok a félrevezető sajtóhiba; a szoros betűrendet felforgatja a két szerkesztő egvéni kiejtése.

A harmadik rész: Nyelvújítás és Orthologia czímmel kifejti, hogy NySz., mely a régi magyar irodalom összes szókincsének tárháza akart lenni, nem zárul határozott időponttal. A szerkesztők, mint orthologusok kizárták a szótárból a XVIII. század vége előtt keletkezett új szavak nagy részét, viszont a XIX. század irodalmából is idéznek föl egészen Cz. F.-ig. Itt BALLAGI ALADÁR megragadja az alkalmat, hogy a neologia s az orthologia meghatározását adja:

«A neologia (jelentése szerint új-beszédmód, azaz gondolatainknak új szemléletmód és új formák szerint való kifejezése) a nyelvet mint pusztá formát, csak mellékesnek és másodrendűnek tekinti a vele kifejezett tartalommal szemben. Benne tehát nem a nyelv, hanem a

szemléleti tartalom jelenik meg főczél gyanánt, melyet természetesen nem korlátozhat az alárendelt eszköz. Teremtő erő hajtja maga alá a kifejezésmódot és beszédformát, s módosítja, gyúrja, finomítja a magatartalmi céljai szerint. A neologia korában az ember széles látókörű és nagyszabású, az erkölcsi világrend elvi berendezésű, a társadalom tagolt, s kellő distantia választja el az úrtól a parasztot. Ezzel kapcsolatban különvlik az irodalmi nyelv és népnyelv: amaz művészet, mert maga az irodalom is az; emez hétköznapi, mert a népnek az a feladata, hogy az legyen.

Az *orthologia* (jelentése szerint *helyes-beszédmód*, azaz már meglevő, kész formák szerinti beszéd) magát a nyelvet, mint kifejezésformát tekinti fődolgnak és elsőrendűnek a vele kifejezett tartalommal szemben. Benne tehát nem a tartalmi szemlélet, hanem a *kifejezésbeli forma* a főczél. A nyelvbéli kész példák analogiája maga alá hajtja a szemléleti tartalmat s bilincsekbe veri ennek megnyilatkozását. Egész rendszere, minden szellemiség megkötöttségét eredményezi. Az orthologia korában az ember szűklátókörű, pepecselő és kisszerű; a társadalom és az erkölcsi világrend nivellirozott, s tele van a világ paraszt úrral és úri paraszttal, a kik közt igazán semmi különbség nincsen. Ezzel kapcsolatos az irodalmi és a népnyelv közti különbség megszűntetése: az egyformásítás rendszerint mindkettőt egyaránt póriássá teszi, mert a *többség* szerint igazodik minden.»

Ezek után a kódexektől GVADÁNYI-ig haladva kimutatja, hogy örökös mássálevés, formák elhalása és újulása révén mindig volt, hogy tehát a nyelvújítás határait önkényesen megállapítani nem lehet; így aztán a szerkesztők egyoldalú orthologus céljuknak megfelelőleg hol elhagytak, hol fölvettek egyes adatokat. Bizonyítékul idézi ADÁMI MIHÁLYT, sok új szó gyártóját, kinek szókészlete nagyjában SZENCZI MOLNÁR ALBERT 1708-iki kiadásából való, melynek német részét a magyarul nem tudó BEER KRISTÓF is szerkesztette. A szerkesztők ADÁMI egyik-másik adatát fölveszik, bár nyilvánvaló, hogy új szó, de fölveszik teljesen helytelen BEER-féle német értelmezéseit is; másokat pedig mellőznek.

A könyv negyedik része a források feldolgozásáról szól. Ebben a részben B. A. azt bizonyítja, hogy az állítólag feldolgozott forrásművek közül, a Halotti Beszédtől GVADÁNYI-ig tulajdonképen egyetlen egy sincs, mely igazán föl volna dolgozva, s így a NySz. egyáltalán nem felel meg az Utasítások 2. pontjának, mely szerint a szók első előfordulásának biztos megállapítására kell törekednie. Ennek bizonyítására B. A. régi nyelvünk minden időszakából végig vizsgálja a legfontosabb és legjellemzőbb forrásokat: először a Halotti Beszédet, a régebb Königsbergi Töredéket, ANONYMUST, KÉZAIT, a törvényeket, a Váradi Regestrumot; ezeknek a feldolgozása igen hiányos. Következnek a kódexek; itt is csupa félreértéssel, hibával, módosítással talál-

kozunk, pedig eredetileg éppen csak a kódexek feldolgozása volt a NySz. feladata. A szerkesztők és gyűjtők nem hasonlították össze a különben is bihetetlenül rosszul kiadott kódexek amúgy is homályos, idegenszerű, következtlen magyar szövegét az eredeti latinnal, úgyhogy a szavak valódi jelentése sokszor meg sem állapítható. De különben is össze vannak keverve az adatok, források, idézett lapszámok, úgyhogy a kutatót teljesen cserben hagyják. B. A. ezután 25 lapon olyan adatokat sorol föl, melyeket a NySz. újabb kódexekből idéz, holott már régiekben is megvannak; ezután 175 lapon azokat, melyeket a NySz. csak új- és legújabbkori írókból, felerészben csak újabbkori szótárakból ismer, holott a kódexirodalom már széltére használja őket. Ugyanezt bizonyítja PESTI GÁBOR meséinek, a XVI. századi költőknek stb., a régi szótárak, a XVII. századi irodalom jeleseinek megvizsgálása.

Ez volna rövid foglalata BALLAGI ALADÁR könyvének, mely 28 ívével csak első fele az első kötetnek s így még hosszú folytatást ígér. Az ismertetés szűk korlátai között tartózkodtunk mindennemű bírálattól és megjegyzéstől s lehetőleg B. A. saját szavaival vázoltuk a könyv tartalmát; az adatok helyességének megvizsgálása s az eredmények méltatása nem volt feladatunk.*)

FIGYELŐ.

*) Ez csak előzetes ismertetés. Erdemlegesen majd akkor foglalkozunk a munkával, mikor az egész megjelent.

A szerk.

Értesítő.

† Ujfalvy Károly (1842—1904). Febr. 2-án elhunyt hazánkfia, UJFALVY KÁROLY, a ki fiatal kora óta Franciaországban élt és előbb a versaillesi gimnázium, később a párizsi keleti akadémia tanára volt. Közép-Ázsia ismeretlen részeinek beutazása és ismertetése által vált hírnevéssé. Foglalkozott nyelvészettel is; írt magyar, finn, vepsz nyelv-tant és összehasonlító dolgozatokat stb., mind francia nyelven. (*La langue magyare, son origine, ses rapports avec les langues finnoises ou tchoudes*, 1871; *Mélanges altaïques*, 1874; *Étude comparée des langues ougro-finnoises*, 1875; *Principes de phonétique dans la langue finnoise*, 1876). A Kalevalát is lefordította francia nyelvre.

A helsingforszi Finnugor Társaság (Suomalais-ugrilainen Seura) a múlt esztendő végén töltötte be fennállásának második évtizedét. Húsz év alatt éppen húsz stipendiátust küldött a rokon népekhez, sőt a mongolokhoz és a kínaiakhoz is, nyelvészeti, néprajzi és régészeti tanulmányok céljából. Ezekon kívül némely rokon népek fiai közül is megbízott egyeseket népköltési termékek gyűjtésével. A társaság kiadta *Journal (Aikakauskirja)*-ból eddig 21, s a *Mémoires (Toimituksia)*-ból szintén 21 kötet jelent meg, melyek igen becses tanulmányokat és anyagközléseket tartalmaznak. A társaság vagyona a múlt évben kerek számban 156,000, jövedelme pedig 32,000 finn márka volt.

A helsingforszi egyetem finnugor nyelvészeti tanári székére ketten pályáztak: PAASONEN H. és WICHMANN Y. A bölcsészeti kar történelmi-nyelvészeti szakosztálya a pályázók tudományos munkásságáról való vélemény-adásra THOMSEN VILMOST, SZINNYEI JÓZSEFET és SETÄLÄ EMILT kérte föl. A három véleményes jelentés beérkezett és már nyomtatásban is megjelent. SZINNYEI PAASONENT jelölte első helyre, a másik két véleményező pedig úgy nyilatkozott, hogy a pályázók tudományos munkásságát egyenlő értékűnek tartja.

Finnugor nyelvészeti tanári szék az upsalai egyetemen.

Az upsalai egyetem consistoriuma és kancellárja azzal a kérelemmel fordult a királyhoz, hogy indítványozza az országgyűlésben egy finnugor nyelvészeti rendkívüli tanári szék föllállítását WIKLUND K. B. dr. számára, a ki egyike a finnugor nyelvtudomány legkiválóbb művelőinek s mint magántanár már hosszú idő óta tart előadásokat az egyetemen.

Vogul tanulmányút. KANNISTO ARTÚR mag., a ki mint a Finnugor Társaság stipendiátusa már harmadik esztendeje tartózkodik a vogulok földjén, jelenleg a tavidai nyelvjárások tanulmányozásával van elfoglalva. Ezekre körülbelül fél évet szánt, s azután a Konda-melléki vogulok között szándékozik a tanulmányait folytatni. Legfőképpen a nyelvjárások szókészletének lehetőleg teljes összegyűjtésére törekszik.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő

FOLYÓIRATOK:

Akadémiai Értesítő. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti *Szily Kálmán* főtítkár. Tizenharmadik kötet. 1902. évfolyam.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvastott emlékbeszédeket, jelentéseket, bírálatokat, valamint az értekezések kivonatait (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön cikkek során közli. Ismerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kiegészítve belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyas ismertetések közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbízható szakférfiak tollából. Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 6 kor. Az «Akadémiai Értesítő»-t díjtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendű beltagjai, alapítványtevői s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai. Az I—XI. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 6 kor.; a Könyvkiadó Vállalat új aláíróinak 4 kor. 50 fill.

Archaeologiai Értesítő. Uj folyam. XXII. köt. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatnak közlönye. Szerkeszti *Hampel József*.

Célja a hazai és külföldi archaeologiai és műtörténelmi mozzanatokat a közönséggel megismertetni, és kisebb archaeologiai s műtörténelmi cikkeket közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és december hónapok 15-ik napján. Bolti ára 12 korona; egyes füzetek ára 2 kor. 40 fill.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti dr. *Pauer Imre* osztály-titkár. Tizedik évfolyam.

Az «Athenaeum» a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául. Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 10 kor.

Irodalomtörténeti Közlemények. Tizenkettedik évfolyam. Szerkeszti *Szilády Áron* a bizottság elöadója.

E negyedévenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából bocsáttatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 10 kor., egyes füzet ára 3 kor.

Mathematikai és Természettudományi Értesítő.
XX. kötet. A M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata. Szerkeszti *König Gyula* osztálytitkár.

A «Mathematikai és Természettudományi Értesítő» a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkákat teszi közzé, föltéve, hogy a követelményeknek megfelelnek. Az Értesítőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szempontból is kellő gonddal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kíván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részletek kellően kidomborodnak. Az Értesítő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és december hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 10 kor.

Nyelvtudományi Közlemények. Harminczkettedik kötet. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti *Szimonyi József*.

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek feladatai a magyarral hason alkotású altáji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényei-nek földterítésére vagyis tudományos megfejtésére szolgáljanak. Más, bár nem hason alkotású nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni. Megjelenik negyedévenként, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s előfizetési ára 6 kor.

Történelmi Tár. Évnegyedes folyóirat. Uj folyam. 1901. II. Kiadja a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának hozzájárulásával a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti dr. *Komáromy András*.

A folyóirat ez új folyama a M. Tud. Akadémia történettudományi bizottságának nemcsak anyagi, hanem jelentékeny szellemi támogatásával is jelenik meg, a mennyiben a bizottság sok nevezetes hazai s a legnevezetesebb külföldi levéltárakból évtizedek óta gyűjtött és másolt magyar vonatkozású forrásanyagát a *Történelmi Tár* rendelkezésére bocsátotta, s ezzel valódi kincsesházat nyitott meg a történetkutatók előtt, melynek kincsei eddig jóformán használatlanul heverték a bizottság kéziratárában.

Egy-egy füzet bolti ára 2 kor., az egész évfolyamé 8 kor.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF.

Ára 1 kor. 50 fill.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA.

1904.

TARTALOM.

	Lap
GOLDZIHER IGNÁCZ. Török szókönyvek a XI—XV. századból ...	129
MELICH JÁNOS. Adatok a magyar nyelv és helyesírás történetéhez	132
THÚRY JÓZSEF. A XIV. századbeli oszmán-török nyelv (I.) ...	148
MELICH JÁNOS. Szláv jövevényszavaink (IX.) ...	173
SZABÓ DEZSŐ. A vogul szóképzés (II.) ...	217

Ismertetések és bírálatok.

<i>Balassa József</i> : Magyar Hangtan. I. Magyar Fonétika — Ism.	
GOMBOCZ ZOLTÁN ...	235
Irodalom ...	234

Folyóiratunk negyedévenként jelenik meg, mégpedig márczius, június, szeptember és deczember hóban. Az egész évfolyam legalább harmincz tóból áll s ára 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.

Kérelem: *Kérjük a nyelvészeti munkák s különösen programm-értékezesek szerzőit, szíveskedjenek ismertetés végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szerkesztőnek: Budapest, VIII., József-körút 17.*

Török szókönyvek a XI—XV. századból.

Kapcsolatban azon adatokkal, melyeket THÚRY JÓZSEF kitűnő akadémiai székfoglalójában¹⁾ az egyiptomi mamlúk-szultánok hatása alatt keletkezett török nyelvelmélekekről felhozott, a NyK. egyik-másik olvasója talán szívesen veszi, ha a THÚRY adatait kiegészítő bibliographiai összeállítást adok itten közre az említett korszak török nyelvészeti termékeiről.

A következő török szókönyvekről ugyan nem mutathatjuk ki, hogy kézírataik valamely hozzáférhető keleti vagy nyugati könyvtárban még mai nap is megvannak. Talán lappanganak valahol, ismeretlen helyen. E könyvek szerkesztése azonban magában véve is oly nevezetes művelődéstörténeti tény, hogy akár csak e szempontból is érdemes róluk bibliographiai irányban tudomást adni.

Előrebocsátom, hogy a HOUTSMÁTÓL 1894-ben kiadott *Türkisch-arabisches Glossar*-ról e folyóiratban annak idején behatóan szólnunk.²⁾ Csak az imént látott napvilágot e szókönyv harmadik része is, t. i. az arab-mongol szógyűjtemény MELIORANSKY feldolgozása kíséretében.³⁾ A szöveg kiadásához annak orosz fordítása, magyarázása, grammatikai tanulságainak kimutatása és egy mód-szeres hasonlító glossarium vannak kapcsolva.

Azonban nem ez a legrégebb keletű arab-török szókönyv. Már MUKTADI abbászida khalifa idejéből (1074—1094) említenek egy *Divân lughat al-turk* című munkát.⁴⁾ Ez volna a legrégebb

¹⁾ *Török nyelvelmélek a XIV. század végéig* (Budapest, 1903.), 51. l.

²⁾ XXIV. (1894.) 364—367. l.

³⁾ A sz.-pétevári cs. Archæologiai Társaság *Zapiski*-je, szerkeszti ROSEN báró, XV. köt. (1904.) 75—172. l.

⁴⁾ *Hadszi Khalifa* ed. Flügel III. köt. 305. l. 5645. szám.

adat a török nyelv ismertetéséről nem török anyanyelvű emberek körében. Történelmi magyarázatát e könyv szerkesztésének a XI. században abban a befolyásban találjuk, melyet ez idő körül a khalifátus egész területén a török szeldsúkok gyakoroltak. Éppen úgy mint két évszázaddal ezután a mamlúkok uralkodása Egyiptomban és Szíriában tette a török nyelv ismeretét kívánatossá, a szeldsúk szultánok szereplése ugyanazon eredményre járt a török nyelvismeret terjedésére a khalifátus keletibb részeiben. A *Diván* mindenestre a törökségnek azt a dialektusát tárgyalta, melyet a mamlúk (kipszaki) törökség feldolgozója *türkmeni*-nek nevez.¹⁾

Houtsma névtelenje után idősorban a Thúrytól is említett ABÚ HAJJÁN török nyelvkönyve következnek.²⁾ Ez a szerző a törökön kívül mindenféle egyéb idegen nyelv iránt is érdeklődött, a mi arab tudósnál abban az időben (XIV. század eleje) ritkaság számba ment. Írt egy könyvet az aethióp nyelvről, melyet, úgy látszik, a *habas* (abessyniai) néven kívül *jakhmúr*-nak is nevez; az ember nem tudja miért. Perzsa szókönyvet is szerkesztett.

A török nyelv iránt tanúsított érdeklődésben némely idősebb kortársával osztozott. Ő maga a török nyelv ismertetésében elődjéül említi tanítóját, MAHMÚD B. MUSZTAFÁ AL-DAURAKÍ aleppói tudóst (meghalt 1313-ban), kitől egy *kavá'id lizzán al-turk* (A török nyelv törvényei) című tankölteményt említi.³⁾

Ugyanebben az időben, ugyancsak Szíriában, egy baalbekki kereskedő, kit életrajzírója egyúttal tudós theologusnak és kánoni jogtudósnak is magasztal, MOHAMMED B. 'ABD AL-VELÍ AL-BA'LÍ (szül. 1246, megh. 1302) könyvet írt e czímen: *al-'umdat al-kavá'ija fi-l-lughat al-turkijja* (az erős támasz a török nyelvre nézve).⁴⁾ Alkalmazint üzleti utazásai vitték török földre, a hol a nyelvet magáévá tette és, tudós lévén, szabályokba foglalta.

¹⁾ *NyK.* e. h. 366. l.; Thúry e. h. 52. l.

²⁾ Lásd cikkemet *Zeitschr. d. deutschen morgenl. Gesellschaft* XXVI. köt. (1872.) 772—774. l. és v. ö. M. HARTMANN, *Das arabische Strophengedicht*, I. (Weimar 1897.) 11. l. 5. jegyzetét.

³⁾ IBN HADSAR AL-'ASZKALÁNÍ munkája a hidsra VIII. századának jeleseiről (a bécsi cs. könyvtár kézírata, Mixt. 245. sz.), III. köt. fol. 386a.

⁴⁾ AHMED IBN REDSEB, a hanbalita tudósok életrajzai (a lipesei egyetemi könyvtár kézírata, DF. 375. szám) fol. 176a.

Ezek az ABÚ HAJJÁN elődei a török nyelv művelése terén. Utána még a XV. századból is említés van téve egy török nyelv-könyvről, melyet szerzője az akkori egyiptomi szultánnak ajánlott. E könyvről 1852-ben HAMMER-PURGSTALL szólt AL-SZAKHÁVÍ tudósítása alapján;¹⁾ szerzője MUHAMMED B. ABÎ BAKR HASZAN GHIJÁTH AL-DÎN (szül. 1416, megh. 1491). A fent felsorolt adatok azonban mindenesetre azt mutatják, hogy HAMMER tévesen mondja róla, hogy «der älteste Verfasser einer türkischen Grammatik».

Nagyon érthető, hogy e korszakban a gyakorlati életre fontos arab munkákat le is fordítottak törökre. Említés van téve arról, hogy a kegyetlen mamlúk fejedelem, EMÍR TATÁR (1420—1423)²⁾ rövid uralkodása kezdetén e korszak híres tudósával, BADRADDIN MAHMUD AL-'AJNÍ-val (szül. 1360, megh. 1451), ki 1399 óta a mamlúk birodalom több helyén előkelő tanári és birói hivatalokat töltött be, török nyelvre fordíttatta az iszlámnak egy nagy tekintélyű törvénykódexét, a KUDŰRI munkáját.³⁾ Erre természetesen gyakorlati szempontból nagy szükség lehetett.

De nemsokára ez idő után (1521-ben) II. Szelim szultán alatt az oszmán törökök hódítják meg Egyiptomot. Ettől fogva a török befolyásnak új korszaka nyílik meg a Nilus völgyében.

GOLDZIHNER IGNÁCZ.

¹⁾ *Zeitschrift des deutschen morgenl. Ges.* VI. köt. (1852.) 411. l.

²⁾ MUIR, *The Mamluke or Slave dynasty of Egypt* (London, 1896.), 137—139. l.

³⁾ 'AJNÍ életrajzában, 'ALI MUBÁRAK, *al-Khitat al-dsádida* VI. köt. 10. l.

Adatok a magyar nyelv és helyesírás történetéhez.*)

(A *ch* ~ *h* jegy s a mai *ó*, *ö*-végű szavak írása.)

KARÁCSONYI JÁNOS éles kombináló tehetségének köszönjük, hogy néhány Árpád-kori személynevet helyesen tudunk olvasni. KARÁCSONYI kimutatta (Turul IX. 94.), hogy a Sz. Gellért-legenda *Achtum*-ja (V. S. Gerh. 10. §.), ANONYMUS *Ohtum*-ja (cap. 11, 44; a névnek XI. századi írása szabályosan *Achtum*) mai *Ajtony* (régebben *Ajton*) helynevünkben maradt fenn. Ugyanez az érdekes kutató bebizonyította, hogy az ANONYMUSnál előforduló *Bucna* (cap. 24, 27, eredeti írás *Buchna*, ebből tollhibás alak *Bucna*, l. alább, később *Buhna*) személynév megmaradt a mai *Bonyha*, kicsinyítéssel *Bonyhád* helynevekben (v. ö. Századok XXXV. 769.). Egy harmadik cikkben azt mutatja ki KARÁCSONYI (v. ö. Turul VII. 36, X. 38, 42, XII. 20.), hogy *Géza* nevű fejedelmeink neve legrégebben *Gyécsa* (v. ö. már Sokféle, VII. 99, SÁNDOR ISTVÁN), később *Gyécese*, végül *Décse* hangalakkal volt meg nyelvünkben (a XI. századi pénzeken *Geica*, *Gevca* alakban írva, a XII. században *Geiza*, *Geifa*, *Geicha* : a *gy* ~ *d*-re v. ö. 1055 : *gisnav* ~ ma *disznó*, 1203—54 : *geo* ~ ma *dió*).

KARÁCSONYI dolgozatai telve vannak oklevelek adatain alapuló nyelvészeti megfigyelésekkel, fejtegetésekkel. Az *Ajtony*-ról szóló cikkben becses chronologiai adatokat találunk a *-cht-* > *-ht-* > *-jt-* írásbeli történetére (v. ö. példái közt: *Csejte*, 1278-ban *Chehte*, tótul *Čachtice* | *Dejtár*, 1255-ben *Dehter*, 1427, 1436—38-ban *Dehtar*, v. ö. a mai *Dejte* = ném. *Dechtitz*, tót *Dehtice*,

*) Felolvastatott a M. T. Akadémia I. osztályának 1904. jún. 6-án tartott ülésében.

LIPSZKY, Rep. | *Palojta* : 1265-ben *Palochta*, ma tótul *Plachtince* ; *palajta* : ponyva MTsz. < tót *plachta*). A *Bucna* névről szóló cikkben (a *c* másolóshiba *ch* helyett; Képes Krónika és másolatai: *Buchna*, *Buhna* ; ily hibára v. ö. ANONYMUSNÁL: *blacus* : *blachus* stb.; 1. alább) oklevélbeli adatokat olvashatunk a magyar szóközépi *-ch(i)n-* > *-h(i)n-* > *-hny-* > *-nyh-* mássalhangzócsereére (v. ö. 1113-ban: *Mechina*, később *Mehna*, ma *Menyhe*, 1231-ben: *Cuhna*, ma *Konyha*, tót *Kuchyna*, falu Pozsony-m.-ben | 1365, 1411: *Kuhnya*, ma *Konyha*, falu Máramaros-m.-ben | mai m. *enyhát*, régibb m. *ehneyt*, mai m. *renyhe* ~ finn *röhmeä* «nehézkes, idomtalan, ügyetlen» stb.), míg a *Geica*, *Geiza* = *Gyécsa*, *Gyécsé*, *Décse* fejtegetésből azt tanuljuk, miképp váltak nyelvünkben oly két és háromtagú szavak magashangúakká, a melyeknek első szótagjában *i*, *é*, *e*, az utolsóban pedig *a* volt a magánhangzó (v. ö. 1055: *dinna* = ma *dinnye* | 1083—95: *uweihna* = ma *Vinnye* | ANON.: *Zemera* = ma *Szemere*, *Vereuecca* és *Uereucea* = ma *Verőcze* | *Leuenta* = ma *Levente*?, Font. dom. IV. 23. stb.; e példákban nem lehet az *a* jegy *e*-féle hang jelölője, a mint azt *ermelinas* [ANON.]: *armelinas* [1141—61-i okl.], *Serlous* : *Sorlous* [1109-i oklev. olv. *Sarlós*] példákban lehetne következtetni, mert e példákban az *ar* szótag van ész.-olaszosan *er*-nek írva; v. ö. *camera*, *Ungheria*, *Margherita* stb.).

E cikkeken kívül hasonló irányú kutatást tartalmaz a *Tuhutum*-ról szóló is (Turul XII. 96; említve *Tétény*-nyel való egyezése SÁNDOR I. Sokféle, VIII. 16.), s ezúttal ennek a névnek KARÁCSONYITÓL megállapított olvasása alapján akarok néhány dolgot megjegyezni részint a mai m. *h* hangnak XI., XII. és XIII. századbeli jelölése módjáról, részint pedig a XI., XII. és XIII. századbeli *ch* és *h* betűnek mai hangzásbeli megfelelőiről.

KARÁCSONYI megállapította, hogy a *Tuhutum* név azonos a mai *Tétény* helynévvel. A szóbanforgó *-ny*-re v. ö. *Ajtony*, régebben *Ajton* = XI., XII. század: *Achtum*, *Oktum* | 1095: *eurim* = ma *Örvényes*, CSÁNKI III. 88. | 1109. MP.: τσιτρου. = ma *Csitény* | *Ábrány* nevű helyneveink *Abram* : Ábrahám személynéből valók, míg a *Tétény* első szótagbeli *é*-je *-uhu-*nak felel meg. Ebből az *-uhu-*ból, a melyet *-öhö-*nek kell olvasni, a magyarban csak akkor válhatott *é*, ha felteszszük, hogy a *Töhötöm* szónak *Téhétém* ejtése is volt. Erre mutat egyébként az is, hogy e név egyszer (1235-i

okl.) *Techtun*-nak van írva. A mai *Tétény* már most szerintem így keletkezett: a *Töhötöm* mellett (ANONYMUSNÁL *Tuhutum* 21-szer, *Tuhtum* 1-szer, HFK. 873: *Tuchtum*) volt *Téhētēm* ejtés, ebből lett **Tëētēm* (ez alakra v. ö. a *Bács*, *Szár* és *Lél* szavakat; KARÁCSONYI szerint: *Tëhtun* < *Tejtën* < *Tétény*), azután *Tëtën* < végül *Tétény* (v. ö. CSÁNKI I. 36.).

A *Tétény* névhez hasonló esetek a következők:

α) Mélyhangúak:

a) *Bács*. *Bács* (-Bodrog) vármegye neve a XII. századi KINAMOSNÁL Παγάτζιον (v. ö. Sitzungsber. CXXXVI. XI. 95: Bécs, JIREŐEK értek.: Παγάτζιον μητρόπολις τῶν ἐν Σιρμίῳ). A Παγάτζιον szabályosan irt alak, mert a görög kútfők a m. b hangot π-vel is írják (v. ö. πατζινακίται = bessenyők), a mi cs hangunkat pedig τς-vel adják vissza (v. ö. HFK. 199. l.: Βουλτζουος: latin kútfőkben: *Bulsuu*, *Bulchu* | a Veszprémi apáczaak 1109-i görög okl. muz. péld.: γριντζαρι = ma *Gerencsér*, τζιτουμ = ma *Csitény*). Ámde a görög Παγάτζιον és a m. *Bács* közt még az az eltérés van, hogy a m. á-nak a görögben -αγα- a megfelelője. Erre a megfejtést megtaláljuk a latinbetűs emlékekben, a hol *Bács* vármegye következő latinbetűs alakjait találjuk: 1. 1135. évi okl.: Paul(o) palatino et comite *bachafienfi* (WENZEL, Árpádkori Új Okm. I. 49.) | 2. 1177. tájáról: Dionisius comes *baasiensis* | 3. 1186: Dionisij *baaciensis* comitis | 4. 1193: Mog palatino comite et eodem *baachiensi* (a 2. 3. 4. számú adatra v. ö. FEJÉRPATAKY, III. Béla kir. okl. 28, 30, 31. l.) | 5. 1198: Esav comite *baciensi* | 6. 1201: Benedicto comite de *Bahc* | 7. 1209: *bachiensis* comite | 8. 1222: *bachiensis* stb. E következőes és szabályos írásba disharmoniát csupán a két zobori oklevél végít, a hol *Bache* a szó (v. ö. 1111: Queletde de *Bache*, 1113: Quelede de *Bache*, FEJÉRPATAKY, Kálmán kir. okl. 44, 62. és CSÁNKI II. 136, a hol *Bachia* alak található). E két adatot leszámítva a mai *Bács* szóban levő á-nak a görög írónál -αγα-, a latin emlékekben -acha- a jelölésbeli megfelelője. A következő írásbeli jelzés -aha-; erre gyűjteményemben nincs példa, ERDÉLYI LÁSZLÓ azonban, a ki a pannonthalmi jobbágyok 1211-i összeírásából a jobbágyok neveit összeállította, közöl *Bahac* nevű jobbágyot is. A mint már most a XII. században hívhattak egy szolgát *Szerém*-nek (1171-ben Benedek veszprémi comes «zerem» nevű házi szolgájáról rendelkezik, FEJÉR, CD. IX. VII. 632, facsimile: Muz. ltár; I.

NyK. XXXIII. 329.), épúgy hívhattak mást *Bahac* = *Bács*-nak is. Az *-aha-* jelölés után a következő fok az *-aa-*, s végül az *-a-*. E fejtegetéshez még csak azt jegyzem meg, hogy a XI. és XII. században a hosszú m. *á*-nak *a* volt a jegye. A *Bács* szó *á*-jánál tehát a jelölésbeli fokozatok ezek: gör. *-αα-*, lat. *-acha-*, *-aha-*, *-aa-*, *-a-*.

b) *Szár*. A veszprémi apáczaak 1109-i görög alapítólevelében *Σαγαρβρον* (2-szer fordul elő a MP.-ban, v. ö. GYOMLAY, Szent István veszprémvölgyi donatiójának görög szövegéről 11, 12. l., az OL.-ban állítólag *Σαγαρβρον*, *Σαγαρβριον* olvasható) faluról van szó. A latin átiratban a falu *Zaarberin*-nek (v. ö. MP., OL.) van írva, később pedig *Zarberen*-nek (CSÁNKI, III. 222.). Mivel ezt a falut ma *Vörösberénynek* hívják, jogunk van feltenni, hogy a görög *σαγαρ*: lat. *zaar*, *zar* itt «vörös»-et jelent. Eredetére ez a szó aligha egy azzal, a melyet a Beszterczei és a Schlägli szójegyzék így értelmez: «*croceus — zar*», s a melyhez SZAMOTA (NyK. XXV. 162.) ezeket az oklevélbeli adatokat közli: «1332-ből: equum *sar* colorem, 1357-ből: duo equos suos *zeg* et *zar* coloris». A «*calvus*» jelentésű *szár*-hoz is alig van köze a szónak, a mely *szár* szó kicsinyítő képzővel ellátva *Szegszárd* város helynevében van (v. ö. SIMONIS DE KEZA II. 4: Bela «in suo . . . manasterio dicto *Steugzard* [sajtóhívia lesz: *Sceugzard* h.] sepelitur. Hic enim caluus erat, et colore brunus, propter quod suum monasterium diminutive, sicut erat ipse corpore dispositus, sic uocari iussit». ENDLICHER, Mon. Arp. 116. l.). A *Bács* hosszú *á*-jánál felhozottak alapján a m. «vörös»-et jelentő *szár* szónak, melynek eredetéről mit sem tudok, következő, történeti sorrendben feltehető írott alakjai voltak: gör. *σαγαρ*: lat. **zachar*, **zahar*, *zaar*, *zar* (*szár*).

c) *Bátor*. SZAMOTA-ZOLNAI Oklevélszótára 1138-ból (1329. évi átirat alapján) *Bahatur* (olv. *Báhátor*) személynevet közöl. Kétségtelen, hogy idevaló az 1086-i (Okl. szót. szerint: 1095.) oklevél *Buatir* (pellifex) személyneve is. Ha már most figyelembe vesszük, hogy a mi *bátor* szavunkkal egyező alakok közt háromtagúak is vannak (v. ö. oszm. *behādir*: athlète, héros, brave, courageux, mong. *baγadur*, orosz *bohатырь*, kisor. *bohатырь*), feltehetjük, hogy *bátor* szavunk *á*-ja eredetibb *-acha-* > *-aha-* > *-aa-*ból való.

d) Ide sorolom végül *Ábrány* nevű helyneveinket, a melyek kétféleképp magyarázhatók: 1. Lehetnek e nevek az ol. *Abramo* alakból való átvételek (v. ö. 1141—61. és 1171. átírt okl.: *Abram*),

s akkor az *Ábrány* nem ide tartozó példa. 2. Lehetséges azonban, hogy ezen szó *-á-ja -aha- > -aa-*n keresztül lett *á-vá* a mi nyelvünkben. Ezt látszik bizonyítani az a körülmény, hogy legrégebbi hiteles emlékeinkben ez fordul elő: 1079—80: *Abraham* (v. ö. FEJÉRPATAKY, Oklev. II. István korából 7. l.), 1200. tájáról való okl.: *Abraam* (muz. levélt.), HB.: *abraam*.

Az eddigiekből kétségtelenül kitűnik, hogy néhány jövevény-szóban a mai hosszú *-á-* eredetileg *-αγα-, -acha-, -aha-, -aa-* volt. E hosszú *á* tehát két szótagból eredt. Megjegyzem, hogy az olyan adatokat, mint *Johannes, Joannes: János*, valamint *savanyú: sönyó* (a hol *-ava- < ó*, ugyanígy *-eve > ő: tő, vő*) szándékosan mellőztem.

β) Magashangúak.

a) *Tuhutum: Tétény, Tétény*, l. feljebb.

b) *Lél*. Pozsonyi krónika: *Lehel* (v. ö. M. FLORIANUS, Fontes dom. IV. 23; ez alakváltozat előfordulása helyére KARÁCSONYI volt szíves figyelmeztetni, s egyúttal arról is értesített, hogy «Nem Lehel, hanem Lél» czímen régóta cikket akar írni, de egész a mai napig szándékát nem valósíthatta meg), Képes Krónika: *Leel*, ANONYMUS: *Lelu*, St.-Galleni évkönyvek: *Lele* (PERTZ, Mon. Germ. SS. I. 79.), KÉZAI: *Lel*. Ha már most figyelembe vesszük, hogy a mai komárommegyei Érsek-*Lél* és Nagy-*Lél* község nevét szintén *Leel-*nek is írták (v. ö. CSÁNKI, III. 506.), s ez az *-ee-* nem hosszú *-é-*t jelölő jegy, mert a mai hosszú *é* régen vagy *e-*vel, vagy *ei (ey)*-vel volt írva, ha továbbá eszünkbe juttatjuk, hogy Biharmegyében még a XVI. században virágzó család volt a *Lélfy* család (KARÁCSONYI értesítése), akkor bátran állíthatjuk, hogy *Lehel, Leel, Lel* mai nyelven *Lél* (említve már SÁNDOR I. Sokféle VIII. 199.). E szóban tehát a hosszú *é -eche- > -ee- > -e-*nek volt írva. Tekintve azonban, hogy az *-á-*nál az *-aha-* régebbi foka *-acha-*, tekintve, hogy a mai *-h-* XI. századi jegye *-ch-* (l. alább), bátran feltehetjük, hogy a *Lél* szónál az *-é-* helyén a legrégebben *-eche-* volt. Ez az *e* jegy zárt közép *ë*, a mely váltakozik az *ö*-vel (v. ö. *Tuhutum* és *Techtum*).

A *Tuhutum: Tétény, Lehel: Lél* alapján tehát azt állítom, hogy a két, kétségtelenül idegen eredetű személynévben az *-é-*nek a latinbetűs írásban a következő jelölései voltak: *-uchu-* (*u = ö* hang, változat: **eche-, -e- = ë* hang), *-uhu-* (*-ehę-*), **uu-* (*-ee-*, két szótag, és nem hosszú *ő* vagy *é*).

Ha már most e jelölésbeli sort figyelembe vesszük, igen valószínű, hogy ide való a következő rejtelmes szó is:

c) *Uchuga* (1079—80. okl.: Abraham *uchuga*, FEJÉRPATAKY, Okl. II. István kir. korából 7. l.) | *Homines libertos... uulgo uhvg* (1131—41. okl., Pannonh. Szt.-Ben. r. t. I. 595.) | *Unum uhugi* Tomas (1141—61. okl., M. Könyvszemle, új foly. I. 18. l.) | *Illi captiui uhg nominantur* (XIII. sz., KÉZAI: De nob. adv., ENDLICHNER, Mon. Arp. 130.). — Nem akarok e szóról részletesebben írni, de megjegyzem, hogy az *uhg* adatbeli *e* a szó magashangúsága mellett tesz tanúbizonyságot.

Az *é* tárgyalásánál szántszándékkal mellőzöm azokat az eseteket, a mikor egy *é* két nem egyforma magánhangzóval bíró szótagból eredt (v. ö. régibb magy. *sér*: sír, sepulehrum = 1055-ben: *siher*, később *seyr*, *seer*, *ser*; NyK. XXV. 142, XXX. 274: *cser. šigér*, *šigar*, *šügár*), vagy pedig, a mikor régibb *-eve*-nek a mai nyelvben *-ö*- megfelelése van.

Ezek után kimondhatjuk, hogy az *-á*- és *-é*- a fent tárgyalt szavakban a következő jelöléseken ment keresztül:

-á:- gör. -αγα- | lat. -acha- | -aha- | -aa- | -a-
-é:- | *-eche- (*-uchu-) | -ehe- (-uhu-) | -ee- (-uu-) | -e-.

Ezen írásbeli sorozatból azt látjuk, hogy

a) A görög γ-nak a latinban *ch*, *h* felel meg;

b) A mi latinbetűs írásunkban régebben *-ch*-val van írva, később *h* a jele. Ezt a tételt egyébiránt még két igen fontos tény nyel bizonyíthatjuk:

α) Sok olyan szóban, a melyben ma *h* a hang, legrégebben *ch*, később *h* volt ennek a jele; ilyen példák:

1. *Bihar*: 1086-i bakonybéli összeírás: Faber *Bichor* | 1111-i zobori okl.: Syxtus episcopus *Bicharensis*, u. o. Saul de *Bichar* | 1135: *Bichoriensis* | 1186: Esau *Bichariensis* comitis | 1198: Mica *Bichoriensi* comite | Váradi reg.: *Bichor* || 1193: Both comite de *Bihor* | 1201: comite de *Bihor* | ANONYMUS: 19, 20, 50, 51, 52. cap.: *Byhor* (egyszer a 19. cap.-ban *Bicoriensy*, erről alább).

2. *Mihály*: 1135: Homo cond. *Michal* | 1152: *Michal* | 1198: Predium . . . *Michal* || Marg. Leg. 65, 94. stb.: *Myhal*.

3. *Tihany*: 1055: In loco . . . *tichon* super balatin | V. s. Ger.: 21. §.: *Tychonicum* | ANON. 49. c.: ad *Thyon*, KÉZAI: *Tyon*.

V. ö. még HB.: *zoboducha*, kódexeinkben: *zabadoha*; *-ocht-*: *oht* (*-oht*: *-ít*) stb.

β) Hogy a mai *h* régebben *ch*-nak volt írva, azt bizonyítják az olyan másolásbeli hibák, a hol a mai *h* helyén a kézirat *c*-t ír, világos jelétül annak, hogy az eredetiben *ch* volt; ilyen példák ANONYMUSNÁL: 19. cap.: «De duce *bycoriensy*» (tollhiba: *bychoriensy* helyett), u. o. 24, 27. cap.: *Bucna* (tollhiba *Buchna* helyett, más emlékeinkben elő is fordul a *Buchna* és *Buhna* írás, ma Bonyha helynévben maradt nyoma), 22. cap.: *zyloc*, *ziloc*, ma *Zilah* (eredetibb *Ziloch* helyett), 24, 25, 26. cap.: *blacus*, *blacorum* (tollhiba *blachus* helyett, egyszer elő is fordul *blachii*, ma *oláh*) stb.

A *ch*, később *h* jeggyel írt betű hangértékére v. ö. SZINNYEI, A magyar nyelv⁵ 71—73. lapját, a hol a HB. *chomaw*, *choltat*, *mulchotia*, *michael*, *zoboducha*, *charmul* helyesen vannak *h*-val olvasva. A mi példáink közt is vannak olyanok, a melyeket *h*-val kell olvasnunk (a másik értékre nézve l. alább). Itt csupán a jelölés eredetére akarok két megjegyzést tenni:

1. A vulg. latinban, valamint az olaszban a *ch* jegy *k'*, illetve *k* értékű volt, ellenben az ó-szlovén Freisingeni emlékekben a mai szlovén *h* hang magánhangzó közti helyzetben szintén *ch*-val van írva (v. ö. VONDRÁK, Fris. pam.: *lichogeden*, *lichodiani*; a mai szlovénben nincsen *ch*, csupán *h* hang).

2. A Bács: *Bahac*, *Bachaf*-féle írásos alakok megmagyarázásánál nem szabad hivatkozni a lat. *nīl*: *nihil* (XIII. század folyamán *nichil*), *mī*: *michi* (XIII. száz. folyamán *michi*, v. ö. még *vēmens*: *vehemens*, *cōrte*: *cohorte*) analógiákra, mert e szavak a görögben kéttagúaknak vannak írva (Παγαρτιον, Σαγαρ-). S a mi a görögben α előtt γ-val van írva, az a latinbetűs írásban legelőször *ch*-val, később *h*-val van jelölve. Ez a γ: *ch*, *h* jelölés vezessen át a következő fejtegetésekhez.

* * *

A következő sorokban részletesen fogok szólni a szóvégi ó, ő hangnak XI—XIV. századi jelöléseiről, mégpedig azon szavak alapján, a melyek nomen verbalék (v. ö. *szántó*), vagy pedig -ó, -ő végű török jövevényszavak (v. ö. *ünő*).

A) Szóvégi -ó (-ó), -ő (-ő):

a) *Disznó*: 1055: *alius locus qui gisnav dicitur* (NyK. XXV. 133.) | 1266—97: *gesnov* | 1267—1380: *gyznou* | 1364: *gyzno* |

1390: *Dyzno* (v. ö. SZAM. ZOLN. Okl. szót.) | Schlägli és Beszterczei szójegyzék: *dizno, diznó*. — A szó török eredetű jövevény (v. ö. csuv. *sisna*); *-k-n* végződő, tehát zárt végszótagú alakja nincs kimutatva. A *gy > d* megfelelésre v. ö. *Gyécsa*: *Décse, gyió*: *dió*.

b) *Mogyoró*: 1055: *munorau* kereku, u. o.: *monarau* kerekv, u. o.: *monarau* bukurea | 1193: *moinnerov* kerek | 1256: *monorokerek, munuroufa* | 1267: *monorofa* | Schlägli és Beszt. szój.: *monaro, monyaro, moniarofa*. Török eredetű szó (v. ö. csuv. *mírë*, alapalak: **mijirik*, NyK. XXI. 122.), melynek végső *-ó*-ja nincs kellően megmagyarázva.

c) *Szántó*. XI. századi előfordulását l. B) a) alatt. XII. század: 1109: uillam *zamtou* (MP., OP.-ban: *zamtov*, v. ö. FEJÉRPATAKY, Kálmán kir. okl. 33. l.; CSÁNKI III. 251. l.); 1157—58: *Zamto* (eredeti okl., v. ö. FEJÉRPATAKY, III. Béla kir. okl. 28. l.) | XIII. század: Várad reg.: *Zamtou, Zumtou* és *Zanpto*; 1234: *zamtou* (Tolna-m. CSÁNKI, III. 450.); 1236: *predium quoddam nomine samtow situm in parochia Zaladiensi* (CSÁNKI, III. 24. l.); 1245: *Sebretus de Szamtou* (Sopr.-m. okl. I. 20, idézve Századok XXXVIII. 249. l.). Szóvégén *-o*-val: 1157—58: *zamto* (l. feljebb); 1201: uillam *samto*, u. o. uille *samto* (Muz. levéltár; a hely Fejér-m.-ben volt, CSÁNKI, III. 346.); 1255: villa *zamtho*, 1272: *possessio zamtho* (CSÁNKI, III. 24. l.). *Szántó* nevű községünk mindig igen sok volt (v. ö. CSÁNKI, I. 15, 69, 107, 200, 525, 549, 622, II. 208, 523, 642, III. 103, 513, 630, 686.), s így itt az *-ó* jelölését elég pontosan megfigyelhetjük. A szó hangalakjára egyelőre azt a megjegyzést teszem, hogy a XI—XIII. században *-mt*-vel hangzott a szó, az *-nt*-re a legrégebb adat 1295-ből való (v. ö. CSÁNKI, III. 103; hasonló igék *szánt*: *számlik*-on kívül nyelvünkben: *hánt*: *hámlik*, *bont*: *bomlik*, *hint*: *himlik*, *ont*: *omlik*, *ront*: *romlik*).

Arra, hogy a szóvégi *-ó* egykor a magyarban *-ou*-val, azután *-o*-val volt írva, elég példa van az Okl. Szót.-ban és legrégebb összefüggő nyelvelmünkben; hogy azonban az *ou* jelölésmódnak régibb foka *-au*, arra a fentebb idézett *disznó* és *mogyoró* adatokon kívül alig van példánk. Hogy azonban a hosszú *-ó* más helyzetben is részben *-au*-nak volt írva a legrégebb időben, arra nézve felhozzuk még a következő eseteket:

α) *Próna*: 1113: *De Prauna est terminus fluvius Polireca* (v. ö. FEJÉRPATAKY, Kálmán kir. okl. 60. 870. l.); ez a hely Tót-

Próna ma (Túróc vm.), s tótúl most is Slovenské-Právno-nak hívják (v. ö. Német-Próna = Deutsch-Praben).

β) *Marót*: 1138: *Maraut* (SZINNYEI, M. Nyelvhasonl.² 75. l.), ANON.: *Morout*, 1436, 1446: *Maroth* (CSÁNKI, II. 627.). Az -ót és -ód végű nevek egy része pótlónyújtással jutott hosszú -ó, ő-jéhez (v. ö. *Fonyód*: 1083—95: *Funoldi* | *Gyirmót*: 1232: *Gurmolt*, CSÁNKI III. 549, v. ö. még *Csót*, *Rátót*, u. o. III. 226, 248; *Bozsód* = Vár.Reg.: *Bosold*), úgyhogy itt tehát soha sem lehet *au* írást találnunk.

γ) *Pósa*: 1135: *Pausa musvniensis comes* (v. ö. Marg. Leg.: 209: *pausa vr*), 1222: *Pousa* (borsodi comes), 1229: *Pousa* (vasvári jobbágy).

δ) A szláv szóvégi -*av*, valamint szóközépi -*av*- (a *v* szótagzáró) a mai magyarban *ó*-nak hangzik (v. ö. *ó*: *avul*, *ócska*: *avicska*, KÉZAINÁL: *Ou*-buda), régen azonban *au*, *ou*, *o*-nak volt írva; ide való példák a többek közt: *Szalók*: szláv *Slavko*: ANON.: *Zoloucu*, 1086: *Zlaucu* (a Pannonh. Szent Ben. r. t. VIII. 270.) | *darócz*: 1249: *De panno darouch*, 1493: *darocz* (SZAM. ZOLN.: Okl. szót.; v. ö. helynevekben *Darócz* = *Dravec*, *Dravcy* = *Solymár*, *Várad* regstrom: *Drancy* talán *Dravcy* helyett *Darócz*) | *csóka*: 1211: *choucha*, 1240: *Covka*, 1337: *choka*: szláv *čavka*. Szó végére v. ö. 1111: *Jarefcslau*; 1116—1131: *pristaldus bratislou* (v. ö. FEJÉRPATAKY, Okl. II. István kir. korából 20. l. és NyK. XXXIII. 309.), később *Lazlo*.

Ennyi adattal már most valószínűvé igyekeztem tenni, hogy a szóvégi, s részben szóközépi -*ó*-k egy részének latinbetűs írásunkban ez a jelölés-története:

1. XI. század: -*au* (-*av*): *gisnav. munorau, monarau* (két-szer); szó közepén: *Prauna, Maraut, Pausa* (e három példa a XII. század elejéről való) és az -*av*-val való szláv szavak.

2. XII. század és XIII. század első fele: -*ou* (-*ov*): *zamtou* (*zamtov*) | *adou, aytou* (e két példát l. Okl. szót.) | HB.: *uolov, iarov* | ANONYMUS: 31. cap.: *Heuyou* (ma: Héjő), 14, 16, 17, 22, 31, 33. cap.: *Souyou, Souiou* (később: *Soio*), 32. cap.: *purozlou* (ma *Poroszló*: 1253-ban *Prozlav*) stb. Szó közepére v. ö. *Zoloucu*: *Szalók, covka*: *csóka, darouch*: *darócz* stb.

3. A XIII. század második felétől a XVI. század első feléig: -*o*. A fentebbi példákon kívül v. ö. Schlägli szój.: *chapo, borso, vthalo, arato* | Ehr.-kód.: *ualo* (v. ö. Nyelvemléktár VII. 32, fac-

simile) | Münch.-kód. : *valo* (facsimilén, ZOLNAI, Nyelveml. 124. l.) | Orth. Vngar. 1549. évből: 4. l. : *also, ollo, onto* stb.

A magashangú szavaknál a szóvégi *-ő* legrégebben *-eu (-ev)-val* van írva (v. ö. SZAMOTA-ZOLNAI: Okl. szót.: *fertő*: 1055: ad harmu *fer-teu*, 1193, 1200. k.: *fer-teu*, 1217, 1412: *fer-tev* | *fő*: 1055: sar *feu*, 1086: churchu *feu*, 1109: sciget*fev* | v. ö. még: 1198: cum ma filia nomine *emelev*, u. o. cum uxore *scereteu* | KT. szal.: *scereteu*, KT.: *sceplev*). Ez a jelzés eltart a XIII. század végéig, akkor azután a XVI. század elejéig túlnyomóan *-ew* a jelzés (v. ö. 1333, 1472: *fer-tew*, *fer-thew*, 1261—1480: *few*, 1476: Ewz-*few* | Ehr.-k.: *ebellew* stb.). Ez *-ew* jelzés itt-ott váltakozik a pusztá-*-w*-vel (v. ö. Schlägli szój.: *cheuelw*, *emlw*; 1266: *fw* = *fő*, *fej*). A XVI. században fellép az *-eo, -ő* jelzés, a mely utóbbiból való a mai *ő* (v. ö. Orth. Vng.: *tömlő, szőlő*, 1545: *fer-teo* stb.). A mai szó-belseji hosszú *-ő* nagyjában ugyanezen jelölésbeli fokozatokat mutatja (v. ö. SZAM. ZOLN. Okl. szót.: *Kőrís*: 1055: *Keuris*, 1240. kör.: *kevrus* hegy, 1411: *Kewres*, 1426: *kwrus*, 1507: *kwrews* fa | *kőrös* fa, NySz. | HB. *timnucebelevl* stb.).

A szóvégi *-ő* jelöléseinél csak egyet kell megemlítenem, s ez az, hogy az *-ő* helyén itt-ott *-e* betűt is találunk, pl.: *csengő?*: 1295: *chenge*, 1467: *ferthe* hel (SZAM. ZOLN. Okl. szót.) | Schlägli szój.: *zwe* (szülő), *teremthe* (teremtő), *neze* (néző), *verefen* (verő-fény), *eueze* (evező), *belche* (bölcső), eb *zele* (eb szöllő) stb.

B) Szóvégi *-ó, -ő* (*-ó, -ő*):

a) *Szántó*. Ismeretes dolog, hogy Szent István királynak görög nyelvű adománylevele az 1109. évből való másolatban (két példányban) ismeretes. Az egyik példányt a M. N. Múzeum levéltára őrzi, a másikat az Országos Levéltár. A múzeumi példányban (v. ö. GYOMLAY GY.: Szent István veszprémvölgyi donatiójának görög szövegéről 12, 17. l.) kétszer fordul elő *σαμτὰγ, σάμταγ* birtok («esetleg *σαμτὰγ*-nak is olvashatni» írja GYOMLAY), a mi a latinban *zamtou*-nak van írva (v. ö. A) c) alatt). Ennek a falunak Veszprém megyében kellett feküdnie, s tényleg Csánki művében találunk erre útbagazítást (v. ö. Csánki, III. 251. l.).

Mi lehet már most a *σαμτὰγ, σάμταγ* («esetleg *σαμτὰγ*»)-beli *-αγ*? Erre három lehetőséget hozhatok fel: 1. A *σαμτὰγ, σάμταγ* alakokat másolási hibának lehetne tartani *σαμταω* helyett (v. ö. hogy állítólag az Orsz. Lev. példányán *σαμτων, σανατων* olvasható,

FEJÉRPATAKY, Kálmán kir. okl. 33. l., GYOMLAY szerint az Orsz. Lev. szövege olvashatatlan s teljesen hibás), s akkor latinus átírásban *zamtav*, *zamtav* volna a szó, a mi megfelelné a későbbi *zamtou*, *zamto* XI. századi írása módjának. 2. Lehetséges, hogy a $\sigma\mu\tau\alpha\gamma$ tollhiba $\sigma\mu\tau\alpha\chi$ helyett (v. ö. alább: Γεναχ: *Jenő*, *azah*: *aszó*) vagy (de ez legkevésbé valószínű) 3. $\sigma\mu\tau\alpha\varsigma$ helyett (ez utóbbi azért valószínűtlen, mert az $s = \sigma$, tehát lat. *u*; a szó tehát $\sigma\mu\tau\alpha\sigma\upsilon$ volna).

Mind a három lehetőséget azonban lerontja az a tény, hogy a mi a görög kútfőkben γ -val van írva (v. ö. Παράρτιον, Σάγαρ), az a latin emlékekben *-ch-*, *-h-*-val van jelölve (v. ö. *Bachaf*, *Bahac*, *Baach*, *Bach*: *Bács*). Márpedig találunk olyan latin betűkkel írt *-ó*, *-ő*-végű magyar szavakat, a melyeknek a végén *ch*, *h* szótagzárást jelölő betű van írva (v. ö. itt *b*) *c*) *d*) *e*) eseteket). S ez a jelölés megmagyarázódik a görög γ -nak újjörög ejtéséből. Az újjörög γ hangértékéről SIEVERS-nél (Phonetik⁴, 322. §.) ezt olvassuk: «Dem [vorderen gutturalen] *x'* entspricht als stimmhafter Correspondent das *z'* = neugriech. γ . Es ist der Laut, den man in Norddeutschland für inlautendes *g* nach *a*, *o*, *u* z. B. in *Tage*, *Bogen* hört (im Auslaut spricht man ganz diesem *z'* entsprechend stimmlos *x'*: *tāx'*, *bōx'*». E szerint az újjörög γ -val jelölt hang zöngés, gutturalis' [mediopalatalis] spirans (v. ö. SZINNYEI, M. nyelvhasonl.² 16. l.; BALASSA, M. Fonétika² 97.).

b) *Aszó*. 1055: *postea nogu azah*, u. o. ragozva: *fizeg azaa* (későbbi írásos alakjai: *ozou*, *azow*, *azo*, l. SZAM. ZOLN. Okl. szót.). SZAMOTA szerint a szó az *asz*-ni ige származéka, míg GOMBOCZ azt bizonyította, hogy a szó török jövevény (Nyr. XXIX. 54: *kirg. asū*, *tölös. sor. ažík*, *tel. ažu*; ez ellen az egyezés ellen szól az *sz* és *z* megfelelés).

c) *Menő*. 1055: *feheruuaru rea meneh* *hodu utu rea* | 1337: *Bethlembe mene wlcha* | 1401: *Chabara mene wth* ... *Iwan feldere mene wth* | 1412: *Alfalura meneben* (v. ö. SZAM. ZOLN.: Okl. szót.) | Schlägli szój.: *gaton mene vth*. A XV. századtól *menew* írás is előfordul.

Az 1055-i *meneh* adatra megjegyzem, hogy ez oklevélben még egy *-eh* végű szó fordul elő, s ez a *Woitech* személynév. E szó összetett szó, melynek *-tēch*: szlovén-horvát *-teh* (v. ö. NyK. XXXIII. 334.) az utótagja. Olvasni *-teh-* vagy *-tēh-*nek olvasandó.

d) *Űnő*. Kézainál Hunor és Magor édesanyja neve *Eneth-*

nek és *Enee*-nek van írva (v. ö. HFK. 478. l. kétszer, 490. l.). Az a nézetem, hogy az *Eneth* másolásbeli tollhiba **Enech* helyett. Az, hogy a *-ch*-jegyet másoláskor *-th*-nak írták, nem példátlan eset (v. ö. pl. 1265-ben *Bohdath*, helyesen *Bohdach*, ma *Bodok*, Századok XXXVIII. 241. l.; Szent László 3. törvénykönyvében az egyik kéziratban *uzbeth*, a másikban *wzbeq* fordul elő; az *uzbeth* másolási hiba *uzbech* helyett, v. ö. ZÁVODSZKY, A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények 174. l.); a későbbi *Enee* alak is az *Enech* mellett tesz tanuságot. Hogy ez az **Enech*, *Enee* alak mai nyelvünk *ünő* szavával azonos (v. ö. Beszt. szój.: *yne*: vacca, Schlägli szój.: *ine*: vacca), azt a kutatók többször hangsúlyozták (v. ö. NAGY GÉZA cikkét a Pallas Lex.-ban). Ezen föltevés helyesége mellett analógiaként felhozhatók a következő, ma állatot vagy állati működést jelölő régi magyar női nevek:

1. *Emse*: ANONYMUS 3. cap.: *filiam nomine emesu* (v. ö. *emse* és *eme*: nőtény, koczadiszná, MTsz.). Ugyanide való szerintem a következő adat is: 1198: *cum una filia nomine emeleu* (ma a szó *emlő*: tkp. «szoptató»; a szóbeljei nyílt szótagban álló hang kiesésére v. ö.: ANONYMUSnál: *zecuseu* = ma *Szekcső*, *Turobag* = ma *Torbágy*, *umusouer* = ma *Omsó-ér* volna, *tucota* = ma *Takta* stb.).

2. 1177: *Edlelmes coniunx*. A Nyr. XXXII. 233. lapján adott magyarázat szerint az «elleni» ige származéka. A következő két analógia alapján: 1141—61: *puella serelmes* és 1198: *cum uxore sua scereteu*, bátran állíthatjuk, hogy az *Edlelmes* mellett volt *Edleu* = *ellő* női név is.

Az 1. és 2. alatt felhozott példákhoz szabályosan csatlakozik az *Enech*, *Enee*, *yne*, *ine*: *ünő* szó is. Az *ünő* török jövevényszó, s a csuvas kivéve (v. ö. csuv. *inä*, *ene*: tehén) a törökségben *-k* vagy *-ch* hangon végződik (v. ö. oszm. *inek*, alt. *inek*, kond. *nek*, jakut *inax*).

e) *Jenő*. Okleveleinkben többször előforduló helynév a *Jenő* (v. ö. CsÁNKI, III. 213. l.). A legrégebb latinbetűs példát 1138-ból tudom idézni; ez oklevélben ez áll: «de uilla *Jeneu*», u. o.: *tercia uilla ciuilium posoniensium que uocatur Jeneu* (v. ö. Marg. Leg. 202: «az *teu* by *keu*zevl *ada* az *jeney* *reuet* *faluyauual*»). A *Jenő* helynév eredete szerint egy a Constantinus Porph.-nál előforduló Γέναχ személynévvel (v. ö. HFK. 125. l., olvasd: *jenach*- vagy

gyenach-nak, SZABÓ K., Kisebb tört. munkái I. 166. l.). A szó eredetét nem tudom, de tény, hogy a mai *-ő*-nek a szó görög átírásában *-αχ* a megfelelője.

Az eddigi fejtegetések alapján nagyon valószínűnek tartom, hogy ide való a következő példa is:

f) Szent László 3. törvénykönyvében ezt olvassuk: «Rerum fugitivarum (a másik kéziratban: furtivarum) collector, quem vulgariter *joccedeth* (más kéziratban: *jocterdeh*) dicunt, quitquid colligit, ad civitatem eiusdem provincie congreget . . . dua partes fugitivorum hominum, *ioch* (a másik kéziratban is *ioch*) scilicet donentur regis pristaldo» (v. ö. ZÁVODSZKY, A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények, 177. l.).

Mi lehet ez a *joccedet*, *jocterdeh*? A szó magyarázatával többen foglalkoztak (legutoljára HUNFALVY, NyK. V. 275. s köv. l., itt közölve van, hogy a két kézirat e szavát ki miképp közölte a törvények kiadásában), de sikertelenül. Nézetem szerint a szó helyes megfejtéséhez a következőket kell figyelembe venni:

A «rerum fugitivarum collector» = *joccedeth*, *jocterdeh* összetett szó; az összetétel előtagja a *ioch* szóban keresendő, a mely nem lehet más, mint *jó* (bonum, das gut), melynek régi írása *jou* (*jov*), a XI. századi jelölése pedig vagy *jau* (*jav*; ez a jelölés a valószínű a szó eredete miatt), vagy *jach* (*jah*).

Az összetétel utótagjára helyes alaknak a XV. századi, tehát legrégebbi *joccedeth* tekintendő. Ez utótag helyes olvasásához a következőket kell megjegyezni: α) A *jocterdeh* alak *h*-ja valószínűvé teszi, hogy a *joccedeth*-beli *th* tollhiba *ch* helyett (v. ö. *ünő*-nél). A kéziratokban *c*-nek *t*-vel, *s* *t*-nek *c*-vel való felcserélése másolás alkalmával közönséges dolog. Ennélfogva a *joccedeth* helyesebben **joccedech* (a *h* régebbi jelzése *ch*, v. ö. a hosszú *-á*-, *-é*- tárgyalásánál), míg a *jocterdeh* helyesebben *joccerdeh*. β) A régibb alak, mint említettem, *joccedeth*, illetve helyesebben **joccedech*. Azonban így is hibás az alak; de tudva azt, hogy a XI. század végén és a XII., XIII. században *e* és *i* előtti mai magyar *sz* hangot *sc*-nek írták (még régebbi jelzés: *z*, v. ö. 1055: *zenaia*, *ziget*, *zilu*), a mely *sc* nagy ritkán egyszerű *c*-vel is váltakozott (v. ö. 1109. OL.: *scigetfev*, 1198: cum uxore sua *sceretev* stb.; 1193: ad *cenholm*, v. ö. SZAM. ZOLN. Okl. szót. *halomnál*; 1113: *Celsan*, ma falu *Szolcsánka*, lásd FEJÉRPATAKY, Kálmán kir. okl. 55—62. l.; ANON. 45, 57:

Wacil = *Vaszoly*), jogunk van feltenni, hogy a szó helyes alakja a XI. század végén, XII. elején **jauſcedech* (később **jouſcedeh*, **jofcedeh*; szóközépi ó-ra v. ö.: ANONYMUS: *Souyou*, később *Soyou*, *Soio* | nb. **jachſcedech* valószínűtlen) volt. A szó különböző kéziratokban vándorolva XV., illetve XVI. századig a felismerhetetlenségig tollhibás alakká lett. S ha már most az *enech*: ünő, *meneh*: menő alakokkal összekapcsoljuk, kénytelenek vagyunk azt mondani, hogy az összetétel utótagja mai nyelvünkön: *szedő*.)

A *joccedeth* tehát valójában a «rerum... collector» fordítása.

Az a)–f) alatt felsorolt példákon kívül más hasonló adatokat nem ismerek (nem tartozik ide *Elleh*, l. *ellik* alatt Okl. szót., *Elseh* Nyr. II. 16. hibás alak *Elleh* helyett).

Összefoglalva az eddig mondottakat, török jövevényszavaink egy részének szóvégi mai -ó-, -ő-je, valamint az igenevek egy részének -ó-, -ő-je a következő jelölésbeli fokozatokat tünteti fel:

-ó: gör. -αγ | lat. *-ach, -ah | ... | ...

-ő: gör. ?-αχ | lat. -ech, -eh | ee | e.

Az -ee, -e jelölésbeli fokozatoknak az -ó-sorban *-aa, -a volna a megfelelője. Látszólag van is rá példa a Gyulafehérvári Glosszák *walacnok*, *walaknak* (kétszer = *valóknak*, Apor-k. LXI. zsoltár 6, 10: *vala* bizon), s a Münch.-k. *meltac*, *meltakat* (Luk. XXI. 36, XXIII. 41: *méltók*, *méltókat*) adatában. E példákat ugyanis úgy lehetne felfogni, hogy régebbi **valach*, **valah*, **meltach*, **meltah* alakok maradványai. Az -a(a)ch, -a(a)h: mai -ó, -ő megfelelések-nél aztán lehetne hivatkozni a következő analógiákra: *holló*: vog. *zulax*, stb. | *tapló*: vog. *taplax*, *tāplax* | *oláh* = a csángóknál *valá* (MTsz.), a székelyeknél *alá* (Nyelvész. füz. 13:30 | *Pásztó* = ANONYM. 33. cap. és Váradi reg.: *pasztuh* | *ráró* = cs. t. *rároch*, ugyanígy t. *hajdúch*, *fatuch*, v. ö. *lapú*: *lopúch* || *Imre*, *Detre*, *Hedre*, *Orli* = régebbi alakok: *Imbreh*, *Detrich*, *Hedreh* = v. ö. ném. -rich (a szláv szóvégi *h* eltűnésére v. ö. VUK, Srpske nar. poslov. XII—XXVI. l.), *Vétye* = Váradi reg.: *Veytech*.

*) E fejtegetés meg volt írva, mikor NAGY GYULA, a Századok nagyérdemű szerkesztője arra figyelmeztetett, hogy a szót ő is, PAUER is nagyjában hasonlóan fejtették meg. NAGY GYULA szerint (v. ö. Corpus juris hung., szerk. MÁRKUS D. 1899, I. 83.) a *joccedeth* = *jogszedőt*, míg PAULER szerint, a ki azt állítja, hogy a Thuróczy-kodexben *joccedech*-nek van a szó írva, a szó «jók-szedők»-nek olvasandó (A magyar nemz. tört. I. 568.).

Ámde az egészet ierontja az a tény, hogy a görögbetűs $\sigma\mu\tau\alpha\gamma$ a XII—XIII. század folyamán nem $*z\alpha m\tau a a$, $*z\alpha m\tau a$ alakban jelentkezik, hanem $z\alpha m\tau o u$ (későbbben $z\alpha m\tau o$) formában. A latinbetűs *azah* is a XII—XIV. század folyamán nem $*a z a a$, $*a z a$, hanem *o z o u*, *az o*. Más szóval nekünk azt kell felvennünk, hogy a mai magyar *-ó* legrégebben $-\alpha\gamma$, $-ah$ ($*-ach$) írott alakban jelentkezik, később $-ou$ ($-o$) az írott alak. Az $-ou$ és $-\alpha\gamma$, $-ah$ ($*-ach$) közt azonban kell egy közbeeső foknak lenni, s ez az $-au$.

A *szántó* szónál kifejtettem, hogy a $\sigma\mu\tau\alpha\gamma$ -, $\sigma\alpha\gamma\alpha\rho$ -, $\pi\alpha\rho\alpha\tau\zeta\iota\omicron\nu$ -beli γ újjörög γ hang. Ez pedig zöngés 'gutturalis' [mediopalatalis] spirans (a $\sigma\alpha\gamma\alpha\rho$: *szár*, $\pi\alpha\rho\alpha\tau\zeta\iota\omicron\nu$: *Bács*-féle összevonásra v. ö. RADLOFF, *Phonetik* §. 364.). A m. $\sigma\mu\tau\alpha\gamma$, *azah*-beli γ , h valószínűen ilyen zöngés 'gutturalis' γ hang, a melyből később u lett (v. ö. hasonló jelenségre a török nyelvekben: *taγ*, *daγ* kirg. *tau*, alt. *tū*; *baγ* kirg. *bau*, RADLOFF, *Phon.* 269. §.). A $\sigma\mu\tau\alpha\gamma$, *azah*-ból tehát $*z\alpha m\tau a u$, $*a z a u$ lett, később az $-u$ hatása alatt az a -ból o lett (v. ö. hasonló jelenségre a románságban SEELMANN, *Die Ausspr. des Lat.* 223. l.), tehát $z\alpha m\tau o u$, *o z o u*. Még megjegyzem, hogy a rokoni nyelvek közül a $\sigma\mu\tau\alpha\gamma$, *azah*-félékkel összevetendők az osztj. *veη* ~ m. *vő*, vog. *päy* ~ *fő*, osztj. *рәләη*, *пәләη* ~ *felhő* (v. ö. még: vog. *ńıyık*, *ńıy* ~ *nyü*, vog. *çötan*, *çatān* ~ *hattyú*).

Mindezek alapján kimondhatjuk, hogy a szóvégi *-ó*: $-\alpha\gamma$, $-ah$ -jából a magyarban sohasem lett *-á* (a *váláknak* alak tehát későbbi fejleménynek magyarázandó, v. ö. NyK. XXIX:3. l., SZINNYEI; ugyanígy az *-ech*, *-eh*-nek sem egyenes hangalakbeli folytatása az *é*, hanem csupán az *-ő* nyelvjárási változata).

* * *

Az eddigiek alapján bizonyítva (de nem bebizonyítva) látom a következőket:

1. A magyar helyesírás történetében a *-ch*-betűt később szabályosan a *-h* váltja fel. Ezt a jelölést látjuk szó belsejében két magánhangzó közt (v. ö.: *Bichor* : *Bihar*, *Tichon* : *Tihany*, *zoboducha* : *zabadoha*, *Bachas* : *Bács* stb.), valamint a *ch* : *h*-nak más-salhangzóval való kapcsolatánál (v. ö. *Buchna* : *Bonyha*, *Ochtum* : *Ajtony* stb.). Szó végén ez a következetesség nem mutatható ki oly pontosan (v. ö. *enech* : *ünő*, **joccedech* : *szedő*, de 1055-ben : *azah*, *meneh* : *aszó*, *menő*). Ugyanez áll szó elejéről is, a hol a XI. szá-

zadból jóformán csupa *h*-val írott alak fordul elő (v. ö.: 1055-ben: *hodu, holma, harmu, hig, hel, humuk, hurhu*, 1086: *hassag, hotar*, 1109: *er hat*, 1138: *holut wag* stb., de: 1086: *churhufeu*, 1113: *Chetmich*, később *Hetmih*, ma Hetmény Nyitra m.-ben, ugyanilyen *Chimudi, Himud: Himód*).

2. Arra a kérdésre, hogy a *ch: h* minő hangot jelölt, körülbelül a következőt felelhetjük:

a) A szavak azon részében, a melyben ma *h* az ejtés (v. ö. szó eleje: 1055: *holma, harmu*, HB. *chomuv*, szó belseje: *Michal: Mihály*, HB.: *mulchotia, ozchuz* stb., v. ö. SZINNYEI olvasását, M. nyelv⁵ 71—73.), *h* volt a XI. században is (tehát nem *χ*).

b) A *-cht- > -ht- > -jt* jelölésnél *-χ-, -χ-* volt a hang (magas hang után *-χ*, de mély hang után *-χ:* v. ö. SZINNYEI, NyK. XXXI. 470. l.).

c) Szó közepén néhány, nézetem szerint török eredetű szóban (v. ö. *szár, Bács, sér: sír, bátor* stb. zöngés ‚gutturalis‘ [mediopalatalis] spirans: *γ* volt a hang.

d) Szó végén zöngés ‚gutturalis‘ [mediopalatalis] spirans *γ* ejtés lehetett:

α) A török jövevényszavak egy részénél (v. ö. *enech: ünő*; talán bizonyíték a *bessenyő* név is, a mely görög forrásokban *πα-τῆραχίται* alakban jelenik meg, szlávokban *pečeněgi*, nomin. *pečeněgь*, latinokban *Bassi, Bisseni* mellett: *pezenegī, pezeneigī*, v. ö. GOLUBOVSKIJ, *Pečeněgi* 34. l.; 1086: *ad rus Bessenorum*, Leg. s. Steph. mai. 14. §: *Bissenos, Bessorum*, Leg. s. Steph. min. 7, 8. §: *Bissenorum*, Hartv. 15, 17. §: *Bessos, Bessorum*, Leg. s. Lad. 6. §: *Byssenorum*; ANONYM. 25: *a picenatis*, 57: *Bissenos, Byssenorum* stb.: v. ö. RADLOFF, Phon. 180. l. A török jövevényszók más része *-k-n* végződik nyelvünkben: *árok, bicsak, homok* stb.).

β) Az *-ó-, -ő-*végű igenevek egy részénél. Ennek az ejtésnek aztán szabályos folytatója az *u, ü* utóhangú diftongus (mélyhangúaknál: *-au*, s ezen a ponton összeesik más *-au-*kkal, s velük fejlődik *-ou-, -ó-vá*; nb. a székelyek közt hallható *tau, sau, jau* újabb fejlemény, v. ö. Nyelv. füz. 13: 25.) s végre a hosszú magánhangzó.

MELICH JÁNOS.

A XIV. századbeli oszmán-török nyelv.

(Első közlemény.)

A török népek közül — mint tudjuk — Kis-Ázsiában legelőször a Közép-Ázsiából származott *szeldsukok* alapítottak birodalmat a XI. század második felében. Birtokukban volt majdnem egész Kis-Ázsia, — kivéve a bizánczi császársághoz tartozó északnyugoti partvidéket, továbbá a trapezunti császárság kis területét északon és Ciliciát a délkeleti részen. Nyelvüknek emlékei csak a XIV. századból maradtak reánk, a mikor az egységes szeldsuk birodalom már több, kisebb-nagyobb önálló tartományra volt szakadva, melyekben egymástól teljesen független szeldsuk bégek uralkodtak. Az eddig ismeretes szeldsuk nyelvemlékek, melyek a szeldsukok lakta területen élt és írt szerzőktől valók, a következők: 1. A híres DSELÁLEDDIN RÚMI fiának, a Koniában élt SZULTÁN VELEDNEK *Rebábnáme* cz. munkájában levő, vallásos tartalmú költemény, összesen 312 sor, az 1305—1312. évekből. 2. Ugyanennek egy másik török költeménye, melyből azonban csak öt sornyi töredéket ismerünk.*) 3. A Kiršehir városában lakott ÁSIK pasának divánja vagy helyesebben *Garibnáme* cz. vallásos munkája versben, az 1330. évből. 4. Az 1340. évben kelt TEZKERET-ÜL-EVLIA, a mely egészen más munka, mint a csagatáj nyelven ujjur írással 1436-ból fenmaradt *Tezkere-i-Evlia*. 5. A Turkesztánból beköltözött *Sejkh Elvännak* «*Gülšen-i-ráz*» (a titok rózsaligete) című, perséből fordított verses műve, a XIV. század közepéről. 6. Végre

*) Ezt már közöltem a *Török nyelvemlékek a XIV. század végéig* cz. akadémiai értekezésemben (Ért. a nyelv- és széptud. köréből. XVIII. köt. 7. szám, a 26. lapon).

a *Báznáme* (sólymokról szóló könyv) című munka, a XIV. század közepe tájáról. Szerzője, MAHMUD IBN MOHAMMED EL-BARDSINI, az egyik szeldsuk tartománynak, t. i. Mentésé-nek, Bardsin nevű városában lakott s ezt a munkáját a tartomány fejedelmének, Mohammed ben Mentésének, rendeletére fordította persából.*) — Ilyenformán elég bőséges anyag áll rendelkezésünkre, hogy részletesen megismerhessük az egykori szeldsuk-török nyelvet mind hang- és alaktani tekintetben, mind szókincsében.

A szeldsukok után majdnem 200 év múlva, a XIII. század első felében, költözött be szintén Közép-Ázsiából az a káji törzs, a melynek öt részre szakadása után egyik töredéke, t. i. az, a melyik a szeldsuk birodalomnak északnyugoti végvidékén, Brusza városa és a Szakaria folyó között, Kutahiától észak felé telepedett meg Szögüd környékén, nemsokára — Oszmán nevű fejedelme idejében — az o s z m á n l i nevet vette föl. Bármily közeli rokonságban állottak is egymással a szeldsukok és a káji törzs — a mennyiben mindketten a nagy o g u z nemzettestből váltak ki — nyelvükön mégis egész világosan fölismerhető bizonyos fokú különbség, úgy hogy Kis-Ázsiában a XIV. század folyamán kétféle török nyelvjáráson beszéltek, melyek egymástól külön-külön alakultak ki s melyek mindegyikének megvolt a maga határozott és sajátos jellege. Ezt, a két különböző törzs nyelvében található bizonyos fokú eltérést már magából abból a körülményből is következtethetnénk, hogy az oszmánok ősei csak jóval később költöztek ki Közép-Ázsiából és így tovább éltek a keleti törökség kötelékében, mint a szeldsukok; s hogy beköltözésük után Kis-Ázsiában is egészen külön területen telepedtek meg, és csak lassankint terjeszkedtek ki a szeldsuk birtokokra, úgyhogy az egykori szeldsuk birodalomnak egész területe csak a XVI. század első felében, I. Szelim uralkodása idején, került a hatalmukba. — De nem szükséges, hogy ilyen következtetés útján jussunk erre az eredményre; mert a káji törzsből származott o s z m á n - t ö r ö k s é g nyelvén is maradt reánk egy nagy terjedelmű nyelvemlék szintén a XIV. századból; s ha ezt összehasonlítjuk az imént felsorolt, szeldsuk nyelvű emlékekkel: egészen világosan áll előttünk mind a szeldsuk,

*) Mindezekről l. bővebben imént említett értekezésemnek 21—29. lapjain.

mind a tulajdonképeni oszmán-török nyelvnek mivolta; s megtudhatjuk, hogy miben egyeznek egymással és mennyiben térnek el egymástól.

Az a XIV. századbéli oszmán-török nyelvemlék, melyre itt hivatkozom, nem más, mint az *Iszkendernáme*, vagyis a Nagy Sándorról szóló romantikus eposz, melyet a szerzője, AHMEDI, az 1389. és 1390. években írt minden valószínűség szerint Kutahia (Kütahja) városában, I. Bajezid szultán buzdítására, a ki trónra lépte előtt több éven át Kermián tartományának kormányzója volt és Kutahiában tartotta udvarát. Ez a nagyszabású irodalmi termék azért rendkívüli fontosságú a török nyelvtudomány szempontjából, mert legelső fenmaradt emléke az oszmán-török nyelvnek, s egyedül ebből ismerhetjük meg, hogy milyen volt ez a nyelv az oszmán-török birodalom fennállásának első századában. A legelső oszmán-török nyelvemléknek nevezem az *Iszkendernámét*; mert azok az oklevelek, melyek 1390 előtt keltek a három első szultán (Oszmán, Urkhán és I. Murád) idejében, úgy, a hogyan ránk maradtak FERIDUN bégnek nagy okmánygyűjteményében, nem a dátumok idejéből való nyelvemlékek, minthogy át vannak írva a XVI. századbéli nyelvre; s mert az a fenmaradt műveiből is ismert néhány író, a ki AHMEDI-vel egy időben élt (t. i. NIJÁZI, SZULEJMÁN CSELEBI, AHMED DÁJI, EZHERI és SEJKHI), valamivel későbben, már a XV. században írt, úgyhogy egyiküknek irodalmi alkotása sem előzi meg korra nézve AHMEDINEK *Iszkendernáméját*. Az eddigelé kiadott és ismertetésben részesített két legrégebb oszmán-török nyelvemlék pedig már szintén a XV. századból való, t. i. «A rúmi szeldsukidák története», mely II. Murád uralkodása idején, vagyis 1421—1451 között íratott;¹⁾ és az *El-fereds bad es-sidde* (Borúra derű) című elbeszélés-gyűjtemény, mely az 1451. évi dátumot viseli.²⁾ — Ilyen körülmények között eléggé indokoltnak tartom, hogy az *Iszkendernámét* — miután egy előbbi munkámban már bemutat-
tam volt, mint irodalmi terméket, vagy költői alkotást³⁾ —

¹⁾ M. TH. HOUTSMA: *Histoire des Seldjoucides de l'Asie Mineure*. Leide, 1891.

²⁾ VÁMBÉRY: *Alt-Osmanische Sprachstudien*. Leiden, 1901.

³⁾ T. i. a *Török nyelvemlékek a XIV. század végéig* cz. értekezésem-ben a 29—51. lapokon.

nyelvészeti szempontból is tárgyaljam, illetőleg ennek alapján megismertessem a XIV. századbeli oszmán-török nyelvet.

Ismertetésem alapjául a saját birtokomban levő kézirati példányt veszem; mert az általam ismert példányok között, több oknál fogva, minden tekintetben ennek kell adnom az elsőséget. Ez a kézirat, mely egy egykorú példány másolatának látszik, nyolczadrét alakban 382 lapot tartalmaz 28—30 sorral egy-egy lapon, úgyhogy az egész éposz — mely 11-szótagos, párosan rímelő sorokban van írva, s egy-egy sor 4—4—3 tagú, három ütemet foglal magában — körülbelül 11,400 sorból áll és így már terjedelménél fogva is bőséges anyagot szolgáltat az oszmán-török nyelv legrégebb állapotának megismeréséhez.

A) Hangtani sajátosságok.

Az arab írású török szövegek olvasását, illetőleg a szóknak miként hangoztatását tudvalevőleg két körülmény nehezíti meg, ú. m.: 1. az arab írásnak alkalmatlan volta a török nyelv hangrendszerére, vagyis magának az írásnak tökéletlen volta; 2. az írásnak történelmi volta, a mely ma már sokban nem fonétikus.

Ezzel a második nehézséggel az olyan régi nyelvemlékekben, milyen az *Iszkendernáme* is, még nem találkozunk; mert ezeknek a szövegeknek keletkezése még közel esik az arab írásnak a török nyelvre alkalmaztatása korához, vagyis ahhoz az időhöz, mikor az írás még egészen fonétikus volt. Mert hiszen jól tudjuk, s különben is magától érthető, hogy mindenféle írásrendszer eredetileg tökéletesen fonétikus akar és tartozik lenni s csak lassanként, idő folytán lesz történelmivé egyben és másban. Ennélfogva a XIV. századból fenmaradt török szövegekben minden betűt még eredeti értéke szerint kell olvasnunk, annál inkább, mert hiszen a kiejtés még jóval később, a XV—XVI. századokban sem tért el az írástól, úgyhogy az írás még akkor is egészen fonétikus volt.

Annál bátrabban olvashatjuk tehát a XIV. századbeli szövegekben pl. a *ع* je betűt mindig *i*, *i*-nek, a *و*, *vav* betűt pedig *o*, *ö*, vagy *u*, *ü*-nek és sohasem *e*-nek, illetőleg *i*, vagy *i*-nek, a mint ma már sokszor így kell hangoztatnunk. Úgyhogy ha az *Iszkender-*

námé-ban pl. ezeket találjuk írva: **يبر** (föld), **ايتنك** (tenni), **ويرمك** (adni), **بيش** (öt), vagy éppen így: **ييمك** (enni), **ييك** (jó) stb., e szókat semmi esetre sem olvashatjuk *jer*, *etmek*, *vermek*, *beš*, *jemek* és *jeg*-nek, mint mai napság, hanem betű szerint csakis így: *jir*, *itmek*, *virnek*, *biš*, *jimek* és *jig*. Hasonlóképpen a **بيتورور** (növeszt), **ويرور** (ad), **ايشوم** (dolgom), **قالور** (marad), **سوبلايلوم** (szóljunk), **يولدوز** (csillag), vagy éppen az **ايو** (jó), **يلغوز** (egyedül) és **بسلنور** (táplál) szókat nem lehet így hangoztatnunk a mai kiejtés szerint: *bitürür*, *virür*, *išüm*, *kalür*, *söjlejelim*, *jıldız*, *eji*, *jalgiz* (= *jaliniz*), *beslenür*, hanem a *vav* betű eredeti értéke szerint csakis így: *bitürür*, *virür*, *išüm*, *kalur*, *söjlejelüm*, *jolduz*, *eji* és *beslenür*. — Továbbá a **ديكن** (-ig), **دكول** (nincs), **بكنمك** (tetszeni), **دكمك** (érni, jutni), **ايكيت** (ifjú, vitéz), **ييك** (jó) stb. szókat mindenesetre *degin*, *degül*, *begenmek*, *degmek*, *igit* és *jig*-nek kell olvasnunk, nem pedig *j*-vel, a mint ma hangoztatják: *dejin*, *dejil*, *bejenmek*, *dejmek*, *jijit* és *jej* (jejrek); mert a XIV. századbeli oszmán-török nyelvben a **ك** betűvel jelölt eredeti *g* hang a szó végén és két magánhangzó között még semmi esetre sem változott *j*-vé, vagyis a **ك** betű ekkor még nem képvisel *j* hangértéket. — Végre ha az *Izkendernámé*-ban **نك**-t találunk írva, ezt természetesen határozott *ng*-nek kell hangoztatnunk (pl. **بنكا** *banga* = nekem, **گونگول** *göngül* = szív, **اوغلونك** *oğlung* = fiad, **مينك** *ming* = ezer, **ديرسنك** *dirsenk* = ha mondod, **يازنگ** *jazing* = írjatok, stb.), nem pedig *ŋ* vagy éppen *n*-nek a mai kiejtés szerint; mert hiszen ezt a hangot a kiejtés megváltozása óta **ك**, illetőleg **گ** vagy néha **ن** betűvel írják.*)

*) Hogy a törökségben **نك** betűkkel jelölt hangnak mi az igazi és eredeti kiejtése, világosan mutatja — egyebek között — két török eredetű szavunk, t. i. a *tenger* és *tengely*, melyeket törökül így írnak: **تينگيز** vagy **تنگيز** illetve **دنگل** és *tingiz*, *tengiz*, illetőleg *dingil*-nek ejtettek és ejtenek, a mint a magyar alakok is bizonyítják. — Később az egyik török dialektus ezt az eredeti *ng*-t *n*-vé, másik pedig *ŋ*, *g*-vé fejlesztette. Pl. eredeti *angla*- (érteni) = ruméliai *anla*-, azerbajdsáni *anla*-, *anna*-, erzerumi *agla*-; eredeti *banga* (nekem) = ruméliai *bana*, azerb. *bana*, vagy *mene*, erzerumi *baga*; eredeti *sanga* (neked) = rum. *sana*, azerb. *sana*, vagy *sene*, erzerumi *saga*; eredeti *donguz* (disznó) = rum. *doğuz*, *donuz*, tebrizi *doyuz*; eredeti *singiz* (vagytok) = rum. *siğiz*, *siniz*,

Hogy pedig itt ismertetett felfogásunk tökéletesen helyes, vagyis az *Iszkendernáme* szövegét csakugyan egészen betű szerinti kell olvasni, illetőleg hangoztatni, erre nézve több rendbéli, kétségtelen bizonyítékaink vannak, melyekből világosan kitűnik, hogy a kiejtés nem csak a következő XV. században, hanem még a XVI. és XVII. század folyamán is csaknem az egész nyelvanyagot illetőleg megfelelt az *Iszkendernáme* helyesírásának.

Ugyanis az 1451. évben írott *El-fereds bad es-sidde* — a mely elejétől végig pontosan el van látva írásjelekkel — mindig *i*, *i*-t, illetve *o*, *ö*, *u*, *ü* hangokat kíván olvastatni azokon a helyeken, a hol az *Iszkendernáme* *ی* *je*, illetve *و* *vav* betűt ír, vagyis még mindig ugyanazt a kiejtést tünteti fel, melyet emez. Az *El-fereds bad es-sidde* pl. így ír: *یرمک | یر | اتمک | دیمک | یک | یمک* — a mely szókat minden törökül tudó s az arab írást ismerő ember csakis így olvashat: *virme*k, *jir*, *itme*k, *dime*k, *jig* és *jime*k. Továbbá *یلغز* azaz *jalguz*, *ادلّم* *idelüm* (tegyünk!), *گتیرالّم* *getürelüm* (hozzunk!), *اولالّم* *olalum* (legyünk!), *حالّم* *hālüm* (állapotom), *حالک* *hāluk* (állapotod), *یرکلو* *jaraklu* (fegyveres), *انک* *anuk* (azé), *بنم* *benüm* (enyim), *سنک* *senük* (tied), *گلهؤز* *geleüz* (jőjjünk), *گورهؤز* *göreüz* (lássuk!) stb. Sőt a XVII. századbeli európai szerzők is a nyelvanyag legnagyobb részében ugyanilyen hangoztatást tüntetnek fel átírásukkal vagy hangjelölésükkel. Pl. MEGISERnek 1612-ben megjelent grammatikájában és szójegyzékében*) ilyen alakokat találunk: *gelüri* (jövetele), *getür-* (portare), *geldüm* (jöttem), *dirilürem* (élek), *begüng* (a bégé), *erüng* (férfié), *adung* (névé), *elcünüg* (a követé), *jaradanung* (a teremtóé), *babanung* (atyáé), *benüm* (enyim), *bašung* (a fejed), *babamuz* (atyánk), *atunguz* (lovatok), *bizüm* (mi-

Beheszniben *sigiz* (személyrag igéken), stb. (az Erzerumbeli nyelvi adatokat BELIN czikkéből idézem: *Journal Asiatique* 1852. évf., 19. kötet 370—373. l.).

*) *Institutionum Linguae Turcicae libri quatuor*. Authore Hieronymo MEGISERO, Saxoniae Electoris Historico. Lipsiae 1612. — Az ajánló levélben ezeket mondja: «*primus ego in hoc publicum orbis theatrum prodeo, qui Turcorum linguam . . . et vocabula . . . magna ex parte dictionario peculiari comprehensa, typis nunc evulgo*».

enk) stb. — BERNARDO DA PARIGI (Bernardus a Parisiis) 1665-ben megjelent olasz-török szótárában,¹⁾ a pontosan alkalmazott írásjelek segélyével, ilyen kiejtést tüntet fel: *sevinürem* (örülök), *itmek* (tenni), *virnek* (adni), *giže* (éjszaka), *gejdür-* (öltöztetni), *getür-* (hozni), *bilür* (tud), *kalur* (marad), *bizüm* (mienk), *indür-* (leszállítani), *jandür-* (gyújtani), *ičür-* (itatni), *ivdür-* (siettetni), *kimesnenüj* (valakié), *bir birinüj* (egymásnak), *gelür* (jön), *japišdur-* (ragasztani), *artur-* (szaporítani), *jüreklandür-* (bátorítani), *demür* (vas), stb. — Még MENINSKI is 1680. évben kiadott nagy szótárában²⁾ így írja át az oszmán-török szókat: *getür-*, *getüris* (hozatal), *gezdür-* (járkáltatni), *gelür* és *gelir* (jön), *giže* és *geže* (éjjel), *bilür* (tud), *gejdür-*, *gejür-* (öltöztetni), *itmek* és *etmek* (tenni), *virnek* és *vermek* (adni), *in-* és *en-* (leszállni), *indür-*, *endür-* (leszállítani), *ičür-* (itatni), *ejü* és *eji* (jó), *iv-* és *ev-* (sietni), *divšür-* és *devšür-* (gyújtani), *di-* és *de-* (mondani), *demür* és *demir* (vas), *bildür-* (megismertetni) stb. Mindezekben a példákban még *u*, illetve *ü* és *i* van a mai alakok *i*, *i*, *e* hangjai helyett.

A mi pedig a ج betűnek *g* (és nem a mai *j*) hangértékét illeti, arra nézve még a XVI. és XVII. században is ilyen példákat mutathatunk fel MEGISERNÉL: *degeneg* (bot), *degermen* (malom), *degürmek* (tangere), *degišmek* (mutare), *degül* (non est); sőt még MENINSKINÉL is: *degin* (-ig), *degmek* (érni, jutni), *degürmek* (amanak causativuma), *degenek* (bot), *degül* és *deil* (nincs), *jeg* (jó), *jegrek* (jobb), *jigit* és *jijit* (ifjú, vitéz), *begen-* és *bejen-* (tetszeni), *eglen-* (késni, időzni), *eg-* és *ej-* (fordítani), *egri* és *ejri* (görbe) stb.

Vége az ن-nek eredeti *ng*-féle kiejtését, illetőleg átírását nemcsak a XV. században találjuk meg egy 1480-ból való munkában (t. i. a «Tractatus de moribus, condicionibus et nequitia» című műben, a melyben az ن mindig *ng*-vel van átírva),³⁾ —

¹⁾ *Söz kitabi*. Vocabulario italiano-turchesco. Compilato dal BERNARDO DA PARIGI, predicatore Capuccino, missionario apostolico nel Levante. Tradotto dal Francese nell'italiano. Romæ 1665. (3 kötet). Az approbatioja Rómában 1662. okt. 17-én kelt, tehát a szerző 1660. körül írhatta francia nyelven.

²⁾ *Thesaurus linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae et Persicae*. Viennæ 1680. (3 kötet). A privilegium cæsareum 1675. május 3-án kelt Bécsben. MENINSKI (szül. 1623, megh. 1698.) 30 éves kora óta mint portai főtollmács az életét úgy szolván folyton törökök között tölté.

³⁾ L. KARL Foy jegyzetét a *Keleti Szemle* 1900. évf. 286. lapján.

hanem még a XVII. században is, a mennyiben MEGISER még mindig így kívánja hangoztatni pl. a következő szót: dangla (korán), dengis (tenger), dering (mély), dingle- (megérteni), erüng (férfié), adung (névé), bašung (fejed), elüng (kezed), sőt még MENINSKINél is olvashatunk a tayri mellett tangri (isten) hangoztatást.

E nyelvtörténeti tanulság alapján tehát méltán kérdezhetjük, hogy ha még a XVI., sőt XVII. században is olyanféle volt a kiejtés, a minőnek az *Iszkendernáme* helyesírása feltünteteti: nem nevetséges anachronizmus volna-e a három századdal régiebb korból származó szövegben a ع betűt e-nek, a و betűt i, vagy i-nek, a ج-et j-nek és az نك-t η, n-nek olvasni a mai kiejtés szerint? A mondottak alapján tehát kétségtelen dolog, hogy ennek, a szóban levő XIV. századi nyelvemléknek helyesírása még legkevesebbé sem történelmi, hanem egészen fonétikus és így teljes biztossággal olvashatunk benne minden betűt az eredeti értéke szerint.

Az első helyen említett nehézség vagy akadály azonban éppen úgy megvan az *Iszkendernámé*-nál is, mint bármely török szövegnél, a mely arab betűkkel van írva. A szerző, illetőleg a kézirat másolója ezen a nehézségen kétféle módon igyekszik segíteni, hogy megkönnyítse a szóknak miként olvasását. Először azzal az eljárásával, hogy a helyesírása mintegy középujt áll az oszmán és a csagatáj helyesírás között, a mennyiben gyakrabban kiírja a magánhangzókat (t. i. az ا elif, ع je és و vav betűket), mint az oszmán-török szokta, de még sem olyan teljességben, mint a csagatáj, vagyis a közép-ázsiai török. Másodszor pedig azzal ad útbaigazítást a helyes kiejtésre, hogy a harekāt (magánhangzók) jegyeit (t. i. fatha, keszre és zamme) és az írásjeleket (ú. m. a tesdíd és dsez m jeleit) gyakran alkalmazza. Lássuk tehát közelebbről az *Iszkendernáme* hangjelölési módját.

A szókezdő ا (elif a medda jelével) mindig a hangot jelent.

Pl. آل al (vedd!), آت at (lő), آد ad (név), آسق asmak (akasztani), آلتی alti (hat), آندن andan (attól) stb. De a szó közepén és végén a hangértéket képviselő elif a medda jele nélkül áll, így: f. Ritka eset, hogy ott, a hol a-t kell hangoztatni, nem volna kiírva az

elif, pl. **ايننىق** *inanmak* (hinni). Ilyenkor azonban helyette gyakran ki van téve a *fatha* jele, pl. **دامر** *damar* (vena, ér), **يالغوز** *jalguz* (egyedül), stb.

A szókezdő **أ** (*elif* a *fatha* jelével) kivétel nélkül *e*-nek olvasandó. Pl. **أت** *et* (hús), **أر** *er* (férfi), **أم** *em* (orvosság), **أكين** *ekin* (vetés), **أيو** *ejü* (jó), **أله** *ele* (kézbe). Néha a szótestben is kiírja az *elifet* az *e* hang jelölésére, pl. **كانورمك** *getürmek* (hozni), **كالپ** *gelip* (jövén), **كامي** *gemi* (hajó), **كيداجك** *gidežek* (menendő). Azonban legtöbbször nincs kiírva az *elif* olyan helyeken, a hol *e*-t kell hangoztatni, hanem helyette gyakran a *fatha* jegye áll. Pl. **gečmek** (átmenni), **بسنلمك** *beslenmek* (táplálni), **سننگ** *sening* (tied), **ايلتمك** *iletmek* (vezetni), **ايشيدم** *išidem* (halljam), **ديو** *dejü* (mondva). Látjuk, hogy az *elif* betűnek kétféle hangértékét többször milyen pontosan meg tudja különböztetni, mint a különben ugyanazon betűkből álló eme két szó írásmódjais mutatja: **أله** *azaz: ele ala* (vegye a kezébe!).

A szó elején álló **ا** (*elif*-je a *medda*, vagy *fatha* jele nélkül) természetesen *i*, vagy *i*-nek hangzik, s ilyenkor gyakran ki van téve alája a *keszre* jegye is. Pl. **ايننىق** *inanmak* (hinni), **ايكى** *iki* (kettő), **ايتمك** *itmek* (tenni), **ايشيتمك** *išitmek* (hallani), **ايت** *it* (kutyá), **ايلك** *ilik* (velő), **ايو** *iv* (ház), stb. Ha ellenben a szókezdő *elif*-je *aj*, vagy *ej*-nek olvasandó, így iratik: **آي** illetőleg **آي**; pl. **آيو** *aju* (medve), **آيو** *ejü* (jó).

A szó közepén és végén kiirt **ي** (*je*) betűt mindig *i*, vagy *i*-nek kell olvasnunk, sohasem *e*-nek. Pl. **كيجه** *giže* (éjszaka; ellenben: **كچه** *geče* = menjen át), **بير** *bir* (egy), **بيزم** *bizim* (mienk), **بيزه** *bize* (nekünk), **اكين** *ekin* (gabonavetés), **بيلمك** *bilmek* (tudni), **كيلمك** *kilmak* (csinálni), **بير** *bir* (föld), **كيز** *kiz* (leány), **بیرمك** *virmekek* (adni), **بيش** *biš* (öt). Sokszor még a *keszre* jele is van írva alája, a mely körülmény még inkább bizonyítja, hogy a kiírott **ي** betű sehol sem olvasható *e*-nek. Pl. **ييمك** *jimek* (enni), **ييدرمك** *jidirmek* (etetni), **ييج** *jig* (jó) stb. Néha azonban olyan helyeken, a hol *i*-t,

vagy *i*-t kell olvasnunk, nincsen kiírva a *ی* betű, csupán a *keszre* jele. Pl. *دِر* *dîr*, *dir* (van), *الغِل* *algîl* (vegyél!), *ايلِك* *ilîk* (velő), *دِيرِلْدِي* *dirildi* (életre kelt).

A *و* *vav* betűt, mikor magánhangzó-értékű, mindig *o*, *ö*, *u*, *ü*-nek kell hangoztatnunk, de sohasem *i*, vagy *i*-nek. Bizonyítja ezt az írónak az az eljárása, hogy sokszor kiírja föléje a *zamme* jegyét. Pl. *اَبُو* *ejü* (jó), *يَلْغُزُ* *jalguz* (egyedül), *سُومُك* *sümük* (csont), *دِيرْلِير* *dirilîr* (életre kel), *بَسْلَنْوَر* *beslenür* (táplál, fölnevel), *دِيُو* *dejü* (mondva), *بُولَاوَر* *bulauz* (találjunk!) stb. Néha azonban nincs kiírva a *vav* betű, csak a *zamme* jele mutatja, hogy az *o*, *u*, *ö*, *ü* hangok valamelyikét kell ejtenünk. Pl. *دُرُر* *durur* (van; de így is: *دورُر*), *سُومُك* *sümük* (csont) stb.

Végül a *tesdid* és *dsezem* jeleinek alkalmazására példák: *اَصِي* *assi* (haszon), *جِدِّي* *jeddi* (hét), *اَبُو* *iv* (ház), *بَسْلَنْمَك* *beslenmek* (nevelni, táplálni) stb.

Még csak azt akarom megemlíteni az *Iszkendernáme* helyesírására vonatkozólag, hogy a *ص* *sz* és *ط* *t* betűket egyáltalában nem írja eredeti török szókban, hanem helyettük a *m é l y h a n g ú* szókban is *س* és *د* betűkkel írja az *s* (= *sz*) és *d* hangokat, a mint a csagatáj szövegekben szokásos. Pl. *سُونْمَق* *sonmak* (átnyújtani), *سُو* *su* (víz), *سُونْكَرِه* *songra* (után), *سَاخْلَامَق* *saxlamak* (örizni), *سَاچْمَق* *saçmak* (szórni), *دورْمَق* *durmak* (állni), *دَاش* *daş* (kő), *دوتْمَق* *dutmak* (fogni, tartani), *دوغرو* *dogru* (egyenes), *دولْمَق* *dolmak* (telni), *دولو* *dolu* (tele) stb. E szabály alól az egész, nagy terjedelmű szövegben csak ez a három szó található kivételként: *طوي* *toj* (tor, lakoma), *طويدرمق* *tojdurmak* (jóltartani) és *اَصِي* *assi* (haszon), de ez utóbbi néha így is íratik: *اَصِي*.

Ezeknek tudása után, miket bevezetésül elmondottam, átterhetünk már most ama jellemző sajtáságok megvizsgálására, melyek a XIV. századbeli oszmán-török nyelv hangtanában mutatkoznak.

1. A hangszínezet.

Ebben a tekintetben a XIV. századbéli oszmán-török nyelv szókincse általában véve zártabb hangoztatású, mint a későbbi és mai nyelvé, a mennyiben a szók túlnyomó részében egy fokkal zártabb hangzók szerepeltek mind a magas-, mind a mélyhangú szókban, s nem csak a képzőkben és ragokban, hanem igen sokszor a szótőben is.

a) Így nevezetesen a mai *i* hang helyett még a zártabb *ü*-t találjuk a genitivus ragjában, a birtokos személyragokban, a causativ-képzőkben, az aoristusban, múlt időben, az imperativus sing. 3. és plur. 1. személyében, az optativus 1. személyében, az egyik gerundiumban (*-dikçe*) és bizonyos tőszókban. Pl. *ikisinüng* (kettőjüké); *işümüz* (dolgunk), *démümüz* (perczünk), *gözlerüm* (szemeim), *sözlerüm* (szavaim), *eliümüz* (kezünk); *bitür-* (növesztetni, elvégezni), *getür-* (hozni), *jidür-* (etetni), *itdür-* (csináltatni), *bildür-* (tudatni, megismertetni), *indür-* (leszállítani); *virür* (ad), *bilür* (tud), *gelür* (jön), *beslenür* (táplál, nevel), *dirilür* (megelevenedik), *çekerüz* (húzzunk); *virdük* (adtunk), *görmedük* (nem láttuk), *irmedük* (nem érkeztünk), *bildüng* (tudtál); *itmişüz* (tettünk, csináltunk); *ejlesün* (tegyen), *bilsün* (tudjon), *irmesün* (ne érjen), *söjlejelüm* (szóljunk), *ejlejelüm* és *idelüm* (tegyünk); *görejum* (lássam), *gidejum* (menjek), *idejum* (tegyem), *bileüz* (hogyan tudjuk), *vireüz* (hogyan adjunk), *ideüz* (tegyük), *işideüz* (halljuk); *kesdükçe* (minél inkább vág), *tökdükçe* (minél jobban önt); *kirpük* (szempilla), *işük* (ajtó), *ejü* (jó), *tilkü* (róka) stb.

b) Ennek megfelelően a mélyhangú sorban még *u*-t találunk a mai *i* hang helyett ugyanazon esetekben, mint az *ü*-i-nél láttuk. Pl. *tāžinung* (koronájáé), *anuy* (azé; de anıj, anıng is), *jalanžinung* (a hazugé); *žanung* (lelked), *ardungže* (utánad), *žanumuz* (lelkünk), *padişahumuz* és *sultanumuz* (fejedelmünk); *azdur-* (eltévelyíteni), *kaçur-* (megfutamítani); *kalur* (marad), *jatur* (fekszik), *varur* (megy); *kilduk* (csináltunk), *kildung* (csináltál), *japmişuz* (csináltunk); *kilalum* (tegyünk!), *varsun* (menjen); *durajum* (álljak), *olajum* (legyek; de olajım is), *olauz* (hogyan legyünk), *kilauz* (csináljunk), *bulauz* (találjunk); *jolduz* (csillag), *ajrug* és *ajruz* (más), *açuç* (nyílt, nyitott), *biçxu* (fűrés) stb.

c) Sokszor még *i* hangot találunk, leginkább a szótőben, a

mai *e* helyett, s elvéttve *i*-t a mai *a* helyén. Pl. *jir* (föld, hely), *jil* (szél), *biš* (öt), *it* (hús; de *et is*), *iv* (ház), *it-* (tenni), *vir-* (adni), *kis-* (vágni), *ji-* (enni), *jidür-*, *jidür-* (etetni), *ir-* (érkezni), *jig* (jó), *gij-* (ruhát felöltetni), *nirede* (hol), *nireje* (hova), *nireden* (honnan); *olmaz* (nem lehet; sokszor, pl. a 14., 82., 90. lapon; ellenben: *varamaz*, *idemez*), s végre az ablativus ragja nem csak *-dan*, *-den*, hanem talán gyakrabban *-dın*, *-dın* دین.

A hangszínezet zártabb volta tekintetében az *Izskendernámé*-val tökéletesen egyezik nem csak az *El-fereds bad essidde*, hanem a szeldsuk nyelv is,* a mennyiben ugyanazon helyeken ezek is *u*, *ü*, *i* hangokat mutatnak fel a mai *i*, *i* és *e* helyett; sőt a legtöbb *kis-ázsiai* nyelvjárással ebben a tekintetben még ma is azon a fokon áll, melyen a XIV. századbeli *Izskendernáme* nyelve állott.

d.) E zártabb hangszínezet mellett alig találunk néhány olyan esetet, mikor a XIV. századi nyelvben nyíltabb hangzó van a mai zártabb helyén. Erre az egész *Izskendernámé*-ban mindössze ezeket a példákat találtam: *bejle* (így, ilyen = mai *böjle*), *ejle* (úgy, olyan = *öjle*, az *El-fereds*-ben is *ایله* azaz *ejle*), *kiči* (kis, kicsi = *küçük*); az *El-fereds*-ben, sőt a XVII. századbeli *Pecsevinél* is még: *kiči*), *savug*, *sauz* (hideg = mai *soğuk*, *souk*, *sük*), *em* (vagyok = mai *im*), *virürem* (adok = *veririm*; az *El-fereds*-ben is: *virürem*, *giderem*, *göcerem* stb.), végre *dönder-* (fordítani = mai *döndür-*, *döndür-*; *Megisernél* is *dünder-*).

*) Pl. SZULTÁN VELED költeményében (*Rebâdnâme*) ilyen szó-alakokat olvasunk: *atamuz* (apánk), *kâmumuz* (mindnyájunk), *ajru* (más, külön), *delü* (bolond), *bağtlu* (szerencsés), *kendü* (maga), *itüj* (kutyáé), *gelür* (jön), *bildügimi* (a mit én tudok), *ejdürem* (mondom), *vir-* (adni), *it-* (tenni), *di-* (mondani) stb. — ÁSİK PASA *Garbnâmé*-jában: *kitâbuğ* (a könyvé), *hâluğ* (állapotod), *işüj* (dolgod), *açuk* (nyílt), *alur* (vesz), *gelür* (jön), *benüm* (enyim), *jaluğuz* (egyedül), *ejledüm* (csináltam), *gidevüz* (menjünk), *bakamazuz* (nem nézhetjük), *ir-* (érni), *jütmış* (hetven). A *Tezkeret-ül-Evlâd*-ban (1340-ből): *it-* (tenni), *varur* (megy), *getür-* (hozni), *jedüm* (ettem), stb. — Végre a *Bâznâmé*-ban: *anuy* (azé), *senüj* (tied), *jaşuy* (életkorod), *elüm* (kezem), *benüm* (enyim), *teyrinüj* (istené), *bilür* (tud), *gelür* (jön), *görelüm* (lássuk), *ettüjüz* (csináltatok), *ğidmetümüz* (szolgálatunk), *di-* (mondani) stb.

2. Magánhangzók megvolta és hiányzása.

a) Az *Iszkendernámé*ban néhány szónak teljesebb alakját találjuk meg. Egy-két összetétel itt még az eredeti alkotórészeknek világos fölismerésével fordul elő. Pl. a «vezetni, vinni» jelentésű ige — mely a csagatájban *ilt-* (*Abuska, Abuska Lugati, VÁMBÉRY, SHAW*), vagy *elt-*nek (*Behdset-ül-Lugat*), a kúnban *elt-*, kazáni-tatárban *ilt-*nek hangzik — itt a teljesebb *ilet-* alakjában jelentkezik s ezt a mai nyelvben is megtartotta (*HINDOGLU, MALLOUF, REDHOUSE*; ellenben *AHMED VEFIKNÉL* és *SZÁMI béjnélnél elet-*.)^{*} Továbbá a mai *burada* (itt), *buradan* (innen), *buraja* (ide) és *orada* (ott), *oradan* (onnan), *oraja* (oda) szók a XIV. században még összevonás nélkül így hangzottak: *bu-arada, bu-aradan, bu-araja*, illetőleg *ol-arada*, vagy *o-arada, ol-aradan, vagy o-aradan* és *ol-araja*, — úgyhogy a *bu* (ez), illetve *o, ol* (az) és *ara* (köz, köztér, hely) alkotórészek egész világosan fölismerhetők.

b) Ezzel szemben arra is vannak esetek, hogy az eredetileg megvolt magánhangzó kiesett a szóból, s ez a jelenség sokszor azt okozta, hogy két külön szó egygyé olvadt össze. Így pl. az accusativus *i, i* ragja rendszeren hiányzik az olyan szók végén, melyek fölvtették a sing. 3. szem. birtokos ragját, mint pl. *devlet-i-n'* (birodalmát, *devletini* helyett), *ževāb-i-n'* (válaszát), *jüz-i-n'* (arczát), *söz-i-n'* (szavát), *kiz-i-n'* (leányát) stb. Továbbá gyakran kiesett az *ise* (ha) és *idi* (volt) szóknak első magánhangzója megelőző mássalhangzó után, pl. *gerek'se* (ha kell = *gerek ise*), *ittim'se* (ha tettem = *ittim ise*), *isittüŋ'se* (ha hallottad), *lāik ise* helyett *lāik'sa*, *anīŋ'sa* (ha az övé = *anīŋ ise*), *anīŋ'di* (övé volt, *anīŋ idi* helyett), *melik'di* (király vala = *melik idi*) stb. Hasonlóképpen igen gyakran elveszett a *ne, ni* (mi?) kérdőnévmás magánhangzója az *olmak* (lenni) ige előtt, vagy viszont az *itmek* és *ejlemek* (tenni, csinálni) igék kezdő hangja, mikor a *ne, ni* névmásra következnek. Pl. *n'oldi* (mi lett? *ne oldi* h.), *n'olur* (mi lesz? = *ne olur*); *nitti* (mit tett? = *ne itti*, vagy *ni itti*), *nide* (mit tegyen? = *ne*, vagy *ni ide*), *nidejim* (mit tegyek? = *ne*, v. *ni idejim*), *nider* (mit tesz? =

^{*} Ez az ige *ilet-*nek hangzik az *El-fereds bad es-sülde*-ben, a XVI. század elejéről való *Abuska Lugati*-nak oszmán nyelvű értelmező részében, *MENINSKINÉL* és a mai kasztamunii nyelvjárásban is.

ne ider), *niledi* (mit csinált? *ni ejledi* h.), *nijleje* (mit csináljon? *ni ejleje* h.).

3. Más salhangzók váltakozása.

a) A XIV. századbeli oszmán-török nyelvben csak egy helyen találunk eredeti *k*-t a mai *g* hang helyett (alhangú szóban), t. i. a *kanki* (melyik?) szóban, a mely ma *kanʒi*, *hanʒi*-nak hangzik. De annál több eset van arra, hogy mélyhangú szók végén az eredeti *k* helyén *g* hang áll, nevezetesen az infinitívus, futurum és az egyik gerundium képzőjében, a *-lik* főnévképzőben és néhány tőszóban. Pl. *urmag* (ütni, ma: *urmak*), *olmag* (lenni), *duťmag* (fogni, tartani), *almag* (venni), *janmag* (égni); *olaťag* (leendő); *uraťag* (verni fog); *olıťag* (mihelyt lesz), *buliťag* (mihelyt talál), *variťag* (mihelyt elment); *ćoťlig* (sokaság), *toťlig* (teltség); *ag* (fehér), *alćag* (alacsony), *ajrug* (más), *savug* (hideg). Azonban ez a hangváltozás nem általános az említett helyeken; mert pl. más igék infinitívusa *-mak* s más főnevek képzője *-lik* végzetű. — A szeldsuk nyelvben nem volt meg ez a *k* : *g* hangváltozás, legalább a szeldsuk nyelvemlékekben nem találunk rá példát.

b) Máskor, mégpedig sokkal több esetben, a mélyhangú szók közepén és végén levő eredeti *k* (a melynek ك a jele) itt ڭ hangra változott s mint ilyen, mindenütt ڭ betűvel van írva. Pl. *joڭ* (nincs), *oڭ* (nyíl), *eıڭ* - (kimenni), *ćoڭ* (sok), *jaڭ* - (égetni, gyújtani), *jıڭ* - (lerombolni), *baڭ* - (nézni), *aڭ* - (folyni), *kırڭ* (negyven), *aćuڭ* (nyílt), *saڭla* - (örizni), *toڭta* - (megállapodni), *joڭsul* (szegény), *oڭu* - (olvasni), *uڭju* (alvás), *korڭıt* - (megijesztetni), *kaڭı* - (haragudni), *saڭın* - (óvakodni), *koڭu* (szag), *joڭarudan* (felülről), *bićyũ* (fűrész), *jaڭın* (közel), *ćoťlig* (sokaság), *toťlig* (teltség), *kalڭan* (pajzs); továbbá *sauڭ* (hideg; de *savug* is), *ajruڭ* (más; de *ajrug* is), *koڭduڭ* (hagytunk; ellenben: *kıldug* csináltunk). — Megjegyzendő, hogy ugyanez a hangtani jelenség megtalálható nem csak a mai kis-ázsiai nyelvjárásokban (nevezetesen Brusza-Ajdin, Ajdin-Kónia között, Angora vidékén, Kasztamuniban s a lázoknál) és északi Syriában, valamint az azerbajdsániban,* hanem már az *El-fereds bad es-sidde*-ben is; ellenben a szeldsuk nyelvemlékekben nem találjuk nyomát.

*) Megjegyzem, hogy az azerbajdsáni (vagy azeri) nyelvre a főfor-
Nyelvtudományi Közlemények. XXXIV.

c) Néhányszor még az eredeti *t* hangzik szó elején a mai *d* helyett. Pl. *tök-* (önteni, szórni), *tökül-*, *tögül-* (ömlik, hull), *tik-* (ültetni, felállítani), *tep-* (tiporni, taposni), *tüket-* (bevégezni). — Az azerbajdsániban szintén *tök-* és *tik-* alakokat találunk.

d) Azonban az eredeti *t* a szó kezdetén és két magánhangzó között már rendszeren *d*-vé lágyult. Pl. *dut-* (fogni, tartani), *dap-* (találni), *daš* (kő); *gözedür* szemmel tartani; *gözet-*, *dördi* (mind a négye; *dört*), *jaradup* (teremtven; *jarat-*), *judar* (elnyel; *jut-*) stb. Ezt a hangtani jelenséget is megtaláljuk az azerbajdsáni nyelvjárásban is, pl. *daš* (kő), *dara-* (fészülni), *dart-* (húzni), *duz* (só), *ge-direm* (megyek), *udar* (nyelni fog) stb.

e) Megjegyzendő a *jeddi* (hét) számnév hosszú *d* hangja, melyet az *Izskendernáme* rendszeren *tesdid*del jelöl: **یدی** s a mely az azerbajdsániban is így hangzik.

f) A labialis hangok váltakozását illetőleg legnevezetesebb az a jelenség, hogy a XIV. századi oszmán-török nyelvben az 1. személyű névmás és a közelre mutató névmás kettős alakban használtatott, t. i. szókezdő *b*-vel (mint *ma*) és kezdő *m*-vel, azaz: *ben* és *men* (én), *bu* és *mu* (ez), a mai *binmek* (felülni) ige és a *biy* (1000) számnév pedig kizárólag kezdő *m*-vel hangzott: *minmek*, *ming*. Végre a *gibi* (-képpen, -ként, mint) névutó *gimi*, vagy *kimi* alakban is előfordul. — Említésre méltó, hogy ezt a *b* : *m* hangváltozást az említett szókban, nem találjuk meg a szeldsuk nyelvben; mert itt az illető nyelvemlékek tanúsága szerint csak a *ben* (én), *bu* (ez), *biy* (ezer), *binmek* (felülni) és *gibi* alakok divatoztak; — ellenben előfordul ez az azerbajdsániban (a hol *men* = én, *mu* és *bu* = ez,*)

rásom nagyon természetesen BUDAGOV LÁZÁR nyelvtana (Praktičeskoje rukovodstvo turecko-tatarskavo aderbižanskavo narječije. Moskva 1857.) és MIRZA FETHALI AKHONZADE *Temszilát* című munkája (Tiflis 1277=1860—61), mely hat színművet és egy elbeszélést tartalmaz. Ezen kívül felhasználtam KARL FOY-nak *Azerbajžanische Studien* című dolgozatát (*Mittheilungen des Seminars für orientalische Sprachen zu Berlin*. Jahrgang VI., Abth. II. 1903. évf.), a melyből csodálkozva látom, hogy Foy hírére sem hallotta BUDAGOV alapvető munkájának, mert így nyilatkozik: «Ich kenne keine Grammatik des Azeri» (130. lapon).

*) Foy KÁROLY id. munkájában így nyilatkozik: «Die Behauptung, dass *mu* für *bu* (dieser) im Azeri vorkäme, ist lächerlich» (178. l.). Ő szerinte t. i. a szókezdő *b* csak abban az esetben változik *m*-vé, ha *n* követ-

min- = felülni, *minj* = ezer, *kimi*, *kimin* = *gibi*) és a közép-ázsiai nyelvjárásokban (csag., turkomán, kínai tatár: *men*, *min* = én, *mu* és *bu* = ez, *ming* = ezer, *min-* = felülni). Érdekes jelenség, hogy a *gibi*, illetve *kimi* névtű az egyik anatóliai nyelvjárásban is, t. i. Brusza vidékén *kimin*-nek hangzik, tehát szintén *m*-vel.

g) Az *Iszkendernáme* csak egy-egy példát mutat fel arra, hogy a mai oszmánli *b* helyett *p*, illetőleg *v* hang áll, t. i. a *pakir* (réz = *bakir*) és *iver-* (küldeni; *iber-*, illetve *jiber-* helyett) szókban.

h) A XIV. századbéli oszmán-török nyelvben általában még *ng* hangzott (s ezt az *Iszkendernáme* mindig 𐤎-vel írja) mindazon helyeken, hol a mai nyelv már *ŋ*-t (egész Kis-Ázsiában), vagy *n*-et (Ruméliában) ejt (rendesen 𐤎 vagy 𐤏, néha 𐤐 betűvel írva). Pl. *bangā*, *sangā*, *angā* (nekem, neked, neki), *göngül* (szív), *gönglünģi* (szívedet), *oglung* (fiad), *ming* (ezer), *adamıng* (emberé), *nerkesing* (nárczisé), *bilding* (tudtad), *sanıdıng* (gondoltad volna), *dirsenģ* (ha monddod), *kılsang* (ha teszed), *dingle-* (figyelni), *angla-* (érteni), *bengzer* (hasonló), *maling* (vagyonod), *jangak* (arcz), *janga* (felé), *songra* (után), *tengri* (isten), *dengiz* (tenger), *angaru* (túl), *kildungiz* (csináltatok), *bildungiz* (tudtatok), *jazing* (írjatok), *iding* (tegyetek), *itmenģiz* (ne tegyetek), stb. Csak néhány esetben (s csupán a genitivus és a 2. szem. birtokos ragjában) találjuk meg a későbbi és mai *ŋ* hangot, ilyenkor 𐤎 helyett 𐤎 betűvel írva. Pl. *anıng* mellett *anıŋ*, vagy *anıŋ* (azé), *bunung* mellett *munuŋ* (ezé), *kişining* és *kişiniŋ* (emberé), *şānung* és *şānuŋ* (lelked), *dünjaniŋ* (világé; ellenben: *āleming* világé). — Megjegyzendő, hogy a szeldsuk nyelvben már a XIV. század folyamán *ŋ*-nek ejtették ezt a hangot; mert *Asıx pasa*, a *Tezkeret-ül-Evliā* és a *Báznáme* mindig s a *Rebábnáme* többször 𐤎 betűvel írja. Úgy hogy ezekben a nyelvemlékekben ilyen kiejtést találunk: *baŋa* (nekem), *saŋa* (neked), *aŋa* (neki), *kitābuŋ* (könyvé), *anıŋ* (azé), *senüŋ* (tied), *kulaguy* (füled), *işüŋ* (dolgod), *jaşuŋ* (életkorod), *teŋri* (isten), *biŋ* (ezer), *deŋiz* (tenger),

kezik utána, mint pl. a *men*, *min* (ezer), *min-* (felülni), *munda* (itt) és *kimin* (-ként) szókban (179. l.). Azonban a *mu* alak létezése (a *bu* mellett) az azeriben, annyira nem nevetséges, hogy BUDAĞOV — a ki mindnyájunknál jobban ismerte az azeri nyelvet gyakorlatból — többször is említi grammatikájában (pl. a 3., 91. és 241. lapokon).

kilsan (ha csinálsz), *güldügüj* (nevetésed), *ettüjüz* (csináltatok), *göjül* (szív), *ayla-* (érteni) stb.

4. Mássalhangzók megvolta és hiányzása.

A XIV. századi oszmán-török nyelv az aoristus tagadó alakjának sing. 1. személyében is megőrizte még a *z* hangot, mely a mai nyelvben már nincs meg. Pl. *bilmezim* (nem tudok; ma: *bilmem*), *ögmezim* (nem dicsérek; ma *öjmem*); *göremezim* (nem láthatom; ma: *göremem*), *varamazim* (nem mehetek; ma: *varamam*) stb.

Ezzel szemben már akkor tapasztaljuk némely mássalhangzónak kiesését a szótestből. Legnevezetesebb és leggyakrabban előforduló jelenség az eredeti szókezdő *j* hang elveszése az *ü*, *i* és *ı* magánhangzók előtt. Pl. *ürek* (szív; de így is: *jürek*), *üje* (magas; de néha *jüje* is), *üjel-* (magasbodni, nagyobbodni; de a causativuma: *jüjelt-*), *igirmi* (húsz), *igit* (ifjú, vitéz), *igitlik* (vitézség, ifjú kor), *iver-* (küldeni; *iber*, *jiber* h.), *ıl* (év; de *jıl* is), *ılan* (kígyó; de *jılan* is). — A szeldsuk nyelvemlékekben nem találjuk meg ezt a hangtani sajátságot, de megtaláljuk az azerbajdsáni dialectusban, a melyben t. i. ilyen alakokat ismerünk: *ıldırım* (villám), *il* (év; magashangú!), *ılan* (kígyó), *it-* (elveszni), *üz* (arcz), *üz-* (úszni), *ürez* (szív), *ud-* (nyelni = oszm. *jutmak*), *uža* (magas = oszm. *jüje*).

A szóközépi *n* és *r* hang kiesésére példák: *olar* (ök, azok; de *onlar*, *anlar* is), genit. *olarıng* (de *anlarıng* is), abl. *olardan*; *bular* (ezek; de *munlar* is), genit. *olarıng* (de *anlarıng* is), abl. *olardan*; *bular* (ezek; de *munlar* is), genit. *bularıng* (de *bunlarıng* is; accusat. *bunları*, dat. *bunlara*); *aslan* (oroszlán, *arslan* helyett).

Megemlítendő még az *ile* (-val, -vel) névutónak teljesebb *ilen*, vagy *len* alakja, a mely így, t. i. végső *n*-vel a mai ruméliai népnyelvben és Brusza vidékén is előfordul.* — Az azerbajdsániban is: *ilen*, *inen*, *nen*.

* Pl. *güç ilen* (bajjal, nehezen: Kúnos: *Oszmán-török népköltési Gyűjtemény*, I. 144.) és *topuz ilan* (buzogánynyal; Kúnos: NyK. XXII: 122.).

B) Alaktani sajátságok.

1. Névszók.

a) A főnevek ragozása. Ebben a tekintetben a XIV. századbeli oszmán-török nyelv a genitivus, accusativus és ablativusnál mutat eltérést a mai nyelvtől.

A genitivus ragjában ugyanis a végső consonans rendesen még határozott *ng* s csak elvétve *ŋ*, vocalisa pedig megelőző *a—i*, illetőleg *e—i* után is gyakran *u*, illetve *ü* (nem *i*, vagy *i*, mint a mai nyelvben). Pl. *adam-ıng* (emberé), *şah-ıng* (a sahé), *ajrug-ung* (másé), *şanlar-ıng* (a khánoké), *avret-ıng* (asszonyé), *âlem-ıng* (világé), *gül-üing* (rózsáé), *zülfiing-ıng* (hajfürtödé), *gamzeng-ıng* (pillantásodé); *Dārâ-nıng* (Dáriusé), *tâzinung* (koronájáé), *jalanzi-nung* (hazugé), *kişi-nıng* és *kişi-nıy* (emberé), *dünja-nıng* és *dünja-nıy* (a világé), *lâle-nıng* (tulipáné), *ikisi-nüing* (mindkettőé), *ilci-nıng* (a követé), *kimse-nıng* (valakié) stb.

Az accusativus ragja nem csak *i*, *i*, illetőleg *ji*, *ji*, hanem *ni*, *ni* is, mégpedig nem csupán a vocalisvégtű névszókön (mint az azerbajdsániban) hanem a mássalhangzón végződőknel is. Pl. *kimse-ni* (valakit), *adu-ni* (ellenséget), *kişi-ni* (embert), *kangli-ni* (szekeret), *geşti-ni* (hajót), *ilci-ni* (a követet); *mâling-ni* (vagyonodat; de *mâling-i* is), *diling-ni* (nyelvedet), *söz-ni* (a szót), *ji-ring-ni* (helyedet), *jüzüing-ni* (arczodat), *aklim-ni* (eszemet), *gönglüm-ni* (szíve-met), *jollarıng-ni* (útaidat), *özbeğ-ni* (az özbeget) stb. Ezzel szemben: *kendü-ji* (magát), *kapu-ji* (kaput), *nâme-ji* (levelet), *gemi-ji* (hajót; v. ö. *geşti-ni!*), *kiçi-ji* (kicsit; v. ö. *kişi-ni!*), *ulu-ji* (nagyot).

Az ablativus ragja általában *-dan*, *-den*, mint a mai nyelvben, de gyakran *-dın*, *-din-nek* is hangzott, mint a középázsiai törökben. Pl. *jâr-dın* (a kedvestől), *Gülsah-dın* (G.-től), *janga-dın* (oldalról, felől), *öng-dın* (eltülről, előtt), *ben-dın* (tőlem) stb.

b) Birtokos ragozás. Az 1. szem. ragjában megelőző *a—i*, illetve *e—i* hangok után is találunk *u*, illetőleg *ü* vocalist, a mai *i*, *i* helyett. Pl. *gözler-üm* (szemeim), *sözler-üm* (szavaim), *şân-um* (lelkem), *el-üm* (kezem), *şânumuz* (lelkünk), *el-ümüz* (kezünk), *iş-ümüz* (dolgunk), *kismet-ümüz* (sorsunk), *sultan-umuz*, *padişah-umuz* stb. — A 2. szem. ragja rendszeren *-ng* s ritkán már *-ŋ* is. Pl. *kapu-ng* (kapud), *ogl-ung* (fiad), *iş-ing*, *dıl-ing* (nyelved), *göngl-üing*

(szíved), *jüz-üing* (arczod), *ad-üing* (neved), *derd-üing* (fájdalmad), *jolar-üing* (útaid), *jir-üing* (helyed), *žän-ung* és *žän-uy* (lelked), *herbi-ringiz* (mindegyiktek), *sin-iy* (a sírod).

c) Személynévmás. 1. szem. *ben* és *men* (én), *manga* (nekem), *beni* és *meni* (engem), *bende* és *mende* (nálam), *bendin* vagy *menden* és *mendin* (tőlem); *biz* (mi); *menim* (enyim), *bizim* (mienk). — 2. szem. *sen* (te), *sening* (tied), *sanga* (neked).

d) Mutatónévmás. 1. *Bu* és *mu* (ez), *bunung* és *munun* (ezé), *bunga* és *munga* (ennek), *buni* és *munü* (ezt), *munda* (itt, ennél), *mundan* (ettől, innen); *bular* és *munlar* (ezek), *bularing*, *bunlaring* és *munlaring* (ezeké), *bunlara* és *munlara* (ezeknek), *bunlari* (ezeket). 2. *O*, *ol* (az, ő), *anüing*, *anüy* és *anuy* (azé, övé), *anga* (annak); *onlar*, *anlar* és *olar* (azok, ök), *olaring* és *anlaring* (azoké, övék), *anlara*, *onlara* (azoknak), *olardan* (azoktól). — 3. *Oš* (ez, az). — 4. *Iš* (ez, emez). — 5. *Ošbu* (ez). — 6. *Ošol* és *šol* (az, amaz).

e) Reflexív névmás. 1. *Kendü*, *kendi* (maga), *kendüing* (magad). — 2. *Öz* (maga), *özüing* (magad), *özüinge* (magadnak). — 3. *Kendözi* (önmaga; t. i. *kendi*+*öz*), *kendözine* (önmagának), *kendözinden* (önmagától), *kendözüing* (tenmagad).

f) Számnév. A számnevek közül csak a következő ötnek kiejtése tér el a mai használattól: *biš* (öt), *jeddi* (hét), *igirmi* (húsz), *kiryč* (negyven) és *ming* (ezer).

2. Az ige.

A létige sing. 1. személye (*im*, *im* mellett) így is hangzott: *em* (vagyok), önállóan is, mint személyrag is. Pl. *men em* (én vagyok), *munda em* (itt vagyok), *virür em* (adok).*) A többes számban pedig így is: *uz*, *üz* (vagyunk). Pl. *konši uz* (szomszédok vagyunk),

*) Ezt az *em* alakot (*im* mellett) megtaláljuk nem csak az *El-fereds bad es-sidde*-ben, hanem még a XVII. században is BERNARDO DA PARIGI szótárában, pl. *inerem* (leszálllok), *serinürem* (örülök). Az azerbajdsániban is leggyakrabban *em* (vagyok és 1. szem. ragja). FOY, GEORG JACOB és PAUL HERZSOHN ezt az oszm. és azerb. *em* alakot (a maga *e* hangjával) a perzsa *em* hatásának tulajdonítja. Foy azt állítja ugyan (id. m. 131.), hogy az azeriban kizárólag csak ez az *em* alak használatos, azonban BUDAGOV úgy tudja, hogy az azeriban a «vagyok» = *im*, *em* és *am* (Grammatikája 20. l. s többször).

biz kim üz? (kik vagyunk mi?), *ikimiz bir üz* (ketten egy vagyunk). A sing. 2. személy: *sing* és *sin* (vagy), pl. *kim sing ve ading ne dir?* (ki vagy és mi a neved?) 251. l.). A sing. 3. személye gyakran *durur* (**van**).

Az aoristus ragozásának eltérései a mai nyelvtől: *virür-em* (adok; ma *veririm*); *bilür-sing* tudsz, tudod; 80), *ider-sing* (teszel; 3), *arz ider-sing* (elmondod; 80), *kilur-sin* (csinálsz), *čeker-sin* (húzol); *kalur* (marad), *kilur* (csinál), *jatur* (fekszik), *varur* (megy), *virür* (ad), *bilür* (tud), *gelür* (jön), *beslenür* (nevel); *čeker-üz* (húzzunk), *görür-siz* (láttok) stb. A tagadó alakban pedig: *bilmez-im* (nem tudok), *ögmez-im* (nem dicsérem), *kilmaz-im* (nem csinálok); *göremez-im* (nem láthatom), *iremez-im* (nem érhetek), *dijemez-im* (nem mondhatok), *varamaz-im* (nem mehetek).

Múlt idő. Sing. 2. személy: *bil-düng* (tudtál), *it-ting* (tetél), *kil-dung* (csináltál), *dut-tung* (fogtál, tartottad). Plur. 1. szem. *görme-dük* (nem láttuk), *irme-dük* (nem érkeztünk), *kil-dug* és *kil-duk* (csináltunk), *vir-dük* (adtunk). Plur. 2. szem. *kil-dunguz* (hagyátok), *bil-düngüz* (tudtátok).

Határozatlan múlt. Plur. 1. szem. *jap-mişuz* (csináltunk), *it-mişüz* (tettünk) stb.

Föltételes mód jelen ideje. Sing. 2. szem. *var-sang* (ha mennél), *it-seng* (ha tennél), *di-r-seng* (ha mondod), *dile-r-seng* (ha óhajtod); vagy pedig: *ister-iseng* (ha akarsz), *isler-iseng* (ha dolgozol), *utanur-iseng* (ha szégyenled).

Optativus. Sing. 1. szem. *olajim* és *olajum* (legyek), *idejim*, *idejüm*, vagy *ideim* és *idem* (tegyek), *durajum* (álljak), *varajim* (menjek), *gidejüm* (menjek), *görejüm* és *görem* (lássam), *söjlejem* (szóljak), *ejlejem* (tegyek), *virem* (adjak), *isidem* (halljam), *ölem* (haljak meg), *öpem* (csókoljam), *jazam* (égetni fogom), *ñzam* (rombolni fogok). Sing. 2. szem. *göresin* (lássad), *olasin* (legyél). Plur. 1. szem. *bulauz* (találjuk), *olauz* (legyünk), *kilauz* (csináljunk), *bileüz* (tudni fogjuk), *vireüz* (adjuk), *isideüz* (halljuk). — Megjegyzendő azonban, hogy ez az *-a*, *-e* (*-ja*, *-je*) képzős igemód nem csupán optativus értékű, hanem egyszersmind futurumként is használtatott. Pl. *çoğ jirseng*, *çoğ zahmet gör-e-sin* (ha sokat eszel, sok bajt fogsz látni; 139). *Sen Sikenderden dayi jig ol-a-sin* (te Sándornál is kiválóbb fogsz lenni; 153). *Gel-e ardinza anıñ Behräm-gür*, *Memleketden gide anıñg lutf ile şür*, *Ādil ol-a gājet ve*

nikū-sejr, Zulmdan kojma-ja dūnjada eser, Memleketde madeletle otur-a, Atası her zulm, ki itti, götür-e; ač-a çazar mülkin temām (Ennek utána B. fog következni, kinek jósága által minden baj elmúlik az országról; rendkívül igazságos és jótermészetű lesz, a zsarnokságnak nyomát sem hagyja a világon; az országban igazságossággal fog trónolni, minden zsarnokságot, mit apja elkövetett, meg fog szüntetni; elindul s meg fogja hódítani khazar országot egészen; 309). *Čün igirmi üc il žihānda süre bayt, Ol gid-e, oglina kal-a taxt* (midőn 23 évig élvezi a szerencsét e világon, ki fog múlni s fiára marad a trón; 310). Ennek az igemődnak szintén e kétféle használatát tapasztaljuk az *El-fereds bad es-sidde* szövegében is.

Imperativus. Sing. 2. személy: *kil-gil* (csinálj), *it-gil* (tegyél), *söjle-gil* (szólj), *ejleme-gil* (ne csinálj), *baglama-gil* (ne köss); 3. személy: *ejle-sün* (tegyen), *bil-sün* (tudjon), *var-sun* (menjen), *kal-sun* (maradjon). Plur. 1. szem. *kil-alum* (csináljunk), *söjle-jelüm* (szóljunk), *id-elüm*, vagy *ejle-jelüm* (csináljunk, tegyünk); 2. szem. *id-ing* (tegyetek), *jaz-ing* (irjatok), *gör-üingüz* (lássátok!), *sanma-ngiz* (ne gondoljátok), *itme-ngiz* (ne tegyetek).

Præteritum perfectum. 1. *Gelüb-dür* (jött), *gidüb-dür* (elment), *idüb-dir* (tett), *bitüb-dür* (nőtt), *kalub-dur* (maradt), *düzüb-dür* (rendezte), *olub-dur* (van, meglett), *virülüb dir* (adatott), *sürülüb dir* (elhajtatott), *dolubdurur* (megtelt). — 2. *Örtüb-di* (befödte; ö. *idi* helyett), *döndürüb-di* (megfordította; *d. idi* h.) stb. Mind a kétféle alak csupán a sing. 3. személyében fordul elő az *Izkender-námé* ban. Használatukra íme néhány példa: *Ani kim manga idüb-dür bu žihān, Sanga dazi idesi dir* (a mit énvelem tett ez a világ, veled is tenni fogja; 352). *Sanga her rāz olub-dur āškjār* (előtted minden titok világos; 274). *Dogdā bir oglung, nūr ile dolub-durur ser tā kadem* (egy fiad született, fénynyel van elárasztva tetőtől talpig; 20.). *Bildi kim jaçin gelib durur ežel* (tudta, hogy elközeledett a halála; 371.). — Ezeket az igealakokat nem találjuk meg a szeldsuk nyelvemlékekben; de használatosak az azerbajdsániban s még inkább a csagatajban.*

*) Foy KÁROLY id. m. 131. l.) azt állítja, hogy az 1. szám alatt említett igealakokat az azerbajdsáni nyelv. csak a 2. és 3. személyben használja, de az 1. személyben soha, vagyis nem mondja pl. *gelib-em* vagy *gelüb-em* (jöttem), hanem e helyett: *gelmiş-em* (pluralisban *gelmiş-ux*). Azon-

Igéből képezett határozói alakok. 1. Az *-iżag*, *-içek* képzővel: *olıżag* (mihelyt lesz), *variżag* (mihelyt megy), *bulićag* (mihelyt megtalálja), *ölićek* (mihelyt meghalt). — 2. *-diükće* képzővel, a mely alak hasonlító mondatokban használtatik. Pl. *Bašini kesdiükće*, *olur zindeter*, *Jašini tökdüükće*, *olur çandeter* (minél több fejét vágják le, annál elevenebb, minél jobban önti könyeit, annál mosolygóbb; 89.). — 3. *-madın*, *-medin* képzővel, pl. *dur-ma-dın* (megállás nélkül), *sor-ma-dın* (kérdés nélkül), *gör-me-din* (mielőtt látta volna), *iriş-me-din* (a megérkezés előtt). *Irte gişe durmadın oldı revân* (éjjel-nappal megállás nélkül utazott; 89.). *Şamdan iris-medin çajl u sipah*, *Düşmen üstine jüridi şah* (mielőtt Syriából megérkezett volna a lovas sereg, a şah az ellenség felé ment; (60.). *Kız anga aşik olur görmedin* (a leány szerelmes lön beléje, mielőtt látta volna; 73.). — 4. *-ju*, *-jü* képzővel, mint módhatározó. Pl. *Zâr aglaju bir bitik jazdı anasına* (keservesen sírva egy levelet írt anyjának; 371.). *Āb-i-hajāt istejü girdi jola* (az élet vizét keresve útnak indult; 363.). *Ol agaş ingildejü söjledi zâr*, *Didi, k'ej mähnet eekişi şehrijar!* (ama fa fájdalmasan nyöszörögve beszélt, mondta, hogy: óh, sokat szenvedő fejedelem! 370.). *Ozi gezlejü atarım munung gözini gözlejü* (a nyilat felajazva ellövöm, ennek szemét czélozva; 299.). Ez az igealak az *El-fereds bad es-sidde*-ben is többször előfordul. Pl. *ditrejü geldı* (reszketve jött), *dilejü geldı* (megkérni jött), *jürijü bil-* (el tud menni), *danişu dururken* (mikor tanakodtak). Továbbá az 1233. évből való, *Juszuf és Zulejka* című költeményben is: *balkiju* = leuchtend (*Tolun aj-teg balkiju dogakeldi* = a telt holdhoz hasonlóan ragyogva jött elő; ZDMG. 1889. évf. 85. l.) a *balki-* (leuchten) igéből. V. ö. a mai oszm. nyelvben *dejü* (mondva, mondván).

Participium futuri *-asi*, *-esi* képzővel, mégpedig *a*) önállóan, *b*) a *dir*, *dur* (van) segédigével, *c*) főnévi értelemben. Pl. *Bu arada nişe çan kurtarasi?* *Hakk elinde dir her işing çaresi.* *Bes kâmu işde anga jalvarasi* (itt hogyan kell megmenteni az életet?)

ban BUDAĞOV tudomása és tanítása szerint igenis használatos a sing. 1. személybeli *gelüb-em*-féle alak, de a plur. 1. szem. nem (Grammat. 252. l.). — Megjegyzem, hogy az *El-fereds bad es-sidde*-ben is előfordul ez az igealak, de szintén csak a sing. 3. személyében, pl. *olmajub-dur* (nem volt), *konub-durur* (letelepedett), *göndürüb-durur* (küldöt).

A m. **k i r.**

techn. is.

Isten kezében van minden dolognak gyógyszere, tehát minden ügyben ahhoz kell könyörögni; 367.). *Ajruga kalasi mülk* (másra maradandó ország = a mely másra fog maradni; 12.). *Kajser bilür idi, ki ol sipāh Kílasi durur anıy mülkin tebāh* (a császár tudta, hogy az a hadsereg meg fogja hódítani az ő országát; 14.). *Kim-lerede degesi dir bu mülk ü şehri?* (kikre fog szállni ez az ország és város? 305.). *Her işing gerek bulasını bula!* (találja meg minden dolognak a kellő mikéntjét = hogyan kell elintézni minden ügyet; 186.). — Ezt az *-asi*, *-esi* képzővel alakult nomen verbale-t nem csak az *El-fereds bad es-siddeben* és a szeldsuk nyelvemlékekben (pl. ÁSIK pasa. *Tezkeret-ül-Evliā*) találjuk meg, hanem a kazáni-tatár, baskír, karamáni-khudavendkjári dialektusokban, sőt a mai oszmánli népnyelvben is.*)

Másik participium futuri *-iser*, *ısar*, vagy *-eser*, *-asar* képzővel alakult, a mely igen gyakori használatú volt a XIV. századi oszmán-török nyelvben, valamint a következő századokban is. Használatára íme néhány példa: *Kajser bildi, kim gidiser bî-şekk elinden mülk-i-Rūm* (a császár tudta, hogy kétségtelenül el fogja veszíteni Róm országát; szó szerint: kezéből ki fog menni R. o.; 13.). *Sark u garba žümle sultān olısar, řanlar anga bende fermān olısar* (az egész keletnek és nyugotnak szultánja fog lenni, a khánok szolgálai lesznek neki; 108.). *Jeddi iklimi musaxşer idiser, řanları kendüje čakır idiser* (a hét égaljat meg fogja hódítani, a khánokat szolgáljává teszi; 20.). *Kişi anda nişe rahat bulısar?* (az ember hogyan talál ott nyugalmat? 364.). *Čarş, men gittim, kimi getüreser, Seltānet taytında kim oturasar?* (a sors, ha én elköltöztem, kit fog hozni, a szultánság trónján ki fog ülni? 305.). *Hakk anga her işde nusret vıreser, Mülk-i-Keşmir ile Hinde ıreser* (isten annak minden dologban győzelmet fog adni, Kasmir és Hind országokba el fog jutni; 311.). *Bildi ki idiserler řasm ile şırāne řenk* (tudta, hogy az ellenséggel oroszlánságként fognak harcolni; 59.). — Ezzel a képzővel, *-iser* és *-ısar* alakjában, nem csak az *El-fereds*-ben találkozunk, hanem a szeldsuk nyelvben is, pl. ÁSIK pasa divánjában, a hol ilyen példákat olvashatunk: *kalısar* (maradni fog), *olısar*

*) Erre a képzőre vonatkozólag l. bővebben *A kasztamunii török nyelvjárás* cz. munkámat, 21. l. és BÁLINT GÁBOR *Kazáni tatár nyelvtana* 69. lapját,

(fog lenni), *gitmejiser* (nem fog menni), *ölmejiser* (nem fog meghalni; a képző néhol *سار*, néhol *سر*-nek van írva). Ennek az igei alaknak keletkezésére vonatkozólag bátran elfogadhatjuk FOY KÁROLY, MELIORANSKI és HOUTSMA magyarázatát, a mely szerint t. i. ez az *-isar*, *-iser* képző nem egyéb, mint annak a régi *-řisa*, *-gise* képzőnek kopott alakja, mely a MELIORANSKI kiadta *Kitāb-i-terdsümān* szerint az igetőhöz járulva óhajtatást, kívánságot fejez ki, úgyhogy pl. a *Kitāb-i-terdsümān*-ban olvasható *bar-řisa-r* (er wünscht zu gehen; a *bar-řisa*- igéből) az aoristus *-r* képzőjével, tökéletesen megfelel a régi oszm. *var-isa-r* (menni fog, menni akar) alaknak.*)

Utolsónak hagytam azt az ige-alakot, a mely — tudtommal — az *Izskendernámén* kívül egyetlen török nyelvemlékben s egyik török nyelvben sem található meg, legalább eddigelé még senki sem említette. Ugyanis a *-b*, *-p* képzős ú. n. *gerundi* *um* *n* *a* *k* ismerjük a teljesebb *-ben*, *-ban* (*-üben*, *-iben*, *-uban*, *-iban*) alakját is, — de az *Izskendernáme* szövegében e mellett, igen gyakran találkozunk még teljesebb *-beni*, *-bani* alakjával is (mind a mély-, mind a magashangú szókban rendszeren így írva *elif*fel: *بانی* s csak kétszer-háromszor *elif* nélkül: *بنی*),***) a nélkül azonban, hogy a jelentés vagy functio tekintetében legkisebb különbséget is fedezhetnénk föl a kétféle alak között. E képző származásával (különösen a végső *i*, *i* mivoltával) nem vagyok tisztában; de — mivel eddig ismeretlen nyelvi jelenségről van szó — felsorolok egy sereg példát az eme képzővel való alakok közül: *Müşkbār ejlejübani řāmeji* (mosusz illatúvá tevén az író tollat; 9. l.). *Kim mehālikdan olubani řilās* (hogy a veszélyektől megszabadulván; 45.). *Bir nazarlen cünki gördi sah жүzin, Āh idübani unuttı kendözın* (mikor egy pillantással meglátta a sah arcát, felsóhajtván elfelejtkezett magáról; 73.). *Anı daxı azel idübani temām, Muhtedi-billah ideler imām* (végre azt is letevén méltóságáról, M.-t fogják khalifává tenni; 336.). *Amūd kojubani ani berkitti* (oszlopot állítván fel, azt megerősítette; 129.). *Herneden gördiler ise řajr u řer, Gelübani*

*) L. PLATO MELIORANSKI: *Arab filolog o tureckom jazikje*. Szent-Pétervár, 1900. a 37. lapon; és KARL FOY: *Azerbajdzsanische Studien*, 162—163. lapon.

**) Ellenben a *-ban*, *ben* képző mindig *elif* nélkül van írva: *بن*.

vireler šaha çaber (bárhonnan látnak jót, vagy rosszat, eljövén, a sahnak adjanak hírt; 266.). *Kaldilar anı görübeni danga, Döndiler bunlar daçı anlardan janga* (azt látván elsodálkoztak s megfordultak ezek is amazok felé; 175. és 266.). *Sürübeni irte gişe rāh Ol aradan vardi Atvarina šah* (éjjel-nappal utazván, onnan A.-ba ment a sah; 175.). *Subh olunža gizer ve cün subh olur, Učuban, girü derjaja gelür* (reggelig járkál s mikor reggel lesz, visszarepülvén a tengerbe megy; 178.). *Ol aradan kilubani azm-i-rah, Girü Turandan janga jüridi šah* (onnan útra indulván, ismét T. felé ment a sah; 218.). *Bes oradan döndürüben bādbān, Girü mülkümize olauz revān, Varubani šaha vireüz çaber* (aztán megfordítván a vitorlát, onnan vissza fogunk menni országunkba, a sahhoz menvén, hírt adunk; 268.). *Düzedübeni agaždan oç ve jaj, Atišurdi oğlanlar ile kiş ve jaj* (fából nyilat és íjjat csinálván, lövöldözött az ifjakkal télen és nyáron; 301.). *Her janga leşker saça, Kim kiliz alubani iller aça* (mindenfelé elszéleszti hadát, hogy kardot fogván meghódítsa az országokat; 308.). *Kaçubani gitti Turandan janga* (megfutamodván, T. felé ment; 294. és 308.). *Jiçubani Kudusı gārt ejledi* (lerombolván Jeruzsálemet, kirabolta; 296.). Továbbá ilyenek még: *čekübeni* (húzván, vonván; 352.), *gidübeni* (elmenvén, 341.), *bulubani* (találván, 127. és 201.), *irübeni* (érkezvén, 124.), *virübeni* (adván, 249.), *giçübeni* (felöltvén, ruhát, 300.), *düşübeni* (esvén, 309.), *getürübeni* (hozván, 354.) stb. — a *döndürüben* (fordítván), *dönüben* (fordulván), *jijüben* (evén), *jürüjüben* (menvén), *açuban* (nyitván), *oturuban* (ülvén) alakok mellett.

THURY JÓZSEF.

Szláv jövevényszavaink.

(Kilenczedik közlemény.)

A magy. *alamizsna* szó eredetét tehát (v. ö. régi magy. *alamozsna*, Apost. mélt. 18, u. o. *alamofnas zenth yanos*, NySzót.; Ehr.-k.: 78, 81, 82. *alamyzna*, u. o. 81. *elamyzna*) a róm. kath. szláv népeknél kell keresnünk, s itt ezt találjuk:

a) Quarneroi horv. *almužno* (XIV. századi adat: «čto ljubo hošteta za nega molstiru *almužno* vzdati = si aliquid offerre volunt in eleemosynam, Starine VII. 117; 1451-ben: *almužno* učiniti, 1466: *almužstvo*, ŠURM. Acta croat. 192, 251; v. ö. még MIKL. Lex. pal., és horv. akad. gyezőszótár);

b) kaj-horv. *almožtvo* (JAMBR.), *almustvo* (HABD.), *almožnik*, *almožna* (Letopis 1887: 218, Lajbach);

c) hazai szlov. *álmoštvo*, osztr. szlov. *almožnja* (Denkschriften XXVIII. 35.), *álmožna* (PLETERŠNIK), *aljšožna* (ŠTRELJ, Beneški rokop. XV. l.), *almožen* (MEGISER: allmüsen, v boshje ime . . . *alno-shen*; ugyanígy DALM. bibliafordításában).

d) t. *almužna*, cs. *almužna* (GEBAUER Hist. ml. j. č. I. 485.), lengy. *jalmužna* (MIKL. Christ. Term. 56. §.-a szerint — LINDE nyomán közölve — újabb kifejezés, v. ö. azonban BRANDT: Vypiski iz staropolskoj slovesn. szótár), szorb *almožina*, *volomužna*.

A róm. kath. szláv nyelvekben tehát az *alamizsna* szó szintén *zs*-vel fordul elő, akár a magyarban, s ezen *zs* alapján tartom én is a magy. *alamozsna*, *alamizsna* szót róm. kath. szláv eredetű kifejezésnek. A szláv nyelvekbe a szó a németből került volna (v. ö. Arch. f. slav. Phil. XV. 432.) s szláv alapalakúl *almužno* vehető fel. A gör. kel. szláv nyelvekben azonban a kifejezés soha se volt meg. A magy. *alamizsna* és *elemózsia* egy szó; az első keresztény term. techn. és róm. kath. szláv eredetű, a másik latin jövevény.

Ámën: Kön. Tör. és Kön. Tör. sz.: *amen*, NySzót.: *amen*; — az összes róm. kath. népek a lat. *amen*-t *e*-vel mondják; cs., t., lengy., szlov., róm. kath. bolg. *amen* (KRISTOFCSÁK, Kas nauk 16. l.), róm. kath. szerb *amen*, horv. *amen* (-*e*-vel a róm. kath. horv. glagolita emlékekben is, BERČ. Dvie 28, 29, 39, ČRNČIÓ, Rimsko, Starine XIV. 215, 217.). A gör. kel. szlávok a gör. ἀμήν-t az újjörög kiejtésnek megfelelően *amin*-nek, tehát *i*-vel mondják; v. ö. óbolg. *amin* (Assem. ev. 175, 178. l., Cod. Supr. 11, 17, 39, 49, 59, 61. stb.); ez az *amin* van a különböző szerkesztésű gör. kel. szláv emlékekben is (néhol lefordítva pravo: право, въ istina = въ истинѣ szavakkal, ЈАГ. Zur Entst. II. 69, Arch. f. slav. Phil. XXIV. 264.), valamint a mai gör. kel. szláv nyelvekben (óbolg., or., kisor., bolg., szerb) és az oláhban (gör. kath. és gör. kel. oláh *amin*, dialekt. *amnin*, WEIGAND, Jahresber. VIII. 81.). A magy. *ámen* a maga *e* hangjával a róm. kath. népek elnevezésével egyezik.

Angyal. Régibb alakja *angyel* (v. ö. HB.: michael *archangelt*. es mend *angelcut*, későbbi adatokra NySz.), a melyből illeszkedés-sel *angyal* lett (v. ö. KT. sz.: *angol(u)cnoc*, (*a*)*ngolucnoc* (kétszer), *angol*, Schlägli szój.: *angjal*); az illeszkedésre v. ö. 1055: *Signum Fancel comitis* = mai *Fancsal*.

ŠAFARIK azt tanította (Über den Ursprung und die Heimath des Glagol. 9, 32. l.), hogy a magy. *angyal* (*arkangyal*, *evangyéliom*, *gyehenna*, *György* szavakkal együtt) a CYRILL és METHOD-féle nyelvből került hozzánk. MIKLOSICH (Christl. Term.) a szóval nem foglalkozott behatóbban, s ez az oka annak, hogy ÁSBÓTH OSZKÁR (NyK. XVIII. 362.) sem jelölte meg közelebbről azt a nyelvet, a melyből a magy. *angyal* jöhetett; ő ugyan szláv eredetűnek tartja nyelvünkben a szót, csak hogy szerinte «a *gy* semmit se bizonyít az *angyal* eredetét illetőleg» (NyK. XVIII. 363.). JAGIĆNAK az a nézete (Zur Entstehungsgeschichte II. 78. l.), hogy a magy. *angyal* (evangyéliom és a cseh *anděl*) a CYRILL és METHOD-féle nyelvből való.

E felfogásokkal szemben VOLF GYÖRGY azt vitatta, hogy a magy. *angyal*, s ezzel kapcsolatban mindazok a szavak, a melyekben mi a lat. *ge*, *gi* helyén *gye*, *gyi* hangokat mondunk, velencei olasz átvételek, illetve olyan latin átvételek, a melyek a latinnak velenczés olasz olvasásán, kiejtésén alapulnak (v. ö. Kiktől tanult a magyár írni, olvasni? 69, 79, 80, 83, 85. l.). VOLFNAK az volt a

nézete, hogy Velenczében velenczés olasz nyelven *angyal*-t mondanak. Csakhamar azonban bebizonyult, hogy Velenczében ma *anzolo* (v. ö. BOERIO: *anzèlico*, *anzolèto*, *anzolo*; bolognai ol. *anzel*, gen. ol. *angeu*), *anzelo* (Nyr. XV. 161.) az «angyal» neve, más szóval, hogy Velenczében a lat. *ge*, *gi* ma = *ze*, *zi*. Hogy ez a vel. ol. *z* mely időből való, azt nehéz megmondani. Csak az a bizonyos, hogy 1008-ban már megvolt Velenczében a *z*. Erre kétségtelen tanunk JOHANNES diaconus, a kinek «Chronicon Venetum et Chronicon Gradense» cz. művében ezt olvassuk: «Quia ibi ante ianuam ecclesie sancti *Serzi* imanis erat olivarum arbor» (PERTZ, M. G. S. S. VII. 43, ugyanitt jegyzetben: «*Serzi* id est *Sergi*, *Sergii* Veneta lingua, qua e. g. San *Giorgio* pronunciatur San *Sorso*). Ez adat kétségtelenül vallja, hogy már 1008 körül Velenczében a lat. *ge*, *gi* helyén *ze*, *zi* volt a járatos hang. Velencei nyelvjárásban írt XIII., XIV. századi oklevelekben is *Ançelo* (olv. *Anzelo*, 1311 ben, BERTANZA e LAZZARINI, Il dial. ven. 35. l.) a szó (v. ö. Dalmáciára a velencei hatás alatt: *Anzulo*, *Serzulus* stb. JIREŐEK, Die Rom. I. 70.). Más észak-olasz nyelvemlékek is a XIV., XV. századból a *z* (olvasható itt-ott *dz*-nek) kiejtés mellett tesznek bizonyosságot (v. ö. XV. századi adatok: *anzelo*, *imazine*, *evanzelio* Denkschriften XXII. 118, 221, *Gienoa* és *Zenoa*, SAVJ-LOPEZ, Altit. Chrest. 19, 153. l. stb.). Mikor hazánkban olasz hatás van, akkor nálunk is olvashatni *Sereonis*-t (*Gereonis* helyett), *Seruasius*-t (*Gervasius* h.), *Senesii*-t (*Genesisii* h., e három példára v. ö. KNAUZ, Kortan 191, 192, 193. l.). Az *angyal*-beli *gy* ejtésnek tehát nem velencei, s nem észak-olasz az eredete.

VOLFOT KÖRÖSI SÁNDOR czikke (Nyr. XV. 161.) figyelmeztette, hogy Velenczében nem *gy*-s, hanem *z*-s ejtés van; ugyanitt KÖRÖSI azt is mondja, hogy nem az olasz, hanem a räto-román friauli mondja a lat. *ge*, *gi* szótagot *gye*-, *gyi*-nek, tehát a magyar *angyal* (s vele együtt a *gy*-zés) ebből a nyelvből való. KÖRÖSINEK ezt a gondolatát ragadta meg ÁSBÓTH, s fejtette ki, hogy a magy. *angyal* s vele együtt a *gy*-zés räto-román eredetű (v. ö. Izvjestija otd. r. j. i slov. VII. 246—320, Szt.-Pétervár). A räto-román nyelvjárásokban azonban szintén az a szabály, hogy a lat. *ge*, *gi* helyén *dže*(*i*)-t vagy *že*(*i*)-t mondanak (v. ö. GRÖBER, Grundriss I. 479.), s itt is a lat. *j* ugyanolyan fejlődésmenetet mutat, mint az olaszban a lat. *j* (v. ö. GRÖBER, u. o. 476: *Zovia* és 480. l.). Nem tagadható azonban, hogy

itt-ott rätoromán területen, a mint azt olasz területen is lehet látni (pl. Veronában v. ö. MEYER-LÜBKE, Gram. d. r. Spr. I. 329.), a lat. *ge, gi* és *j* helyett *gy*-féle hangot is mondanak. E jelenség azonban oly szórványos, s meglétének ideje olyannyira újabbkorinak látszik, hogy erre építeni aligha lehet valamit. S milyen ellenmondások keletkeznek az ÁSBÓTH-féle újabb felfogásból, összevetve azt a VOLF-féle tanítással. ÁSBÓTH szerint a *gy*-zés rätoromán, s VOLF szerint az *s*-ezés velencei olasz volna; e szerint a *surgyite*-féle szavak első fele velencei, második fele rätó-román latin kiejtést tüntetne fel.

Az én nézetem, a melyet e műben (I. 2, 33. s köv. lapokon) fejtegettem, az, hogy a lat. *ge, gi* szótagot a róm. kath. egyház nagy területen (s ide tartozik Dunántúl is), *je-, ji*-nek olvasta. Ezt bizonyítja a többi közt az is, hogy a lat. *angelus* ma is több nyelvben *j*-vel hangzik; ilyenek:

tót *anjel*, cs. *anjel* (és *andél*, *gy*-vel, a melyet JAGIĆ CYRILL és METHOD nyelve hatásából magyaráz; de v. ö. GEBAUER, Hist. mluv. I. 529.), lengy. *aniol*, horv. ča-terület legészakibb része: *ánjel* (gen. *ánjela*, NEM. I. 394; horvát glagolita emlékekben számtalan nyoma van annak, hogy a megfelelő glag. jegy *j*-nek olvasandó; v. ö. glag. emlékekben: *evanieli, anieli, priviliija, vijilia, lejenda* stb. BERČ. Dvie 34, 36, 38, ŠURM. Acta croat. 185, 277, 289, Mon. h. jur. IV. stat. polj.; Noviban, Vinodolon, a hol a glagolita írás dívott, ma *ánjel, evanjelije* a járatos). Nagy kérdés ezek után, vajjon a Bécsi glagolita levelekben előforduló *evangelie, angelъ* (v. ö. JAGIĆ, WBl. Ab, Ba, Bb, Bb. és 28. l.) nem *j*-vel olvasandók-e. Ugyanezt mondhatjuk a cseh-tót szerkesztésű kijevei töredékekre is (АНГЕЛЪ, JAGIĆ WBl. 53, 54. l.), mert a cseh-tótban *anjel* a járatos kifejezés.

A lat. *ge (i)*, vulg. lat. *je (i)* már most nézetem szerint a magyarban is, meg a hazai szlovénben és a kaj-horvátban*) is válhattott *gy*-vé szó kezdetén, magánhangzók közt, *n, r, l* utáni helyzetben, s a hazai szlovénben tényleg *angyel, angyeo* is az «angyal» neve

*) Kaj-horvát idevonatkozó adatokat a legrégibb kaj-nyomtatványokban lehet találni, v. ö. pl. FERGOSSICH IVAN Verbőczi-fordítását 1575-ben, a hol ilyeneket olvasunk: *tergye* (= terg-ből), *vu tugie ruke, na tuggy imyenia, tugina, meg* (= meg: közt), *na prej, szpreuogen, prihaja, iszhagiale* stb. stb.

(v. ö. KÜZMICS bibliafordítása, Slow. sillab., Zobr. szlov. 4.), s ugyanígy régibb kaj-horvát iratokban (v. ö. PETRETÓNÉL: *angyelszki*, laj-bachi Letopis 1887:192. l.). Csak az a kérdés, milyen régi a szlovénben a *gy-s* ejtés. Mondhatná ugyanis valaki, hogy hiszen az osztrák szlovénben *angel* (*g*-vel és *anjgel*) az alak, s így inkább az a valószínű, hogy a hazai szlovénben is az eredeti kiejtés a *g-s* (v. ö. JAGIĆ, Zur Entst. II. 78; a Freis. nyelvemlékekben: *krilatec*). Erre csak azt felelhetjük, hogy a mint a mai or. *angel*, kisor. *anhel*, bolg. *áangel* (CANKOFF 137, 139.) szavak *g*-je, illetve *h*-ja nem bizonyítja, hogy az oroszban-bolgárban a legrégebben is *g-s* volt az ejtés (v. ö. hogy az újjörögben a szóban *g-t* ejtenek az újjörögök), épúgy az osztr. szlov. *angel* se bizonyít; másodszer azonban ki kell emelnünk, hogy a hazai szlovénben és a kaj-horvátban az *e* előtti *g* is, meg *j* is *gy*-vé lehet. A hazai szlov., kaj-horv. *angyeo*, *angyel* alak tehát teljesen szabályos alak.

Ezek szerint a róm. kath. szláv nyelvek az *angyal*-t a következőképp mondják:

szorb *janžel*, lengy. *anioł*, cs. *anděl* (és *anjel*), t. *anjel*, hazai szlov., régibb kaj-horv. *angyel*, *angyeo*, északi horv. ça: *ánjel*, Arbe szigeti horv. *ândel* (*gy*-vel Rad CXVIII. 21.), raguzai horv. *andjel* (1783-i raguzai Nauk hristjanski, *ândio* (gen. *ândjela* Rad LV. 168, régiségére v. ö. Rad CXXXVI. 186.), magyarországi horv. (Mosonm.): *angjel*, osztr. szlov. *angel*, *anjgel*, róm. kath. szerb *andjel* (megjegyzem, hogy a róm. kath. szerb-horv. *gy-s* alakokat REŠETAR görög átvételeknek tartja), hazai róm. kath. bolg. *angjala* (magyar eredetű második *a*-ja alapján).

A gör. kel. szlávtság «angyal»-t jelölő szava a görögből való. A gör. γ *e*, *i* előtt ugyanazokon a fejlődési fokozatokon ment keresztül, mint a lat. *ge*, *gi* az olaszban (v. ö. Byz. Zeitschr. IX. 409.). Az óbolg. szövegekben minden gör. eredetű, γe , γi -vel bíró szó $\Gamma\epsilon$ -nek (olv. *gye*) van írva (pl. Cod. Supr. 350: $\Lambda\epsilon\Gamma\epsilon\omicron\upsilon\eta$ = *legyeon*, ΜΑΓΙΣΤΡΟΝΙΑΝΟΥ s itt számtalan példa); itt az *angyal* is = $\Lambda\Gamma\Gamma\epsilon\Lambda\kappa$ = olv. *angyelъ* (v. ö. *evangyélium* szónál). A különböző szerkesztésű egyházi emlékekben lassan-lassan elmarad a Γ felől a lágyító jel, s az emlékek pusztá *g-t* írnak (Ev. Dobr., Fragm. Petrop.: ΑΝΓΕΛΥ , Mak. list. ΕΚΑΝΓΕΛΗΝΤΥ , Frag. Chil.: ΑΝΓΕΛΑ , ΑΝΓΕΛΟΜΥ , Listky Undol. ΑΝΓΕΛΙ ; Šiš. Ap.: ΑΝΓΕΛΥ stb.). Ma a gör. kel. egyház a következőképp mondja az angyalt: óbolg. ΑΝΓΕΛΥ = olv. *angyelъ*,

középbolg., mai bolg. *á*ngel (v. ö. RYLEC, és angol bibliaford., CAN-KOFF 137, 139. l.), régibb szerb *angel* (*g*-vel cyrill okiratokban), Стојковић fordításában (VUK fordításában anĥeo = angeyo), or. *angelъ* (*g*-vel), kisor. *anhel* (*g*-ből fejlett *h*-vel); e *g*-s ejtés újabb újjörög hatás eredménye; ugyanígy az *evangélium* szóban, l. ott.

A magy. *angyal* szó nézetem szerint nem gör. kel., hanem róm. katolikus szláv eredetű kifejezés, s az ide mellékelt térkép ezt eléggé föltünteti.

Apácza és apát. A két szót együtt kell tárgyalnom, s először az *apát*-ról szólok. Nyelvtörténeti adataink tanúsága szerint az *apát* is, meg az *apácza* is mindig szókezdő *a*-val volt írva (v. ö. ZOLNAI-SZAM. Okl. szót., NySz.), *o*-s alakot nem ismerünk (helynevekben sem). A név régiségét mutatja, hogy mindkét szóra már a XIII. század legelejéről vannak adataink. Az *apát* régen KARÁCSONYI szerint «fejedelem» néven is ismert volt (Szt. Gellért élete és művei 41. l.), a mit azonban általánosnak aligha mondhatunk (v. ö. NySzót. fejedelem 3.). Valószínű, hogy keresztény terminológiánkban mindig csak az *apát* volt az általános kifejezés. Kérdés, milyen úton került e szó nyelvünkbe.

Az óbolg. emlékek fiatalabb szerkesztésében szó van *apát*-ról, még pedig a következő helyeken:

I. Cod. Supr.: 90. l.: **ѣкаше же нгоуменъ того манастирѣ** = vala annak a monostornak az *apátja* | u. o. 160. l.: **уръно-рнзкци н нгоуменн** = a barátok és az *apátok* | u. o. 199. l.: **житиѣ . . . ѡвана нгоумена скатыа горы сненскы** = Jánosnak, a Sinai hegyén levő monostor *apátjának* élete | u. o. 200, 201. l.: **нгоумена** = az *apátot* | u. o. 201. l.: **нгоуменъ** = az *apát*.

II. Euch. sin. 150. l.: **нгоумена** = az *apátot* | u. o. 150. l.: **къ нгоуменуу** = az *apáthoz* | u. o. 150. l.: **нгоуменуу** = az *apátnak* | u. o. 153. l.: **за нгоумена** = az *apátért* | u. o. 169. l.: **нгоуменъ** = az *apát*.

A felhozott esetekben az óbolg. **нгоуменъ** = *igumenъ* (> gör. ἡγούμενος: ἡγέομαι: vezetni) egy-egy monostornak a fejét, *apátját* jelenti. Az óbolg. *igumenъ* azonban nemcsak *apát*-ot, hanem általában feljebbvalót is jelenthet (v. ö. pl. Sav. kn.: **прѣдана н Понтъскоуму Пилатуу нгоуменуу**, v. ö. SREZNEVSKIJ kiadását 93. a. 108. l., Arch. f. sl. Phil. V. 601; Euch. Sin. 151. l.: **повннуште са нгоуменомъ вашномъ** = engedelmeskedjetez feljebbvalóitoknak, SREZNEVSKIJ Drev. r. slov. *igumen* 2.). Az *igumenъ* e jelentése egyértékű az óbolg. **наставникъ** (v. ö. pl. Assem. jan. 17: **наставникъ пустыньникомъ**), **прѣпоситъ** (Cod. Supr., v. ö. MIKL. Lex. p.), **архиснагогъ**, **старѣшнна съборуу** (v. ö. JAG. Zur Entst. II. 69. l.) szavakkal.

Az óbolg. **нгоуменъ** = *igumenъ*-nek tehát két jelentése van: 1. általában: előljáró, valaminek feje, vezetője; 2. különösen: egy monostornak a feje, *apátja*. E két jelentés van a különböző gör. kel. szláv (or., kbolg., szerb) nyelvemlékekben is (v. ö. oroszra SREZNEVSKIJ szótárát, Vita Methodii cap. IV., V., AMFIL. II. 2, 679; középbolgárra LAVROV: **Обзор**, a szerbre Apost. Šiš. Zsid. XIII. 7: **помните нгоуменн ваши** = Károlyi: Emlékezzetek a ti előljáróitokra, u. i. Zsid. XIII. 17, Hvalov rukop., Zobrn. 5. stb.). A mai gör. kel. szláv nyelvekben az *apátnak igumen* a neve, s ez az alak ment át az oláhba is (*igumen*, *egumen*). Se ma, se a múltban a magyar *apát* szóhoz hasonló hangalakú szóval nem nevezték a gör. kel. szlávok az *apát*-ot, itt mindig és mindenkor *igumen* volt a

neve. Nem így a róm. kath. szlávok. Itt az *apát*-nak a magyar szóhoz hasonló alakja van; a róm. kath. szláv adatok ezek:

α) Horvát adatok: Az *opat* szó az 1076—89. közt írt baskai feliraton fordul elő először (v. ö. GEITLER, Die alban. u. slav. Schriften 187, ŠURM. Acta croat. 1. l.), itt a horvát *opat* kétszer van meg. A XIII. századi Vinodoli statutumban is benne van az *opat* (Mon. h. jur. IV. 255.), úgyszintén a «Regule sv. Benedikta» cz. XIV. századi horvát nyelvemlékben (v. ö. Starine VII: 121: *opatъ* zovi se stb.). A XV. századi Zenggi missale, a horv. glagolita oklevelek, a későbbi horvát szótárak (v. ö. VERANCS.: *oppat*, BELLOST.: *opat*, *òpat*, JAMBR.: *opat*, STULLI: *opàt* stb.) az *apát*-ot *opat*-nak hívják. Így van ez nemcsak a horvátban, hanem a róm. kath. szerbben is (a DANIČIĆ Rječn.-ban felhozott három *opat* adat katólikus kolostorok apátjaira vonatkozik). Az egész horvát s róm. kath. szerb nyelvtörténetben tehát az *apát* = *opat*.

β) A szlovén nyelvben is az *apát*-ot *opát*-nak hívják (v. ö. PLETERŃNIK, HABDELICH, MEGISER); a hazai szlovénben is *opát* (v. ö. Dühovna Hrána 2. l., gráci kiadás) az *apát* neve, előkerül e mellett a magy. eredetű *apat* is (Zobr. szloven 72. l. LINDE lengyel szótára közöl még osztr. szlov. *apt*, *appat*, *oppat* alakokat is).

γ) Cseh-tót *opat* (v. ö. GEBAUER I. 232. ófn. *abbát*-ból származtatja); a csehben a legrégebbi adat talán a Rheimsi evangéliumban van, a hol «Prokop' *opat*»-ot olvashatunk (v. ö. HANKA-féle kiadás 186. l., PROKOPIUS csehországi benczés apát volt, meghalt 1053-ban, tanítványai, szerzetestársai 1061—92. közt talán hazánkban is megfordultak, JAG. Zur Entst. I. 56. l.). Lengy. *opat* (LINDE).

A róm. kath. cseh-tót-lengy., horv., szerb nyelvekben az *apát*-nak a legrégebbi időktől *opat* volt a neve; a kereszténység elterjedésének legelső évszázadában megvolt a szó a magyarban is (v. ö. hogy *abbas* csak a XI. századig keletkezett szerzetes rend feje, a XI. század után keletkezett szerzetes rendek fejei *prior*-ok, *guardian*-ok stb.). A magyar *apát* már most nem a gör. kel., hanem a róm. kath. szláv népek *opat*-jával egyezik. Itt is azonban horv. szlovén eredetet kell felvennünk, mert csak a szerb-horv.-szlov. *opat*-nak van hosszú *á*-ja, míg a cseh tót-lengyel *opat* rövid *a*-val hangzik. A magyar szó közvetlen olasz eredetű (v. ö. vel. ol. *abàte*, BOERIO) azért nem lehet, mert az ol. *b* megmaradt *b*-nek olasz

jövevényszavainkban. Mégcsak azt jegyzem meg, hogy az óbolg.-ban a lat. *abbas*, gör. ἀββᾶς-nak *avva* (v. ö. Μικλ. Lex. p. *avva* : pater), *οὐῶα* volna a megfelelője (a gör. -ας = óbolg. -a, gör. β = óbolg. v).

Számbavéve az összes adatokat, a magyar *apát* róm. kath. népek nyelvéből, legvalószínűbben a róm. kath. szlovén-horvátokéből való.

Az *opât* szónak származéka *opâtica*, a mely viszont a magy. *apácza* szóban maradt meg.

Az óbolg. nyelvemlékek megőrizték számunkra az *apáczá*-t jelentő óbolgár szót. Az idevonatkozó adatok ezek:

I. Cod. Supr. 398. l.: она же рече (t. i. жена) отъ монастырѣ исмъ съде банзѣ сжитааго, и посла ма нгоуменѣа = (az asszony) pedig mondá: Az ide közelfekvő monostorból való vagyok s a *fejedelemasszony* küldött. Ez idézetből az derül ki, hogy az óbolgárban az *apáczá*k *fejedelemasszonyának igumenъja* volt a neve, a mi szabályos femininum az óbolg. *igumenъ* (*apát*) szóhoz.

II. Euch. Sin.: 190. l.: аще кто съ урѣнницеж блѣд(ъ) сътворит(ъ) = s ha valaki *apáczával* paráználkodik | u. o. 194. l.: аще кто урѣнницеж окрадетъ = s ha valaki *apáczá*t meglop.

Ez idézetből kitetszik, hogy az *apácza* óbolgár neve *čr̃nica* (v. ö. *barát* szó tárgyalását is), a mi szabályos femininum az óbolg. *čr̃ньсь* (*monachus, frater*) szóhoz.

Az óbolg. nyelv alapján fejlődött különböző szerkesztésű egyházi szláv nyelvemlékekben, valamint a mai gör. kel. szlávoknál ezeket találjuk:

α) Az orosz szerkesztésű nyelvemlékekben *игуменѣа* (= *igumenija*) az *apáczá*k *fejedelemasszonya*, míg az *apáczá*nak *инока* (*inoka*), *инокам* (*inokaja*), *мншница* (*mnšica*; e kifejezéseket l. SREZNEVSKIJ, Drev. r. slov.), *урѣница* (*čr̃nica*) a neve. A mai orosz nyelvben: *игуменѣа* (= *igumenja*) a *fejedelemasszony*, *черница* (*černica*), *инокиня* (*inokinja*), *инока* (*inoka*), *иночка* (*inočka*), *монахинѣа* (*monachinja*), *монашенка* (*monašenka*), *монашка* (*monaška*, v. ö. DALJ szótárát) az *apácza* neve. A kisorosz nyelvben az *apáczá*t *starica*-nak is hívják (ŽELECHOWSKI).

β) Középbolgár nyelvemlékekben az *apáczá*t *инокиня* (= *inokinja*)-nak, *калугерница*-nak (= *kalugERICA*, v. ö. LAVROV Ob-

zor) hívják. A mai bolgárban ezek az alakok: игуменица (iguménica): «fejedelemasszony», калуѣерица, калуѣерка (DUVERNOIS szót.): «apácza». A róm. kath. hazai bolg.-ban is *kalugjerica* az «apácza» neve (KRISTOFCSÁK, Kas nauk 3. l.).

γ) Szerb szerkesztésű nyelvelmékekben az «apácza» neve: монаха (*monacha* v. ö. Zbornik 27. l., 1330., 1360., 1389. évi oklev.), инокыня (*inokynja*), калуѣерица, калоѣерица, калуѣ-дрница (*kalugjerica* stb. DANIČIĆ, Rječ.). A mai gör. kel. szerbeknek *igumànija* (VUK³, MIKL. Lex. p.) a fejedelemasszony, калуѣерица (= *kalugjerica* VUK³), дѣвна (u. o., erre v. ö. lejjebb) az apácza neve.

A gör. kel. szlávástágtól térített oláh keresztény terminológiában *starita* = fejedelemasszony, *călugăriță*, *monachă*, *kalugurito* (WEIGAND, Jahrb. VII. 103.) az apácza.

Az eddigiekből azt láttuk, hogy a gör. kel. szláváság keresztény term. technicusai közt sem ma, sem a múltban nem található olyan kifejezés, a melyből a mi *apácza* szavunkat kölcsönözhattük volna.

A róm. kath. szláváság az apáczára a következő kifejezéseket használja:

α) hazai bolg.: *kalugjerica* (KRISTOFCSÁK, Kas nauk 3. l.), szerb-dalm. horv. *kalugjerica*, *koludrica* (THADDIANOVICH; Rad LXV. 168, BELLOSZTENECZ; Noviban, Zárában a róm. kath. néptől *koludrica*-t hallottam én is). E kifejezés a gör. *καλόγηρος*-ból való, s e népeknél gör. kel. szláv eredetű (v. ö. magy. *kalugerné*, Brassó, MTsz. oláhból).

β) Horv. *dumna* (JIREČEK szerint Die Rom. I. 81. Raguzában használják «apácza» értelemben), *dŭvna* (v. ö. VUK³), *dŭvna* (RELKOV. 413.), *duhvna* (olv. *dŭvna*, THADDIAN.). A horv. Akad. nagy szótára szerint a szó csakis a róm. kath. szerb-horvátoktól hallható, s a lat. *domina*-, *domna*-ból veszi eredetét. A szóközépi *-mn-*-*-v-re* v. ö. *mno* helyett *vnogo* stb.

γ) Hazai szlov. *nŭna* (LUTH. 26.), osztr. szlov. *nuna* (1575-i adat, TRUBER, lajbachi Letop. 1891: 139.), szorb *nuna* (MIKL. Chr. Term. 16. l.). A ném. *nonne*-ből eredő szó.

δ) Cseh-től *mníška*, cs. *jeptiška* (*řeholnica*, *zakonnica*), lengy. *mniszka* (*zakonnica*, v. ö. LINDE).

ε) Kaj-horv.: *opaticza*: *abbatissa*, *monialis* (HABDELICH), *monialis*, *monastria* — *szamochnicza*, *redovna goszpa*, vulgo *opati-*

cza; *antistita* — *opaticza* — apácák fejedelemszonya (JAMBRESICH), *abbatissa* — *opaticzam* . . . *mati*, *monialis*, *monastria*, *assistéria* — *opaticza* (BELLOSZTENECZ). A szerb oklevelekben is a róm. kath. kolostorok fejedelemszonyának *opatica* a neve (v. ö. Mon. Serb. 7. l., továbbá VUK³; a róm. kath. szerb bunyeváciban *opatica* ma is). — A kaj-horvát (recte szlovénen) kívül ismeretes a szó a szlovénben is, alakja *opatica* (PLETERŠNIK, ugyanitt *aptúžica* is). Megemlítem még, hogy LINDE szótára szerint a tótban *opatka* = *abbatissa*, s *opatica* előfordul a horv. szlav. bosny. nyelvben. A hazai szlovénben, mint a γ) csoportban látható, *nüna* az általános kifejezés; itt-ott pedig *apatica* alak is hallható (v. ö. Zobr. szlov. 62, 63, 64. l., v. ö. még MIKL. Lex. p. *apat*).

Az *apácza* szó (latinul *monialis* v. ö. 1109. veszpr. okl., ugyanott *abbatissa*, magyarul apáczafejedelem is, Birk-kód. Könyvszemle 1889: 11.) a róm. kath. kaj-horvát-szlovén *opatica*-val egyezik jelentésben is, hangalakilag is. Az olasz *abbadessa*, *abadessa*, *badessa*, *batessa* (v. ö. GRÖBER, Grundriss I. 528, JIREČ. Die Rom. I. 86.) vagy *monaca* a magy. *apácza* eredeténél számba nem jövő alak. — Az *apat* és *apácza* átvevését az ide mellékelt térkép tünteti fel.

Apostol. Az óbolg. nyelvemlékekben számtalanszor előkerül az «apostol»-t jelentő óbolg. $\alpha\iota\sigma\tau\omicron\lambda\kappa$ (= aposztolъ, gör. $\alpha\pi\acute{o}\sigma\tau\omicron\lambda\omicron\varsigma$); példákat előfordulására felesleges idézni (v. ö. Cod. Mar. index, későbbi emlékekben Cod. Supr. 57, 146, 90, 92. stb.). Az óbolg. $\alpha\iota\sigma\tau\omicron\lambda\kappa$ az összes gör. kel. szlávoknál *-szt*-vel hangzik, s máig fordítatlanul hagyott kifejezés (v. ö. MIKL. Chr. Term. 5. §., 43. §., JAG. Zur Entst. II. 69.).

A róm. kath. szláv népek elnevezéseit két részre osztjuk: α) Olyan elnevezésekre, a melyek *-szt*-vel, és β) Olyanokra, a melyek *-st*-vel hangzanak.

α) *-szt*-vel bíró alakok: lengy. *apostol*, osztr. szlov. *apôstelj*, *apôstol* [PLETERŠNIK, lajbachi Letopis 1891: 106; a szlov. *sel*-re: követ, v. ö. VONDRÁK, Frisinské pam. index, MEGISER: *sell*, *sel* = bote, gesandter, Letopis, 1891: 151: *sel* (TRUBERNÉL: bote), u. o. 1890: 233. (SKALARJNÁL); DALM. Bibl. Rag.: krajn. szlov. *joger* = szlov. *apôstol*, *apostel* = horv. *mlaji*], horv. ça: *apôstol* (NEM. I. 419.), szerb-horv. što: *àpostô* (gen. *àpostola*, horv. akad. nagyszót.), bunyevác szerb: *apostol*, dalm. horv. *apustol*, *apostol* (Rad CXXXVI: 186.).

β) *St*-vel való alakok: Cseh *apoštol* (GEBAUER, Hist. ml. j. č. I. 232.), t. *apoštol*. Rendkívül nehéz eldönteni, vajjon a cseh-tótban az *s*-es alak régi vagy újabb fejlemény-e; [a Kijevi cseh-tót szerkesztésű nyelvemlékben *apostolu* (JAG. WBl. 45. l.), *apostolъ* (u. o. 53, 54.), tehát *szt*-és (*szt*-vel a Prágai töredékben is) alakok fordulnak elő], szerb *japoštol*, *japoštow*, haz. szlov. *apoštol* (teljesen szabályos hazai szlov. alak *apoštô* volna), glag. horv. *apoštol* (XIV. századi adat, Reg. sv. Ben. Starine VII. 77: *apoštol*; isztr. adat: *apoštol*, vegliai adat: *apoštol*, ŠURM. Acta croat. 72, 73, 81, 218, u. o. 172: *apustol*, tudomásom szerint a Quarnero mentén a népnél *apoštol* járja); a legrégebb horv. adat a szóra a Bécsi levelekben van, JAG. WBl. 10, 11, 12, 13, csakhogy itt a szó rövidített alakban fordul elő: $\alpha\mu\alpha\kappa$, a mi *apostolъ* is, meg *apoštol* is lehet), kaj-horv. *apoštol* (v. ö. *apoštô*-nál horv. akad. szót., e szerint az *st*-s alak magyar eredetű), róm. kath. szerb *apoštol* (DOBAR DAN és RELKOVICHNÁL). A horvátban egyébiránt az *š*-es alak ma is használatos a zág-rábi lapokban (v. ö. Hrvatsko Pravo 1902. broj 201: sv. apoštoli C. i. M. vagy Vienac XII: *apoštol*), hazai róm. kath. bolg. *apoštol*

(KRISTOFCSÁK, *Kas nauk* 3, 9, Dobroslav: Kalendar 1881), *apuštol* (paulik. bibliaford.).

Az összeállítás azt bizonyítja, hogy *-st-vel* való alakok a róm. kath. szláv népek közt is vannak, még pedig ott is, a hol magyar hatásról nem szólhatunk, értem a cseh-szorb nyelvekben. VOLF az *apostol* szót az *s* alapján vel. ol. átvételnek tartotta (Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? 76, 85. l.). Nem számítva azonban, hogy az *s* a róm. kath. szlávsnál sem ismeretlen, fel kell hoznunk, hogy a mai magy. *apostol*-nak régiebb alakja *apastal* (Bécsi-k. 233: *apastallal*, Okl. szót., NySzót.: *apastol, apostal*; CSÁNKI, III. 316. l.), azaz a lat. *ō-*, ol. *o-*-nak a magyarban *a* felel meg. A hangsúlyozott lat. *ō*-nak (ol. *uo, o*: lat. *āpōstōlūs*, ol. *apostolo*, piem. ol. *apōstol*, vel. ol. *apōstolo*) a magyarban a közvetlen olasz átvételeknél általában *o, ó* (v. *ö. iskola, ostya, próbál, krónika, Kozma* stb.) a megfelelője; néhány szavunk azonban a lat. *ō* helyén *a*-t tüntet fel (v. *ö. kar*: lat. *chōrus*, v. *ö. kar* és *kórus* | *zsinat*: lat. *synōdūs* v. *ö. zsinat*-nál | *garas*: vulg. lat. *grōssu*, ol. *grōsso*, ném. *groschen*, szláv *groš*). Mivel ez az *o > a* megfelelés főleg szláv szavaink átvételének jellemző sajátága, azt lehet föltenni, hogy az *apastal* is azért volt régen *a*-val, mert szláv átvétel s így osztozott a szláv szavak sorsában. Erre a feltevésre feljogosít a magyar *Apalin* név: *Apōlōnia* helyett (lásd a személynevek közt), a hol az *-in* szóvég is szláv sajátág (lat. *-ōna*: szláv *-in*: *Albōna: Labin*). Én tehát azt hiszem, hogy az *apostol*-nak régi alakja: *apastal* *s-e* és *a*-ja alapján róm. kath. szlov. (jelen esetben is szlovén) átvétel. A mai magy. *apostol* *o*-ját a lat. *apostolus* élesztette életre.

Aprilis, lásd a hónapok neveinél.

Arkangyal (CzF., NySz. szerint: *árkangyal*): Hal. Besz.: Michael *archangelt*, Schlägli szój.: *archangal*, kódexeinkben *arkhangial* is (NySz.). A Peer-kód. 186. l.-jén «Mihal *arhangialt*» olvasható (azt hiszem, itt tollhibával van dolgunk *arkhangialt* vagy *archangialt* helyett). Latin okleveleinkben *archangelus* (v. *ö. 1449*, CSÁNKI, II. 730.) olvasható.

Az óbolg. nyelvemlékekben *архангѣлъ* (olv. *archangyelъ* vagy *arhangyelъ*; v. *ö. MIKL. Lex. p. архангѣлъ*; Euch. sin. 84. l., VONDRÁK, Glag. Cloz. index) a szó, s ez van mai napig (*h*-val gör. kel. szerb, *ch*-val kisor., orosz, bolg., a szerb *h*-ről lásd VUK, Srp. nar. posl. XII. l.) a gör. kel. szláv keresztény terminológiában.

SAFAŘIK azt tartotta, hogy a magy. *arkangyal* a CYRILL és METHOD-féle, tehát gör. kel. szláv nyelvből való (v. ö. Über den Ursprung 9, 32.). Ez ellen azt lehet felhozni, hogy a magyarban a szláv szavak *-l*, *-r* utáni *ch* (*h*)-ja megmarad (v. ö. *bolha*, *írha*, *eszterha*, *tarhonya*, MIKL. Slav. Elem. nyomán); a szláv *ch*: gör. χ helyén levő magy. *k* tehát érthetetlen, ha gör. kel. szláv úton akarjuk a szót származtatni.

Máskép áll a dolog, ha a latin szertartású egyházhoz fordulunk. A latin egyház ugyanis egy bizonyos időben a latinba került görög χ -vel bíró szavak χ -jét *k*-nak (még régebben *kh*-nak, v. ö. SEELMANN, Die Aussprache des Latein 254—260; v. ö. még az itt mondottakhoz gör. φ : vulg. lat. *p*: *Csépán*: Stephanus, *József*, szláv *Pilip* stb.) mondta; ezt bizonyítja, hogy a gör. $\chi\rho\tau\sigma\tau\omicron\varsigma$ a gör. kel. szláv népeknél *ch* (*h*)-val van meg, míg a róm. kath., tehát latin ritusúaknál *k*-val (v. ö. *Krisztus* alatt az összeállítás) fordul elő. Másik bizonyítéka ez ejtésnek, hogy a gör. $\acute{\alpha}\rho\chi\iota$:- lat. *archi* (olv. *arkhi*), vulg. lat. *arki* a lat. *k* (*e*, *i* előtt) *cz*-vé válásakor *arci* (olv. *arcsi*)-vá lett, a minnek fényes bizonyítéka az ófn. *erzi* (újfn. *erz*-, KLUGE EtyWb.⁶), ol. *arci* (olv. *arcsi*, s v. ö. horv. Akad. nagyszót. *arhi*-nál horv. dalm. *arči*) alak. Nálunk is a gör. χ -t a lat. egyház *k*-nak olvasta; ennek bizonyítéka az olyan elírás, mint *ewkaristia*: *ewcharistia* helyett (V. s. Gerardi 19. §.). Én tehát nem állítom, hogy a lat. gör. *ch*: χ -val bíró szavak a magyarban lettek *k* hanggal bírókká, hanem a *k*-t a latin egyház latin kiejtésében keresem. Az olyan példák már most, mint *kar*, *kórus*, *katekizmus*, *korozsma*, *patriarka*, *Zakariás*, *Kerubim*, *Joakim* stb. világosan visszatükrözik ezt a *k*-s kiejtést. Ez a kiejtés nem volt kivételnélküli (v. ö. magy. *Mihály*, szláv *Michal*: ol. *Michele*: *Mikele*, lásd *Mihálynál* és részletesen *érsek* szó alatt; *hártya*), de a kivételeknek mindig megvan a maga oka. Ha azonban a gör. χ : lat. *ch*: *k* ejtése a latin egyház kiejtése volt, valószínű, hogy más róm. kath. népeknél is fogunk találni a gör.-lat. *ch* helyén *k*-kat (v. ö. *Krisztus*, *korozsma* szavakat). Ilyen a róm. kath. szerb-horv. keresztény terminológia is; Raguzában *arkândio* (gen. *arkândela*, Rad CXXXVI. 225, Ragusában azonban a gör. χ -t egyházi szavakban a gör. kel.-ek is *k*-val mondják; régi katekizmusokban: *arkan-gel*); a horv. *ča*-nyelvjárásban *arkanjel* az alak (lásd a horv. akad. szót.-ban), RELKOVICH és THADDIANOVICH közölnek *arkangel*, *arkan-*

gjel, *archangjeo* alakokat. A hazai szlovén írott *archangjeo* szóban (Küzmic, Nouvi zak. Judás 9. vers, a későbbi kiadásokban *archangel van*), a *ch*-t lehet *k*-nak is olvasni (a szlovénben nincs *ch*, csak *h*), a mire bizonyíték, hogy a mai h. szlovénben *arkangeo* a szó; a tótban *archanjel*, a csehben *archanděl* és *archanjel* az alak, míg a lengyelben *archanioł*. Az osztr. szlov.-ben *arhángel* alakot közöl PLETERŠNIK szótára, azonban az angol bibliatársulat fordításában *nadangelj* olvasható, míg DALMATINNÁL «*viši angel*» (szorbban: *moši jandžel*).

A Nyr. XV : 161. lapján az olvasható, hogy az *arkangyal*-t a friauli nyelvjárásból kaptuk; az idézett helyen ugyan csak az ol. *arcangelo*, *arcangiolo* van közölve; az író azonban az *angyal* szóval együtt a *gy* alapján tartja friaulinak az átvételt (lásd az *angyal*-nál). Én e nézetet természetesen helytelennek tartom, s az *arkangyal*-ról az a nézetem, hogy a mint a lat. *ge* (*gi*)-t az egyház *je* (*ji*)-nek olvasta, épúgy a gör. lat. *ch*-t is *k*-nak. Ilyen olvasás a magy. *arkangyal*-beli *k*, s e *k*-t nálunk nem kellett okvetlen az olasznak elterjeszteni (v. ö. ófném. *ch* = *k^h*); nézetem szerint a dunántúli latinság már a honfoglaláskor ismerte e *k*-s olvasást. V. ö. *érsek*.

Augusztus, v. ö. A hónapok nevei.

Ave Mária; — lat. *Ave Maria*, ol. *Avemmaria*, *Avemaria*, bolognai ol. *Avemarì*.

Bálvány. A szó legrégebb hiteles és egykorú emlékünkből, a tihanyi apátság 1055-i oklevelében már előfordul, a szó származéka pedig: a *baluanis* = *Bálványos* az 1001-i pannonhalmi alapító levél záradékában (v. ö. SZAM. ZOLN. Okl. szót.). Oklevéल्याgunkban a *bálvány* szó «határt, mezsgyét» megjelölő szó (meta lapidea), más nyelvtörténeti és népi adataink tanúságával kapcsolatban pedig a következő három főjelentését tudjuk megállapítani: α) idolum, götze, götzenbild; β) trabs, balken (v. ö. MTsz. 2, 3, 4, 5, 6. alatti jelentéseket), γ) rengeteg nagy, óriási, idomtalan (v. ö. NySz. 2, MTsz. 7. alatti jelentés).

MIKLOSICH a m. *bálvány* szót szláv jövevénynek tartotta, s a szláv *balvanъ* szót török eredetűnek magyarázta (v. ö. Christ. Term. 36: «die eigentliche Bedeutung dieses unslavischen Wortes — man vergleicht tatar. *balaban*: gross»; Slav. Elem. 19. 1.: «Das Wort ist schwerlich ursprünglich slavisch» és Denkschrift. 1889.).

A szláv közvetítést azonban el kell vetnünk részint hangtani, részint jelentéstani okok alapján. Mindenek előtt az óbolgár emlékekben nincs a mi *bálvány* szavunkhoz hasonló hangalakú szó, pedig «bálvány»-ról az óbolgár emlékek sokszor szólnak. Az óbolg. emlékekben a «bálvány»-ra a következő szavak használatosak:

α) *Idolъ* = ИДОЛЪ, gör. εἰδωλον. Ez az óbolg. nyelvemlékek régibb szerkesztésében előforduló szó, előfordulására v. ö.:

1. Psalt. Sin. XCVI: 7: *о idolъхъ сконхъ* = Apor-k.: *ō* kepekben, Döbr.-k.: *ōnōn* kepekben; CXIII: 12: *идолн* = Apor-k. kepek, Döbr.-k.: *ǃ balvañok*; CXXXIV: 15: *идолн* = Apor-k.: kepek, Döbr.-k.: *balvani*.

2. Euch. Sin. 99: *идолескъ*, u. o. 100: *из гроба идолъскаго*; a szó az *idolъ* melléknévi származéka;

3. Későbbi szerkesztésű óbolg. nyelvemlékekben: Cod. Supr. 370. l.: *идолы*, Glag. Cloz.: *идолъскаѣ*, Mak. list.: *съ идолословъ-жнтелемъ* (JAG. Spec. 28. l.).

β) *Istukanъ* = истоуканъ: Psalt. Sin. LXXXVII: *въ истоу-каньныхъ сконхъ* = Apor-k.: *ō* faraguanokkal, Döbr.-kód.: *ǃ balvañokba*; ugyanígy még a következő zsoltárookban: XCVI. 7, CV. 19, 36, 38.

γ) *Kumirъ* = коумиръ:

1. Euch. Sin. 111. l.: *аксти коумиръсиѣн*; Cod. Supr. 65, 79, 84. 87, 96, 99, 105. stb.

δ) *Kapiste* = каписте: Cod. Supr. 55, 78, 80, 38, 98, 124, 134, 168. stb. (Megjegyzem, hogy a *каръ*: kép származéka, v. ö. MIKL. Lex. p.)

ε) Egyéb kifejezések: *kamenije* (v. ö. Cod. Supr. 87: *жъра каменню* 87. l.), *каменьныхъ богъ* (v. ö. Cod. Supr. 87. l.), *trěbište* (v. ö. VONDRÁK, Glag. Cloz. 11. l.; MIKL. Christl. Term. és a kifejezések fejlődésmenetére JAGIĆ, Zur II. 69, 72. l.).

Az óbolgár nyelvemlékekben tehát a mi *bálvány* szavunkhoz hasonló hangalakú szó nem fordul elő; *balvanъ*, *bolvanъ* szót se DUVERNOIS szótára, se CANKOF grammatikája nem tud a bolgár nyelvből kimutatni. MIKLICH EtymWb.-ában, valamint Christ. Term. és Slav. Elem. című műveiben se említ hasonló szót. Csúppán a Lex. pal.-ban idéz bolg. *boluvan* alakot a forrás megnevezése nélkül. Ennyi adat alapján állíthatjuk, hogy a magy. *bálvány* nem lehet kölcsönzés az óbolg. nyelvemlékek szókincséből, mert itt a «bálvány»-ra más szavak a terminus technicusok.

A különféle egyházi szláv nyelvemlékekben azonban előkerül a *balvanъ* szó, melynek *balъvanъ*, *blavanъ*, *bolъvanъ*, *blъъvanъ*, *blъ-*

ванъ, блъванъ (Mikl. Lex. p., SREZNEVSKIJ, Dr. r. slov.), oláh-bolg. okl. *бълванъ* (egy bizonyos meghatározott mennyiségű sódarab, LAVROV, Obzor) mellékalakjai vannak. Ha már most ezeket a nyelvemlékekben előforduló alakokat a mai szláv alakokkal összevetjük, akkor azt fogjuk látni, hogy a m. *bálvány* se jelentése, se hangalakja alapján nem szláv eredetű kölcsönzés.

α) A szláv nyelvek egy részében *o* van a szó első tagjában, v. ö. tót *bolvan* (lusta, ostoba, faragatlan ficzkó), hazai szlov. *bolvân* (der götze, az osztrák szlovénben *bolvân* = der block, míg *molvan* = der götze, MEGISER és DALM. Register), kaj-horv. *bolvan* (der götze, JAMBR. és horv. akad. szót.), kisor. *bolván, bovván* (grosse masse ohne deutlichen umriss, klumpen, alles riesige, götzenbild, ungeschlachter mensch, ZELECHOWSKI), nagyor. *bolván* (bálvány, faragatlan ficzkó, stb. MITRÁK, DALJ). A *bolvan* alak nem lehetett a közvetítő alak, mert azon szláv eredetű szavak, a melyek a magyarban *a*-val s a szlávban *o*-val vannak, legrégebb okleveleinkben *o*-val vannak írva (v. ö. *malaszt*, SZAM.-ZOLM. Okl. szót., *patak*: régen *potok-*, *szombat*: régen *zumbota*-nak írva). A *bálvány* szó legrégebb oklevelünkben is *baluan*-nak van írva. Jóllehet tehát egy szláv *bolvân*: m. *bálvány* átvétel lehetséges volna az *obrâz*: *ábráz* (esetleg *opât*: *apât*) analógiájára, a szó írott alakjai azonban tiltakoznak a *bolvan*-ból való származás ellen.

β) Teljesen valószínűtlen, hogy a m. *bálvány* a szláv *balvan*-ból származik; az első szótagban *a*-val bíró alak van az osztrák szlovénben (*balvân*: götze, balken, klumpen, block), a csehben és lengyelben (*balvan, balvan*: eine grosse masse, klumpen, block, götze, bauerkerl). Nagyon fontos volna tudni, mely adat milyen korból való; XI. századi cseh-lengyel adatokat nem ismerek; az osztrák szlovén is mint átadó elesik, mert az *a*-s alak a hazai szlovénben és a kaj-horv.-ban ismeretlen. Valószínűtlen végül a szerb eredet is; a szerb-horvátban ugyanis a *bâlvân, bâvan* «trabs, balken» jelentésű (Вук³), s ugyanilyen szűk körre van szorítva a szerbséggel határos bolg. БАЛКАНЪЕ = *balvanje* (ДЕБЕАН ДЪРВЕТЕ, КОНТО КРЪПНИЖТЪ ПОДА УСТУРАТА ВЪ ТЕПАННИЦАТА, Sborn. VII. 224.). E jelentésbeli nem egyezést azonban meg lehetne magyarázni (v. ö. pl. *szobor*, MTsz.).

γ) Valószínűtlen végül, hogy a *bálvány* szó az egyh. nyelvemlékekben előforduló *блванъ, блванъ, блванъ, блванъ* ala-

kokból eredne, mivel ezek egyikéből se érthető a m. *bálvány* alak (az esetleges szláv nyelvi alapalakra v. ö. Denkschr. XXVIII. 35.).

Mindent számba véve nekem az a meggyőződés, hogy a *bálvány* szó nem szláv közvetítés útján került nyelvünkbe; valószínű, hogy a szót őseink mai hazájukba magukkal hozták (a szó eredetére v. ö. Ethnogr. VII. 226: ótör.: *balbal*: gedenkstein).

Barát. Legrégibb írott alakja nyelvünkben *brat* (v. ö. HB. *bratym*), később *borat* (v. ö. 1232. oklevél, Muz. lev.: Christoforus filius Cosme sacerdotis de *Borat*; ma Kis- és Nagy-Barát, Győr vm., Csánki, III. 545.), végül *barát* (v. ö. Szam. Zoln. Okl. szót.). A szónak két jelentése van: α) *amicus*; β) *monachus* (v. ö. Péld. k. 3: «frater auagy *barat*»). Mind a két jelentésben jó magyar szót szorított ki a *barát*; az «amicus» ugyanis magyarul *fél* volt (v. ö. Máté XIX. 19: Münch.-k.: Zereffed te *feledet* ment tenmagadat = Jord.-k. Zeressed te *baratodat* mykeppen tennen magadat | Máté XVIII. 28: Münch.-k.: ő *fele* zolgac közzöl = Jord.-k.: hw *zolga tarffy* kezzel, stb.), míg a «monachus» «ősfü» (v. ö. NySz., e kifejezésre v. ö. szláv *brat* = magy. *atya-fi*).

Nincs kétség benne, hogy a *barát* szó szláv eredetű; arra azonban már nehezebb megfelelni, melyik szláv nyelvből került a szó hozzánk.

Az óbolgár nyelvemlékek régibb szerkesztésében *bratrъ*, a fiatalabban pedig *bratъ* a szó alakja s a párhuzamos újtestamentomi helyeken magyarul «atyafi» az értelme. ŠAFARIK (Ueber den Ursprung, 9, 34. l.), JAGIĆ (Zur Entst. II. 24, 61.) és VONDRÁK [Sitzungsber. CXII. 770; az itt közölt kimutatáshoz pótlólag vedd hozzá, hogy az Euch. Sin.-ban *bratrъ* 34-szer, *bratъ* ötször, Psalt. Sin.-ban *bratrъ* egyszer (CXXI. 8. szolt.), *bratъ* kétszer (XXXIV. 14, CXXXII. 1. szolt.) fordul elő, ugyanígy Mak. list. JAG. Spec. 27, 28.] azt tartják, hogy a CYRILL- és METHOD-féle nyelvben *bratrъ* volt a szó alakja (v. ö. cs. *bratr*, lengy. *bratr*, itt *brat* is járatos, ó-szlov. Freis. nyelveml. *bratr*; horv. glag. Bécsi lev. *brat*, de más glag. horv. emlékekben *bratr* is). Ezek szerint a magy. *barát* nem magyarázható az óbolgár nyelvemlékek régibb szerkesztésébeli *bratrъ* szavából, hanem legfeljebb a fiatalabb szerkesztésbéli *bratъ* kifejezésből.

Az óbolg. *bratъ* azonban jelentésben nem egyezik a m. *barát* szóval. Az óbolg. *bratъ* (és *bratrъ*) kivétel nélkül «atyafi»-t, «vér-

beli rokon»-t jelent, s a magy. és óbolg. párhuzamos helyeken állandóan óbolg. *bratъ* = m. *atyafi*. Az óbolg. emlékek az «amicus, proximus»-t a következő szavakkal fejezik ki:

α) *drugъ* (m. *barát, fél*, v. ö. Cod. Mar. index, Psalt. sin. XXXVII. 12. stb.); β) *iskrъniji* (magy. *barát, barátos, fél*); γ) *bližъ-niji, bližikъ* (magy. *rokon*, v. ö. Psalt. sin. XXXVII. 12, CXXI. 8.); δ) *ažikъ* (magy. *rokon*, v. ö. Psalt. sin. LXXIII. 8, Supr. 170.).

A «monachus»-t sem nevezték az óbolgárban *bratъ*-nak. A «monachus»-ra az óbolg. nyelvemlékekben három kifejezést találunk:

α) *мъннѣ* = *mъnichъ* (v. ö. Euch. sin. 147, 159, 160, 166: *мъннѣскы, мъннѣскаго, мъннѣскаго*; ez a kifejezés a V. Methodii és V. Cyrilli-ben, Јагѣ, Zur Entst. I. 26.). Јагѣ nézete szerint ez a régiebb kifejezés (v. ö. Zur Entst. II. 26, 91.), a mely moráviai eredetű (v. ö. Arch. XV. 489, Šaf. Ueber den Urspr. 93.). Az én nézetem is az, hogy a *mъnichъ* moráviai eredetű kifejezés (v. ö. t. cs. lengy. *mnich*, osztr. szlov. *menih*, v. ö. Christl. Term. 15. l.), a melyet a két testvér Moráviában vett fel nyelvébe s így terjedt azután a gör. kel. szláv iratokba. Hogy azonban a testvérpárnak ne lett volna szava a «monachus»-ra, azt állítani azért nem lehet, mert az Euch. sin.-nál régiebb Assem. ev.-ban (136. lapon szept. 25: *svętaago mačenika i čъnca pafnota*) a «monachus»-nak *čъnъcъ* a neve.

β) A második kifejezés tehát a *čъnъcъ* (v. ö. Euch. sin. 66, 71, 147, 148, 149, 150, 177, 189. l., Supr.: 128, 129, 201, 209, 215, 402. l.).

E két kifejezésnél fiatalabb a

γ) *čъnоризъcъ* (Supr.: 128, 142, 152, 160, 199, 203, 207, 208, 396, 430; egyszer a 90. lapon *съnоризъcъ*), a melyről Miklosich azt tartja (Christ. Term. 16. l.), hogy a gör. *μελανοίμων* fordítása (v. ö. magy. *cseri-barát* és Nyr. XXVIII. 75.); a világi papot, úgy látszik, a *čъnоризъcъ*-czel szemben *bѣlo-ризъcъ*-nek is hívták (v. ö. Euch. Sin. 71, 189, 192, 193; a többi egyházi szláv «monachus»-t jelentő kifejezést lásd Christ. Term. 15. l.; az oláhban *kalugur*).

Az «amicus»-t és a «monachus»-t tehát az óbolgárban nem hívták *bratъ*-nak, hanem egészen más terminus technicusok voltak e fogalomra járatosak.

E fejtegetésemre azt lehetne válaszolni, hogy abban a korban, mikor mindenféle egyesület tagjai egymást «testvérek»-nek

szólították, szólíhatták a *barátok* is egymást *brat*-oknak és ilyen népies úton bármiféle szláv nyelvből, s így az óbolgárból is kerülhetett a szó. A midőn ennek a lehetőségét nem tagadom (az átmenetre v. ö. *amicus* = *braty*, Supr. 12, a hol Vaszoly börtönőreit ezzel a névvel szólítja | Cloz. 474—475: на братъ свои = Supr. 315: съ клеветкомъ твоимъ | Cloz. 477: скоеμού братроу = Supr. 315: клеветкоу скоеμού | Euch. sin. 19.1.: братръ бѣтъ. не жзоу родства, нъ крѣоу. | люковнѣ доуховнѣоу), mégis azt hiszem, hogy a m. *barát* olyan keresztény terminológiából való, a hol a hivatalos név «frater», más szóval a m. *barát* olyan szláv nyelvből való, a mely a hivatalos *frater*-t lefordította. Mivel a görögben ἀδελφός-nak sohasem hívták a «monachus»-t, következik, hogy a magyar *barát* csakis olyan szláv nép nyelvéből való, a mely a latin ritus szerint volt megkeresztelve, mert csak a latin egyházban volt a *frater* a szerzetes hivatalos neve.

A róm. kath. szlávság egy részénél már most olasz hatás alatt elterjedt, hogy a *monachus* hol *frater*, *fratar*, *frat*, hol pedig fordított kifejezéseként *brat*. E róm. kath. népek a horvát és a szlovén.

A *ča*-horvátban *frat* (gen. *fráta*, NEM. I. 372; régi adat: 1335-ből: *fradъ* Vita, mali braty iz Kotora, Zborn. 28, *fra*, ŠURM. Acta croat. 289, 300.), *fratar* (ragusai adat, Rad LXV. 161; oklevélbeli adatok: ŠURM. Acta croat. 89, 126, 156, 157, 168. stb.) mellett a «monachus»-nak *brat* is a neve (ŠURM. Acta croat.: 236. *brate* reda s. Pavla prvoga remete, v. ö. még 247, 248, 250; Reg. sv. Bened. Star. VII. 73, stb.).

Az olaszföldi szlovénben *frat*, *mnich* (v. ö. Letopis 1891: 119, Lajbach) a járatos szavak, a minek ismét szabályos fordítása a magyarországi szlovén *brat* («eden klouštarski brat», Luth. M. žitek 8. l.; egy krajnai nótában: kaj vas prosim, vi menihi, Preljubi bratzi moji», Pesm 107. l.). E hazai szlovén *brat* (monachus) mellett előfordul a szlovénben *barát* alak is (v. ö. Zobr. szlov. 21, 53, 60, 62, 63, 64, 65, 90. l.).

A mint már most a szlovénben és a horvátban a *frat*, *frater* (*fratar*) és *brat* egymás mellett előfordul, úgy van ez a magyarban is. A magyarban is a *fráter* (v. ö. Ehr.-k. 88: kysseb *fraterokee*) mellett előkerül az olaszos *frat* (v. ö. Ehr.-k. 93. l.: mas *frat* ellen = in fratrem alium), akár csak a szlovénben-horvátban, s e latin-

olasz kifejezés mellett ott a szláv fordított kifejezés is, a *barát* v. ö. *szesztra*).

Összefoglalva a tárgyaltaakat, a következőket állapítottuk meg: A m. *barát* nem eredhet az óbolg. nyelvemlékek régibb szerkesztése szókincséből, mert itt *bratrъ* a szó; a fiatalabb szerkesztésű óbolg. emlékekben ugyan *bratrъ* szó előfordul, de jelentése, a melyből azonban a magyar kimagyarázható, különbözik a magyar szóétól. A magy. *barát* olyan szláv nyelvből való, a mely a hivatalos «frater» terminus technicust a maga nyelvére lefordította, ilyen csak róm. kath. szláv nép, még pedig horv. szlovén lehet. A m. *barát* tehát szlovén-horvát eredetű kifejezés.

[*Bazilika*. Hiteles és egykorú XI. századi okleveleinkben a «templom»-nak *ecclesia* a neve (írva állandóan *e*); egyszer a XII. században *basilica* is előkerül (v. ö. АСНА oklevele 1116—1131: Chiwaq presbitero *basilice* sancti benedicti; ismert kifejezés «templom» értelemben Velenczében is; v. ö. Joan. Diac. Cr. Ven.: *basilicam* construxit, MONTECOLI 79. l.). Tudvalevő dolog, hogy a *basilica*-nak az oláhban (*biserică*), a rätorománban (*baselgia*, v. ö. KÖRTING EtWb.) és a Quarnero-menti kihalt vegliai nyelvben (*basalca*, v. ö. részletesen JIREČEK, Die Rom. I. 50, 51, 88.) maradt nyoma. A magyarban a templomot, eklézsiát nem hívták *baziliká*-nak, v. ö. *Eklézsia*.]

Beléndezkedik, v. ö. *paráználkodik*.

Bérmálni (*Bérma*). «Csakis szláv közvetítés által vehette föl a magyar a *bérmálni* szót *b*-vel (NyK. XVIII. 359.)», írja ÁSBÓTH, s ebben igaza van. A szláv nyelvekben ugyanis az idegen *f* hangnak szabályos megfelelője a *b* is (v. ö. hazai és osztr. szlov. *britof*: friedhof, osztr. szlov. *boršt*: forst, osztr. szlov. *básati*: fassen, «mesto *f* se torej govori gostokrat *b*», Kres I. 465. | cs. *berla*, *brla*: ferula, cs. t. *Bédrieh*: Friedrich stb.), s így itt akár egy lat. *firma*, akár pedig egy ófn. *fírmôn* helyett szabályos lesz a *b* szókezdés, míg a magyarban ilyen hangmegfelelésről semmit se tudunk. ÁSBÓTH tévedése azonban az, hogy ő azt hiszi, hogy a CYRILL és METHOD-féle óbolgár nyelvben is volt egy *bérmati* ige, a mit szerinte a magyar nyelv bizonyít (v. ö. NyK. XXIII. 360.).

Sem az óbolgár, sem pedig a gör. kel. szláv nyelvemlékekben nem fordul elő egy *bérmati* ige (v. ö. MIKL. Lex. pal.); ma sincs valami hasonló szó a gör. kel. szláv nyelvekben. A gör. kel. egy-

ház a *bérmálás*-t illetőleg különben is eltér a róm. kath.-tól (v. ö. gör. kel. szláv *миропомазаніе*). A magy. *bérmálás* is olyan szó, a melyet róm. kath. szláv népek közvetítettek.

A róm. kath. szláv népek valamennyije azonban nem ismeri a *bérmálás* szót. A róm. kath. szerbeknél és bolgároknál a *bérmálni* = *krizmati*; ugyanígy Dalmáciában is *krizmati*, *krizmati* a szó (a BELLARMINUS-féle káték dalm. horvát fordításában *potvrđenje*, a szlovénben *poterdka* is a *bérmálás*). Zenggtől Fiuméig azonban *birmati* (ebből *birma*, így a Vinodolon mindenütt) a szó a horvátban, míg a kaj-horvátban *bérmati* (v. ö. horv. akad. nagyszót.; *birmati* is), *bermati* (HABDELICH) az alak. A szlovénben *birmati* (v. ö. PLETERSNIK; Spomen na sveto *birno*, V Maribor 1877; e mellett a szlovénben *firmati*, *firma* is járatos; a hazai szlov.-ben svéta *firma*), a tótban *birmovka* (v. ö. kath. tót *birmovat*; lutheranus t. *birmovat* = változtatni pl. vezetéknevet), a csehben *birnovanie* (v. ö. GEBAUER, Slov. his. és *birnovati*), a lengyelben *bierznowac* (LINDE), a szorbban *bjermowac*.

Ha mi ezeket a megfeleléseket földrajzi elterjedésükben tüntetjük fel,

akkor azt látjuk, hogy a. m. *bérmálni*-nak megfelelő szó az összes minket környező róm. kath. szláv nyelvekben megvan. A mi kifejezésünk ezek szerint e nyelvek valamelyikéből való. De melyikből? Az átadók sorából a cseh-tót-lengyel-szorb nyelvet kizárhatjuk, mert itt az ige *birmovati*, *bierzmować*, *bjermovać*, a magyar *bérmálni* meg csakis *bérmati*-ből eredhet. Ilyen alak azonban csakis a szlovén-kajhorvát nyelvben van, s nézetem szerint a *bérmálni* innen való. A m. *bérmálni* hosszú *é*-jét kellene még megmagyaráznunk, de erre kielégítő feleletet nem tudok adni. A szlovénben ugyanis *birmati* a szó, s ezt lehetne úgy magyarázni, hogy a latinban *r* + consonans előtti vokális megnyúlt (v. ö. *Mārcus*: Márk, *circus*, *fīrmus*, *fōrma*, STOLZ Hist. Gr. I. 231, VONDRÁK Altk. gr. 36. l.), s ez a nyújtott alak van meg a *birmati* alakban. Ebből a hosszú *birmati*-ből lett volna azután a m. *bérmál*. Zavarja ezt az okvetést a kaj-horv. *bermati*, *bérmati*, továbbá a cs. *bierzmovati*, lengy. *bierzmować*, a melyek egy közös róm. kath. szláv **bérmati* (-*movati*) alakra mutatnak, s ez az alapalak volna meg a magyarban. Ebben az esetben az *e* talán olasz eredetű (lat. *ĕ*: ol. *e*; ez ellen szól az, hogy az olaszban *cresima*, *cresma* a «bérmálás», s ez van az olasz hatás alatt álló szlávsnál is). Bármiként álljon is a dolog a m. *é*-t illetőleg, kétségtelen, hogy a *bérmálni* róm. kath. szlovén-kajhorvát eredetű kifejezés nyelvünkben, s a szlávsnágba a szó német közvetítés útján került (v. ö. MIKL. Christl. Term. 30. l. és *korozsma*).

Biblia; — lat. *biblia* (ol. *bibbia* is, GRÖBER, Grundriss I. 505.).

Bërëtra (NySz.: *bérëtra*, *bérëta*, *beretrom*, *biretrum*, *brëtrum*): papsüveg (v. ö. Bécsi-k. Zachar. III. 5: *édariomot* és Károlynál: papsüveget); — középkori lat. *birretum* (cseh *birët*, GEBAUER, Slov.), ol. *bireta*, *beretta* (KÖRTING, EtWb., MEGISER), szlov. horv. *barëta* (MEGISER és Rad L XV. 165; ŠURM. Acta croat. 253, 272: *berita*) stb.

Breviár (v. ö. NySz.: *breviar* anagy szolosmas könyu); — lat. *breviarium*, ol. *breviario*, *breviale*, vel. ol. *breviario*, milanói és piemonti ol. *breviari*; ném. *brevier*, osztr. szlov. *brevir*; horv. *breviar* (e mellett *brvijal* ŠURM. Acta croat. 185, 210, 218. stb.), cs. *breviár*, lengy. *breviarz*, t. *breviár* stb.

Czella (NySz.: *cëlla*, *cëla*; MTsz.: *cëla*: épület); — lat. *cëlla*, ol. *cëlla* (nyílt *e*-vel), cseh *cella*, *celle*, t. *cella*, szlov. *cella*, horv.

cella. Az óbolg. nyelvemlékekben a *cella*-nak *chyzъ*: *χ'ызъ* (v. ö. Supr. 110. l.), *chyzina*: *χ'ызина* (Supr. 90, 92, 129, 130, 150, 201, 202. stb.), *chlěvъ*: *χ'л'квъ* (Supr. 447. l.), *chlěvina*: *χ'л'квина* (Supr. 150, 177, 220, 290, 311, 444.) a neve, míg későbbi gör. kel. egyházi szláv emlékekben *kelija* (v. ö. MIKL. Lex. pal., SREZNEVSKIJ: κελίον), *čelija*, *čelij* (szerb és bolgár, ВУК és MIKL. Lex. p.) szavak fordulnak elő. A magyar szó róm. kath. közvetítés.

Czilicziom, *czilicziom* (NySz.); lat. *cilicium*, ol. *cilicio* (és *sacco*), horv. *čilicio*, *čilicij* stb. Az óbolgár emlékekben szó van «*cilicium*»-ról is; a helyek ezek:

α) Máté XI. 21: Münch.-k. *ciliciumban* = óbolg. ev. ford.: *въ врѣтишти*; β) Luk. X. 13: Münch.-k.: *ciliciumban* = óbolg. ev. ford.: *въ врѣтишти*; γ) XXXIV. zsoltár 13. vers: Keszth. és Kulcsárk.: *ciliciumba*, Döbr.-k.: *zór ingbe* = Psalt. sin. *въ врѣтиште*; δ) LXVIII: 12: Apoc.-k.: *ciliciumot*, Döbr.-k.: *zór imegre* = Psalt. sin.: *въ врѣсте*.

Ez idézetekből kiderül, hogy a *cilicium* óbolg. neve *vrětište* (v. ö. még *vrěšta*, MIKL. Lex. p. és JAG. Zur Entst. II. 93: *σάκκος* alatt), a mely a gör. *σάκκος* fordítása, míg a m. *cilicium* róm. kath. terminus technicus.

Czinterēm (alakváltozatai NySz.: *cemeteriom*, *cimeteriom*, *cimiteriom*, *cymterem*, *cynterym*, *cyntyrym*, *czintorom*, *czintrim*): eredetileg a templom körüli temető (v. ö. erre MTsz.), később temető; — lat. *coemētērĭum* (gr. κοιμητήριον, mit spätgr. aussprache *cimētĭrium*, KÖRTING, EtWb., latin oklevelekben *cimiterium* is, v. ö. JAKSCH, Urkundenb. Kärnth.), ol. *cimeterio*, *cimiterio*, horv. *cimiter* (horv. glagolita emlékekben, v. ö. Venczel-leg. Arch. f. sl. Phil. XXV. 17; ŠURM. Acta croat. 45.); mai horv. *ča*: *cimitar* és *cimiter* (NEM. I. 411, 419.), egyéb horv. alakok: *cimitorij*, *cimiterij* (horv. akad. szót.), hazai horv. *cintor*, hazai szlov. *cintor* (Zobr. szloven 20, 47.), szlov. *cintorom* (MIKL. Christ. Term. 19. l.), tót *cinterim* (Szarvas), *cintér* (Szakolecza, Sbornik českosl. 86. l.), *cintor* (MIKL. Christ. Term. 19. l.), *cintýr*, *cintorín*, *cimiter*, *cmiter* (ZATURECKÝ, Slov. přísl. 287, 288.), hazai kisor. *cintor*, *cvintor* (Sbornik, Lamanskij, 236. l.), lengy. *cmentarz*, *cmyntarz*.

Cseri barát. A *barát* szó tárgyalásánál megemlítettem, hogy a gör. kel. szláv *čъnorizъ* (szerzetes, barát) MIKLOSICH szerint a gör. μελαναίμων fordítása. Az, hogy a szláv *čъnorizъ* a barát

ruhájának színétől ered, kétségtelen a Vita Methodii következő helyéből: cap. III: шѣдѣ къ Ѧлнмѣ, ндеже жнкоуѣ свѣтнн отѣцн, пострннѣ сѣ обѣкуѣ сѣ къ укрннѣ рнзѣ = in Olym-pum, ubi sancti patres vivunt, profectus tonsus est et nigra vestimenta induit (v. ö. gör. kel. szláv *počernitisja* = baráttá, szerzetessé lenni; ezzel szemben óbolg. *bělorizьсь*: fehér ruhájú, világi pap). A m. *cseri*barát-ot összehozták már most a szláv *černý* (fekete), illetve gör. kel. szláv *čьrnorizьсь* (= barát, «fekete ruhájú») szóval (Nyr. XII. 350.). Azonban a latin szertartású egyház szerzetesei is a XI. században fekete ruhában jártak (v. ö. német és cseh oklevelekben: *monachi nigri* = benzés, és lásd JAGIČ, Zur Entst. I. 58; Vita s. Gerardi 16. §: *monachi erunt uarii coloris in habitu*); lehetséges volna tehát, hogy abban az esetben, ha a *cseri* = a szláv *černý*-vel, a kifejezés róm. kath. szláv. Ámde ez az egyezés hangtani szempontból lehetetlen. A szóról én is azt tartom, hogy a m. *cseri* barát *Cseri* városától ered (v. ö. Nyr. XXVIII. 75, 460.).

Csuha, alakváltozatai *csoha*, *csova* (NySz., Okl. sz., MTsz.). Török eredetű szó, a mely nyelvünkben bármilyen úr és paraszt által egyként hordozható köpönyegfélélet jelentett; *barátcsuha* jelentése egészen újabb fejlemény (Czucz. Foa.). A nyelvi megfelelésekre v. ö. oszm. *čoha*, *čoka* (drapp, étoffe de leine, BIANCHI I. 662.), *čohadar* (kammerdiener, ZENKER 374, 1: = magy. *csuhadár* NySz.); bolg. *čohá*: posztó, szerb *čoha*: posztó, horv. *čdha*: posztó, köpönyeg, szlov. *čóha*: mantel oder rock aus grobem tuch, kotze, újgör. *τζόχα* (v. ö. MIKL. Türk. Elem. 42.). A szó eredetéről lásd még PATRUBÁNY, Sprachw. Abh. I. 313.

Csuklya. A régi irodalomban a *csuklya* (*csoklya*) mellett gyakori használatú volt a *kuklya* is, a mint azt a NySz. példái bizonyítják. A magyar alakok közül először a *kuklya* eredetről kell szólnunk.

A *kuklya* hangalkatában egyezik a lengy., cseh, tót *kukla* (mönchskappe), szlov. *kukljica* (ugyanaz, kicsinyítve), horv. *kukula* (v. ö. Reg. sv. Ben. Star. VII. 113, 114. l.; horvát akad. szót. *kukula*, *kukùlica*) szavakkal. Az egyezés abban van, hogy az összes róm. kath. szlávoknál a szó a latin *cuculla*-nak megfelelően *a-n* végződik. A gör. kel. szlávok keresztény terminológiájában ugyanis a *csuklyá*-nak *kukulь* (hímnemű főnév, óbolg. *кочуль*, *кочуль*,

κουκουλη, Euch. sin. 178, 182, 184, 185. l. és MIKL. Lex. pal.), tehát mássalhangzós végű az alakja, a mi a gör. kel. szláv alaknak a gör. κουκουλιον-ból való eredete mellett bizonyít (a mai bolg. *gugla*: pelzmütze der bauern nem egyházi szó, s latin eredetű, JIREČ., Die Rom. I. 36.). A m. *csuklya*, *kuklya* tehát róm. kath. kifejezés. A r. kath. *csuklyá*-t jelentő szavak közt azonban más egyezés is van. A lengy., cs., t. *kukla*, szlovén *kukljica*, magy. *kuklya* szavakban a lat. *cuculla*-val szemben hiányzik a második szótag *u*-ja. E kiesés a vulg. lat. kiejtés sajátja (v. ö. class. lat. *oculum*: vulg. lat. *oclu*, class. lat. *vetulum*: vulg. lat. *vetlu*), a mely visszatükröződik *tábla* (*tabula*), *tégla* (*tégula*), *fáklya* (*fācula*) szavainkon is. A m. *kuklya* tehát nem olasz eredetű (v. ö. ol. *cocolla*, *coculla*, vel. ol. *cogòla*, *cocòla*, BOERIO; az olaszban egyébiránt járatosabb a *capuccio* szó, piem. ol. *capùss*, milánói ol. *capusc*, bolognai ol. *capùzz*, gen. ol. *capùssu*, ennek megfelelően horv. ča: *kapuc*, tót *kapuc* stb.), hanem a lat. *cūculla* (a vel. ol. *cogòla*, lat. *cucūlla* alakon alapul) szónak vulg. lat. kiejtésű **cucla* alakjából való, a mely alak róm. kath. szláv népeknél is járatos.

A *kuklya* alaknál azonban ma járatosabb nyelvünkben a *csuklya* alak. Kérdés, minő eredetű itt a *cs*.

A lat. *c u* előtt az egész olasz nyelvterületen *k*-nak maradt; csupán a romagnai olaszban van néhány szó, a hol az *u* előtti lat. *c*: *cs*-vé lett (Sitzungsber. LXVII. 703. l.).

A rāto-román dialektusokban az *a* előtti lat. *c* lágyulhat *č*-vé, *ć*-vé (pl.: *čapak*, *časa* stb. v. ö. GRÖBER, Grundriss I. 479, MEYER-LÜBKE, Vergl. Gram. I. 417.). Állítólag itt-ott, egyes kivételes esetekben az *u* (és *o*) előtti lat. *c* is lehet *č*-vé, csak hogy ilyenkor az *u* és *o* is változik (pl. *chierp*: corpus, *chiern*: cornu, *chir*: corium, *chil*: culus; előbb *kū*, *kū* lehetett). A rāto-román átvevésnél mi **csikla* alakot váránk, a mi nincs.

Szláv megfelelésekkel sem érthetjük meg szavunkat; igaz ugyan, hogy vannak karinthiai szlovén nyelvjárások is, a hol *a* és *o* előtti *k* *č*-vé, *ć*-vé lesz (Kres I. 415.), sőt *u* előtt is tudunk példát (v. ö. szlov. *čūrika*, *čūrka*: kurica, PLETERŠNIK), mindazonáltal ezek oly szörványos esetek, hogy építeni rájuk semmit sem lehet.

A *csuklya* ~ *kuklya* megfelelést tehát semmiféle nyelvből meg nem magyarázhatjuk. Nem valószínűtlen, hogy a megfejtést maga a magyar nyelv adja meg. A magyarban ugyanis a *kurta*

mellett előfordul *csurta* alak is (MTsz.) s ez «farkatlan kutyát vagy malacgot» jelent. Nem valószínű, hogy a *csurta* alak keletkezését a hasonló jelentésű «*csonka*»-nak köszönheti. A milyen szóvegyülés történt a *kurta* és *csonka* közt, olyan történhetett a m. *kuklya* és a magy. *csuk*, *csukódik* (v. ö. Cz.: «csuklya . . . csucos gallér, melyet a fejre lehet huzni, csukni») szavak közt. E magyarázat szerint tehát a magyarban először *kuklya* volt a szó, a mely róm. kath., s egyezik a róm. kath. szláv alakokkal; ebből a *csuk*, *csukódik* hatásából keletkezhetett a *csuklya* (v. ö. horv. *čuklja*: néko odijelo, magyar eredetű, horv. akad. szót.).

Csütörtök, v. ö. A hét és napjai.

Deák. A *deák* szó kétségtelenül keresztény terminus technicus; régi nyelvünkben «diaconus» is a jelentése (NySz.). Ha a szónak pusztán a hangalakját nézzük (*diák*, *deák*, SZAM. ZOLN. Okl. sz.), akkor a gör. kel. szlávból ép úgy megmagyarázható, mint a róm. kath. szlávból. CYRILL és METHOD nyelvében ugyanis a *διάκονος*-nak *ДНАКЪ* (*dijakъ*) és *ДНАКОНЪ* (*dijakonъ*) a neve (v. ö. Cod. Supr. 157, 164, 172, 422: *ДНАКЪ*, u. o. 435, 436, 437. l.: *ҫПО-ДНАКЪ* | Euch. sin.: *ДНѢКЪ* 16, 18, 20, 189, 190. stb. l.). A gör. kel. szlávásban ma is megvan a *dijakъ* szó, s jelentései a következők:

α) Ó-orosz: *ДНАКЪ*, *ДНАКЪ*, *ДЯКЪ*, *ДЯКЪ*: 1. diaconus, 2. egyházi szolgaszemély: sekrestyés, éneklő, harangozó; 3. a fejedelmi oklevelek írója | mai oroszban: *диакъ*, *дякъ*: íródeák, tanító, előénekes a templomban, kisor. *дякъ*: kántor.

β) közép-bolg. *ДНАКЪ* (az oklevelek írója, v. ö. LAVROV, Obzor 81, másik neve: *gramatikъ* u. o. 79. l.) | mai bolg. *дякъ*: tanuló (DUVERNOIS).

γ) A szerb emlékekben a *ДНАКЪ* a bosnyák báni, illetve a szerb királyi oklevelek íróját jelenti; ennek az írónak meg kellett magát neveznie az oklevélben, mert különben az oklevél hitelében is lehetett kételkedni (v. ö. DANIČIĆ, Rječ.: «*УМЪ ВАШЪ ЛНСТЪ ВНАКМО ДА ННН СРЪШЕНЪ ЛНСТЪ, ЗА ЦО ДНАКЪ С ННЕМЪ НЕ НМЕНШЕ, КН ГА ЈЕ ПНСАКЪ*»). A mai szerbben a *hâk*: tanuló (VUK³), míg Ragusában csak az a tanuló *djâk*, a ki papi ruhába van öltözve, a többi tanuló: *skulâr* (VUK³).

A m. *diák*, *deák* szónak ezekhez a gör. kel. szláv kifejezésekhez semmi közvetlen köze nincsen, még pedig a következő okok alapján:

α) A magyar *deák* szó a régi magyar nyelvben egyértelmű a «latin»-nal (pl. Münch.-k. Luk. XXIII: 38: bötöckel deiakockal = Vulg. cum litteris Latinis, óbolg. КЪННГАМН . . . РИМЪСКАМН; u. o. Ján. XIX. 120: *deiakol* = Vulg.: erat scriptum *Latine*, óbolg. ЛАТННЪСКЪМ; v. ö. Bécsi-k. Amos prol. III., Abdias prol. I., Malach. prol.); *deáki*, *deák* műveltség, *deák* nyelv = latin nyelv. Ez a jelentése a szónak világosan mutatja, hogy a *deák* szó maga is csakis a latin rítus szerint élő népek közvetítése útján juthatott hozzánk.

β) A gör. kel. szlávban a királyi oklevelek írói magukat ДИНАКЪ: *dijak*oknak nevezik; or., szerb, bolg. oklevél alá sokszor, szerbeknél rendszeren alá van írva, hogy ezt az oklevelet «pisa X. Y. *dijak*». A magyar oklevelek (privilegium, pagina, carta, cartula) írói magukat a XI., XII. században soha se nevezik *diák*-oknak (v. ö. 1055: tihanyi al. lev.: conscriptum est hoc priuilegium a beatissimo presule Nicolao, qui tunc temporis vicem procurabat notarii in curia regali | 1116—1131: scriptor est Chiwag *presbiter* | 1141—1161: *Wasardus* *presbiter* hec scripserat | 1157—58: per notarium *Barnaban* stb., horv. okl. 1070: ego *adamus presbiter* scripsi КЛАИČ, Povjest Hrvata I. 102, 309, u. o. 1034. évi zárai okl.: Ego *ansfredus presbiter* scripsi et robo-raui). Magyarúl tehát a «király levelinek íróit» (v. ö. Bécsi-k. Ester VIII. 9.) nem hívták *deák*-oknak, a mint az a gör. kel. szlávsnál volt.

E két ok alapján azt hiszem, hogy a *diák* szó a magyarban róm. kath. népek közvetítette szó. Olasz természetesen nem lehet a szó; a velencei olaszban a szó régtől fogva *zago* (v. ö. Denkschriften XXII. 221, és Boerio: *zago*: chierico). A róm. kath. szláv nyelvekben a szóra vonatkozólag ezt találjuk:

α) Cseh-tót: *žák*, *žiak*: schüler; obsoletum: *diakon*, sänger;

β) Lengy. *diak*, *dziak*: 1. Ein clericus von der griechischen Kirche: Cantor; 2. Geheimschreiber.

γ) Szlov. *diják*: student, *dijačiti*: eine leiche besingen, psalmen singen (PLETERSNIK) | *dijak*: litteratus, diaconus (Letopis, Lajbach 1887: 217.); hazai szlov. és kaj-horv. *dijak*, *deak*: tanuló, latin (v. ö. KUEZMILS, Nouvi zákon 102: *deakom* ali *Vlahom*), horv. *diják* (clericus, scriba, studiosus, v. ö. horv. akad. nagyszót.; glagolita emlékekben *diakon*us = *žakan* Mon. jur. Slav. m. IV. 265, Starine VII. 118, 119, 120. stb.; Rad CXXXVI. 182, 228.).

A m. *diák*, *deák* tehát olyan szó, a mely róm. kath. népektől került bele a magyar keresztény terminológiába.

Deczember, v. ö. A hónapok nevei.

Dékán. Az 1079—80-i Gődény-féle eredeti oklevélben «*decanus*» egyházi méltóságnév (S u n i *decanus*); világi tisztséget jelent a *dékán* a Jord.-k.-ben (v. ö. NySz.), a mit HELTAI bibliafordítása *tizedes*-sel fordít (v. ö. II. Móz. 18. rész 225. és 4. Móz. I. 15; egyéb jelentésre v. ö. NySz. és MTsz.); — lat. *decanus*, ol. *decano* (irodalmi alak, dignita canonice, egyházi méltóság). KÖRTING EtWb.-ja szerint az ó-felsőol. nyelvben *degan* a szó; így van ez a vel. ol.-ban is (*degan* : il piu vecchio d'una famiglia o d'un villaggio, *degàn* del comùn : cursore del comune), így a friauli rátorománban (*degàn* : dorfbürgermeister, innen az olaszföldi szlovén *degàn* : dorfbürgermeister, Arch. f. slav. Phil. XIV. 228, Denkschr. XXII. 149.). A magyar szó nem lehet észak-ol., vel. ol. eredetű hangalakja és jefentése alapján. Nem lehet azonban gör. kel. szláv se, mert ott a szó egyáltalában elő se fordul (a *dékán* : *tizedes* jelentésben az Osztrogi biblia ΔΕΚΑΤΗΝΗΚ-ot ír).

Dézsma. A régi magyar nyelvben kizárólag *dézsma* volt a szó alakja, a *dézsma* alak nem régibb a XVIII. századnál (SZAM. ZOLN. Okl. szótárában 1760. évi adat a legrégebb *zs*-vel, v. ö. *dézsma*-búza, a *dézsma*-jövedelem alatt *zs*-s alak 1564-ből, de az idézet olyan helyesírással van írva, a mely 1564-nek meg nem felel). A szó a bibliafordításokban három helyen fordul elő :

α) Máté XXIII. 23, Luk. XI. 42: Münch.-k. *megdezmallatoc*, Jord.-k.; *dezmallyatok*, Károlyi: *tizedet* adtok = Vulg. *decimatis* || gör. ἀποδεκατοῦτε = Mar. ΟΥΔΕΚΑΤΗΚΤΟΥΕΤΕ, ΔΕΚΑΤΗΝΗ ΔΑΔΤΕ, Zogr. ΟΥΔΕΚΑΤΗΚΤΟΥΕΤΕ, ΔΕΚΑΤΗΝΗ ΔΑΔΤΕ, Assem. és Sav. kn.-ban hiányzik e rész.

β) Luk. XVIII. 12: Münch.-k.: *dezmat* adoc, Jord.-k.: *dezmath* adok, Kár.: megadom a *tizedet* = Vulg.: *decimas* do | gör. αποδεκατώ = Mar., Zogr.: ΔΕΚΑΤΗΝΗ ΔΑΔ, Assem. kn.: *desjetina* daja, Sav. kn.: ΔΕΚΑΤΗΝΗ ΔΑΔ.

Ez idézetekből az látszik, hogy már a legrégebb gör. kel. szláv nyelvemlékek a gör. δεκάτη-t lefordították *desjetina*-ra. Az összes gör. kel. szláv bibliafordítások egész a mai napig ezt a fordított kifejezést használják (v. ö. szerb *desetina*, bolg. *desetok* [РЪЛЕС], *desetъk*, or. *desjatina*). Azonban a mennyire csak vissza

tudunk menni a róm. kath. szláv bibliafordítás történetében, itt is, e kath. szláv bibliákban is állandóan fordított kifejezést találunk a mi *dézma* szavunk helyén (v. ö. cs. *desátek*, lengy. *dziesięcina*, szlov. horv. *desetina*, paul. bolg. *desetak*).

A róm. kath. szláv népek közül a mi *dézma* szavunkhoz hasonló alak él az Adria-menti horvát nyelvben, s alakja *děžma*, *děžmati* (MICALIA), továbbá a kaj-horvátban, s alakja *dežma*, *dežmati* (JAMBR., BJELLOSTIJ., HABDELICH). A horváton kívül megvan a szó a tótban *dežma*, *dežmuvat*, a hazai oláhban *d'ěžmä* (Nyr. XVI. 442.), s az erdélyi oláh-középbolgár oklevelekben *dižma* alakban (v. ö. MIKL. Lex. p., LAVROV: Obzor 81.), továbbá a hazai kisor.-ban (*dižma*, ZELECHOWSKI). MIKLOSICH közöl szlovén, szerb és cseh alakokat is; ezekben a nyelvekben azonban az általam ismert források szerint nem fordul elő a *dežma*, *dižma*. Általában azonban kimutatható, hogy a *dézma* szó csak azokban a nyelvekben fordul elő, a melyek a magyarral hosszabb-rövidebb ideig érintkeztek.

A m. *dézma* (v. ö. CzF.: «Tisza vidékén rendszeren *děžma*, másutt, nevezetesen túl a Dunán *dézma*»), *dézma* kétségtelenül a lat. *dēcima* szóból ered (v. ö. népi lat. **dēcma*, SOMMER, Handb. 502; MEYER-LÜBKE, Gram. I. 267, romagnai oi. *dezma*, ol. *deczma*, Sitzungsber. LXVII. 680, 681.); *decima* (értsd: *pars*) volt latin emlékeinkben a hivatalos kifejezés (előfordul a *decimatio* is). Kérdés, hogy magyarázható a lat. *decima*-ból a m. *dézma*, *dézma*.

MIKLOSICH a kaj-horv., t. *dežma* alakokat az ófném. *děžemo* (olv. *decžemo*) szóból magyarázta (v. ö. Christl. Term. 17. l.); a szláv szó *zs*-jéről azt hitte, hogy olyan megfelelés, a milyen van a lat. *c* (*e*, *i*): ófném. *z* (*ě*) helyén a szláv *kříž* (v. ö. lat. *cruce*-, ófném. *chrŭzi*), *kalež* (lat. *calice*-, ófném. *chelich*) szavakban. MIKLOSICH érvelését lerontja az, hogy a magyar szó legrégebb alakja alakja *děžma* (v. ö. Adria-menti ča-horv.-ban is *děžma*) s a *dézma* alak újabb. A magyar szó nem is lehet a szláv *dežma*, *dižma* alakok átvevése. Az én nézetem a m. *dézma* szóról ezek után a következő:

A lat. *dēcima* a vulg. lat. kiejtésben *dēcizma* (esetleg **dēcizma*) volt, mivel az egyházi latin kiejtés az volt, hogy az *e* és *i* előtt lat. *c* *cz*-nek hangzott. Egy ilyen *deczma* alakból nem magyarázható a magy. *dézma*. Megfejtésért a mai román nyelvekhez kell fordul-

nunk. A lat. *decima* mint latin eredetű jövevényszó maradt meg az olaszban, a hol a szó *decima*, a francziában, a hol *décime* (hangsúlyozott lat. *e* = ol. fr. *ie* és nem *e*), räto-románban, a hol *décime* (PIRONA). A latin hangsúlyos szótag utáni *ce*, *ci* több északolasz (s így pl. a velencei) nyelvjárásban *-se*-nek (olv. *sze*) hangzik, így van ez a francziában is, s több räto-román dialektusban (v. ö. friauli *gesime* = *gezime*). Az ilyen vokálisok közti lat. *ci* helyén álló *se ze*-vé is lehet. A lat. *decima* tehát francia-északol., vagy räto-román olvasás szerint lehet *dészima*, illetve *dézima* (a räto-románban inkább *š*, a mely azután *m*-mel összekerülvén *šm*-mé lesz, v. ö. isztr. lad. *šéizma* < *cénsima*, *rumatéizmo* = vel. ol. *romatismo*, IVE 18, 20, 23, 38. l.). Az ilyen román nyelvi **deszima*, **dezima* a magyarban *dézma*-vá lehet (v. ö. szláv *malina* = *málna* stb.).

E fejtegetés szerint a *m. dézma* valamely román nyelvből történt kölcsönzés s a horvát *csa*-nyelvben levő *děžma* magyar eredetű szó. A magy. *dézma* később *dézmá*-vá lett, még pedig vagy a *csizma*: *csizma*, *rizsma*, *korozsma*, *Dorozsma* szavak hatása alatt, vagy pedig a magy. *dézma* átkerülve a szláv nyelvekbe *dezma* alakban s itt *dezsmá*-vá válva (v. ö. szlov. *rozmarin* és *rožmarin*, Pjesni Krajn. naroda 14. l., t. *čyžmy* < magy. *csizma*) újból vissza került nyelvünkbe. A *m. dézma* tehát közvetlen román nyelvi (északolasz-francia) átvétel, a szlávtságban magyar közvetítés. A *dézsma* *zs*-je megmagyarázható mind a magyarból, mind pedig a szlávból.

Dicsér. Homályos eredetű szó, a melynek eredetéről semmi bizonyosat nem tudok (v. ö. Nyrkalauz). Nem hallgathatom el azonban következő hozzávető magyarázatomat:

Tudvalevő dolog, hogy a *m. dicsér*-ni, *dicsőség* szavakkal teljesen azonos jelentésű a szlov.-szerb-horv. *díčiti*, *díka*. Ennek a *díčiti*, *díka* szónak ép oly ismeretlen az eredete (a cs. *díka*, lengy. *dzięk* stb. szavak nem tartoznak ide), mint a mienknek. Az én nézetem e szóról az, hogy egyházi eredetű.

Ismeretes dolog, hogy a római katolikus horvátok körülbelül a X. század óta napjainkig részint latinúl, részint szlávúl végezték az istentiszteletet. Azok a papok, a kik szlávúl végezték az istentiszteletet, *glagolita*-knak (ma *glagoljaš*) neveztek azért, mert az istentiszteletnél a lat. *benedicite*-t «*glagolite*»-nek mond-

ták (v. ö. VONDRÁK Glag. Clozŭv, 1. l. jegyzet és Fris. pam.: «glagolite po naz»). Ez a *glagolite* a *glagoliti* ige többes második személye s a *glagolъ* (verbum) szóból ered. A mit az istentisztelet szlávul végező horvát pap «glagolite»-nek mondott, ugyanazt a latinul celebráló horvát pap *benedicite*-nek mondta. A dalmát horvátban azonban a lat. *ci*-nek (ol. *csi*): *či* is a megfelelője (v. ö. horv. *pročišijun*, NEM. I. 426, *lučerna*; *opicijal* JIR. Die Rom. I. 85.), úgy hogy olaszos olvasásban a szó *benedičite*-nek hangzik. A (bene-) *dīcite*-t a nép többes második személynek fogta fel és öntudatlanul csinált egy *dīciti* igét, s az igéhez *dika* főnevet. E magyarázat támogatására, valamint a magyar szó eredetére a következőket hozom fel:

1. A szlov.-horv.-szerb *dīcite* teljesen azt jelenti, a mit a lat. *benedicite*.

2. A lat. *dico*, ol. *dico*, *di(ce)re* a dalmát-horvátban megvan mint jövevényező régi emlékekben (v. ö. XIV. századi missale: *ouo di gospodin*, M. Könyvszemle 1903. évi folyam 53. l.; Zárai lection. Máté XXVII. 16: Ki se *dise* Barabas = qui dicitur B. stb.).

3. A magyar alak erre a szlov.-horv.-szerb *dīciti*-re, a kettő együtt az ó-olasz *dīcere* (mai ol. *dīre*; v. ö. ol. *diceria*: lange rede, gerede, geschwätz) igére vezethető vissza.

Az itt adott magyarázat csak kísérlet a szó megfejtésére, s célja volt kiemelni, hogy a m. *dicsérni* egyházi term. technicus s teljesen egyező másai csakis a szlov.-horv.-ban vannak; kísérletnek neveztem, mert tudom, hogy az itt adott magyarázatnak az a legfőbb akadálya, hogy a szláv-olasz igei átvételek rendszeresen *-ál*, *-él*-végűek (a németek: rövid magánhangzó + *l*), s a *dicsérni*, **dicsni* (v. ö. dicső, dicsekedni) igénél ezt a szabályos megfelelést hasztalan keressük.

Dusnok. E szóról részletesen írt ÁSBÓTH (NyK. XVIII. 378. s köv. l.). Cikkében kiemelte, hogy «a *dusnok* szabadon bocsátott szolga, ki ura lelki üdvösségéért évenként köteles misét mondani, halotti *tort* rendezni stb.». A *dusnok* e jogi jelentőségének meghatározása, a mely forrásaink közül a Váradi regestrumból tűnik ki (ezt használta fel MIKLOSICH Slav. El. s utána ÁSBÓTH), nézetem szerint teljesen helyes, s különösen azon az alapon, hogy a *dusnok*-nak halotti *tort* is kellett rendeznie, azt hiszem, meg-

állapítható a *dusnok* másik elnevezése is. Egy 1290-i oklevél ugyanis ezt mondja: «Super ipsos pulsatores de Thoplicha et eorum socios, super terra *Dusnuk*» (Zala okl. I. 100, közölve SZAMOTA-ZOLNAI, Okl. Sz.; v. ö. ma *Dusnak*, Zala-m. CsÁNKI III. 48.). Ugyanebből az oklevélből BÉKEFI értekezésében (A rabszolgaság Magyarországon 13. l.) ezt olvassuk: «1290. Pulsatores sive exequiatores, qui *torlouk* vulgariter dicuntur Zala okl. I. 99.». Mivel a *dusnicus* okleveleinkben «exequialis, exequiator», s mivel itt a «pulsator» hasonló jelentésű szónak van feltüntetve, azt hiszem, hogy a *dusnok* másik neve *torló* volt (ugyanígy magyarázva a NySz.-ban).

Mivel a *dusnic(us)* világosan szláv szó, a mennyiben a szláv *duša* (lélek) származéka, kérdés, melyik szláv nyelvből való. E kérdésnek az eldöntésénél első sorban a szó jelentése jön tekintetbe, mert a szláv *dušnik* olyan közönséges hangalakú szó, hogy minden szláv nyelvben előfordul.

Már ÁSBÓTH is helyesen jegyezte meg, hogy «csakis a régi csehországi forrásokban találjuk a megfelelő szót hasonló értelemmel». Cseh emlékekben ugyanis a *dušník* (írva *dusnik*, *dusnic*, *dussnik*, v. ö. ERBEN, Regesta, GEBAUER, Slov. staroč.: unum hominem qui vulgariter *dusnik* nuncupatur) «homo ecclesiae addictus, proanimatus seu animator nominatus (ERBEN, Reg.), proanimatus, pro anima, pro requie animae datus» (GEB. Slov. staroč. és BRANDL, Glossar.). Ennek a cseh *dušník* szónak az értelmét JIREČEK így magyarázza (MIKLOSICH, Slav. Elem. 153. sz. a.): «*dušnici* im böhmischen Rechte sind Familien, denen ein Grundstück mit der Verpflichtung übergeben wurde, einer bestimmten Kirche gewisse genau festgesetzte Dienste zu leisten, wobei die Kirche, welcher das Grundstück nach dem Aussterben der Familie zu fallen sollte, der eigentliche Eigenthümer war». BRANDL pedig ezt írja: «*dušník* bedeutet den proanimatus (pro requie animae datus), den einer Kirche für die Seelenruhe eines Verstorbenen geschenkten Hörigen, damit er ihr zinse».

A m. *dusnic(us)* és cseh *dušník* ez egyezésén kívül megemlítem még, hogy éppúgy mint nálunk, megvan a szó cseh helynevekben is (v. ö. GEBAUER, Slov. staroč.). Mindezek után könnyű volna azt mondani, hogy a magyar szó a cseh nyelvből való, hiszen a magyaroknak a XI. században sok rabszolgájuk volt Cseh-

országból (v. ö. BÉKEFI, A rabszolgaság 34. l.). ÁSBÓTH azonban nem dönti el, hogy a m. *dusinic* csehországi eredetű-e vagy pedig a CYRILL és METHOD-féle «ószlovén» nyelvből való-e. ÁSBÓTH főleg azért nem dönt a kérdésben, mert a mi emlékeinkben a szó *dusinic*, míg a csehekben mindig *dušnik* (kéttagú szó). A *dusinic* pedig közelebb áll a szláv nyelvi alapalakhoz, a mely *dušnikъ*. E hangtani akadály nézetem szerint csak látszólagos. A *dusinic* alak ugyanis csupán a Váradi reg.-ban fordul elő, míg összes többi adataink kéttagúnak tudják a szót (v. ö. SZAM. ZOLN.: Okl. szót.). A mai dunántúli *Paloznak* község nevét is eredetiben fennmaradt okleveleink közül 1079—80-ban: *Poloznic*-nak (Guden okl.), 1086-ban *Ploznic*-nak (Bakonybéli összeírás), 1109-ben: *Poloznik*-nak (Orsz. lev. veszprémi apácák görög okl.) írják. Csupán az 1109-i oklevél írja *Polosinic*-nak (Muz. péld., veszprémi görög okl., a görögben *πολοσινικ*). Ez a *Polosinic* sem teljesebb, eredetibb alak, hanem úgy magyarázandó, hogy a magyar nyelv néha szó belsejében levő szótag elején is elváltasztja a két mássalhangzót, pl. *körtve* helyett *körtöve*, *Somlyó* helyett *Somjó*, *templom* helyett *tempolom* (SZABÓ D., Nyelv. füz. 9: 23. l.). Ilyen alak az egyszer előforduló *Polosinic* és az egy forrásban található *dusinic* is; az *i* benne nem átvevéskor hallott megfelelője a szláv *ь*-nek.

Ezzel tehát elesik a hangtani akadály, a mely a cseh és magyar alak közt fennállott. Sokkal nehezebb arra a kérdésre megfelelni, hogy miért van az, hogy a *dušnik* a cseh emlékekben latinúl «proanimatus», «animator», míg a mieinkben «exequalis, exequator, pulsator». Erre a kérdésre kielégítő feleletet adni nem tudok. Mindazonáltal azt hiszem, hogy a *dušnik* olyan szláv néptől való, a mely róm. kath. volt. Ez lehetett a cseh is, s esetleg a szlovén is, bár itt a szót a magyarnak megfelelő jelentésben nem tudjuk kimutatni. Hogy a *dušnik* jelentése alapján nálunk nyugatról jött kifejezés, annak bizonyítéka, hogy az egyházi szláv emlékekben a mi szavunkhoz hasonló jelentésben a *dušnik* elő nem fordul. Az egyházi emlékekben két fő jelentése van a szónak:

a) *dušnikъ* = *доушникъ*: respiratio, pulmo, uvula in palato, πνεύμων, σταφυλή (MIKL. Lex. p., ŠREZN. Dr. r. slov.). E jelentésekre v. ö. or. *dušnik* (szelelőlyuk, légeresztő, ventilator, kemenceajtó), kisor. *dušnik* (luffloch, luftgang, ventilator), bolg. *dušnik* (luffloch, CANKOFF 164; télvíz idején a tónak, folyónak olyan

kisebbszerű része, a mely nincs befagyva, Sborn. XII. 274.), szerb-horv. *dùšnik* (speiseröhre, spiraculum, oesophagus, arteria aspera), szlov. *dušnik* (luftröhre, luffloch, rauchröhre in zimmern).

b) Szerb emlékekben a *dušnik*, a mely változata a rendesen előforduló *duševnik*-nek (v. ö. DANICÍĆ, Rječ. és NOVAKOVIĆ, Zakonik Št. Dušana 76. §., 192: «*duševnici* su ljudi koji su po duši ili po uverenju cenili»; horvát akad. szót.), MIKLOSICH (Lex. p.) szerint «iuratus, iudex vel potius eideshelfer» jelentésű (horv. akad. szót.: arbiter). E szó ma nem él, s természetes, hogy a mi *dušnok*unkhoz semmi köze.

A felhozott adatok bizonyítják, hogy a m. *dušnok* nyugatról, legvalószínűbben a csehből átvett kifejezés. A csehben a szó a XI—XIII. században élő szó volt.

Egyiptom, l. a görög-latin eredetű keresztnevek közt, 14. §.

Eklézsia. A régi velencei olasz kéziratokban a mi *eklézsia* szavunknak hangalakilag megfelelő szó *glesia* (ó-vel. *glesia*, bécsi Akad. Sitzungsb. XLVI. 222, ó-észak-ol. XV. századi adat: *gliesia*, Denkschr. XXII. 111; az olaszból a Cod. Cum.-ban: *kilisia*); ezt a vel. *glesia*-t találjuk a dalmát oklevelekben is (v. ö. *glesia*, *glegia*, *clesia*, JIRČEK, Die Rom. I. 56, 84: egyéb olasz alakok: *ecresia*, SAVJ-LOPEZ: Altit. Chrest., *chiesa*-ra v. ö. KÖRTING és GRÖBER, Grundriss I. 510.). A m. *eklézsia* nem velenczés átvétel, hanem a vulg. lat. *eclésya*-ból ered (v. ö. GRÖBER Grundriss I. 365; itt az olasz *chiesa* eredetibb hosszú *e*-nek felel meg). Hogy a m. *eklézsia* nem velencei átvétel, arra felhozom még, hogy az *ecclésiā* szót a mi XI. századi kétségtelenül hiteles okleveleink *ecclesia*-nak írják (1055-i tihanyi alap. okl. hétszer, Gödény oklevele 1079—80-ból egyszer, 1095-i Dávid dux oklevele: *ecclesie*, később a XII. században is *e*-vel), míg a velencei latin emlékek *aecclesia*-t, *aeclesia*-t, *ecclesia*-t (*e* nélkül) írnak. A szláv nyelvek közül hasonló szó csak a hazai szlovénben van (v. ö. nouvo *eklesio*, lutheránszka *eklesia* [s = š], Zobr. szlov. 60, 62. l.), ez azonban magyar eredetű lesz (*eklezija*-ra v. ö. horv. akad. szót.). V. ö. *bazilika*.

Epistola. Bécsi-k. Bar. VI. prologus (64. l.): «*epistulanac* exemplara, u. o. Dan. III. 98: *epistolat* | Cornides-k. 252: *epistulah* stb.; — lat. *epistula* (SEELMANN, Aussprache des Lat. 212. l.), *epistola*, gör. ἐπιστολή. Az olaszban a szó *pistola* (és *epistola* is egyházi nyelvben); ez a *pistola* van az olasz hatás alatt álló horvát

emlékekben (v. ö. BERNARDIN- és ZÁRAI lection.: *pistula, pistola*, Rad CXXXVI. 185; más emlékekben is, JAG., Zur Entst. I. 12.).

A róm. kath. szlávsnál *s*-sel van a szó a csehben (*epistola*, így a kraliczi bibliában is, v. ö. még GEBAUER, Slov. staroč.), a tótban (*epistola*, ma csak az ág. ev. tótoknál, a róm. kath.-nál *list* a hivatalos kifejezés, ugyanígy *list* a szó a mai szlovénben is, horvára lásd *epistolar*, horv. akad. szót.). A gör. kel. szlávsnág ker. terminológiájában legrégebben *epistolija, jepistolija* volt a szó, a melyet igen korán a ma is használatban levő *poszlanije* (посланије) szóval helyettesítettek (v. ö. JAGIĆ, Zur. Entst. II. 69.). A gör. kel. szlávsnágnál *епистолия* = *jepistolija* általában levelet is jelenthet (v. ö. Vita Meth. cap. VIII. XII. JAG. Zur Entst. I. 33. stb., «levél» e nyelvben tulajdonképp «kniga»). E fejtegetésből már most az derül ki, hogy az *epistola* nyelvünkben olyan latin jövevényszó, a mely *s*-sel a róm. kath. szlávsnág egy részénél szintén megtalálható.

Ereklye. Az *ereklye* szó keresztény terminológiánkban, valamint nyelvünk egész történetében «reliquiæ sanctæ, sacræ» jelentésű. Csak egyszer fordul elő, hogy az *ereklye* nem csodaerejű, tehát nem term. techn. értékű «reliquiæ»-t jelent. A Döbr.-k.-ben (XXXVI. zsolt. 37.) ezt olvassuk: «mert ezek biceseges embereknek *ereklek*» (= quoniam sunt reliquiæ homini pacifico); ez a hely azonban a teljesen egyező szövegű Kulcsár- és Keszthelyi-kódexben így hangzik: «merth oly embereknek *meg maradék* vannak bekességbe». Ez a *megmaradék* váltakozva a *maradékkal* fejezi ki szövegeinkben a lat. *reliquiæ*-t akkor, mikor ez nem term. technicus (v. ö. zsoltaíraink közül Apor-k., Döbr.-k., Keszth. és Kulcs.-k. LXXV. 11. | Bécsi-k.: Amos IV. 2, V. 12, IX. 12, Abd. 18. vers, Mich. II. 12, IV. 7, V. 3, 7, 8, VII. 18, Agg. I. 12, Zachar. VIII. 6, 11, 12.). Az *ereklye* szó tehát (v. ö. *öröklye, örökle, örökle*, NySz.) nyelvünkben kizárólag keresztény term. technicus.

A gör. kel. szláv ker. terminológiában az *ereklyé*-nek *mošti* (μοшти, plurale tantum; mai bolg. *mošti* САНК. 181; egyes szám *mošť*: potestas, vis, Cod. Supr. 309, az egészre v. ö. MIKL. Christ. Term. 12. l.) a neve. Ez van az összes régi és újabb emlékekben (óbolg. adatok: Assem. január 29, 30, jun. 28. alatt, Cod. Supr. 86, 160: kétszer, 203. l.; egyházi szláv nyelvemlékekbeli adatok: Ostrom., Ochridai ap., Ap. Šiš., Vita Meth. cap. VIII. stb.), s ez

került át az oláh nyelv terminológiájába is (*moašte*). Az óbolgár és egyházi szláv nyelvemlékek akkor, mikor a gör. *λείψανα*, lat. *reliquiae* nem term. technicus, a következő kifejezéseket használják: *stanьkь* = *СТАНЬКЪ* (v. ö. Psalt. Sin. XXXVI. 37: *СТАНОКЪ*), *ostanьkь* = *ОСТАНЬКЪ* (v. ö. Psalt. Sin. XXXVI. 38. és BERŐ. Ulomci), *izbytkь* = *ИЗБЫТЪКЪ* (v. ö. Psalt. Sin. XX. 13.), *otblьkь* = *ОТБЛЪКЪ* (v. ö. Psalt. Sin. LXXV. 11. és ŠAFARIK, Ueber den Ursprung 38. l.).

A róm. kath. szlávtság ismeri a *relíkvije* szót (v. ö. horv. *relíkvije*, Vinodol és Veglia, t. *relíkvije*, lengy. *relikwia*), azonban általában más kifejezést használnak az *ereklye* jelölésére; így a) *moči*, *moći*, a kaj-horvátban «szvete *mochi*» (v. ö. JAMBRESICH és НАБД.; olvasd: *moči*) a szó, a Freisingeni nyelvemlékekben *moki* (olv. *moči*, a mai szlovénben ismeretlen), a csa-horvát emlékekben *moči* (v. ö. Reg. sv. Ben. Star. VII. 116, ŠURM. Acta croat. 121, 162, 177, 194. stb., BELLA és VOLTIGGI; LINDE szótárában *relikwia* alatt ragusai adatként «suete *mocchi*» van említve). Ez a *moči*, *moći* kifejezés egy és ugyanaz a gör. kel. *mošti*-val; b) Hazai szlov. *osztanke* (v. ö. TERPLÁN, Zsolt. LXXV. 11.), osztr. szlov. *ostanki* (PLETERŠNIK), cseh-tót *ostatici*, *ostavci* (GEBAUER, Zalt. Witt.), *ostatky*, *ostavky* (svaté); c) cseh *svátost*, *svátostí* (v. ö. MIKL. Christ. Term. 12. l.).

Ez összeállításból látható, hogy a szláv nyelvekben a m. *ereklye* megfejtését hasztalan keressük. Megfejtésért a román nyelvekhez kell fordulnunk. A lat. *reliquia*-nak az észak-olasz nyelvjárásokban következő alakjai vannak:

1. Velencei ol. *leriquia* (v. ö. BOERIO: «è pure idiotismo» és KÖRTING), romagnai ol. *lerequia* («so schon beim Grammatiker Diomedes», Denkschriften XXII. 194, mellékalak *relequia* Sitzungsber. LXVII. 706.). Ebből a vel. romagnai olasz alakból a mi *ereklye* szavunkat nem lehet megmagyarázni.

2. Ó-észak-ol. (XV. század): *requilia*, mai pad. *requilia*, bresce. *requelia*, bologn. *relequia* (erre az adatra v. ö. FERRARI szótárát, s az egésze Denkschr. XXII. 194.). Egyéb észak-olasz nyelvjárási alakok egyeznek az irodalmi alakkal (v. ö. piemonti ol. *reliquia*, GAVUZZI, milan. *reliqui* stb. Ezekből az alakokból se fejthető meg a mi szavunk.

3. Van az olasz nyelvjárások közt egy terület, a Pótól délre

eső Emilia-tartományokbeli, a hol a közlat. szókezdő hangsúlytalan *re-* (és *le-*, v. ö. GRÖBER, Grundriss I. 557.) *r-n* (és *l-n*) keresztül *ar-rá* fejlődött. E hangtani sajáttság megvan Arezzóban, Urbino-ban, Romagnában (az *ereklye* szó azonban itt *lerequia*-nak hangzik), Sienában. Ez utóbbi helyről tényleg ismerünk *arliquie* (= *reliquiæ*, ó-sienai adat, v. ö. MEYER-LÜBKE, Gramm. I. 291.) alakot. A velencei nyelvjárás területén, jóllehet itt sem ismeretlen a szókezdő *r* elé való előtétele az *a*-nak*), mint láttuk, *leriquia* a szó. Az olasz nyelvjárásokon kívül azonban a ráto-román nyelvjárásokban is ismert jelenség, hogy szókezdő vulg. lat. *re-* *r-n* keresztül *ar-rá* fejlődött (v. ö. MEYER-LÜBKE, Gramm. I. 291, 292.). Az ó-friauliban tényleg *ariquile* (v. ö. KÖRTING és IVE 40, 48.) a szó (a ráto-rom. nyelvjárásokban Isztriában, Rovignóban *rikue^{la}*, IVE, 40, 48, másutt *reliquia*, PALL. 605, CARIG. 261.).

A magyar *ereklyé*-t már most az ó-friauli *ariquile*-ből, vagy pedig az olasz nyelvjárás *arliquie*-ből kellene származtatnunk. Azonban hangalakja kielégítően egyikből sem magyarázható. Mindazonáltal valószínűnek tartom, hogy a m. *ereklye* egy olyan román nyelvekbeli dialektusból való, a hol a szó **arquēlia*, **arequēlia* hangzású lehetett (*l* és *qu* közt helycsere, a *qu* betű a *k* hang jele, v. ö. GRÖBER I. 362, 480; *ř*-ből *ě*, *i* + voc. előtt mássalhangzópalatalisatio; v. ö. *csuklya*, *Czeczellye*, *Gellyén*). A szókezdő *ar*-ból a magyarban lett illeszkedés útján *er* (tehát a jelenségre össze nem vethető a hangsúlyos szótag előtti *ar* > *er* változás, v. ö. *Margherita*, *Ungheria*, Sitzungsber. LIX. 6.). Az átadó román nyelvi dialektusok közül azonban az olasz velenceit ki kell zárnunk.

Eretnek. Az óbolg. nyelvemlékekben a magyar *eretnek* szó eredetére számba jönnek a következő adatok:

a) *Eresъ*, *jereszъ* = *ересъ*, *јересъ*, *ἄρεσις* (v. ö. ó-vel. olasz: *resia*, Sitzungsber. XLVI. 229. és BOERIO). Az óbolg. nyelvemlékekben a szó csupán a Cod. Supr.-ben fordul elő (v. ö. 141. l.: *н оврѣте коговоркнѣа ереш потопѣ доушнѣнѣн*; 140. l.: *о коговоркнѣн тон боуѣ ереш*, u. o.: *подобкнѣа ереш*).

b) *Ereikъ*, *jeretikъ* = *еретикъ*, *јеретикъ*, *ἀρετικός*, ol. *ere-*

*) SCHUCHARDT hozzám intézett levelében írja: «Der Vorschlag des *a* vor *r* ist auch venetischen Mundarten nicht fremd; kommt sporadisch in alten Denkmälern vor; vielleicht lässt sich da irgendwo ein *arliquie* ausspüren.»

tico, lat. *haereticus*. Az óbolg. szó a Cod. Supr. következő két helyén fordul elő: 424. l.; на еретикъ, 148. l.: повелѣ же цѣсарь Ѡвладосни прити на съборъ и старѣншинамъ еретнуксамъ.

Ez idézetekből kiderül, hogy az óbolg. nyelvben az *eretnek*-nek *eretikъ*, *jeretikъ* volt a neve.

Az összes görög keleti szláv nyelvemlékekben és nyelvekben az *eretnek*-nek *eretikъ*, *jeretikъ* (v. ö. *jeretigъ*, *iretikъ*, Izvjestija VIII. 4, 70.) a neve, míg az *eretnekség*-re *eresъ*, *jeresъ* járja (v. ö. plével *eretičeski*). A különböző gör. kel. szláv kútfőkből itt csak egy idézetet hozok fel, s ez az Apost. csel. V. 17. versében olvasható: Jord.-k.: az Saduceosoknak *erethnokséghekből* = Grök. Ap.: соущиѣ ересъ садокниска (v. ö. AMFILOCHJ I. 1, 142, a hol *јересъ* váltakozik a *сказъ* szóval).

A görög kel. szláv nyelvek és nyelvemlékek *eretikъ*, *jeretikъ* szava nem magyarázza meg a m. *eretnek* szó *-nek* szóvévét. Más, hasonló kifejezések pedig még kevésbé (v. ö. egyéb gör. kel. *eretnek*-et jelentő kifejezésekre Arch. XXII. 211. és MIKL. Chr. Term. 43. l.).

A róm. kath. szláv népek közül hasztalan keresünk útmutatást az észak-nyugati szlávoknál is. Az *eretnek*-re ugyanis a szorbban *kecař*, *kjacar*, a csehben *kacěř*, *kacír* (6-cs. *kacieř*), a lengyelben *kacerz*, a tótban *kacir*, a stájeri-szlovénben *kecar* (v. ö. lajbachi Letopis 1882—3, 117. l., MEGISER szót.) a szó, a melyre v. ö. régi m. *kaczér* (NySz.). A róm. kath. délszláv nyelvekben a *heretik* megvan a csa-horvátban (e mellett járatos a *poluvirac* és *krivovirac*, ez utóbbi Noviban).

Csak egy szláv nép van, a melynek nyelvében a m. *eretnek*-hez teljesen hasonló szó van, s ez a régi értelemben vett szlovén (mai kaj-horvát és hazai szlovén). A hazai szlovénben ugyanis a *krivoverec* mellett (v. ö. Lut. 19, 38. l., Zobr. szlov. 57.) *jeretnik*, *eretnik* is járatos kifejezés. A Zobr. szlovénben (57. l.) azt olvasuk, hogy *jeretnik* = *krivovörecz*; KÜZMICS hazai szlovén bibliafordításában az *eretnek* = *jeretnik* (v. ö. Nouvi zákon 659. l. Titus III. előszó, Titus III. 10; u. o. 761. l.), míg a szakadás, idegen felekezet = *jeretinsztvo* (v. ö. Ap. csel. V. 17, XV. 5, XXIV. 5, XXVIII. 22, Gal. V. 20, I. Cor. XI. 19, II. Péter II. 1.). HABDELICH és JAMBRESICH kaj-horvát szótárában *heretnik* = *hæreticus* (v. ö. Érdy-k. *herethnek*, Heltai: *heretnec*, NyK. XVIII. 357.), BJELOSTI-

JENECHÉL: *eretnik*; a legrégebb adat 1574-ből való, s PERGOSSICH Werbőczy-fordításában olvasható *ieretnik* alakban (5b. l.).

A m. *eretnek* (v. ö. Okl. szót.: 1357: *Eretnik*; részletesen, de nem helyes szempontból írt róla ÁSBÓTH, NYK. XVIII. 355. s köv. l.) a szlovén-kajhorvát *eretnik*, *jeretnik* szóval egyezik. Mivel már most csakis a szlávban lehet képezni egy *eretъnъ-t*, *jeretъnъ-t*, s ebből *eretъnikъ-et*, *jeretъnikъ-et*, s mivel ez a szláv alak ma is, a múltban is csak a szlovénben volt és van meg, a m. *eretnek* csakis a szlovén *eretnik*, *jeretnik* mása lehet. Róm. kath. eredetű szláv kifejezés tehát az *eretnek* is, s semmi összefüggésben sincs СYRИЛЛ és МЕТНОД, valamint a gör. kel. szlávtság *eretikъ*, *jeretikъ* kifejezésével.

Érsek. Az óbolg. emlékekben az *érsek*nek *archijepiskupъ*, *archiepiskupъ* (= *архїєпискоупъ*, gör. *ἀρχιεπίσκοπος*, Cod. Supr. 61, 153, 207, 209, 210, 211. l., Glag. Cloz. VONDRÁK) neve fordul elő. Ez a kifejezés a gör. kel. egyházban az «*érsek*»-re egész a mai napig. Kiki láthatja, hogy az óbolg. *archijepiskupъ* összetett szó, első tagja a gör. *ἀρχι-* (v. ö. óbolg. nyelvemlékekben: *архннєрєн*: papok fejedelme, *архнєнагогъ*: a zsinagóga fejedelme, *архнтрнканнъ*: násznagú, *архнстратннъ*; más, egyh. szláv emlékekben előforduló *архн-* összetételeket lásd MIKL. Lex. p.). A gör. kel.

szláv egyház az $\alpha\rho\chi\eta$ -ban levő gör. χ -t *ch*-nak és *h*-nak mondja ma (or. *ch*, szerbben *h* is; v. ö. hogy ČRNÓC az Assem. ev.-ban *arhi*-t ír lat. betűkkel, továbbá horv. akad. szót. *arhi*-nál és az egyh. szláv nyelvemlékek χ jegyének mai szerb nyelvi megfelelőiről VUK Nar. srp. poslov. 1836). Kérdés már most, mikép mondja a gör. $\alpha\rho\chi\iota$ -t a latin egyház a latinba került *archiepiscopus* stb. szavakban, illetve mikép ejti vagy ejtette a latinba átkerült gör. χ (lat. *ch*)-t a latin egyház a különböző korokban? A feleletet megkapjuk azoktól a szláv népektől, a melyek egy és ugyanazon szláv nyelvet beszélve két külön egyházhhoz tartoznak. A szerbben pl. *Krisztus* (lat. *Christus*, gör. $\chi\rho\iota\sigma\tau\acute{o}\varsigma$), *keresztény* (lat. *christianus*, gör. $\chi\rho\iota\sigma\tau\iota\alpha\nu\omicron\varsigma$) szavakban lat. *ch*, gör. χ helyén a róm. kath. szerb *k*-t, míg a gör. kel. *h*-t mond (v. ö. NyK. XXXIV. 29, VUK szótára). Ragusa nyelvjárásáról írt értekezésben (a lakosok túlnyomó része róm. kath.) olvassuk, hogy «itt a gör. χ -t, különösen egyházi kifejezésekben, rendszeren azon latin kiejtés szerint ejtik, a mely Dalmáciában a kath. egyházban használatos, tudniillik *k*-nak (Rad CXXXVI. 225; v. ö. a horv. akad. szót. *arhi*-nál az *arki* olvasást, Frangepán-féle glagolita oklevelekben *arkiz*akan, ŠURMIN, Acta croat. 234.)». A latin egyház ugyanis a gör. eredetű szavak χ -jét (*ch*) legelőször *kh*-nak, később *k*-nak olvasta (v. ö. SEELMANN, Die Aussprache des Latein 254. s köv. l.). Ez az ejtes az összes róm. kath. szlávoknál megvolt (v. ö. *Hus* helyesírását, MIKL. Slav. Bibl. II. 176. *michi*-ről, cs. *katekism*, t. *katekismus* stb.), s megvolt nálunk is. A mikor mi *korozsmá*-t (lásd e műben a szót: gör. lat. *chrisma*), *kar*-t (gör. lat. *chorus*: v. ö. 1156. okl. Martirius: *constitui chorum fratrum*), *iskolát* (gör. $\sigma\chi\omicron\lambda\eta$, lat. *schola*), *Krisztust* mondunk, vagy a mikor emlékeink *ch* helyett *k*-t, *c*-t írnak a gör. lat. eredetű szavakban (v. ö. Vita s. Gerardi 19. §: *ewkaristia*, 1109. veszprémi okl. MP. *christianissimo*, ugyanez az OL.-ben: *cristianissimo*), mindez biztos jel. a gör. χ : lat. *ch*-nak vulgáris latin *k* hangzása mellett. A gör. eredetű latin *archi*-t is legelőször *arki*-nak mondták a latin egyházban; később, mikor a lat. *c* e és *i* előtt *cz*-vé lett, az *arki*-ből is *arci* (ol. *arci*-) lett. Ezt bizonyítja a ném. *erz*- (v. ö. ófn. *erzi*-bischof, KLUGE EtWb.⁷), cseh-tót *arcibiskup* (XIII. századi adat, v. ö. JAG. Zur Entst. I. 40, *arczibiskup*, GEBAUER, Slov. staroč.), lengy. *arcybiskup* (v. ö. ezenfelül SREZNEVSKIJ Dr. s. slov., a hol az van mondva, hogy az oroszban a katolikus érseket

arczibiszkup-nak mondták), kath. szerb *arcibiskup* (THADDIANOVICH, RELKOVICH, v. ö. még horv. akad. szót.), olasz *arcivescovo* (v. ö. hogy Dalmáciában itt-ott *arcibiskup* is hallható, horv. akad. szót.).

Az eddigiekből már most két dolgot tanulhatunk: a) A gör. χ , lat. *ch* az egyházi terminus technicusokban a latin egyházban *k*-nak hangzott; b) A gör. $\acute{\alpha}\rho\chi\iota$: lat. *archi*- a latin egyházban *arki*, később *arczi*, míg a görögben *aschi*, *arhi* hangzású.

Ezen a) alatti szabály alól azonban kivételek is vannak; a m. *hártya* pl. kétségtelenül a lat. *carta*, *charta* szóból lett (v. ö. okleveleinkben 1166: *hec kartula*, 1230, 1232: *per hanc cartam* || a lat. *charta* szó χ -val való németes ejtésére v. ö. SEELMANN, *Ausprache* 254, ó-frc. ejtésére u. o. 223. l.), még pedig úgy, hogy a gör. eredetű (v. ö. gör. $\chi\acute{\alpha}\rho\tau\eta\varsigma$) lat. *ch* *h*-nak, *ch*-nak hangzott. Ilyen kivétel több lehetett különösen nem román nyelvű népeknél. Ide sorolom a m. *Mihály* : lat. *Michael*, gör. Μιχαηλ szót is, a mely az olaszban *k*-val, a németben, a szláv nyelvekben *s* nálunk *ch*-val, *h*-val hangzott. Ide való ejtés *pulcher*, *pulher* : *pulker* helyett, *Gracchus*, *Grahhus* : *Grakkus* helyett. A mint már most kivételek voltak az a) alatti szabály alól, úgy lehetett kivétel az *archi*-val összetett latin szavak egyike-másikánál. Más szóval, nem lehetetlen, hogy nem románnyelvű róm. kath. szertartású nép itt-ott a lat. *archi*-t régen is *archi*-nak, *arhi*-nak ejtette. A horv. akadémia szótára szerint itt-ott *arhi* is hallható a róm. kath. horvátoknál. Hogy ilyen *arhi*, illetve *archi* ejtés más róm. kath. szláv népnél is megvolt, bizonyítja az, hogy egy XV. századi cseh-morva kéziratban (részletesen lásd Arch. I. 618, 619. és ÁSBÓTH, Az «érsek» szó: Hunfalvy-Album, 1—4. l.) ezt olvassuk: «a tak fie wiklada flowenfkym) yazyka(m) wedle tekftu: poprofte milého pana buoha . . . za *yaršyky*, bifikupy . . . za naffeho krala mathyaffa huerfkyeho . . . za . . . *yaršyky*, bifikupy . . . za naffeho krala mathiaffa huerskeho» (Arch. I. 618. és GEBAUER *Staroč. slov.*). Az, hogy itt «slovenský jazyk»-ról van szó és nem csehről, nem okoz bajt, mert hisz a morvák közt vannak olyanok, a kik nyelvüket a mai napig «slovenský jazyk»-nak hívják (v. ö. BARTOŠ, *Dial. mor.* I. 3. és MELICH, *Szláv jövevényszavaink* I. 1. 27.). Nagyobb baj az, hogy a morva *jaršik* = érsek a cseh nyelvben ezt a két adatot leszámítva elő nem fordul (v. ö. GEBAUER, *Staroč. slov.*), úgy hogy inkább úgy tűnik fel a szó, belevéve, hogy itt a mi Mátyás kirá-

lyunkról, az ő érsekeiről van említés, hogy a kézirat *jarsik* adata a m. *érsek*-ből való. Ez állítás azonban hangtanilag nem helyes; a m. *érsek* a szláv nyelvekbe jutva megmaradt *eršek*-nek (v. ö. hazai szlov. *éršek*, KÜZMICS Nuovi zák. 655. l., kaj-horv.: *eršek* ostrožanski, koloczi HABELICH; horv. akad. szót., *jerssek*, PERGOSSICH, Werbőczy-ford. 3b, 4a. l.; dalm. horv. *eršeg* LINDE), s benne az *-ek* nem vált *-ik*-ké. A morva-cseh *jarsik* a lat. *archi*-nak *archi* ejtésű alakjából szláv *-ik* kicsinyítő képzővel keletkezett alakja; a szláv *-ik* előtt a szláv *ch š*-sé lett (*k*-ből *č* lenne, ha *arki* volna az ejtés), s ez az *s*: lat. *ch* (ejtsd: *ch*, esetleg *h*) bizonyítja, hogy a m. *érsek* szláv eredetű keresztény terminus technicus. A m. *érsek* a morva-cseh *jarsik*-ból szabályos alakulás, v. ö. szláv *jarica*: m. *jérce*, *jércike* és *érce*, *érczike* MTsz., szövegi *-ik*: m. *-ek*-re v. ö. *eretnek* stb.

Összefoglalva a mondottakat, ezt állítjuk: A m. *érsek* (v. ö. legrégebb előfordulására 1299-ből, SZAM. ZOLN. Okl. szót.; XI., XII. századi latin okleveleinkben két szóba írva *archi ep* fordul elő) kétségtelenül szláv, még pedig róm. kath. szláv átvétel. Hogy azonban mely róm. kath. szláv néptől való, azt nem tudjuk megmondani. A mai hazai (itt a szó: *érsek*) és osztrák szlovén (itt a fogalomra «veliki biskup, viši škof, hiroškof» LINDE) e tekintetben nem adnak felvilágosítást.

Éspërést. A címűl írt szóról SZINNYEI ezt írja (NyK. XXVI. 486.): «Az olaszban a lat. *presbyter* szónak *prete* [nb.: *prete*, nyílt *e*-vel] a megfelelője, a mely minden bizonynyal korábbi **preste*-ből fejlődött; ennek pedig a velencei nyelvjárásban, a melyből olasz jövevényszavaink legnagyobb része került, **prešt*-nek kellett hangzania. Ezt a *prešt*-et látom én az *es-përést* (*ös-pöröst*) szó utórészében. Az előrésze valószínűleg az *ös* szó, a melyet régebben *ös*-nek ejtettek, sőt HELTAINál *es*, *ess*-nek írva is találjuk. Ez «*atyá*» jelentéssel fordul elő: az «*ös-fi*: *frater*, *monachus*» szóban. E szerint az **ös-përést*, *es-përést*, *ös-pöröst* szó eredeti jelentése «*atyá-pap*» volt.

SZINNYEI helyesen magyarázza szavunkat összetett szónak; az összetétel első tagja, az *ös* előkerül az *Es-küllö* helynévben is, mely eredetileg személynév volt (v. ö. Nyr. XXXIII. 126.). Az összetétel utótagja SZINNYEI szerint egy olasz, ki nem mutatható régi **preste*, illetve régi vel. ol. **prešt*. E kikövetkeztetett alakra

vonatkozólag a NyK. XXVII. 471. lapján azt írtam, hogy ilyen *-st*-vel való olasz alaknak léteznie kellett, mert különben nem fordulhatna elő a dél-tiroli német oklevelekben *kirch-präst* szó. Azóta megtaláltam a szót. A régi észak-olasz, s így velencei emlékekben is a mai ol. *prete* előfordul *presto* alakban is (v. ö. Sitzungsber. XLVI. 227; esetleg *preosto*: preposto helyett?, v. ö. SCHUCHARDT, NyK. XXX. 269.). Ezzel tehát igazolva van a SZINNYEITŐL kikövetkeztetett ó-olasz *-st*-, illetve *-št*-vel való alak. Csak az a baj, hogy a szó *-št*-vel nem csupán a magyarban s nem csupán a velencei olaszban van, illetve volt meg. Az osztrák szlovénben *jašprišt*, *ješprišt* (archidiakon, lajbachi Letopis 1896. évf. 148. l. ŠTREKELJ), a kaj-horvátban *ješprišt* (horv. akad. szót.), *jašprišt* (JAMBR., BELOSZT.; az adriai partokon *arcižakan*) az *esperest*; nem valószínű, hogy a szlovén alakok a m. *esperest*-ből valók, mert a m. *esperest* a hazai szlovénben *esperes* (v. ö. Zobr. szlov. 18. l.; *vice-öspörös*, v. ö. MELICH, Magyarország. vend ny. bibl. 11. l.) hangzású. E nyelvekben a mi *-përëst*-, *-pöröst*-ünknek *-prišt* a megfelelője. Ugyanez a *-prišt* fordul elő a régi cseh keresztény terminológiában is. GEBAUER cseh nyelvtörténeti szótárában *arcipřěšt*, *arcipřišt*, *arcipryšt* (v. ö. még *arcypryšt*, JIREČEK, Slov. právo II. 171. l.) az «archidiaconus», s a szóban levő *-pryšt*-, *-přěšt*-, *-přišt* egyezik a mi *ës-përëst*-ünkkel abban, hogy *-št*- van a szóban. A magyar *ës-përëst*-beli *-përëst* a kajhorv.-szlov. *-prišt*-tel, cseh *-pryšt*-, *-přěšt*-, *-přišt*-tel az ó-északol. *presto*-ra megy vissza, bár a magyaráztatnál van egy bökkenő. Az olasz *prete* (szabály szerint *priete*-nek kell lenni, v. ö. GRÖBER, Grundriss I. 512, előfordul archaikusan KÖRTING EtWb.-ja szerint) nyílt *e*-vel van; ebből bajos megmagyarázni akár a magyar *ö* és *ë* hangot, valamint a szláv *i*-t (a kajhorv.-szlov.-ben; a cseh részint *i*-re, részint *ě*-re megy vissza). A szláv *i*-ből azonban könnyű megérteni a magyar *ö* és *ë* ejtést.

Összefoglalva a mondottakat, az a nézetem, hogy a m. *ës-përëst*, *ös-pöröst* összetett szó; előrésze a m. *ös* = atya, utótagja pedig a kajhorv.-szlov. *-prišt* (megvan a csehben is *-št*-vel). A szláv alakok közvetlenül az ó-olasz-velencei *presto*-ra mennek vissza. Az *ës-përëst* is tehát róm. kath. szlovén közvetítés; a gör. kel. szláv ker. terminológiában az «esperest»-nek *протопрѣзвитер* (= *proto-prezviter*, MIKL. Lex. p., oláh *protopresvite*) a neve.

MELICH JÁNOS.

A vogul szóképzés.

(Második közlemény.)

Mozzanatos képzők.

1. -m. Összetételben és magában is gyakran használt képző. Használata a következő:

I. A cselekvés pillanatnyi: *tqumi* beleharap III. 120. (v. ö. *tquti* rág II. 123.). — *lékémesté* meglökte II. 239. K. (v. ö. m. *lök*). — *püti* bök: *pütmesté* megdöfte II. 233. K. — *müri* merül: *jolä mürmés* lemerült II. 95. — *kënsi* ébred B: *kisémis* felébredt IV. 348. T. — *sal'ri* köp: *salämi* köpint II. 259. — *täpmés* eltört I. 58. (v. ö. *tölp* id. I. 171. K.).

II. A cselekvés hirtelen beáll: *läwi* mond: *läumi* megszólal IV. 331. — *älä-süme'im* tovaszököm III. 299. (v. ö. *sülintäli* iramodik III. 30.). — *äwi* folyik: *qumäls* elkezdett folyni I. 141.

III. A képző eredeti mom. értéke néha elhomályosult: *vërmi* kibír I 3. (v. ö. *vër'ti* id. II. 302.). — *älmi* emel (v. ö. *oqlënmi* emelget IV. 400. K.).

2. -p. A leggyakrabban használt mom. képző:

I. A cselekvés pillanatnyi: *isi* száll: *isepasën* rögtön ide szállottal IV. 425. — *sälti* bemegy: *jüw sältépi* betoppan II. 125. FL. — *në'ili* látszik: *në'ileps* előtermett II. 375. — *masi* felölt: *masë-pitä* hirtelen felölti I. 119. FL. — *sunsi* néz: *sunspi* pillant I. 109. FL. — *jänimi* nő: *ti šqst ti jänimapës* abban az órában felnőtt IV. 293. — *sqori* vág: *sopi sqorëpësté* ketté szelte IV. 379. K. — *nëili* látszik: *nokhwë nëilëpi* felbukkan IV. 412. K. — *räri* esik B: *raupi* hull I. 5., *röpi* id. Sz. 108. AL., *röpës* lerogyott IV. 374. K. — *tuñsi* áll: *jël-tuñspët* megállnak IV. 416. KL. — *tölpëm* leszakadt IV. 133. KL. (v. ö. *tälmati*), *il-täps* leszakadt IV. 345. T. — *täpi* leszakad III. 353. KL. — *kälé* kel: *kün-käläpës* hirtelen kilépett IV. 368. AT. Ide tartoznak az -ip-pel való mom. képzések, feltéve, hogy ez -i-ben képző nem lappang: *jänyçi* forog: *jüw-jänçipasëm*

hirtelen visszafordultam IV. 178. FL. — *tāli* török: *tālipi* leszakad II. 304. — *çalipi* hasad III. 211. (v. ö. *çaltełti* hasít I. 151.). — *pusmi* gyógyul: *pusmípés* rögtön meggyógyult II. 259. — *va'ili* száll: *jol-va'lipi* leszállt II. 217. FL. — *toti* visz: *totipawem* vitetem egyszerre III. 362. — *kiti* kérdez: *kitipawé* hirtelen megkérdik I. 85. — *čānti* figyel: *nār čānyčā tūl čāntipilēm* azután a lápon át szemlélem IV. 85. FL. — *ārāntēn tatil-ké at ojipi pākū tēli* adósságod ha ezzel megfizetve nincs, czirbolyatoboz fog teremni IV. 266. (v. ö. *oji* megmenekül).

II. A cselekvés beáll: *neili* látszik P.: *neilepi* jelentkezik III. 525. P. — *kwāli*: *kwālepe'it* útnak erednek II. 51. — *sārņeps* elszunnyadt (alapszó?) I. 171. K. — *toņsi* áll AT.: *poņ qrkhéy toņsē-pēm* fejem fésülni állok IV. 367. AT. — *sātēpi* elsötétedik (alapige?) Sz. 117. P.

3. -t. Az előbbieknél ritkábban használt mom. képző, de összetételben ez is gyakori. Példák: **sūli* ugrik (v. ö. *sūlintāli* iramodik III. 30.): *sūlēm* szikra I. 6. (= szökött), *sulēti* felugrik IV. 371. K. — *qwi* folyik: *qutnē* sebesen folyó I. 5. — *rāri* esik: *rārtēsi* lerogytak I. 26. — *rautsēm* alázuhanat III. 286. (v. ö. *raupi*). — *vōnē* ül IV. 352. AT.: *vontēs* leült I. 171. K. — **rami* zeng (v. ö. *ramiy* zengő III. 518.): *ramati* rezdül IV. 387. — *čaiši* ismer É.: *khānštōy* felismerni IV. 368. AT. — *āņkwi* néz: *āņkwāti* pillant I. 13., *āņkwēti* id. Sz. 8. P. **sajki* ébred (v. ö. *sajkēli*): *sajkātīlēm* felserkenek III. 518. — **čaji* halad (v. ö. *kojōņ khajās* feküdni betért IV. 339. T.): *čajti* fut. — *lušātēm* felmászom III. 351. KL. (v. ö. *luspāli* II. 339.). Valószínűleg ez a képző van a következő igékben: *royti* felijed III. 287. — *sālti* belép I. 49. — *sāņlāts* megcsendült IV. 180. — *pojti* megszünik II. 283. Ha az -i-ben külön képző nem lappang, ide tartozik az -it alakú képző is: *āņčwi* levét: *ākū'mat-ērt tūlmax sawā čot ti āņčwitētā* egyszerre csak rozomák bőrét im leve-tette I. 49. — *manititā* letépi I. 153. (v. ö. *manēmti* I. 41.). — *rēpi* ráz: *nalu rēpititā* beleveti a vízbe I. 154. — *ripitit* dobja III. 481. KL. — *nari* fessit, nyujt: *kātā naritēs* kezét kinyujtotta I. 31. — *sili* szel: *silitawē* felhasítják IV. 420. — *nālā aut taņrititā* nyila hegyét rögtön összenyomja II. 297. (v. ö. *taņrawē* IV. 420).

4. -s. A mom. -s-re kevés példa van, s ezek sem igen világosak: *sāņčwi* rüg: *mān sart ēlāl sāņčwāsēs* a kis csuka odébb lódult I. 28. — *āwi sāņčwēsawē* az ajtót berugják III. 405. — *il-juņsēs* elszenderedett IV. 348. T. (v. ö. *junanti* szendereg Sz. 45. AL.). — *niri* tép: *nirāsi* ránt I. 163. (L. még BUDENZ példáit: UA. 74.).

Előfordul az -s képző még sokszor a parancsoló és óhajtó módban és a praeteritumban.

a) Az imperativusban a mom. -s a parancsot mintegy sürgetővé, nyomatékosná teszi: *čāņči* hág: *nāņč čāņčsālŋ* eredj fel! I. 77. — *lāwi* mond, rendel: *vit čul alnē čum vit-čul sātēl voss lāwās-*

lén, vörnē minnē xum vör-uj sätel voss lāwäslén! a vízi halat fogó embert áldd meg vízi hal szerencséjével, az erdőbe menő embert áldd meg erdei vad szerencséjével I. 73. — *tārāti* bocsát: *atij-ké Numi-Tārem āšūw kwoss-kē-pél vit-xul voss tārätäsén, vör-uj voss tārätäsén!* Nohát Numi-Tārem atyánk, bocsáss le legalább vízi halat, bocsáss le legalább erdei vadat I. 73. — *ūntyati*: törzsökösödik: *χotül qlnē mā-lāmtén χultēm-kēm χumin tül-ülttē ilāl voss ūntyatēs!* bármerre levő földrészen levő embered törzsökösödjék meg ezentúl I. 73. — *pūwi* fog: *sqrni sērmüt tī' voss puwäslén mōnt* bár ide fognád az arany zabolát (MUNK. Vog. Nyelvj. 41.).

b) Ugyanilyen szerepe van az óhajtó mód *-nū* képzőjével kapcsolatban: *pati* esik: *molēχ patnē rakw-sam qter tī' voss patsē-nuwēn mōnt!* mint gyorsan hulló esőszem esnél le ide ó fejedelem! (MUNK. Vog. Nyelvjárások 41.).

c) Végül előfordul a mom. *-s* képző a praeteritumi *-s* képzővel kapcsolatban. Midőn gyorsan egymásután következő cselekvésekről van szó, vagy oly cselekvésről, melynek valamely a jelenre kiható következménye van, nagyon sok esetben ott van ez a mom. *-s* képző is: *tūli* áll, feláll: *kitentāi' qš χujēs, nāηχā lūlsēs; χūr-mintāi' qš χujēs* másodsorra is lefeküdt, felkelt, harmadszorra is lefeküdt I. 144. — *va'ili* leszáll: *«jamēs pi' pālne va'ilsāsēm»*. «manēr vässēn!» . . . «a jeles fiúhoz leszállottam». «mit láttál?» — *tūli*: *χūh kanij paul kanān kwälāsēn, kanij ūs kanēmnē lūlsāsēn . . . mān ti tarätülēm* ha már a téres falu terére kikeltél, téres város terére kiálltál: . . . a földre ím lebocsátlak III. 45. — *χāηχī* hág: *«am Sqrni-Kworēs āsēm-pält χāηχsāsēm»*. (akiäjä-ākväjä lā-wei) «*nay qš manēr mā'ēs χāηχsāsēn, manēr lāηχ totsēn*» «én Arany-Kworesz atyámhoz felszálltam». (bácsija és nénije mondják) «hát aztán miért mentél fel, mi üzenetet hoztál?» I. 35.

Az utóbbi példákban tehát a mom. *-s*-nek majdnem praeteritum-képzői szerepe van. Kérdés, vajjon a praeteritum *-s* képzője is nem azonos-e a mom. *-s*-szel. Van ugyan a vogulban egy *-s* képzős igenév, mely alakilag azonos a praeteritummal, s ez arra a feltevésre ad okot, hogy a praet. személyragozott igenév. Ilyenek: *taw jōmēs* ő ment: *Jāwēl jōmēs khūrēm pāt-ās* ördög járta három nyom lyuk IV. 399. K. — *taw khujēs* ő feködt: *tārūfēy khujēs tan khujēt* nehéz fekövéssel fekszenek III. 483. KL. — *taw puwēs* ő fűjt: *pūwēs* fuvallat II. 319. Ez a fejlődés lehetséges s bele is illik a finnugor nyelvek időképzési rendszerébe (v. ö. SETÄLÄ, Zur gesch. der tempus- u. modusstamm-bildung der finnisch-ugr. sprachen), de nincs kizárva, hogy ez az *-s* praet.-képző azonos a mom. képzővel. Általános az a jelenség, hogy az időképzők modalitást jelölő képzőkből fejlődtek. A latin *-ba* praet.-képző valószínűleg frequ., a *-vi* mom. képző volt. A vogulban is MUNKÁCSI fordítása szerint a *-lāl, -ilāl* képzőnek mintha imperfectumi vagy néha plusquamper-

fectumi jelentése volna: *toɣ vātīlēməm ɣaltē . . . ɣumle sunsilē'im : ta mortēs jānɣ luwiy ɣum nēilālēm ! ta mortēs tūjt luwiy ɣum joɣtī-lālēm ! manā sarā sāsēm sariy ɣum ālīlālēm ! manā vēsā sāsēm vēšiy ɣum ālīlālēm* a mint így szedegetek . . . im miként nézdegek: oly derék jégszín szórtú lovas tűnt elem, oly derék hószin szórtú lovas jött elem! Minő fürtje kifejlett fürtös férfi volt vala, minő szépsége kifejlett szépséges férfi volt vala! III. 135.

Természetesen ebben az esetben is azonos lehet az igenév a præteritummal. Az igealaknak olyan jelzői összeköttetésben, mint: *jōmēs ɣum* 'járt ember' igeisége még egészen eleven. Később aztán a mondatban juthatott olyan helyzetbe, hogy igeisége többé-kevésbé elhomályosult.

5. -j. A mom. -j képzőre szintén nincs sok példa, s a meglevő példák sem mindig elég világosak:

I. A cselekvés momentán: *kēri* befűz, befog, **ɣapi* kap: *jarmek-ta'il tajt-pālēm pīrēy kwol simte jun kērejāslēm ; pāl jarmek-ta'il tajt pālēm ariy ūs simte kwon kērejāslēm ; pāl pāsmēɣ-pāl pīrēy kwol simte jun-ɣapejāslēm ; pāl pāsmēɣ-pāl ariy ūs simte kwon ɣapejāslēm* selyem ujjasom egyik fél ujját a fias háznak közepében húztam fel, selyem ujjasom másik fél ujját a lányos város közepében künn húztam fel; egyik fél czipómet a fias ház közepén benn kaptam fel, másik fél czipómet a lányos város közepén künn kaptam fel III. 426—427. — *vaxti* dob: *okw' ponghwel-poqlā wuj-an-suxnē kwāwē mānētqwēs, wuir puɣip tip-khqrkhinē ilē vaxtjɣus* egyik oldalbeli lapoczkáját az állatöreg kitepi, a vörös farkú harkálnak oda dobja III. 523. P. — *vētā akw' lām-ujnē-kē isēpawē, ɣotēl joɣtēm kūrēm-ujnē ɣotūolujawē* ha arczára egy szünyog száll le, a valahonnan jött hatalmas állat összenyomja III. 456. (v. ö. *nolenti* nyomkod).

II. A cselekvés beáll: **pēli* ég (v. ö. *pēlēm*ti gyújt, *pēlamli* gyúlad etc.): *tānkw tautēl nukh-pēlejau* a tüzi moszat tüzzel gyúlad fel IV. 420. KL. — *pēlejis* meggyúladt IV. 313. KL. — *lapi* emelkedik: *luwā sisēn tālēs, luwā nāɣya lapejis* lova hátára felszállt, lova a magasba emelkedett I. 18. — *ɣani* függ: *kātān ɣanuɣe'it* kezehez ragadnak II. 116.

III. A -j értékét nem lehet biztosan megállapítani, de a vele egy mondatban levő másik ige mom. képzővel van ellátva: **nēli* nyel (v. ö. m. *nyel*): *nīlmē kwī'r vaxnē khulnē jū-moustil, khōrēm jū-puñsītmē jū-nēlējēy vātīlil* nyelvét a kovácsműhelybe bedugta, a három fítestvért le akarja nyelni IV. 356. AT. — **voti* felhúz (v. ö. *voṭenti* id.): *josāɣā voṭējis, an ɣumitā minēm lāɣxā ɣasit ēlā jāmētēs* hótalpai felhúzta, most ama férfinak járt útja hosszában előre szaladt II. 297. — A *māleji* ige úgy BUDENZNÉL, mint a MUNKÁCSI fordításában 'tapogat'-nak van fordítva, de a szövegbe talán inkább illenék a 'megtapint' mom. kifejezés: *vitān ɣami ɣujēs, tusiy ōjkan*

qs lalt-aykwätawé. tül mäléji, takwi tusä is-çgrä lalt-aykwäti lefe-küdt a vízhez hasra, a szakállas öreg megint szembenézi, aztán megtapintja, hát a maga szakállának árnyéka tekint vele szembe I. 5.

6. -l. Biztos példát nem találtam arra, hogy a mom. -l egy-magára is előfordulna. Talán mom. -l van a következő példában: *kēnsi felébred: sät nielmép tēren-naj sajkätilem, çal nielmép tēren-naj simän kēnsilem* hét nyelvű vészes tűzben serkenek föl, hat nyelvű vészes tűzben ébrednek fel III. 519. De mással összetéve a mom. -l gyakran fordul elő (l. az -ml képzőbokrót).

Összetettek.

1. -m. Mom. -m+mom. -t. Használata:

I. A cselekvés gyors lefolyását jelöli: *pūri fog: nälä pūrem-tamä* nyilát megragadta II. 93. ÉL. — *vuoti szél fú: vuotémtesté* elfújta hirtelen II. 228. K. — *šurti metsz, nuji nyúz: puñkänl . . . pusén šurtémtesaném, pusén nujimtésaném* fejüket . . . egészben lemetszettem, egészben lenyúztam II. 172. — *lēpi föld: lap lepém-téstä* hirtelen letakarta I. 33. — *sarti dörgöl: kwol sāmne nölä tū särtémtestä, tül tārēm nūpél ta tülämlés* orrát hirtelen a ház szegletéhez dörzsölte s ezután az ég felé röpött I. 2. — *sēri töröl: sēim-tilem* hirtelen letörlöm III. 347. KL. — *pēri fordít: tqu perémtesté* odacsapta III. 523. P.

II. A cselekvés beáll: *khwgrémtest* ugatni kezdtek III. 325. (v. ö. *khwgrti* Sz. 31.). — *lūli áll: lūlémtäsem* megállottam III. 277. *çasi* pengét: *çassēmti* húzni kezd III. 299. — **šaji tör: šajimtilem* törni akarom III. 353. KL.

2. -mat. Alakjai: -mat, -mät, -mēt. Az -m és -t közt levő hang valószínűleg nem jelentős elem. Azt hiszem, hogy e képző azonos az -mt képzővel. Talán mindkettő alapalakja -émäti vagy -émēti volt. Tőhöz járulva: **lūlémäti* vagy **lūlémēti*. Mármost vagy a második, vagy a harmadik szótag hangzója veszett el. Így fejlődött ki két külön alak: az első esetben -mät (-mat), a másodikban -mt. Alkalmazása is teljesen megegyezik az előbbi képzővel:

I. A cselekvés gyors lefolyású: **poki* kipukkan (v. ö. *pokapi*), *pokmati* felpukkad IV. 421. — *tūli: tūlmätsēm* megállottam III. 68. — *oñi* menekül: *jämés päl sǎpāk-pälēm jol-oñmati* egyszerre csak jobb fél csizmám leválik II. 289. ÉL. — *tōli* szakad: *sopi tole-mäts* ketté tört II. 232. K. — *toqli* száll: *nal-toqlmäti* hirtelen ladikba száll III. 487. KL. — *oqmpēt khwgrmētēt* a kutyák ugatnak IV. 106. P. (v. ö. *çartti*). — *nqñç-tūlmetēs* felállott II. 95.

II. A cselekvés beáll: *nāwi* mozog: *noumäti* megindul II. 99. — *jāmi* jár: *äläl jāmmētēs* ellépett II. 112. — *oñili* alszik: *oñilmati* elszunnyad III. 243.

3. *-mit* (*-mit*). Ha az *i* hangban nem lappang külön képző, ez sem más, mint harmadik változata az *-mt*-képzőbokornak. Példák: *mini* megy: *minmitäsem* elindultam IV. 39. — *nüwi* mozog: *nüwmiti* mozdul IV. 144. — *tüli* áll: *ness tülmits* rögtön megállt II. 91. ÉL. — *uji* úszik: *älül ta ujmits* tovább úszott I. 28. — *manmitilem* felszakítom III. 81. (v. ö. *maniti* III. 29.). — *hori* csúszik: *kwon-normite'im* kimászom III. 417. ÉL. — *kwon-normiti* id. III. 417.

4. *-ml*. Mom. *-m + mom. -l*. Használata:

I. A cselekvés pillanatnyi: *paszi* csepeg II. 72: *passimli* cseppen IV. 143. — *poqti* esik: *poqtémlem* elsikamlott IV. 116. FL. — *müri* merül: *jäl-müremles* lemerült IV. 412. K. — **tilli* repül (v. ö. *tilli* repülve viz III. 349. KL.): *tillámlés* röppent I. 2., *toulémliu* repüljünk IV. 359. AT. — *kénsi* felébred: *kénsámlen* ébredj fel III. 188. — *züli* elmarad: *zülemlem* elmaradt IV. 5. — *zönti* hallgat: *zöntámlän* hallgasd meg II. 382.

II. A cselekvés beáll: *zajti* fut: *zajtémli* futamodik Sz. 16. KL. — **péli* ég: *péliemli* felgyúlad IV. 394. — *khqni* függ: *nuy-khqnemli* fennakad Sz. 24. T.

III. Végre az *-ml* képzőnek visszaható jelentése is van. Hogy a mom. képzőből refl. lesz, az nem ritka tünemény. Már a vogul mom. *-t*-nél találtam egy-két idevágó példát, pl. *züli* elhagy: *zülti* hátramarad III. 110. Az *-ml* képzővel való példák gyakoribbak: *zqnti* hall: *nüp zqntámlés* násznép (híre) hallatszott IV. 235. FL. — *säykemli* teremődik I. 77. (v. ö. *säykemti* teremt I. 36.). — *täremli* ereszkedik IV. 419. (v. ö. *täraiti* ereszt). — **penti* alkot: *pentémlei'* megalakulnak I. 101. FL.

5. *-lt*. Nagyon régi összetétel lehet, mint az *-mt*, *-ml*, mert mind a három képző előfordul a rokon nyelvekben is. Használatára nézve érdekes megjegyezni, hogy az esetek túlnyomó részében a cselekvés beállását jelenti: *mini* megy: *minelte'it* menni kezdenek IV. 179. FL. — *pösi* üz: *pöseltäslém* üzni kezdtem IV. 241. FL. — *taji* eszik: *tajeltawés* égni kezdett NyK. 22 : 5. — *jekwi* tánczol: *jekwélti* tánczolni kezd IV. 417. — **puti*: *puteltiän* locsogtatni kezdik IV. 416. KL. — *joxti* jut: *joxtélti* jönni kezd IV. 417. KL. — *töri* öklel, dőf: *tojeltiän* dobálgatni kezdik IV. 416. KL. — *lakwi* mozog: *näny-lakwäls* felszökött I. 12. — *roqti* üt: *äkwän roqtéltiäm* összecsapom III. 349. KL. — *pünsi* nyit: *pünsélti* felnyit II. 395. FL. — *qji* alszik: *qjelténem-sit* midőn elalszom IV. 136. KL. — *kénsi* ébred: *kénselténem-sit* midőn felebredek IV. 424.

6. *-litäpi* (*-litäpi*). Vagy a frequ. *-lit* és a mom. *-p*, vagy pedig a frequ. *-l* és a mom. *-t* és *-p* összetétele *väti* szed: *vätlitäpi* hirtelen leszedi III. 455. — *zajti* fut: *zajtlitäpi* odafut II. 125. — *jqmi* jár: *nalu ti jqmlitëpasem* im alászállottam III. 277. — *näny-tojlitäpen* haladj csak reá bótalpaiddal IV. 180. FL. (v. ö. *tojänti* II. 129.). — *jünti* varr É.: *jotlitäpi* varr Sz. 44. AL.

7. *-pāl*. Legtöbbnyire olyan cselekvést jelöl, mely több szakaszban foly le, de egy szakasza pillanatnyi (pl. *vagdal*). Így lehet, hogy a mom. *-p* és a frequ. *-āl* összetétele, s még mind a két elem megtartotta értékét. Néha azonban csak mom. jelentése van, s így az *-āl* *-l*-jében a mom. *-l*-et engedi sejteni. Az is lehetséges azonban, hogy az *-āl* képző sok esetben mom. *-p* képzős igehez járult, mely gyors cselekvést jelentett, de a nyelvérzék később az egész *pāl* képző-bokornak tulajdonította ezt a mom. funkciót (irradiatio). Példák: *sālti* belép: *sāltepāli* betoppan III. 383. — **sūli* szökik: *sūlpāli* szökken II. 239. EL. — *šunši* néz: *pār-šunš-poqli* hirtelen visszanez IV. 161. KL. — *taji* eszik: *tajepoqlikūn* egyetek egy keveset I. 167. K. — *lusi* kúszik: *luspāli* id. II. 339. — *lamyepāli* feldagad III. 531. (v. ö. *lamyati* id. III. 423.). — *jāyti* vág: *kwān jāytepoglit* szétvagdálja IV. 163. KL. — *kwāli* kel: *kwālepālsūrem* rájok támadtam III. 474. — *šauri* vág: *šaurépoqli* megvágja III. 481. KL.

Visszaható képzők.

1. *-ŋk* (*-χ?*). — Az *-ŋk* képző egymagára nem szerepel a vogul nyelvben s összetéve is ebben az alakjában csak a pass. *-w*-vel kapcsolatban találjuk a nyelvjárások némelyikében. Van egy pár többé-kevésbé homályos példa, melyekben ezt a képzőt véljük látni, de ezek az alakok már mint nem képzett formák szerepelnek a nyelvben. Ilyenek: *nāŋki* látszik (v. ö. finn *näkee*, m. néz stb.); — *vāŋki* vánszorog (talán összefüggésben van a *va'ilep* vonószíj [tkp. vonó] alapigéjével; olyan hangváltozás volna mint: *vā'i* lát: *vātal* láthatatlan III. 208.; jelentése tehát: vonja magát). Kérdés, hogy a *lēŋkwēŋ* dagadó IV. 112. FL. (v. ö. *lēnti* dagadoz) és: *sāŋkau* «törnek» alakok ide tartoznak-e? A mom. és refl. képzők, ha névhez járulnak, rendszeren valamivé válást, valami állapotnak, dolognak beállását, kezdődését jelentik (*pus* ép, egészséges: *pusmi* gyógyul; *tūjä* tavasz: *tūjimi* beáll a tavasz). Az *-ŋk* képzőnek ilyen szerepére is van példa: *jīŋki* sötétedik Sz. 40. KL. — *iŋghili* elsötétül Sz. 61. AL. — *jel-ingēls* sötét lett Sz. 31. P. Ezek az alakok mint a *ji* (*i*, *i*) «éj» névszó származékai.

A vog. pass. *-w*-vel kapcsolatban használják e képzőt a középlozvai, alsólozvai, kondai és tadvai nyelvjárások pass. conjunctívus értékkel: *joyti* jut: *pilēm*, *vuñé ul joytqŋkwu* félek, hogy a víz eláraszt bennünket. KL. (MUNK. Vog. Nyelvjárások 126.). — *am pillēm*, *ul ūŋghum* félek, hogy meglátnak. AL. (u. o. 165.). — *vīŋ* vesz. É.: *khwoŋ ŋqjērnē vēŋkwēn* vigyen el az ördögfejedelem. K. (u. o. 220.). — *āli* öl: *ālungwēn* üssenek téged. T. (u. o. 292.).

Az *-ŋk* ilyen alakban sem magára, sem más képzővel való

összetételben nem fordul elő a fentebb említett példákon kívül. De van a vogulban egy másik visszaható képző, mely alkotó részét képezi az összes vogul refl. képzőknek: a $-\chi$ képző, s ez valószínűleg azonos az $-\eta k$ képzővel.

BUDENZ ezt az $-\eta k$ képzőt gyakorító képzőnek veszi s a finnugor $-\eta g$ megfelelőjének tartja. (UA. 48.). A $-\chi t$ vog. refl. képzőt pedig úgy magyarázza, hogy ez a vog. pass. $-w$ (finnugor refl. $-v$) és a mom. $-t$ összetétele. A vogul refl. $-\chi at$ képzőt pedig (*tujtχati* rejtőzik) úgy elemzi, hogy ez a mom. finnugor $-k$ -nak és a frequ. finnugor $-nd$ -nek az összetétele. Ezeket a magyarázatokat azonban több okból nehéz elfogadni. Először is nem valószínű, hogy a szenvedő-visszaható $-w$ a $-t$ előtt χ -vá lett volna, mivel ez a w nem a χ hang helyett áll, s a vogulban csak olyan esetben látszik, hogy a w -nek t előtt χ felel meg, midőn az eredeti hang γ és nem w . Másodszer, hogyan magyarázzuk meg azokat az eseteket, midőn a $-\chi$ visszaható jelentéssel előfordul olyan esetekben, midőn a $w > \chi$ hangváltozás különös volna: *sīlāi' āwi sīlēχlāli* az ajtó szilánkokká török szét III. 529. — *sīlēχlāli* III. 407.

Sokkal valószínűbbnek tartom, hogy a $-\chi t$ és a $-\chi at$ képzőkben levő $-\chi$, tekintve a képzők egyenlő szerepét is, egy és ugyanaz. A $-\chi t$ és a $-\chi at$ képző közt csak annyi különbséget látok, mint az $-mt$ és a $-mat$ mom. képző közt. Tehát alapalakok a következők volnának: **tūjtēχati*, **tūjtēχāti*, **tūjtēχēti*. Ezekből fejlődött aztán a két stereotyp alak: *tūjtχati* és *tūjtχati*. Ugyanez a $-\chi$ szerepel az összes refl. képzőkben, s ez valószínűleg nem más, mint a refl. $-\eta k$ változata.

Az $\eta k > \chi$ hangváltozást a következő esetekben találjuk a vogulban:

1. Mássalhangzó előtt szótag végén: *χāηχi* (*χāηχi*, *khāηkhi* KL. stb.) hág: *khāχmil* hágcsó KL. Sz. 16. — *khāχti* hágat KL. Sz. 16. — *āηχwi* levet II. 299: *āχwti* hánt II. 77. *oχti* id. AL. Sz. 82. — *jōηkhi* forog K.: *jāχnē* körülforgó II. 360. K. — 2. Szó végén: *lāηχ* beszéd: *lāχ* I. 79. — *ponghwēl* lapoczká P. III. 523.: *poχ*, *pāχ* oldal É. — *sāηk* hőség: *saχ* a nap heve Sz. 100. KL. — Különben is a nasalis nem csak a χ és a k hang előtt, hanem az összes fedett mássalhangzók előtt ki szokott esni, bár nem mindig és nem szabályszerűen.

2. $-\chi t$ ($-kt$, $-kht$). — A refl. $-\chi t$ képző ezek szerint a refl. $-\eta k$ és a mom. $-t$ összetétele volna. Gyakori képző, különösen más képzővel kapcsolatban. Használata:

I. A cselekvés visszahat a cselekvő alanyra: *nēri* köt: *neikkhi* hozzáköti magát Sz. 75. AL. — *kholi* ás: *jālē kholēkhtāχw* magát aláásni II. 224. — *tātēχtāli* támaszkodik IV. 122. FL. *tōtēχti* id. Sz. 143. K. (v. ö. *tātsaχti* II. 329. *totēmtaχti* Sz. 143. KL.). — *māri* dug: *ta mēnē mākhētēs* minek bujtatok oda I. 169. K.

II. A cselekvés kölcsönös: *sunsi* néz É.: *soššex̄ti* egymást nézi Sz. 129. K. — *vā'i* lát É.: *vōkhti* egymást látja Sz. 152. P. — *pūwi* fog: *ti pūȳtšmēn* egybefogózkodtunk III. 460.

III. Másból eredő cselekvés az alanyra hat: *vā'i* lát É.: *ūkti* látszik Sz. 147 KL. — *pūnsi* nyit É.: *puššex̄ti* kinyílik Sz. 104. KL. — *voj-* vesz: *latyēn nēss āti vojēxtimē* szavad semmibe van veve.

3. *-zat*. — Alakjai: *-zat*, *-zät* É., *-khqt*, *-kät*, *-zat*, *-kēt* K.; *-zat*, *-kat*, *-khqt* KL. AL. *-ket*, *-kit*, *-khat*, *-khot* T. AT. — *-kat*, *-kät*, *-khqt*, *-zat* P.

A *-zat* a leggyakoribb refl. képző s eredetére, mint fentebb jeleztük, valószínűleg azonos a *-zt* képzővel, s így ez is a refl. *-yk* (-*yk*) és a mom. *-t* összetétele. Használata a következők:

I. A cselekvés a cselekvőre visszahat: *lauti* mos: *lautzati* mosdik II. 106. — *masi* ölt: *maszati* öltözködik III. 415. ÉL. — *nēri* köt: *tū voss nēlyatnūn* bár oda kötnéd magad II. 361. — *māskāti* öltözködik IV. 104. P. — *tūjti* rejt É.: *tuithq̄ts* elrejtőzködött II. 238. K. — *vax̄ti* dob: *kwānē ti vax̄tēkēts* kiugrott II. 225. K. — *khq̄rti* von, húz: *khq̄rtzats* bevonta magát IV. 397. K. — *maj* ad É.: *mékētēm* megadom magam IV. 354. AT. — *jäl-tār-kitem* alábocsátkozom IV. 358. AT. (*tārati* alábocsát). — *il-tōjt-khātēn* rejtőzzél el IV. 363. AT. — *lotkhātql* mosdik IV. 402. T. — *tasti* készít É.: *tāštkti* felszereli magát Sz. 135. T.

II. A cselekvés kölcsönös: *ali* öl: *kit xum alyatei* két ember verekszik I. 25. — *khōti* talál: *khōnkheti* találkozik II. 234. K. — *tūšti* állít: *tūšyatimēn* egymással szembe helyezkedünk II. 195. — *pūwi* fog: *pūkhātōy* összefogózkodni IV. 352. AT. — *xōji* érint, ér: *xōjyatejēt* egymás mellé érnek II. 73. — *loati* mond: *loatzata* ketten beszélgetnek I. 166. K. — *latti* beszél: *lattēx̄atiji* beszélgetnek egymással IV. 163. KL. — *jami* jár: *lalt jāmzati kit xajim kwārēx̄* egymással szembe szaladgáló két kakas IV. 84. FL.

III. Másból eredő cselekvés az alanyra hat: *pūnsi* nyit: *ūs āwi pōszats* a várkapu kinyílt I. 31. — *pēnti* cserél: *pēntzats* felcserélődött IV. 425. — *ālti* hozzácsatol: *āltzati* megtoldódik II. 427. — *vā'i* lát É.: *vāz̄atql* látszik IV. 376. T. — *khq̄li* hall: *khq̄l-khātql* hallatszik IV. 360. AT. — *māri* dug É.: *mōukētil* dugódik IV. 403. T. — *jerrī* énekel: *jerrākāti* éneklődik Sz. 39. AL. — *erx̄kiti* id. Sz. 14. T. — *kōti* köt: *kōtkitīm* meg vannak kötve IV. 401. T.

IV. A cselekvés a cselekvő körében marad, egyenes tárgy nincs; a képző jelentése ilyenkor közeledik a frequ. képzőkéhez: *lāsi* leskelődik: *lašx̄atei* leskelkednek IV. 142. — *ūri* vár: *ūzate'it* várakoznak III. 204. — *vōri* őriz: *vōrkhātql* dajkászkodik IV. 368. — *x̄ili* ás: *x̄ilyatunq̄wē pats* áskálni kezdett I. 6. — *kinsi* keres: *kiszatēn* keresgélj II. 291. ÉL. — *iq̄wli* fut: *nāulkhōtē* nyargalózik IV. 365. AT. — *jūntsi* varrogat: *jūntszatimātā* varrogatás közben

IV. 104. P. — Tárgyatlan igénél: *pati esik: juilpatyátés* hátra került IV. 307. — *joxti jut: joxtjati id.* III. 193. — *lakwi* szökik, suhan: *lakwyate'im* lopózom IV. 171.

A következő mondatok világosan mutatják, hogy utóbbi képzős használata az igének miben különbözik attól, hogyha képző nélkül használják: *këri* befog: *kërxatuykwé-ké pate'im, ayyä sip yürém xapt këre'im* ha befogni akarok, hófajd nyakú rénökröt fogok be IV. 42. — *saliänä purésünä, kërxats* rénjeit megfogta, befogott IV. 81. — Tehát a *-xat* képzős ige tárgyatlan, azaz egyszerűen kijelenti a cselekvést, a nélkül hogy annak a tárgyával való kapcsolatát formailag kifejezésre juttatná, ellentétben azzal az esettel, mikor az ige e képző nélkül áll. Ezt a szabályt azonban az analógia néha megzavarja s a *-khat, -xat* képzős ige is vesz fel egyenes tárgyat; ilyenkor a képzőnek teljesen gyakorító jelentése van: *ili* hord: *khom lätéx ilkhati* az ember szenet hordoz IV. 399. Ez az eset azonban ritka. Olyan esetet, hogy határozott tárgya volna, s a képzős ige tárgyasan ragozgatnék, nem találtam.

V. A képző a cselekvésnek megengedését, türését jelenti: *ali öl: at alyatili* nem engedi magát megöletni II. 202.

VI. A képző jelentése inchoat.-mom.: *xanti* talál: *män xant-yatsém* földre bukkantam III. 300. — *loqsi* les: *loqskats* lesbe állott III. 523. P. — *sa'iti* örvend É.: *il-coutkést* megörvendtek IV. 356. AT. — *xili* ás: *xilyatile'im* túrkálni kezdek II. 164. — *pati esik: am num-pälém ul voss patyati* én felém ne kerekedjék II. 159.

4. *-taxt.* — Keletkezését egyrészt az olyan példák magyarázzák meg, mint: *táretaxti* alábocsátkozik (*taräti* alábocsát) tehát a *caus. -t*-hez a refl. *-xt* járult. De sok esetben járulhatott ez a refl. *-xt* a mom. *-t*-hez is. Igen gyakori képző, használata:

I. Visszaható: *säpitaxti* készülődik III. 415. ÉL. (v. ö. *säpili* rendezkedik). — **äkwí* néz (v. ö. *äkwäti* pillant) É.: *anlátaxtal* szemlélgeti magát IV. 402. T. — *nē'ili* látszik É.: *noqkwé nēltaxts* felbukkant IV. 412. K. — *joläl-lewētaxtés* lefelé húzakodott II. 14 (*lewäti* húz). — *jéltaxti* feléleszt: *jéltaxtaxtox* magát gyógyítani IV. 380. K. — *pēri* göngyöl: *lép-pēritéxtim* karikába tekerözve IV. 402. T. — Gyakran *-itaxt* alakja van a képzőnek: *rēpi* dob: *xäni rēpitaxti* hanyatt vágódik III. 423. ÉL. *ripitaxti* felveti magát IV. 161. KL. — *nari* tol, taszit: *naritaxti* emelkedik II. 291. ÉL.

II. Kölesönös cselekvés: *khqrátaxtlēt* nézik egymást IV. 403. T. (v. ö. *khqrqulatē* örködik Sz. 25. T.). — *šoritaxtä* veszekednek IV. 253. K. (alapszó?). — *vují* üldöz: *täu jätlät vujtaxtox té pōmtes* vele kergetőzni kezdett II. 233. — *sinitaxti* ölelkezik II. 265. (v. ö. *šinēli* csokol Sz. 120. P.).

III. A cselekvés mástól indul ki s az alanyt éri: *pūnsi* nyít É.: *ow pāli pūnsitaxts* az ajtó kinyílt IV. 376. K. — *khqarti* húz, vonszol: *khqrtaxts* vonszolódott IV. 401. T.

IV. Megengedés: *äli öl: oqt äleptaxti* nem engedi magát megölni IV. 252. K.

V. Tárgyatlan igék mellett frequ. jelentéssel: *poçeri gurul: poçertaxts* hengergőzött IV. 328. — *lünäsi sir: lonçtaxtql* sirdogál IV. 367. AT. — *qwi folyik: autaxti* folydogál IV. 388. L.

VI. Inchoat.-mom.: *poçji fő: pajtaxti* felforr IV. 152. FL.

5. *-laxt*. — E képző szintén kétféle úton is jöhetett létre: a) a caus. *-l*-hez járult a refl. *-xt*: *tqwi* folyik, *tqwli* kiönt, *tqwlayts* kiömlött IV. 242. — b) a frequ. *-l*-hez járult a refl. *-xt*: *usi* pihen, *usli* pihenget, *uslayti* id. II. 302. Használata:

I. *votti* helyez: *vottelaxtoç* pömtsét kezdtek elhelyezkedni IV. 377. K. — *ölti* hozzácsatol: *öltilaxtés* egybe illeszkedett IV. 379. K. — *javdlayts* összeszedték magokat IV. 359. AT. (alapszó?).

II. *anilaxtást* csokolóztak I. 20. — *nowi* mozgat, bánt Sz. 79. KL.: *nqwélaytsei'* birkóznak III. 523. P. — *sujäléxtéç* szeretkezni IV. 364. AT. (alapszó?). — *tatúlaytlét* viaskodnak IV. 353. AL.

III. *khwt jarilaxtsém* megfelejtkeztem IV. 315. KL. — *ili* hord: *ilélaytéltésuw* hurezolkodni kezdünk IV. 241. FL. — *ropil ropilaxti* repüléssel repdes IV. 211. — *kiti* kérd: *kituléxtäl* kérdezősködik IV. 367. AT. — *kitilaxti* id. I. 74. — *sunsi* néz: *laxwe sunsilaxti* maga körül tekint IV. 377. K. — *sunsilaxte'im* nézelődöm II. 285.

6. *-laxt* (*-éltaxt*, *-iltaxt*). — Gyakori képző. Valószínűleg a mom. vagy caus. *-lt* és a refl. *-xt* összetétele. Használata:

I. Visszaható: *kënsi* ébred: *késéltaxtiläsén* ébresztgetted magad III. 321. — *räti* üt: *rätéltaxti* himbálózik II. 71. — *rëpi* ráz: *rëpéltaxti* megrázkódik Sz. 107. AL. — *pän ti* fed: *il-päntéltéxtéls* elfedte magát Sz. 91. T.

II. Kölcsönös cselekvés: *pënti* cserél: *nämél pintéltéxtiu* cseréljünk nevet IV. 347. T. — *çqnti* talál: *çäntéltaxtékän* találkozzatok ti is III. 166.

III. A cselekvés a cselekvő körében marad: *pisçéltaxti* sipog III. 124. (alapszó?). — *kantmi* haragszik: *kantméltaxtuçkwé* mérgeledni I. 58. — *soçti* igéz: *soçtéltaxtsém* jóslatot kérdeztem a magam részére III. 347. KL.

IV. Inchoat.-mom.: *lünäsi* sir: *äläl lünshéltaxts* elsírta magát I. 33. — *särri* fáj: *simä ti särçéltaxtés* szive megesett II. 99. — *räççi* kiált: *räççéltaxti* kiáltásba tör ki III. 456. — *rakwi* esik az eső: *rakwéltaxti* megered az eső Sz. 106. — *säççwi* rúg: *säççwéltaxti* rugdosódni kezd IV. 153. FL. — *sisçri* sikít, üvölt: *sisçéltaxtés* el kezdett ordítani IV. 241. FL. — *läkwi* szökik: *läkwéltaxti* indul Sz. 55. AL.

7. *-mayt*. — Elemei: mom. *-m* + refl. *-yt*: *tärmeyts* leereszkedett IV. 349. T. (v. ö. *taräti* lebecsát). — *toumeyti* fönnakad Sz. 143. T. (v. ö. *taräti* felakaszt). — **vönli* ül KL.: *jel völmayts* elte-

rült IV. 317. KL. — *ul taumaxti am pältém* hozzám ne kapjon a fogával I. 49. (v. ö. *tauti* rág).

8. *-mtyxt*. — A mom. vagy caus. *-mt* és a refl. *-xt* összetétele:

I. Visszaható: *pēri* fordít: *jūw-pērēmtaxtūsēm* visszafordultam IV. 39. — *nātēmtaxts* eltolta magát IV. 108. KL. (alapszó?). — *māri* dug, töm: *māumtaxts* belébújt II. 225. — *χasi* penget, húz: *nānyχ-χassēmtaxte'im* felragadom magam III. 431. ÉL.

II. A cselekvés a cselekvő körében marad: *jālēmtaxtāl* kéredzkedik IV. 354. AT. (v. ö. *jolēsaxti* könyörög II. 240.). — *pūri* fog: *pūyēmtaxti* fogódkodik IV. 154. — *napi* függ: *jol-napēmtaxti* aláfügg IV. 154. FL. — Az igének tárgya van: *nari* tol, taszit: *porātā nalu narēmtaxti* tutaját a vízre tolja IV. 214.

III. Inchoat.-mom.: *pili* fél: *pilēmtaxtes* megrémült IV. 254. — *lōkwi* szökik: *lōkwēmtaxti* suhan I. 170. K.

9. *-payt*. — A mom. *-p* és a refl. *-xt* összetétele: *tūyti* rejt: *élé tuitpaytes* elrejtözött IV. 378. K. — *panti* fed: *pantēpaytsēm* betakaródtam IV. 24. — *kwāli* kel: *kwālēpaytei'* felkerekednek II. 219. FL.

10. *-saxt*. — Elemei: frequ. vagy mom. *-s* + refl. *-xt*. Példák: *ānywi* levet É.: *élé őnykhusaxtēt* levetkőztek IV. 377. K. — *tatsaxte'im* támaszkodom IV. 261. FL. (v. ö. *tōtēyti* id. Sz. 143.). — *rēpi* ráz É.: *il ripāsēxts* megrázkódott IV. 345. T. — *vāyti* dob É.: *vānyrhásaxtēt* levágódnak IV. 363. AT. — *vāri* tesz É.: *vārēsaxtēt* változtak IV. 364. AT. — *lakwi* szökik, lép: *lakusaxti* lopózik IV. 304.

11. *-šlayt* (*-ēšlayt*, *-išlayt*). — Valószínűleg a frequ. *-sl* és a refl. *-xt* összetétele: *ali* öl: *ališlayte'it* öldöskik egymást IV. 410. — *nāmi* gondolkozik: *nāmēslayti* id. III. 119. — *nāki* tapos: *nākēslayti* taposgat IV. 179. FL. — *sānywi* rüg: *sānywēslayte'im* lépdelek IV. 61. FL.

Szenvedő igeképzés.

A *-w* képző. — A *-w*, mint BUDENZ kimutatta, eredetileg reflexiv képző, de a vogulban a szenvedő alak egyedüli képzője. Mindenik nyelvjárásban megvan; az északiban e *-w* előtt néha *é*, rendszeren pedig *a* van. Néha *u* is van: *joyti*: *joxtuwāsēm* IV. 256. — **titti*: *tittuwēs* I. 25. — *kutsuwēs* I. 69. Ez az *u*, valamint az *a* és *é* valószínűleg nem jelentős elemek. E hangok különben más esetben is váltakoznak egymással (pl. a deverb. *-l* előtt: *lēpēl* fedett IV. 235. Fl. *sātel* idéző ige II. 379. *kāstul* idéző ige II. 402.). A *-w* képző használata a következő:

I. Szenvedő: *pūyenti* fog: *ajān χum pikānemné ti pūyentawāsēm* apród legényeim megfognak II. 28. — *jānmalti* nevel: *Susay-*

ańszuñe jänməltawé a jávor öreg nevei IV. 175. FL. — *purlé* megvendégl: *mömné purlilau* a népség megvendégli IV. 416. KL. — *těxti* etet: *näinén oqt tětűwésém* ha te nem etetnél II. 376. K. — *mänéti* kitép: *ponghwél-poqlü wuj ańszuñe kwäné mänétawés* egyik oldali lapoczkája az öregtől kitépetett III. 523. P. — *áp-pun kün-mänémtus* a kutyafi elragadta IV. 322. T. — **iñkáli* legyöz: *mişäz-püné äsräil il-iñkälälüu* a macskafiútól a sárkány legyözetik IV. 353. AT. — A tárgyatlan ige is felveheti a szenvedő képzőt: *pələmlü* gyulad: *näjin pələmlawän* meg fogtok gyűlni a tüztől I. 8. — *çuji* fekszik: *akw'pälü kasm älütne çujawé* egyik felét sárga szín fekszi III. 69.

II. De nemcsak akkor állhat a vogulban szenvedő alak, midőn az alany tényleg pass. alanya az ige cselekvésének (mint a fentebbi példákban), hanem azt is kifejezheti a szenvedő alak, hogy egy bizonyos cselekvés a személyrag által jelölt alannyal bármely más távolabbi vonatkozásban van. Az ide tartozó eseteket két csoportra lehet osztani.

α) A szenvedő képző intrans. igéhez járul s ennek az intrans. igének cselekvése a személyrag által kifejezett alannyal valami vonatkozásban van: *joxti* jó: *lotäné ań té joxtqu* a ló utána jó III. 130. K. — *toulü* evezget: *toulqus* eveznek feléje IV. 251. K. — *kwäli* kel: *amki woipälém wazıñné lalt-kwälwäsém* magam fajtájú erős jött velem szembe IV. 260. FL. — *rāñçi* kiált: *rāñçwäsém* kurjantottak nekem III. 279. — *sumli* zúg, hallik: *sumlawém* zajjal hallik nekem IV. 228. FL. — *jonçi* játszik: *jqmés jonçil jonçawén* jó játékot játszanak neked III. 313.

β) A szenvedő képző trans. igéhez járul, az ige cselekvésének valódi szenvedő alanya instr. raggal van ellátva, a szenvedő alakhoz járuló személyrag az érdekelt személyt jelöli: *jqmés turél wärwäsém* jó hangot idéznek hozzám III. 274. — *toti* hoz: *tül nētän tən-utél ti totwés* azután neje ételt hozott neki I. 11. — *läkwésépti* eléltol: *kwäl-vätél läkwéséptawés* nyírhéj bödönt toltak eléje IV. 253. K.

III. A következő eseteket álszenvedőknek mondhatjuk: *çalti* hasít: *pötém nāñk jar çaltalawé* mint a megfagyott veresfenyő, midőn megreped II. 67. — *luntili*: *luntiläné katém luntilawé* izmosodó kezem izmosodik II. 289. ÉL. — **wöjti* zsirosít: *wöjtawäsém* megszirosodtam III. 287.

IV. A képző az alany általánosságát jelenti: *tewé, ajawé* esznek, isznak IV. 327. (*tě'i, aji*).

V. A *-w* a cselekvés beállítását jelenti: *aji* alszik: *jol-ajwés* elaludt II. 83. K. — *jol-qjilmatwés* id. I. 7. (*qjilmatné* alvó III. 243.). — *marsémawäsém* meguntam magam I. 131. (*marsémané* unatkozó II. 207.). — *ta'ini* cseng: *ta'inejawé* megcsendül III. 260.

VI. Néha a pass. alak egyenlő értékű a cselekvővel: *jiw* jó:

ness ti kwoss jāŋxe'im, ūlmēm at-pél jiwwē habár csak úgy forgok, álman még sem jön meg II. 162.

VII. A *pati, jēmti, pōmti* «kezd» igék, midőn szenvedő alakban állanak infinitivus mellett, az infinitivusban kifejezett eselekvést teszük szenvedővé *): *jāŋxti* fordít: *χul-ater ulsārā kitti' ti jāŋxtuŋkwē patwēsei'* az ördögfejedelem állkapcsai kifordíttatni kezdtek I. 162. — *pupi-khwornē jālentāxw pōmtwān, tāunqnel tēnē-khqrēl tātīlāxw pōmtwān* a kígyó él fog kezdeni járni hozzátok, ő él fog kezdeni ételt hordani nektek I. 167. K.

VIII. Érdekes jelenség, de csak két-három esetben találtam, hogy a pass. alak jelzőül van használva: *jākti* vág: *supi'-sis jāktawē ošsā sujrišāt* tokhát módjára átszelt vékony ligetecskejében III. 368. — *tāti* tesz: *ŋalēnnē soār tātawē soār oāt lapī* orrodra egy fölteendő lószőr nem emelkedik III. 130. K. — Ilyen alkalmazása a pass. conj.-nak is van: *ŋalēnnē soār tātāŋkwē soār vėl lāpē, pōm tātāŋkwē pōm vėl lāpē* orrodra egy felteendő lószőr se emelkedjek fel, egy felteendő fűszál se emelkedjek fel III. 129. K.

Igeképzés névszóból.

A denom. igeképzők közt ugyanolyan hangalakúakat találunk, mint a deverb. képzésnél: *-t, -l, -j, -γ, -m*. Az összetett képzők közt sincs különbség: *-lt, -ml, -χt, -χat* stb. Említettem már, hogy ez az alaki egyezőség eredeti azonosságra utal. A causativ képző szerepe itt is ugyanaz: vminek létrehozását, vmivé változtatást, vmilyenné tevést, vmivel ellátást, vmivel bánást jelöl. Ha frequ. képző járul a névhez, rendszeren vmiül való szereplést, vmivé válást, vmivel bánást jelöl. A mom. és refl. képző a névszó után vminek előállítását, vmi állapot kezdetét, vmivé válást jelöl. Természetes, hogy figyelembe véve a képzők jelentésének folytonos fejlődését, ezt csak általánosságban lehet megállapítani, s egyes esetekben nem lehet mindig biztosan megmondani a képző eredeti értékét.

Az összetett képzők megállapításánál szintén van egy kis nehézség. Van pl. egy ige: *tatl-ēmti* kiüresít Sz. 136. (*tatel* üres). Ha van egy *tatēlmi* «üressé lesz» ige (v. ő. *pus* egészséges: *pusmi* meggyógyul), akkor itt csak a *-t* deverb. képzővel van dolgunk, és nem az *-mt* denom. képzőbokkal. Bár még ekkor is valószínű, hogy a *pūγ-ēmti, sālť-ēmti*-féle alakok analógiájára a nyelvérzék előtt ez is *tatl-ēmti*. Hogy tehát a valóságnak teljesen megfelelő képet adjunk, ismernünk kellene a teljes vog. szókincset és mindenek előtt vog. nyelvérzékkel kellene bírnunk. Így az osztályozás kedvéért néhol önkényesen kell eljárunk.

*) Pass. infinitivus nincs a vogulban.

Egyszerű képzők.

1. -t. — A vog. denom. -t eredetere nézve valószínűleg két-féle. Az első négy pontban felhozott példákban valószínűleg az a -t van, mely azonos a caus. -t-vel, az ötödik pontban felhozott példák -t-je a mom. -t-vel azonos:

I. A képzett ige cselekvése létrehozza az alapszóban levő dolgot: *χātēl* nap: *χātātēn* deríts napot fel I. 129. — *χātātēs* napvilágot hozott létre I. 129. — *sōmjēχ* éléskamra: *ēlēm-χglēs sōmjajtēm* ... *sōmjēχ* ember építette ... éléskamra III. 80. — *potēr* beszéd: *potērti* beszél I. 156. — *šor* per: *šoritāχw* perlekedni I. 168. K. — *talēχ* csúcs, hegy: *talēχti* hegyez II. 93. ÉL. — *pis* réteg: *pistawē* sodortatik IV. 394. — *qntēs* segítség: *qntēsti* segít II. 146. — *aul* vég, kezdet: *aulā aultāslēm* kezdetét elkezdtem IV. 23. — *pās* jegy: *pāste'im* rárovok IV. 86. FL. — Ha az *i*-ben külön képző nem lappang, ide tartoznak az *-it* alakú képzők is: *χūl* betegség: *χuliti* kört támaszt I. 158. — *nak* íz: *nakiti* ízekre vág, szabdal IV. 235. FL.

II. A képző vmivé, vmilyenné tevést jelöl: *tās* kész É.: *tās-tēn* készíts IV. 359. — *šui* bőség, gazdagság: *šuitawēm* boldogítanak engem III. 211. — *kañēmtawē* puhul IV. 419. (v. ö. *kamñāmi* meglágyul II. 401. — *kāmiūt* puha, lágy I. 164.). — *ta'il* tele: *ta'ilti* teljesít II. 323. — *korepti* hegyez, kiélesít Sz. 51. T. (v. ö. *korpkiš* élesen u. o.). — *lom* darab: *lomti* darabokra vagdal Sz. 60. K. — *sūli* ősz: *sulitīmē* megöszülve II. 299.

III. Az alapszóban kifejezett dolog eszköze, módja az ige cselekvésének: *sol'* nyárs: *solél soltawēi'* fatúval áttűzik őket IV. 418. — *poartuχ* páralni (alapszó: *poqr?*). — *lēχ* szeg II. 198.: *lēχti* szegez Sz. 58. P. — *ūuli* eskü: *sari ūuli ūultēm nē* igaz esküt esküvő nő III. 421. ÉL. — *ūoltoχ* esküdni IV. 413. K. — *vāgriti* horgász II. 68 (v. ö. *vāgkarin* horgas III. 379. — *kwons* köröm: *kwonsiti* körme közé fog I. 15. II. 44. (Utóbbi lehet deverb. ige-képzés is *kwonsi* «körmöl» igétől.)

IV. A -t vmivel ellátást jelent: *ātak* fegyver: *ātakti* felfegyverez III. 209. — *toχt* hajó tatfája: *toχtti* feltatfáz III. 293. — *šāχ* só Sz. 115. T.: *šāχtawē* megsózzák IV. 420. K. — *nam* név: *nāmti* nevez, szid Sz. 74. T. — *namšanā* nevezte őket II. 54. — *vōj* zsír: *vōjtawāsēm* megzsirosodtam III. 125. — *ūqwēl* hús: *ūqwēltawēs* megizmosodott III. 103. — *šunštaus* moszattal bevonódott Sz. 129. P. (v. ö. *sūnsēn* mohos III. 231.). — *qnyχ* gyanta: *qnytimēt* be van nak gyantázva III. 123. — *χasli* moha II. 31.; *tānkw* tűzmoha: *tānkwitēm*, *χaslitēm lūpi* moszatos, mohos fatörzs III. 219.

V. A -t vmivé levést, vminek beállását jelöli: *pos* fény: *jānū pos postūls* nagy fényesség fénylett IV. 345. T. — *suj* zaj: *sujti* zajlik I. 96. *sujits* III. 525. P. — *sojti* id. IV. 250. K. — *ari*

felesleges: *ariti* feleslegessé válik I. 34. — *ariti* megmarad IV. 164. KL. — *kaperti* ügyeskedik II. 162. (alapszó: *kapér?*). — *as harag*: *il-qštes* megharagudott IV. 346. T. — *qšti* haragszik II. 81.

2. -l. — Az itt felhozott példák -l-jei szintén különböző eredetűek s jelentésük szerint a caus., mom. vagy frequ. -l-lel azonosíthatók:

I. Az ige cselekvése létrehozza az alapszóban kifejezett dolgot: *art* mód: *artē at artele'im* módját ki nem eszelem II. 488. — *pūri* ételáldozat: *pūrlī* ételáldozatot hoz I. 37. — *mōjt* regge: *mōjtēm oss mōjtīlawē* hadd regélje az én regém II. 278. (utóbbi lehet deverb. képezés is *mōjtī* «mesél» igéből).

II. Az alapszóban kifejezett dolog eszköze, módja az ige cselekvésének: *sokhwēr* marok: *sokhwērli* markolász IV. 412. K. — *šaxēn* ököl: *šaxēnli* ökölrel ver II. 205. — *sip* nyak: *sipilēstā* megölelte IV. 71. — Alapszavok nincs meg, de talán idetartoznak: *tumranli* tamburázik III. 379. — *kāserlanqkwē* kártyázni I. 22. — *sākmētlanqkwē* sakkozni I. 22.

III. Vmiül működik, vmivel foglalkozik, vmi állapotban van: *tolmēs* tolmács: *tolmēsli* tolmácsol Sz. 140. — *tōnt* vendég: *tōntli* vendégeskedik II. 7. — *muj* vendég: *mujli* vendégeskedik II. 7. — *āpēr* ügyes: *āpērli* ügyeskedett II. 61. — *osmar* ügyes: *osmarle'it* ügyeskednek I. 7. — *çalēm* mámor: *khalēmlē'it* vigadnak IV. 99. KL. — *saw* inség: *sawēli* kínlódik III. 80. — **osēr* lusta: *osērli* lustálkodik Sz. 86. KL. — *nūp* násznép II. 238.; *nūpi* nász II. 223. K.: *nōplūy* nászolni IV. 348. T. — *čant* had: *čantli* hadakozik II. 131.

IV. Vmivé, vmilyenné lesz: *vīksēm* tisztátalan: *vīksēmlī* szennyessé lesz IV. 416. — *sakw* darab: *šaj-ānit akw'tqurit sakwalāst* a teáscsészék izzé-porrá törtek össze I. 15. — *čump* hab: *čumplēy* habzó III. 337. FL. — *jārem* inség: *jārmilēmū* inségbe estünk II. 349.

3. -j. — I. Vmit létrehoz: *ūs ūšejēm* várost alapítok IV. 138. KL. — *poel pāilejēm* falut alapítok IV. 138. KL. — *pos* fény: *Sqrt-posjēn-tit* csukára világító víztő IV. 430. KL. — *sij* zaj, hir: *sijē-jawē* híresztelik II. 1. *sujejawē* id. 243. P.

II. Az alapszóban kifejezett dolog eszköze az ige cselekvésének: *tal* öl: *taliji* É., *tālji* AL. öllel felmér Sz. 134. — *čūlp* háló: *čūlpjimetēn* a mint halásztak II. 118. — *at* illat: *atejēstā* megszagolta III. 208.

III. A képző vmiül való működést, vmi állapotban levést jelent: *lont* lúd: *lontijēp* lúdvadászó IV. 251. K. — *ūlēm* álom: *ūlmeji* álmodik I. 7. — *khqr* harag: *khqrji* haragszik IV. 417. KL. — *vōr* erdő: *vōreji* erdészik III. 460.

IV. A cselekvés v. állapot beáll: *šēyčw* mámor, kód: *šēygh-wējāmēn* ámulatba jöttél III. 207. — *khom* férfi, férj: *khomiji* férjhez megy Sz. 382. K.

4. -γ (-χ). — Nagyon kevés példa van rá: *āp* lehellet, ? kód:

äp̄ri ködlik IV. 148. FL. — *sip* nyak: *sip̄xit̄en* ölelgetik I. 137. Talán e képző azonos az előbbivel, s annak eredetibb alakja. (BUDENZ: UA.: denom. -j [-γ].)

5. -m. — Valaminek beálltát, vmivé vagy vmilyenné levést jelent: *ēti* este II. 258.: *ētimēs* beesteledett I. 2. — *it̄ ej*: *it̄imi* beéjjeledik II. 102. — *tuj* nyár, *tujim tujm̄q̄us* nyaram elérkezett III. 347. KL. — *tojmi* beáll a nyár: Sz. 144. K. — *t̄el* tél: *t̄elmi* tél áll be Sz. 138. K. — *pus* ép, egészséges: *pusmi* meggyógyul II. 431. — *p̄ant* lapos II. 188: *p̄antmi* elsimul II. 283. — *naγr̄ä* hatalmas II. 4: *naγr̄ämēs* megerősödött IV. 333. — *j̄ani* nagy: *j̄an̄imi* nő I. 34. — *hourē* erős II. 232. K. *naγh-hourēmi* megerősödik K. Sz. 79. — *naγ* kor: *naγmēm* megkorosodott I. 149. — *kant* harag: *kantmawē* megharagszik II. 291. ÉL. — **kāmēni* lágy (v. ö. *kām̄ni* puha I. 164. — *kām̄lemi* meglágyul Sz. 46. P.): *kām̄nāmēs* meglágyult II. 401. FL. — A képzőnek -im alakja van: *tujimi* nyár áll be IV. 389. L. — *t̄elmi* tél áll be IV. 389. L.

Összetettek.

1. -lt. — I. *tiss* sík III. 523. P.: *tisselti* síkká tesz II. 337. — *šun̄* bőség, boldogság: *šun̄ilti* boldogít III. 165.

II. *āš* dolog: *āšelti* dolgozik Sz. 13. K. — *ešelti* id. Sz. 15. KL. — *jēs* ész: *jēselti* észrevesz Sz. 39. AL. — *šānš* térd: *il-šānšilti* térdre esett IV. T.

2. -ml. — *piti* fészek: *pitemli* fészkel Sz. 97. K. — *soγt* egyenes (v. ö. *sokht ālpā* becsületesen élő Sz. 69. AL.): *soγtemli* lecsillapodik II. 13.

3. -mt. — *tātēl* üres: *tatēmti* kiüresít Sz. 136. — *l̄ul* rossz É.: *l̄ulēmti* szíd Sz. 62. K. — *hourē* erős K.: *n̄ūrēmti* megerősít Sz. 81. P. (de lehet a *n̄ūrēm* «hatalom» szótól képezve a -t képzővel). — *tūjā* tavasz: *tujimti* eltölti a tavaszt Sz. 144. K. — *takwēs* őszt: *tāγwēsmti* eltölti az őszt Sz. 136. K. — *t̄el* tél: *t̄elēmti* eltölti a telet Sz. 138. K.

4. -mēlt. — *nur* boszúok: *nurmaltēm* *utēm* *alilēm* boszúm okozóját megölöm II. 72. — *tāk* erős: *takmēlti* erősít I. 36. — *p̄ant* sima: *p̄antmaltēn* egyengesd II. 352. — *pus* ép, egészséges: *pusmēlti* gyógyít I. 8. — *art* mód: *at artmēltilēn* ki nem eszelem II. 419.

5. -γt. — *piti* fészek: *pitaγti* fészket rak IV. 211. — *porā* ti *porax̄tēslēmēn* tutajt ütöttünk össze II. 94. — *pat* fenék: *patēγti* fenékét megtölti III. 485. — *na'ir* nyereg: *na'irēγti* felnyergel Sz. 70. P.

6. -γat. — *jir* áldozat: *jirγatun̄kwē* áldozni IV. 142.

7. -laγt. — I. *pāγ* korom T.: *pāγlēγti* bekormoz Sz. 91. T. — *pašā* üdvözet: *pašēlaγtun̄kwē* egymást üdvözölni IV. 142. — *pāšēlaγtsēt* üdvözölték egymást IV. 377. K.

II. *kūšāj* gazda II. 112.: *kūšējlaytunkwé* gazda módjára bänni IV. 32. — *vāta-γum* kereskedő: *vātalaytunkwé* kereskedni IV. 324. — *ruma* barát: *rumalayti* barátkozik Sz. 110. — *kasm* sárga I. 33.: *kāsémlaytés* sárgállott IV. 292. K.

III. *sām szem*: *sāmléytaum* engem észrevesz IV. 111. — *sūp* száj É.: *sóplaytsét* nyájaskodtak IV. 377. K.

8. *-tayt*. — I. *voštayti* bemázol Sz. 25. P. (v. ö. *vosij* mocskos III. 194. *váséy* sár Sz. 158. P.). — *vautayti*: ordít IV. 139. — II. *tawri* darab: *tawritayti* szétmállik Sz. 136.

SZABÓ DEZSŐ.

Irodalom.

Nyelvészeti Füzetek. 11. SIMONYI ZSIGMOND. Elvonás. (Elemző szóalkotás). — 12. SZÉKELY ÁBRAHÁM. Alanytalan mondataink alanyáról. — 13. ERDÉLYI LAJOS, HORGER ANTAL, SZEMKŐ ALADÁR. Nyelvjárási tanulmányok. — 14. SIMAI ODÓN. Dugonics András mint nyelvújító. (Athenæum.)

SZAMOTA ISTVÁN és ZOLNAI GYULA. Magyar oklevél-szótár. 10. f. Ő—Ravas. (Hornýánszky V.)

SZILASI MÓRICZ. Adalékok a finnugor palatalis mássalhangzók történetéhez. (Akadémia).

* * *

DIRR A. Theoretisch-praktische Grammatik der modernen georgischen (grusinischen) Sprache. Wien u. Leipzig, A. Hartleben.

Monumenta Estoniae antiquae I. 1. Setukeste laulud. Välja annud Dr. JAKOB HURT. Helsingfors.

RINGVALL A. F. ja KIJANEN P. Suomalais-venäläinen sanakirja. Helsingfors.

Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja (Journal de la Société Finno-ougrienne). XXII. (SIRELIUS U. T. Die Handarbeiten der Ostjaken und Wogulen [szójegyzékkel]. — RICHTER D. Bemerkungen über die tverischen Kareljer. — KANNISTO A. Matkakertomus vogulimailta. — NIELSEN K. Lappalaisia murteita tutkimassa. — RAMSTEDT G. J. Matkakertomus kalmukien maalta.)

Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia. (Mémoires de la Société Finno-ougrienne.) XXII. PAASONEN H. Mordvinische Lautlehre.

Suomi. Kolmas jakso. XX. *Kannisto* A. Lauseopillisia havaintoja läntisen Etelä-Hämeen kielimurteesta. — (Ebben a kötetben megvan az első három sorozat tartalomjegyzéke). — Neljäs jakso. I. ÄIMÄ Fr. Aänneopillinen tutkimus Tytärsaaren murteesta. — YRJÖ-KOSKINEN E. S. Suomenkielen synonymmeja).

WIKLUND K. B. En finsk metates i länord. (Nordiska Studier).

Ismertetések és bírálatok.

BALASSA JÓZSEF: *Magyar Hangtan*. I. Magyar Fonétika. Budapest 1904.
166 l. Ára 2,50 Kor.

BALASSA *Magyar Fonétika*-ja a 18 évvel ezelőtt megjelent *Phonetika Elemei*-nek második, teljesen átdolgozott kiadása. Örömmel konstatalom, hogy az 'átdolgozott kiadás' ebben az esetben nem üres szó: az előttünk fekvő második kiadás nemcsak terjedelemben jóval nagyobb az elsőnél, hanem tartalomban is gazdagabb. A fejezetek száma megszorodott, s az egyes fejezetek kidolgozása is részletesebb és egyöntetűbb. A szöveg megértését a sok ábra (26) rendkívül megkönnyíti. Kár, hogy a stomatoskopikus rajzok alatt, a melyek először az *Intern. Zeitschr.*-ben jelentek meg, megmaradtak a TECHMER-féle hangjelölések.

Mivel a 3. kiadás remélhetőleg nem fog olyan soká késni, mint a második, legcélszerűbb lesz, ha általános megjegyzések helyett sorba idejegyzem mindazt, a mi a könyv olvasása közben szemembe ötlött, s a mit benne kifogásolni valónak találtam. Nagy örömmre szolgálna, ha a szerző az új kiadásnál megjegyzéseimnek némi hasznát vehetné.

A *Phonetika Elemei*-ben B. még arra törekedett, 'hogy mindegyik hangra minél több példát hozhasson föl a különböző nyelvekből'; ebben a kiadásban már 'a magyar nyelv elemzését veszi a tárgyalás alapjául, s az idegen nyelvek vizsgálatát csak annyiban vonja bele a mű keretébe, a mennyiben hasznos fölvilágosítással szolgálnak vagy alkalmat adnak a fonetikával foglalkozónak tanulmányai kibővítésére'. Kár, hogy a szerző ezt a dicséretes programot nem valósította meg olyan terjedelemben, mint talán kívánatos lett volna. BALASSA könyvét első sorban nyilván a magyar nyelvvel és nyelvjárással, valamint a finnugor nyelvekkel foglalkozók számára írta, mert hiszen az, a kit a német, a francia vagy az angol nyelv fonetikája érdekel, mégis csak inkább SIEVERS, PASSY vagy SWEET stb. könyveit

fogja forgatni. Készséggel elismerem, hogy ebben az új kiadásban csakugyan sokkal több magyar nyelvjárási anyag van földolgozva, mint az elsőben, s hogy a könyv rendkívül sok új megfigyeléssel gazdagodott. De azért az is bizonyos, hogy ha B. legalább a legfőbb nyelvjárásokat — természetesen nem a rendszerint iskolázatlan gyűjtők fogyasztékos följegyzései, hanem a saját följegyzései alapján — rendszeresen földolgozza, így is értékes könyve nélkülözhetetlen útmutatójává lett volna gyűjtőinknek. A finnugor nyelvek közül csak a finn köznyelvet veszi figyelembe; a nyelvjárásokra s a többi rokon nyelvre csak nagy ritkán hivatkozik. Méltánytalanság volna a szerzőtől azt kívánni, hogy az összes rokon nyelveket rendszeresen belevonja vizsgálódásai körébe, de egy kissé több, mint a mennyit nyújt, nem ártott volna. Igaz, hogy a finnugor nyelvek hanganyagát nem ismerjük még olyan részletesen, mint a francziáét vagy a németét, de hogy pl. az újabb lapp, mordvin, zürjén stb. gyűjtések általános fonétikai szempontból használhatatlanok volnának, azt nem merném állítani. Az egyes gyűjtőkkel való érintkezés talán némileg pótolhatta volna a személyes megfigyelés hiányát. Ezáltal az az első rész alkalmasan előkészítette volna a másodikat, az előszóban megígért *Magyar hangtörténet*-et, a melyben a szerzőnek, a tárgy természeténél fogva, lépten-nyomon kell majd rokon nyelvi alakokra hivatkoznia.

Az előszó szerint B. átvette a FUF. átírását, „némi módosítással“. A valóságban azonban, mint a függelékben közölt összehasonlításból kitűnik, úgy áll a dolog, hogy pl. a FUF. 23 magánhangzó-jele közül B. csak nyolczat tartott meg, t. i. azokat, a melyeken nem volt mit változtatni (*u, o, a, e, ü, ö, ä, i*). A mássalhangzók jelei közül is megváltozott vagy 5—6. Szívesen elismerem, hogy mindenkinek megvan a joga arra, hogy új jeleket alkosson, de az is bizonyos, hogy így ahhoz a nagyon is kívánatos célhoz, hogy legalább a finn és a magyar kiadványokban egységes átírásunk legyen, sohasem jutunk el. Hiszen magam is helyesebbnek találtam volna, ha az átírás kérdésében „pártközi értekezlet“ döntött volna, de ha már egyszer megvan SETÁLÁNEK tudományos szempontból kifogástalan s a mellett praktikus javaslata, leggyorszerűbbnek és legcélravezetőbbnek találnám, ha mindannyian — akár egy kis önmegtadadás árán is — szorosan ahhoz ragaszkodnánk, annál inkább, mert pl. nem igen tudom belátni a BELL-SWEET-SIEVERS-BALASSA-féle magánhangzó-séma nagy előnyeit a TECHMER-SETÁLÁ-féle fölött.

A mi a műszavakat illeti, BALASSA több, gyakran igen szerencsés új műszót használ. Kevésbé sikerülteknek találok a következőket: *Rundung* = ajakzárás. Hogy fordítjuk akkor a *Lippen*-

schluss műszót? Én megmaradnék az elterjedtebb ajak gömbölyítés mellett; a gömbölyítés szón nem kell fönnakadni, mert a „Rundung”-hoz a szájüreg csakugyan kissé gömbölyödik. Azután kissé különös volna az ilyenféle mondat (pedig nehéz volna kikerülni): «ajakzáráskor az ajaknyílás alakja kerek vagy kerekded» stb. Az Artikulationsbasist B. az ejtés alapsajátságának fordítja s megemlíti, hogy a magyar kiejtés ilyen alapsajátságára a lélekzet rendes arányos működése, a miből a nyomaték egyenletes eloszlása származik; az egyes hangok időtartama független a szótagok helyzetétől; a nyelv az egész szájüregben egyformán működik, s az ajkak is élénk részt vesznek a magánhangzók képzésében. Ez természetesen mind igaz, csak hogy Artikulations- vagy Operationsbasis-on rendszerint valami konkréttebbet szoktak érteni, első sorban a nyelvnek, a gégefőnek s az ajkaknak nyugalmi helyzetét, vagy hogy katonai műszóval éljek, mintegy alapállását (vö. SIEVERS, Phon. vagy a B.-től is idézett SWEET-féle meghatározásokat a francia s az angol nyelvre vonatkozólag).

A tüdőről szóló fejezetben, sajnos, egy hibás mondat, a mely rendkívül alkalmas arra, hogy a kezdőben a lélegzés lefolyásáról teljesen hamis képet keltsen, az első kiadásból majdnem változatlanul átkerült a másodikba is. T. i.: «A szájon és légesőn keresztül jó be kívülről a levegő, mely a tüdőt megtölti; ezáltal ez kitágul s a mellüregtet a hasüregtől elválasztó rekeszizmot lefelé szorítja, a tüdőt körülvevő bordákat pedig kissé kifelé és felfelé tolja.» (17. l.) Dehogy a tüdő szorítja lefelé a rekeszizmot, dehogy a tüdő tolja kifelé s felfelé a bordákat! A nyugalmi helyzetben, a kilélegzést követő pár pillanat alatt a tüdőburok rugalmassága, valamint a rekeszizom és a bordák ellenállása a légnyomást, mely a tüdőt kitágítani törekszik, éppen ellensúlyozza. Ha mármost a rekeszizom összehúzódik (s ezáltal lelapul), a bordaemelő izmok (levatores costarum) a bordákat kissé föl-emelik, a mellkas függőleges és vízszintes irányban is kitágul; ezáltal az egyensúlyhelyzet megbomlik, s a légnyomástól kitágított tüdő követi a rekeszizmot és a bordákat. A kétféle lélekzés-módra megjegyzendő, hogy a lélegzés a férfiaknál is csak a rendes nyugodt lélegzés-kor abdominalis; mihelyt az ember mélyen, vagy a mint mondani szoktuk, nagyot lélekzik (pl. az énekesek), a hasrészek belapulnak s épúgy mint a nőknél (sőt még nagyobb mértékben), a mellkas felső része tágul ki.

A 25. lapon B. a hangszalagokat (ill. működésüket) húrhoz, egy síp szabadon mozgó nyelvecskéjéhez és rugalmas szalaghoz hasonlítja. Mármost melyiket választjuk a három közül? BALASSA, úgy látszik (vö.

32. l.), a húrral való hasonlatot tartja legalkalmasabbnak. Ha csak annyit akar vele a szerző mondani, hogy a húrnál, éppúgy, mint a hangszalagnál, a hangmagasság valamiképen (de persze nem egyformán) függ a hosszától és a feszítő erőttől, nem tehetünk ellene kifogást. Én azonban mégis helyesebbnek tartanám e hasonlatot lehetőleg kerülni, egyrészt, mert félreértésre adhat okot (hiszen sokan még ma is azt hiszik, hogy a hangszalagok csakugyan szalagok a gégefőben), másrészt, mert a húrt rendszerint nem megfújással szoktuk megszólaltatni. Ha a gégefőt minden áron hangszerhez (általános, fizikai értelemben véve ezt a szót) akarjuk hasonlítani, választásunk csakis a hártvás nyelv sípra (nem szabadon mozgó vagyis fém nyelvecskével, hanem keretbe foglalt s csak egy oldalon szabadon rezgő hártvás nyelvecskével) eshetik. Egészen pontosan beszélve mármost azt kellene mondanunk, hogy a gégefő ké t a j k ú r á c s a p ó (aufschlagend) há r t y á s nyelv sí p. Persze a hártvás nyelv sípok törvényei sokkal bonyolódottabbak, mint a húréi. A hang magassága pl. nemcsak a hosszától és a feszítő erőttől (valószínűleg fordított, illetve egyenes négyzetes arányban) függ, hanem függ a hártva vastagságától, fajsúlyától és rugalmasságától is, a rezgő rész nagyságától, a megfúvás erejétől, irányától stb., stb.

«A két hangszalag... két izomnyaláb, melynek átmetszete háromoldalú, derékszögű gúla-alakú (23. l.). Hogy lehet egy test átmetszete gúla-alakú!

Kár, hogy az 'Akusztikai tudnivalók' közé nem vette föl BALASSA a rezonátorok elméletéből azt a keveset, a mi a későbbiek megértéséhez okvetlenül szükséges. Megtette ezt pl. SIEVERS is, a ki pedig a fiziológiai és akusztikai tudnivalók előrebocsátásában ugyancsak takarékosan járt el. E nélkül a magánhangzó meghatározása: «a mh. oly zöngé, melyet a nyílt szájüreg egy bizonyos állása módosít», igazi valójában meg sem érthető. 'A magánhangzó rendszerek fejlődése' című fejezetben említi ugyan B. röviden HELMHOLTZ elméletét is, de hiszen a száj saját hangja nem csak a magánhangzóknál fontos (v. ö. pl. *ś* : *s*).

A magyar mássalhangzók táblázatából kimaradt a *j* zöngétlen párja, a *ǰ*. A 100. l. szerint ez a hang legnehezebb a magyar tanulóknak (a *χ* és a *γ*-vel együtt). Legföljebb szó elején, mert szó végén elég gyakran ejti a *k*-ra vagy *p*-re végződő igék parancsolómódjában *rakj*, *lopj* (= *rǎkǰ*, *lopǰ*). A mássalhangzók hasonulásáról szóló fejezetben szintén pótlendő a *-kj* > *-kǰ*; *-pj* > *-pǰ*, mint az előreható hasonulás köznyelvi esete.

A 109. l. szerint a francia folyékony mássalhangzókat zöngétlen

mássalhangzó mellett zöngétlenül ejtik. Hozzá tehetjük, hogy az *l*-t és az *r*-t szó végén zöngés után is. Hisz B. maga is idézi a *poudre* (= *pu_{DR}*) szót.

Legtöbb kifogásolni valót találtam a zenei hangsúlylyal foglalkozó fejezetben. B. a következő szabályokat állítja föl: I. Egyszólamú mondat hangmenete: *a*) az egész mondaton keresztül emelkedik a hang, ha az utolsó szótag egytagú: /— *Elj^osz-ma?* /— *Ki volt itt?* /— *Mi volt ez?* (B. ezt a szabályát, úgy látszik, megdönthetetlennek tartja, mert fölvette a második kiadásba is, bár időközben TOLNAI már BALASSA *Magyar Nyelv-éről* írt bírálatában felszólalt ellene NyK. 30 : 345.); *b*) ha többtagú szó van a mondat végén, a hang csak az utolsó-előtti szótagig emelkedik, azután hirtelen esik, pl. /— *Megint együtt vagytok?* /— *Szeretitek egymást?* II. Többzólamú kérdőnévmásos mondatban egyenletesen emelkedik a hang a kérdőszócskán s a hozzátartozó szólamon keresztül, a hátra lévő részen újra megindul s újra emelkedik, pl. /— *Kicsoda* | /— *halandó?* /— *Mikor voltál* | /— *nálunk?* III. Ha a mondatnak csak egyik részét kérjük, akkor az a mondat végére kerül, s csakis azt ejtjük emelkedő hangon, pl. *Testem* /— *halandó?* *Az asszonyosság* | /— *egészséges?* IV. Ha a kérdés két mondatból áll, a főmondatot ejtjük emelkedő hanggal s ezenkívül a mellékmondat utolsó szaván is emelkedik a hang, pl. /— *Mondhatja valaki, hogy* | *ez az ember* | /— *bűnös?* /— *Tudod, hogy* | *katona lett* | /— *belőle?*

B. elméletét közelebbről megvizsgálva, arra a csodálatos eredményre jutottam, hogy az általa idézett 17 mondat közül rendes körülmények között csak hármát ejtek a megjelölt zenei hangsúlylyal. Sajnos, jelenleg nem figyelhetem meg más magyarajkúak beszédét, de nem hiszem, hogy az én hanghordozásom tisztán egyéni sajáttság volna.

Megfigyelésem szerint — persze csak a legfontosabb esetekre szorítkozva — így áll a dolog: I. Valódi kérdőmondatokban (midőn t. i. minden mellékaffektus nélkül kérünk): *a*) ha a mondat kérdőszócskával kezdődik, a legelső szótagot ejtjük legmagasabb hangon, s a hang a mondat végéig száll (akár egyszólamú, akár kétszólamú a kérdés), pl. \— *Ki volt itt?* \— *Mi volt ez?* \— *Kicsoda halandó?* \— *Mi baja volt az öreggel?* *b*) ha a mondatban nincsen kérdőszócska, a hang az utolsó-előtti szótagig emelkedik s azután hirtelen esik (akár egytagú szó áll a mondat végén, akár kéttagú, akár egyszólamú a mondat, akár kétszólamú). /— *Elj^osz ma?* /— *Megint együtt vagytok?* /— *Mondhatja valaki, hogy ez az ember bűnös?* (Ha t. i. csakugyan kíváncsiak vagyunk arra, hogy mondhatja-e valaki, v. ö. alább). Ugyanígy áll a dolog, ha a mondatnak csak a második részét kérdez-

zük, azzal a különbséggel, hogy ilyenkor a hangsúlytalan első részt egy hangon ejtjük, pl. *Testem* | /- *halandó*? (de már: /- *Testem halandó*? nem a lelkem?) *Tudod, hogy* | /- *katona lett belőle*? (és nem pap, *katona* hangsúlyozva).

Sokkal bonyolultabb a dolog, ha a kérdésnek mellékezelja is van, vagy a kérdőmondatot affektussal ejtjük (csodálkozás stb.). Ha pl. a kérdésemre adott feleletet nem értettem s újabb kérdéssel ismételtetni akarom, akkor az I. a)-ba tartozó mondatok zenei hangsúlya is olyan lesz, mint az I. b)-be tartozóké, pl. /- *Ki volt itt*? Nagyon változatos lehet a függő kérdés, a szónoki kérdés hangmenete, de erre most nem térhetek ki; legközelebb talán úgyis lesz alkalmam ezekkel a kérdésekkel — pontos mérések alapján — foglalkozni.

Végére értem kifogásaimnak s véleményemet röviden abban foglalhatom össze, hogy BALASSA *Magyar Fonétiká*-ja, bár néhány fejezete nem a legsikerültebb s nyelve sem mindig elég rövid és szabatos, mégis tartalmas és derék könyv. Jó lélekkel ajánlhatom mindenkinek, a kit fonétikai s nyelvészeti problémák érdekelnek; haszonnal fogja forgatni.

(Upsala.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő

FOLYÓIRATOK:

Akadémiai Értesítő. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti *Szily Kálmán* főtktár. Tizenharmadik kötet. 1902. évfolyam.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvastott emlékbeszédeket, jelentéseket, birálatokat, valamint az értekezések kivonatait (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön czikkek során közli. Ismerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kizselyelvén belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyas ismertetéseket közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbízható szakférfiak tollából. Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 6 kor. Az «Akadémiai Értesítő»-t dijtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendü beltagjai, alapítványtevői s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai. Az I—XI. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 6 kor.; a Könyvkiadó Vállalat új aláíróinak 4 kor. 50 fill.

Archaeologiai Értesítő. Uj folyam. XXII. köt. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatnak közlönye. Szerkeszti *Hampel József*.

Czélja a hazai és külföldi archaeologiai és mütörténelmi mozzanatokat a közönséggel megismertetni, és kisebb archaeologiai s mütörténelmi czikkeket közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és december hónapok 15-ik napján. Bolti ára 12 korona; egyes füzetek ára 2 kor. 40 fill.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti dr. *Pauer Imre* osztály-titkár. Tizedik évfolyam.

Az «Athenaeum» a philosophia és államtudományok szakszertü művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tüzi feladatául. Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 10 kor.

Irodalomtörténeti Közlemények. Tizenkettedik évfolyam. Szerkeszti *Szilády Áron* a bizottság előadója.

E negyedévenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából bocsáttatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 10 kor., egyes füzet ára 3 kor.

Mathematikai és Természettudományi Értesítő.
XX. kötet. A M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata. Szerkeszti *König Gyula* osztálytitkár.

A «Mathematikai és Természettudományi Értesítő» a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkálatokat teszi közzé, föltéve, hogy a követelményeknek megfelelnek. Az Értesítőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szempontból is kellő gonddal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kíván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részletek kellően kidomborodnak. Az Értesítő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és december hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 10 kor.

Nyelvtudományi Közlemények. Harminczkettedik kötet. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti *Szimyei József*.

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek feladatai a magyarral hason alkotásu altáji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek földerítésére vagyis tudományos megfejtésére szolgáljanak. Más, bár nem hason alkotásu nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni. Megjelenik negyedévenként, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s előfizetési ára 6 kor.

Történelmi Tár. Évnegyedes folyóirat. Új folyam. 1901. II. Kiadja a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának hozzájárulásával a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti dr. *Komáromy András*.

A folyóirat ez új folyama a M. Tud. Akadémia történettudományi bizottságának nemcsak anyagi, hanem jelentékeny szellemi támogatásával is jelenik meg, a mennyiben a bizottság sok nevezetes hazai s a legnevezetesebb külföldi levéltárakból évtizedek óta gyűjtött és másolt magyar vonatkozású forrásanyagát a *Történelmi Tár* rendelkezésére bocsátotta, s ezzel valódi kincsházat nyitott meg a történetkutatók előtt, melynek kincsei eddig jóformán használatlanul heverték a bizottság kézírattárában.

Egy-egy füzet bolti ára 2 kor., az egész évfolyamé 8 kor.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF.

Ára 3 korona.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA.

1904.

TARTALOM.

	Lap
MELICH JÁNOS. Szláv jövevényszavaink (X.)... ..	241
THÚRY JÓZSEF. A XIV. századbeli oszmán-török nyelv (II.)... ..	355
ERDÉLYI LÁSZLÓ. A tihanyi apátság népeinek 1211. évi összeírása	388
SZABÓ DEZSŐ. A vogul szóképzés (III.)... ..	417

Ismertetések és bírálatok.

<i>Szilasi Móricz.</i> Adalékok a finn-ugor palatalis mássalhangzók történetéhez. — Ism. GOMBOCZ ZOLTÁN... ..	458
<i>Dirr A.</i> Theoretisch-praktische Grammatik der modernen georgischen (grusinischen) sprache. — U. a. Grammatika udinskago jazyka. — Ism. ÁSBÓTH OSZKÁR	465, 469
<i>Štrekelj Karl.</i> Zur slavischen Lehnwörterkunde. — Ism. SÁGI ISTVÁN	472

Kisebb közlemények.

BALASSA JÓZSEF. A Magyar Fonétika átírása	474
--	-----

Értesítő.

Magyar Nyelvtudományi Társaság... ..	476
A helsingforsi egyetem finnugor nyelvészeti tanszéke	476
Irodalom	416

Folyóiratunk negyedévenként jelenik meg, mégpedig márczius, június, szeptember és deczember hóban. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s ára 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához címzendő.

Kérelem: *Kérjük a nyelvészeti munkák s különösen programm-értekezések szerzőit, szíveskedjenek ismertetés végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szerkesztőnek: Budapest, VIII., József-körút 17.*

Szláv jövevényszavaink.

(Tizedik közlemény.)

Evangelium. A latin egyház a lat. *g-t e* és *i* előtt *j*-nek mondta, a mint azt e mű 2. része 37. s köv. lapjain, valamint az *angyal* szónál is kifejtettem. Az ilyen *n* utáni lat. *g*-ből lett *j* aztán a magyarban is meg a szlovénben is *gy*-vé lett. Az írott, később nyomtatott alak azonban, különösen a nem román nyelvű népeknél sokszor keresztelte, gyakran megváltoztatta a régibb, többnyire népi úton elterjedt alakot. Így lett a régi m. *apastal*-ból az írott nyomtatott lat. *apostolus* hatása alatt a mai *apostol*; így lett a régibb hazai szlovén *angyel*, *angyeo*-ból mai szlov. *angel*. A m. *evangelium* szónál (ma *gy*-vel ejtik az ág. hitv. és a ref. vallásúak, míg a róm. kath. magyarok inkább *g*-vel) is a *gy*-vel való (tehát az *evangelium*) ejtés a régibb. Hogy milyen régi a *gy* helyén a *g* ejtés nyelvünkben, pontosan nem tudjuk megmondani. A Münch.-k.-ben a szó még *gy*-vel van (írva *g*-vel: *ewangelium*, *ewangelizal*, v. ö. Münch.-k.: Máté IV. 23, XXVI. 13, Márk I. 1, 14, 15, VIII. 35, X. 29, XIII. 10, XIV. 9. stb.; Luk. II. 10, III. 18, IV. 43, VII. 22, VIII. 1, IX. 6, XVI. 16, XX. 1; Apoc.-k.-ben LXVII. zsolt. 12: *g*-vel írva), a Jord.-k.-ben azonban nem biztos a *gy* ejtés. Ez a kódex ugyanis a *gy* hangot *g* és *gy* jegyekkel jelzi (*e* előtt is; a *g* hang = *g* és *gh*, ez utóbbi rendszeren *e* előtt; az *angyal* *gy*-vel van írva), az *evangelium* szót azonban állandóan *ewangelium*-nak írja (v. ö. Jord.-k.: Máté IV. 23, XXVI. 13, Márk I. 1, 14, 15, VIII. 35, X. 29. stb.). Az 1474. évben kelt Birk-kódex is a *gy*-t állandóan *g*-vel jelzi, az *evangelium* szóban azonban pusztán *g*-t ír (v. ö. Birk.-k.: «az idej *ewangelium*bol» kétszer, u. o. «az generale capitulum», M. Könyvszemle XIV. 19, 21. l.), más kódexeinkben is *g*-és jelzést is találunk (v. ö. Winkler-k. 187, 190; Döbr.-k. 210, 212, 213: *ewangelium* stb.). Más újtestamentomi példákkal kapcsolatban, a melyeknek Bethphage (Máté XXI. 1, Luk. XIX. 29.), Boanerges (Márk III. 17.), Genesareth, Geraseni, Gethsemani (v. ö. e mű 2. rész 45, 46. l.), Legio (Márk V. 9, Luk. VIII. 30, 36: Münch.-k.-ben fordítatlan, Jord.-k.-ben egyszer fordítatlan: Márk V. 9, kétszer fordított kifeje-

zés: Luk. VIII. 30, 36.), az a nézetem, hogy a vulg. lat. kiejtés az *evangelium* szónál a XV. század végén megváltozott, más kevésbé gyakran előforduló bibliai szavakban levő *ge* már régebben is *g*-ejtésű lehetett.

Az *evangyéliom* szó *gy*-je némelyek szerint a CYRILL és METHOD-féle nyelv maradványa, mások szerint velencei.

A gör. γε (γγ, γι stb.) szótagból az óbolg. nyelvben kivétel nélkül ġe (= olv. *gye*) lett, a mint az *anygal* szónál fejtegettem (a gör. εϋ + újgör. *i*-féle vokális = óbolg. εκ + ħ, pl. παρασκευή = óbolg. параскєѡн, továbbá óbolg. ннєкєѡнѣк, лєкєѡнѣк, лєкєѡнн); így van ez az *evangelium* szónál is. A gör. εὐαγγέλιον-nak az óbolg. emlékekben єкєкєѡнє, ѡєкєкєѡнє (olvasd: *jevanġyeliġe*; v. ö. Cod. Mar. index) a megfelelője, míg a gör. εὐαγγελίζομαι (régí m. *evangyelizálni*) ez emlékekben єлєєкєѡнѣкѣтѣтѣ (v. ö. Cod. Mar., Psalt. Sin. LXVII. 12.), tehát fordított kifejezés. Egyházi szláv nyelvemlékekben egyébiránt az *evangelium*-ra is fordított kifejezést találunk (: єлєєкєѡнѣкѣтѣкєѡннє stb., v. ö. JAG. Zur Entst. II. 88.).

Az óbolg. *jevanġyeliġe*-ből azért nem származhatik a régi m. *evangyéliom*, mert a mi szavunk *-om* vége világosan mutatja a latin eredetet. Nem származhatik azonban a mi szavunk az óbolg. nyelv alapján fejlődött többi gör. kel. szláv nyelvek keresztény terminológiájából sem. A gör. kel. szláv népek ugyanis az óbolg. єкєкєѡнє szóval ugyanazt tették, a mit az óbolg. анġєлѣ-lal. A különböző szerkesztésű emlékekben és ma a gör. kel. szláv nyelvekben az óbolg. ѡєкєкєѡнє is *g* hanggal van és nem *gy*-vel (v. ö. or. євāγγελіє, kisor. євāγγελіє, bolg. євāγγελіє, євāγγελіє, régi szerb: євāγγελіє, újabb szerb Vuk-fordításokban: *jevanġeļe*). E különböző szerkesztésű emlékekben előforduló, illetve ma is élő gör. kel. szláv alakokból a m. *evangyéliom* nem csupán a szóvégi *-om*, hanem a *gy* miatt se származtatható.

A m. *evangyéliom* kétségtelenül róm. kath. nép által közvetített alak, olasz azonban nem lehet, mert az ó-északolaszban *evanzelio* a szó (v. ö. Denkschriften XXII. 221; ugyanitt *verzene* = *virgine*, REŠETAR, Zadarski i Rañinin lecionar XLV, XLVII, XLVIII. lapok). Az olaszban egyébiránt az *evanzelio* és *evangelio* mellett *evangeli* (piemonti ol.), *vangelo* (bolognai és velencei ol.), *vangeli* (bolognai ol.) is a szó, s az olasz hatás alatt álló XV., XVI. századi dalmát-horvát lectionáriumokban találunk ilyen olasz hatás alatt

keletkezett horvát alakokat (v. ö. *vangelje*, *vandjelije*, Rad CXXXVI. 186.). A különböző szláv népeknél ezek az alakok: Lengy. *ewan-ielia*, cs. *evanjelium* (kraliczi biblia; de régi csehben *gy*-vel is, v. ö.: *ewandielista*, GEBAUER, Hist. mil. I. 453. és Staroč. slov.), *evanjelie*, t. *evanjelium*, *evanjelije*; osztr. szlov. *evanigel*, *evangelj*, *evangelij*, *evangelje*, stíriai szlovén könyvekben: *evangelium* (*g* hanggal a szlovén adatok), hazai szlov. *evangyélium*, *evangyeliom* (Köz-mics Istv.: Nouvi zákon; későbbi kiadásokban *g*-vel: *evangeliom*; *evangyelicsánszka* Zobr. szlov. 75.), kath. hazai szlov. *evangeliom* (és *evangyeliom*), kaj-horv. *evangeliom* (1650. körül, lajbachi Letop. 1887: 188. l.), *evangelium* (HABDELICH), ča-horv. *evanjelije* (Noviban, v. ö. még ŠURM. Acta croat. 106, 196, 210. stb. Starine VII. 74.), Sopron-Mosonvidéki horv. *evangyélye* (Szridnyi katek. 87. l.), r. kath. szerb: *evangjelje*, hazai róm. kath. bolg. *evangjeli* (és *g*-vel is, v. ö. KRISTOFCSÁK Kas nauk 9. l.).

Az itt összeállított róm. kath. szláv alakok mutatják, hogy a m. alak legközelebb a cseh-tót-hazai szlov.-kajhorváthoz áll. Azonban a hazai szlov. kaj-horv. az *evangyéliom* szót illetőleg nem ad határozott választ arra, vajjon a mi szavunk innen való-e azért, mert e nyelvekben az *evangelium*-ra vonatkozó szó *om*-ja alapján magyar eredetű. Mindazonáltal az *angyal*-nál kifejtetteket is tekintetbe véve, valószínű, hogy az ó-szlovénben **evanjelium*, esetleg **evangyeliom* volt a szó. Az azonban kétségtelen, hogy a m. *evangyeliom*, *evangelium* végső elemzésben latin, tehát róm. kath. néptől való.

Február; v. ö. A hónapok nevei.

Fehér, fekete vasárnap, v. ö. A hét és napjai.

Feszület. MIKLOSICH azt tanította, hogy a m. keresztre feszíteni szláv hatás alatt keletkezett kifejezés (v. ö. Christ. Term. 39. l.); e gondolatot tovább fejtette ÁSBÓTH (NyK. XVIII. 400.), állítván, hogy a m. *feszület* a CYRILL és METHOD-féle szláv nyelvből való fordítás. Kérdés már most, vajjon gör. kel. (CYRILL-METHOD-féle), vagy pedig róm. kath. szlávból való fordítás-e a m. *feszület*.

Az óbolg. emlékekben a m. keresztre feszíteni kifejezésnek *propeti* (ПРОПАТИ) és *raspeti* (РАСПАТИ) igék felelnek meg; a párhuzamos helyeken (v. ö. Máté XXVII. 22, 23, 26, 38. stb.) ilyenkor a Münch.-k.-ben megfezeiteni olvasható. A két kifeje-

zés közül *propeti* a régibb, *raspeti* pedig a fiatalabb szerkesztési óbolg. nyelvelmékek kifejezése (v. ö. VONDRÁK, Sitzungsber. CXXII. 73. l., CXXIV. 2, 37. és Glag. Cloz. 11; JAGÍÓ, Zur Entst. II. 62.). A két igének névszói származéka *propetije*, *raspetije* (ΠΡΟΠΑΤΗ, ΡΑΣΠΑΤΗ); mindkettő az óbolg. emlékekben kizárólag a «keresztre feszítés»-t (crucifixio, τὸ σταυροδῆναι) jelenti. «Feszület, crucifix, crux» jelentésben az óbolg. emlékekben (a fiatalabb redactioban) *rasponъ* a szó (РАСПОНЪ, Kreuz, Galgen, LESKIEN, Altb. gr.,³ szótár; Euch. Sin. kiadás 65, 78, 79, 92, 93. l.), a mely a *ras-pъnъ* (megfeszíték, szétfeszíték: *raspeti*) igéhez szabályos ablaut útján keletkezett főnév (v. ö. *o-pona*, *za-pona*: vorhang).

A különböző szerkesztési gör. kel. szláv emlékekben «crux, crucifix» jelentésben *prepelo* és *raspelo* (ΠΡΟΠΑΛΟ, ΡΑΣΠΑΛΟ, v. ö. MIKL. Lex. p.) is előfordul, míg a mai gör. kel. szlávoknál csupán az oroszban van a m. *feszület*-hez hasonló felfogást visszatükröztető szó. Az oroszban ugyanis *raspjatije* (распяtie, értsd господне, Arch. XXIV. 244.), a kisoroszban *rozpjate* (розпяте) a népi szó. Ez a *raspjatije* egy az óbolg. *raspetije*-vel, s eredetileg «keresztre feszítés-t», «cruci fixio»-t jelent, «crux» jelentése csak másodlagos (v. ö. MIKL. Lex. pal.). A mai bolgárban (v. ö. *besilo*, Galgen, CANKOFF 156. l., és DUVERNOIS) és a szerbben a m. «feszület»-hez hasonló felfogást visszatükröztető szót hasztalan keresünk.

A gör. kel. szláv nyelvek után nézzük a róm. katolikusokat. Mindenek előtt a lengyel és a szorb keresztény terminológia itt számba nem jön, mert itt a keresztre feszíteni *ukrzyżować*, *kschiżować* (FRENZEL bibliaford.); *ukrzyżovati*, *ukrzyżovat* a kifejezés ma a cseh-tótban is, de a csehben a XIV. század előtt ismeretes volt a *na křiži rozpieti* (v. ö. VONDRÁK, Sitzungsber. CXXIX. 10, 1, 2, 32, 35.) kifejezés, a mit VONDRÁK a CYRILL és METHOD-féle nyelvből magyaráz (v. ö. hálát adni-nál ó-cseh: *chválu vzdáti*); luth. tót passiókönyvecskéiben ma is olvashatni: *na križu rozpiatý*. Régi szlovén kéziratokban «*na križ raspeti*» olvasható (v. ö. XV. századi Klagenfurti kézirat, Kres I. 183; *na kolu raspeti*, MIKL. Vergl. gr. II. 8; DALMATIN fordításában: *križati*), s ma a szlovénben közönséges szó a «*na križ raspeti*» valamint *raspelo* (= crux, crucifix), *raspétje* (kreuzigung és crucifix, v. ö. PLETERŠNIK). A hazai szlovénben *raspéti* = «keresztre feszíteni», s ugyanitt *raspétje* a «feszület» neve (v. ö. KÜZMICS, Nouvi zákon, KÜZMICS Mikl. Sz. evang.;

1725. évi Abecz. Szlov. Vadliványe Apostolszko-ban; Zobr. szlov. 6, 38, 95. l. stb.). A kaj-horvátban is *raszpeti*, *raszpetje* a szó (v. ö. Pabulum spirituale, Zágráb 1725. I : 228 : na ieden kris *raszpeti*; Szveti evang. Zágráb 1819. év : 127. l. stb.). A dalmát-horvátban *propeti* váltakozik a *raszpeti*-vel (v. ö. Zárai, RAÑ. és BERNÁT-féle lection.), a hazai kath. bolg.-ban *propna* a kifejezés. A magyarországi horvátban MIKLOSICH szerint *propelo* a «feszület» (Lex. p. és Christ. Term. 39. l.), míg a kath. szerbeknél Szlavóniában *propeće* (uponeće : crucifix, VUK³).

Mindezek a tények azt vallják, hogy a m. *feszület*, keresztre *feszíteni* kifejezésekben nyilvánuló felfogás megvan a róm. kath. szláv népeknél is, s megvan első sorban a hazai és osztrák szlovénben (*raszpelo*, *raszpetje*, és na križ *raszpeti*). Kapcsolatban más keresztény term. technicusokkal állítjuk, hogy a m. *feszület*, keresztre *feszíteni* róm. kath. szlovénből való fordítás.

Gárgyán (v. ö. NySz. : *gárdián*, *garian*, *gárján*, *gvárgyán*), mai nyelvünkön : *gvárdián* ; — lat. *guardianus*, ol. *guardiano*, vel. ol. *guardian* (alakváltozat más jelentéssel : *vardián*, BOERIO), bolognai ol. *guardian*, romagnai ol. *gvargian* (Sitzungsber. LXVII. 656.), régi cseh : *gardián* (GEBAUER, Staroč. slov.), lengy. *wardyan*, szlov. *vardijân* stb. A kifejezés róm. kath. eredetű nyelvünkben (v. ö. apát-nál); közelebbről meghatározva csak annyit mondhatunk, hogy nem velencei olasz. A vel. ol. hatás alatt az Adriamenti horvátban *vardian* a szó (v. ö. ŠURM. Acta croat. 269. lp., 1472. évi adat). A szó *g*-jére v. ö. *Galterus* (a mű 2. része 140. l.), *gy*-re pedig *ostya*, *Mátyás*, *venya* = lat. *venia* stb. (ugyane mű 152. lp., Mátyásnál 195. l.).

Gusalyütő vasárnap, v. ö. A hét és napjai.

Gyehenna (v. ö. NySz.). Legrégibb bibliafordításunkban a Münch.-kód.-ben, továbbá a Jordánszky-k.-ben a szó nem fordul elő; helyette «pokol, pokolnak tüze, pokolnak alhatatlan tüze, örök tűz» (v. ö. Máté V. 22, 29, 30, X. 28, XVIII. 9, XXIII. 15, 33, Márk IX. 42, 44, 46, Luk. XII. 5.) olvasható. Latin emlékeinkben a szó *gehena* (1181-i okl., FEJÉRPATAKY, III. Béla okl. 29. l.), XVII., XVIII. századi magyar emlékeinkben *gyehenna* ; — lat. *gehenna*, gör. γέεννα ; ebből a görög alakból való az óbolg. *heena* (Cod. Mar.), *heona* (VONDR. Altkir. gr. 44. *gy*-vel). A m. *gyehenna* róm. kath. néptől való (v. ö. a *gy*-re e mű I. 2, 45. és *pokol* szónál).

Gyertyaszentelő. A lat. *Purificatio beatæ Mariæ virginis* (ol. *purificazione della Vergine*) magyarul *gyertyaszentelő* (esetleg: *gyertyás*, v. ö. KNAUZ, Kortan 243.) boldogasszony. Ez a kifejezés népies, míg a Szűz Mária tisztulatja (v. ö. KNAUZ, Kortan 243.) a hivatalos latinnak a fordítása. Kérdés, milyen eredetű a *gyertyaszentelő* elnevezés.

Tudvalevő dolog, hogy az olaszban a *gyertyaszentelőt candelora-, candelara-nak* is hívják (v. ö. PAOLI, Lat. Paleogr. III. 279; *Madona de la candelè*; vel. ol. *ceriòla*, BOERIO, piem. ol. *candlèra*), míg a francziában *chandelèur* a név (többes **candelorum*-ból). E két románnyelvi név arra mutat, hogy február 2-át latinúl *festum candelosæ-nak* (v. ö. DU CANGE), illetve *candelarum-nak* neveztek. Egyébként egy a lat. *candela* (wachslicht, kerze; v. ö. vel. ol. *ceriòla: cera: viasz*) szóból alkotott elnevezésre a ném. *Lichtmesse* is utal. Végül a róm. kath. szláv nyelvek közül a hazai és osztrák szlovén, a kaj- és ça-horvát, valamint a németországi szorb febr. 2-át a szláv *sveča, sveca: gyertya* szóból alkotott névvel jelölik [v. ö. kaj-horv. *svěćnica, svěčna* B. D. Maria, ça-horv. *sviećnica* (zárai kalendáriumokban található), hazai szlov. *svěćnica*, osztr. szlov. *svećnica, sviećnica*, v. ö. még lajbachi Letopis 1887: 224, szorb *sveckovnica, sveckovna Maria*, LINDE].

A többi róm. kath. szláv népnél ezek az elnevezések: cseh *hromnice*, tót *hromnice*, lengy. *gromnica*, szerb *svitlo (svietlo) Marinja* (az újabb kalendáriumokban a gör. kel. szerb *sretenije* is olvasható), bolg. *učistenije B. D. M.*

A gör. kel. szláv nyelvekben a név *srētenije gospodne* (v. ö. óbolg. *srētenie gospoda našego*, Assem. 159, 179; or. *srētenij gospodne*, szerb *sretenije*, középbolg. *srētenije g. n.*, SREZNEVSKIJ, Kalendarь).

A m. *gyertyaszentelő* róm. kath. szlávból, még pedig szlovén-kajhorvátból való fordítás. E szláv nyelvekben pedig német, a hol viszont olasz-latin eredetű a kifejezés.

Hála (és *hálát adni*). Nincs szláv nyelv, a melyben a m. *hála* szónak megfelelő hangalakú és jelentésű szó elő ne fordulna (v. ö. l. *chwata*, cseh-t. *chvála*, szlov. *hvála*, horv. szerb *hvála*, *хвала*, változata: *fála, vala* VUK³, bolg. *хвала*, változata: *fabù'*, kisor., or. *хвалá* stb.). Nehezebb azonban arra a kérdésre meg-

felelni, vajjon gör. kel., vagy pedig róm. kath. szláv eredetű terminus technicus-e a *hála* s vele együtt a *hálát adni*. A következő adatok figyelembe vételével azonban megközelíthetjük a szó eredete helyes megfejtését:

a) Valahányszor a mi legrégebb bibliafordításunkban *halat* vagy *halalatos aduan* (*adoc, ada, tón, tót*, v. ö. Münch.-k.: Máté XV. 36, XXVI. 27, Márk VIII. 6, XIV. 23, Luk. XVII. 16, XVIII. 11, XXII. 17, 19, Ján. VI. 11, 23, XI. 41.) fordul elő, az óbolgár evangéliumokban (Zogr., Mar., Assem., Sav. kn.) kivétel nélkül *chvala vьzdati* (= $\chi\kappa\alpha\lambda\alpha\ \kappa\upsilon\zeta\delta\alpha\tau\eta$) fordul elő, ez pedig «hálát össze- vagy feladni» jelentésű. Ez a kifejezés a legrégebb görög kel. különböző szláv fordításokban. Nem ismeretlen a «chvalu vьzdati» róm. katk. népeknél se. A tótban, kizárólag egyházi nyelvben, előfordul a «*chválu vьzdavat*»; előfordul itt-ott a csehben is (v. ö. VONDRÁK, Sitzungsber. CXXIX. 10: 18, 35: *chválu vьzdáti*, VÁCLAV-féle fordítás, Máté XXVI. 27: bohu *chvalu vzdal ge*); nem ismeretlen a horvátban (*hvalu uzdati*), valamint a kath. szerbben sem (v. ö. horv. akad. szót.: *hválu uzdavati*: *g o t o v o s a m o B o g u*). Általában itt is csakis egyházi kifejezés. — A m. *hálát adni* azonban csupán egy szláv «*chválu* vagy *hválu dati*» (és nem *vьzdati*) kifejezésnek felel meg. Ilyen kifejezés a róm. kath. népek közül a kajhorvátban és a szlovénben fordul elő (v. ö. *hválo ti dajem*, Zobr. szlov. 48, Abecz. Szlov. 1725-ből; KŪZMICS Miklous: Ev. 157; CAF irataiban, ŠTREKELJ 12. l., Pesmi krajn. naroda III. 113. kaj-horv. *dálo je hvalu Bogu*, Szveti evang. 32. l.; JAGIĆ Zur Entst. II. 67. szerint egyházi szláv nyelvemlékekben is előfordul $\chi\kappa\alpha\lambda\upsilon\ \delta\alpha\tau\eta$, VUK bibliafordításában is: *hválu davši*. Mindkettő újabb eredetű).

b) A szláv szavakban *chv-*, *hv-* a szókezdet, míg a magyarban *h.* ÁSBÓTH a *v* eltünésére felhossa (NyKözl. XVIII: 369.) az óbolg. *svęťъ* > m. *szent*, óbolg. *svobodъ* > m. *szabad*, óbolg. *chvrastъ* > m. *haraszt* szavakat. E példák közül a *haraszt*: *chvrastъ* nem ide való, mert vannak szláv nyelvek, a hol *v*-nélküli alakok is vannak (v. ö. horv. *hrast*, szlov. *hrastje*, cs. *chrast*, v. ö. GEBAUER, Hist. ml. I. 439, lengy. *chróst*), s a m. ezekből könnyebben megmagyarázható, mint a *v*-vel bírókból (v. ö. óbolg. *chvrastъ*, mai bolg. *fráste*, CANKOFF, or. *хворостъ*). A *svęťъ*: *szent*, *svobodъ*: *szabad* példák se magyarázzák meg a *chvála*, *hvála*: *hála*-beli *v-t*, mert a jelen eset-

ben *chv*, *hv* a fontos. A szókezdő *chv*, *hv* a bolgárban, szerbben és horvátban *f*-fé lett; itt ma a népnél az óbolg. *chvala* a következőkép hangzik: bolg. *falb'* (v. ö. még *falbù'*, *fàlè*, *fàstam*, *fraste*: *chvalba*, *chvale*, *chvastam*, *chvraste* helyett), szerb-horv. *fala* (és *vala*, VUK³; Rad CXXIV. 124; más szókezdő *h* elesésre v. ö. *rana*: *hrana* helyett, *risovul*: *hrisovul* helyett stb.). Ilyen *hv* > *f* hangmegfelelés az olaszföldi szlovént leszámítva (FLORINSKIJ, Lekt. I. 429.) a hazai és az osztrák szlovénben nem fordul elő. A szókezdő *h* utáni *v* kiesésére nem tudok példát a szlovénből (v. ö. *hója* erdő Kolozsivárt = szlov. *hoja*, cs. *chvoje*, szerb-horv. *hvòja*, or. *chvoja*, a bolgárban ismeretlen szó), van azonban szókezdő *g* utáni *v*-kiesésre egy biztos, kétségtelen példánk. ANONYMUS krónikájában (43. §.) «*petur goz*»-járól, KÉZAINÁL pedig «*gozd*, *Patur gozdia*»-ról (ENDLICHER 118. l.) van szó, a min azt az erdőt (*silva*) kell értenünk, a mely Horvátországot a Kulpa és Száva folyam vidékétől az ú. n. Szlavóniától elválasztá (v. ö. HFK. 440.). A szláv nyelvek közül csakis a szlovénben fordul elő a *v* nélküli *gozd* alak (az adatok ezek: *gozd*: wald, hochwald, forst, PLETERSNIK, görzi szlov. *γòjst*, gen. *γòjzda*, Sitzungsber. CXIII. 388, v *gofdeh*, TRUBERNÉL, lajbachi Letopis 1891: 140, olaszföldi szlov. *gost*, DOBR. Slavin 121, *gozdie* Letopis 1891: 128. l.), ellenben *gvozd* van a szerbben (DANIČIÓ, Rječn. egyszer, Dečani monostor alapítólevelében 1333. Mikl. Mon. ser. 95. lp.; ma is *gvozd*: aus der erde hervorragender stein, VUK³), *hvozd* a csehben (waldgebirge), *gwozd* az ó-lengyelben (v. ö. GEBAUER, Staroč. slov.). A magy. *Gozd* a legkétségtelenebb szlovén átvételek közé tartozik.

Az egész fejtegetés célja valószínűvé tenni, hogy a *hála* és *hálát adni* róm. kath., még pedig szlovén átvétel nyelvünkben.

Hamvazó szerda. Nyelvtörténeti adatainkból az derül ki, hogy régebben *böjtfőszerda* (v. ö. Döbr.-k., Nyelveml. XII. 150.), *böjtfogadó szerda* (v. ö. NySz. és KNAUZ, Kortan 154.) volt a lat. *dies cinerum* (esetleg *carnis privium*, v. ö. PAOLI, Lat. Paleogr. III. 280: *carnis privium*: Aschentag oder erster Sonntag in den Fasten, giorno delle cenere o prima domenica di quaresima); a *hamvas szerda*, *hamvazó szerda* (v. ö. NySz. és KNAUZ, Kortan 154.) újabb keletű kifejezésnek látszik. *Hamvazó szerda* a gör. kel. egyházban nincs; a mennyiben tehát fordítás a *hamvas* v. *hamvazó* kifejezés, úgy ez csak a róm. kath. népek elnevezéseivel egyezhetik. A lat.

dies cinerum, ol. (il dì, mercoldì delle) *ceneri* alapján «hamu»-t jelentő szláv *popelъ*, *popelъ* szóval jelelik e napot a szlávok közül a következők: Lengy. *popielec* (népies: *stepna środa*, *wstepna środa* = belépő szerda, KALINA, Lud, I. 46.), cs. *popelec* (*popelčnì středa*), t. *popelec*, *popelna středa* (népies kifejezés: *škaredá středa*), szlov. *pepelnica* (TRUBERNÉL már előfordul, KRES, II. 644.), hazai szlov. *pepeonicza* (Zobr. szlov. 97.), kaj-horv. *pepelnica*, *pepelna sreda* (PETRETIČSNÉL, v. ö. lajbachi Letop. 1887: 221.), hazai és horvátországi ça-horv.: *pepelnica*, *srida pepelna*. Dalmáciában azonban *čista srjeda*, *srijeda* a név, ugyanígy a kath. szerbben (*čista srida*; az újabb naptárakban: *pepelnica*, VUKNÁL *pepeljava srijeda*) és a kath. bolgárban (*čista sreda*, DOBROSLAV, Balg. Kalend. 1882.). A m. *hamvas*, *hamvazó* szerda latinból való fordítás.

A hét és napjai.*) MIKLOSICH nyomán ÁSBÓTH kifejtette (NYK. XVIII. 386, Arch. IX. 697.), hogy a m. szerda, csütörtök, péntek, szombat szláv nyelvi átvételek, a hétfő, kedd pedig ugyanonnan való fordítások. A szláv számlálás szerint ugyanis csütörtök (v. ö. óbolg. *četvrtъкъ* < *četyre*: négy, *četvrtъ*, *četvrtъj*: negyedik) a negyedik, péntek pedig (v. ö. óbolg. *petъкъ* < *petъ*: öt, *petъ*, *petъj*: ötödik) az ötödik napja a hétnek; ugyanezen felfogás szerint az óbolg. *vъtorъnikъ* (óbolg. *vъtoryj*: második) a kettődik (= magy. *kedd*), második nap. E számításban a hét hétfővel kezdődik s vasárnappal végződik. Ez a felfogás különbözik a Kr. u. II—III. századi latintól, a mely szerint a hét szombattal (dies Saturni) kezdődött, különbözik a IV. század óta kimutatható felfogástól, a mely szerint a hétnek vasárnap az első napja. Ez a vasárnappal való kezdés van a róm. kath. egyházban (v. ö. hétfő = *feria secunda*), a gör. kel. kereszténységénél (v. ö. hétfő = *δευτέρα τοῦ σαββάτου*), ez a számlálás van keleten a keresztény syreknél, abessíniaiaknál, ez van az arabban, az újperzsában (v. ö. KLUGE, Zeitschrift für d. Wortforschung I. 162, 163.). A kérdés tehát az, milyen eredetű a szlávban a hétnek hétfővel való kezdése. Ha eredeti ez a számlálómód, mikép lehetséges, hogy az óbolg. *srěda* (= m. szerda) a hét közepét jelenti (v. ö. óbolg. *srěda*: *medium*, közép, v. ö. Zogr. Márk II. 3,

*) Felolvastatott a M. T. Akadémia I. osztálya 1904. nov. 21-iki ülésében.

XI. 36, XIV. 60, Luk. IV. 30, 35, VI. 8, VIII. 7. stb.), holott a hétfővel való számlálásnál a hét közepe csütörtökre esik. Ezt az ellenmondást JAGÓ úgy magyarázza (v. ö. Arch. XXIII. 537.), hogy itt tulajdonképp a hétfő-péntek közti idő közepéről van szó, s így magyarázva a *srěda* eredeti szláv felfogáson alapul. E tanításra két dolgot jegyzek meg: a) Az egység nem öt, hanem hét nap, más szóval lelkünkben az egység nem öt, hanem hét nap; más népek is nevezték a szerdai napot *középső*-nek (v. ö. alább); b) A szláv számlálás szerint *szerda* a harmadik nap; egyházi emlékekben ugyanis «szerda» jelentésben *tretijnik* (v. ö. óbolg. *tretij*: harmadik) is előkerül. Azt, hogy a szláv *srěda* ellenkezik a szláv hét napjainak neveinél tapasztalható számlálással, MIKLOSICH a legerősebb érvnek tartotta annak a bizonyításánál, hogy a szlávokat, még pedig a pannoniai szlovéneket a németek ismertették meg a héttel és a hét napjainak neveivel (v. ö. Christl. Term. 19. l.).

JAGÓ magyarázatát a szláv *srěda*-t illetőleg nem tartom helyesnek; MIKLOSICH a szláv *srěda* = ném. *Mittwoch* alapján a legfényesebben látja bebizonyítva, hogy a pannoniai szlovéneket (ezektől terjedtek el aztán a többi szlávokhoz a hét napjainak nevei) a németek ismertették meg a hét napjainak neveivel. Ezt a tanítást se fogadom el; szerintem ugyanis a pannoniai szlovéneket a németek, jelen esetben a bajor-osztrák németek nem ismertethették meg a héttel s napjai neveivel a következő okok alapján:

a) A «dies Mercurii»-t nem csupán a németek és a szlávok hívják a hét *közepének* (*Mittwoch*: *srěda*). MEYER-LÜBKE «Die Namen der Wochentage im Romanischen» (v. ö. KLUGE, Zeitschrift für d. Wortf. I. 192. l.) című cikkében ezt írja: «Eine erste Abweichung von dem obigen Schema zeigt Toskana mit *mezzedima* [v. ö. *mezedima*, PAOLI, Lat. paleogr. III₂: 277; *mezzédima*, GRÖBER, Grundr. I. 514, 527.] neben *mercoledì*, entstanden aus *media hebdomas*, heute nur noch einzelnen Mundarten angehörig, früher auch der Schriftsprache nicht fremd. Dieselbe Bildung kennt der seit zwei oder drei Jahren erloschene Dialekt der Insel Veglia im adriatischen Meere mit *missédma*, das Obwaldische und Engadinische mit *meziamna*, *mezemna*, *mezeivna* (v. ö. obwaldi: *meziáma*, *mazámq*, *mežémda*, *mezémde*, *miádzefna*, GRÖBER, I. 465.). Aber Tirol, Friaul, Istrien, Venezien wissen nichts davon,

so dass also jeder geographische Zusammenhang fehlt. In Graubünden kann natürlich ein Germanismus vorliegen». Ez idézetből kiviláglik, hogy egy-egy latin népnél, a hol az egyházi számlálásban a szerda = feria quarta volt (hétfő = feria secunda, kedd = feria tertia stb., v. ö. ma a portugál neveket: hétfő = segunda feira, kedd = terça, szerda = quarta, csütörtök = quinta, péntek = sexta), önállóan kifejlődhetett a «media hebdomas» név. Ez az elnevezés az észak-olasz latinságban is előfordul. MIKLOSICH legfontosabb érve tehát elesik.

b) Az osztrák-bajor németek azonban azért sem ismertethették meg a pannóniai szlovéneket a héttel és napjaival, mert a németeknél a «dies Jovis» az ötödik nap, míg a szlávoknál csütörtök a negyedik napot jelenti. Az osztrák-bajorban ugyanis a «Donnerstag» mellett *Pfinztag* a népies név. Így van ez Karintiában (v. ö. LEXER, Kärn. Wb.: «*pfinz'nták, pfinztig, pfinzti'*: Donnerstag, eigentlich der fünfte Tag, feria quinta oder noch bei den Neugriechen ἡ πέμπτη. Den Slaven gilt der Freitag als der fünfte Tag, da sie vom Montag zu zählen anfangen»), Austriában, Stájerországban (v. ö. MEGISER: *pfinstag* = zhetertek), Bajorországban (*pfinztag* = Donnerstag, SCHMELLER, BWb. I. 437.), s itt-ott a mi dunántúli németjeinknél (v. ö. KNAUZ, Kortan és Csánki, III. 680, a hol az olvasható, hogy Mosonmegyében fekvő *Pfingsmark, Fynczthagmark, Fynczemark, Fyczthagmarck* pusztá *Chwthurtuk hel* néven is előfordul). Ez az osztrák-bajor *Pfinz-tag* a görög πέμπτη átnevezése (v. ö. keresztény gör.: πέμπτη τοῦ σαββάτου, ἡμέρα πέμπτη, mai újgör. ἡ πέμπτη, πέφτη = csütörtök, KLUGE, Zeitschrift f. d. Wortf. I. 168, PAUL, Grundriss I. 319.). Az osztrák-baj. *Pfinztag* (v. ö. ugyanitt kedd = *Erch-, Irch-, Er-tag*), a mely ötödiket jelent, kizárja azt, hogy a németek ismertették volna meg a pannóniai szlovénekekkel a hetet, mert a szlávoknál csütörtök a negyedik nap.

c) A felnémetek ellen azonban a legékeesebben a róm. kath. szláv népek *szombat* elnevezése szól. A róm. kath. szlávoknál a *szombat*-nak következő nevei vannak: szorb *sobota*, lengy. *sobota*, cseh *sobota*, tót *sobota*, szlovén *sobota*; a horvát terület két részre oszlik: a kaj-területen *sobota* a szó, az Adria-menti horvátság északi részén *sobota* (v. ö. Arbei adat, fumei adat Rad CXVIII. 15, CXXIV. 113, 124; a hazai sopronmegyei horvátok is *sobota*-t mon-

danak), a déli részekben *subota*-t mondanak (v. ö. Zárαι lection.: *subota* és *sobota*, Rad CXXXVI. 186.). Az óbolgár emlékek közül a horvát ember írta Codex Marianusban *sobota* a szó; a Psalterium Sinaiticumban is, melynek egyes részei la t i nből vannak fordítva, itt-ott található a *sobota* szó (v. ö. Psalt. Sin. XLVII. 1, LXXX. 1, XCII. 1, XCIII. 1. zsolt.). Mindezekből már most következik, hogy a *szombat*-nak róm. kath. szláv neve *sobota*, s ennek az alaknak semmi köze az óbolg. *sqbota*: gör. kel. szláv *subota*-hoz, ófelném. *sambažtac*-hoz (v. ö. KLUGE, EtymWb., Arch. XV. 491, PAUL, Grundr. I. 319.). A róm. kath. szláv népeknél soha sem volt a *szombat*-ra *m*-es alak, állandóan *sobota*, tehát *o*-val volt itt a szó, ez pedig latin-olasz kölcsönvétel a *sabbatum*-, *sabbato*-, *sabato*-ból (a *m. szombat* eredetéről lásd lejjebb).

E három pontban felsorolt bizonyítékokkal megdőlt MIKLOSICH tanítása, megdőlt azonban azoknak is az állítása, a kik szerint a szlávoknál a hét napjainak egységes alapra visszavezethető elnevezései volnának. A *sabbatum*-ot megjelölő róm. kath. szláv *sobota* latin-olasz eredetű, míg a gör. kel. szláv *sqbota*, *subota*, *m. szombat*, oláh *сѣмбѣтъ*, ó-felném. *sambažtac*, szóval az *m*-es alakok egy felvett gör. *σαββατον (Byzant. Zeitschr. IX. 409; az *m*-re v. ö.: ujjperzsa: *šamba*, továbbá tör. *çar šamba* = szerda, *peršembe* = csütörtök, ker. abessin. *sambata* KLUGE, EtymWb. és Zeitschrift f. d. Wortf. I. 163.) útján görög eredetűek. A *szerdá*-nak «hét közepe» elnevezése is lehet északolasz-latin a «*media hebdomas*», «*mezedima*» alapján.

A *szombat* nevének szláv *sobota* és *sobota* alakjai a mellett szólnak, hogy a szláv napok neveinél latin és görög befolyás van. Ezzel azonban még nem tudunk arra a kérdésre megfelelni, minő eredetű a szláv *hétfővel* való számlálás-kezdés. Erre a kérdésre csak úgy fogunk tudni felelni, ha előbb megvizsgáljuk, milyen kifejezések voltak CYRILL és METHOD nyelvében a hét napjainak elnevezésére.

Tudvalevő dolog, hogy CYRILL és METHOD hazánkba hozott néhány macedón-bolgár nyelvjárásra lefordított testamentomi és zsoltári részletet. E szövegekben itt-ott előfordulnak a hét napjai is. Feltehető már most, hogy a testvérpár Konstantinápolyban a hét neveinek egy részét a görögből lefordította, más részét pedig görög formában átveve fordítatlan hagyta. Kérdés már most, mi a

olvassuk: СЛОВО КЪ СВАТЫН ПАТЪКЪ = Slovo vъ svetij petъkъ (v. ö. még itt a 330. lapon: ПО ПАТЪЦЪКЪ).

Ez adatokból kétségtelenül kiderül, hogy CYRILL és METHOD nyelvében a péntek-nek *paraskevъgi* (ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΓΗ) volt a neve, a melyet a későbbi petъkъ (ПАТЪКЪКЪ) lassan-lassan kiszorít (v. ö. JAG. Zur Entst. II. 70, Arch. XV. 352, Starine XXIX. 179; Szent Paraskeve-nek (szlávul Parasceva is) Sveta Petka-ra való fordítására v. ö. JIREČEK, Chr. El. Sitzungsber. CXXXVI. és Die Rom. I. 56, továbbá КАЛУЖНИАКИ, Zur älteren Paraskeva-Litteratur, Sitzungsber. CXLI.). E magyarázat szerint az óbolgár evangéliumok szövegében előforduló *paraskevъgi* (v. ö. a már idézett helyeken kívül Máté XXVII. 62, Márk XV. 42, Luk. XXIII. 54, János XIX. 42.) régibb, mint az óbolgár evangéliumi lectiók fejezetcímében előforduló petъkъ (ПАТЪКЪКЪ) kifejezés (v. ö. Assem.: 7, 12, 17, 22, 29, 36, 38, 108, 121. l.; Sav. kn.: 4. b., 77. a., 96. a., b., 99. a., 110. b.).

S ha kutatjuk, minő eredetű ez az óbolgár *paraskevъgi*, azt fogjuk látni, hogy görög. Az újjörögben a péntek-et ma is παρασκευή-nek hívják (v. ö. KLUGE, Zeitschrift für d. Wortf. I. 167. és Kirchen-lex.: «In der ältesten christlichen Zeit war auch im Abendlande *parasceve* als Name für den Freitag überhaupt bekannt»), míg a nagypéntek-et ἡ μεγάλη παρασκευή-nek (= óbolg. *velikaja paraskevъgi*). A latin egyházban *parasceve* = nagypéntek, *feria sexta* pedig = péntek.

c) *Szombat*. Az óbolgár nyelvemlékekben rendkívül gyakran fordul elő a *szombat*-nak megfelelő óbolgár szó (v. ö. az evangéliumokra a JAGIĆ-féle indexet a Cod. Mar.-ban; továbbá Euch. Sin. 29. l.; Cod. Supr.: 94, 95, 108, 209, 295, 331, 334. l., Psalt. Sin. XXIII. 1, XXXVII. 1, CXI. 1.). S a mint már fentebb írtam, hangalakja *szabota* (СЪБОТА). Ebből a *szabota*-ból való a mai gör. kel. szláv *subota* alak (v. ö. or., kisor. *subota*, szerb *subota*, bolg. *събота*, *съмбота*, Per. Spis. 1882. évi foly. kn. 3: 143. és XV: 403.). A róm. kath. szláv népeknél *sobota* a szó, a mely néhány adatban belekerült a Codex Marianusba és a Psalt. Sin.-ba s a mely olasz-latin *sabbato-sabbatum*-ból való. A róm. kath. szláv népeknél ki z á r ó l a g *sobota* volt a *szombat* neve.

CYRILL és METHOD nyelvében tehát a pannóniai és moráviai szlávok *sobota* nevétől elütő kifejezés volt; ez az óbolg. *szabota* gö-

rög közvetítéssel átkerült keleti kölcsönzés, a melyre összevetendő az abessyniai ker. *sambata*, újperzsa *šamba* (v. ö. KLUGE, Zeitschrift für d. Wortf. I. 163. és EtymWb.⁶; WESTBERG, Ibrahim-Ibn-Jakub 134. lapján Kijev *Sambation* nevét vulg. lat. **sambatun* = sabbaszóval hozza össze; ilyen vulg. latin alak azonban nincs).

d) *Hét*. Az óbolg. *šabota* «szombat» nevével kapcsolatban meg kell említenem, hogy az óbolg. evangéliumokban a hetet *šabota*-nak hívják (v. ö. Márk XVI. 2, 9, Luk. IV. 16, XVIII. 12, Ján. XIX. 31, XX. 1, 19.). A gör. ἑβδομάς-nak (fordítás a zsidó *šābua'*-ból, v. ö. KLUGE, Zeitschrift f. d. Wortf. I. 165.) megfelelő *sedmica* (óbolg. *sedmъ*: hét) a gör. kel. egyházi nyelvben nem ismeretlen, az óbolgárban azonban nem fordul elő. A gör. kel. egyház a «hetet» *недѣля* (= *nedělja*)-nak és *седмица* (= *sedmica*)-nak nevezi (v. ö. or., bolg., szerb). A róm. kath. szlávtság a *hét-re* a következő neveket használja: Szorb *tydžeń, tyžeń*, lengy. *tydzien*, t. *týdeń* és *týždeń*, cseh *týden*, szlovén *tjedan* (MEGISER), *teiden* (SOMMARIPA), *keden, leden* (hazai szlovén, v. ö. Zobr. szlov. 40, 83, 115, 118.), kaj-horv. *tjeden* (HABDELICH), *tyeden* (BJELLOST.), *tijeden*, ča-horv. *taydan* (VERANCICS), *tjedan* (VOLTIGGI), róm. kath. szerb *tiedan* (THADDIANOVICH, ŠURM. Acta croat. 124.). Ma a róm. kath. szerbeknél és a horvátoknál *nedjelja, nedilja* járatos, a mi görög keleti eredetű.

A róm. kath. szláv alapalak **тъ-гъ-днь-днъ*-jéről (= *dieser tag, ugyanaz a nap, visszatérő nap*) lásd Archiv XXIV. 248. lapján JAGIĆ jegyzetét és itt a 265. lapon.

Ezek után arra a kérdésre, milyen nevek voltak a hét napjainak megjelölésére CYRILL és METHOD nyelvében akkor, mikor még Pannoniában és Moráviában meg nem fordultak, úgy felelhetünk, hogy nyelvükben a görög terminológia kifejezései érvényesültek. A keresztény görög kifejezések pedig a következők: *Vasárnap* = *πρώτη σαββάτου, ἡ μία τῶν σαββάτων, κυριακή, κυριακή ἡμέρα*, mai újgör. *κυριακή* | *Hétfő* = *δευτέρα σαββάτου* | *Kedd* = *τρίτη σαββάτου* | *Szerda* = *τετάρτη σαββάτου, τετράς* | *Csütörtök* = *πέμπτη τοῦ σαββάτου, ἡμέρα πέμπτη*, mai újgör. *πέμπτη, πέφτη* | *Péntek* = *προσάββατον* (v. ö. Márk ev. XV. 42, XCII. zsolt. 1. vers), *παρασκευή*, mai újgör. *παρασκευή* | *Szombat* = *σαββάτον, σάββατον, σαββάτων* | *Hét* = *ἑβδομάς* (v. ö. KLUGE, Zeitschrift f. d. Wortf. I. 150–193.). A gör. kifejezések közül CYRILL és METHOD, a mit lehe-

tett, lefordított (v. ö. τετάρτη, τετράς: szerda nála четврѣтъкъ), a mit pedig nem lehetett, fordítatlan hagyott (v. ö. παρασκευή = péntek, nála παρασκευή). Az óbolgár szövegekben előfordulnak még a következő napok:

a) *Hétfő*: Psalt. Sin. XLVII. 1: **псалмъ ꙗ҃кѣи сннѡкъ корѡкъ ко кѣторѣхъ сокоуѣ** (= vo vѣtoraa sobotě) = gör. φάλμος φδής τοῖς ἰοίοις Κορὲ δευτέρα σαββάτου. A gör. δευτέρα σαββάτου, óbolg. vѣtoraja (értsd: сѣкѡта) «hétfő»-t jelent.

b) *Vasárnap*. Az óbolgár evangéliumokban (v. ö. Máté XXVIII. 1, Márk XVI. 2, Luk. XXIV. 3, Ján. XX. 1, 19.) és zsoltárokban (v. ö. Psalt. Sin. XXIII. 1.) a gör. πρώτη σαββάτου, ἡ μία τῶν σαββάτων-ra, tehát *vasárnap*-ra a következő nevek vannak: *прѣвъ, edinъ, jedinъ* (t. i. днь), *prѣvaja, edinjaja, jedinjaja* (t. i. *sabota*). V. ö. még Döbr.-k. XXXVIII. 1. és LII. 1; a bolgárban azonban nincs megfelelés.

Jóllehet a *hétfő* és *vasárnap* itt közlött óbolg. nevei görögből való fordítások, még se tulajdonítok e két napnak semmiféle bizonyító erőt, mivel itt még a legújabb szláv és magyar fordításokban se találjuk a *hétfő* vagy *vasárnap* neveket (pl. a magyarban az illető helyeken: *ynnepnec elő-, else* napja olvasható stb.). Ha azonban ezek nem is bizonyító adatok, még mindig megmarad, hogy CYRILL és METHOD a pénteket először *paraskevġi*-nek, a szerdát meg *četvrġtk*-nak, tehát negyedik napnak hívta. Ezekből pedig kétségtelenül következik, hogy CYRILL és METHOD a görög terminológia alapján állott, ez a terminológia bizonyos kifejezésekben különbözött a róm. kath. szláv keresztény terminológiának a hét napjai megjelölésére szolgáló neveitől, s végül ebben a CYRILL-METHOD-féle görög eredetű terminológiában vasárnappal kezdődött a hét napjainak a számlálása.

Többször hangsúlyoztam, hogy a szlávág keresztény terminológiája nem egységes eredetű. Volt egy CYRILL és METHOD előtti latin ritusú szláv keresztény terminológia, a melyben a hét napjainak nevei különböztek a CYRILL és METHOD-féle emlékek első szerkesztésű kifejezéseitől (v. ö. a róm. kath. szláv *sobota* = gör. kel. szláv *sabota, subota*, róm. kath. szláv **тъ-ѣ-днь*: *tyden*: hét = gör. kel. szláv: *sabota, nedělja, sedmica*). Ebben a róm. kath. szláv keresztény terminológiában a *péntek*-nek nem *paraskevġi*, hanem *petġk* volt a neve. Ezt az állítást a következővel lehet bizonyítani:

Az egyházi hivatalos számítás ellenére is (itt először csak *feria quarta* = szerda, *feria sexta* = péntek voltak külön megjelölve, mert böjtnapok voltak; a *feria secunda*, *tertia*, *quinta* kifejezések a meglevő *feria quarta* és *sexta* analógiájára alakultak) kifejlődött tehát a népnél egy népies számlálás, mely szerint *hétfő* a hét első napja (*prindi*, *prvi dan*). Ilyen népies számlálás azonban csakis a róm. kath. népeknél, még pedig a friauli ladinoknál és az Adria-menti horvátoknál mutatható ki.

Az a nézetem már most, hogy a mint a róm. kath. szlávosság *sobota* (szombat) szava az olasz *sabbato*-ból ered, vagy a mint a szláv *srěda* a lat. *media hebdomas* (ol. *mezzedima* stb.) fordítása, ép úgy olaszföldi eredetű a hét napjainak hétfővel való számláláskézdése. Legelőször ez is az olaszföldi románsággal (olasz és rätóromán) érintkező szlávosság (horvát és szlovén) nyelvekben lép fel, s ezektől hullámszerű mozgásban terjed a többi szlávokhoz: cseh-tótokhoz, lengyelekhez, szorbokhoz. E róm. kath. szlávosság nyelvében *kedd* a második, *csütörtök* a negyedik, *péntek* pedig az ötödik nap. E hullámszerű elterjedés mellett tanúskodik a *kedd* szláv elnevezése is. A görög keleti szlávban *вѣторникъ* az alapalak, míg a római katolikus szlávban **вѣторѣкъ* (lásd részletesebben *kedd*-nél). Mikor CYRILL és METHOD hazánkba jön, itt a hét napjaira megtalálja a megfelelő kifejezéseket; ezekből kölcsönöz, a mint azt az a körülmény bizonyítja, hogy a CYRILL és METHOD-féle nyelvben a *szerdá*-t hívták *четврѣтъкъ*-nak, tehát negyedik napnak. A CYRILL és METHOD-féle gör. kel. szláv terminológia a hét napjainak elnevezésére vonatkozó részében az eredeti gör. kel. szláv kifejezések mellett (v. ö. *subota* : *sabota*) vannak róm. kath. szláv (pannoniai és moráviai) kölcsönzések; a róm. kath. szlávban azonban csak újabb időben van CYRILL és METHOD-féle átvétel.

Ezek után már most nem marad más hátra, mint a hét napjai magyar elnevezéseinek a tárgyalása. Lássuk őket egyenként:

a) *Hétfő*. ÁSBÓTH azt mondja, hogy e szavunk «szláv fel fogást» tükröztet vissza (NyK. XVIII. 386, Arch. IX. 697.). Ez állítás csak annyiban helyes, a mennyiben a szlávosságban a hét hétfővel kezdődik, a mi a *kedd*, *csütörtök* és *péntek* nevekből következik. A szlávosság a *hétfő*-t nem hívja a hét fejének, hanem hívja «vasárnap utáni» napnak. Az óbolg. emlékek legrégibb re-

dactiójában a hétfő talán *вѣторъ*-ból alkotott *вѣторaja* (t. i. *szbota*), *вѣторыj* (t. i. *дѣнь*) lehetett, a mi a görög *δευτέρα* fordítása. E kifejezést igen korán kiszoríthatta a *ponedělnikъ* (v. ö. Assem. 2, 9, 15, 19, 32, 37. stb., Sav. kn. 64. a., 110. b. stb., Cod. Supr. 253, 372.), a mely ma is a gör. kel. szlávtság hétfőt jelentő szava (or. *ponedělnikъ*, bolg. *ponedelnik*, szerb *ponedjeljnik*). A róm. kath. szlávban az alapalak **ponedělkъ* vagy **ponedělj* (v. ö. cs. *pondélek*, *pondéli*, lengy. *poniedziatek*, t. *pondelok*, szorb *póndzela*, hazai és osztr. szlov. *pondelek*, kaj-horv. *pondeljek*, *pondelek*, *pondeljak*, ça-horv. *ponedeljak*, *pondiljak*, hazai horv. *poneděljak*, *pondiljak*, u *ponedi* MIKL. Christ. Term. 20; kath. szerb: *ponediljak*). Akár a róm. kath. szláv, akár pedig a görög kel. szláv alakot tekintsük, mindakettő *v a s á r n a p u t á n i* napot jelent. Mivel azonban találtunk róm. kath. szláv nyelvet, a hol a hétfőt első napnak (*prvi dan* v. ö. feljebb) hívják, a mit viszont olaszföldi eredetűnek tartunk (v. ö. friauli *prindi*: prima dies) s mivel ez alapon aztán a szlávban *kedd* a *m á s o d i k*, *csütörtök* a *n e g y e d i k* nap lett, a magyar hétfő elnevezés önálló magyar elnevezés ugyan, az elnevezésben rejlő felfogás azonban szláv, még pedig róm. kath. szláv felfogás.

b) *Kedd*. A szlávtság a *kedd*-et a következőkép hívja: 1. Gör. kel. szláv: Óbolg. *вѣторѣникъ* (v. ö. Assem. 3, 10, 16, 20, 27, 33, 38. l., stb., Sav. kn. 66. b., Cod. Supr. 272, 285.), mai bolg. *ftórnik* (CANKOFF 214.), *vtornik*, or. *vtornikъ*, szerb *utornik*; 2. Róm. kath. szláv: Lengy. *wtorek*, szorb *vutora*, cs. *üterj*, *üterek*, t. *utorok*, szlov. *vtórek*, *torek*, *torik*, hazai szlov. *tork*, kaj-horv. *tork*, ça-horv. *torak*, *utorak*, Sopron-m. horv. *utorak*, szerb *utorak*. Akár a róm. kath., akár pedig a gör. kel. szláv alakot nézzük, a szláv nyelvek *kedd*-et jelentő *вѣторѣникъ*, **вѣторѣкъ*, **вѣторыj* szava a szláv *вѣторъ* «secundus»-t jelentő névből való (v. ö. cs. *üterj*: der zweite, lengy. *wtóry*: der zweyte, szorb *tori* LINDE, szlov. *vtori* szórványosan előforduló szó, ça-horv. *vtorak*: secundus, Rad CXXIV. 115, szerb *utori*, *utoran*, bolg. *ftóri*, *vtori*: secundus, or. *vtoryj*: secundus, óbolg. *вѣторыj* Máté XXII. 26, 39, Euch. Sin. 120, 160, 166.). A magy. *kedd* (= kettedik; nyelvjárásaink közt előfordul *ketöd* alakban is, v. ö. MTsz. és SIM. M. Ny. II. 188.) szóról szóra való fordítás a szlávból. Közelebbről meg nem határozható, hogy mely szláv nyelvből, mivel majdnem minden szláv nyelvben megvan a «második»-at jelentő szláv *вѣторъ*. Mindazonáltal azt hiszem, hogy

a mi kifejezésünk róm. kath. szláv (szlovén)-ból való fordítás. E mellett csak egy, szerintem eléggé fontos érvet tudok felhozni, s ez az, hogy a magyarban, mint általában a róm. katolikusoknál *péntek* a szerencsétlen nap, a gör. keletieknél a *kedd* is (v. ö. KLUGE, Zeitschrift für d. Wortf. I. 173.).

c) *Szerda*. Részletesen bizonyítottam, hogy CYRILL és METHOD nyelvében a *szerdá*-t *četvrtьtkъ*-nak hívták, a mi görögből való fordítás. Később e *četvrtьtkъ*-ot a latin-olaszból fordított (v. ö. *media hebdomas*, ol. *mezzedima*, räto-rom. *mezemna*, vegliai *missedma*, ném. *Mittwoch*) róm. kath. szláv *srěda* (*srěda* = *medium*) szorította ki. Ma az összes szlávtság ezzel a szóval nevezi a «feria quarta»-t (v. ö. óbolg. *srěda*, bolg. *srědъ* CANK. 207, or. *sereda*, szerb-horv. *srědà*, *srijěda*, *srěda*, szlov. *sreda*, t. *sreda*, cs. *středa*, lengy. *śrzeda*, szorb *sředa*). Az a kérdés már most, mely szláv nyelvből való a m. *szerda*. Erre a kérdésre határozott feleletet azért nem lehet adni, mert a *szerda* szóban semmi olyan határozott hangtani bizonyíték nincs, a mely erre vagy arra döntené el a kérdést. ÁSBÓTH úgy magyarázta a szót, hogy először nyelvünkben «**szvéda*-nak maradt, azután **szeréda* alakon át *szereda* . . . s ebből végre *szerda* lett» (NyK. XVIII. 384.). Nem tagadom, hogy ilyen hosszadalmas úton is kimagyarázható a m. *szerda* alak, mindazonáltal sokkal valószínűbbnek tartom a következő magyarázatot: A szláv nyelvekben nem ismeretlen, hogy nyelvjárásonként az illető szláv nyelv köznyelvi alakjában levő mássalhangzó + *r* (*l*) + magánhangzó + mássalhangzócsoport, nevezzük *trét* (*tlét*), *trat* (*tlat*)-nak *trt* (*tlt*)-tá lesz. A bolgár *strana* szó pl. a küstendili bolgárban *strna*-nak hangzik (BRANDT, Kratkaja fonet. i morf bolg. j. 5. l.; ugyanitt *prilica* helyett *prliča*, Sbornik X. 352.); nem ismeretlen sajátság ez a szerb-horvátban sem, főleg idegen szavaknál (v. ö. *breviarium* = horv. *brvial*, más helyzetben: *trmo*, Spal. Bern. lection. Máté VI. 19, 20. = olasz *tarmo* | latin *trinitas* = horvát *trntat*; szerb *trpeza*: görög *τραπεζα* stb.). A szlovén nyelvben is *zadresljiv*, *jastreb* (v. ö. MIKLOSICH, Vergl. Gr. I. 309.) helyett *zadrsljiv*, *jastrb* hallható. Nem idegen a *re* szótagnak e sonánssá válása a hazai szlovénben se. A szlovén *trébê* (nöthig, nothwendig; óbolg. *trěbê*) a hazai szlovénben *trbej*-nek hangzik (v. ö. Máté XXIII. 23: *Eta trbej* csiniti, Күзміс = Münch.-k.: ezeket *kel* uala tennetec és

lásd MIKL. Lex. p. *trěbě*-nél). Azt hiszem, hogy a szláv *srěda*-ból is volt egy szlovén **sřda* alak, s ebből való a m. *szērda* (ē-vel, MTsz.), a melyben az ē ejtés-könnyítő hang. A teljesebbnek látszó *szērēda*, a mely Dunántúl nem hallható s főleg székely alak (helynevekben is), nem teljesebb, eredetibb alak, hanem a magyar nyelv azon sajátosságával magyarázandó, a mely nemcsak szó elején, de szótag elején se szereti a kettős mássalhangzót (v. ö. *dúsnok* szónál, Schlägli szójegyzék *dalamath* = dalmachia, az eredetiben, SZAMOTÁNÁL helytelenül közölve; v. ö. székely *körtöve*: körte, *templom*: templom, *Somójó*: Somlyó, Nyelvészeti füz. 9: 23.). Ejtés-könnyítő tehát a második ē is a *szērēda* szóban. E magyarázat alapján a *szerda* róm. kath. szlovén jövevényszó nyelvünkben.

d) Csütörtök. A m. *csütörtök* legrégibb alakja *csëtörtök* (v. ö. SZAM. ZOLNAI: Okl. szót.) s a mai népnelvben *csëtérték*, *csitérték*, *csitertek*, *csötörtök* (v. ö. MTsz.) a járatos alakváltozatok. A szóban az a fontos, hogy sehol semmiféle alakjában a magyarban nincsen *v* hang. A szláv nyelvekben a megfelelő szó kétféle alakban járatos, az egyik alakban ott van a *v*, a másikban nincs.

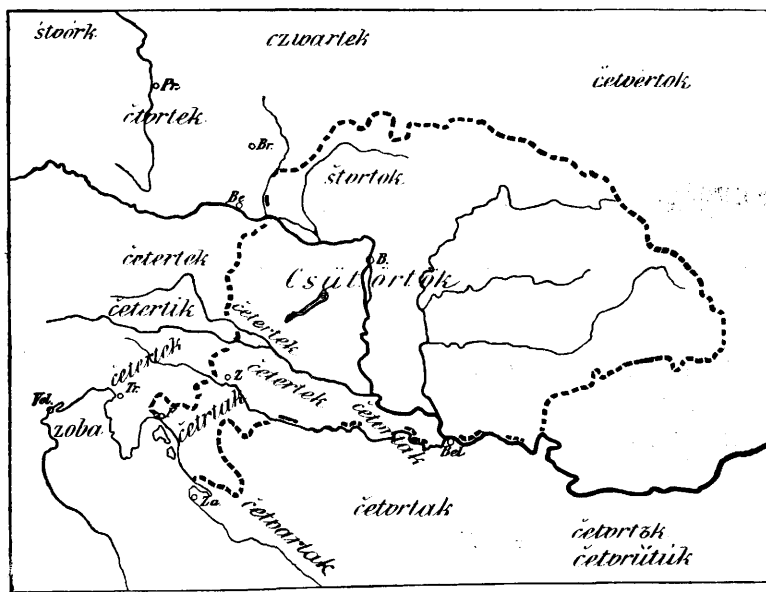
V hanggal bíró alakok: Óbolg. *četrътъкъ* (v. ö. litv. *ketvīrtas*, or. *četrytyj*, VONDRÁK, Altk. gr. 34, 58, 89; előfordul a következő helyeken: Assem. 6, 11, 17, 22, 28. stb., Sav. kn. 70. a., Glag. Cloz. II. 15, Cod. Supr. 302, 317. l.), mai bolg. *četrътък* (MIKL., Slav. Bibl. I. 40.), *četrътъкъ* (DUVERNOIS), *četrŭtŭk* (ČANK. 215.), hazai bolg. *čitvartak* (KRISTOFCSAK, Kas nauk 9. l.), or. *četvergъ*, *četvertекъ*, kisor. *četver*, cseh-tót *čtvrtek*, *štvrtek*, lengy. *czwartek*, szorb *štwórк*. A szerb-horvát nyelv két részre oszlik: a keleti részekben (gör. kel. szerb, róm. kath. szerb) *četrytak*, *četrytak*, a dalmát tengerparton körülbelül Sebenicótól délre Ragusa felé *četvartak* (VERANCSICS, STULLI, BJELLOS.), *četrytak* (MICALIA), *četrytak* (JAMBR.) a szó, ellenben *v* nélkül van a többi ča- és kaj-horvátban.

V nélküli alakok: Éjszaki horv. ča-terület: *četrytak*, *četrytak* (NEM. I. 415, 416, II. 181.), *četrytk* (Quarnero szigetek, Rad CXXI. 101; régi adatokat láss ŠURM. Acta croat. 146, 268, 285, 323, 324. stb.) | kaj-horvát: *četrytek* (HABELICH, JAMBR., BJELLOST.) | szlovén: *četrytek* (KÜZMICS és PLETERŠNIK, szabályos voltára v. ö. hazai szlov. *trdi* eslovik, KÜZMICS, Luk. XIX. 21. *trdi* helyett), stájeri szlovén *četrytek* (MEGISER), egyéb régi szlovén

alakok: *četertik*, *četertek* (v. ö. lajbachi Letopis 1890 : 202, 1891 : 96.).

Ez összeállításához még csak azt a megjegyzést fűzöm, hogy a hol a *csütörtök*-nek megfelelő szláv szót *v*-vel mondják, ugyanott *v*-vel mondják a n e g y e d i k sorszámnevet is (v. ö. óbolg. *četvьrtъ*, or. *četvertyj*, szerb *četvrtí*, bolg. *četvù'rtí* САНК. 86. stb.), ellenben a hol *v* nélkül hangzik a csütörtök, ott a «quartus» megfelelője is *v* nélküli (v. ö. kaj-horv. *četertí*, szlov. *četertí*, *četrtí*, *četirti*, MEGISER, ça-horv. *četerti*, Rad CXXIV. 124.).

A m. *csütörtök*, *csötörtök* nézetem szerint olyan szláv nyelvből való, a hol az óbolg. *četvьrtьkъ*-nak megfelelő szó *v* nélkül hangzik, ilyen nyelv pedig a szlovén, kaj- és éjszaki ça-horvát. A *v* tehát nem a magyarban tűnt el (v. ö. *hitves*: *hites*, *estve*: *este*, *körtve*: *körte*, *pitvar*: *pitar* és *tur*, Szláv jöv. I: 177.), hanem a magyar nyelv *v* nélküli alakot köleszönt. Az idemellékelt térkép célja grafikailag is feltüntetni, hogy

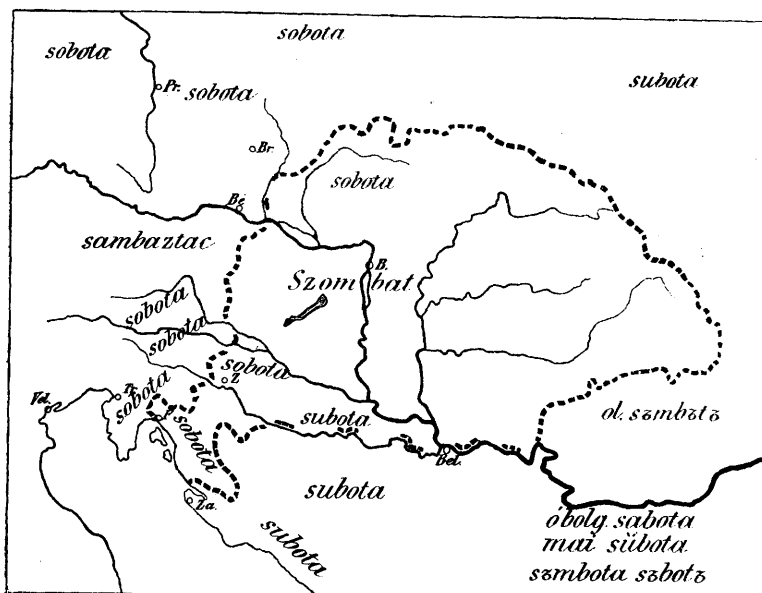

a *csütörtök* dunántúli, róm. kath. szlovén átvétel.

e) *Péntek* (alakváltozatai *pěntök*, *pinték*, *pintek* MTsz.). CYRILL és METHOD Konstantinápolyból hozott terminológiájában *para-skevŕgi* volt a «dies Veneris» neve, a mi görög jövevényszó. E kifejezést az óbolgár emlékek fiatalabb szerkesztésében kiszorítja a *petŕkŕ*. Ez a kifejezés ma is mindkét rituson lévő szlávtság nyelvében a «feria sexta»-ra [v. ö. óbolg. *pjetŕ*, esetleg *pjetŕ*: ötödik helyett, Psalt. Sin. LXXX. 1; *pjetŕkŕ* Assem. 7, 12, 17, 22. stb., *petŕkŕ* Sav. Kn. 4. b., 96. b., 99. a. stb. | mai bolg. *petŕkŕ*, *pětŕk* (CANK. 189.), hazai bolg. *pětak* (v. ö. KARAV. Pamj. *petak*), Visoko faluban: *pentok* (Period. Spis. XV. 403.) | or. *piatnica* | szerb *pětak* (kath. szerb: *pětak*, THADDIANOVICHNÁL írva *pehtak*-nak) | horv.: ča-terület: *pětak* (v. ö. NEM. I. 386.), kaj-terület: *pétek* (JAMBR., BJELLOST., írva *petek*-nek is, HABD.) | hazai szlov. *pétek*, osztr. szlov. *pétek* (PLETERŠNIK, más forrásokban: *pětŕkŕ*, ŠTRELJ, Sitzungsber. CXIII. 395, *petek*, MEGISER) | t. *piatok*, cs. *pátek*, lengy. *piątek*, szorb *pjatkŕ*].

Hogy a m. *péntek* mely ritusú szlávtság nyelvéből való, nehéz megmondani. Csak annyi bizonyos, hogy a CYRILL és METHOD-féle keresztény terminológia legelső korszakából, a mikor itt még *para-skevŕgi* a szó, nem származtatható. Mindazonáltal azt hiszem, hogy valószínű a *péntek* róm. kath. szlovén eredete. Ezt a nézetemet a szóban levő hosszú *é*-re alapítom. Ma a szlovénben, horvátban, szerbben a szóban hosszú *é* van. Ennek az *é*-nek valamilyen hatását lehet látnunk a mi *péntek*-ünk *é*-jében.

f) *Szombat*. Részletesen kifejtettem, hogy a «sabbatum» elnevezésénél a szlávtság két részre oszlik; a róm. kath. szlávtság *sobota*-t mond (v. ö. szorb *sobota*, lengy. *sobota*, cs. *sobota*, t. *sobota*, szlov. *sobota*, kaj-horv. *sobota*, Sopron-m. horv. *sobota*, Adria-menti horv. körülbelül Sebenicoig: *sobota*, VERANCICS már *subota*-t ír, a többi horv. és róm. kath. szerb: *subota*), míg a gör. kel. a CYRILL és METHOD-féle *szobota* (сѣбота)-nak megfelelő *subota*-t (v. ö. bolg. *sŭ'bota* CANK. 209, *szbotŕ*, Visoko és Bracigovo falukban: *szmbota*, Per. Spis. XV. 403, 1882, 3. kn. 143; or. *subota*, szerb *subota*). Azt is bizonyítottam, hogy a *sobota* olasz *sabbato*, *sabato* mása, míg a szláv *szobota* görög közvetítéssel keleti kölcsönzés. A magyar *szombat* a maga *m*-jével, a mint azt az idemellékelt térkép vallja,

a CYRILL és METHOD-féle gör. kel. szláv terminológia szava, s mint ilyen honfoglalás előtti. Hazánkban e szó átvételéhez nincs meg a megfelelő nyelvterület.

g) *Vasárnap*. A szláv nyelvek a «dominica»-t *nedelja*-nak hívják (v. ö. óbolg. **недѣля**: *nedelja*, bolg. *nedelъ*, hazai bolg. *nedele*, szerb *nedjelja*, *nedilja*, horv. *nedelja*, szlov. *nedelja*, *nedejla*, *nedela*, cs. *nedele*, t. *nedela*, lengy. *niedziela*, szorb *nedžela*), a mi «munkátalanság»-ot, tehát olyan napot jelent, a melyen nem kell dolgozni. Eltérő kifejezés csupán az oroszban van, a hol *voskresenje*, azaz «feltámadás» a szó, a mi ugyanazt a felfogást mutatja, a mely a görögben (**καρπαχή**), a latinban (*dominica*: Úr napja, Úr feltámadásának napja; v. ö. SZIKSZAI-FABR. *Nomenclatura*: *Vasárnap*, *Ur napja*) érvényesül. A magyar *vasárnap* elnevezés sem a szláv, sem pedig a többi keresztény nép terminológiájából meg nem magyarázható. A *vasárnap* elnevezés keresztény eredetének magyarázásához a következőket kellene felvennünk: A X., XI. században hazánkban kevés egyházas község vagy monostor volt; a vasárnapi templombajárás pedig törvényben szigorúan meg volt hagyva. Szent István király törvényei közt olvassuk, hogy vasárnap a falvak biráinak össze kell gyűjteni az összes népet s azok kivéte-

lével, a kik a tűz őrzésére visszamaradtak, mindenkit, kicsinyt, nagyot egyaránt vinniök kellett a templomba (v. ö. KARÁCSONYI, Szt. István élete 49. l.). Egy-egy egyházas vagy monostoros helyre az emberek gyakran igen nagy távolságokból összegyűltek, s nem volna lehetetlen, hogy istentisztelet után vásárt is tartottak. VUK szótárában olvasom a monostor-t jelentő *nāmastīr* alatt, hogy a szerb kolostorok körül ilyen vasárnapi sokadalmakat lehet látni. A magyarázat tehát, mely szerint az első keresztény magyarok az istentisztelet után megtartatni szokott *vásár*-t vettek alapúl a *vasárnap* elnevezésénél, igen tetszetős volna (v. ö. hogy Konstantin a vásár megtartását éppen a «dies solis»-ra rendelte, KLUGE, Zeitschrift f. d. Wortf. I. 181.), s Czucz.-Fog. szótárában meg is találjuk («*vasárnap* minthogy régente ezen napon szokták a vásárokat tartani, midőn t. i. a vidék népe az anyaegyházba isteni szolgálatra összegyűlve egyszersmind csereberélni szokott, minek nyoma a templomi búcsúnapokon máiglan fenn van»). Ezt a magyarázatot azonban két fontos körülmény lerontja: 1. XI. századi törvényeink szigorúan tiltják a vasárnapi kalmárkodást vagy vásártartást. Szent László I. törvénykönyve 15. és 16. §-ában olvasuk: «Ha valaki *vasárnap* vagy nagyobb ünnepeken templomba nem megyen, hanem *kalmárkodik*, lovát veszítse el.... A szent zsinat parancsolja, hogy a ki *vasárnap* *vásárt* üt, bontsa el sátorát, a mint állította. Ha pedig ellenkezik, ötvenöt pénzt fizessen» (v. ö. M. törvénytár I. 55. l.). A törvénynek e világos rendelkezése azt mutatja, hogy a keresztény magyaroknak nem volt szabad *vasárnap* *vásárt* tartani; 2. A «*vasárnap*»-ot azonban nemcsak a magyar hívja *vásár* napjának; megvan e kifejezés a törökségben is. Az oszmanliban *pazar*, a többi törökségben *bazar gūni* (v. ö. NyK. III. 343, MUNK. ÁK. I. 627: azerb. *bazar gūni*; oszm. *bazar irtesi* és *pazar irtesi*: *vásár* utáni nap, hétfő; KORABINSZKYNÁL: *basar giun*: *vasárnap*, *basar ertesi*: hétfő, *dsuma giun*: péntek, *dsuma ertesi*: szombat) a «dominica». Mindezekből pedig az következik, hogy a *vasárnap* név a magyarságnak pogányságából megmaradt szava, s mint ilyen honfoglaláselőtti.

h) *Hét*. Részletesen fejtegettem, hogy a *het*-et a róm. kath. szlávtság **тъ-жь-днь*-nek, «ugyanannak a napnak, visszatérő napnak» nevezi. Ennek a róm. kath. szláv kifejezésnek szóról-szóra felel meg a m. *eszten* vagy *eszten-nap*, a mi egy hetet jelent. A szó

olyan alakulás, mint a tájnyelvi *tegeten*, *tigiten* (= minap, multkor, MTsz. és NyK. III. 341.), s tulajdonképp «a mindig szabályosan visszatérő napot, évet, időt» jelent, s a mely ezzel a jelentéssel ma is megvan az *esztendő* szóban (v. ö. HUNFALVY, A számlálás módjai, Értekez. XI. 23. és MUNKÁCSI, Árja és kauk. elemek I.). A gör. kel. szlávtság legelőször *sabota*-nak nevezte a «hetet», később *nedělja*-nak (v. ö. a *vasárnap* szónál). Gör. kel. szláv kútfőkben ezenfelül kimutatható a *sedmica* név is. A mai gör. kel. szláv kifejezés a *hét*-re: *nedělja* és *sedmica*. Azt lehetne már most mondani, hogy a m. *hét* a gör. kel. szláv *sedmica* (*sedmь*: hét) fordítása; a szláv alak pedig közvetlen a gör. ἑβδομάς mása. A m. *hét* (woche) elnevezést mégsem lehet a gör. kel. szláv *sedmica* fordításának tartanunk a következő okok alapján: 1. Az óbolgárban ismeretlen kifejezés a *sedmica*; e körülmény arra mutat, hogy a fordítás a gör. ἑβδομάς-ból újabb keletű; 2. A hetet a hetes számtól *septimana*-nak hívták a latinban is (v. ö. olasz *settimana*, átment a rag. horvátba *šetimana* alakban, oláh *septămînă*, prov. *setmana*, frez. *semaine*, spany. *semana*, port. *semana*) a görög ἑβδομάς alapján. A latinban azonban a hivatalos név sok helyen *hebdomas* volt; így a magyarországi latinságban *hebdomas* a «hét» neve (v. ö. ráto-rom. *emda*, *edma*, *hebdomada*, spany. *hebdomada*, ó-port. *doma*, KÖRTING, EtWb. és KNAUZ, Kdrtan 256.); 3. A magyar nyelv legközelebbi rokonainál a hetet szintén a hetes számnévvel jelölik, a vogulban *sät*, *sät* (hét, sieben és woche, *sät-puyk*: vasárnap, tkp. hét feje, *soäten tüm khotél* = hétfő, tkp. hétbe menő nap; v. ö. még HUNFALVY, A számlálás módjai, Értekez. XI. 15, 16.), az osztjákban *täbet* (osztjD.: *täbet*: sieben, woche, *täbet-üz-χatl*: vasárnap, tkp.: woche-haupt-(anfang-)tag, PATKANOV; v. ö. MUNK. ÁKE. I. 339. és AHLQVIST, Kulturwörter 256. l.). 4. Ott azonban, a hol a *vasárnap*-ot *vásár* napjának hívják, a különféle török nyelvjárásokban, a «woche»-t szintén a *hét* számnévvel jelölik; a törökben *hafta*, *hauta* (KORABINSZKY) a «hét», a mi kölcsönzés a perzsa *hafta*, *hefte* szóból (sieben és woche; HUNFALVY, A számlálás módjai, Értekez. XI. 24.) Mindezekből a körülményekből az a meggyőződésem, hogy a magyarság sem a késői gör. kel. szláv *sedmica*-t, sem pedig a lat. *septimana*-t nem utánozta, mikor a «woche»-t a *hét* számnévvel jelölte. Mai hazájába jöveletekor, mint pogány nép ismerte a hét-napos hetet.

Röviden összefoglalva az eddig tárgyaltakat, a magyar hétről és a hét napjainak neveiről ezeket állapítottuk meg: A magyarság mint pogány nép ismerte a *hét* és *vasárnap* neveket; mint pogány nép vette fel nyelvébe a gör. kel. szláv eredetű *szombat* szót (v. ö. hogy a finn nyelvjárásokban *suovatta*, *suovattu* [$<$ orosz *subota*] is ismeretes, MIKKOLA, Berühr., holott a finnben a hét napjainak nevei általában germán eredetűek). Dunántúlra jutva az itt lakó szlovének nyelvéből veszi fel a *szerda*, *csütörtök* és *péntek* neveket; itt ismerkedik meg azzal a felfogással, hogy a «*dies Lunæ*» a *hét első*, «*dies Martis*» a *hét második*, *kettedik* napja. *Kedd* szavunk ennél fogva fordított kifejezés (v. ö. SIM. M. nyelv II. 188. és a NyK. II. 302. lapja szerint a vogulban *kitit* «második» *keddet* jelent, de ezt sehonnan se tudom igazolni; az észtkben *ees päw* = hétfő, tlk. elő nap, *teisi p.* = kedd, tlk. második, v. ö. HUNFALVY, A számolás módjai, Értekezések XI. 16. és NyK. II. 302; e neveket orosz hatásból kell magyaráznunk), míg *hétfő* nevünk csupán szláv felfogáson alapuló önálló magyar elnevezés.

Nem tartozik szorosan a hét napjai nevének eredetéhez, de meg kell említenem, hogy a községeknek, falvaknak attól a naptól való elnevezése, a mely napon az illető községben vásár tartatott, szintén támogatja napjaink nevének szlovén eredetét. A gör. kel. szlávok között nincsenek hétfő, kedd, szerda, csütörtök, péntek, szombat után elnevezett községek; a róm. kath. szlávokból is csak a szlovén és kaj-horvát területen találhatók ilyen helyek. Az osztrák szlovének lakta helyek között ilyenek vannak: *Podčetrtak* (Windisch-Landsberg), *Središće* (Poltrau), *Podsréda* (Hörberg, v. ö. MIKL. Denkschr. XXI. 88: «Die Sitte scheint ursprünglich slovenisch zu sein») stb. Ezek a helyek teljesen olyan elnevezések, mint a mi *Hetfőhely*, *Kedhely*, *Szereda*, *Szerdahely*, *Csütörtök hely*, *Péntekfalva*, *Szombat*, *Szombathely* neveink. Horvátországban vannak «*vasárnap*» után elnevezett községek is (v. ö. *Sveta Nedjelja*, *Nedelščak*). A helyelnevezéseknek ez a találkozása nem a véletlen műve. A hét napjai neveinek személynevekül való alkalmazását lásd a *Karácsony* szó alatt.

Hét. Az egyszerű *hét* elnevezésen kívül vannak olyan hetek, a melyeknek ker. terminológiánkban saját nevük van. A hét főnapja egyházi szempontból a vasárnap volt ugyan, a vasárnap neve után azonban ugyanazon néven hitták a vasárnapra jövő

hetet is, pl. a quadragesima harmadik vasárnapját (lat. *Oculi*) magyarul «Bőit harmad vasarnap»-nak hívták (v. ö. Döbr.-k. Nyelvm. XII. 153.), a hetet pedig «Bőiti harmat het»-nek (u. o. 254. l.). Sorra veszem az egyházi évet, hogy a különböző vasárnap, illetve hét elnevezésekről részletesen szólhassak.

Az advent négy hetét, illetve vasárnapját számokkal jelölték, a nevek ezek voltak: *Elő* vagy *elssew*, *masod*, *harmad*, *neged* vasarnap adventban (esetleg: *elssew adveenth vasaarnap* stb., v. ö. Érdy-k., Döbr.-k. Nyelvm. IV. 2, 9, 19, 51, 158, 160, 163, 165, XII. 127, 128, 129, 130, 157, PESTHY, Nou. test. tábla, 236.).

A karácsony és vízkereszt közti vasárnapok *karachon kőzöth*, illetve *wyzkereszt Innepé kezöth* vagy *Oktava kőzt valo vasarnap* (v. ö. Érdy-k., Döbr.-k. Nyelvm. IV. 85, 140, 176, XII. 104, 137, 185.).

A vízkereszt és septuagesima közti vasárnapokat a Döbr.-k. és PESTHY GÁBOR számozva, minden különösebb név nélkül mondja (v. ö. Döbr.-k. Nyelvm. XI. 149, 143, 144: «Octava utan valo vasarnap, masod v., harmad v., neged v.»; Nov. test. 237: *elsew*, *masodyk*, *ewtewdyk* wasarnap), míg az Érdy-kódex ezeket a vasárnapokat *menyegzős* vagy *menyegző* vasárnapoknak mondja (v. ö. Érdy-k. Nyelvm. IV. 113, 118, 123, 131, 187, 189, 192, 193: «Elssew menyegzős v., masod meenyekzős v., harmad meenyekzős v., negyed menyekzős v.» stb.). A *menyegzős* vagy *menyegző-vasárnap* elnevezés onnan ered, hogy a vízkereszt oktavája utáni első vasárnap evangéliumi lectiója a kánai menyegzőről szól (v. ö. Ján. II. 1—11: Döbr.-k.: Lőn *menegző* galileai Kananban, Érdy-k.: Az ydőben *menyekzők* leenek, Münch.-k.: Es harmadnapon lőnek *meñekezőc* és a lat. *Lætare*, *Quasimodo* stb. elnevezéseket). Megjegyzem, hogy hasonló nevet más nyelvből nem tudok közölni (lat. *nuptiae*, ol. *nozze* volna, deilyenről forrásaim nem tudnak).

Septuagesima, magyar neve *kilenczben hagyó vasárnap* (v. ö. Érdy-k., Nyelvm. IV. 136, 196. és NySz.), vagy pedig *kilencbe h a g o e l ő v a s a r n a p* (v. ö. Döbr.-k. Nyelvm. XII. 145.). A kifejezés eredeti m. elnevezés (v. ö. NyK. III. 343. és Vocab. tril. 1709. évből: b. levél: *Novem* [t. i. *dominica*] *præcedunt Pascha*); olaszúl *septuagesima* és *setuagesima*, e hét csütörtökje olaszúl *il berlingaccino* (der Donnerstag vor dem Fasten, VALENTIN, el penultimo zioba de carnevål, BOERIO).

Sexagesima, olasz evangeliariumokban *sessagesima*, *sexagesima*, a vel. olaszban *domenega parentevole* (*parentela*, BOERIO). Az Érdy-k. szerint hétben hagyó vasárnap a neve (v. ö. Nyelveml. IV. 143, 199, KNAUZ, Kortan 172. és NySz.), míg a Döbr.-k. szerint kilenczbe hagyó *más vasárnap* (v. ö. Nyelveml. XII. 147.). Ebbe a hétbe esik a *zabáló, torkos* vagy *kövér csütörtök* (v. ö. Cz.-Fog.), a mi olaszúl *il giovedì grasso* (die letzten Fleischtage vor den Fasten: der Donnerstag, Sonntag, Montag und Dienstag = *giorni carnaleschi o di grasso*, vel. ol. *zioba grasso*, olasz *berlingaccio* BOERIO). Hogy mily régi a magyar kifejezés s mennyire van elterjedve, nem tudom megállapítani; ide írom azonban, hogy az Adria-menti horvátban *tüstè četrták* (kövér cs.) a nap neve (v. ö. NEM. II. 181.) s hallható a tótban is a *tucný štvrtok* kifejezés.

Quinquagesima, olasz emlékekben *quinquagesima*, l'ultima domenica di *càrnevale*. Magyar neve hat hagyó vasárnap (NySz.), *farsangvasárnap* (Érdy-k., Nyelveml. IV. 150, 202, KNAUZ, Kortan 171.), *hushagyó vasárnap* (KNAUZ, Kortan 171.), kilenczbe hagyó *harmad vasárnap* (Döbr.-k. Nyelveml. XII. 149.). A hazai szlovénben *fašeng* a neve. Tudvalevő dolog, hogy ennek a hétnek keddjén (v. ö. *hushagyó* kedd) végződik a farsang, s szerdáján (v. ö. *hamvazó szerda*) kezdődik a böjt. Azt az időt, a mely hamvazó szerdától a böjt első vasárnapjáig (Invocavit-ig) terjed,

Csonka hét-nek nevezzük. A NySz. szerint a nagyhét volna a csonka hét (v. ö. «hebdomas ante diem Paschæ, Woche vor Ostern»), a MTsz. szerint pedig «az a hét, a melybe karácsony ünnepe, húsvét és pünkösd hétfője esik» (v. ö. Nyr. XXIII. 377. hogy *csonka csütörtök*-nek hallottam a pünkösd heti csütörtököt nevezni egy ráczalmási leánytól). A nép *csonka csütörtök*-ön a hamvazó szerda után jövő csütörtököt, tehát a nagyböjt első csütörtökjét érti. CZUCZOR-FOGARASI szótára is azt írja, hogy «*csonka hét* a húshagyó három nap», a *csütörtök* szó alatt meg, hogy «*csonka csütörtök* . . . első csütörtök a nagyböjtben». Megerősíti ezt a Döbr.-k. is. A Döbr.-k. szerint *csonka heti penteken* a Máté V. 43.—VI. 6. közé eső lectio olvasandó; mivel már most ez az evangéliumi lectio összes missaléink szerint a nagyböjt első péntekjén olvasandó (ugyanígy Dalmáciaiban is, v. ö. REŠETAR, Zadar-ski i Račinin lekeionar XXXV. 1.: «el primo uenerdj de quaresma

... El suo euangeljo Mat. V. 43.—VI. 4.)», következik, hogy *csonkahét* a nagybőjt csütörtök-péntek-szombati napja. Hasonló elnevezést más nyelvből nem ismerek.

A lat. *quadragesima*-nak (ol. *quaresma*, *quarisma*, szlov. és horv. *korizma* vagy *post*, lajbachi Letopis 1891:126.) a mi emlékeinkben *bőjt* a megfelelője (v. ö. még: *negyvenlő*-, *negyvennap* *bőjt*, NySz.), s összesen öt vasárnap fordul elő benne, ezek:

a) *Invocavit* vagy *carnis privium* (v. ö. KNAUZ, Kortan 152. és PAOLI, Lat, Paleogr. III. 280.). Magyar neve *bőjt elő vasárnap* (v. ö. Döbr.-k. Nyelvm. XII. 151, 258, PESTHY, Nov. test. 238.). A róm. kath. szerbben, hazai bolgárban, ça- és kaj-horvátban *čista* (*nedjelja*)-nak: azaz tiszta vasárnapnak hívják, a mi a lat. *hebdomada casta* fordítása lesz (v. ö. DU CANGE «*Hebdomada casta: ineuntis quadragesimæ hebdomada dicebatur apud veteres, ut castimonia per quadragesimam servanda significaretur*»). A *čista* (*n.*) kifejezés a gör. kel. szerb és bolgárban (v. ö. *čista nedelja*: *прввата нед. отъ великитѣ пости*, Sbornik XVI., XVII. 2. rész 28; v. ö. *hamvázó szerdánál: čista sreda*) is járatos; az óbolgárban *nedelja* 1. *svetaago posta* a név. Megjegyzem, hogy LINDE szerint a lengyelben *biata niedziela* is az *invocavit* (v. ö. Judica).

b) *Reminiscere*, magyar neve *bőjt második vasárnap* (v. ö. Döbr.-k. Nyelvm. XII. 152.), a szerbben *pačista* (v. ö. VUK).

c) *Oculi*, magyar neve *bőjt harmad vasárnap* vagy *het* (Döbr.-k. Nyelvm. XII. 153, 254.). A szerbben *bezimena* (naptárakban *brezimena* is) a neve, míg a lengyelben LINDE szótára szerint *niedziela głucha* (= süket, v. ö. Lætare).

d) *Laetare*, magyar neve *negyed bőjti vas.*, vagy *bőjt negyed gvsal ütő vasárnap* (v. ö. Döbr.-k. Nyelvm. XII. 154, 256.). Az a kérdés, vajjon itt *guzsaly ütő* (v. ö. NySz.), vagy pedig *gúzs-zsal ütő* vasárnapról van-e szó. Szerintem is *guzsalyütő v.*-ot kell itt olvasni, de lehetne a *gúzs-zsal ütő*-t is a következő bizonyítékokkal támogatni: α) némely tájakon hazánkban aprószentek napján, Mátyusföldön pedig húsvét hete hétfőjén és keddjén egymást vessző- vagy szalma-gúzs-zsal szokták verni, suprikálni (v. ö. Cz.-Fog. suprika alatt); β) a Döbr.-k.-ben az *l* *l*-nek van írva meglehetősen következetességgel. E szóban azonban *l* van. Ezt a vasárnapot szerb-horv.-szlovéntül *srědopostna*-nak hívják (v. ö. lat. *Hebdomada mediana*, DU CANGE és PESTHY, Nomenclatura: *bewjt kewzep*); az

e heti *szerdá*-nak pedig *Coecus natus* a neve (v. ö. PAOLI, Lat. Paleogr. III. 279.).

e) *Judica*, magyarul *fekete* (v. ö. Cz.-Fog.) vagy *siket ótód vasárnap* (Döbr.-k. Nyelvm. XII. 119, 156, *sykeet pentek*, Winkler k. Nyelvméltár II. 188, NyK. II. 303.). A *süket* elnevezésről azt olvasom a NyK. III. 344. lapján, hogy szlávból való fordítás. A görög keleti óbolgárban nincs hasonló név, a római katolikus szláv nyelvekben azonban találunk hasonló nevet. A muraközi kaj-horv.-ban *gluha*, a szerbben *gluha* (*gluwa, gluhna, glušnica, VUK*), azaz *süket* vasárnap a név (v. ö. lengyel *glucha* niedz. = *Oculi*); a dalmát-horvátban *muke* (= *Hebdomada passionis*, ol. *domenica di passione*), a szlovénben *tíha* (= csendes) vagy *černa* (= fekete), a tótban *smrtna* (halotti), *černa* (fekete), míg a lengyelben *biata* niedziela (fehér) a *Judica*. A magyar *süket* a kaj-horv.-szerb, a *fekete* pedig a szlovén-tót elnevezéssel (itt német eredetű: der schwarze Sonntag) egyezik.

Dominica in ramis palmarum (ol. *dom. delle palme, dell' olivo, degli ulivi*, vel. ol. *dom. dell' ulivo*, naptárakban: *d. del oljua*). Ezt a vasárnapot magyarul *virágvasárnap*-nak hívják (v. ö. Döbr.-k. Nyelvm. XII. 157, 226.), s a rákövetkező nagyhét napjait itt-ott virág-ke d d-nek, -c s ü t ö r t ö knek, -s z o m b a tnak (NySz.) nevezik (v. ö. hogy az osztr. szlovénben is nagypénteket *cvetni petek*-nek is nevezik, MURSEC, Bogočastije 88. l.); a *virágvasárnap* népies név, *pálma-* vagy *palmarum-vasárnap* (NySz., KNAUZ, Kortan 171.) csak könyvekben olvasható. A *virágvasárnap* elnevezés szlávból való fordítás; s itt a kifejezés mind a róm. kath., mind pedig a gör. kel. szlávtság terminológiájában előfordul. Az óbolg. nyelvemlékek régibb szerkesztésében a virágvasárnapot az óbolg. *cvěť* (virág) szóból képzett *cvěťnaja* (*nedělja*)-nak hívják (v. ö. Assem. 97, Sav. kn. 59. a., 63. a.; későbbi egyh. szláv: Vita s. Met. cap. XVII.; rokon kifejezés: egyházi szláv: *cvětonosnaja* n., Sborn. XVI., XVII. 2:43; bolg. *cvětonosna* n.), míg a fiatalabb szerkesztésű óbolg. emlékekben *vrěbnica* a név (v. ö. Supr. 234, 245: *на врѣбницѣ, на врѣбницѣ*). A *vrěbnica* szó a szláv *vrěba* (fűzfa) szóból ered (eredetere v. ö. a virágvasárnap előtti szombat nevének eredetét: bolg. *Lazarje* Sborn. XVI., XVII. 2:22, 30, or. voskres. *Lazarja* és ДАЛЪ). A gör. kel. szláv nyelvekben ma a *virágvasárnap*-ot a *cvěťnaja* (n.; v. ö. or. *cvěťnaja*, szerb *cvijeti*, bolg.

cvetnica, *cvetna* n.) mellett oroszúl *verbnica* (*verba*, *verbnoje voskr.*), bolgárúl *vr̃bnica* (DUVERNOIS, hazai róm. kath. bolg. *vrab-nica*; szerbül *vr̃bica* csak a megszentelt fűzfabarka) szóval is nevezik. A róm. kath. szláv a *virágvasárnap*-ot szintén a szláv *cvětñ*, *květñ* (virág) szó után nevezik, így a kath. szerbben *cveti* (*cvijeti*, *cvjetna*, *cvitna*), kaj-horv. *cvětna* (n.), Adria-menti északi horv. *ča* nyelv: *cvitna*, *cvjetna* (a hazai *ča*-nyelvű horvátban *macicna* [= fűzfabarkás vas.] a név, míg Ragusában DELLA BELLA szótára szerint a Quasimodo-vasárnapot hívják *cvjetnica*-nak), hazai és osztr. szlov. *cvetna*, t. *květná*, cs. *květná*, lengy. *kwiętná* (t. i. mindenütt *nedělja*). A körülöttünk lakó róm. kath. szláv nyelvekben más kifejezés nincs a virágvasárnapra, valószínű, hogy innen való fordított kifejezés a magyar elnevezés.

Nagy hét. A húsvét előtti hetet *nagyhét*-nek hívjuk, utolsó három napja *nagycsütörtök*, *nagypéntek*, *nagyszombat* (v. ö. Döbr.-k. Nyelveml. XII. 120, 157, 175, 242, 246, Apostolok mélt. u. o. VIII. 152, Marg. Leg. 11. stb.). A *nagy* jelzöt azonban itt-ott odateszik a hétfő, kedd és szerda nevekhez is (v. ö. Thewrewk-k., Nyelveml. II. 278, 279, *szerda* szónál Cz.-Fog.). A nagycsütörtöknek vidékenként *zöld csütörtök* is a neve (v. ö. Cz.-Foc.), míg a nagyszombatot állítólag *csendes szombat*-nak is hívják (v. ö. MIKL. Christl. Term. 25.). Valamennyi magyar elnevezés fordított kifejezés. Kérdés, honnan való fordítások. A latinból nem lehet, mert itt a ritkábban használt *hebdomada major* (v. ö. DU CANGE és KNAUZ, Kortan 196.) mellett rendes kifejezés a *hebdomada sancta* (KNAUZ, Kortan 266: *septimana sancta*), így van ez a francziában (*la semaine sainte*; *cena Dom. = le iuedi asolu*, *parascève = le grand vendredi*) és az olaszban is (*la settimana santa: il giovedì santo*, vel. ol. *zobia santa*; *il venerdì santo*, vel. ol. *il venere santo*, *il sabato santo*, vel. ol. *il sabo santo*), ugyancsak a latinban a *nagycsütörtök = sacrosancta coena Domini* (Batthy.-k. 282. l.), míg a *nagypéntek = parascève*. A gör. egyház a nagyhetet *ἑβδομάς μεγάλη*-nek hívja, a nagypénteket *μεγάλη παρασκευή*-nek. A gör. kel. szlávltan e görög kifejezések le vannak fordítva. Az óbolg. emlékekben a *nagyhét = velikaja nedělja* (*velik̃z*: nagy), s az utolsó három nap «*velik̃z*» = nagy (esetleg a hét minden napja) a jelzője. E mellett azonban előkerül a *svetaja nedělja*: szent hét elnevezés is, s különösen a *nagypéntek* lehet *svętyj*

петък (v. ö. Assem. 108, Sav. kn. 77. a.; a többi adatot lásd Assem. 98, 100, 102, Sav. kn. 64. a., 66. b., 69. b., 70. a.; Glag. Cloz.; Euch. Sin. 29, Supr. 94, 95, 253, 285, 289, 294, 302, 317.). A chronológiai sorrend azt látszik bizonyítani, hogy a *svetaja ned.* (= szent hét) régibb kifejezés a *velikaja ned.*-nál. A gör. kel. szlávság a nagyhetet ma a *velikaja sedmica* (or.), *v. nedelja* (bolg.), *velika n.* (szerb) mellett *strastnaja ned.* vagy *sed.*-nak is hívja (or.; bolg.: *strastnata nedelja: veli pond., tor., streda, četv., p., s.* Sborn. XVI., XVII. 2:30.), *velikden* = húsvét; a bolgárban nagypéntek = *raspěti petak* is (DUVERNOIS). Vannak azonban róm. kath. szláv népek is, a melyek a nagyhetet nagy-nak: *velik*-nek nevezik; ezek: róm. kath. hazai bolg.: *gulēm čtvrtak, gulēm petak, gulēma sabuta* | szerb *velika nedelja* vagy *veliki tiedan, veliki č., p., s.* | hazai cáhorv.: *veliki tjeden, veliki četertak, p., s.*; a hazai cáhorvátban a nagyszombatot *mlična sobota*-nak is hívják | kaj-horv. *vel. teden, veliki četertek, p., s.* | szlov. *veliki teden, veliki č., p., s.* | lengy. *wielki tydzień, wielki cz., wielki p., wielka s.*, a tótban *velkie sviatky* = húsvéti ünnepek. — MIKL. szerint (Chr. Term. 25.) az osztr. szlov. ben a *nagycsütörtök: zeleni četrtek* (= zöld cs., Gründonnerstag), e kifejezést forrásaimból nem tudom igazolni. Előfordul azonban a kifejezés a cseh-tótban, itt a nevek ezek: *t. zelení štvtok, cs. zelený čvrtek* = nagycsütörtök; *t. velkí pätok, cs. velký pátek* = nagypéntek; *t. bielá sobota* (JANCS.), *cs. velká, bílá, svatá sobota* = nagyszombat; *t. svätj, pašijovj tyždeň, cs. pašijový týden* = nagyhét. A m. nagyhét, nagycsütörtök, zöldcsütörtök, nagypéntek, nagyszombat róm. kath. szlávból való fordítások. A nagyszombatnak *csendes szombat* nevét magyar forrásokban nem találom, v. ö. azonban, hogy a nagypéntek = ném. der stille Freitag.

Húsvét hete az a hét, a melybe a húsvét hétfője esik; latin neve *hebdomada paschalis*. A gör. kel. szlávban *světlaja* (esetleg *svetaja*) *nedelja* a neve (oroszl; *světlyj*: világos, derült, tiszta).

H ú s v é t és p ü n k ö s d közti vasárnapokat számmal jelöltek, még pedig «*Elő, másod, harmad, neged, ötöd húsvéti vasárnap, aldozo utan valo vasárnap*» (v. ö. Döbr.-k. Nyelveml. XII. 162, 164, 165, 166, 170, 175.), vagy pedig az introitusok alapján (v. ö. ПЕСТНУ, Nov. test. 239.). E vasárnapok, illetve hetek közül csak az elsőnek van neve, magyarul *fehér hét* v. *vasárnap* (v. ö. Cz.-Fog.). A szlovénben *bela* (fehér) *nedelja* a neve; ugyanígy a kath. szerb-horvát-

ban (*bela, bjela, biela*), tótban (*biela*), németben (*der weisse Sonntag*). Mind e kifejezések a lat. *Dominica in albis* fordításai. A gör. kel. óbolgárban *antipasha* (v. ö. Assem. 8. l.) a neve. — Az ötödik *Rogate* vasárnap utáni csütörtök *áldozó csütörtök*, régen egyszerűen *áldozó napja* (v. ö. KNAUZ, Kortan 142, Döbr.-k. Nyelvm. XII. 168, 175.). Eredeti magyar kifejezés lesz (e napon záródik a húsvéti gyónás és áldozás, Cz.-Fog.), legalább keresztény terminológiánk megalakulásánál közreműködő nyelvekben nem találunk hozzá hasonló kifejezést. Hivatalos latin neve *dies ascensionis, festum ascensionis* (v. ö. Batthy.-k. Nyelvm. XIV. 165, 208. stb.; ol. *Ascensione*, ó-északol. és mai északolasz *sensa, friauli sense, milánói sensia, parm. assenzia*, Denkschr. XXII. 204.), míg népies neve *Viri Galilei* (PAOLI, Lat. Paleogr. III. 279.). A szláv nyelvekben ezek a kifejezések: óbolg., gör. kel. szláv: *възношеніе господъне* (Assem. 35.), *voznesenie gospodne*; róm. kath. szerb-horv.: *spasovo, spasov dan*, bolg. *spasuvdenj, kaj-horv. zastupljenje Kr. stb.*

Piros vagy vörös hét (v. ö. Cz.-Fog.) a *piros pinkóst napia* (v. ö. Nyelvm. XII. 172.) előtti hét; hasonló kifejezést más nyelvből nem ismerek.

A p ü n k ö s d, illetve s z e n t h á r o m s á g és a d v e n t közti vasárnapokat a magyarban számozták, még pedig volt *iarba eldísó, masod, harmad . . . hvzonneged vasarnap* (v. ö. Döbr.-k. Nyelvm. XII. 176—199.), vagy pedig *elsew, masodyk . . . hvzonnegyedyk nyary wasarnap* (PESTHY, Nov. testam. 240.), s különösebb, figyelemre méltóbb neve tudtommal egyik hétnek sincs.

hökuszpókusz. «Angol eredetű szó, mely Hollandián keresztül jutott Németországba» (Nyr. XXX. 531.); csak azért említem, mert egyházi terminus technicusból: a «hoc est corpus meum»-ból származtatják. Ez az eredet azonban kétes (KLUGE, Zeitschrift f. d. Wortf. II. 22.). Szótárainkban a szó egész a legújabb időkig nem található, pedig a mint a magyarból való hazai szlov. *hokoszpoko-szivati* (igei származék, említve az 1845. táján megjelent Zobr. szlov.-ben 114. l.) bizonyítja, nyelvünkben nem mai jövevény a szó.

A hónapok nevei. A hónapok nevei szoros összefüggésben vannak a naptár berendezésével, az évszámítás kezdetével. A magyarok az esztendőt nem kezdték márczius elsején, a mint az divatban volt Velenczében a köztársaság bukásáig (v. ö. e. velenczei

stilusra PAOLI, Programma scolastico di paleografia latina III. 177.), sem pedig szeptember elsejével, a mint az szokásos volt bizancki mintára CYRILL és METHODNÁL, s általában a gör. kel. egyházban. Nálunk az év december 25-én kezdődött (v. ö. KNAUZ, Kortan 94, 100. l. és *kis karácsony*). Ha azonban az év kezdeténél nem tudunk semmiféle velencei olasz hatást kimutatni, még kevésbé tudunk ilyet kimutatni a hónapok magyar elnevezéseinél. A hónapok neveire legrégebb magyar adataink a Münchener (rövidítve: Münch.) és a Winkler-k-ekben (röv.: W.), a Batthyány-misekönyvben (röv.: B.) és egy XIV. századi psalterium XV. századból való bejegyzései közt található (röv.: Ps.; a két utóbbi közül M. Könyvszemle, új foly. III. és XII. 254. l.); a XVI. századból több naptárunk és nomenclaturánk, pl. MURMELIUS, SZIKSZAI-FABR. közöl magyar neveket, SYLVESTER meg csinált magyar neveket, pl. január = erőss hó stb. A következő összeállításnál első sorban a XV. századi emlékeket, mint legrégebbeket vettem figyelembe. A hónapok magyar nevei már most részint tiszta latin nevek, részint pedig magyar elnevezések.

1. *Januárius, január*: M.: *Januarius*; — lat. *jānuārius*, vulg. lat. *jenuarius*, ol. *gennajo*, friauli *zenâr*. Gör. kel. szláv: óbolg. *enuarъ* (Assem.), egyh. szláv: *jenuarъ, envarъ, genъvarъ, gjenvarъ*, or. *janvarъ* stb.; róm. kath. szláv: szlov. *januar*, cs. t. *januar* stb. A velencei olasz és friauli ladín hatás alatt az olasz-szlovénben és a horvátban *zenar, zenar* (v. ö. Rad CXXXVI. 186. és ŠTREKELJ, O beneškom rokopisu XVII. lap). A magyarban a hónapok neveit már a XV. században ki tudták fejezni magyar szavakkal is; a latin nevek helyett szláv elnevezéseket találunk a gör. kel. szláv nyelvemlékek közül a XII. századi középbolgár «Ochridskij apostol»-ban és «Slěpčenskij apostol»-ban (a naptár kiadva SREZNEVSKIJ, Drevnije slavj. pamj. jusovago pišma 79—112. l.). E nevek sokszor egyeznek a róm. kath. szlovén elnevezésekkel. Közlöm e neveket, hogy lássuk, hogy a magyar elnevezések nem fordítások a szlávból. — B. *Bodog Azzon ho* (v. ö. Nyr. I. 29, NyK. III. 339. és MURMELIUS; később: *Kis Karácson hava, míg Boldog Asszony hava* = augusztus); — hazai szlov.: *proszinec. szvecsén* (Dober pajdás című naptár 1900., 1901. stb. évfolyamaiban), *szredzimec* («télközép», magyarból), osztrák szlovén: *prosinec* (v. ö. Koledar Družbe sv. Mohora 1888.), kaj-horv.: *proszinecz* ali *szěchen* (*ch* = *cs*, JAMBR., a kaj-horv. adatok mind JAMBR. szótárából valók), cs. *leden*. Gör. kel. szláv középbolg.: *prosinecъ* (v. ö. MIKL. Lex. p.: *просиньца*).

2. *Februárius, február*: Münch.-k.: *Februarius*; — lat. *februārius*, vulg. lat. *febrarius*, ol. *febbrajo*. Gör. kel. szláv: óbolg. *fevvarь* (Assem.), egyh. szláv: *fevvarь, fevvarь, or. fevralь* stb.; róm. kath. szláv: szlov. *februar*, t. *február*, horv. *februār* (oklevelekben: *febrar, pьvvarь*, ŠURM. Acta croat. 179, 182, 184. stb.) stb. — Nem latin elnevezések: W.: *Bóith elő ho*, B.: *Beyth ele ho*, esetleg *Beit elsoó haa* (MURMELLIUS), *gyertyaszentelő hó* (NYK. III. 339.); — hazai szlov. *szüsec* (Dober pajdás című naptár), *pozimec* (= tél utó), *szvecsán* (Gráciban nyomtatott haz. szlovén nyelvű imakönyvekben), osztrák szlov. *svécán, sečán* (PLETERŠNIK; TRUBER 1572. évi Kalend.-ban *siečan*, Kres II. 643.), kaj-horvát *szvéchen* (*ch = cs*, JAMBR.), *svéčen* (PLETERŠNIK), *veliak* (JAMBR.), cs. *únor*. Gör. kel. szláv középbolg. *сѣчьнъ, сѣченъ* (v. ö. még MIKL. Lex. p.). Megemlítem, hogy az erd. szászban *špirkol* = februarius (lat. *spurcare*: verunreinigen, v. ö. Korrespondentb. XXVII. 12.), s hogy ez a szó a németben csak Mosel vidékén járatos.

3. *Március*: Münch.: *Marcus*; — lat. *mārtius*, ol. *marzo*. Gör. kel. szláv: óbolg. *martь*, egyh. szláv: *martь* (írva: *marьть, mar'ть* stb. MIKL. Lex. p.), or. *martь* stb.; róm. kath. szláv: szlov. *marec*, t. *marec* stb. — Nem latin elnevezések: W.: *Bóit mas ho*, B. és Ps.: *Beyth mas ho*; — hazai szlov. *máli tráven* (Dober pajdás cz. naptár), *predmladnyek* (= tavasz elő), *szüsec* (Gráciban nyomtatott hazai szlov. imakönyvekben), osztr. szlov. *süsec*, kaj-horv. *szusecz, gregurschak* (*ch = s*), cs. *brézen*, gör. kel. szláv *suchy, suchij* (MIKL. Lex. p.).

4. *Április*: Münch.: *Aprilis*; — lat. *aprīlis*, ol. *aprile* (vel. *avril*, piem. *avrì, avrìl*, bolognai *avrèl* stb.), ráto-rom. *aprèile, avrèil* (IVE 45.). Gör. kel. szláv: óbolg. *aprilь*, egyh. szláv *aprilь, or. aprèlь* stb.; róm. kath. szláv: szlov. *april*, t. *april* stb. — Nem latin elnevezések: W.: *Zenth Górgь ha[ua]*, B.: *Zenth Gergh ho*, Ps.: *Zenth Gergh haa*; — hazai szlov. *velki tráven* (grácsi nyomtatványokban: *mali tráven*), *szred mladnyek* (= tavaszközép), osztr. szlov. *mali tráven*, kaj-horv. *mali tráven*, cseh *duben*; gör. kel. szláv középbolg. *brézenъ* (Ochr. ap., MIKL. Lex. p.-ban nem említi).

5. *Május*: Münch.: *Maius*; — lat. *mājus*, ol. *maggio* (a venezei és olasz latin emlékekben a hó neve latinul *madius*, nálunk ez nem fordul elő). Gör. kel. szláv: óbolg. és egyh. szláv *maj* (szerb kútfőkben levő *maž* olasz eredetű, MIKL. Lex. p.), or. *maj*; róm. kath. szláv: szlov. *máj*, t. *máj* stb. — Nem latin elnevezések: W.: *Pynkóšth ha[ua]*, Ps.: *Pynkestь haa*; — hazai szlov. *riszálscek* (= pünkösdi hava; grácsi nyomtatványokban: *velki tráven*), *pomladnyek* (= tavasz utó), osztr. szlov. *veliki tráven*, kaj-horv. *velíki tráven, filipovschak* (*ch = cs*), *rosoczvet* (*s = zs*), *szviban*, cs. *kvéten*; gör. kel. szláv középbolg. *trévenъ, trévnъ* (olvasd *travenъ* s v. ö. MIKL. Lex. p.).

6. *Júníus*: Münch.: *Junius*, Marg. Leg. 139: *junyus* hauanak tyzenharmad napyan; — lat. *jūnius*, ol. *giugno*. Gör. kel. szláv: óbolg. *ijunь*, egyh. szláv: *ijunь*, *junь*, *ijunij*, or. *ijunь* stb.; róm. kath. szláv: szlov. *jūnij*, t. *jūni* stb. — Nem latin elnevezések: W.: *Zenth ywan ha[ua]*, Ps.: *Zent Janus hawa*; — hazai szlov. *iváncsek*, *predletnyek* (= nyárelő), *rozsniczvet* (Gráciban nyomt. imakönyvekben), kaj-horv. *ivancsak*, *klaszen*, *mlecsen*, *lipan*, osztr. szlov. *rožnik*, cs. *červen*; gör. kel. szláv középbolg. *izokъ*.

7. *Július*: Münch.: *Julius*; — lat. *jūlius*, ol. *luglio*, *giulio* (velencei oklevelekben *çuglio*-nak írva). Gör. kel. szláv: óbolg. *ijulь*, egyh. szláv: *ijulь*, *julь*, *ijulij*, or. *ijulь* stb.; róm. kath. szláv: szlov. *jūlij*, t. *jūli* stb. — Egyéb, nem latin elnevezések: W.: *Zenth Jacob ha[ua]*, B.: *Zenth Jakob hawa*, Ps.: *Zent Jacob hawa*; — hazai szlov. *jakopescsek*, *szerdletnyek* (= nyárközép), *mali szerpan* (Gráciban nyomtatott imak.), osztr. szlov. *mali srpan*, kaj-horv. *srpen* (PLETERŠNIK), *szerpen* (JAMBR.), *Jakopovcsak*, cs. *červenec* (*červenec*, *črvnec*, GEBAUER, Slov.); gör. kel. szláv középbolg. *črъveny*, egyh. szláv *červenь* stb. (v. ö. MIKL. Lex. p.).

8. *Augusztus*: Münch.-k.: *Augustus*; — lat. *augustus*, vulg. lat. *agustus*, ol. *agosto*. Gör. kel. szláv: óbolg. *avgustъ*, egyh. szláv: *avgustъ* stb.; róm. kath. szláv: szlov. *avgúst*, t. *avgust* stb. — Egyéb, nem latin elnevezések: W.: *Kysazzon ha[ua]*, B.: *Kys Azzon hawa*, Ps.: *Kysazzon hawa* (később e hónap «Nagy Boldogasszony hava» néven is előfordul); — hazai szlov. *mésnyek* (PLETERŠNIK-nél *mešnjak*), *poletnyek* (= nyártutó), *velki szerpan* (Gráciban nyomtatott imak.), kaj-horv. *veliko-messnyak* (*ss = s*), *kolovoz*, *vërssan* (*ss = s*, JAMBR.), osztr. szlov. *velki srpan*, cs. *srpen*; gör. kel. középbolg. *zarewъ*, más egyh. szláv emlékekben: *srъrьnъ* (MIKL. Lex. p.).

9. *Szeptember*: Münch.: *September*; — lat. *september*, ol. *settembre*. Gör. kel. szláv: óbolg. *septębrъ*, egyházi szláv: *septębrъ*, *sektebrъ* stb. (MIKL. Lex. p.), or. *sentjabrъ* stb.; róm. kath. szláv: szlov. *septęmber*, t. *septęmber* stb. — Nem latin elnevezések: B.: *Zenth Myhal hawa*, Ps.: *Zenth Myhal hawa*, W.: *Zent Miha harmycz nap*; — hazai szlov. *Mihálcsek*, *Mihálcsek*, *predjeszénec* (= őszelő), *kimovec* (gráci hazai szlov. nyelvű nyomtatványokban), kaj-horv. *Miholcsak*, *malo-mesznyak*: (*sz-szel*? JAMBR., helyesen *s-sel* kellene állani, v. ö. augusztusnál), *rujen* (JAMBR.), osztr. szlov. *kimavec*, *kimovec*, cs. *září*; gör. kel. szláv középbolgarban nincs megfelelő szláv neve.

10. *Október*: Münch.: *October*; — lat. *octōber*, ol. *ottobre*. Görög kel. szláv: Az óbolgarban *oktobrъ* a szó (Assem.), a melynek *oktovrъ* mellékalakja is előfordul az egyházi szláv nyelvemlékekben. Az egyházi szláv nyelvemlékekben azonban általában *oktembrъ* a szó (v. ö. MIKL. Lex. pal.: *oktebrъ*, or. *oktjabrъ*); ez az alak ana-

lógias úton keletkezett a september, november, december hatása alatt. Róm. kath. szláv: szlov. *október*, t. *október* stb. — Nem latin elnevezések: W.: *Mynd zenth ha[ua]*, Ps.; *Mendzenth haua* (v. ö. Nyr. I. 29, NyK. III. 340.); — hazai szlov. *vszeszvescsék*, *szredjeszénecz* (= őszközép), *vinotok* (grácsi nyomt.), osztr. szlov. *vinotok*, *kozopřsk* (PLETERŠNIK), kaj-horv. *lisztopad*, *lukovcsak*, cs. *říjen*; gör. kel. középbolgár *listopadъ* (és MIKL. Lex. p.).

11. *November*: Münch.: *November*; — lat. *november*, ol. *novembre*. Gör. kel. szláv: óbolg.: *nojěbrъ*, egyh. szláv: *nojembrъ*, or. *nojabrъ* stb.; róm. kath. szláv: szlov. *november*, t. *november* stb. — Nem latin elnevezések: B.: *Zenth Andoryas ho*, Ps.: *Zenth Andras haua*, W.: *Zenth Andras ha[ua]*; — hazai szlov. *andrejcssek*, *andrejcssek*, *pojészénecz* (= őszutó), *lisztopad* (grácsi nyomtatványokban), kaj-horv. *szeszvecsak*, osztr. szlov. és cs. *listopad*; gör. kel. szláv középbolg. *grudъnъ*, egyh. szláv: *grudъnъ* (MIKL. Lex. p.).

12. *December*: Münch.: *December*; — lat. *december*, ol. *dicembro*, *decembre*. Gör. kel. szláv: óbolg. *dekjěbrъ*, egyházi szláv: *dekembrъ*, *dekebrъ* (Ap. Šiš.), or. *dekabrъ* stb.; róm. kath. szláv: szlov. *december*, t. *december* stb. — Egyéb elnevezések: B.: *Karachon ho*, Ps.: *Karacson haua*, W.: *Karachon ha[ua]*; — hazai szlov. *bozsicsnyek*, *predzimec* (= télelő), *proszínecz* (Dober pajdás cz. naptár 1900., 1901.-i évfolyamában), osztr. szlov. és kaj-horv. *gruden*, cs. *prosinecz*; gör. kel. szláv középbolg. *studeny*, egyéb emlékekben: *studenyj* (v. ö. MIKL. Lex. p.).

A mint ez összeállítás mutatja, a hónapok magyar nevei vagy latin eredetűek, vagy pedig oly magyar elnevezések, melyeknek megfelelőket a szlávok közt nem találtunk; a szlovénben ugyan van itt-ott egyezés, de e nevek oly újkeletűek, hogy a szlovénben magyar eredetűek. Olasz, még pedig velencei olasz vagy pedig CYRILL és METHOD-féle hatás e neveken ki nem mutatható.

Hushagyó. A *farsang* utolsó három napja a quinquagesima-ba esik (quinquagesima = *Fassangh wasarnap*, Érdy-k. Nyelveml. IV. 150, 202; *kilencbehaó harmad vasarnap*, Döbr.-k. Nyelveml. XII. 149, *hat hagyó*, NySz., *çonka hét* Döbr.-k. Nyelveml. XII. 258.); e három napnak CZUCZOR-FOGARASI szótára szerint *hushagyó* a közös neve (v. ö. SZAM.-ZOLN. Okl. szót. *hushagyó hétfő*). Szorosabb értelemben azonban *hushagyó*-n (esetleg: *húshagyat*, MTsz.) a *farsang* utolsó, keddi napját értjük. E kifejezésünkről azt írja ÁSBÓTH (v. ö. NyK. XVIII. 394. s köv. l.), hogy az óbolg. *mešopustъ* (*mešo*: hús, *pustiti*: hagyni) fordítása. ÁSBÓTH szerint az óbolg. *mešopustъ* «böjt»-öt (értsd: quadragesima, MIKL. Lex. p., четьредесятница,

великій постъ, SREZNEVSKIJ, Mat. dlja slov. dr.; magyarul mindig böjt, v. ö. *Hamvazó szerdá-nál*) jelent, s tulajdonkép **meso-post* (*postъ* > *fasta*: böjt) szóból való népetymologiai alakulás. A szónak szerinte jelentenie kellett az óbolg. forrásokban is azt, a mit a m. *hushagyó* jelent. Az alábbi sorokban vizsgálni fogjuk, vajjon gör. kel., vagy pedig róm. kath. szlávból való fordítás-e a m. *húshagyó*, s mi az eredete a szláv-magyar elnevezésnek.

Az óbolg. emlékekben előfordul a *mjesopustъ*, *масонистъ* (v. ö. Assem. 84: *sabota přezde mjesopusta*, *nedělja přezde mjesopusta*, u. o. 86: *sabota mjesopustъnaa*, *nedělja mjesopustъnaa*; v. ö. még Sav. kn. 44. b., 45. b., 47. a., 48. a., 69. b., Mak. list. Јаг. Spec. 29.), s jelenti azt a *vasárnapot*, a mely húsvét vasárnapja előtt az 56. nap (v. ö. ДАHL; SREZNEVSKIJ, Mat.: *воскресенье передь масленицей*, *недѣля передь масленицей*, *ἀπόκριως*; *недѣля передь сыропустной недѣлей*). A *mjesopustъ* utáni *vasárnapnak* *syropustъ* a neve (v. ö. Assem. 87, 88: *nedělja syropustъnaa*, *sabota syropustъnaa*; lásd még Sav. kn. 49. b., 50. b., Grig. Par. I. 58: *сряда сырпустънаа*), a mi *sajthagyó-t* jelent (v. ö. or. *sedmica syrnaja*, *maslenica* = vajhét; МІКЛ. Lex. p.: *caseum edens*) szóról-szóra. A *syropustъ* a gör. kel. egyházban a nagyböjt első hete (v. ö. DALJ). Ezek szerint tehát az óbolg. ban *mjesopustъ* jelenti azt az utolsó napot, vasárnapot, a melyen túl a *syropustъ*: a vajas hét, a nagyböjt első hete kezdődik. Az egyházi szláv nyelvemlékekben ezenfelül jelentheti a *mjesopustъ*: 1. *Dominica sexagesimæ*; 2. *Dom. quadragesimæ* (v. ö. SREZNEVSKIJ, Mater.). A gör. kel. szláv nyelvekben szintén az itt tárgyalt jelentésekben ismeretes a szó. Csak azt jegyzem meg, hogy a bolgárban bármely böjt előtti utolsó húsnapot *zagovezni*-nek hívják (v. ö. САНКОFF, 9, 166: *der letzte fleischttag vor der fasten*; DUVERNOIS; Sborn. XVI., XVII. 2:20. or. *zagovenъe*, a szerbben *poklade* ВУК, olaszúl *giorno di grasso*).

Az a különbség, a mely a gör. kel. és a róm. kath. egyház közt a farsang végét illetőleg van, egyenesen arra utal, hogy a m. *hushagyó* eredetét a róm. kath. szlávsnál keressük. De itt se találjuk a kifejezést mindenütt. A szerbben a *mesopustъ* ismeretlen (v. ö. ВУК *poklade* alatt: *pošljednji dan od poklada*; bolgárban *pokladi* Sborn. XVI., XVII. 2:27.), ugyanígy a bolgárban is. A hazai kath. bolgár naptárakban *postnаноš* (böjti éjszaka, v. ö.

DOBROSLAV, Balg. kal. 1882.) a húshagyó kedd. Nem így áll a dolog a többi róm. kath. szláv népnél, a melyre a következő adataim vannak:

a) Horvát *ča*-nyelvtér.: *mesopûst*, vagy egyszerűen *pûst*: 1. Húshagyó kedd; 2. Farsang (v. ö. Arbe szig., Rad CXVIII. 52, NEM. I. 373, II. 181, 191, ŠURM. Acta croat. 105, 132, 198.). A hazai *ča*-horvátok közt *pust* az alakja a szónak.

b) Kaj-horv. *Meszo-pusztni* (fašenszki dnevi, JAMBR. Brumalia alatt), *meszopuszt*, *fašenk* (u. o. Bacchanal alatt). Régibb kaj-horv. és hazai szlov. naptárakban *fašnik*, *fašeng*, *farsang* (ném. *vaschann-tag*, KNAUZ 152.) a húshagyó kedd neve.

c) Szlovén: *mesopust*, általánosabb egyszerűen *pust*: 1. Húshagyó kedd (v. ö. PLETERŠNIK és Koledar družbe sv. Moh.); 2. farsang (v. ö. PLETERŠNIK és Bogočastje, Grác 1850.); LINDENÉL *zapusty* alatt olvasható szlovén adatok: karint. *pust*, *puste dnevi*, stájeri: *pust*, *pustni dni*, *pustna nuč*.

d) Cseh-tót: *mesopust*: *fastnacht*; *fascing*, *carneval* | lengy. *mięsopust*, *mięsopusty*: *fastnacht*, *fascing*, *besonders die drei letzten tage* (LINDE). A lengyelben egyébiránt a farsang utolsó három napját *zapust*-nak, a farsang többi részét *niezapust*-nak is hívják (v. ö. KALINA, Lud, I. 46, 79.) | szorb *sapust*.

A m. húshagyó (kedd) a róm. kath. szláv alakokkal, első sorban a szlovénekkal egyezik. Itt *pust*, *mesopust* a naptárak szerint első sorban húshagyó kedd, míg a *farsang* általában *fašenk*, a *quadragesima*: magy. *bőjt* pedig *korizma* (ugyanígy hazai szlov., kaj-horv. és *ča*-horv. < olasz *quaresma*, *quarisma*).

A szláv *męso-pustъ*-ot ÁSBÓTH *męso-postъ*-ból népetymológiai úton magyarázta; ez írásában tévedett, a mint azt már SCHUCHARDT is helyesen megjegyezte (v. ö. Nyr. XVIII. 392.). Az olaszban ugyanis *carnasciale* (letzter fastentag, ultimo giorno di carnevale, PAOLI, Lat. Paleographie III. 280, mellék-alak: *carnassale*) a húshagyó kedd neve. Erről a szóról KÖRTINGNÉL ezt olvassuk: «*carnem laxare*: das fleisch loslassen: ital. *carnelasciare*, *carnescialare*, *carnascialare*: fastnacht feiern, dazu das Subst. *carnasciale* | ähnlich wird im Rum. der Tag vor Beginn der Fasten *lăsare de carne* genannt». Más olasz szótárakban olvassuk: Giorni *carnascialeschi* o *di grasso*: die letzten Fleischtage vor den Fasten; *mardi gras* = húshagyó kedd. Az olasz-oláhon kívül megvolt a szó a kihalt vegliában is

carnassual (farsang, Nyr. XVIII. 392.) alakban. Mindebből már most az a tanulság, hogy a szláv *mesopustь* a latin-olasz *carnem laxare*-ből való fordítás, CYRILL és METHOD nyelvében pannoniái-moráviai eredetű kifejezés; a magyar *hushagyó* pedig róm. kath. szlovén.

Húsvét (régii nyelvünkben általában magashangú ragok járultak a szóhoz [v. ö. NySz.], a Jord.-k.-ben azonban *hosvét* alakban állandóan mélyhangú a szó ragozása. A népnyelvben levő alakváltozatokra v. ö. MTsz.: *hus-ét* stb.; a magyarországi latinban *pascha*, v. ö. 1141—61. okl. *usque ad sabbatum pasche*). A m. *húsvét* szóról MIKLOSICH nyomán (a Lex. p.-ban kifejtett nézete alapján) ÁSBÓTH kifejtette (NyK. XVIII. 397. s köv. l.), hogy szláv-ból való fordítás; a fordítás alapjául szolgáló szó a szlávban (**meso*)-*възъмь*-nak (sumtio carnis) hangzott, s ma is kimutatható ez elnevezés a szláv nyelvek ker. terminológiájából. A következő sorokban már most kutatni fogjuk: gör. kel. vagy róm. kath. szláv-ból való fordítás-e a m. *húsvét*, s ha róm. katolikusból, akkor előáll a kérdés, mely róm. kath. szláv-ból.

A gör. kel. szláv-ságban ma három kifejezés van a *húsvét*-ra, kettő ezek közül megvan az óbolgárban. E kifejezések a következők:

a) *пасха*. Az óbolg. szövegekben számtalanszor előfordul e szó (v. ö. Cod. Mar. indexe alapján az evangéliumokat; továbbá Assem. 10, 11, 12, 13, 15. stb., Cloz. VONDRÁK indexe alapján, Euch. Sin. 30, 85, Cod. Supr. 244, 289, 302, 310, 311, 312, 313, 365, 371, 375. l.), hangzani talán *paska*-nak hangzott (s nem *pascha*, *pasha*-nak, v. ö. MIKL. Christl. 24. lap). Ezt abból következtetjük, hogy az óbolg. emlékekben a szó egyes dativusa és locativusa *pascě* (írva *пацик*, pl. Zogr. és Mar.: Ján. XIX. 14, Mar. 115, 188. l., Cloz. index, stb.), *pastě* (írva *пацик*, Assem. Ján. XIX. 14, de a fejezetek címében *pascě*, Supr. 289, 302, 312, 339.), ez pedig csak úgy lehetséges, ha a nom. *paska*-nak hangzik (v. ö. óbolg. *дѣска*: deszka, dat. loc.: *дѣсцѣ*, *дѣстѣ* stb.). Egyébiránt MIKLOSICH szerint (Christ. Term. 24. l.) a kisorozban ma is *paska* = *húsvét*. Az óbolg. *пасха* = *paska* jelentése: 1. zsidó és keresztény húsvét; 2. húsvéti bárány (v. ö. hogy a m. *húsvét*-nak is ez a jelentése az evangéliumokban, pl. Luk. XXII. 13, 15: Münch.-k.: *barant* = Jord.-k.: *hosvetoth* stb.).

A gör. kel. szláv hivatalos egyházi terminológiában ma is *pascha*, *pasha* (t. i. svétaja, v. ö. Cod. Supr. 365. l.) a húsvét neve, míg a gör. kel. szláv nyelvek közül csupán az orosz népnyelvben él a *pascha*, *paska* húsvét jelentésben.

b) Вскрѣсенье, въскрѣшенъе. Az óbolg. nyelvemlékek fiatalabb szerkesztésében a *húsvét*-nak *въскрѣсенье*, *въскрѣшенъе* a neve. Erre a névre a következő óbolg. adatok állnak rendelkezésünkre: 1. Cod. Supr. 372. l.: СЛОКО НА ТРОД'НЕКНОІЕ ВЪСКРѢШЕНІЕ ГОСПОДН НАШЕГО (= εἰς τὴν τρίτημερον ἀνάσασιν τοῦ κυρίου ἡμῶν ... ὁμιλία, v. ö. LESKIEN Altb. gr.³ 233. l.) ... ЕСЕ НАМЪ ПРИДЕ ... ПРАЗДНИКСТВО, ВЪСКРѢСЕНІИ ДЕНЬ (= въскрѣсѣнїи дѣнь) ГОСПОДН НАШЕГО ІсѸ Христоса; 2. Mak. listok: Въ svétaja nedelja *въскрѣсѣнїю* (JAG. Specimina 28. l. 17. sor). Az óbolg. *въскрѣсенье* (v. ö. Glag. Cloz. VONDRÁK indexét), *въскрѣсѣнъе*, *въскрѣсѣнъ дѣнь* tulajdonképp resurrectio-t, feltámadás-t, a feltámadás napját jelenti s *húsvét* jelentése csak másodlagos. A gör. kel. szláv és a horv. glagolita emlékekben (v. ö. MIKL. Lex. p. és Star. VII. 95, 103. l.) azonban gyakori a «húsvét» jelentése. Ma a gör. kel. és a róm. kath. szerbben él a szó *uskrs* (*vaskrs*), *uskrsenje* (*vaskrsenje*, ВУК) alakban, a szerbből pedig az *uskrs* átment a horvátba is. A róm. kath. horvátban azonban az eredeti húsvétot jelentő kifejezés **възьмъ* (lásd alább). Az orosz *voskresenje* «vasárnap»-ot jelent (dominica, Urunk feltámadása napja), s húsvétot csak akkor, ha mellette van a *světloje* (vokresenje) jelző.

c) Az óbolg. emlékekben *velii dѣнь*, *velikъ dѣнь* ünnepet jelent, azonban nem akármilyen ünnepet. Az evangéliumban ezt olvassuk: Ján. XIX. 31: Münch.-k.: A' sidoc azert mert *kézólet* uala hog' ne maradnanac zombaton a' testec a' kéreztén, mert ez vala a' zombatnac *nağ napia* kerec pilatost stb. = Assem. ijudei že, poneže *paraskeuđii* bě, da ne ostanatъ na krstě tělesa въ sѣbotъ; bě bo *velii denъ* (másik helyen 120. lapon ugyanúgy) toje sѣbotъi, Zogr. *кѣлн дѣнь*, Max. *кѣлнкъ дѣнь* (nb. Euch. Sin. 101. l.: *къ кѣлнкѣжк нощи н дѣнь* szintén ide való). Ez idézet azt mutatja, hogy az óbolg.-ban a *velii dѣнь*, *velikъ dѣнь* ép a húsvéti ünnepre alkalmazza a kifejezést, s nem akármilyen ünnepre (v. ö. JAG. Zur Entst. II. 66.). Ez a kizárólagosság eredményezte azt, hogy néhány gör. kel. szláv nyelvben ma a *húsvétot* hasonló névvel nevezik. A bolgár nyelvben *veligden* (CANKOFF 6, 14, 158.), *velikden*, *veliden*

(DUVERNOIS) a húsvét neve. VUK szótárában azt olvashatni, hogy a bolgársággal érintkező s Morava folyón túl lakó gör. kel. szerb-ség szintén *velikdân*-, *velikidân*-nak hívja a húsvét-ot. A kifejezés (*velikden*) megvan a kisoroszban is (v. ö. ZELECHOWSKI, ДАЛЪ és CSOPEY szót.). A róm. kath. népek közül csak a bolgárok használják a szót (v. ö. paulik. hazai bolg. bibliafordításban: *veligdenj*; KRIS-TOFCSÁK, Kas nauk 9: u *velikdešne* nedêle).

E három pontban felsorolt neveken kívül a gör. kel. szlávban nincsenek más elnevezések a húsvét-ra (v. ö. hogy egyh. szláv nyelvemlékekben a zsidó húsvétot *дѣније опрѣсньєбнїи* [Ap. Šiš. XII. 3. = Jord.-k.: *hoswethnak* napyay]-nek is nevezik). A m. húsvét nem is lehet a CYRILL és METHOD-féle nyelvből, vagy pedig általában a gör. kel. szlávból való fordítás, mert e terminológiában a mi szavunkhoz hasonló alkotású szó sohase volt. Nem így a róm. kath. szláv terminológia. Itt megtaláljuk a mi szavunk fordítása alapjául szolgált eredeti szót.

A róm. kath. szláv ker. terminológiában három kifejezés van a húsvét-ra. Ezek a következők:

a) Szorb *jutry*, *jatšy*, *vjatšy*. MIKLOSICH szerint (Christl. Term. 24. l.) a ném. *ostern*-ből való kölcsönzés.

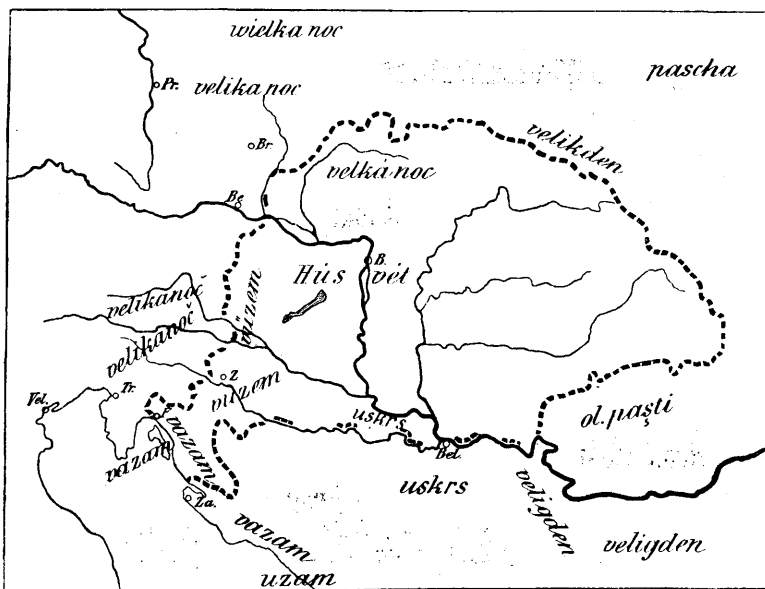
b) A cseh-tót-lengy.-osztr. szlovén bibliafordításokban és népi beszédben a következő szó használatos: Lengy. *wielka noc* (*wielkonoc*), cs. *veliká noc* (*velikonoc*), t. *veliká noc*, *velká noc*, osztr. szlov. *velika noč* (DALMATIN bibliafordításában és MEGISER szótárában: *velika nuzh* = olv. *velika nuč* s v. ö. még Arch. XXIV. 266.). A róm. kath. szláv *velika noc* vagy *v. noč* (v. ö. Euch. Sin. 101. l.: *κκ βελικκικη νουικη*) «nagy éjtszakát» jelent s így a m. húsvét fordításánál alapúl nem szolgált.

c) A hazai szlovénben KÜZMICS bibliafordításában a húsvét-nak *vúzen* (ragozva: *vúzma*, *vúzmi*, *vúzmom*, továbbképezve: *vúzenszki* szvétek, ágnecz stb.) a neve; így Luk. XXII. 1. («kí sze zové *vúzen*»), Ján. VI. 4. («bio je pa blůzi *vúzen* szvétek 'zidovszki»), Zsidók XI. 28. («po vōri je vesino *vúzen*»), Máté XXVI. 2. («po dvōma dnévoma *vúzen* bode»). A mai nyelvben *vúzem* a név a nap-tárák tanúsága szerint (v. ö. Dober pajdás). Az osztr. szlovénben kevés helyen járatos a *vúzem* (v. ö. PLETERSNIK és u. o. *vzámen*: húsvéti; MURŠEC, Blagočastje 91. l.), általános itt a *velika noč* ki-tétel. — A kaj-horvátban az összes kaj-horv. nyomtatványok

tanúsága szerint a *húsvét*-nak *vuzem* a neve (v. ö. a többi közt JAMBRESSICH, HABELICH és BJELLOSTIJENEC szótárait, varazsdi kalendárium 1823-ból, Szveti evang. PETRETICStól stb.). — A éa-horvátban, s általában az Adria-menti római katolikus horvátban *vazam*, *uzam* a név. Erre nézve a következő adatok állanak rendelkezésemre: 1. Az összes róm. kath. Adria-menti horvát nyelven készült bibliafordítások *vazam*-nak, *uzam*-nak hívják a *húsvét*-ot; így TRUBER újtestamentoma (*vazam*, egyszer *paška* is, Luk. XXII. 1.), a Z á r a i lectionarium (*uaqam*, olv. *vazam*), S p a l á t ó i Bernát lectionáriuma (*vazam*), s a raguzai RAŇINA evangeliariuma (*uzam*). Csupán azt jegyzem meg, hogy az Adria-menti horvátban a *vb-*, *vь-* szókezdetnek éjszakon *va-*, középen és délen *va* és *u* a megfelelője; a *što*-kavstínában szabályos az *u* (kivételkép itt-ott *va*, v. ö. Rad CXXXIV. 104, 105. és Arch. XVII. 23.). Egyéb emlékek is megerősítik e szabályt. Horvát glagolita nyelvemlékekben *vazam* a *húsvét* (v. ö. Reg, sv. Ben. Star. VII. 91, 92, 107, 108; 1360—1387. évi adat, Star. XIV. 210; Statut Kastavski Mon. IV. 182, 262: od *pusta* do drugoga pondelka po *vazmi*; HERVOJA miss. 29. i.), ellenben raguzai cyrillbetűs oklevelében *uzam* (v. ö. MIKL. Mon. serb. 7: 1110—1200-i okl.: o *uzь-měchъ* u nedělu; RAŇINA-nál is: *uzmi* budu). A róm. kath. Adria-menti horvátban a multban csakis *vazam*, *uzam* volt a *húsvét* neve. 2. A mai népi beszédben is *vazam* a név. VUK szótárában az áll, hogy *vàzam* Horvátországban és Dalmáciában a róm. katolikusoktól hallható; a régibb dalmát katekizmusok *vazam*-ot írnak, ugyanígy a szótárak (VOLTIGGI, STULLI, MICALIA, VERANTIUS, BJELLOST.). A népnyelvi közlésekből a következő adatok állanak rendelkezésemre: *vazàn*, *vazán* (gen. *vazmà*, NEM. I. 383, 385, 424, II. 194, 198.), *vazâm* (fiumei adat, Rad CXXIV. 105.), *vazam* (Novi-i adat), *vazâm* (Arbe szigeti, Rad CXVIII. 5, 53.), *vazon*, *vazân* (Dubačnica, Rad CXXI. 101.) stb.

Ezek után kétségtelen, hogy a róm. kath. Adria-menti horvátban *vazam*, *uzam* a *húsvét* neve. Ez a *vazam*, *uzam*, kaj-horv. *vuzem*, hazai szlov. *vüzen*, osztr. szlov. *vüzem* (*vzámen* adj.) a szláv *възѣти*, horv. *vazeti*, *uzeti* (*uzmem*, *uzmeš*), *vzeti*, hazai szlov. *vzėti* (v. ö. *vzemem*, *vzemeš*, *vzeme*, *vzemí*, *vzéo*, *vzévši* stb.) ige part. præter. act. I. származéka. Az alak előfordul az óbolgár emlékekben is; alapalak *възѣтъ* (v. ö. Máté XIII. 31, XVII. 27, Márk X. 21,

Luk. V. 25, XXIV. 43: Cod. Mar. és or. *vъземъ* Sborn.), a melyet a Münch.-k. *vevén-*, *felvevén-*nel fordít. A szláv *vъzeti*, horv. *vzeti*, *vazeti*, *uzeti*. szlov. *vzėti*, cs. *vzeti*, *vzati*, t. *vziat* (v. ö. t. *vzácný* > **vziacny* > *vъзем-тjъ*), szlov. *vzėti* (v. ö. *vzámen* = húsvéti, PLETERSNIK és lajbachi Letop. 1888: 133.) stb. igének «sumere, accipere, venni, felvenni» a jelentése. Ez a «venni» van a magyar *hús-vét*-ban is s ezzel megtaláltuk azt a nyelvet, a melyben a magyarral egyező kitétel van. A mint az ide mellékelt térkép mutatja,

a m. *húsvét* róm. kath. horv.-szlovénből, illetve szlovénből való fordítás. A fordításra csupán egyet kell megjegyezнем. A horv. szlov. *vazam*, *uzam*, *vuzem*, *vūzen* csupán «vét, vétel»-t jelent, az összetétel előtagja a «hús»-t jelentő «*meso*» hiányzik az elnevezésből. Erre egy analógiával felelünk: A szlávtságban a «*húshagyó*» keddet (lásd *húshagyónál*) *mesopust* mellett egyszerűen *pust*-nak is hívják. Így van ez a szlovénben (v. ö. *púst*, PLETERSNIK és ÁSBÓTH, NyK. XVIII. 396.), a ça-horvátban (*púst*. gen. *pústa*: carneval, fastnacht, NEM. I. 373; legrégebb adat a Statut Kastavski-ban: *od pusta do drugoga pondelka po vazmi*, Mon. pur. slav. merid. IV. 182.). A mint már most a *meso-pust* (hús-hagyás) mellett van *pust* (hagyás), úgy volt a *vuzem*, *vazam* (vét, vétel) mellett egykor *meso-*

vuzem, illetve **meso-vъzъmъ* is. Ezt azonban ma már nem tudjuk kimutatni. Még csak azt jegyzem meg, hogy a szláv *vazam*, *vuzem*, m. *hús-vét* véleményem szerint végelemzésben egy eddig ki nem mutatott lat.-olasz *carne* + *assumptio* vagy hozzá hasonló szóval összetett név fordítása, tehát ugyanolyan, mint a *húshagyó*, *mesopust*, ol. *carnelasciare* (v. ö. KÖRTING, EtWb. 1948.), *carnevale*. A húsvétnek ol. neve *pasqua*, räto-románban *pasqua* stb.

himnusz, régi nyelvünkben *himnos* is, írva *hymnos*, *ymnos* Döbr.-k. 235, 236, 238; — lat. *hymnus*.

Ítéletnap. Nyelvtörténeti adataink szerint a régi magyarban *bírságnap* (v. ö. HB.: *birſag nop iſtua*) volt a «dies iudicii» neve, a melyet később az *ítéletnap* szorított ki. Mindkét kifejezés ugyanazt jelenti (v. ö. bírság = iudicium, NyKözl. XXVI. 216.), s lehet egyenesen a latinból szóról-szóra történt fordítás (v. ö. 1001-i pannonhalmi okl.: «ante deum iudicem uiuorum et mortuorum in die iudicii»). Azért mondom, hogy lehet, mert a szláv ker. terminológiában is ítélet napjának nevezik a «bírságnapot». Az óbolg. nyelvemlékekben két kifejezés van az *ítéletnap*-ra: a) *сѣдѣньн дѣнь* = *szednyj dnyň* (v. ö. az evangéliumokban Máté X. 15, XI. 22, 24, XII. 36: *къ дѣнь сѣдѣньн* = Münch.-k.: *itelet napian*, Máté XII. 41, 42: *на сѣдѣ* = Münch.-k.: *ítéletnapian*; Mak. list. JAG. Spec. 28.). E kifejezés megvan a különböző egyházi szláv nyelvemlékekben (v. ö. Ap. Šiš. II. Pét. II. 9, III. 7: *къ дѣнь соудѣннн*, AMFILOCHIJ, I. 2, 167, 182.). b) *страшньн дѣнь сѣда* vagy *дѣнь страшнаго сѣда* = *strašnyj dnyň sada*, *dnyň strašnaago sada* (Euch. Sin. 151, 163; egyéb gör. kel. szláv emlékekben Zbornik 1319, 1372. évi okl.). E kifejezés jelentése «az ítélet félelmes, rettentő, szörnyű napja, vagy a félelmes (rettentő) ítélet napja». A gör. kel. szláv nyelvekben ma az *ítéletnap*-ot inkább *strašni sud*-nak (félelmes, rettentő ítélet), mint *sudni den*-nek (ítéleti nap) hívják (v. ö. ŠAFARIK, Über den Urspr. 39. lap), bár a gör. kel. szláv fordításokban a *sudni den* sem ismeretlen, mint fentebb láttuk. Az óbolg., illetve görög keleti szláv nyelvemlékekben a «dies iudicii»-ra más kifejezés nincs; MIKLOSICH (Christl. Term. 48.) ugyan fölveszi az óbolg. evangéliumokban előforduló *poslědnyj dnyň* (*послѣдѣньн дѣнь*: Cod. Mar. Ján. VI. 39, 40, 44, 54, XI. 24, XII. 48.) kitétel is a term. technicusok közé; mivel azonban a Münch.-k.-ben a megfelelő helyeken állan-

dóan *utolsó nap*-ot olvasunk (v. ö. a latinban *in extremo die*, a görögben: ἐν ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ), s a magyarban az ítéletnapot *utolsó nap*-nak soha se hitták, az a nézetem az óbolg. *poslědnji dьnъ*-ről, hogy nem term. technicus.

A róm. kath. szláv nyelvekben a *dies iudicii* kizárólag a szláv *судъ* (ítélet) szóból alkotott kitéttel neveztetik; már az ó szlovén Freisingeni nyelvemlékekben (*na zodni den, na zudinem dine* = die extremi iudicii, v. ö. VONDRÁK, Fris. pam. szótár) is ez a név, ugyanígy a mai szlovénben *sodnji dan* vagy *den* (DALM., PLETERŠNIK, esetleg *dan sodbe*), a hazai szlov.-ben *szoudnyi dén*. A többi róm. kath. szláv nyelvben ez a kitéttel: lengy. *dzień sądny*, cs. *soudný den*, t. *súdný deň*, szorb *sudny džen* (žén), horv.-szerb *sudni dan*.

Mindezek után állíthatjuk, hogy a m. *bírságnap, ítéletnap* lehet ugyan fordított kifejezés a lat. *dies iudicii*-ből (ol. *giorno del giudizio*), de az se lehetetlen, hogy mint népi szó a róm. kath. szlávból való fordítás; a szláv alakok pedig latin eredetűek.

Januarius, v. ö. A hónapok nevei.

Július, június, lásd A hónapok nevei.

Kaczér, v. ö. *Eretnek*.

Kalendárium, kalendárium; — a lat. *calendae*ből képzett középlat. *calendarium*-ből; más név: *iudicium* és *csizio*, mely a kalendárium első napjának a *Circumcisio Christi* nevéből ered (Ethn. XV. 333.). *Naptár* szavunk neológiai alkotás (v. ö. SZILY, NyUSz.). A naptári évkezdetre v. ö. A hónapok nevei.

Kalvária; — lat. *Calvāria* (SYLVESTERNÉL *főkoponya hely*-lyel fordítva és NySzót. II. 353.).

Kalugyer (SZAM. ZOLN. Okl. szót.), *kalugyerné* (MTsz.), v. ö. *Barát*.

Kámzsa. Ezt a szavunkat a kutatók a lat. *camicia, camisia*, ol. *camicia, comiscia* (Nyr. XVI. 19. XVIII. 213.) «ing» jelentésű szóból magyarázták; KÖRÖSI (Nyr. XV. 453.) ezt írja: «*Kámzsa* — ol. *camicia*. Hozzánk direkte Rómából jött a *kámzsa*; erre vall legalább a szónak *zs* hangja; ugyanis épen a római dialektus saját-sága, hogy a kezdő, vagy két magánhangzó közt levő *cs*-t *š*-nek ejti: róm. *camiscia* 'ing' = ol. *camicia*». A fiumei főgimnázium 1891—92-i értesítőjében közzétett «A magyar nyelvbeli olasz elemek» cz. munkájában a *kámzsá*-t hasztalan keressük. A szerző előbbi írását nem tartotta helyesnek. Azok, a kik a *kámzsa* szó

eredetével foglalkoztak, figyelmen kívül hagyták, hogy a m. *kámzsa* egyházi term. technicus. CZUCZOR-FOGARASINÁL ezt olvassuk: *Kámzsa*, 1. Hosszú [fehér] ing, melyet a misemondó pap magára vesz; 2. A palóczoknál vastag darócz-ruha, melyet a kolduló szerzetesek, remeték viselnek (v. ö. MTsz. és e műben: *cziliczium*, görkel. bolg.-szerb *rasa*); 3. A szerzetesruhának az a része, melyet a fejre lehet húzni; csuklya. A m. *kámzsa* tehát nem akármilyen ing, hanem csakis a misemondó pap hosszú fehér inge. A lat. *camisia*, *camicia* (c-je eredetére v. ö. GRÖBER, Grundr. I. 533; a második szótag i-je hangsúlyos, s állítólag hosszú, v. ö. u. o. I. 502.) «ing, Hemd, leinener Überwurf» jelentésű, s megfelelői az olaszban *camicia* és *camiscia* (vel. ol. *camisa* BOERIO, genov. ol. *camixa*, $x = zs$, OLIVIERI, piem. ol. *camisa*, bologn., milan. *camisa*), a francziában *chemise* (v. ö. KÖRTING, EtymWb.), a ráto-rom.-ban *kameiža* (rovignoi adat, IVE 8.) stb. Van azonban az olaszban egy másik szó, a mely ugyanazt jelenti, a mit a m. *kámzsa*; ez a szó az ol. *cámice*: chorhemd (v. ö. KÖRTING, EtymWb., *camice*: messhemd, VOLTIGGI; SOMMARIPA szlovén-olasz jegyzései közt: ol. *camice* = srakica od masnicou, tehát «messhemd», míg az ol. *camiscia* csakis srakica, hemd), a mely a vel. olaszban *càmise*, *càmiso* («vesta lunga di panno lino bianco, ad uso degli ecclesiastici nella celebrazione degli uffizii», BOERIO), a genovaiban *camixu* ($x = zs$, *vesta lunga di panno lino bianco cho portano le persone ecclesiastiche nella celebrazione degli ufficii divini» OLIVIERI*), a milanoiban *comes* (BONFI) hangalakú. Megvan a szó az ófrancziában is *canse*, *cainse*, *chainse* alakban («chorhemd», KÖRTING, EtWb.). Az olasz *cámice*, ófrez. *canse* egy vulg. lat. **cámice* (GRÖBER szerint **cámisi*) szóra mutat, a melynek eredetileg talán semmi köze se volt a lat. *camisia* «ing»-et jelentő szóhoz. Idővel azonban a rokonjelentés alapján annyira összekeveredett a két szó (v. ö. hogy a *camicia* alak c-jét GRÖBER a lat. *camice*: *kámzsa* szó hatásából magyarázza), hogy az egyházi latin nyelvben *camisia* volt a *kámzsa* neve is (v. ö. 1086-i bakonybéli javak összeírását: Tesaurus... ecclesie: *camisie* III.). A m. *kámzsa* már most a lat. **cámice*-, ol. *cámice*-, ófrez. *canse* «chorhemd» szóból ered, de hogyan, minő hangtani úton.

A m. *kámzsa* szó állandóan *zs* hanggal bírt; régi iratainkban, mikor a m. *s* és *zs* még *s*-sel van írva, ez a szó is *camsa* (v. ö.

Schlägli szój.; Birk-k. M. Könyvszemle új foly. XIV. 18, NySz. és Okl. szót.) alakban jelenik meg. Két *z*-vel írott adatunk is van (Beszt. szój. és Okl. szót.: *camza*, *kamza*), de ezek alighanem *zs*-vel olvasandók (v. ö. *z* = *s*, Apor-k.: LXVIII. zsolt. 10: *zerelme*, olvasd *sérelme*, Cl. 4: *fűzt*, olvasd *füst*, CXVIII. 91: *zerzezeddel*, olvasd *szerzéseddel*, Döbr.-k. 15, 17, 71: *zoltar*, 15, 251: *zido* stb.). Honnan van már most a szóban a *zs* hang? Mint említettem, a lat. *camisia*-val, jöllehet ebből könnyű a *zs*-és alakot kimagyarázni (v. ö. Dalmáciában *Camisia*, *Comisa* = horvátul *Komiža*, hely Lissa szigetén, ol. *Neresi* = horv. *Nerežišće*, falu Brazza szigetén; a vel. olaszban a lat. *s* szó közepén magánhangzók közt *ž*), nem szabad magyaráznunk a szót a jelentés miatt. Ismeretes dolog azonban, hogy a lat. *ce*- szótag, a mely Velenczében *se*-nek (olv. *sze*), Genovában *že*-nek hangzik, néhány róm. kath. szláv szóban *ž*, illetve *že* alakban van meg; ilyen szó a róm. kath. szláv *kríž* = lat. *cruce*, ilyen a róm. kath. horv. *kalež* = lat. *calice* (v. ö. raguzai horv. *mažera* = lat. *maceria*, Jir. Die Rom. I. 90, 91, horv. *cužina* = lat. *cócina* stb., v. ö. *Dézsma*, *kereszt* és *kehely* szavaknál). Ide való példa a lat. *cámice* (chorhemd) szóból való horv. *kâmiž* (raguzai adat, Rad LXV. 165. és horv. Akad. nagyszótára «*dugo prteno bijelo odijelo što nose katolički sveštenici pod svećanijem odijelom*»), cs. *komže* (*komžička*: chorrock), lengy. *komża* (chorhemd), magyar *kámzsa* (ebből kölcsönzés a kaj-horv. *kamša*, *kânša*: superpellicium és a t. *kamža*).

Ezek szerint a m. *kámzsa* olyan róm. kath. eredetű kifejezés, a melyben a *zs* a róm. kath. szláv alakokkal közös eredetű. Lehet a szó közvetlen olasz eredetű, nem lehetetlen azonban, hogy egy eddig ki nem mutatott róm. kath. szláv **kâmiža*-ból való. Megjegyzem még, hogy a *kámzsa* gör. kel. szláv neve *sticharъ*, *felonъ* (ez utóbbit parastas alkalmával öltik fel), s esetleg *rasa* (v. ö. bolg. szerb *rasa*: barátsuha).

Kanonok. Ismeretes dolog, hogy az észak-olasz nyelvjárásokban, s így a velenceiben is a szóvégi magánhangzók az *a*-t kivéve nem hangzanak; az ol. *canónico* (lat. *cānōnicus*, gör. *κανονικός*) szóból tehát érthető volna a magyar alak (v. ö. hogy VOLF vel. olasznak mondta az átvételt, VOLF, Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? 85. l.). Az olasz nyelvjárásokban azonban a *canonic* (bolognai olasz alak) helyett gyakoribb a *canónaco*, *calónaco* (általá-

ban ol. alakok), *calonegh* (milánói), *calònego* (vel. ol. BOERIO) alak. A fiumei horvátban tényleg olasz hatás alatt *kalònik* a szó (Rad CXXIV. 127; LINDE szótára szerint a bosnyákban is *kalonik*), s a magyarban is a népnyelvben ismeretes a *kalonok* alak (MTsz.). A m. *kanonok* és *kalonok* (az utóbbi dissimilatioval is magyarázható) a közvetlen olasz hatás mellett szólnak. Van azonban egy hangtani sajáttság, a mely az olasz eredet ellen szól. A magyarban ugyanis a régi alak *kananak*, *kananok* (v. ö. NySz., Oklevélszótár, Schlägli szój.), a szóban tehát hangsúlyozott olasz *o* helyén a magyarban *a* van. Az olasz hangsúlyozott és hangsúlytalan *o*, *ö* a magyarban kivétel nélkül megmarad (v. ö. *ostya*, *naspolya*, *orgona*, *osztriga*, *datolya* stb.); csupán néhány lat.-ol. eredetűnek látszó szó van (v. ö. *Apalín*, *apastal*, *kar*, *zsinat* szavakat e műben; *garas*), a hol az *o* helyén *a* van. Mivel az idegen *o*: m. *a* megfelelés szláv jövevényszavaink nevezetes tulajdonsága (v. ö. NyK. XVIII. 374.), biztos dolog, hogy a régi m. *kananok*, *kananak* is a szláv *kanonik*-ből ered közvetlenül. A római katolikus szláv nyelvekben a «domherr»-re a következő szavak vannak: Szorb *kanonik*, lengyel *kanonik*, tót *kanonik* (és *kapitulnik*, *kapitulský pán*, v. ö. Cz.-F.: káptalanbeli úr), cs. *kanovník*, szlov. *kanōnik* (PLETERSNIK), *kanōnik* (Zobr. szlov. 58. l.), horv. *kanonik* (ŠURM. Acta croat. 73, 161, 234, 235. stb.), *kanovník* (ŠURM. Acta croat. 174, 300, 301, 306.), *kalònik* (Rad CXXIV. 127.), kaj-horvát *kanonik*. A m. *kanonok* róm. kath. szláv (szlov. horv., a hol *kanōnik* a szó) eredetű kifejezés; a gör. kel. egyházban a *kanonnikh* (ΜΙΚΛ. Lex. p.), *kanovníkh* (ŠREZNEVSKIJ, Drev. rusk. slov.), *kanōnikh* (DALJ) csak mint róm. kath. papi méltóságot megjelölő kifejezés él (a szerb *kanonik*: egy bizonyos adónem-re v. ö. NOVAKOVICS, Zakonik 170. l.).

1. *Kántor*: «Énekes mester a templomokban» (Cz.-F.). A lat. *cantor* átvenése; a latinból átkerült a szó a róm. kath. szláv nyelvekbe is (v. ö. cs. *kantor*, lengy. *kantor*). A *kántor* gör. kel. bolgár neve *psalt* (v. ö. DUVERNOIS: *psalt*, gör. ψάλτης: pévčij; Vazov irataiban «učitel školský»), oroszúl *ustávščik* (rokon kifejezés: *дѣякъ*, *golovščik*).

2. *Kántor*. «A kath. egyházban jelent böjtöt, mely évenként négyszer fordul elő, úgymint *Lucza*, *Hamvázószerdá*, *Pünkösöd* és sz. kereszt föltalálása utáni szerdán, pénteken és szombaton.

Innen e napok neve általán *kántornapok*, különösen *kántorszerda*, *kántorpéntek*, *kántorszombat*. A hét, melyre e napok esnek, *kántorhét*-nek mondatik. Ezen nevezetét a lat. *quatuor tempora* (összehúзва *quatember*) után vette» (Cz.-F.). A szónak ez az első jelentése tűnik ki nyelvemlékeinkből is, v. ö. «Imaron leezen tanwsagwnk az három *cantor* napokon» (Érdy-kódex 20, NySzót., KNAUZ, Kortan 245.). Mivel azonban ilyen három kántornap egy évben négyszer volt (v. ö. GRIMM szótára *quatember* alatt: «die nach alter päpstlicher anordnung zur weihe der priester bestimmte woche, am anfangе jedes kirchlichen vierteljahres, in welcher nebst dem freitag und samstag auch der mittwoch strenggebotener fastentag war; sodann diese vierteljährliche fastenzeit, im bürgerlichen und geschäftlichen leben ein vierteljahr, überhaupt ein quartal»), nagyon természetes, hogy kifejlődött az egy negyedév jelentés (NySzót. és Oklevél-szótár). Az a kérdés mármost, honnan való a m. *kántor*. Hogy a szó róm. katolikus eredetű, nem szorúl bizonyításra. A gör. kel. egyházban nincs kántorböjt. A latinban *quatuor tempora* a név; ebből a németben *quatember* lett (v. ö. GRIMM: kfn. *quatember*, *kotember*, *kotemper*, *katemmer*, *katemer*, *katemner*, baj. *quotemmer*, *kotemmer*, *quatember*, köz- és alném. *quartember*). Nem lehetetlen, hogy a ma már nem használt lengy. *kentopory*, *kantopory* (v. ö. LINDE, más név *suchédni*; *kvatembra* német eredetű; a csehben *čtvrletí*, *čveropostí*, *suchédni*) egyenesen a latinból való (v. ö. NyK. VI. 306.). A m. *kántor* nem származtatható a ném. *quatember* alakból. A szlovénben *kvátre*, *kvátri* (Quatember és Vierteljahr, PLETERŠNIK), horvátban és a róm. kath. szerbben *kvatre*, *kvatri* a szó; e kifejezések nem a lat. *quatuor tempora*-ból, hanem az ol. *quattro* (*tempora*, *tempi*)-ból valók. Valószínű, hogy az olaszban a három kántornapot egyszerűen *quattro*-nak hívják (fréz. les *quattro temps*), erre mutat a szlovén, horvát és a magyar szó. Ezt azonban nem tudom kimutatni. A dalmát-horvát lectionariumokban a naptári részben, a mely velencei olasz nyelven van írva, a kántornapok neve *4 tempore* (v. ö. REŠETAR, Zadržski i Rañinin lecionar, XXXII, XXXV, XLI, XLIII. lapok: per el merchorj de *4 tempore*, per el uenere de le *4 tempore* del aduento, per el sabato de *4 tempore* del aduento stb.). A m. *kántor* (alakváltozat: *gántor*, NySzót.) tehát az ol. *quattro*

átvevése (magyarúl *neřed böjt* is, v. ö. *neřed böiti pentek*, Döbr.-k. 487.); mikép jutott azonban a m. szóba az *n*, egyelőre nem tudom megmondani, a tót *kántri*, *kantry*-ban (LINDE, KARLOWICZ, ugyanónála a «Słownik wyrazów obcego a mniej jasnego pochodzenia» ez. könyvben szerb [?] *kantore* is olvasható) azonban magyar eredetű.

kápa (NySz.); — lat. *cappa*, ol. *cappa* stb. (v. ö. KÖRTING, EtWb.).

Káplán (alakváltozat: *káplány* NySz.): hilfsprediger, -prierster; — a m. kifejezés róm. kath. szlov. ném. eredetű, v. ö. lat. *capellānus*, piem. ol. *caplàn*, ném. *kaplan*, lengy. *kaplan*, cs. *kaplan*, szlov. *kaplān*; a kaj- és ça-horvátban *kapelan* (JAMBR.), *kapelàn*, *kapelán* (NEM. I. 422, 425; ŠURM. Acta croat. 74, 106, 154. stb.) a szó; ez utóbbi alakra v. ö. friauli *capelano* (Nyr. XV. 453.) A lat. *capellanus* eredetileg azt a papot jelentette, a ki Szent Márton köpenyének, palástjának (*capella*) őrizetével volt megbízva.

Kápolna. A lat.-ol. *cāppellä* eredetileg Szent Márton köpenyét (= *cappella*) jelentette, aztán átvitelesen azt a helyet, a hol e köpenyt őrizték. Az összes róm. kath. népeknél ma a szónak «kis templom, kápolna» a jelentése (egy másik ol. kifejezés *ancona*, Denkschr. XXII. 126. és KÖRTING, EtWb.); v. ö. ném. *kapelle* (eltérő hangsúlyozással: *kápelle*, KLUGE EtWb.), cs. *kapla*, *kaple*, *kaplicě*, lengy. *kapla*, *kapela*, *kaplica*, szorb *kapata*, *kapala*, szlov. *kapěla*, *kapělica*, kaj-horv. *kapěla*, *kapělica* (JAMBR.). A gör. kel. szlávok közül csak a kis- és fehér-oroszban van meg a szó (*kaplica*), a hol lengyel eredetű, máskülömben a gör. kel. szlávban *časovnja* (*molenъnja*, *božnička*, orosz. ДАЛ), *paráklis* (bolgárul, JIREČEK, Christl. El. 45. és DUVERNOIS) a *kápolna* neve. Azt, hogy a m. *kápolna* róm. kath. néptől átvett kifejezés, felesleges bizonyítani. Csak az a kérdés, mely róm. kath. néptől. Eddig a szót úgy magyarázták, hogy az ol. *capëlla*-ból való (v. ö. mil. *capëlla*, bolognai *capëlla*, de rövid *l*-lel: piem. *capëla*, velencei *capëla*); a hosszú olasz *l*-ből dissimiláció útján keletkezett volna a magyarban *ln* (v. ö. Nyr. XV. 453.). E magyarázat két más hasonló esetre támaszkodik; az egyik a m. *angolna* (*ángvilla*, *ingola* MTsz., *ingolna* NySz.), a mely a lat.-ol. *anguilla*-ból, a másik a m. *ampolna* (*ámpolna*, *ompolna* NySz.), a mely a lat. *ampulla*, ol. *ampolla* szóból ered. Jobb magyarázat híján elfogadom én is e fejtegetést, s a m. *kápolná*-t közvetlen az ol. nyelvjárási *capella*-ból származ-

tatom. A tót *kaplnka* a magyarból való kölcsönzés (v. ö. az oláhban is, Nyr. XVI. 497.).

Káptalan. A régi m. nyelvben *kapitulum*, *kapitulom* (v. ö. Birk-k. M. Könyvszemle XIV. 16, 17, 19, 20: *capitulomba* zauok ne légen, *capitulum* | Marg. Leg. 18, 19, 20, 24. stb.: az *capitulum* hazban, 202, 220. l.: *capitulom* hazban), *káptolom* (NySz.), *káptolon* (v. ö. Marg. Leg. 161; *captolonnak*) alakváltozatok voltak, ezek közül legtovább élt a *káptolon* (v. ö. hogy SÁNDOR I. Sokféle III. 81-ben még *káptolon*-t ír, JAMBR. szótárában *capitulumnál* m. *káptolom* olvasható; LIPSZKY Repertoriumában *Káptolon*, *Káptolonfa* olvasható). A ma használt *káptalan* alak a *káptolon*-ból lett a *-talan* képzős mellénevek analógiájára (v. ö. SIMONYI, Magyar nyelv I. 135.; ugyanígy *Bertalan*). A magyar szó közvetlenül a lat. egyházi nyelvből való, v. ö. lat. *capitulum*, vel. ol. *capitolo*, piem. ol. *capitol*, ném. *kapitel* stb. A lat.-olaszból való a lengy. *kapituła*, t. *kapituła*, horv. *kaptol* (*kapitul*, *kapitol*, ŠURM. Acta croat. 77, 90, 303. stb. és horv. akad. nagyszótár), szlov. *kaptol* (*kapitol* németből való, LINDE). A gör. kel. egyházban hasonló értelmű kifejezés a *σῆβορῆ*, v. ö. *konvent*.

Kar, kórus. E két kifejezés közül *kar* a régibb, *kórus* pedig az újabb kifejezés nyelvünkben; míg azonban a *kórus* a latin egyházi nyelv útján elterjedt szó, addig a *kar* népi eredetű ker. terminus technicus. Jelentése a következő: 1. A templomban bizonyos meghatározott helyen éneklők csoportja, esetleg maga az ének. 2. Az a hely a templomban (rendesen karzat), a hol énekelnek. Az óbolg. emlékekben a következő párhuzamos helyet találjuk:

Luk. XV. 25: Münch.-k.: Es micor... a' hazhoz közeleitene halla a' hangoslatot es a' kart, Jord.-k.: *tanczolasth*; = Vulg. Et quum... appropinquasset domui audiuit concentum et *choros* | Assem.: i éko grjedy približi se kь domu, slyša pěniě i *liky*, Mar., Zogr., Sav. kn.: *ΛΗΚΥ* = gör. καὶ ὡς ἐρχόμενος ἤγγισεν τῇ οἰκίᾳ, ἤκουσε συμφωνίας καὶ χορῶν.

CYRILL és METHOD nyelvében, s azután a gör. kel. egyházi szláv nyelvemlékekben *likъ* azt jelenti, a mit a m. *kar* (v. ö. ΜΙΚΤ. Lex. p. és Apor.-k. CXLIX. 3: *karban* = egyházi szláv: *въ лицѣ*). A görög *χορός*-nak megfelelő görög keleti szláv *χορѣ* előfordul

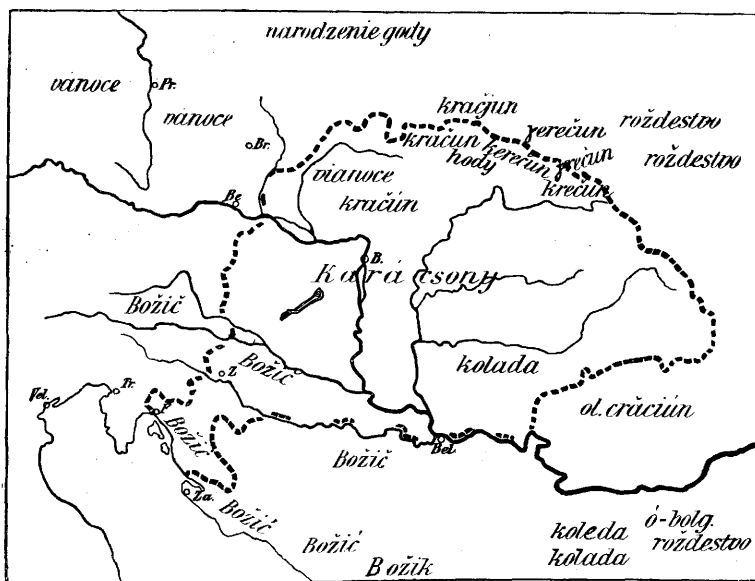
ugyan egyházi szláv emlékekben, csakhogy *h*-val, *ch*-val kell olvasni. A m. *kar* megfejtéséért nem a gör. kel., hanem a róm. kath. szláv terminológiához kell fordulnunk. A gör. χορός > lat. *chórus*-ban (v. ö. egy 1156-i oklevelünkben: ad cuius seruicium constitui *chorum fratrum*, KNAUZ, Mon. I.) a *ch*-t *k*-nak a latin egyház mondta; ezért van az olaszban *coro* (piem. *côro*, mil. *cor*), s ezért van a róm. kath. szláv nyelvekben is *k*-val a szó (v. ö. lengy. *kor*, cseh *kôr*, Žalt. Wittenber.: *kôr*, *kur*, PESTHY G. Nomenclatura, t. *kur* LINDE, szlovén *kor*, *kôr*, dalmát horvát *kôr*, római katolikus szerb *kôr*, v. ö. LINDE). A mint azonban a latin kiejtést a nem latin népeknél folyton befolyásolta az írott alak, itt-ott a lat. *chorus* szónál is a *k* helyett *ch*, *h* kiejtést találunk (v. ö. lengy. *chór*, morva-es. *chor*, t. *chôr*, *chvor*, karint. szlovén *chor*; a tótban állítólag *triam* is a név, Slov. Pohl. XXIII. 713.). A m. *kar* róm. kath. nép nyelvéből való, mivel a gör. χ, lat. *ch* helyén *k* van; az átadó nyelv azonban csakis a szláv lehet, mert a szóban *o*: *a* megfelelés van. Az olasz szavak *o*-ja megmarad a magyarban is (v. ö. *kanonok*, *apostol*, *zsinat*, *Apalín* szavakat e műben; *garas*), ellenben a szláv szavak *o*-jának a mi nyelvünkben *a* a megfelelője. A m. *kar* tehát róm. kath. szláv (még pedig szlovén) úton közvetített olasz-lat. jövevényt.

Karácson, *karácsony*. A Münch.-k.-ben levő naptár *Vrnac zúleteté*-nek nevezi decz. 25-ét, többi XV. és XVI. századi kalendáriumunk pedig *karachon*-t, *karacson*-t ír; ugyanigy január elsejének a Münch.-kódexet kivéve (itt = *vrnak kôrnekezete napia*) valamennyi XV., XVI. századi emlékünkből *kis karácson* a neve. E *kis karácson* kifejezésnek (először a Batth. miscönyv naptárában, M. Könyvszemle III. 114; azután Döbr.-k. 227, 1579-i, 1581-i, 1589-i, 1592-i kalend.) régebben egyszerűen *karácson*, később (legrégibb adatom az 1581-i kalendáriumból való) *nagykarácsony* volt az ellentéte.

A m. *karácson* (*keracson napia*, sajtóhiba lesz, Nomenel. 1629. Szeben, A₃) szó átkerülése útja-módjával részletesebben MIKLOSICH (v. ö. Christl. Term. 22., Lex. p., EtWb., Denkschr. XXIII. 186, XXVIII. 22.), az ő nyomdokain ÁSBÓTH (NyK. XVIII. 387, Nyr. XV. 169, 357, Archiv IX. 694.) és SCHUCHARDT (Nyr. XV. 299, XVIII. 393, Arch. IX. 526; s v. ö. e cikkekhez KALUŽNIACKI becses összefoglaló adatait, Arch. XI. 624. s köv. l.) foglalkozott. A szó eredete

azonban mind ez ideig nincs tisztázva, s az én fejtegetéseim sem viszik előbbre e fontos szó eredete kérdését.

A szó eredete után hasztalan kutatunk az óbolg., valamint bárminő szerkesztésű gör. kel. szláv naptárban (v. ö. Assem. 62—83, 149, 150, 152, 179. l., Euch. Sin. 191, Cod. Supr. 61. | Ap. Šiš. SREZNEVSKIJ, Drev. slav. pam. művében lásd az «ukazatelj kalendarnyj»-t). A gör. kel. szláv terminológiában a hivatalos név *roždŕstvo*, *roždество* volt (= decz. 25; jan. 1. = *novoje lĕto, obrĕ-zanije* g. J. Ch.), s még a múlt század ötvenes éveiben is pl. szerb naptárakban a gör. kel. szerbben *roždество* (s a róm. kath. szerbben *božić*) volt a *karácson*. A helyett, hogy elősorolnám az összes szláv *karácson*-ra vonatkozó elnevezéseket, ide mellékelem a ma használt szláv kifejezések térképét:

A térképen nem tüntethettem fel azt, hogy január 1-ét *kis karácsonynak* hívja a szlovén (*mali božić*), kaj-horvát (*mali božić*; v. ö. Szveti evang. 1694-ből: *mali bosics*, *veliki bosics*, PETRETICSNÉL, *lajbachi Letop.* 1887:196.), ča-horv. (Arbén: *veliki božićni hleb* = *kolĕda*, Rad CXVIII. 15.) és a szerb (*mali božić*, *veliki božić*, NyK. XVIII. 387, 388; az a nézetem, hogy e kifejezés csak a róm. kath. szerbben volt először, innen ment át a gör. kel. szerbbe;

Szerbiában ismeretlen a *novo ljeto Vuk*³⁾. Nem tartom lehetetlennek, hogy e kifejezés ezekben a nyelvekben magyar eredetű.

A mellékelt térkép mutatja, hogy a m. szóhoz hasonló van a tótban, kisoroszbán, nagyoroszbán és az oláhban. Lássuk ezeket közelebbről:

A tót nyelv keleti nyelvjárás csoportja (pl. Nógrád északi része, Gömör-m.) a *karácsony-t kračún*-nak (v. ö. PALKOV., JUNG., JANCOSVICS szót., *kračin* Loos, B.-Szarvason: *kračin*) nevezi; az újév napját azonban *Nový rok*-nak mondják e helyeken, és nem «kis karácson»-nak. A kisorosz nyelvjárások közül a szó csak egynéhány galicziaiban és a magyarországiakban van meg; CSOPEY szerint a hazai kisor. *kračun* = karácsony. KALUZNIACKI cikke alapján pontosabban is szólhatunk a kisor. szóról. E szerint a Galicziában lakó huculok s a Tisza forrásai körül élő máramrosi rutének *kerečun*-nak (v. ö. КРЕУЧУНЬ, ГРЕУЧУНЬ) hívják a *karácsony-t* (v. ö. Arch. XI. 626: «das Fest der Geburt Christi sammt diesem Feste vorangehenden heiligen Abende»; téves tehát MIKLOSICH tanítása, hogy a huculban a szó «adventfasten», Denkschr. XXVIII. 22.). Ismeretes a szó *kračun* (КРАУЧУНЬ, КРАУЧУНЬ) alakban a galicziai lemki-knél, továbbá Szepes-, Sáros-, Zemplén-megyékben, *kerečun* (КРЕУЧУНЬ, ГРЕУЧУНЬ) alakban a galicziai bojki-knél s a hazai Verhovina-lakóknál Ung-, Bereg- és Máramros-megyékben. Ez a *kračun*, *kerečun*, *keréčun* «karácsonyi kalácsot» jelent (v. ö. CSOPEY, MITRÁK).*) Megjegyzem

*) KALUZNIACKI Arch. XI. 625. ezt írja: «Bei den Lemken, den Bojken und den Verhovincen wird unter *kračun*, bezw. *kerečun* gegenwärtig ein Laib Brod verstanden, das man mit anderen Broden zugleich am 24. Dec. alten Stils bäckt, das sich jedoch von anderen Broden dadurch unterscheidet, dass es in der Regel etwas grösser ist als die anderen und ausserdem, was eben das Charakteristische ist, einige Knoblauchknollen, dann Partien von Speisen, die man für den Weihnachtsabend vorbereitet, also Kraut, Erbsen, Kartoffeln und dgl., enthält. Auch besteht in den meisten Gegenden die Sitte, dieses Brod . . . mit Honig oder Oel (Hanfö) anzustreichen und Mohn- oder Weizenkörner darauf zu streuen. Dieses Brod wird nun, sobald es Abend geworden ist, ohne jede weitere Ceremonie auf den mit einem Leintuch gedeckten Tisch gestellt und ohne gegessen zu werden hierselbst während der ganzen folgenden Festwoche bis zum neuen Jahre, d. i. bis zum 1. Jänner alten Stils belassen» stb.

végül, hogy a lemki-k nyelvjárását kivéve a hangsúly a szó utolsó tagján van.

A nagyoroszban sem ismeretlen a szó; DALJ szótára közli, hogy a nagyor. *karácún* (*korocunъ*) «halál» (v. ö. *смерть, конецъ, гибель* stb.) értelmén kívül «téli napfordulat»-ot (*солноворотъ*) is jelent, a mi a gör. kel. kalendárium szerint decz 12-ike, a mi kalendáriumunk szerint decz. 24, illetve e században decz. 25. Az orosz szóra van egy XII. századra visszavezethető adatunk (v. ö. SREZNEVSKIJ, Drev. r. slov.: *СТОЛПНЕ КСА ОСЕНННА ДЪЖДЕКА ОТЬ ГОСПОЖННА ДНИ ДО КОРОУЮНА* [do *korocjuna*] = *Ἄσβότη* fordításában Nyr. XV. 169: Az egész sarju vizes lett, kisasszony napjától *karácsonyig* meleg volt stb.), a hol az ó-or. *korocjунъ* nyilván a téli napfordulatot jelenti (v. ö. MIKL. Lex. pal. szerint: *iejunium natiuitatis Domini*).

A tót nyelv keleti, a kisorosz galicziai és magyarországi nyelvjárásain, valamint a nagyorosz nyelven kívül más szláv nyelvből a *kračun* ki nem mutatható. MIKLOSICH ugyan több művében forrás megnevezése nélkül állítja, hogy a bolgárban ismeretes szó a *kračun* (= *natiuitas Domini, dies natalis Jesu Christi*, v. ö. Denkschr. XXIII. 186, XXVIII. 22, Lex. p., EtWb., Christl. Term. 23.). Nincs azonban az a bolgár népnyelvi közlés, a melylyel ez állítást igazolni lehetne. A bolgárban a *karácsony köleda* (Per. Spis. 1882, Kn. 3:143, DUVERNOIS), *koledo* (bolgár min. Sborn. XVI—XVII. 2. rész 7.), *kóladù* (CANK. 176.), *kolada* (hazai bolg. is), *božik* (macedóniai bolg., DUVERNOIS, Ochrida, Sborn. XVI—XVII. 2. 40.). Ugyanitt a *karácsony* estéjét, decz. 24-ét *kis* (*koleda*)-nak, tehát *kis karácsony*-nak hívják (v. ö. *málka koleda* = decz. 24, DUVERNOIS, *maněčko koledo* = decz. 24, Sborn. XVI—XVII. 2. 4, 43; egyéb kifejezések: *бъдник, бъдни веѣр, кждѣниѣк вѣѣкр*, MIKL. Christl. Term. 23, DUVERNOIS, Sborn. XVI—XVII. 2. rész 4, 6, 23, 24, 34.), míg január elseje = *nova gudina* (hazai bolg. is), *sveti Vasílija* (v. ö. Sborn. XVI—XVII. 2, 19.).

A bolgárból tehát nem tudunk kimutatni egy *kračun* (= *karácson*) alakot. Mindazonáltal egy bolgár *kračun* esetleges meglétele mellett a következő valószínűségek szólnak: a) Egy orosz író, AFANASJEV azt írja (Arch. IX. 694. *Ἄσβότη*), hogy minden olyan bolgárt, a ki december 25-én születik, *kračun*-nak hívják. Az értesítésben nincs semmi idegenszerű; napok, ünnepnapok nevei

gyakran szolgáltak személynevekül a magyarban is (v. ö. Húsvét, Péntek, Szombat, Karácson nevű embereket az Okl. szót.-ban), a bolgárban is, másutt is. A szerbben *božić* a *karácsony* neve, s a szó ismeretes személynév is (v. ö. MIKL. Christl. Term. 22. és horvát Akad. nagyszót.); ugyanígy az oláh *crăciun* név is előfordul a bukaresti érsekség névtárában (közölve VENELINBŐL *крѣцунъ*: férfi, *крѣцуня*: nő MIKLOSICHNÁL, Lex. p.); a tótok közt ma is nem egy *kračün* vezetéknevvel bíró ember van. A baj csak az, hogy **Kračünъ* bolgár személynevet se tudunk kimutatni, jöllehet a bolgárban ismeretes személynevek *Veligden* (tulajdonkép: húsvét), *Stréda* (tulajdonkép: szerda), *Nedélko*, *Nedélja* (tulajdonkép: vasárnap), *Paraskéva*, görögben is *Παρασκευή* (tulajdonkép: péntek; lásd e neveket DUVERNOIS szótárához csatolt VLAJKOV-, KARAVELOV-, MILADINOV-féle gyűjteményeket, valamint a Pirot-ból és Zajčarskoje-ből közölteket); b) Az oláhban a *karácsony*-t *craciun-*, *crăciun-*-nak hívják (v. ö. CIH.); nem tartom valószínűnek SCHUCHARDT magyarázatát, a ki az oláh szót *Christ[i] jejunium*-ból magyarázza (v. ö. albán *keršendele* = Christi natalia, JIREČ. Die Rom. I. 16.), s a szláv alakokat erre az oláhra vezeti vissza. Legvalószínűbb az oláh szó szláv eredete. c) Végül felhozok egy, historicusoktól és szlavistáktól többször említett történeti tanítást. Szláv íróknál többször olvashatni, hogy a honfoglalás idején a bolgárság a tótsággal a mai Gömörvármegye táján érintkezhetett nyelvileg. E tanításnál, a mely ellen sokat lehetne felhozni, két nyelvi dolgot is szoktak felemlíteni; az egyik, hogy a bolgár nyelv egy részében a **k*: *ja*-nak hangzik, ugyanígy a Sajó- és Rima-menti tótban (*chliab*, *mliako*, *triam*); másik, hogy a bolgárban a *j* szókezdet gyakran elmarad, *jabľko* helyett *ablĳka*, s erre felhozzák a gömörmezei *Ablonca* falu nevét (v. ö. Sloven. Pohľady XXIII. 713. és Arch. XII. 95.). Harmadikül fel lehetne hozni a *Zemplén* nevet, a mely régen, s ma is a helyszínen *Zemlén* (*p*-s alakja hibás olvasás eredménye); ez a *Zemlén* alak esetleg bolgár is lehetne. E két, illetve három nyelvi dologhoz lehetne sorolni, hogy a t. *kračün* ugyanezekben a gömöri részekben járatos, s az ugyanide való, de rég eltűnt bolgárban szintén meglehetett.

E három pontban felsorolt dolgokat csak azért hoztam fel, hogy a bolgárban esetleg meglehetett a *kračün* szó. Kimutatni azonban nem tudjuk.

A m. *karácson*, *karácsony* kétségtelenül szláv eredetű; közéletből azonban nem tudjuk meghatározni eredetét. A gör. kel. szláv terminológiában a szó soha sem volt hivatalos kifejezés, a róm. kath.-ban sem. Mint népi kifejezés azonban megvan a tótban, kisoroszbán, nagyoroszbán, oláhban. Meglehetett a bolgárban is, s lehetséges, hogy nyelvünkben olyan gör. kel. eredetű bolgár szó, a milyen a *kereszt* és a *szombat*.

A karácsonynyal kapcsolatban meg kell emlékeznem a *karácsony estéjéről* is. Decz. 24-ének estéjét emlékeink *karácson esti*-nek (v. ö. NySz.), *karácson vigiliájá*-nak (v. ö. Münck.-k., Döbr.-k. 263.), *Ur esti*-nek (v. ö. Teleki-k. 149.) hívják. Népies nyelvünkben e nevekhez még kettő járul: 1. *Vília estéje* (bereg-szászi ismerőseimtől hallottam és Gömörben Nyr. XXIII. 377.), a melyben *vília* = vigilia; a m. *vília* azonban nem közvetlenül a latinból való, hanem a tót-lengy. *vilija* átvevése. Sáros megyében ugyanis tótul decz. 24-ének estéje *vilija* (v. ö. Časopis, VI. 86: *Na viliju pred Hodami, vilia* Kristá pane LINDE), ugyanígy a lengyelben *wilia* (b. *narodzenia*; v. ö. LINDE), a szlovénben *bilja* (v. ö. PLETERŠNIK); lásd a *vigilia* szót is e műben. 2. *Béved (bévöd, bőved) este* v. *estéje* (v. ö. MTsz.). Ez az elnevezés ugyan ma nem csupán karácsony estéjét, hanem az esztendő utolsó estéjét is jelenti, de ez könnyen megmagyarázható a karácsony-kiskarácsony-féle naptár-eltolódásokkal. A m. *béved (bőved) este*, a mint azt SZARVAS a Nyr. XXII. 44. lapján kifejtette, a *bő* (illetve régebb **beve*) melléknévnek a kicsinyített *-d* képzővel alkotott (v. ö. *rövid* és középfok *rövebb* MTsz.) származéka. *Béved este* tehát «gazdag este, a mikor a bőjt után először van bőven mit enni». Ez az elnevezés a magyarban aligha eredeti. Hasonló elnevezést a róm. kath. szlávoknál is találunk. A tótban *štedrý večer*, a csehben *štedrý večer* karácsony estéjét jelenti; megvan a szó a kisoroszbán is, itt *šćedrij večer (večir)* = decz. 31-ének estéje vagy pedig vízkereszt vigiliája (v. ö. ZELECHOWSKI és PISKUNOV, Slov. 43.); s megvan a lengyelben, a hol *szczodry dzień* = vízkereszt (LINDE). A szláv *štedrъ*, a mint az az óbolgár nyelvemlékekből kitűnik (v. ö. Psalt. Sin. LXXXV. 15, CII. 8. zsoltár), *irgalmazó*-t, *irgalmas*-t jelent (v. ö. Apoc.-k. és Döbr.-k. zsoltárai közt LXXXV. 15, CII. 8.). A ki azonban *irgalmas*, az *jótekonny*, *bőkezű adakozó*, innen van aztán, hogy a cseh-tót *štedrý (šćedrý)*, *štedrý*, kisor. *šćedrij*, lengy.

szczodry = mildthätig, freigebig, reichlich (v. ö. kisor. *šćedriti*: reichlich beschenken). A cseh-tót *štedrý* (*štedrý*) *večer* szóról szóra annyit jelent tehát, mint a m. *béved* (*böved*) *este*. Végül megjegyzem, hogy a gör. kel. óbolgárban *navečerje r. Chr.*, a bolgárban *malka koleda* (kis karácsony, l. fentebb; ugyanitt vízkereszt estéje = *popova koleda*), *bǎdnik*, a szerb-horvátban *badnjak* stb. (v. ö. MIKL. Christl. Term. 23.), az oroszban *sočelnyikъ* a név. A m. kifejezés cseh-tót eredetűnek látszik, de nyelvünkben nem általános használatú.

Karapol (besprizen, besprengen). Egyházi term. technicus a *karapol* is, a mint ez a következő idézetből kitünik: «A mi templominkban kőrözségre való vizet tartunk, *karapolo* vizet pedig, mely minket megszenteljen» (v. ö. NySz.). Ma is ismeretes a szó Csallóközben, Mátyusföldön (v. ö. MTsz., Cz.-Fog.), s ez a kis területen való elterjedtsége azt látszik bizonyítani, hogy a multban is a szó csak tájszóként élt, általános sohase volt. A szó eredete után kutatva mind a gör. kel., mind pedig a róm. kath. szláv keresztény terminológiában megtaláljuk a megfelelőt. Az óbolg. emlékekben ilyen adatok találhatók: Cod. Supr. 3. l.: *кѣза кодѣ . . . покропнѣ къкъ народѣ*: *vъzę vody pokropi vъsъ narod* = vevén a vizet megkarapolá az egész népet (v. ö. még ez emlékb. 218, 244, 290, 369. l.) | Psalt. Sin. L: 9: *окропннѣ мѣ ософомѣ*: *okropisi mę osofomъ* = Döbr.-k.: *Harmatozi* engem isoppal, Kules- és Keszth.-k.: *Harmatoz meg* engemet the malasztodal, Batthy.-k.: *Hincz meg* engemet isoppal; v. ö. Euch. Sin. 155. l.: *окропннѣ мѣ исофомѣ* = *okropisi mę isofomъ* | Euch. Sin. 11. l.: *кропѣ цннѣмѣ съ ежѣ*: *kropęšćimъ sę eja* = (mindazoknak), a kik megkarapolják magukat vele (t. i. vízzel), v. ö. még 37. l. — Az óbolg. *kropiti*, *pokropiti*, *okropiti* jól ismert term. technicusok a gör. kel. szláv nyelvemlékekben; a gör. kel. szlávból való az oláh *uncropesc* is (v. ö. СИН. II. 375.). A gör. kel. szláv nyelvek közül csak a bolgárban nem él a szó (v. ö. MIKL. EtWb., Lex. p., DUVERNOIS), az oroszban (v. ö. *kropitъ narodъ sv. vodoju*) és a szerbben (*kró-piti*) megvan az ige. A róm. kath. szláv terminológiában szintén megvan a szó, adataim a következők: Szlov. *kropiti*: besprengen (*kropilnica*, *kropilnik*: weihwasserkessel, weihwasserbecken ПЛЕ-ТЕРСНИК, udinei szlov. *kropilo*: aspergolo, lajbachi Letopis 1891: 107; hazai szlov. *poškropiti*, *škropiti*, v. ö. pri dveraj sze poškropi

z-nalecsenov blagoszlovlenov vodouv, *Zobr. szlov. 22*; KÜZMICS, *Nouvi zák. Luk. VII. 44, Zsid. IX. 21, Péter I. 2.*), horv. *kropiti* (horv. akad. szót., NEM. I. 368.), cs. t. *pokropit, pokropiti* (v. ö. *kropenka, kropenica*: weihwassergefäss), lengy. *kropić* (LINDE) stb. A m. *karapol*-ról nem lehet eldönteni, vajjon a gör. kel., vagy pedig a róm. kath. szláv ker. terminológiából való-e (v. ö. NYK. XXIV. 482.).

Kardinális, kárdinál. A régi nyelvben gyakori a szókezdő *g-s* alak (v. ö. NYSZ.: *gardinál, gardinális, gárdináros*), a mi olasz eredetre mutat. A szó eredetére v. ö. lat. *cardinalis*, ol. *cardinale* (vel. ol. *gardenàl*, mil. ol. *gardinal*, piem. ol. *cardinal*), róm. kath. szláv *kardinal* stb. A m. alakok közül a *gardinál* s esetleg a *kárdinál* olasz eredetű; a *gardinális* alak olasz kiejtés által befolyásolt egyházi nyelv útján elterjedt alak, míg a *kardinális* tisztán könyv útján jutott nyelvünkbe.

Katé (v. ö. Cz.-Fog.), rövidebb alak a *katekizmus*-ból; e lat. gör. eredetű szóról csak annyit jegyzek meg, hogy a gör. lat. χ : *ch* helyén levő *k* latin egyházi kiejtés maradványa; ilyen *k* volt a *katekéta* (v. ö. ča-horv. *katikét*, NEM. I. 425.), *katekumén* ($\kappa\alpha\tau\eta\chi\omicron\upsilon\mu\epsilon\nu\omicron\varsigma$, gör. kel. szláv *katichumenъ*) szavakban is (v. ö. *Krisztus*).

Katolikus (v. ö. Cz.-Fog.); — lat. *catholicus* (gör. $\kappa\alpha\theta\omicron\lambda\iota\kappa\omicron\varsigma$, MIKL. Christ. Term. 11. l.).

Kaszula, kásla: «Olly kaszulat auagy misse ruhát csináltata» (NYSZ.). A szó a lat. *casülā*-ból való (v. ö. spany. *casulla*: messgewand, KÖRTING, EtWb.); két magánhangzó közti lat. *s* *zs*-vé észak-ol. közvetítéssel lett. Hasonló alak: *rózsa*. A m. *kásla* alak olyan vulg. lat. kiejtést mutat, a milyen van a *tégla, fáklya, csuklya* (v. ö. e műbeo *csuklya*) szavakban. Class. lat. kiejtésű alakból való a m. *kezele* (v. ö. NYSZ. és MTsz.). Még megjegyzem, hogy nem mint keresztény term. technicus, de mint közönséges «ing»-et jelentő szó az összes szlávtságban a lat. *casula*: *košulja* alakban járatos (v. ö. MIKL. EtWb.).

Kedd, v. ö. A hét és napjai.

Kehely. A szóról a következőket kell előre bocsátani: 1. A szó régibb alakja, *kelih* (SZIKSZAI-FABRITIUS, *Nomenclatura*, 1619. évi), *kelyeh* (v. ö. Münch.-k. Máté XXVI. 39, 42, Márk XIV. 23, Luk. XXII. 20, NYSZ.: *kelevh*), *kelyh*, *kelh* (v. ö. Oklevélszótár és a mai *kelyhet* alakot); 2. A szó első sorban ker. terminus tech-

nicus; legrégebb bibliafordításunkban kizárólag ez a lat. *calix* megfelelője, később azonban kiszorítja a *pohár* szó. A Jord.-k.-ben, továbbá ERDŐSI SYLVESTERNÉL, HELTAMÁL, KOMÁROMI CSIPKÉSNÉL, TÁRKÁNYINÁL (kivéve Máté XXVI. 27, Márk XIV. 23, Luk. XXII. 20.) *pohár* a terminus technicus; 3. Átvitelesen jelenthet a *kehely* bármilyen (: üvegből készült) poharat (v. ö. Münch.-k. Máté XXIII. 25, 26, Márk VII. 4, 8, Luk. XI. 39: *kehely* = óbolg. evangeliumokban: *stьkьlnica* < *stьklo*: üveg, Cod. Supr. 177, 304.). Kérdés már most, minő eredetű a m. *kehely*.

A) Görög kel. szlávtság. Az óbolg. emlékekben a m. *kehely*-nek a következő kifejezések felelnek meg: 1. $\Upsilon\lambda\iota\mu\alpha$ = *časa* (v. ö. Ásbóth , Nyr. XXXI. 8; a szó nem függ össze a litv. *kiausė* «schädel» szóval, v. ö. VONDRÁK Altb. gr. 63.). Az óbolg. *časa* két jelentéssel bír: α) Egyházi terminus technicus; párhuzamos bibliafordításoknál a magyarban kivétel nélkül a *kehely* szó felel meg neki a Münch.-k.-ben (v. ö. Máté XX. 22, 23, XXVI. 27, 39, 42, Márk X. 38, 39, XIV. 23, 36, Luk. XXII. 17, 20, 42, Ján. XVIII. 11. | más óbolg. emlékekben: Euch. Sin. 85, 86, 194, Cloz. 381. sor, Supr. 172, 265, 313.); β) Jelenthet azonban bármilyen poharat (v. ö. Münch.-k. és óbolg. evang. Máté X. 42, Márk IX. 40. | Supr. 218, 356, 432, Psalt. Sin. X. 6, XV. 5, XXII. 5, LXXIV. 9, CXV. 4.). A gör. kel. egyházi szláv nyelvelmékekben, valamint a mai megfelelő nyelvekben (or., bolg., szerb) a «kehely»-nek egyházi értelemben *časa* a neve. 2. $\rho\omicron\tau\eta\rho\kappa$ = *potirь*. Az óbolg. nyelvelmékekben egyszer fordul elő, a hely ez: Euch. Sin. 21. l.: $\rho\omicron\tau\eta\rho\kappa \text{ же } \kappa\lambda\epsilon\iota\delta\iota\kappa\eta\gamma\kappa \rho\omicron\tau\eta\rho\kappa \rho\epsilon\upsilon\epsilon\tau\kappa$ = $\rho\omicron\tau\eta\rho\kappa \text{ же } \nu\epsilon\lambda\delta\upsilon\delta\upsilon\upsilon\gamma\iota\gamma \rho\omicron\tau\eta\rho\kappa \rho\epsilon\chi\epsilon\tau\kappa$ (= s a pap felemelvén a kelyhet, szól). Ez a *potirь* a gör. $\rho\omicron\tau\eta\rho\iota\omicron\nu$ szóból való (helyes alak talán *potyрь* volna, v. ö. *monastyрь*: $\mu\omicron\nu\alpha\sigma\tau\eta\rho\iota\omicron\nu$), s ismeretes a gör. kel. szláv ker. terminológiában (v. ö. bolg. *potir*, or. *potirь*, *potirь*, *potyрь*, szlavóniai és montenegrói szerb *putir*, *putijer*, MIKL. Lex. p., SREZNEVSKIJ, Dr. r. slov., DUVERNOIS, DALJ, VUK).

E két kifejezésen kívül a gör. kel. szláv egyház mást a *kehely*-re nem ismer.

B) Róm. kath. szláv. 1. *Časa* = kehely. Főleg Dalmáciában járatos, ezt vallja a Zárai és a spalatói BERNÁT-féle lectionárium, s ezt a raguzai RAŇINA-féle is (kivéve Máté XXVI. 27, 42.). BJEL-LOSTIJENEC szótára szerint Dalmáciában *časa* a ker. term. techni-

cus, ugyanezt vallja VERANCSICS és STULLI szótára is. A m.-horvát tengerparti glagolita bibliafordításokban szintén *čaša* a szó (v. ö. BERČIĆ, Ulomci, TRUBER), a népies szó azonban e helyeken *kalež*. Nagyjában tehát állíthatjuk, hogy a dalmát-horvátban *čaša* a «kehely» neve. 2. *kalež*. E szóról a horvát Akadémia nagyszótára azt mondja, hogy a kath. délszlávoktól (szerb, horv., bolg.) hallható. Mi a szó geográfiai elterjedését a következőkép határozhatjuk meg: Ismeretes a *kalež* a quarneroi szigeteken, Veglián (v. ö. NEM. I. 395.), általában pedig a m.-horvát tengerparton. E területekről a legrégebb adatok a XIV. századból valók (v. ö. 1360—1387-ből Star. XIV. 211; 1387-ből, 1445-ből ŠURM. Acta croat. 95, 162, 277, RAŃINA lect. Máté XXVI. 27, 42, Rad CXXXVI. 181, MICALIA, VOLTIGGI). E területen kívül *kalež* a «kehely» neve a róm. kath. szerbeknél (bunjev., v. ö. VUK szerint is, Szlavóniában és Montenegróban) és a róm. kath. bolgárok egy részénél (a másik rész, t. i. a magyar eredetű *pahar*-t mond). — A róm. kath. délszláv *kalež*-ről az a nézet, hogy észak-ol., még pedig vel. ol. eredetű (*calese*-ből, horv. akad. nagyszót. és BOERIO), s közvetlenül a ném. *kelch*-hez semmi köze, a mint MIKLOSICH és UHLENBECK (Arch. XV. 487.) szerették volna magyarázni. Azt hiszem, a vel. ol. eredetet valló nézet se helyes. A vel. ol.-ban a lat. *ce se(sze-)*-nek hangzik, ebből pedig bajos *zs*-t kimagyarázni. Az ó-dalmata nyelvvél se lehet a szót megmagyaráznunk; igaz ugyan, hogy az ó-dalmata nyelvben *calesso* (írva *challixe*, *x* jelenthet *š*-et, *ž*-ét, v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 52, 81.) a szó, s ebből hamarabb volna érthető a horv. *kalež*. A legnagyobb ellenvetés az ó-dalm. eredet ellen az, hogy a róm. kath. szláv ker. terminológiában van néhány szó, a mely a lat. *ce* helyén *zs*-t tüntet fel (v. ö. *križ*: *cruce*, *kámzsa*: *camice*, v. ö. e mű I. 2: 9. lapját, továbbá *kereszt*, *kámzsa*, *dézsma* szavakat). S ez nézetem szerint észak-ol., elsősorban genovai nyelvjárással magyarázható. 3. *kelih*. A horv. Akadémia szótára megjegyzi, hogy a kaj-horvátban *kelih* a term. technicus. Ezt vallják a különböző kaj-horv. nyomtatványok és szótárak (v. ö. BJELLOST., JAMBR., HADB.; e három műben *kalež*-ről szó sincs). Az egész szlovén területen szintén *kelih* a kehely neve. Ezt találjuk a DALMATIN-féle és az angol bibliaársasági újtestamentomban (v. ö. Máté XX. 22, 23, XXIII. 25, 26, XXVI. 27, 39, 42, Márk X. 38, 39, XIV. 23, 36, Luk. XXII. 17, 20, 42, Ján. XVIII. 11, I. Kor. X.

ban kizárandók a bolgárok, szerbek, ça-dalmát-horvátok, cseh-tótok, lengyelek, szorbok. Marad mint átadó a kaj-horv. szlovén nép. A m. *kehely* (*kelih, kelyeh, kelyöh, kelyh, kely*) ezek szerint róm. kath. kaj-horv. szlovén ker. terminológia által közvetített szó (v. ö. LUMTZER-MELICH, Deutsche Lehnw. cz. művemben egyenesen a németből származtattam).

Képmutató. E szavunkról ÁSBÓTH azt írja, hogy az óbolg. nyelvemlékekben előforduló *liceměръ* (*hypocrita, ὀποκριτής*) fordítása (NyK. XVIII. 401—3.). A szláv szó összetett szó, előtagja a «facies»-t jelentő *lice*, utótagját azonban ÁSBÓTH nem vizsgálja, jelentését nem állapítja meg. A magyar kifejezést se tekintette történeti fejlődésében. A legrégebb magyar bibliafordításban, a Münch.-k.-ben levőben a lat. *hypocrita*-nak kizárólag *képmutáló* (esetleg olvasható: *kép-mutáló*) a megfelelője (v. ö. Münch.-k. Máté VI. 2, 5, 16, VII. 5, XV. 7, XXII. 18, XXIII. 13, 14, 15, 23, 25, 27, 29, XXIV. 51, Márk VII. 6, Luk. VI. 42, XII. 56, XIII. 15; ugyanitt (*képmutalat* Máté XXIII. 28, Luk. XII. 1. = *hypocrisis*). A Jord.-k.-ben kétszer *képmutáló* (Máté VI. 2, 5.), máskor *képutáló* (v. ö. a fenti idézeteket, *képutálás* u. o.). A Döbr.-k.-ben található új-testamentomi részekben öt eset közül négyszer *képmutáló* (v. ö. Döbr.-k. Máté VI. 2, 5, XXII. 18, Luk. VI. 42. a 258, 199, 180. lapon), egyszer pedig *képmutató* (v. ö. u. o. Máté VI. 16. a 151. lapon). XVI. századi bibliafordításainkban aztán végleg *képmutató* a szó (v. ö. HELTAI, KÁROLYI, K. CSIPKÉS; ERDÖSI *tettes ember-t* ír). Ha a NySz. adatait időrendileg egymással összehasonlítjuk, akkor az derül ki, hogy a magyarban eredetileg csakis *képmutáló* volt a szó. Lassan-lassan feledésbe ment a *kép-mutáló* összetétel második tagjának értelme, a mit elősegített az is, hogy a lat. *mutare* máskülömben jövevényként nem volt meg nyelvünkben; e jelentéselhomályosulás folytán népetymologiai úton keletkezett a *kép-utáló* (MURMELIUS, KOMJÁTHY B. I. Tim. IV. 2.) s még inkább a *képmutató*. A m. szó eredetileg «képváltoztató»-t jelent.

Történeti fejlődésben kell megfigyelnünk a szláv kifejezést is. Az óbolg. evang. fordítások közül a Zogr.-ban és a Mar.-ban kilencszer *υποκριτѣ, оупокриτѣ* (= *ypokritě, upokritě*), nyolcszor pedig *лицемѣръ* (= *liceměръ*; *hypocrisis* = *лицемѣръе, лицемѣръство*, Máté XXIII. 28, Luk. XII. 1.) a m. *képmutáló* megfelelője; az Assem.-ban négyszer *υποκριтѣ*, háromszor *лице-*

мѣръ, míg a Sav. kn.-ban kétszer ннокрѣтъ, ннокрѣтъ (Máté VI. 2, XXIV. 51.), ötször pedig лице мѣръ. Ez öt лице мѣръ-eset közül kettő olyan, a mely a Zogr.-ban és a Mar.-ban ннокрѣтъ még (v. ö. Máté VI. 16, XXII. 18.). A fiatalabb szerkesztésű óbolg. nyelvemlékekben csakis лице мѣръ olvasható (v. ö. Glag. Cloz. VONDRÁK és Supr. 245, 298, 423.). Az óbolg. ннокрѣтъ-nek e lassú térvesztését igen szépen figyelhetjük meg a különböző szerkesztésű egyh. szláv nyelvemlékekben (v. ö. Starine XXIX. 181.); a XI. századi Ostromir-ev.-ban hét eset közül hatszor *liceměrъ*, egyszer *upokritъ*, a XII. századi trnovoï ev.-ban kizárólag *liceměrъ* a szó (v. ö. JAG. Ev. Dobr. I. 9.), s így van ez későbbi emlékekben is (Ap. Šiš., Ostrogi biblia, or. és kisor. biblia, RYLEC, bolgár népi és paulikán. biblia, STOJK. VUK-DAN.). Egyházi szláv emlékekben a *liceměrъ*-rel azonos jelentésű kifejezések: *liceděj* (AMFIL. III. 2, 81.), *licetvorenije* (προσωποποιία, SREZNEVSKIJ, Dr. r. slov. és MIKL. Lex. pal.).

E történeti megvilágításból az a tanulság, hogy CYRILL és METHOD nyelvében eredetileg fordítatlanul hagyott kifejezés a gör. ὀποκρητής, melynek az óbolg. emlékek régibb szerkesztésében ннокрѣтъ, онокрѣтъ a megfelelője (v. ö. JAG. Zur Entst. II. 70, VONDRÁK, Glag. Cloz. 12.); e kifejezést csak később szorítja ki a *liceměrъ*. Hogy ez a *liceměrъ* mikép került bele a gör. kel. terminológiába, nem tudjuk. Tény azonban az, hogy róm. kath. szláv népek terminológiájában is megvan. A dalmát-horvát lectionáriumokban *licimir* a szó (v. ö. spal. BERN. és RAŃINA, nem népi szó, Rad CXXXVI. 182.), ugyanezt találjuk a TRUBER-féle, valamint a JAGIĆ kiadta isztriai horvát protestáns bibliafordításokban (v. ö. Ezsaiás IX. 17.). Általában a tengerparti horvátban *licimir* a szó s megvan a róm. kath. szerb (*licumirac*) és bolgár (*licimirac*) evangeliumfordításokban is. A szlovén szótárakban *liceměr*, *liceměrec* (stb. PLETERŠNIK) olvasható, a különböző bibliafordításokban azonban a szó nem fordul elő (v. ö. kaj-horv., hazai szlovén *skazlivec*, osztrák szlov. *hinavec*, *ajhler*). Azonban a régi cseh evangeliumfordítások ismerik a szót, v. ö. 1392-ben: *lyczomyernij* pokrytei, *lyczomyerstwo*, 1344—64: *lyczomyernyk* (GEBAUER, Hist. mluv. I.). VONDRÁK e cseh adatokról azt tartja, hogy a csehben a CYRILL és METHOD-féle nyelv hatása alatt terjedtek el (v. ö. Sitzungsber. CXXIX: X. 26, 34.). Végül megemlítem,

hogy a lengy. szótárak is közölnek egy *licemiernik* (LINDE) alakot (lengy. *obtudnik*, csehben *pokrytec* a rendes kifejezés). E fejtegetésből kiderül, hogy a róm. kath. szláv népeknél régóta ismeretes szó a *liceměrъ*.

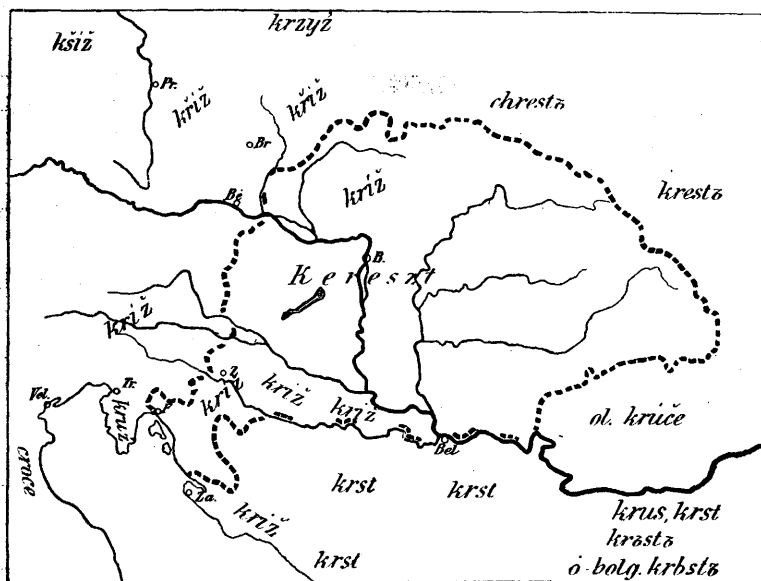
Mit jelent azonban a *liceměrъ*? MIKLOSICH szerint (EtWb.) «*liceměrъ*: simulator ist dunklen Ursprungs». E kijelentés a szó utótagjára vonatkozik, mert az előtag a szláv *lice* (facies) érthető. Erről a *měrъ*-ről az a nézetem, hogy olyan népetymológiai úton keletkezett, a hogy a m. *képmutató*. Tekintetbe véve, hogy a magyarban *kép-mutáló*, a litvánban *weid-mainys* (litv. *mainys* etymológiailag egy az óbolg. *měniti*: mutare igével) a szó, lehetséges, hogy a szlávban eredetileg **lice-měнь* volt a «képmutató». Népetymológiai vagy pedig a számtalan *-měrъ* végű szláv személynév hatása alatt a **lice-měнь*-ből **lice-měrъ* lett. Ha ilyen **lice-měнь* alakot ki lehetne mutatni, akkor a magyar *képmutáló* lehetne a szlávból, még pedig a róm. kath. szlávból való fordítás. Ilyet azonban nem tudunk kimutatni. A szláv **liceměнь*, magy. *képmutáló* aztán végelemzésben valamilyen vulg. latin kifejezésnek lehetne a fordítása (v. ö. gör. kel. szláv *lice-tvorenije* = gör. *προσωποποιία*), s CYRILL és METHOD nyelvében *liceměr* alakban hazánkban került át. Egy ilyen latin kifejezés meglételére mutatnak a következők: a) A magyarban a lat. *mūtāre* csak a *kép-mutáló*-ban volt használatban, önálló használatban ki nem mutatható; b) A vulg. latinban ismert kifejezések voltak: *faciam ferire* = képet vágni, das Gesicht schlagen, *faciam gelatus*: am Gesicht erfroren, *faciam *laigare*: liebkosen (v. ö. KÖRTING EtWb. 368.); c) A lat. *mutare*-ra v. ö. ol. *mutare . . . il mantello*: köpönyegforgató, vel. ol. *muarse de colòr*, allibire, cioè impallidire per cosa che ti faccia restar confuso (BOERIO). Ez adatok alapján nem tartom lehetetlennek, hogy volt egy vulg. lat. *faciam mutare*, *faciam mutans* kifejezés; ilyen kifejezésnek a fordítása a m. *képmutáló* s a szláv **lice-měнь*.

Összefoglalva a mondottakat, a m. *képmutató* lehet róm. kath. szlávból való fordítás egy eddig ki nem mutatott **liceměнь* alakból; *liceměrъ*-ből nem eredhet a mi szavunk, mert a *liceměrъ* második tagjában érthetetlen a szláv előtt is. Mind a m. *képmutáló*, mind pedig a róm. kath. szláv **liceměнь*, illetve **liceměrъ* végelemzésben vulg. lat. eredetűek lesznek.

I. *Kereszt*. A szláv ker. terminologia nem egységes eredetű; semmi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy vannak ker. terminus technicusok, a melyek csakis róm. katolikus szlávok, viszont mások, a melyek kizárólag gör. kel. szlávok. Ilyen kifejezés van a lat. *crux*-ra is. A gör. kel. szlávok a lat. *crux*-ot kizárólag *krъstъ*-nek hívja, míg a róm. kath. szláv *kříž*-nek. Az óbolgár nyelvemlékek gör. kel. szláv emlékek, bennök a *crux*-nak *krъstъ* a neve (ez a helyes alak Arch. II. 209, VONDRÁK Altkir. gr. 88; más óbolg. kifejezések: *drěvo krъstъnoje* Supr. 8, 260, 374. *drěvo svętoje* Supr. 194, *drěvo* Supr. 299, 301; v. ö. m. *keresztfa*); ezt a *krъstъ*-ot találjuk a különböző szerkesztésű gör. kel. szláv nyelvemlékekben (egyéb kifejezés: *čъstъnoje drěvo* vagy *drěvo*, Zbornik 1305, 1332. évi okirat), valamint a mai gör. kel. szláv nyelvekben (v. ö. bolg. *krst*, *krъstъ*, *krus*: *crux*, *kreuz*, МІКЛ. Slav. Bibl. I. 46, DUVERNOIS, САНК. 19, szerb *krst*, or. *krestъ*, kisor. *krestъ*, *chrestъ*). A r. kath. szlávok a *crux*-ot *kříž*-nek hívja, ez a szó a kath. bolgárnál és a kath. szerbnél is (v. ö. JAGIĆ, Zur Entst. II. 24, 26; szorb *křiž*, *kschiž*, lengy. *krzyż*, cs. *kříž*, t. *kříž*, szlov. *kříž*, horv. *kříž*). A róm. kath. glagolita szláv emlékekben *kříž* a lat. *crux* neve, így van ez a Prágai glag. töredékben (v. ö. II. b. lap 10—11. sor: *křížънѣтъ*, ŠAFAŘIK, Über den Urspr. 9, 37; a Kijeviden a szó nem fordul elő, de a *papež*, *miša*, *oplata* kifejezések bizonyítják, hogy a kereszt-et e nyelvemlék írója is *kříž*-nek hívta), s a horvát glagolita emlékekben (v. ö. BERČIĆ, Ulomei, szentírási helyeken, ŠURM. Acta croat. 4, 5, 155. stb., Reg. sv. Ben. Star. VII. 102, 122. stb.). Pannoniában és Moraviában *kříž* volt a kereszt neve mindenkor (v. ö. OBLAK Pannoniában *krъstъ*-et is használatosnak tartja, de hibásan. Arch. XV. 369, 348; lásd még JAG. Glag. 9. l. jegyzet és Zur Entst. II. 65.); egyéb bizonyítékok mellett támogassa e nézetet az is, hogy az 1086-i bakonybéli javak összeírásánál a szó mint *mansio* neve előkerül (v. ö. e mű I. 2. rész 117.). Erről a *kříž*-ről az a nézetem, hogy nem német (v. ö. VONDRÁK, Altk. gr. 40: «aus dem d. *chrūzi*, wohl durch die verm. Form **krjūžъ*», МІКЛ. Christl. Term. és UHLENBECK, Arch. XV. 488.), hanem román nyelvi: észak-olasz eredetű. E mű 2. része 53, 58, 59. lapján részletesen bizonyítottam, hogy ez a szláv *kříž* olyan észak-olasz nyelvjárásból való, a hol a lat. *ū*: *ū*-nek, illetve *ī*-nek hangzik, s a lat. *ce* pedig *že*-nek (v. ö. az ott felhozottakon kívül: ó-dalmata: *krusi*, *krus*, JIR. Die

Róm. I. 37, 42, isztriai ven. lad. *kruž*, IVE, 130, 143, továbbá közszláv *Rím*: Róma, VONDRÁK, Altk. gr. 368, óbolg. *štitъ* > **skjutъ* > lat. *scūtum*; *kámzsa*, *dézsma*, *kehely*).

S ha már most felteszszük a kérdést, gör. keleti, vagy pedig róm. kath. szláv eredetű-e a m. *kereszt*, azt kell mondanunk, hogy a leghatározottabban gör. kel. szláv. S e tekintetben nem zavarhatja következtetésünket az, hogy a róm. kath. dalmát-horvát lectionáriumok közül a raguzai RANINA-féle 19 eset közül csupán háromszor használja a *križ* szót (v. ö. Máté X. 38, XVI. 24, Luk.

XIV. 27.), a többiben pedig *krst*, *chrest*, *charst* a «kereszt» neve (v. ö. Máté XXVII. 32, 40, 42, Márk XV. 21, 30, 32, Luk. XXIII. 26, Ján. XIX. 17, 19, 25, 31, Galat. V. 11, VI. 12, 14, Filippibeli II. 8, III. 18. és Rad CXXXVI. 185.). A raguzai róm. kath. nép-nél azonban *križ* is előfordul (v. ö. Rad LXV. 178.).

A m. *këreszt* (v. ö. Okl. szót.: 1253: *cryst ut*, 1268—1422: *Kristuty*, 1248: *hrist vt*, 1272: *kuruzt wt*) tehát a gör. kel. szláv-ság ker. terminológiájából való; az átvett alak *křstъ* (eredetére v. ö. MIKL. Christl. Term. 38, 39, АСВѢТН, NYK. XVIII. 345.). Mivel a magyarság kereszténységfelvétele területén: Dunántúl mindenkor *križ* volt a kifejezés, következik, hogy a magyarok e kifeje-

zést Pannoniába magukkal hozták. Már ŠAFARIK helyesen sejtette, mikor ezt írta: «Das ung. *kereszt* scheint zu den Ungarn aus Constantinopel und Bulgarien vielleicht über Siebenbürgen (948—1003) gebracht worden zu sein» (v. ö. Über den Urspr. 37. és ÁSBÓTH, NyK. XVIII. 346.). Én ŠAFARIKTÓL csak annyiban térek el, hogy az átvételt az Al-Dunánál, a honfoglalás előtt történnék képelem. A magyarok még nem voltak keresztények, mikor a *kereszt* szó már megvolt nyelvükben. «A kereszt érzeinkkel felfogható, konkrét tárgyat jelent, a melyen a magyarnak szeme megakadhatott már régen a keresztény hit felvétele előtt» (v. ö. ÁSBÓTH, NyK. XVIII. 347.). Az oszmanli-török a *kereszt*-et a gör. σταυρός-ból *istavros*-nak hívja, pedig nem keresztény; a finn nép a *kereszt*-et szintén a gör. kel. szláv terminológiából vette (v. ö. f. *risti*, karj. *risti*, wepsz *rist*, észt *rist*, liv *rist*, *rist* MIKKOLA, Berühr. 41. stb.), pedig a finnek soha se voltak gör. kel. vallásúak (AHLQUIST első térítőknék az oroszokat tartja, v. ö. Die Kulturw.² 249.). Szakasztott ez az eset van a magyarban is.

II. *Kereszt-, vízkereszt.* ÁSBÓTH kimutatta (NyK. XVIII. 348, 349, 399.), hogy a *kereszt*-a n y a (-a t y a, -f i ú, -l e á n y, -s z ü l ő), *kereszt*-l e v é l, *kereszt*-n é v, *kereszt*-v í z, v í z-*kereszt* szavakban a *kereszt*-nek «baptisma, taufe, kereszttség» a jelentése. Ez a *kereszt* szintén szláv eredetű szó, csak az a kérdés, mely szláv ker. terminológiából való.

VONDRÁK a Frisin. pam. 70. lapján azt írja, hogy a mi az óbolg. emlékekben *крьштѣнѣ*, *крьштѣннѣ* (*krbštenje*, *krbštenije*, v. ö. Cod. Mar. index, Glag. Cloz., Euch. Sin. 42, 43, Chilandari töred.; a megfelelő helyeken a mi Münch.-kódexünk *kereszttség*-et ír), az a Freisingeni ószlovén nyelvemlékekben *krest*, a tótban és a szlovénben *krst*, a csehben *křest*. A cseh-tót-szlovén adatokhoz hozzátehetjük még a következő róm. kath. szláv szavakat is: lengy. *krzest* (*chrzest*, *krzt*, *chrzt*), kaj-horv. *krst* (JAMBR.: *křeszt*, BJELLOST.: *krszt*), Adria-menti horv. *krst* [NEM. I. 375; horvát Akad. szót. *krst*; *kerst* VOLT., *kerszth*: kereszttség, VERAN.; a dalmát lectionáriumok közül a Záraiban háromszor (Ap. esel. I. 22, X. 37.), a spalatói BERNÁT-félében egyszer (Ap. esel. XIX. 4.) *krst* a szó. A ragusai RAŃINA-félében kizárólag *kršćenje* fordul elő], róm. kath. bolg. *krás* (taufe, Manik. katek. 6.). — Ez összeállításból az derül ki, hogy a róm. kath. szláv nyelvekben (leszámítva a legdélibb.

dalmát-horvátot és a róm. kath. szerbet) a «baptisma, taufe, kereszttség»-nek *крѣсть* a neve; itt, a róm. kath. szlávok közt közönséges kifejezés a *krstni list, krstni otec, krstno ime* (keresztlevél, -*aty*a, -*név* stb.). A magyar «baptisma»-t jelentő kereszt tehát róm. kath. szláv. E tanítás ellen már most a következőket lehet felhozni: Igaz ugyan, hogy CYRILL és METHOD nyelvében az óbolgárban, továbbá a mai gör. kel. szláv nyelvekben *крѣсть* «*cru*x»-ot (esetleg: *Krisztus*-t), *крѣстьnyj* pedig «keresztes»-t, «kereszthez tartozó»-t (v. ö. óbolg. *drěvo kрѣстьnoje*: keresztfa, *cru*x; *obraz kрѣстьnyj*: kereszt-alak, kereszt Supr. 122, 123—24.) jelent, s a m. kereszt (baptisma) ebből nem származtatható, mindazonáltal figyelembe veendők a következő gör. kel. szláv adatok: a) A «keresztapa, koma» bolgárul *крѣсник* (DUVERNOIS), *krù'snik, krù'stnik* (komámasszony: *krùsničù, САНКОФФ* 6, 15, 178. és szótári rész; a keresztfű, leány azonban: *krùštělnik, kruštělnicù*); b) A szerb-ben *kršteno ime* (= keresztnev), *kršteno pismo* (keresztlevél; *krštenì*·: Tauf-, *ВУК*³) mellett előfordul a *krсно ime* is, a mi ugyan nem jelent keresztnevet, sem névnapj ünnepet (v. ö. *ВУК*³ és *ÁSBÓTH, NYK. XVIII. 349.*), mindamellettt itt a *крѣстьнѣ* «baptisma»-hoz tartozót jelenthetett eredetileg; c) Az oroszban a «baptisma» szintén *krešćenije*, azonban *krestnyj* (*otec, matъ, synъ* stb.), *krestnik* (*krestnica*: keresztfű, lány) ugyanaz, a mi a m. kereszt-(*apa, anya, fű* stb.)-beli kereszt. Mindez adatokból az látszik, hogy a gör. kel. szláv terminológiában a *крѣсть* néhány továbbképzett alakban csakugyan «baptisma»-t is jelenthet, magában állva azonban soha se fordul elő. Ezt támogatni látszik a már felhozott adatokon kívül a *vízkereszt* orosz-bolgár neve is. Az óbolg. (v. ö. *Assem. 154, 155, 179. l.*) és a különböző gör. kel. szláv nyelvemlékekben (*МИКЛ. Lex. p.*), valamint a mai gör. kel. szláv nyelvekben *bogojavlenije, epifanija* vagy *krѣšćenije Gospodnje, prěkrѣsti* (*МИКЛ. Lex. p.*) a *vízkereszt* neve. E mellett azonban előfordul az oroszban *vodokrešća, vodokrešći* (*DALJ, v. ö. finn vedeuristi* stb. *ÁSBÓTH, NYK. XVIII. 351, 398, kisor. vodochrešći ŽELECHOWSKI*), a mely kitételnek első jelentése «Weihe, Einweihung des Wassers», második azonban *vízkereszt* napja. Megvan a szó a gör. kel. bolgárban is, itt ugyan a *vízkereszt*-nek *vodici* (v. ö. *DUVERNOIS* és *Sbornik XVI., XVII. 2: 25.*) a népies neve, előkerül azonban a *vodokrѣšćь* (*DUVERNOIS*), *vodokrѣšći* (*Sbornik XVI., XVII. 2, 42.*),

vodokrsti (KANITZ, Bulgarien I. 59.) nevezet is (v. ö. hogy a bolgárban január 5-ike = *kr̄stove, popova koleda*, DUVERNOIS). Az orosz és a bolgár *vízkereszt* elnevezésre vonatkozó szavak azt látszanak bizonyítani, hogy a *kr̄stъ* talán magába állva is jelenthetett «baptisma»-t a gör. kel. szlávban, adat azonban egy sincs rá. Azt is lehetne állítani, hogy a m. *vízkereszt* gör. kel. szláv eredetű kifejezés (v. ö. HUNFALVY állítását, idézve NyK. XVIII. 398.), mert hiszen szórványos használatban megtaláltuk a szláv megfelelőt a bolgárban is (nb. az oláhban *botezul, boboteađa* Arch. XI. 627.). Támogatná ezt az is, hogy a jan. 6-iki vízszentelés szokása a görög kel. egyházban ma is megvan. A m. *vízkereszt* róm. kath. szláv, még pedig szlovén-horvát eredete mellett a következőket hozom fel:

a) A vízszentelés szokása megvolt s részben megvan ma is a latin egyházban (v. ö. Nyr. II. 23, NyK. XVIII. 398, Kirchenlex. IV. 707.); a mi emlékeink közt január 6-ikára a legrégebb tudósítás GALEOTTI (29. §: «vízkereszt napján pedig az a szokás ország-szerte, hogy a papok egyházi ruhákba öltözködve házról-házra járnak, s a keresztet maguk előtt tartva lépnek be, mintegy így próbálva meg, hogy vajjon befogadják-e a kereszténységet, közben ünnepi énekeket zengenek és alamizsnát gyűjtenek» Császár fordítása), de itt nincs vízszentelésről szó.

b) A róm. kath. szláv népek közül a *vízkereszt*-et a szerb *vodò kr̄šće*-nak hívja, VUK³ azt írja e szóról, hogy ma már itt-ott gör. kel. szerbektől is hallható. Régebb kath. szerb iratokban *vodokerstje, vodokrstje* a szó (a mai kath. szerb naptárakban *Sv. 3 kralju, krali, bogojavljenije*). Az Adria-menti horvátban sem ismeretlen a szó, itt a következő alakjai vannak: *vodokarstje, vodokarst* (STULLI, DELLA BELLA, VOLT., BALLMANN-RICHTER), *vodokrst*; végül MIKLOSICH és ÁSBÓTH szerint a szlovénben *vodokrst* a szó (v. ö. Christl. Term. 27. és Arch. IX. 697; JANEŽIĆ és PLETERŠNIK szótára szerint a szlovénben nincs meg a szó). A horv. szlov. *vodokrst* a szláv *voda* (víz) és *krst* (taufe) szavak összetételéből való, s ennek fordítása a magyar alak. A róm. kath. szerb, horv. és szlovén nyelvet leszámítva a róm. kath. szlávoknál három királyok napjának nevezik január 6-át (v. ö. kaj-horv. *Tri kralji*, hazai és osztr. szlov. *Szvėti trije krali*, bolg. *Tri sveti krale*, t. *Sv. 3 kralov*, ol. *epifania, befana* és *fiesta dei Magi*, PESTHY Nomenclaturájában *i tre mag*,

fréz. *les tres rois*, magyarul *vízkereszt*, lengy. *szczodry dzień* = «bő nap» v. ö. karácsony-nál).

A «baptisma»-t jelentő m. kereszt róm. kath. szláv eredetű kifejezés, a mint azt az ide mellékelt tábla mutatja,

a *vízkereszt* pedig részben fordított kifejezés a róm. kath. szlovén-horvátból.

Keresztel. A m. *keresztel* a szláv *kr̃stiti* ige átvétele (v. ö. MIKL. Christl. Term. 29; nem helyes magyarázat a Nyr. XII. 99. és NyK. XVIII. 350. lapján). Bajos azonban arra a kérdésre felelni, hogy a gör. kel. vagy pedig róm. kath. szláv terminológiából való-e a m. *k̃r̃eszt̃el̃*. Az óbolg. emlékekben *kr̃stiti* az ige (számtalan adatban), a gör. kel. szláv nyelvekben pedig ezek az alakok: or. *krestit̃* (κρεστίτῃ), szerb *kr̃stiti*, bolg. *kr̃sti*. A róm. kath. szláv nyelvekben pedig ezeket találjuk: Az ó-szlovén Freisingeni nyelvemlékekben: *crisken* (olv. *kriščen* baptizatus; v. ö. u. o. *crezt*: = m. kereszt: baptisma, v. ö. VONDRÁK, Fris. pam. szótár), mai szlovén: *kr̃stiti* (itt ott *kerstiti*); horv. kath. szerb: *kr̃stiti* (változatok: *kristiti*, *karstiti*, *kerstiti*), bolg. *kr̃sti*, *kraštem*, t. *kr̃stif*, cs. *k̃řtiti*, lengy. *kr̃zcić*, *chr̃zcić*, szorb *chežicž*, *kšćić*, *kšćis* (LINDE és MIKL. Christl. Term. 29.). A magy. *k̃r̃eszt̃el̃* egy régi róm. kath.

oszloven *kristiti* (az *i*-re v. ö. Freis. nyelveml.: *timnizah* = HB.: *timnucebelevl*: mai tömlöcz) igéből ép oly szabályosan megmagyarázható, mint akár az óbolg. *kr̄stiti* igéből. A *keresztel* ige származéka a

Keresztelő. Sűrűn előforduló szó Keresztelő Szent János (= Dunántúl *Iván*, v. ö. *Iván*, e mű 2. rész 113. l.) nevében. Az óbolg. emlékekben, s az összes gör. kel. szláv bibliafordításokban *kr̄stielъ* a szó. A mi emlékeinkben legelőször *Janos baptista* a kifejezés. A Münch.-k.-ben kizárólag *Janos (Janus) baptista* fordul elő (v. ö. naptári rész jun. 24, aug. 29, Máté III. 1, XI. 11, 12, XIV. 2, 8, XVI. 14, XVII. 13, Márk VI. 14, 24, 25, VIII. 28, Luk. VII. 20, 28, 33, IX. 19.), a Jord.-k.-ben kétszer *keresztelő János* (v. ö. Máté XI. 11, 12.), 12-szer pedig *baptista* (Máté III. 1, XIV. 2, XVI. 14, XVII. 13, Márk VI. 25, VIII. 28, Luk. VII. 20, 33, IX. 19.), *baptizta* (Máté XIV. 8, Márk VI. 14, 24.). A Döbr.-k.-ben «Janos baptizta náka vagasa» olvasható (kiadás 211. l.), az evangéliumi szövegben azonban *keresztelő János* van (Máté VI. 24, 25.). E történeti áttekintésből az a tanulság, hogy a magyarban a lat. *Joannes baptista* először fordítatlan kifejezés (fordított alakban általánossá a XVI. század folyamán lesz), az óbolg. emlékekben azonban a gör. Ἰωάννης βαπτιστής mindig fordított kifejezés volt.

Keresztyén. VUK szótárában azt olvassuk, hogy a *keresztyént* a görög keleti szerb *hrišćanin*-nak, a római katolikus pedig *kr̄šćanin*-nak (v. ö. a horvát Akadémia szótárát is) mondja, más szóval a lat. *christianus*-nak, gör. χριστιανός-nak a görög keleti szerbségben *h*-s, a római katolikus szerbségben pedig *k*-s kiejtés felel meg. A kath. horvátok a gör. kel. szerbeket *hrišćan*-oknak, önmagukat *krstiján*-oknak hívják (v. ö. NEM. I. 389, 425, II. 214; Arbe sziget, Rad CXVIII. 5; Raguzában a BELLARMINI-féle kath. kátékban *hristjanin* is előfordul). A róm. kath. bolgár *kerstjanin*, míg a gör. kel. *christjanin*, *christenin* (DUVERNOIS; *ja* > *je*-re v. ö. *Stoján*: *Stojene* stb. САНК. 3.). Az orosz ember is kereszténységét s vallását mondva *christianinъ* (ХРИСТΙΑНИНЪ) szóval él. A gör. χριστιανός-t a gör. kel. szlávok ma *ch*-val, *h*-val mondja. Ezt találjuk a különböző szerkesztésű gör. kel. szláv nyelvemlékekben is (v. ö. Vita Methodii ЈАГ. Zur Entst. I. 6; Ap. Šiš. I. Péter IV. 16; Russkaja Pravda: ХРИСТΙΑНИНЪ; szerb Zbornik-ban 1300, 1312—17, 1342. oklevelek stb.). Az óbolg. emlékeket véve

az evangéliumok közül a Zografosban olvassuk (Márk IX. 41.): **ѣко крѣстѣни есте** (= jako *kręstijani* jeste, Münch.-k.: mert Christuse vattok); a többi óbolg. evang.-ban **христови** (: *Christovi*) a szó. Hogy itt *kręstijanъ* = keresztény, felesleges bizonyítani. Ez a *kręstijanъ* van a többi óbolg. emlékekben is; az Euch. Sin.-ban *krestъjanъ* (122. l.: **крѣстѣникъ**, 123. l.: **веры крѣстѣнскы**), a Glag. Cloz.-ban *kręstijanъ*, *krestъjanъ* (**крѣстѣникъ**, **крѣстѣникъ**, v. ö. VONDRÁK, Glag. Cloz. index), a Cod. Supr.-ben *kręstijanъ* (**крѣстѣниакъ**), *kręstijaninъ* (**крѣстѣнииннѣкъ**), *kręstъjanъ* (**крѣстѣянѣкъ**; mind a három alakra v. ö. 34, 42, 84, 100, 112. stb. stb.) a szó. A Codex Suprasliensben azonban előfordul *ch*-val ejtett alak is, még pedig kétszer, a helyek ezek: 186. l.: **святѣа црѣккн хрѣстѣнѣскы** (svetę crękvi *chęrstijanъsky*: a keresztény szent templomokat; v. ö. ugyanazon a lapon: **на црѣккн христовы**: **на crękvi Christovy**) | 371. l.: **си сѣтъ тѣнѣ хрѣстѣномѣ** (si sętъ tajny *christianomъ*: ezek a keresztények szentségei).

Ebből az összeállításból az derül ki, hogy a m. *keresztyén*-t legfőljebb az óbolg. nyelvemlékek régibb szerkesztésében előforduló, *k*-val bíró *kręstъjanъ* (*kręstijanjъ*) alakjából kellene magyarázni. Az újabb óbolg. szerkesztésben és különböző szerkesztésű gör. kel. szláv nyelvemlékekben előforduló, valamint a mai gör. kel. szláv alakból a m. szót nem származtathatjuk, mert akkor nyelvünkben *ch*-val, illetve *h*-val kellene hangzania. ÁSBŐTH az óbolg. *kręstijanъ*-ból származtatta a m. szót (NyK. XVIII. 352.), a mit el is lehetne fogadni. Mindazonáltal az a nézetem, hogy a m. *keresztyén*-nek semmi köze a kel. szláv terminológiához, még pedig azért, mert itt csupán a legrégebb szerkesztésű emlékekben van a *k*-val bíró alak, az újabbakban *ch*, *h*-val van ejtve a szó. A róm. kath. szlávoknál ellenben mindenütt *k*-val bíró alak van s ezért azt tartom, hogy a m. *keresztyén* szó róm. kath. néptől kölcsönzött kifejezés. Csak az a kérdés, melyikből.

Ismeretes dolog, hogy a latin egyház a gör. eredetű szavak *ch* (χ)-jét *k*-nak mondta, a lat. *christianus* (írva 1109-i veszprémi görög oklevél Muz. és Orsz. lev. példányain: *cristianissimo* rege) valamennyi róm. kath. szláv nyelvben *k*-n kezdődik (v. ö. t. *krestan*, cs. *křestan*, lengy. *krześcianin* [és *chrześcianin*], szorb *khšescijan*, *khšescan*, *kšescijan*, *kšescan*, hazai szlov. *krščân* [PLETERŠNIK, *krščsanye* szmo, Lut. 34. | e mellett a hazai szlovénben *krščsenik*,

krszczenicza, a kaj-horvátban *krszczenik*, a ça-horvátban *kersćen* is előfordul «kereszttyén» jelentéssel, e szó tulajdonképp «baptizatus»-t jelent s part. pass. a *krstiti* igéből, az adatokat lásd Zobr. szlov. 84, lajbachi Letopis 1887: 219, Rad CXXIV. 127. és v. ö. Freis. nyelveml. *crisken*: baptisatus], róm. kath. szerb *kršćanin*, róm. kath. bolg. *krestjanin*). Ez a *k* szókezdet van a magyarban is. A latin *i*-t magánhangzó előtt az egyház *j*-nek mondta (v. ö. *Adorján*, *Damján*, *Marján* stb.), s az ilyen *j* az előtte levő mássalhangzót palatalizálta (v. ö. *Mátyás*, *Mátyus*, *ostya*, *sekrestye* stb.). Ez a hangsajátság is megvan a különböző róm. kath. szláv szavakban (szerb, szlov. *šca- = *stja, pl. szlov. *Sebešćan*: Sebestyén stb.), s megvan a régi magyar *kereszttyén* szón is (régén állandóan *ty*-vel, ma az ev. ref.-nél; régén: *kyresztyen* is, CsÁNKI, Magy. földr. III. 614. és Okl. szót.). E két hangtani sajátság alapján azt hiszem, hogy a m. *kereszttyén* a róm. kath. terminológiából megmagyarázható. De nem közvetlen a latinból. Legvalószínűbbnek tartom, hogy az ol. *cristiano*, melynek olasz nyelvjárásokban *cristiàn* (piem. és vel. ol.), *crestiàn* (vel. ol., BOERIO) alakjai vannak (v. ö. veneto-lad. *kriščén*, *krišč'án* IVE XIV. 27.), a ça-horvátba és a szlovénbe *krstiján* (v. ö. NEM. I. 425, Rad CXVIII. 5, horv. akad. szótár), *kristjan* (v. ö. PLETERŠNIK) alakban került át. Ebből a szlovén *kristjan*-ból, esetleg **krstjan*-ból való a m. *kereszttyén*, a hol az *ā*-nak illeszkedés útján felel meg az *é* (v. ö. ófr.-ban *christian*: később *christiien*, *chrestien*, SEELMANN, Aussprache 172.). A m. alak magyarázható azonban egyenesen az olaszból is. Az alakulásra v. ö. *Sebestyén*: *Sebastiano*.

Összefoglalva a mondottakat: A m. *kereszttyén* lehet az óbolg. régibb szerkesztésű emlékek *krъstjanъ* szavából való, valószínűbb azonban, hogy róm. kath. nép nyelvéből került hozzánk. A róm. kath. népek közül is lehet egyenesen észak-olasz eredetű, s lehet szlovén úton közvetített kifejezés. Ez utóbbit tartom a legvalószínűbbnek.

Keresztvetés. VOLF GYÖRGY (Első keresztény térítőink, Budap. Szemle LXXXVI. 81.) az olasz térítők mellett felhozta, hogy a magyarok úgy vetnek keresztet, mint az olaszok. A magyar keresztvetés különbözik a némettől (homlok, száj, mell érintése), a gör. kel. szlávtól [három ujjat össze kell tenni, s aztán érinteni kell a homlokot (Ру нма Отца), a has közepe táját (и Гина), a mell

jobb váll felé eső részét (Н скатаго), ugyanígy a bal részt (Асха) s végül a kezét le kell eresztetni s АМННН-t mondani, v. ö. Mali katihizis, N.-Kikinda 4. l.]. VOLF azt állítja, hogy a tótok és szlovének németesen vetnek keresztet. Úgy tudom, hogy a róm. kath. szlávtság keresztvetése a következő: Homlok (bolg. u ime na bašta), mell (i na sina), bal váll (i na duha), jobb váll (svétia), mell (amen) érintése. Ez van a róm. kath. bolgárnál, róm. kath. szerbnél, ça- és kaj-horvátnál, olaszföldi, görci és hazai szlovénnél (a stájeri-krajnai németesen vet keresztet: Kers. kat. nauk 4. l.), a tótoknál, csehknél, lengyeleknél. Ez a keresztvetés pedig teljesen egyezik a magyarral. Még csak azt jegyzem meg, hogy a m. keresztet vetni kifejezéshez hasonlót semmiféle körülöttünk fekvő, vagy nyelvünk keresztény terminológiájára ható nyelvben nem találtam. *Keresztet vetni*-t a különböző nyelvekben a következőképp fejezik ki: Lat. *signare* (se cruce), ol. *segnarsi* (farsi il segno della croce), ném. *segnen* (: signum) és ebből sich *segnen* (sich bekreuzen, ein kreuz schlagen, machen). A ném. szó átment a tótba (*prežehnať sa*), csehbe (*prežehnati se, křížem se žehnati*), lengyelbe (*przeżegnać się*). A szlovénben *prekrižati se, pokrižati se, križ delati*, a kaj-horvátban és a ça-horv. egy részében *prekrižati se*, a horvátság másik része nyelvén, a római katolikus szerbben és a római katolikus bolgárban *prikarstiti se, prekrstiti se, prekrstiti se* a kifejezés. E kifejezés egyezik a görög keleti szláv terminológia kifejezésével, a mely *prekrstiti se* (v. ö. MIKLOSICH, Lex. pal.; orosz *perekrestiti sja*, szerb *prekrstiti se*). Ezen *prekrstiti se* mellett az óbolgár emlékekben *obrazъ krestъnyj sztvoriti* kifejezés is ismeretes (v. ö. Cod. Supr. 122. l.: ОБРАЗЪ КРЕСТЪНЫИ ВЪ ОУМѢ СВОЕМЪ СЪТВОРИТИ... 123—124: АЛЕЖАНДРЪ... ОБРАЗЪ КРЕСТЪНЫИ СЪТВОРИТИ ОУМЪ НАУМЪ И ПРѢКРЕСТИТИ ВЪСЕ ТѢЛО СВОЕ ГЛАГОЛА); e kifejezéssel összetevendő az or. *sotvoriti, položitъ na sebja krestъ*, bolg. *stórja krestъ* (maced. bolg. *činamъ krestъ*). A m. *keresztet vetni* eredeti magyar kifejezésnek látszik.

[*Kerlés*. Az erdélyi *Kerlés* község nevét (erd. szász *Kirjälés*, KISCH, Nösner Wörter 83.) a gör. *κύριε ἐλέησον*-ból magyarázzák (v. ö. KÉZAI, ENDLICHER kiadása 118. l.: «in septem castris in monte qui Kyrioleis dicitur», változatok: Kyriolesz, = *Cserhalom*). A kifejezés eredetére v. ö. HB.: es keassatuc uromchuz

charmul. *kirl*. . . Clamate III. k.; Czeh-k. Nyelveml. XIV. 331: *kyrie eleyson*, Vita s. Gerardi 10. §: *kyrie eleison*; — lat. *kyriēles*: *litaniae*, *kyrie leisare*: *litanias decantare*, kfn. *kirieleis*, szorb *kyrlisch* (Márk XIV. 26. bibliaford.: *oni ton kwalobny kyrlisch bjechu wuspjewali*), cseh *krleš*, ó-or. *kerbleš*, *kereleš* (horv. akad. nagy-szót. *králješ* szónál), *kerblěš* (SREZNEVSKIJ, Mater. és MIKL. EtWb. *kerileš*-nél). Nem lehetetlen, hogy a magyarban a *kerlés* ker. term. technicus volt; v. ö. *kirié* NySz.]

Kilenczbe hagyó vasárnap, v. ö. A hét és napjai.

Klastrom, *monostor*, *kolostor*. VOLF GYÖREY azt állította, hogy a m. *kolostor* egy velencei ol. **claušt*ro-ból való (v. ö. Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? 70, 85. l.). Nagyon könnyű volna ezzel szemben kifejtennem, hogy a szlovén *klošter* (v. ö. TRUBERNÉL 1575-ben: *eniga closhtra*, v *closhtri*, *lajbachi* Letopis 1891: 139; stájeri szlov. *klošter*, MEGISER; cirkno-i: *klójšter* Arch. VIII. 436, udinei szlov. *clošter*, Letopis 1891: 113; hazai szlov. *klošter*, *kloušter*, Zobr. szlov. 54, 63, Lut. 6, 7, 9, 26. stb.), horvát *kloštar* (NEM. I. 378; számtalan régi adat ŠURM. Acta croat. 126, 130, 156. stb.) sokkal közelebb áll a m. *kolostor*-hoz, mint egy ki nem mutatott vel. olasz **claušt*ro (v. ö. raguzai horv. *klāvstro*, Rad LXV. 161.). Mindez azonban nem változtat azon a tényen, a melyet a 11. lapon (különlenyomat 2. rész) kifejtettem, hogy a magyar nyelvben egész a XVIII. század végéig nem fordul elő a *kolostor* szó (CSÁNKI II. 414. lapján említett *Klosthaar* hely pozsegamegyei horvát név) sem helynévben, sem közszóként. A régi magyar nyelv csakis *klastrom*-ról és *monostor*-ról tud. Kérdés, minő eredetűek ezek a szavak.

A m. *klastrom*, a mint azt a szó vége is mutatja, egyenesen a lat. *claustrum*-mal függ össze. De nem lehet a class. lat. *claustrum* alak az átvett, mert a hangsúlyozott lat. *au*-nak a magyarban nem felelhet meg rövid *a*. A m. *klastrom*-beli *a* eredetére kétféle magyarázatot tudok: α) Ismeretes dolog, hogy a *claustrum* mellett a latinban *clōstrum* is járatos (v. ö. DU CANGE és KÖRTING, EtWb.; *plostrum*: *plaustrum*, GRÖBER I. 525.). A latin-olasz szavak *o*-ja ugyan változatlan marad nyelvünkben, de ha szláv közvetítéssel kerül át hozzánk, akkor az *o*-nak megfelelhet az *a* (v. ö. *apastal*, *kar*, *zsinat*; *garas*, *kananak* és a nevek közt *Apalín*). Ilyen eredetű lehetne a *klastrom*-beli *a* is, jóllehet a szláv nyelvekben *-um* vég-

zódással a lat. *claustrum* nem fordul elő; β) A másik lehetőséghez egy vulg. lat. hangtani sajáttság figyelembe vétele szükséges. Ismeretes dolog, hogy ha a vulg. lat.-ban *au* szótag után *u*-val bíró szótag következett, az *au*-ból *a* lett; v. ö. *Agustus, Glacus, Cladio*, olasz *Pesaro*: *Pisaurum*, ol. *Metaro*: *Metaurus*, ol. *ascoltare*: *auscultare* (v. ö. SEELMANN, *Aussprache* 223. l.). Azt gondolom, hogy a *claustrum* mellett volt egy **clastrum* alak is, s ez a m. *klastrom*. Ilyen vulg. lat. alakra mutat a cseh, tót *klášter* (vulg. lat. **clastru*), lengy. *klasztor* is; class. lat. *au* helyett *á* van a m. *Pál* (*Paulus*), *Ágoston* (*Augustinus*: ol. *Agostino*) szavakban is. A *klastrom*-ról az a nézetem, hogy **clastrum* alakból való, s a m. nyelvtörténetben előforduló *klaustrom* (v. ö. NySz. és Példák k. Nyelvelml. VIII. 118: egi *claustromba*) a lat. írott alak hatása alatt keletkezett tudákos alkotás. Mondanom sem kell, hogy a *klastrom* a róm. kath. terminológiából való, a gör. kel. szlávban a lat. *claustrum*-ból alkotott hasonló hangzású szó elő nem fordul (v. ö. MIKL. Christl. *Term.* 19. l.).

A m. *monostor*-ról (v. ö. Ehr.-k. 75, 76. és NySz.; hazai lat. *monasterium*, v. ö. 1109. veszpr. okl.: *de monasterio bezprimiensium*) VOLF azt tartotta, hogy egy vel. ol. **monáštero*, **monáštér* (v. ö. Kiktől tanult stb. 85. l.) szóból való. A vel. olaszban BOERIO szerint ezek az alakok: *monostièr*, *monestièr*, *monistero*, *monasterio*, a mely alakok bármelyikéből az *s*-nek *š* hangzása felvételével megmagyarázható volna a mi szavunk (egyéb olasz alakok: milánói: *monestée*, piem. *monèstè* és ol. *manastero*, *mosteri*, SAVJ-LOPEZ, *Altit. Chrest. index*; ó-dalm. *manister*, JIREČEK, *Die Romanen* I. 86.). Föltűnő azonban, hogy az Adria-menti horvátban a szó mindenütt *sz-szel* hangzik, így Dalmáciában *manastir* (BJELLOSTI-JENEC), *monastir* (*Starine* VII. 123, 124.), a Quarnerón e két alak mellett *molstir* és *mostir* (v. ö. NEM. I. 403, 407, *Starine* VII. 75, 120, 122, 123, ŠURM. *Acta croat.* 121, 122.), pedig itt erős volt a velenezés hatás. Igaz, hogy e horvát alakokra azt is lehetne mondani, hogy az egyházi szláv nyelvből valók. Az egyházi szláv nyelvben ugyanis szintén *manastyrь* a «kolostor» neve. E tekintetben az óbolgár nyelvemlékekben a következőket találjuk: Az óbolg. nyelvemlékekben a «kolostor»-ra két kifejezés van: α) Gör. *μοναστήριον* = *манастырь*: *manastyrь* (*Supr.* 28, 32, 37, 90, 92, 129, 152, 153, 200, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 218,

221, 398, 400, 402, 406, 429, 431, 432, 433, 434, 435, 439, 440, 442, 443, 445, 446, 449, Euch. Sin. 160, 169, 191, 192.), **манастиръ**: *manastirъ* (Supr. 431.), **монастырь**: *monastyрь* (Supr. 138, 204, 205, 439.), **монастырь**: *monastyрь* (Supr.-ben egyszer), **мастырь**: *mastyрь* (Supr. 430, ha nem íráshiba, úgy v. ö. ča-horv. *mostír*, NEM. I. 403, 407.) | β) Gör. *λάβρα* = óbolg. **лавра**: *lavra* (Supr. 207, 208, 211, 214, 215, 216, 218, 219, 221.). — A gör. kel. szláv egyházban ma is *monastyрь* (or., bolg.; szerb *namastir*) a kisebb, *lavra* (or., bolg., szerb) a nagyobb, nevezetesebb kolostor neve (egyéb nevek: bolg. *metoch*: női kolostor, oláh *metóc*, СИНАС II. 675, egyh. szláv *kinovije* stb.). A gör. kel. szláv *monastyрь* görög eredetű; a m. *monostor* azonban nem gör. kel., hanem róm. kath. eredetű. Ismeretes dolog, hogy a gör. *μοναστήριον* a lat. terminológiában *monasterium*, az ófn.-ben *munistiri* (*münster*) stb., más szóval a szó meg volt a latin egyházban is. A róm. kath. szláv nyelvek közül azonban csak a horvátban találtuk meg. A hazai szlovénben csak helynévben maradt meg a szó. A hazai szlovének ugyanis Szent Gotthárd városát, a hol tudvalevően ciszterczita klastrom van, mai napig *Monošter*-nek hívják. Magyarúl e helynek soha sem volt *Monostor* a neve, úgy hogy e helynév alapján azt lehet gondolni, hogy a szlovénben *monošter* egykor talán klastromot is jelentett (lat. ol. *a* = szlávban *o*: *monastero* > *monošter*).

Mindent összefoglalva a következőket találtuk: A magyarban eredetileg csak *klastrom* és *monostor* volt használatos *claustrum* értelemben, a *kolostor* ismeretlen a legújabb időkig; ezek közül *klastrom* egy vulg. lat. **clastrum* (esetleg *clostrum*)-ból való, míg a *monostor*, esetleg szlovén úton közvetített olasz eredetű szó. *Kolostor* XIX. századi szó nyelvünkben, a ném. *kloster*-ből való, *s*-ét azonban a *klastrom* szó *s*-ének köszöni.

klerikus (magyarúl *pap diak*, Ehr.-k. 86), *klérus*: — lat. *clericus*, *clerus*. A gör. kel. szlávban *klіrosъ* a szó (< gör. *κλήρος*, v. ö. *klіrosъ*, *klіrosъnikъ*, *klіrikъ* Supr. 60, 153, 157, 160, 207, 400, 402, 411, 412, 414, 434; JAG. Zur Entst. II. 90. és MIKL. Lex. p.).

kókonya. «A húsvéti szentelt eledelt (kalács, sonka, hús, tojás, só stb. együttvéve)» itt-ott *kókonyá*-nak hívják (v. ö. Cz.-Fog., NySz. és az elterjedésre MTsz.; lat. neve *eulogiae*). СИМОНИ (Nyr. VII. 247.) a szót a ném. *kuchen*-ből (v. ö. szlov. *kolác*: radförmiges osterbrot; gör. kel. kisor. *paska*) magyarázta, CZUCZOR-FOGARASI

pedig a tojást jelentő *kukó*-ból. TÓTH BÉLA olasz eredetűnek mondta a szót (Nyr. XXVIII. 175.), s összevetette az ol. *cuccagna*-val, a mely azt az eleséget jelenti, melyet népies mulatságokon a mászók jutalmául az árbocz tetejére kitzúznak (mil. ol. *cucagna*: maga a rúd, a melyre másznak). HEGEDŰS ISTVÁN figyelmeztet, hogy a m. szóval részletesen foglalkozott SCHUCHARDT HUGÓ a Zeitschr. für rom. Phil. XXVI. 322—323. lapjain, a hol nagy valószínűséggel magyarázta, hogy a m. szó az ol. *cuccagna* (náp. *coccagna*), frcz. *cocagne*, wall. *cocogne* («eine menge ostereier»), délfr. *coucagno* szavakkal függ össze. A mi kifejezésünk is eredetileg talán csak a húsvéti tojást jelentette (v. ö. Sándor-k. adatát), s az összes húsvéti ételekre való kollektív jelentése csak másodlagos. A m. kifejezés nézetem szerint is olasz eredetű, eredeti hangalakja *kókanya*, a melyből később *kókonya* lett a magyar nyelvben (v. ö. *orgona*, régi m. *katana*: *katona* stb.).

Koma. Nyelvtörténeti adataink (NySz.) azt vallják, hogy a szó egykor nyelvünkben *kom*-nak hangzott; ez az alak ma is megvan a népnyelvben (MTsz.). Az irodalmi *koma* alak *a*-ja birtokos személyrag (v. ö. *zúza*, *gége*, *öcse*, *apa*, TMNy. 225, 291.), míg a *komé*-beli *é* a szláv vocativus *e*-nek felel meg (v. ö. szláv *kum*: egyes vocativus: *kume*). Hogy a *kom*, *koma*, *komé* szláv eredetű, rég ismert dolog; hogy azonban mely nyelvből való, nehéz megmondani. Bizonyos dolog csak az, hogy a m. *koma* nem eredhet az óbolgár nyelvemlékek régibb szerkesztésébeli szókinéséből, mert itt a szó *къмотръ* (*къмотръ*: *compater*), *къмотра* (*къмотра*: *commater*, ol. *commattere*; v. ö. Glag. Cloz. VONDRÁK index alapján). Ez a kifejezés kétségtelenül moráviai eredetű (v. ö. ŠAFARIK, Über den Ursprung 36, MIKL. Christl. Term. 30, JAG. Zur Entst. II. 26, JIREČEK, Die Rom. I. 36.), a mit bizonyít az is, hogy az egyházi szláv nyelvemlékek közül csak az orosz szerkesztésű Vita s. Methodii-ban fordul elő (*kupetra*: *koma*asszony, cap. XI.; v. ö. SREZNEVSKIJ, Materialy és DALJ: *кънепра*) s a mai élő szláv nyelvek közül csakis a cseh-tót-lengyelben (*kmotr*) és a szorbban (*kmotr*, *kmotsch*, LINDE) van meg.

Az óbolg. nyelvemlékek fiatalabb szerkesztésében, a Cod. Supr.-ben (225. l.) előkerül a *kuma* (*koma*asszony) szó is, melynek férfit jelölő párja *kumъ* s erről az a nézet, hogy valami úton-módon a *commater* (*compater*)-ből való (v. ö. MIKL. Christl. Term. 30,

VONDRÁK Altk. gr. 52.). A m. *kom*, *koma* ezzel a *kum*, *kuma* szóval függ össze. Az óbolg. *kum*, *kuma* szónak megfelelői az orosz, bolgár (más kifejezés: *koltata* Arch. VII. 323.), szerb, ça- és kajhorvát *kum* (= *koma*), *kuma* (= *komaasszony*). A horvát glagolita missalékban *sutlb* is előfordul (v. ö. Arch. f. slav. Ph. XXII. 527—29; olaszággal érintkező horv. szlov. *sutao*, *sutal*, *sutel*: *sutla*), a mi az olasz *santolo* (vagy ó-dalm. **suntlo*) átvevése. A hazai szlovénben a *komaasszony*-nak *kuma* a neve (v. ö. Sztarisinsztvo 60, 61. l.: *moram idti k-mojoj kumi*; *edna veli: pite kuma*), valószínű, hogy a *koma*-nak *kum* nevezete is meglesz, de ezt nem tudom kimutatni. Az osztrák szlovénben a már idézett *sutel* mellett *boter* (*botra*), *koter* (*kotra*) a járatos kifejezés (v. ö. PLETERŠNIK). Ezek után arra a kérdésre, milyen eredetű a m. *kom*, *koma* (*kómé*), úgy felelhetünk, hogy azt mondjuk: lehet gör. kel. bolgár, de lehet róm. kath. kajhorv.-hazai szlovén eredetű is.

Konvent (Magy. Könyvszemle XIV. 15, 17, Birk-k.: az *egez conuent*); — lat. *conventus*, ol. *convento* (kolostor), ó-frcz. *convent* (kolostor), raguzai horv. *konvenat* (róm. kath. kolostor, horv. akad. szót.), ça-horv. *konvent* (*kumvent*, *kuvent*, ŠURM. Acta croat. 163, 236, 268, 326, 330.), t. *konvent* (luth. tótban = gyűlés) stb. A lat. *conventus*-ről lásd JIREČEK, Die Rom. I. 37, 38. és *Zobor* szavunkat (e mű különlenyomat 2. rész 134. l.), v. ö. *káptalan*.

Korozsma, *krizsma*. Ez a szó a régi magyar nyelvben egyházi terminus technicus volt (v. ö. Érdy-k., Nyelveml. V. 129: *zep illatw crifmawal megkenettöt . . . Crifma vala . . . és NySz.*) s «*oleum sacrum*» a jelentése. Ma is megvan a szó a népnelvben *korozsma* (*kolozsma*, *kilozsma*) alakban, s jelentése «keresztelői ajándék, melyet a keresztszülék a keresztfiuknak v. keresztlányuknak adnak (darab vászon v. gyolcs v. ruhanemű)», v. ö. MTsz.). Nem szenved kétséget, hogy a m. *krizsma*, *korozsma* a gör. lat. *χρῖσμα*-, *chrisma*-ból való, csak az a kérdés, minő közvetítéssel. — ŠAFARIK azt írja (v. ö. Über den Ursprung 12, 35.), hogy a *chrisma* a nyugati, *μῆρον* pedig a keleti egyház kifejezése; áll ez nagyjában a szláv keresztény terminológiára (v. ö. RAČKI, Assem. LXXXI.), a mennyiben a katolikus szlávban a lat. *chrisma*-nak, a gör. kel. szlávban pedig a gör. *μῆρον*-nak megfelelő szó a term. technicus (v. ö. DALJNÁL, MITRÁKNÁL, DUVERNOISNÁL nincs szó *chrizma*, *krizma*-ról, VUKNÁL is csak mint kath. szerb szóról). Ha a mai gör. kel.

szláv terminológiában nem is fordul elő a $\chi\rho\eta\zeta\mu\alpha$: *chrizma* (MIKLOSICH Christl. Term. 30. lapján közölt bolgár *krizmane* róm. kath. bolg. kifejezés), a gör. kel. szláv nyelvemlékekben mégis nyoma van a szónak. A legrégebbi kifejezés itt is a *miro*, *myro* ($\mu\upsilon\rho\omicron$; v. ö. JAG. Zur Entst. II. 70, 72; és Assem. Luk. VII. 37, 38, 46, Ján. XI. 2, XII. 3, 4, 5.), a melyet azonban igen korán helyettesíthet a *chrizma* ($\chi\rho\eta\zeta\mu\alpha$, v. ö. Mar.-hoz csatolt index; Supr. 345. l. és Psalt. Sin. CXXXII. 2: $\chi\rho\eta\zeta\mu\alpha$; a magyarban a megfelelő párhuzamos helyeken *kenet* olvasható). Mivel a *miro*, *myro* a *chrizma*-val már az evangéliumokban is váltakozik (Mar., Zogr.), némely kutatók eldöntetlenül hagyják, melyik a régebbi kifejezés (v. ö. Arch. XV. 352, Starine XXIX. 179, Sitzungsber. CXXXIX. Zlatoust 65.). A különböző szerkesztésű szláv nyelvemlékekben *hrizma*, *hrižma* (MIKLOSICH, Christl. Term. 30.), *krizma*, *križma* (MIKL. Lex. pal. és Ev. Dobrom. I. 58.) alakok fordulnak elő. A gör. kel. szláv nyelvek ez alakokról semmit se tudnak, csupán a kisoroszbán van *križma*, a melynek jelentése: 1. weisses Leinwandstück bei der Taufe, 2. Pathengeschenk (ŽELECHOWSKI és CSOPEY). Nagyon kíváncsatos volna tudni, milyen területen járatos a szó a ruthénben; mindenesetre kiemelendő, hogy a gör. kel. (gör. kath.) kisoroszbán a *križma* nem egyházi term. technicus (a kifejezés itt is a *miro*), s hogy a gör. χ : lat. *ch*-val bíró szavak *ch*-val és nem *k*-val vannak meg a kisor.-ban is.

A m. *krizma*, *korozsma* róm. kath. szláv eredetű kifejezés, a következő okok alapján: a) A m. *krizma*, *korozsma* a gör. χ : lat. *ch* helyén *k*-t tüntet fel; e hangtani sajátosság, a mint azt a *Krisztus*, *érsek* stb. szavak tárgyalásánál láttuk, a latin egyházi kiejtés sajátossága. Ezért van, hogy okleveleinkben a szó *c*-vel van írva (v. ö. 1109-i veszprémi görög-lat. oklevél Országos levéltári példányán: in consecratione *crismatis* et olei), s hogy valamennyi róm. kath. szláv nyelvben a szó *k*-val van meg. b) Szláv közvetítés mellett szól az, hogy a m. *krizma*-ban a lat. *s* helyén *zs*-t találunk (v. ö. Arch. XXIV. 267.). A róm. kath. szláv nyelvekben ugyanis a szónak a következő alakjai vannak: cseh *křížmo*, *křižmo*, lengy. *krzyżmo*, *chrzyżmo*, szorb *křižmo*. E három nyelvben a jelentés «oleum sacrum», s azt hiszem, hogy a ném. *chrisam*-ból való kölcsönzések (v. ö. cs. t. *almužno*, de szlov. *almužna*). A róm. kath. szerbben *krizma*, *krizmati*: bértálás, bértálni-t jelent (v. ö. VUK), ugyanez a jelen-

tése a szónak a dalmát-horvátban is (v. ö. BJELLOST., VOLTIGGI, MICALIA; a raguzai horv. katekizmusokban *krizmanje*: bérmlás) s részben a ça-kavštiban is (v. ö. Rad XX. 115. és hogy az olaszban *crisma*: l'olio consecrato, de *cresima*, *cresma*: il sacramento). A kaj-horvátban az én adataim szerint *krizma* (oleum sacrum; HABD.; *bermati*: bérmláni) a szó, a horvát Akadémia ismer azonban horvát *križma* alakot is (v. ö. NEM. I. 417: *Križmanić* vezeték-név), s JAGIĆ «Evang. Dobromiri» című tanulmányában azt írja (I. 58.), hogy «noch heute ist im Kroatisch-Slovenischen der Ausdruck mit *ž*: *križma* wohlbekannt». Nyilvánvaló dolog, hogy itt kroatisch-on kaj-horvát értendő.

JAGIĆ azt írja, hogy a szlovénben is *ž*-vel van az alak. S csakugyan, az osztrák és magyarországi szlovén kátékban *križma* annyira mint «oleum sacrum» (v. ö. pl. Kerščanski kat. nauk okrajšan. Na Dunaji 1852, 50. lap: Sveta *birma* je zakrament, v kterem je kerščen človek s sveto *križmo*, vagy MURŽEC, Bogočastje sv. katolíške cerkve 125. l.: «*križma* . . . obstoji iz posvečenega olja ino palzama» stb.). PLETERŠNIK szótárában *križma*: das geweihte oel; taufmahl, *križemnik*: taufhemdchen, das die Pathen dem Täuffling schenken (v. ö. baj. *chrisam-hemed*: jenes Hemd, das der

Täuffing als Geschenk erhielt, SCHMELLER I. 395.). S ezzel a m. *krizsma*, *korozsma* mindkét jelentését és hangalakját megmagyaráztuk. Miként a *bérmál*, ez is róm. kath. szlovén eredetű kifejezés nyelvünkben, a mint azt a fenti térkép is feltünteti. V. ö. *bérmálni*.

Kórus, v. ö. *kar*.

Létánya. A régibb magyarban a mai *litánia létányá*-nak hangzott (v. ö. Thewrewk-k.: *bodogh* azon *letanyaya* magyarwl, Nyelveml. II. 273, Czech-k.: *letanya*, Nyelveml. XIV. 331.). Ma is megvan ez alak a nép nyelvében (v. ö. *létányo*, *letenye* MTsz.). Ez a régi *létánya* a maga *é*-jével olasz eredetre mutat; vel. olasz latin-ságban *letania* is olvasható (v. ö. MONTICOLI, Chron. Ven. J. diac. I. 73.), s a mai vel. olaszban a *litanie* (v. ö. BOERIO; REŠETAR, Zadarski i Račinin lekc. XL. lap: le *litanje*) mellett *letanie* is hallható (v. ö. ol. *letanie*, *litanie*: lat. *litaniae*). Előfordul azonban *e*-vel a szó a ça-horvátban is (v. ö. *letanie*, Reg. sv. Ben. Starine VII. 94. és LINDE szótára) és a XII. századi stájeri osztrák németben is (v. ö. hogy a seckau-i XII. századi u. n. Heinrichs Litaneinak az eredetiben *Letania* a czíme, a kézirat Gráczban Manus. I. 1501. alatt az egyet. könyvtárban, kiadva: HOFFMANN VON FALLERSLEBEN, Iter Austriacum II. 215; Karintiában németül ma is *Leta-nei*, GRIMM Wb.). E két adat alapján azt hiszem, hogy a szlovénben is, meg a kaj-horvátban is megvolt *e*-vel is a szó. Ma azonban az írott latin alak (*litania*) győzelmeskedett a népies *letanja*, *letanje* felett (v. ö. kaj-horv. *litanie*: *litaniae* JAMBR., szlov. *litanje*: *litaniae* LINDE, *litanije* PLETERŠNIK, kath. bolg. *litánia*, cs. t. *litanie*: *litaniae*, lengy. *litania*, szorb *litaneja*). — CYRILL és METHOD nyelvében nem fordul elő a *litanija*, MIKLOSICH Lex. p.-ában is csak egy XVII. századi szerb forrásból közöl *litanija*-t s ma a kisor.-ban van *litanija* (MITRÁK és ŽELECHOWSKI; DALJNÁL, DUVERNOISNÁL, VUKNÁL nincs *litania* szó). Mindazonáltal a *litanija* nem gör. kel. szláv kifejezés, itt hozzá hasonló a *litija*: *ΛΙΤΙΑ*, gör. *λοτή*, a mely ugyan első sorban *processió*-t jelent (v. ö. Supr. 411: *съ ЛІТІАМН*, MIKL. Lex. p.: *съ ЛІТІЕЮ ПОКУЦЕ*; lásd a *processio* szónál), de jelenthet *litaniá*-t is (v. ö. SREZNEVSKIJ, Materialy: *мимоходящи ЛИТІИ* = *pertranseunte litania*). Mindezek után kimondhatjuk, hogy a m. *létánya* róm. kath. nép adta terminus technicus; lehet egyenesen olasz, de lehet szlovén-horvát közvetítéssel jött kifejezés.

limbus (VOLF, Első keresztény térítőink különleny. 100. l.); —
lat. *limbus* (v. ö. MIKL. Christl. Term. 50. l.).

május, v. ö. A hónapok nevei.

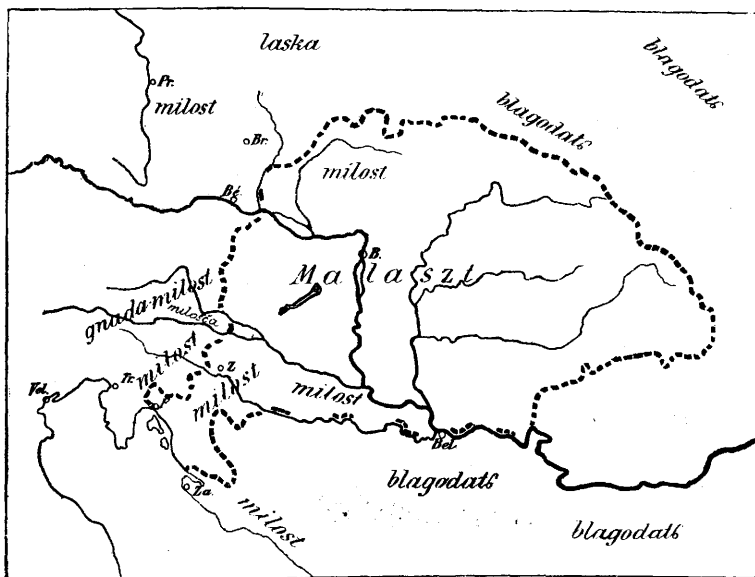
malaszt. Részletesen kifejtettem már ez értekezésemben (v. ö. NyK. XXXII. 57—63. és különlenyomat I. 1. 19—25. l.), hogy az óbolgár, s az ez alapon fejlődött gör. kel. szláv evangéliumokban, zsoltárokban, egybevetve a párhuzamos magyar szövegekkel, a *malaszt*-ot *blagoděť*-nek, *blagodatъ*-nak hívják (v. ö. JAG. Zur Entst. II. 61, 63, 74.); csakis a róm. kath. szláv fordításokban hívják a *malaszt*-ot *milostъ*-nak. Kétségtelen dolog, hogy a gör. kel. szláv emlékekben előfordul a *milostъ* szó, csakhogy jelentése kivétel nélkül *irgalmasság*, *misericordia* (v. ö. МЛАОСТЯ, később ЦЕДРОТА is, t. *štedrý večer*: karácsony estéje, JAG. Zur Entst. II. 65.). A róm. kath. szlávban az *irgalmasság*: *milosrdie* (cs.; lengy. *miłosierdzie*, horv. *milosrdje*; az óbolgárban a szó *könyörület*-et jelent, v. ö. Máté IX. 36, XIV. 14, XV. 32.), *usmiljenje* (osztr. szlov.), *szmilenoszt* (hazai szlov.). Mivel tehát a *m. malaszt* jelentésében csakis a róm. kath. szláv *milostъ* szóval egyezik, következik, hogy a *m. kifejezés* a róm. kath. szláv keresztény terminológiából való. Ezt egyébiránt nem csak a párhuzamos bibliai szövegekből lehet bebizonyítani; mindenki tudja, hogy a *malaszt* szó leginkább az angyali üdvözléteből ismeretes a nép előtt. A Königsbergi töredék szalagjain [*mi*]lostual teles olvasható, a Peer-kódexben (Nyelvm. II. 92.) pedig «Idwezleg maria: *malasthwal* tellyes». Ma is *malaszt-tal teljes-t* mondunk. Az egyezés itt is csak a róm. kath. szlávval mutatható ki; a gör. keleti szláv nyelvekben ezt találjuk: Bogorodice Děvo, raduj se *blagodatnaja* Maria, Gospodъ s' toboju (szerb kátékban: Pozdrav Materi Božjoj-ban). Ez van az óbolgárban is (Luk. I. 28: радуй се благодатнаѣ господарѣ съ тобою) s a különböző gör. kel. szláv emlékekben. A *blagodatъnaja*-t itt-ott felcseréli a *blagodětelъnaja* (Nikol. ev.), *obradovanaja* (v. ö. JAG. Zur Entst. II. 63.) kifejezés.

A róm. kath. szláv nyelvek angyali üdvözlétében a *mi malaszt-tal teljes* kitételünknek a következő megfelelése van:

A) tót: Zdrava' s Maria, *milosti* p l n a | hazai szlov. Zdrava bojdi Maria, *miloscse* p u n a, Goszpon je sztebom (Küzmic MIKLÓS, Szvétí evangy.² 133. l. és Kres I. 183.) | kaj-horv. Zdrava budi Marie, *milozti* p u n a (Varazsdi Abecedariumban 1828-ból 8. lapon:

miloscse p una) | ča-horv. Zdrava budi Maria, *miloszi* p una, VERANCICS szótárában 1595-ben 128. lap: pulna *miloszi* | róm. kath. szerb: Zdrava budi M., *milosti* p una | róm. kath. bolg. Zdráva Mário! s *milus* p a l n a, Guspudin ij sás tēbe (v. ö. Vazdiganj 396. l.).

B) Cseh: Zdráva bud' M., *milosti* ob da ř e n á | osztr. szlov. Zdráva bodi M., z *milostjo* obdarovana (bibliafordításban Luk. I. 28.); régi katekizmusokban és emlékekben az angyal üdvözlésben ezt találjuk: Chiessena si Maria, *ghnade* si pouna (lajbachi Letopis

1891: 98.); Češčena si Maria, *gnade* polna (Kerščanski kat. nauk, na Dunaji 1852, 27. l.). Ez a *gnada* (malaszt) szó már a XV. századi Klagenfurti kéziratban is benn van (Czestschena sy Maria, *gnade* pallna, Kres I. 183, lajbachi Letopis 1887: 221, SKET. Slov. slovstvene čit. 32.), s DALMATIN bibliájához csatolt registerben azt olvassuk, hogy a krajnai *gnada* annyi mint a kaj-horv. *milost* (malaszt). A Freis. nyelvemlékekben *milost* = gratia és misericordia | lengy. bądź podrowiona *láška* udárowána (bibliaford. Luk. I. 28.).

A m. *malaszt*tal *teljes* csak az A) alatt felsorolt nyelvek kifejezésével egyezik, s az a nézetem, hogy ép ezért a *malaszt* hazai szlov. kaj-horv. eredetű. Itt a *milosča* mellett *miloszt* is a szó (v. ö.

BARLA M. Krsz. nove peszm. knige 5; kaj-horv. *m̃lost*, Rad CXVI. 123.). Még megjegyzem, hogy személyneveink *Milozt*-ja (lásd szláv személynevek I. 2, 118.) a lat. *Clemens* fordítása, s hogy egy oklevelünkben «Laczo Istennek malazthyaabool Magyarorzaagnak kyrallya» olvasható (v. ö. СЗАМОТА, Schlägli szój. szerém szónál).

márczius, v. ö. A hónapok nevei.

mártír, mellékalakja: *mártély*, *maltir*, *mártirom* (NySz., JAMBR. és MTsz.); — lat. *martyr*, gör. *μάρτυρ*, ol. *martire* (piem. ol. *màrtir*). Közvetlen latin-olasz eredetű kifejezés nyelvünkben. A gör. kel. szláv ker. terminológiában *мъченикъ*: *măčënikъ* (v. ö. or., szerb *mučënik*, bolg. *мъченик*; egyéb gör. kel. szláv kifejezések: *страстотръпникъ*: *strastotrъpъсь*, *исповѣдникъ*: *isprovědnikъ*, *страдалникъ*: *stradalъсь*) a mártír neve, s ugyanez a szó megvan a róm. kath. szláv terminológiában is (v. ö. cs. t. *mučedlnik*, horv. *mučënik*, lengy. *męczennik*; a szlovénben a Freis. nyelvemlékekben *močënik*, a mai nyelvben *mučënik*, *mantrnik*, *martrnik*). Itt jegyzem meg, hogy a szláv *măčënikъ* származékszó a szláv *măka* (or., szerb-horv. cseh-tót: *muka*, bolg. *мъка*, lengy. *męka*, szlov. *móka* és gyakrabban mint egyh. term. techn. *muka*): gyötrellem, fáradság jelentésű szóból, a melyből a m. *munka* is ered (v. ö. HB.: ez *muncas* világbele = fáradságos, gyötrelmes).

menyegzős vasárnap, v. ö. A hét és napjai.

miasszonyunk. Kódexeinkben. mai imádságainkban «*azonyonk* Maria, *azzonywnk* zyz Maria, *asszonyunk* Mária» (NySz., Virg.-k.; Érdy-k. Nyelvemléktár V. 60, 202, 487.) olvasható. A régi magyarban *asszony* = *domina*; a Szent Gellért-legenda 13. §-ából arról értesülünk (v. ö. NySz.-ben levő idézetet), hogy a magyarok Bold. Szűz Máriát egyszerűen *domina*-nak hívták, míg a Leg. S. Stephani maior 11. §-a szerint *regina*-nak (v. ö. cuius honor et gloria tam celebris inter Ungaros habetur, quod eciam festiuitas assumptionis eiusdem virginis sine additamento proprii nominis ipsorum lingue regine uocitetur). Ez magyarul *asszonyunk* vagy még inkább *nagyasszony* (v. ö. naptárakban: *Nag Azzon napia*, KNAUZ, Kortan 143.) lehetett. Az *asszonyunk* kifejezés latinul *Nostra Domina*. A mi már most a dologban feltűnő, az az *asszonyunk*-beli több birtokost jelölő *-unk* személyrag. A nélkül hogy a dologból valamit következtetnénk, megemlítem, hogy az olaszban *Madonna* (= *mea domina*, insbesondere die heilige Jungfrau,

KÖRTING, EtWb.) a kifejezés, a mi tudvalevően asszonyom jelentésű: olasz iratokban azonban előfordul «*nostra dona*» is (v. ö. REŠETAR, Zad. i Rađinin lekcionar LII. lap: *per la mesa dela nostra dona*), de nem népies. Hasonló népies kifejezés csak a francziában van; DU CANGENÁL a *domina* szó alatt ezt olvassuk: «*Voci Domina sæpius addita est hæc nostra. Hinc Gallis nostris quasi uno verbo effertur Nostre-Dame*». A francziában tudvalevően Boldogasszonynak ma is *Notre-Dame* a neve. A szláv nyelvekben hasonló kifejezések szintén kimutathatók, így horv. *Naša Gospa*, *Naša Gospoja* (LINDE-féle szótár *Panna* alatt), a mi magyar eredetű lesz. Ugyancsak magyar eredetű lesz a *Nagy-* és *Kisasszony*-ból a hazai bolg. *Mala* (kis), *Velka*, *Gulema* (nagy) *Gospa*, a róm. kath. szerb és a kaj-horv. *Mala*, *Velika Gospa*, *Gospojina*, a muraközi horv. *Mala*, *Velika Meša*, a hazai ça-horv. *Mala*, *Velika Maša*. A gör. kel. szlávban *presvætaja vladicića naša Bogorodica*, *Bogomaterь* a kifejezés (v. ö. ASSEM. 171, 172.).

miatyánk. A kifejezés a lat. *pater noster* fordítása. Ugyanígy, az ima bekezdése alapján nevezik ez imát a szlávok is (v. ö. t. *oćenáš*, lengy. *ojezenáš*, szlov. *očanáš*, or. *očenáš* stb.; gör. kel. szlávban *gospodnja*, *molitva gospodnja* is).

mindszent napja (v. ö. MÜNCH.-k.: *Mend scent napia*, BATHY. misek.: *Könyvszemle* III. 113: *Mynd Zent*; *Nyelvemléktár* V. 413, 443, XII. 215: *Myntzent napya*, *mynt zent*, *Mindzent*, NYSZ. és KNAUZ, Kortan 232.); — a lat. *dies festus omnium sanctorum* fordítása. Fordított kifejezés van a szlávúagnál is (v. ö. horv. *sesvéti* NEM. I. 403. stb.).

ministrál, *ministráns* (MTsz.: *miniszter*); — lat. *ministro*, *ministrans* (t. i. *missæ*).

mise. Erről a szóról az értekezés folyamán többször megemlékeztem már (v. ö. különlenyomat I. 2. rész: 3, 57.) s azt mondtam, hogy a lat. *missa* Észak-Olaszországtól föl egész Lengyelországig valamennyi róm. kath. szláv nyelvben *s*-sel hangzik. Valószínű, hogy ez az *s* hang olyan újlatin nyelvi dialektusból való, a hol a két magánhangzó közti lat. *ss* (= *szs*)-et *s*-nek (= *ś*) mondták (v. ö. JIR. Die Rom. I. 36, 85.). A magyar *mise* azonban nem közvetlen újlatin nyelvi átvétel, hanem szláv közvetítéssel került nyelvünkbe. Csak az a kérdés, mely szláv nyelv közvetítésével.

Mivel a lat. *missa*, m. *misé*-nek megfelelő hangalakú és jelentésű szó csak a róm. kath. szlávtságban található, következik, hogy a m. *mise* róm. kath. eredetű ker. terminus technicus. A gör. kel. szláv egyházban, s így az óbolg. emlékekben is a misének egész a mai napig *liturgija* (v. ö. Assem. 125, 178. l., Sav. kn. 99, 105, 124. > gör. λειτουργία), *liturgija*, *služba* (v. ö. Assem. 178, Supr. 139, MIKL. Lex. p.; szerb: *služba*: Srbi obično liturgiju zovu prosto služba; az oroszban *obědnja*) a neve.

Görög kel. szláv emlékekben az egy Vita Methodii-t leszámítva nem fordul elő *mšša* szó. A Vita Methodii-ban azonban többször olvassuk (az idézeteket lásd ez értekezés I. 2. rész 57. l.) ezt: *mšša rešše služba* = mise, azaz [értsd: gör. kel. szlávban] *služba*. Ez az adat azt bizonyítja, hogy CYRILL és METHOD működése területén: Moraviában a *mšša* népies kifejezés volt (v. ö. JAG. Zur Entst. I. 22, 54.), a mely a *liturgija* kifejezést a gör. kel. szláv terminológiában kiszorította volna, ha nem lenne a görög keleti és a római katolikus mise közt oly nagy különbség. Egyébiránt a *mise*: *mšša* római katolikus szláv voltát az is bizonyítja, hogy ezt a szót találjuk a tót-cseh szerkesztésű Kíjevi töredékekben (nyolczszor fordul elő) és a horvát szerkesztésű Bécsi levelekben (kétszer fordul elő, v. ö. JAG. Glagolitica 8, 9, 10, 12. l.). A lat. *missa*-ból eredt róm. kath. szláv *mšša* (tehát *š*-es alak) hazánk területén való használatát ki tudjuk mutatni a IX., X. század óta. A mai róm. kath. szláv alakok a következők: lengy. *msza* (olv. *mša*), szorb *mša*, ó-cseh *mša*, mai cseh *mše*, t. *mša*, *omša*, hazai szlov. *meša* (méšnik: áldozó pap), osztrák szlov. *maša* (MEGISER, PLETERŠNIK, *mašnik*: áldozó pap, előfordul *meša*, *mešnik* is, v. ö. MURŠEC, Bogočastje, index), olaszföldi szlov. *maša*, *miša* (Arch. XIV. 196, 229, 232. és lajbachi Letop. 1891: 99.), kajhorv. *meša* (HABD., PETRETICS, lajbachi Letopis 1887: 207.), horv. *maša* és *misa* [hogy hol végződik az *š*-es, s hol kezdődik az *s*-es (= *sz*) ejtés, v. ö. JAG. Glagolitica 9. l., az *s*-es (= *sz*) alak a lat. *missa*-nak hatása alatt keletkezett újabb időben. Ma pl. Dalmáciában *misa* a szó, de régebben, a mint azt HERVOJA misekönyve tanúsítja, *s* (= *š*)-es volt], római katolikus szerb *misa*, római katolikus bolgár *misa* (*misnič*: áldozó pap; a római katolikus bolgárban *maša*, *mšša* is hallható, v. ö. SYRKU, orosz Akadémia Izvjestija IV. 657.).

szerb, ça-horv.: *mašu služiti*, a kifejezés megvan a Statut Vinodolski-ban, Mon. IV. 20. l., továbbá ŠURM. Acta croat. 157, 161. stb.), misét mondani azonban csakis a horvát és a szlovén nyelvben. A szlovén nyelv egy részében ugyan hallható a *mašo brati* = misét olvasni: messe lesen (ugyanígy cseh *mši čisti*, lengy. *czytać mszā*), *mašo delati, storiti* (= missam facere, *maševati*, hazai szlov. *mesúvati*), azonban itt előfordul a *mašo reči, mišo riči* kifejezés is, a mi szóról-szóra misét mondani jelentésű (v. ö. olaszföldi szlov., Arch. XIV. 229.). A horvátban szintén *mašu povedati, mašu reči* hallható (v. ö. ŠURM. Acta croat. 37: *veliku mašu rešči*, u. o. 124. l.: *vsaki tjedan bude dužan svete maše dve povedati*, u. o. 145. l.: *da se reče 40 mis stb.*). A horv. *mašu reči*, olaszföldi szlov. *mišo, mašo reči, riči*, m. *misét mondani* az olasz *dire la messa*, franczia *dire la messe* (a latinban *missas dicere* volna, v. ö. Du CANGÉNÁL egyszer előfordul) fordítása.

Mindent összefoglalva az a nézetem, hogy a m. *mise, misét mondani* róm. kath. szlovén-horvát eredetű nyelvünkben, a hol viszont olasz eredetű.

A különböző mise-elnevezések közül, a milyen a *lassu* v. *csendes mise, nagymise* stb. (v. ö. CZUCZOR-FOGARASI, *mise* és NySz., továbbá itt *requiem*-nél) csupán a *csonka misét* emlitem, a melyhez hasonló elnevezést más nyelvből nem ismerek (*missa imperfecta*??). *Csonka mise* az a *mise*, melyet nagypénteken reggel 9 órakor mondanak. A rendes miséből ekkor bizonyos részeket elhagynak.

monostor, v. ö. *klastrom*.

munka, v. ö. *mártír*.

nagyasszony, v. ö. *miasszonyunk*.

november, v. ö. A hónapok nevei.

oktáva. Valamely ünnep utáni nyolczadik nap az illető ünnep *oktávája* (NySz.); a kifejezés a lat. *octava* (ol. *octava*, horv. *oktava, oktava*, lengy. *oktawa*, cs. *ochtav, ochtab, otava, votava* stb.) átvétele.

október, v. ö. A hónapok nevei.

oltár. A m. *oltár*-nak az óbolg. evangélium- és zoltárfordításokban *олтаръ*: *oltarъ* a megfelelője (írva *олктаръ* is, v. ö. Máté V. 23, 24, XXIII. 18, 19, 20, 35, Luk. I. 11, XI. 51, Zoltárok XXV.

6, L. 21, LXXXIII. 4, CXVII. 27; egyéb adatok: Euch. Sin. 16, 70, 77, 134, 135, 152, 159, 176, 178, 186, Cod. Supr. 153, 157.). E kifejezést, a mely egyszer *altarъ* alakban olvasható a Psalt. Sin.-ban (XLII. zsolt. 4: *къ алтарю божию* = Döbr.-k.: istennek oltara hoz), az óbolg. nyelvemlékekben itt-ott *trěbъšte* (*трѣбъште*, v. ö. VONDRÁK, Glag. Cloz. 9, 11. l., Sitzungsber. CXXIV. II. 43, Arch. XV. 342, Cod. Supr. 264, 312, 316.), *prěstolъ* (*прѣстолъ* = Máté V. 34: Mar. = Münch.-k.: istennek zeki), az egyházi szlávokban pedig *trěbъnikъ* (*трѣбъникъ*), *žrtvъnikъ* (*жртвъникъ*) váltja fel (v. ö. JAG. Zur Entst. II. 66, 72, Sitzungsber. CXL. JAG. Dobr. 11. l.). Általában azonban közönséges kifejezés az *altarъ* mind az óbolg. nyelvemlékekben, mind pedig a gör. kel. szláv emlékekben. A mai gör. kel. szláv nyelvekben is *altarъ* a szó (v. ö. or. *altarъ*, az ó-oroszban *altarъ* is; kisor. *oltar*, *vivtar* | bolg. *oltár*, Flěvnya-ban *valъtarъ*, Sborn. VIII. 279. | szerb *òltâr*), a mely mellett *prěstolъ* (v. ö. oláh *pristol*, *pristil*, WEIGAND, Jahresber. VII. 101.), *žertvenikъ* is előfordul.

Az óbolg. és gör. kel. szláv *altarъ* szóról az a nézet, hogy moravismus (v. ö. ŠAFAŘIK, Über den Ursprung 9. l.); hazánkban ugyanis a lat. *altare*-ből (v. ö. JIR. Die Rom. I. 36, VONDRÁK, Altk. gr. 42.), vagy az ófn. *altári*-ből (v. ö. Arch. XV. 489.) a szlávban *altarъ* lett, s ez a kifejezés aztán belekerült a CYRILL és METHOD nyelvébe. Ezzel szemben JAGÓ azt írja (v. ö. Zur Entst. I. 82, II. 26.), hogy az óbolg. *altarъ* eredhet a gör. *ἄλτάριον* szóból is. Mi ehhez a nézethez csatlakozunk, s azt tartjuk, hogy CYRILL és METHOD hazánkba a görög *ἄλτάριον*-ból való *altarъ* kifejezéssel jött. Itt azonban *oltārъ* kifejezést talált, mert a lat. *altare*-ből a róm. kath. szláv népeknél, függetlenül a gör. keletiektől, szintén *oltārъ* lett a szó. S ma a róm. katolikus szláv népek is *altarъ*-ra visszavezethető szót használnak *oltár* értelemben [v. ö. szorb *vottarъ*, *hottarъ*, lengy. *oltarz*, cs. *oltář*, t. *oltár*, szlov. *oltár*, horv. *oltár* (ča-horv., NEM. I. 407, dalmáciai kátékban *otar*, v. ö. raguzai *òtâr* Rad LXV. 162. és VUK, Fiumében *altâr* is, Rad CXXIV. 106.), róm. kath. szerb *òltâr*, róm. kath. bolg. *ultár*]. A mai szláv *altarъ* tehát kétféle eredetű; a gör. keletieknél a görögből, a róm. katolikusoknál pedig a latinból való kölcsönzés.

A m. *oltár* (legrégebb előfordulása a Gyulafehérvári glosszáokban: scnt *oltarun* kuner kepeben, alakváltozatok: *òltâr*, *otar*:

olv. *ótár*; *altar* NySz.) nézetem szerint szláv eredetű kifejezés. A szláv nyelvekben a latin-görög eredetű jövevényszavak *a*-ja, *α*-ja általában *o* alakban jelentkezik (v. ö. pl. szláv *poganъ*: *paganus*, *παγανός*, szláv *sotona*: *σατανᾶς*, szláv *poroda*: *παράδεισος* stb.); a lat. gör. *altäre*, *ἀλτάριον*-ból tehát a szlávtságban szabályosan *oltär* lett (a szóvégre v. ö. *μοναστήριον*: *monastyrь*, *ποτήριον*: *potirь* stb.). A magyar *oltár* *o*-ja tehát szláv közvetítésre vall. E tanítás ellen két dolgot lehet felhozni: 1. Vannak észak-olasz nyelvjárások, a melyekben a szókezdő lat. ol. *al*- a XV. században *ol*-nak hangzik (v. ö. Denkschriften XXII. 110, Sitzungsber. LIX. 6.). Egy olasz nyelvjárasi *oltär* alakból válhatott a magyarban *oltár*. Erre azonban azt jegyzem meg, hogy ez olasz nyelvjárasi sajáttság a XIV. század legelejére és a XIII. század végére nincs kimutatva, nálunk pedig ekkor is *oltár* volt a szó (v. ö. Gyulafehérvári glosszák). 2. Sokkal nyomósabb a második ellenvetés. A lat. *a* nyelvünkben általában *a* marad latin eredetű jövevényszavainkban. A magyar nyelv történetén belül azonban egy sereg szóról ki lehet mutatni, hogy a legrégebben *a*-val hangzottak, ma pedig *o*-val vannak meg nyelvünkben. Ilyen szók a következők: *Borbás* régebben *Barbas* (Okl. szót.), *Borbála* régebben *Barbara* (Okl. szót.), *Magdolna* régebben *Magdalena*, *Ágota* régebben *Agatha*, *pogány* régebben *pagan* (v. ö. Okl. szót.), *Pongrácz* régebben *Pangrácz* (Okl. szót.) stb. Ha mi az összes idevágó példákat összegyűjtjük (v. ö. *Boldizsár*, *Katolna*, *kókonya*, *orgona* stb.), azt fogjuk látni, hogy az ilyen latin-görög eredetű szavak *a > o*-t feltüntető szavak kétfélék; az egyik részt nyelvünkben először *a*-val, azután később *o*-val írták, ezek ma *o*-val hangzanak; a másik részt mindig *o*-val írták. Ez utóbbi szavakról az a nézetem, hogy *o*-val kerültek át hozzánk, ilyen szó pl. a *Boldizsár* név, s ilyen az *oltár* is (v. ö. Okl. szót., a NySz. egy XVI. századi *altar* adatot közöl, de ez a mi szempontunkból kései, ennek *a*-ja az *altäre* hatásából magyarázható). Mivel tehát a m. *oltár* a legrégebb időktől *o*-val van írva, s így a szláv alakokkal egyezik, az a nézetem róla, hogy szláv úton került hozzánk. Azt azonban nem lehet eldönteni, vajjon gör. kel. vagy róm. kath. szláv terminológiából kaptuk-e.

olvasó. A régi magyar nyelvben kizárólag *olvasó* volt a *rosarium* neve (v. ö. NySz. és Okl. szót.), újabban a hivatalos terminológiában *rózsakoszorú* (NySz.), *rózsafüzér* is (v. ö. naptárak) a

név. A lat. *rosarium*, ol. *rosario* (népies szó: *corona*), frez. *rosaire*, alb. *ruzare*, *rozār*, *ruzār* (WEIGAND, Jahresber. X. 129. stb.) nem magyarázza meg a mi *olvasó* elnevezésünket; ennek megértéséért a szláv nyelvekhez kell fordulnunk. Az *olvasó* szóról ÁSBÓTH azt tartja (v. ö. NyK. XVIII. 405.), hogy «szakasztott mása az orosz és egy bizton föltehető ószlovén (értsd: óbolgár) kifejezésnek». Az oroszban ugyanis *četki* (olv. *četki*, többes sz., kisor. *četki*, ŽELECHOWSKI) az olvasó népies neve, s ez az or. *čestb* (olvasni, számolni) ige származéka. Hasonló felfogáson alapuló elnevezést találunk a bolgárban is, meg a szerbben is. A bolgárban a lat. *rosarium*-nak *brojenici* (többes nom., ČANK. 157. l., DUVERNOIS, népies eredetét bizonyítja, hogy Vazov regényében is előfordul), a szerbben *brojenice*, *brojanice* (többes nom., VUK) a neve; e két név a szláv *broj* «szám, numerus» szóból való (v. ö. sziov. *berilo*: lesebuch). Mivel már most a m. *olvasni* «legere» és «numerare» jelentésű, egészen helyes az a következtetés, a mely szerint a m. *olvasó* a gör. kel. szláv *brojenici*, *brojenice*, *četki* kifejezéseknek a fordítása is lehet. Ezt a következtetést az se zavarná, hogy az olvasó csak a XIII. század óta, s csak a róm. katolikusoknál terjedt el, mert hiszen az olvasó csupán mai alakját nyerte Szent Domonkostól, egyébként pedig ismert volt már jóval régebben is (v. ö. Kirchenlex. Rosenkranz), s ismert volt a gör. kel. szerzeteseknél is. Hogy azonban az óbolgárban mi volt az olvasó neve, azt nem tudjuk megmondani (v. ö. hogy az oláhban *mätanie*, *metänii* a szó, CIHAC II. 675, a mi a gör. *ματάριον* mása, talán az óbolg.-ban is ez lehetett a szó).

Fontosabb ellenvetés a m. *olvasó* elnevezés gör. kel. szláv eredete ellen, hogy vannak róm. kath. szláv népek is, a melyek a mi elnevezésünkhöz hasonló jelentésű szóval hívják az *olvasó*-t. A róm. kath. szláv népek nyelvében a *rosarium*-nak következő nevei vannak:

a) Lat. *rosarium*, ném. *rosenkranz* = lengy. *róžaniec*, cs. *růženec*, t. *ruženec*, osztr. szlov. *rōženkranc*, *rožni venec* (*vejnec*), sokác-szerb *rožarij* (*rozarij*).

b) Lat. ol. *corona* (v. ö. *rosario* . . . detto più comunemente *corona*) = osztr. szlov. *krōnica*, róm. kath. bolg. és szerb: *krunica*, Adria-menti horv. *krunica*.

c) Lat. *rosarium* vulgo *pater-noster* = t. *pátriki* (*pátrike*),

pátricki (a szó gyönyört is jelent, s e jelentésben átment a kis-oroszba is (v. ö. kisor. *pacjóri*, *pacjorkí*; glaskorallen, gläserner etc. Halsschmuck, ŽELECHOWSKI) | fordított kifejezés: hazai ča-horv. *očenaši*, dalmát-horv. és róm. kath. szerb: *očenaši* (VUK).

d) Hazai szlov. *čislo*, *čisla* (v. ö. Zobr. szlov. 23: V-rokaj mej molitveno kni'siczo, ali *csiszlo* (petli, pater noster, molek) ki etih nema v-Cérkvi, po návadi nema tüdi v-szrci pobo'snoszti, u. o. 38: tü májo molitvene i drüge féle dobre knige, ino *szvoja csiszla* | kaj-horv. sveto *čislo* (muraközi horvát naptár: Medjimurski kolendár, október első vasárnapja; JAMBR., BJELLOST., HABDELICH). Dalmát-horvát szótárak közül MICALIANÁL és STULLINÁL olvasható, hogy a horv. *čislo* = rosarium (v. ö. horv. akadémiai szótár).

e) Egyéb kifejezések: Szlov. *molek* (v. ö. PLETERSNIK és Zobr. szlov. 23.), *petli* (Zobr. szlov. 23.), *betlik* (Škapulér 24.), raguzai horv. *krliješi*, *kraliješ* (VUK, e kifejezést a horvát Akadémia szótára a m. *kláris*-ből származtatja, v. ö. Okl. szót.: három klaris olwaso, egy kalaris olwaso).

Ez összeállításból látható, hogy a róm. kath. népek közül a hazai szlovének, a kaj- s részben a ča-horvátok (*d* alatt) a lat. rosarium-ot *čislo*-nak hívják. Ez a *čislo* tulajdonképp «szám»-ot jelent, s ép úgy származik a *číta* (olvasok, számolok) igéből, mint akár az or. *četki* (*četki*, rosarium). Mindent összefoglalva, a m. olvasó lehet a róm. kath. szlovén-horv. *čislo* alapján készült fordítás is.

orgona. Régibb alakja *organa*, a mely az 1629. évi nagyszebeni Nomencl. E. 2. lapján előfordul (v. ö. *organás* Okl. szót.). A NySz. a Döbr.-k.-ből idéz *organa* alakot, idézete azonban hibás, a kódexben *orgona* olvasható. A m. *orgona* a lat. organum többes *organa* alakjából való kölcsönzés (v. ö. ófn. *organa*, KLUGE EtWb.), így található már zoltárfordításainkban is (v. ö. CXXXVI. zolt. 2. vers: Apor.-k.: mv *organainkat*, Döbr.-k.: mi *organankot* = lat. *organa nostra*; az óbolgár Psalt. Sin.-ban: *organъny našje*, BERČIÓ-nél *organi naše* olvasható). A lat. organum: *organa*, gör. ὄργανον a szláv nyelvekben a következő alakokkal van meg: gör. kel. szláv *organъ* (*jergan* JAG. Zur Entst. II. 91, *varganъ*, SREZNEVSKIJ, Mater.); róm. kath. szláv: szorb *orgele*, lengy. *organy*, cseh-tót *varhany*, *organy*, hazai szlov. *orgole*, osztr. szlov. *orgle*, horv. szerb *orgule*, *orgulje* (valamennyi róm. kath. szláv alak többes nom.).

Ostyá. Az *ostyá*-nak nyelvtörténetünkben, valamint mai nyelvünkben három jelentése van: a) Jelent az *ostya* áldozatot, v. ö. Luk. II. 24: Münch.-k.: hóg aianlananac *ostyat*, Jord.-k.: hogy a l d o z a t o t t e n n e e n e k = Vulg.: ut darent *hostiam*. Ilyen értelemben előfordul az *ostya* a Bécsi-k.-ben is (v. ö. Baruch VI. 27, 29, Dániel II. 46, IX. 27, írva *hosta*, Osyas VIII. 13, Amos V. 25, Jónás I. 16, Sofonias I. 7, 8, Malach. prólogus). Az óbolgár emlékekben ennek az «áldozat» jelentésű *ostyá*-nak *žrtva* a megfelelője (későbbi emlékekben *trěba*, JAG. Zur Entst. II. 64, v. ö. még MIKL. Christl. Term. 31. l.). b) Jelenti az *ostya* azt a «kovásztalan buzalisztból tüzes vaslemezek között süttött hártavékonyosságú lepénykét, a melyet a szent miseáldozatnál és Úr vacsorájául használnak» (CZUCZ.-FOG.). c) Szélesebb értelemben jelenthet az *ostya* «akármilyen czélra fordított hasonló süteményt» (CZUCZ.-FOG.).

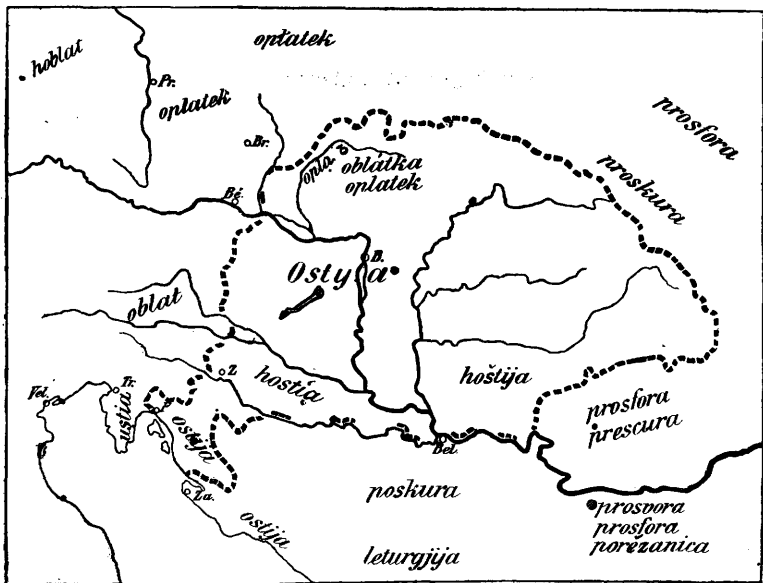
A b) alatt felhozott jelentésben a m. *ostyá*-nak az óbolg. emlékekben *просвора*: *prosvora* felel meg (Cod. Supr. 398, 400.). A különböző gör. kel. szláv nyelvekben és emlékekben pedig ezeket találjuk: or. *prosfora*, *prosfira*, *prosvira* (nyelvemlékekben: *prosfura*, *prosfyra*), kisor. *proskura* (geweihtes Weizenbrödcchen zur heil. Messe. Hostie bei der griechischen Kirche), bolg. *prosfora*, *prosvora* (v. ö. bolg. *porězanica*: geweihte Brotschnitte, CANK. 192. és DUVERNOIS), szerb *poskura* (Montenegroban: *leturgjija*, VUK³). A gör. kel. szláv *prosfora* (átment az oláhba is, v. ö. CIHAC II. 691: *prosfora*, *prescura*) a gör. *προσφορά* mása s így fordítatlan kifejezés egész a mai napig, jóllehet a gör. *προσφέρειν*-t az óbolg. és egyházi szláv nyelvemlékek *prinesti*-vel, *prinositi*-val fordítják (ebből: *prinošenje*: áldozat, v. ö. Glag. Cloz., *prinosъ*, MIKL. Lex. p.). Itt jegyzem meg, hogy a kovásztalan kenyérnek, a zsidók páskájának az óbolgárban *oprěsnъкъ* (*опрѣснъкъ*) a neve (v. ö. Máté XXVI. 17, Márk XIV. 1, 2, Luk. XXII. 1, 7, Glag. Cloz. és Cod. Supr. 312, 313, 371. = m. pogácsaétel; mai bolg. *presencën hlěb*: ungesäuertes brod, CANK. 196. és DUVERNOIS).

A róm. kath. szláv nyelvekben az *ostyá*-ra két kifejezés van:

a) Lat. *oblata* (lomb. ol. *obià*, KÖRTING, EtWb., milánói ol. *obbiàa*, észak-ol. *oblato*, *oblata*), kfn. *oblâte*; — szorb *obla*, *hoblat*, lengy. *opłatek*, *oblátek*, cs. *oplatek*, t. *oplatek*, *oblátka*, szlov. *oblat* (*ublat*, LINDE), régi horv. glagolita missalékban: *ublatica* (JAGIĆ, Glagolitica 20. l.), POPOVIĆ szótára közöl szerb *oblana*, *oblatna*

alakot, a mit róm. kath. szerbnek kell tartanunk. A szerb-horvát *oblana* szóra összevetendő, hogy a régi dalmata nyelvben *bluta* (= art brot, das zum allerheiligenfest verfertigt wird, raguzai horv. *oblatna*, Cherso szigetén horv. *oblia*) felel meg a lat. *oblata*-nak (v. ö. BARTOLI, bécsi Akadémia Anzeiger 176.).

Ott, a hol CYRILL és METHOD működött, Moráviában *oplatъ* volt a népi kifejezés; ezt bizonyítják a cseh-tót szerkesztésű Kíjevi levelek, a hol az *ostyá*-nak tízszer *oplatъ* a neve. Az *oplatъ* kizárólag róm. kath. kifejezés, ezt bizonyítja az is, hogy orosz emlékek-

ben az *oplatъkъ* (v. ö. JAGIĆ Glagolitica 20. és SREZNEVSKIJ, Materialy) a róm. kath. *ostyá*-nak a neve s lengyel eredetű szó. Megjegyzem még, hogy az *oblatio*-t a Kíjevi töredékekben *prinosъ*, *prinošenije*-nek találjuk fordítva (v. ö. hanc oblationem = sy *prinosъ* és JAG. Glagolitica 21.); a *prinosъ* jelentheti azonban az *ostyá*-t is (v. ö. Kíjevi tör.: *hostiam hanc tibi oblatam = prinosъ sъ pri neseny tebě*).

b) Lat. *hostia*, *ostia* (a szókezdő *h*-t a latinban már a köztársaság idején se mondták, v. ö. GRÖBER, Grundriss I. 362.), ol. *ostia* (piem. ol. *ostia*, Bolognában FERRARI szótára szerint *nèvla*, v. ö. KÖRTING EtWb. 6485. szám), räto-rom. *ustia* (v. ö. IVE 3: *ustier*)

stb. — Az Adria-menti horvát glagolita missalékban *ostija* a szó (v. ö. JAGIĆ, Glagolitica 20.), ezt az alakot Noviban és Bribirben magam is hallottam. Ugyanígy *s*-sel van a szó a hazai bolgárban (*hoštia*, Vazdiganj 386, 391, 392. l.), itt azonban magyar *ostya* hatása alatt is keletkezhetett az *š*. A róm. kath. szláv nyelvekben azonban ma általában *s*-szel van a szó, v. ö. róm. kath. szerb *ostija* (BRANCSICS és DERRA, POPOVIĆ), dalmát-horv. *ostija*, *hostija* (RAD CXXXVI. 182, STULLI), kaj-horv. *hostia* (BJELLOST.), szlov. *hoštija* (PLETERŠNIK), cseh-tót *hostie*, *hostija*. Az a nézetem, hogy az *š*-es alak egykor nagyobb területen volt járatos, s hogy csupán az írott lat. *hostia* hatása alatt szorult ki az *š*. Úgy gondolom, hogy **ostija*, **ošija* (ma **ošča* volna) megvolt egykor nemcsak a ča-horvátban, hanem a kaj-horvátban és a hazai szlovénben is (v. ö. hogy az ol. *osteria*: wirtshaus az egész szlovénségben és horvátországban ma is *š*-sel van meg: szlov. horv. *ošterija*, hazai szlov., kaj-horv. *oštarija* HABB., MEGISER és KÜZMICS Nouvi zákon Luk. X. 34.). Bizonyos persze ez csak akkor volna, ha adatot tudnánk közölni előfordulására, ilyet azonban nem tudunk közölni. Mindazonáltal azt tartom, hogy az *ostya* szláv úton közvetített (v. ö. ó-horv. *ošija*) latin szertartású terminus technicus. A lat. *hostia* vulg. lat. ejtése *ostija*, *ostja*, s ezt tükrözteti vissza mind a szláv, mind a magyar alak (v. ö. *Sebestyén*, *Adorján* stb.). A m. *hostya* alak *h*-ja a lat. írott alak hatása alatt keletkezett, lehet, hogy csak írott alak volt, de az is lehet, hogy ejtették is.

ős-fi, v. ö. *barát*.

pap. Az óbolg. és a magyar evangélium- és zoltárfordításokban sűrűn előforduló szó a *pap*, a párhuzamos helyek a következők:

1. Máté XII. 4: Münch.-k.: *papocnac*, Jord.-k.: a *papoknak* = Vulg. *sacerdotibus* | Mar. *иерѡмѣ*, Zogr. *’иерѡмѣ* = gör. τοῖς ἱερεῦσι. Az Assem. és a Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

2. Máté XII. 5: Münch.-k.: a’ *papoc*, Jord.-k.: *appapok* = Vulg. *sacerdotes* | Mar. *иерен*, Zogr. *’иерен* = gör. οἱ ἱερεῖς. Az Assem. és a Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

3. Márk II. 26: Münch.-k.: *papocnac*, Jord.-k.: az *papoknak* = Vulg. *sacerdotibus* | Assem. *иерѡмѣ*, Mar., Sav. kn.: *иерѡмѣ*, Zogr. *’иерѡмѣ* = gör. τοῖς ἱερεῦσι.

4. Luk. I. 5: Münch.-k.: ég neminemő *pap*, Jord.-k.: egy *papy* feyedelem = Vulg. *sacerdos* quidam | Assem. *иерѡмѣ* eterъ,

Mar. ἱερεν εδνηκ, Zogr. ἱερεν ετερκ = gör. ἱερεὺς τις. A Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

5. Luk. V. 14: Münch.-k.: a' *papocnac*, Jord.-k. *papnak* = Vulg. *sacerdoti* | Mar. ηερεοκн, Zogr. ἱρ'κοκн = gör. τῷ ἱερεῖ. Az Assem. és a Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

6. Luk. VI. 4: Münch.-k.: a' *papocnac*, Jord.-k.: az *papaknak* = Vulg. *sacerdotibus* | Assem. ἱερεοτъ, Mar. ηερ'κομъ, Zogr. ἱρ'κομъ = gör. τοῖς ἱερεῖς. A Sav. kn.-ban a hely nincs meg.

7. Luk. X. 31: Münch.-k.: nemel *pap*, Jord.-k.: egy *pap* = Vulg. *sacerdos* quidam | Assem. *ereï eterъ*, Mar. ηερεн εдннъ, Zogr. ἱεр'ки етерк, Sav. kn. ηερεн εдннъ = gör. ἱερεὺς τις.

8. Luk. XVII. 14: Münch.-k.: a' *papocnac*, Jord.-k.: *papoknak* = Vulg. *sacerdotibus* | Assem. ἱερεοτъ, Mar. ηερ'κομъ, Sav. kn. ηερεομъ, Zogr. ἱερεομъ = gör. τοῖς ἱερεῖσι.

9. Ján. I. 19: Münch.-k.: *papocat*, Jord.-k.: *papokat* = Vulg. *sacerdotes* | Assem. *iereje*, Mar. és Zogr. ηερεн = gör. ἱερεῖς. Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

10. Luk. I. 8, 9: Münch.-k.: a *papsaggal*, . . . a *papsagnac* zokasa zeren, Jord.-k.: *papy tyztecnek zereben* . . . *papy zolgalathnak zokasa zerent* = Vulg. *sacerdotio* . . . *secundum consuetudinem functionis sacerdotalis* | Assem. . . по обычаю иереѣшкуну, Mar. по обычаю ηερεнскоумоу, Zogr. по обычаю ер'кискоумоу = gör. κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἱερατείας. A Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

E tíz adaton kívül megvan még a szó Máté VIII. 4. és Márk I. 44-ben is, csakhogy itt az óbolg. textusokban egyszer *archijerej* (v. ö. Máté VIII. 4: Assem. Mar., Márk I. 44: Zogr., Mar.), más-szor *jerej* olvasható (v. ö. Máté VIII. 4: Sav. kn., Ostrom., Márk I. 44: Assem., Sav. kn.). E helyeket e váltakozás miatt nem idézem.

11. LXXVII. zsoltár 64: Döbr.-k.: † *papi* = lat. *sacerdotes eorum* | Psalt. sin.: ἱεр'ки ихъ = gör. οἱ ἱερεῖς αὐτῶν.

12. XCVIII. zsoltár 6: Apor.-k.: † *papi* közdöt, Döbr.-k.: † *papi* közdöt = lat. in *sacerdotibus eius* | Psalt. sin. κ'κ ἱεр'кихъ его = gör. ἐν τοῖς ἱερεῖσιν αὐτοῦ.

13. CIX. zsoltár 4: Apor.-k.: *pap*, Döbr.-k.: *pap* = lat. *sacerdos* | Psalt. sin.: ἱεр'ки = gör. ἱερεὺς.

14. CXXXI. zsoltár 9: Apor.-k.: te *papid*, Döbr.-k.: te *papid* = lat. *sacerdotes tui* | Psalt. sin.: ἱεр'ки твои = gör. οἱ ἱερεῖς σου.

15. CXXXI. zsoltár 16: Apor.-k.: † *papit*, Döbr.-k.: † *papit* = lat. *sacerdotes eius* | Psalt. sin.: ηερεн его = gör. τοῖς ἱερεῖς αὐτῆς.

Az evangéliumi és zsoltárfordításokbeli helyek azt vallják,

hogy az óbolgárban a *pap*-ot *jerej*-nek hívták, a mi a gör. ἱερέως szóból való átvevés. Ez a kifejezés van a régiebb szerkesztésű óbolgár emlékekben (így a már idézetteken kívül v. ö. még Glag. Cloz., a hol szintén *jerej* a szó); az újabb szerkesztésű óbolgár emlékekben, a milyen az Euch. Sinaiticum és a Codex Suprasliensis, a *jerej* váltakozik a *popъ* szóval (v. ö. Euch. Sin. *jerej* 19, 36, 37, 38, 39, 122. stb., *popъ* 20, 21, 31, 45, 70, 71. stb. | Cod. Supr. *jerej* 35, 36. stb., *popъ* 160, 172, 186. stb.) s így van ez a különböző szerkesztésű egyházi szláv nyelvemlékekben is (egyéb, papot jelentő kifejezéseket láss MIKL. Christl. Term. 13. l. és JAG. Zur Entst. II. 89.).

Az a körülmény, hogy a *popъ* csak a fiatalabb szerkesztésű óbolg. nyelvemlékekben fordul elő, azt a nézetet támogatja, a mely azt mondja, hogy a *popъ* az óbolgár nyelvbe, s ezzel együtt a gör. kel. szláv terminológiába Moráviában, esetleg Pannoniában került bele. E nézetet támogatja még a következő két bizonyíték is: α) A szláv *popъ* csakis ott kerülhetett át a szlávokhoz, a hol a szlávok a németekkel érintkeztek, mert a *popъ* hangtanilag csakis a ném. *pfaffo* (alném. *pape*, alapalak **papo* KLUGE EtWb.⁶ és Arch. XV. 490.) szóból magyarázható. A szlávok pedig németekkel, még pedig frankokkal és bajorokkal, a kik köztük a kereszténységet is terjesztették, csakis hazánkban: Moráviában és Pannoniában érintkeztek. β) A ném. *pfaffo*-t KLUGE a gör. παπᾶς «clericus minor»-ból magyarázza (gör. πάπας = pápa). Egy gör. παπᾶς-ból a szlávban nem válhatik *popъ*, mert a szlávban, még pedig az óbolgárban az összes görög jövevényszók, a melyek a görögben -ας-ra végződnek, -a végűekké lesznek, pl. σατανᾶς = óbolg. *sotona*, Κλεόπας: Kleofás = óbolg. *Kleopa*, Καϊάφας: Kaifás = óbolg. *Kajafa*, Ἰωνᾶς: Jónás = óbolg. *Jona*, Ἰωσῆας: Óziás = óbolg. *Jozija*, Ἰούδας: Júdás = óbolg. *Juda*, Μεσσίας: Messiás = óbolg. *Mesija*, Βαραββᾶς: Borbás = óbolg. *Varavva*, Ἠσαΐας: Ezsaiás = óbolg. *Isaija* stb. Egy «clericus minor»-t (vagy pápát) jelentő gör. παπᾶς-ból (vagy πάπας-ból) az óbolgárban *papa* lett volna (a mai bolg. *papaz*, DUVERNOIS szótára, és szerb *pàpaz*, VUK szótára, török eredetű kölcsönzés. A gör. kel. papokat a gör. παπᾶς-ból a törökök hívják gunyképen *papaz*-oknak).

CYRILL és METHOD tehát mindaddig, míg hazánkba nem jött (860—1. táján), nem ismerte a *popъ* szót; mikor pedig tanítványai

hazánkból irataikkal együtt kivonultak, annyi más róm. kath. szláv kifejezéssel együtt ezt is magukkal vitték, s innen van az, hogy ma a kifejezést megtaláljuk a gör. kel. szlávoknál is (bolg., or., szerb *pop*).

A magyarság a *pap* szót a honfoglalás előtt nem vehette fel nyelvébe, mert azon népeknél, a melyekkel a honfoglalásig érintkezett, a *popъ* szó abban az időben nem volt meg. Mikor pedig Pannoniába költözött s CYRILL és METHOD tanítványai eltávoztak hazánkból, a *popъ* szót itt találta mint népi szót a róm. kath. szlávoknál. Hogy mely róm. kath. szláv néptől való a magyar szó, nehéz megmondani. A legrégebbi róm. kath. szláv emlékekben a *pap*-ot *zakonьnikъ*-nak hívják (v. ö. Kíjevi töredékek, JAG. Glagolitsa 45. és *zacornic*, Freisingeni nyelvemlékek, v. ö. VONDRÁK, Fris. pam. szótár), a mi az óbolgár emlékekben törvénytudót, írástudót jelent. Ha azonban a legrégebbiekben nem fordul is elő, a régi latinbetűs róm. kath. szláv emlékekben megtalálható a *pop*. Így a régi csehben *pop* «priester»-t jelent (v. ö. GEBAUER, Žaltar Wittenb. szótár | Arch. XII. 51: «*pop* priester, später vergessen, heute für einen katholischen geistlichen nur peiorativ»), a tót népdalokban is megvan a *pap*-ot jelentő *pop*, ma azonban a csehben, tótban és lengyelben *pop* csak gör. kel. pap, a róm. kath. pap tótul *knaz*, lengyelül *ksiadz*, csehül *kněz* (v. ö. még szorb *kněz*, MIKL. Christl. Term. 14. l.). Nem így áll a dolog a szlovén-horvátra nézve. A hazai szlovénben a *pap* ma is *pop* (v. ö. Zobriszani szlov. 59, 63. és KÜZMICS, Nouvi zákon, a fent közölt szentírási helyeken; az osztrák szlovénben *pop* JANEŽIČ szótára szerint: pfaffe, Weltpriester, PLETERŠNIK szótára szerint csak gör. kel. pap = *pop*), ugyanígy a kaj-horvátban (v. ö. HABDELICH, BJELLOSTIJENEC, DALMATIN, Register), valamint a ça-horvátban (v. ö. NEM. I. 374, 375, ŠURM. Acta croat. 71, 72. stb.). Nézetem szerint ez a szlovén-horvát *pop* került a magyarba, a mely itt ma is róm. kath. papot jelent.

pápa (NySz.: papst), emlékeinkben *úr-papa* (Ehr.-k. 90. l.) is. A római pápának 1075-től hivatalos latin czime *pāpā* (v. ö. KLUGE, EtWb. *papst*-nál), a mely az olaszban *papa*, a francziában *pape*. A hazai szlovénben, a horvátban, a róm. kath. szerbben és bolgárban a szó *pápa*, *papa* (v. ö. MIKL. Christl. Term. 12. l.). A gör. kel. szláv terminológiában csak a római pápa megjelölésére fordul elő a szó. A legrégebbi óbolgár emlékekben a római pápát «rimьskъij

papežь-nek (v. ö. Assem. 144. l.: papeža, 153. l.: Selivestra *papeža* rim'ska, 158. l.: Klimenta *papeža* rimska és Vita Methodii: cap. I. és XII.: papežь, JAG. Zur Entst. I. 33.), a fiatalabb szerkesztésűekben *papa*-nak hívják (v. ö. Cod. Supr. 90: Γρηγορα παπης ρουμσκα'го és Vita Const. cap. 17: римьскыj *papa*, JAG. Zur Entst. I. 131.). E két kifejezés közül Moráviában talált kifejezés a *papežь* (v. ö. Kijevi töredékek: *papeža*. JAG. Glagolitica 45. és Zur Entst. II. 26, továbbá osztr. szlov. *pápež*, *papež*, cseh-tót *papež*, lengy. *papież*). A m. *pápa* épúgy egyenesen a latinból való lehet, mint a hogy ugyanonnan való a hazai szlov., horv. és róm. kath. szerb-bolg. *papa*.

paradicsom. Az óbolg. nyelvemlékekben két kifejezést találunk a gör. παράδεισος, lat. *paradisus* szóra. A régibb szerkesztésű emlékekben *raj* (рѧ) fordul elő (v. ö. Luk. XXIII. 43, Glag. Cloz. 693., 698. sor, az újabbakban: Cod. Supr. 72. 319, 320, 347, 356, 357.). Ez a kifejezés a különböző szerkesztésű gör. kel. (v. ö. Ap. Šiš., Hvalov rukop.: II. Cor. XII. 4, АМФИЛОХИJ III. 1, 39: Apocal. II. 7, MIKL. Lex. p.), valamint róm. kath. szláv emlékekben (v. ö. Prágai töredékek, Bécsi lev. JAG. Glagolitica 12, 23; különféle lectionariumok és bibliafordítások). *Raj* a neve a *paradicsom*nak *ma* is a gör. keleti, s nagy részben a róm. kath. szlávoknál.

Az óbolg. nyelvemlékek második kifejezése *poroda* (ποροδα); e kifejezés a gör. παράδεισος mása, s a Cod. Supr. fiatalabb részeiben fordul elő (v. ö. Cod. Supr. 67, 223, 226, 227, 256, 257, 286. stb. stb., lásd VONDRÁK, Studien 12. a bécsi Sitzungsber. CXXII. kötetében). Úgy látszik, hogy a *poroda* CYRILL és METHOD működése korszakánál fiatalabb kifejezés (v. ö. VONDRÁK, O Jana exarcha 8, 39. l.), görög kel. szláv emlékekben azonban gyakran fordul elő, latin szertartásúakban sohasem (v. ö. АМФИЛОХИJ II. 1, 716; II. Cor. XII. 4, MIKL. Lex. p. és SREZNEVSKIJ, Materialy). A m. *paradicsom* ezzel a gör. kel. szláv *poroda*-val nem magyarázható; a mi szavunk a lat. *pārādīsus* tárgyeseti *parādīsum* alakjából való (v. ö. Nyr. VI. 389, XII. 130. stb. és ez értekezés külön lenyomatában 2. rész 166. l.: Egyiptomnál). Magyarázatra szorul azonban az, mikép lett a lat. *s*-ből (*parādīsum*) magy. *cs* (*paradicsom*).

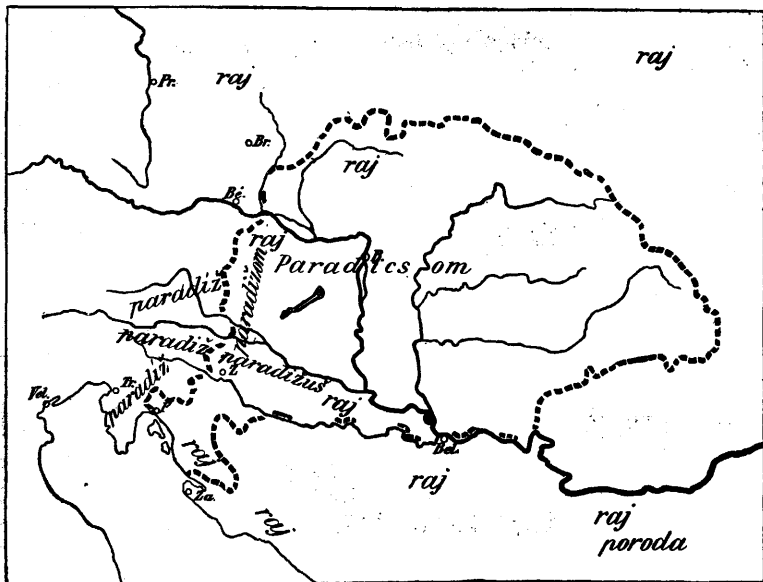
A HB.-ben háromszor fordul elő a szó, mind a háromszor *f*-sel írva (v. ö. *paradīfumut*, *paradīfumben*, *paradīfum*); mivel összes többi előfordulásában a szó olyan jellel van írva, a *mit*

csakis *cs*-nek olvashatunk (v. ö. pl. Münch.-k. Luk. XXIII. 43: *paradičomban*, Apost. mélt. 38: *paradyčzombol*, stb. lásd NySz.), a HB. *f*-es alakját is általában *cs*-vel olvasták (v. ö. a HB.-ben a *cs = f*: *gimilftvvl*, *gimilfben*, *gimilfnec*, *e* és *i* előtt: *c*: *gimilcictul*, *gimilcetvl*). VOLF GYÖRGY (v. ö. Kiktől tanult stb. 55, 56. l.) azt tartotta, hogy a *paradifum* akár *paradízsum*-nak, akár pedig *paradisum*-nak is olvasható (ugyanígy: HB. *yfaac = Isák* vagy *Izsák*). Általában azonban valószínűbbnek tartja az *s*-es ejtést (tehát: *paradisum*), mert van rá példánk, hogy az *š* hang *cs*-vé is lett latin eredetű szavainkban (v. ö. *virgács*; lat. *virgas*, *golyóács*, *golyóbis*; lat. *globus*; *Lukács*: lat. *Lucas* nem okvetlen ide való példa, v. ö. *Lukács* a személynévek közt). Az én nézetem szerint a HB. *paradifum* adata csakis *zs*-vel *paradizsom*-nak olvasható. Bizonyítékaim a következők:

α) A lat. eredetű jövevényszavakban a két magánhangzó közti lat. *s* nyelvünkben *zs* megfeleléssel van, pl. *uzsora*: lat. *usura*, *rózsa*: lat. *rosa*, *eklézsia*: lat. *ecclesia*; *József*, *Ezsaiás*, *Józsue* stb. stb. Így van ez a szlovén-horvátban is, a mint azt a következő példák vallják: horv. *limožina*: *lemosina*, *vižitatur*: *visitator*, *ažula* (JIR. Die Rom. I. 84.): ol. *asola*, *miležim*: *millesimo* (ŠURM. Acta croat. 116, 188, Rad LXV. 163. stb.), szlov. *ruža*: *rózsa*, *mužika*: *muzsika* stb. stb. Hogy e sajtáság végelemzésben észak-olasz, illetve velencei-e, a honnan tényleg magyarázható, e helyen minket nem érdekel. Kiemelem azonban, hogy e szabályos megfelelés alapján a lat. *paradisus*-nak, illetve *paradisum*-nak a magyarban *zs*-vel: tehát *paradizsom*-nak kellett hangzania (két magánhangzó közti lat. *ss = m. s*, pl. *mise*: *missa*).

β) Van azonban az analógiák alapján kikövetkeztetett bizonyítékoknál erősebb argumentumunk is. A *paradicsom*-ot az osztrák-szlovén nyelv nagy részében *paradiž*-nek mondják; ez a kifejezés Stájerországban (v. ö. MEGISER: ném. *paradiss*, lat. *paradisus*, szlov. *paradish*, *sh = ž*), Krajnában, Karinthiában (v. ö. JANEŽIĆ szótára és DALMATIN bibliafordításában: Luk. XXIII. 43: *v' Paradishi*, II. Kor. XII. 4: *v' Paradish*, Apocal. II. 7: *v' srédi Boshjiga paradisha*, *sh = ž*). A kifejezés határait nem ismerem (TRUBERNÉL *raj* a szó, Lajbachi Letopis 1891: 151.), de valószínű, hogy megvan Isztria félszigeten és a horvát szigeteken is. Ez a szlov. *paradiž* lehet az ol. *paradiso* mása (v. ö. mil., bolognai,

piem. ol. *paradis* és SAVJ-LOPEZ, Altit. Chrest. 7, velencei ol. nem lehet, mert itt a két magánhangzó közti *d* kiesik, ó-vel. alak: *paraiso*, bécsi akad. Sitzungsber. XLII. 226.), de lehet német eredetű is (ófn. *paradisi*, középfn. *paradis*). A mi szempontunkból az a nevezetes, hogy az osztrák-szlovénben *ž*-vel van a szó. A hazai szlovénben és a kaj-horvátban szintén *ž*-vel van a szó. Itt a *paradicsom* *paradižom*-nak hangzik. Az adatok ezek: Hazai szlovén adatok: *paradi'som* (olv. *zs*-vel, Zobr. szlov. 84. l.), *paradi'zom* (olv. *zs*-vel, KÜZMICS, Nouvi zákon 440. és 807. l., valamint Luk.

XXIII. 43, II. Cor. XII. 4, Ján. jelen. II. 7.), *paradižom* (Jezus ino Maria 417. l.) | kaj-horv.: *paradišom* (olv. *zs*-vel: raj zemelszki, paradisus (BJELLOSTIJENEC). Erről a szlov. horv. *paradižom*-ról MIKLOSICH azt írja (Christl. Term. 49. l.), hogy «nach dem magy. *paradicsom*» keletkezett. Más szóval MIKLOSICH azt hiszi, hogy itt is előbb *paradiž* volt a szó, de erre hatott a m. *paradicsom*, s ilyen hatás alatt lett a szó *-om* végűvé. Kétségtelen dolog, hogy a szlov. horv. *-om* magyar eredetű szóvég. Az én nézetem azonban az, hogy a szlovén-horvátban eredetileg a szó *paradižum* (vagy csupán *paradižus*, ez az alak járatos még ma is a kaj-kavštínában, zagorjei adat, ŠUFFLAY MILÁN dr. közlése) volt, ez maradt meg a HB.

parádizsom szavában. Ez az eredeti szlov. *paradizum* a magyar *paradicsom* hatása alatt vette fel az *-om* szóvéget. Hogy a magyarban mikép lett a *paradizsom*-ból a mai *paradicsom*, nem tudom megmagyarázni. A megfelelésre azonban összevetem a szlov. *Lukež-t* (v. ö. még *Judaž, Matevž, Primož*) és a m. *Lukács* nevet. Bármint álljon is a dolog, a magyarban először *parádizsom*-ot mondtak (v. ö. SZINNYEI Magy. nyelve a 4-ik kiadástól *zs*-vel olvassa a szót), s csak később *paradicsom*-ot. S ilyen fejlődésmenetben a szó *zs*-je szlovén eredetű, a mint azt térképünk is feltünteti.

parancsolat. Erről a szóról az a nézetem, hogy önállóan keletkezett a m. nyelvben a nem egyházi terminus technicusként használatos *parancsolni* igéből (v. ö. ószlov. *porončiti*: Freisingeni nyelv.: tebe *poronjo* me telo, mai szlovénben *poročiti* = befehlen, MEGISER, DALM. Register, lajbachi Letopis 1882—3: 119; bolg. *poročka*: præceptum, DUVERNOIS, horv. glagolita emlékek: božie poručenje: præcepta Dei, Starine VII. 82.). Ezen eredete miatt nem tárgyalom részletesebben a szót.

parázna, beléndes. Kétségbe nem vonható dolog, hogy a *parázna* s a vele egy jelentésű *beléndes* az egyházi terminológiával terjedt el nyelvünkben. S mivel a szentírásban igen sokszor van szó *parázna* asszonyról, *paráznaságról*, könnyű lesz megállapítani, mi a címűl írt szóra a terminus technicus CYRILL és METHOD nyelvében s vele együtt a gör. kel. szláv terminológiában s minő eredetű a mi kifejezésünk. Párhuzamos idézeteink a következők:

1. Máté XIX. 18: Münch.-k.: *tóruent ne tórih*, Jord.-k.: *Ne paraznalkogyal* = Vulg. Non committes a d u l t e r i u m | Assem.: ne *prěljubъ сътвориши*, Mar. *не прѣлюбѣ сътвориши*, Sav. kn. *нн прѣлюбѣ створи*, Zogr. későbbi interpolatio: *не прѣлюбѣн творши* = gör. οὐ μοιχεύσεις.

2. Márk X. 19. Münch.-k.: *Tóruent ne tórih*, Jord.-k.: *Ne paraznalkogyal* = Ne committas adulterium | Zogr. *не прѣлюбѣ дѣи*, Mar. *не прѣлюбѣ дѣи* = gör. μη μοιχεύσης. Az Assem.-ban és a Sav. kn.-ban hiányzik a hely.

3. Luk. XVIII. 20: Münch.-k.: *Ne belendezkeggel*, Jord.-k.: *Ne paraznalkogyal* = Vulg. Non committes adulterium | Assem.: ne *prěljuby сътвори*, Zogr. *не прѣлюбѣ сътвори*, Mar. *не прѣлюбѣ сътвори*, Sav. kn. *не прѣлюбѣ створи* = gör. μη μοιχεύσης.

4. Máté XIX. 9: Münch.-k.: *valaki elhaganga ő feleséget hanemécac paraznasagert es egebet vend a' belendezkedic*, es ki az elhagottat vendi *belendezkedic*, Jord.-k.: ... *paraznasaghnak okaert*

... vethkezyk ... vethkezyk = Vulg. quicumque repudiau erit uxorem suam, nisi ob stuprum et aliam duxerit, is committit adulterium. Et qui repudiatam duxerit, is adulterium committit | Assem. iže ašte pustitъ ženg svoja razvě slovese *prêljuboděina*, tvorit ja *prêljuby tvoriti*, i ženei se podъbêgoja *prêljuby tvoriti*, Mar. ... развѣкъ словесе прѣлюбоудѣнна ... прѣлюбѣтъ творити ... прѣлюбѣтъ творитѣ, Sav. kn.: нже аше поуститѣ женѣ своѣѣ. не любѣтъ дѣлавати. и творитѣ ѣ любѣтъ створити. прѣлюбѣтъ дѣтѣтъ. Zogr. későbbi interpolatio: развѣкъ словесе любоудѣннааго творитѣ ѣ прѣлюбѣтъ творити ... прѣлюбѣтъ творитѣ = gör. (λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι) ὅς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, παρεκτός λόγου πορνείας, ποιῆ αὐτὴν μοιχευθῆναι. Καὶ ὁ ἀπολευμένην γαμήσας, μοιχᾶται.

5. Luk. XVI. 18: Münch.-k.: *belendezkedic* (kétszer), Jord.-k.: *vethkózyk* (kétszer), Károlyi: *paráznalkodik* = Vulg. adulterium committit (kétyszer) | Zogr. прѣлюбѣтъ дѣтѣтъ (kétyszer), Mar. прѣлюбѣтъ дѣтѣтъ ... прѣлюбѣтъ творитѣ = gör. μοιχεύει (kétyszer). Assem. és Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

6. LXXII. zsoltár 27. vers: Apor.-k.: Elueztetted mend azokat kik el *belendezkednek* te tölled, Döbr.-k.: kik tñled el *paraznalkodnak*, Kules. és Keszth.-k.: *kyk paraznalkodnak* = lat. perdidisti omnem qui *fornicatur* abs te | Psalt. Sin. погрѣшилъ еси ксего любѣтъ дѣла[ѣ]ти отъ тебе = gör. ἐξωλόθρευσας πάντα τὸν πορνεύοντα ἀπὸ σου.

7. Máté V. 27: Münch.-k.: Ne *paraznalkoǵgal*, Jord.-k.: Ne *paraznakyal* (sic!) = Vulg. Non committes adulterium | Zogr. не прѣлюбѣтъ створити, Mar. не прѣлюбѣтъ створити = gör. oð μοιχεύσεις. Az Assem.-ban és a Sav. kn.-ban hiányzik a hely.

8. Máté V. 28: Münch.-k.: *megparaznalkodot* = Vulg. adulterium commisit | Zogr. любѣтъ створи, Mar. любѣтъ створи = gör. ἐμοιχεύσεν. Assem. és Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

9. CV. zsolt. 39. vers: Apor.-k., Döbr.-k.: *paraznalkodanak* = lat. *fornicati* sunt | Psalt. Sin. любѣтъ створити = gör. ἐπόρνευσαν.

10. Márk X. 11, 12: Münch.-k.: *tóruent tór ò raita ... paraznalkodic*, Jord.-k.: *tórvent zegh ... parazna* leezen = Vulg. adulterium committit (kétyszer) | Zogr. прѣлюбѣтъ творитѣ (kétyszer), Mar. прѣлюбѣтъ творитѣ = gör. μοιχᾶται ... μοιχᾶται ... Assem. és Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

11. Máté XV. 19: Münch.-k. *tórueñ tóresec paraznasagok* = Vulg. adulteria, stupra | Zogr. прѣлюбоудѣннѣтъ, Mar. прѣлюбоудѣннѣтъ, любоудѣннѣтъ = gör. μοιχῆαι, πορνῆαι. Assem. és Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

12. Márk VII. 21. Münch.-k.: *tórueñ tóretec paraznasagoc*, Jord.-k.: *paraznasagok* = Vulg. adulteria, stupra | Zogr. прѣлю-

בוד'קאנ'ק. Любод'каны. Mar. пр'кљубод'кани'к. Любод'кани'к = gör. μοιχῆται, πορνῆται. Assem. és Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

13. Ján. VIII. 3, 4: Münch.-k.: *tóruentóretben . . . tóruentóretben*, Jord.-k.: *paraznasaghba . . . paraznasaghba* = Vulg. in *adulterio* (kétszer) | Zogr. въ пр'кљубод'канин . . . въ пр'кљубод'канин, Mar. въ пр'кљубод'канин . . . въ пр'кљубод'канин = gör. ἐν μοιχῆῃ. Assem. és Sav. kn.-ban hiányzik a hely.

14. Máté V. 32: Münch.-k.: *paraznasagnac oka nalkül, a' paraznalkottatta*, Jord.-k. *paraznasaghnak oka nalkyl, az bynre boczattya* = Vulg. nisi causa *stupri*, efficit ut illa sit *adultera* | Zogr. разк'к словесе любод'кинааго ткорнт'к љ пр'кљуб'кы д'кати, Mar. разк'к словесе любод'кинааго. тковнт'к љ пр'кљуб'кы д'кати = gör. παρεκτὸς λό'ου πορνείας, ποιεῖ αὐτὴν μοιχᾶσθαι, Assem. és Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

15. Ján. VIII. 41: Münch.-k.: *paraznasagtól*, Jord.-k.: *fertezetteseeghból*, Károlyi: *paráznaságból* = Vulg. e *stupro* | Assem.: отъ ljuboděaniē, Zogr. отъ любод'кани'к, Mar. отъ любод'кани'к = gör. ἐκ πορνείας. A Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

16. Máté XVI. 4: Münch.-k.: *tóruentóró*, Jord.-k.: *parazna* = Vulg. *adultera* | Zogr. пр'кљубод'кн, Mar.: пр'кљубод'кн = gör. μοιχαλῖς. Assem. és Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

17. Luk. XVIII. 11: Münch.-k.: *tóruentóróc*, Jord.-k.: *paraznak* = Vulg. *adulteri* | Assem. *prēljubodēi*, Zogr. és Sav. kn. пр'к-любод'ки, Mar. пр'кљубод'кн = gör. μοιχοί.

18. Luk. XV. 13: Münch.-k. eluen *belendesől*, Jord.-k. *gyenyerwsegghel eelwen*, Károlyi: *élvén dozbódva* = Vulg. *vivendo luxuriose* | Assem. živyu blād'ьno, Zogr. Mar. жн'кы блад'ьно, Sav. kn. жн'кы блад'ьно = gör. ζῶν ἀσώτως. V. ö. Schlägii szój. *belendes* = fornicator.

19. Máté XII. 39: Münch.-k., Jord.-k.: *parazna* = Vulg. *adultera* | Zogr. любод'кн, Mar. любод'кн = gör. μοιχαλῖς. Assem. és Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

20. Máté XXI. 31, 32: Münch.-k. a' *paraznac* (kétszer), Jord.-k. az *paraznak* (kétszer) = Vulg. *meretrices* | Mar. és Zogr. későbbi interpolatio: любод'кница, любоденца = gör. αἱ πόρνοι.

21. Márk VIII. 38: Münch.-k. a' *parazna* nemzet közőt, Jord.-k. *parazna* = Vulg. in *generatione* hac *adultera* | Assem. въ родѣ семъ *prēljubodēimъ*, Zogr. къ род'к семъ пр'кљубод'ки'мъ, Mar. къ род'к семъ пр'кљубод'кн'мъ, Sav. kn. къ род'к семъ пр'к-любод'кн'м'к'мъ (sic!) = gör. ἐν τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ μοιχαλίδι.

22. Luk. XV. 30: Károlyi: a *paráznákkal* (Münch.-k.-ben fordítatlan) = Vulg. *cum meretricibus* | Assem. съ ljuboděicami, Zogr. съ любод'кицами, Mar. съ любод'кницами = gör. μετὰ πορνῶν. A Sav. kn.-ban a szó fordítatlan.

23. XLIX. zsoltár 18. vers: Döbr., Keszth., Kulcsár-k.: *pa-*

raznakkal = lat. cum adulteris | Psalt. Sin. $\sigma\kappa \mu\eta\tau\alpha\kappa\lambda\iota\sigma\kappa\omicron\delta\alpha\kappa\iota$ = gör. μετά μοιχοῦ.

E párhuzamos idézetekből az derül ki, hogy a magyarban *törvényt törni* (szegni), *törvénytörés* (törvénytöret), *törvénytörő* teljesen egyjelentésű a *beléndezkedni* (v. ö. még Bécsi-k. Ozyas IV. 15.), *beléndesség* (v. ö. Bécsi-k. Jud. X. 4, Amos I. 5, Naum. III. 4.), *beléndes*, illetve *paráználkodni*, *paráznaság*, *parázna* szavakkal. Hogy a magyar kifejezések közül melyik a legrégebb, megfelelő magyar szövegek híján nehéz megmondani.

Ha már most csoportosítjuk azokat a kifejezéseket, a melyeket a fentebbi párhuzamos helyek alapján a régebb szerkesztésű óbolg. emlékekben találtunk, ezeket írhatjuk:

A) *Törvénytörő, beléndes, parázna*:

1. adulter, μοιχός, μοιχαλῖς = *préljuboděj, ljuboděj*, melléknévi származék: *préljubodějijn, ljubodějijnъ*;

2. meretrix, πόρνη = *ljubodějica*;

3. luxuriosus, ἄσωτος; бладѣнь.

B) *Törvénytörés (-töret), beléndesség, paráznaság*: adulterium, stuprum, μοιχεία, πορνεία = *préljubodějanije, ljubodějanije*.

C) *Törvényt tör, beléndezkedik, paráználkodik*: adulterium committere, fornicari, μοιχεύω, μοιχάομαι, πορνεύω = *préljuby* (vagy *préljubъ*) *sъtvoriti* (vagy: *tvoriti*, vagy: *dějati*); *ljuby* *sъtvoriti* (*tvoriti* vagy *dějati*).

A fiatalabb szerkesztésű óbolg. emlékekben nagyjában az itt A)—C) alatt felsorolt kifejezéseket találjuk (v. ö. *ljuboděj* Glag. Cloz. index, *ljubodějica* Euch. Sin. 68, Supr. 258, 271, 360, *préljubodějanije, ljubodějanije* Euch. Sin. 163, Glag. Cloz. index, *préljubodějstvo, ljubodějstvo* Supr. 262, 265, 270, 408, *préljuby tvoriti* és *dějati* Glag. Cloz. index, *préljuboděati* Supr. 270. stb.); előkerül azonban egy másik kifejezés is. Az újabb szerkesztésű óbolg. emlékekben ugyanis a régi *préljuby sъtvoriti, ljuby sъtvoriti* (v. *dějati*: *paráználkodni*) kifejezést a *bladъ sъtvoriti* váltja fel (v. ö. Arch. XIII. 341. és JAG. Zur Entst. II. 65; a kifejezésre az adatok ezek: Euch. Sin. 189, 190, 191, 192, 193. l., Supr. 410. l.). Ennek megfelelően a régi *ljubodějica*-t az újabb *bladъnica* cseréli fel (v. ö. JAG. Zur Entst. II. 74. és Cod. Supr. 259, 291, 292, 304, 305. stb., ugyanitt 259, 398. lapon egyjelentésű vele a *žena bladъna*), s általában megjegyezhetjük, hogy az újabb óbolg. emlékekben *bladъ* a

paráznaság neve (v. ö. Euch. Sin. 125, Supr. 247. Fragm. Chil.; *bláždenije* Supr. 260, 281, *bláždilište* : lupanar Supr. 2. stb.).

A különböző szerkesztésű egyházi szláv nyelvemlékekben a már elősorolt kifejezéseken kívül még két kifejezést találunk: α) *Studoložstvo*, *studoděj*, *studodějanije* (v. ö. Ap. Šiš. II. Kor. XII. 21, Gal. V. 19, Ephéz. IV. 19, I. Tim. I. 10, Római XIII. 13. és МІКЛ. Lex. p. *studodějstvo* stb.); β) *bledь* (v. ö. orosz kútfőkben: *bljadь*, szerbekben: *bledь* : *πορνεία*, fornicatio, lásd alább).

E fejtegetésből az a tanulság, hogy az óbolg., valamint a különböző szerkesztésű gör. kel. szláv emlékekben a *parázná*-t soha sem hívták *prazьnъ*- (v. ö. éa-horv. *prázan* és *prázan* stb. NEM. II. 187, 190.), illetve *prazьnъ*-nek. Az óbolg. emlékekben előfordul a *prazьnъ* szó, csakhogy jelentése «üres, hiú, tétlen, rest» stb. Íme a párhuzamos helyek :

1. Máté XII. 36: Münch.-k.: minden *hiu* igérdől, Jord.-k. mynden *hewsagos* bezedről = Vulg. de quocunqve verbo *otioso* | Assem. *въсѣко slovo prazьno*, Zogr. *κε̅κκο sloko prazьno*, Mar. *κε̅κκο sloko prazьno* = gör. *πᾶν ῥήμα ἀργόν*. A Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

2. Máté XII. 44: Münch.-k.: lelte őtet *hiuan*, Jord.-k. *hewolkodwan* = Vulg. reperit eum *vacantem* | Zogr.: *свращителъ празьнъ*, Mar. *празьнъ* = gör. *καὶ ἐλθὼν εὗρίσκει σχολάζοντα*.

3. Máté XX. 3: Münch.-k.: *hyaba* aluan, Jord.-k.: alwan *hewolkodokat* = Vulg. vidit alios stantes *otiosos* | Assem. *stojęšte prazьny*, Mar. *празьны*, Zogr. későbbi interpol. *празьны*, Sav. kn. *празны* = gör. *ἐστῶτας . . . ἀργός*.

4. Máté XX. 6: Münch.-k.: Mit allotoc it *hyan* mend e napot esteg? Jord.-k.: *hiwolkodwan* = Vulg. inuenit alios stantes *otiosos* . . . Cur hic statis totum diem *otiosi* | Assem. *ѣто стоите съде вєшь день празьнѣ*? Mar. *празьны* . . . *празьнн*, Sav. kn. : *празны* . . . *празнн*, Zogr. későbbi interpol. : *празьны* . . . *празьнн* = gör. *εἶπεν ἄλλους ἐστῶτας ἀργός . . . τί ὥδε ἐστήκατε ὄλην τὴν ἡμέραν ἀργοί*.

Az óbolg. *prazьnъ* tehát *otiosus*, *ἀργός* jelentésű (v. ö. mai bolg. *prázen* : leer, *prázna hortù'* : falsches gerücht, *na prázno* : nicht ungereimt CANK. Gram. 140, 151, 194, *prazen* : leer, öde, vergeblich, unnütz, eitel KARAVELOV, Pamj.). Ebből a jelentésből fejlődött az, hogy az óbolg.-ban és a gör. kel. szlávban az «ünnep» neve *prazьnikъ* (ünnepelni = *prazьnovati* stb. v. ö. Glag. Cloz., Mar. index, МІКЛ. Lex. p. és Chr. Term. 21. l.; és Supr. 130:

нѣсмькъ празденъ азъ нно дѣло нмамъ). A *prazďnъ* itt felsorolt jelentései mellett jelenthet «meddő»-t, «szűz»-et is a szó (v. ö. Supr. 97: всего плода прыздѣна, 270: яко дѣвство, аште есть прыздѣно), a mire összevetendő, hogy az óbolgárban (v. ö. Máté XXIV. 19, Márk XIII. 17, Luk. II. 5, XXI. 23.) a *neprazďnъ* «terhes, áldott állapotban levő nő»-t jelent; ma is a bolg. *neprázna* = schwanger (v. ö. JAG. Zur Entst. II. 66, САНК. Грам. 184.).

Az óbolg., illetve gör. kel. szláv *prazďnъ*, *prazъnъ* (= üres, hiú, rest, tétlen, meddő; ünneplő) jelentésköre sohase fejlődött odáig, hogy «adulter»-t, *μοιχος*-t jelentett volna. Mivel már most az óbolg. *prazďnъ* sohase jelentett *paráznát*, s mivel a m. *parázna* terminus technicus, s e jelentésben a gör. kel. szláv terminológiában egészen más kifejezések vannak használatban, következik, hogy a m. *parázna* nem lehet óbolgár, sem pedig gör. kel. szláv eredetű kifejezés. S a róm. kath. szláv népek közt tényleg vannak, a kik nyelvében a *prazen*, *prazan* ugyanazt jelenti, a mit a mi terminológiánkban. A hatodik parancsolat a magyarban: *Ne paráználkodjál* (v. ö. Pesti Nomenclatura = Non moechaberis). A gör. kel. szláv terminológiában, mint láttuk, a legrégebbi kitétel *ne přeljubъ сътвориши*, később *ne blaďъ сътвориши*, ma *ne čini preljube* (szerb). A róm. kath. szláváságnál a parancsolat így hangzik:

A) Dalmát-horv. ne *praznuj* (VERANCSICS, Diction. 1595. Velenceze, 124. l.) | hazai ča-horv. ne *praznuj* (MERCHICH, Nauk 34. l.; mosonmegyei adat) | kaj-horv. ne *praznuj* (Horv. Katekhis. 1747. évből 43. l.), ne *praznūjh* (varazsdi adat, Abecedar, Varazsd 1828. évből, 10. l.). A kaj-horvátban *praznik*: moechus, fornicator, adulter, sacrilegus, *praznost*: fornicatio, adulterium, *praznuvati*: fornicari, adulteri, moechari (v. ö. НАБД., БЈЕЛ.), *rodo-prázen*, *prázniti z rodom*, *rodo-práznost* (rodo-bludnost, rodo bluden JAMBER.) | hazai szlov. ne *praznūh* (Abecedarium Szlow. 1725-ből), ne *praznūjh*, ne *praznūj* (KŪZMICS Nouvi zákon, Máté V. 27, Róm. XIII. 9. stb.). A hazai szlovén nyelvű irodalomból, első sorban KŪZMICS Újtestamentomából számtalan adatban tudjuk közölni, hogy *prázen*: «üres, hiú» mellett *parázná*-t is jelent (*práznost* = parázna-ság, *práznik*: parázna férfi, *práznica*: parázna nő, *praznūvati* (rövid a-val): paráználkodni).

B) Osztr. szlov., s részben a gráci hazai szlov. nyelvű nyomtatványokban: ne *prešestūj* (Düh. hrána 32. l.), ne *prešestvuj*, ne

prešestvaj (v. ö. DALMATINNÁL; *prešuštvaťi*, ugyanigy MEGISERNÉL: *prešuštvaťi*: ehebrechen, *prešušnik*: ehebrecher; DALMATIN bibliafordítása registerében azt mondja, hogy a krajnai *prešuštvu*, *prešuštvaťi* = kaj-horv. *prelubadejstvo*, *prasnost*, *prasníkuvati*. Az olasz szlovénben *prešušnik* = adulter, Letopis 1891:104.).

C) Dalm. horv. és róm. kath. szerb: *ne sagreši bludno*, *ne čini preljubodejstva*, *ne včini priljubodivstva*, róm. kath. bolg. nidé *greši zasrámnu* (Vazdiganj 397. l.).

D) Szorb: *nedyrbisch mandželstwo łamacz*, cs. t. *nezesmílniš*,

nezcydzoložiš, *ne cudzolož* (v. ö. GEBAUER, Staroč. slov. *cuzoložiti*: ehebrechen), lengy. *nie bedziesz cudzolożył* (innen a kisoroszbán is van *ne čuzolož*).

Mindent számbavéve, úgy találtuk, hogy a m. *parázná*-nak (régibb alakja: *prázna*, erre mutat a népnyelvi *perázna* is, v. ö. NySz. és MTsz., a szó személynévül használva, Okl. szót.; a Jord. és Érdy-k.-ekben található *paláz*, *palázolkodik*: adulter, fornicor szavakat figyelmen kívül hagyta) jelentésben és hangalakban megfelelőjét csakis a ça- és kaj-horvát, valamint a hazai szlovén nyelv keresztény terminológiájában találtuk. Ebből a kaj-horv. hazai szlov. *prázen* (v. ö. *rodo-prazen*, JAMBR. incestuosus alatt)

szóból való a magyar *parázna*, a mint azt a fentebbi térkép is feltünteti.

A fentebbi fejtegetésekből az derült ki, hogy a *parázna* szóval egyjelentésű emlékeinkben a *beléndes* szó. Már SZAMOTA ISTVÁN helyesen jegyezte meg, hogy a *beléndes*: fornicator «ugyanazon *blend* töből származik, a melyből a *bolond*» (SZAMOTA, Schlägli szój. 2026. számnál; hogy e szó összetartozik-e a m. *belénd*: *hycocyanus* névvel, v. ö. MIKL. Slav. Elem. és Denkschr. XXVIII. 5, azt ezúttal nem kutatom; v. ö. NySz., a hol egynek van véve). Magam is fennebb megjegyeztem, hogy a gör. kel. szláv emlékekben van egy *bljadъ*, *bledъ* főnév, a mely *πορνεία*, fornicatio jelentésű. Ezzel a szóval függ össze a m. *beléndes*, de hogyan.

Az óbolg. emlékekben sűrűn előforduló szó a *bladъ*, *bladiti*, melynek «error, errare, tévelygés, tévelygeni» a jelentése (v. ö. Mar. index és a mi evang. textusainkat). Ebben a jelentésben a *bladiti* valamennyi szláv nyelvben megvan. A fentebbi fejtegetésekből azonban kiki láthatja, hogy az «error, errare» jelentésű *bladъ*, *bladiti* az óbolg. emlékek fiatalabb szerkesztésű részében *parázna* sá g-ot, *parázna* l k o d n i-t jelent. E jelentésnek is nyoma van a róm. kath. szláv nyelvekben is (v. ö. pl. az olaszf. szlovént, a hol *bludnica* = adultera, *bludnost* = adulterio, lajbachi Letopis 1891 : 104, tótúl is *blud* paráznaság). Ez a szláv *bladъ* van a m. *bolond* szóban is, a mely *tévelygés* jelentésből fejlődött «mens, delirus, stultus»-szá (v. ö. a régi magyarban *bujdosni* = errare és *bújdosó elméjü* = bolond, Marg. Leg. 165, Péld. k. 3.). Ez a szláv *bladъ*: *bladiti* ablautos alak a szláv *bled*: *blesti* (*bleda*) igéhez, a mely szintén első sorban «*tévelygeni*, errare», másodsorban «*fecsegni*, *csacsogni*, *nugari*», harmadsorban pedig «*paráználkodni*, *scortari*» jelentésű. Nyelvtörténeti adataink e három jelentésre a következők:

Luk. XXIV. 11: Münch.-k.: tettetec ő előttöc mikeppen *teuelgenenec* ez igec, Károlyi: az ő beszédök csak *mesebeszédnek* látszék azok előtt = Vulg.: *visa sunt apud illos ceu deliramentum verba illarum* | Assem. avišę sę prědъ nimi êko *bledi* glagoli ihъ, Zogr. és Mar. ΕΛΛΑΔΗ ΓΛΑΓΓΟΛΗ ΗΥΚ = gör. ἐφάνησαν ἐνώπιον αὐτῶν ὡσεὶ λήρος τὰ ῥήματα αὐτῶν. Itt jegyzem meg, hogy a hazai szlov. bibliában *zbloudnoszt* olvasható e helyen.

A *bledъ*: ΕΛΛΑΔΗ főnév «*tévelygő beszéd*, *fecsegő beszéd*:

error, nugæ» jelentésben megtalálható még az Euch. Sin.-ban (131. l.) és a Cod. Supr.-ben (6, 118, 119. l.; egyéb emlékekben: Vita Methodii cap. I, VIII, X: *bljadъ*: error, MIKL. Lex. p. és SREZNEVSKIJ, Mater.), míg a megfelelő ige «tévelygeni, fecsegni» jelentésben a Cod. Supr.-ben (119: *блѣдѣ*, 6, 119: *блѣдѣ*; egyéb emlékekben: *blediti*: nugari, DANIČIĆ Rječ., MIKL. Lex. p. és SREZNEVSKIJ, Mater.). Hogy a magyarban a *blęsti*-nek «csacsogni, fecsegni» is megfelelhethet, arra v. ö.:

Apost. Šiš.: 1. Ap. esel. XVII. 18: *блѣднѣнн* (v. ö. AMFIL. I. 1: 442: *блѣднѣнн*) = Jord.-k.: *czaczogo*, KÁROLYI: *fecsegő*; 2. III. Ján. lev. I. 10: *блѣдѣ въ насѣ* (AMFILOHIJ I. 2: 288: *блѣдѣ въ насѣ*) = Jord.-k. *czaczoghwan my reank*, KÁROLYI: *csacsogván* ellenünk

A *blędъ*: *blęsti*: harmadik jelentése csakis orosz szerkesztésű emlékekben található; itt a *bljadъ* = meretrix (MIKL. Lex. p., EtWb. és SREZNEVSKIJ, Mater.); a *bljadnja* pedig «beléndesség» (v. ö. Izvjestija VIII. 4: 334, 336.). A m. *beléndes* ezt a jelentést tükrözteti vissza. Az a kérdés már most, honnan való az egyházi szláv kifejezés s vele együtt a m. *beléndes* szó. S erre nézve az a nézetem, hogy csakis az élő szláv nyelvek meghallgatása után adhatunk a fentebbi kérdésre feleletet. Az óbolg. egyházi szláv *blęsti*: *blędѣ* ige és származékai ugyanis ma csakis a következő nyelvekben élnek:

cs. *blęsti* (*bledu*, *bledesъ*): faseln, deliriren, verwirrt reden (v. ö. GEBAUER, Staroč. slov. és RANK);

szlov. *blęsti* (*bledem*): irre reden, phantasieren, faseln | *bledenje*: irrthum (MEGISER), phantasieren, unsinnige rede | *blędec*: wortgewirr, gallimathias (PLETERŠNIK).

kaj-horv. és itt-ott dalm.-horv. *blezti* *bledem*: balo, vocem edo ovis, blatero, insulse, inepte loquor, *bledenye*: hallucinatio, inculta, inconsiderata ac inepta locutio (BJELLOSTIJENEC és horv. akad. szótára).

Mivel már most más szláv nyelvben nem él az ige, sem származékai (v. ö. bolg. *bledo*-sloven: fecsegő, DUVERNOIS, egyházi eredetű lesz), igen valószínű, hogy a szó az óbolg. terminológiában pannoniai-moráviai eredetű kifejezés. Valószínű ezzel kapcsolatban az is, hogy a m. *beléndes* szlovén eredetű kifejezés.

A XIV. századbeli oszmán-török nyelv.

(Második közlemény.)

C) Szójegyzék.

Ajrug, ajruç: más, másféle, külön. — *Urmaz ajruglar gibi bihūde lāf* (nem fecseg haszontalanságokat másokhoz hasonlóan; 18.). *Ol jılanlar bir birin jirdi müdām, Kim bulamazlardı daç' ajruç taam* (ama kígyók mindig egymást ették; mert nem is találhattak másféle eledelt; 173.).

ajruçsi: más, másféle, különböző. *Ajruçsi itmek*: megmási-tani, megváltoztatni. — *Nakz-i-ahd iblis işi, bejle bil, Ahdingi ajruçsi itme, źehd kil* (a szerződés megszegése az ördög dolga, így tudd meg; azon légy, hogy szerződésedet meg ne másítsad; 148.). E két szó az El-fereds bad es-sidde-ben: *ajruk* és *ajruksi*.

anda: ott; akkor. — *Bir čeri źem^c itti anda źehrijār, Kim anga joç idi hadd ile źumār* (egy sereget gyűjtött akkor a fejedelem, a melynek nem volt határa és száma; 12.).

angla-: érteni, megérteni, felfogni. *Akli angladi*: esze megértette, eszével felfogta (22.).

ang-: megérteni, eszébe, emlékezetébe hozni magának, megemlékezni, eszébe jutni. — *Čünki gördiler Sikender lutfini, Döndiler Dārādan angup unfini* (mikor tapasztalták Sándor kegyes voltát, elfordultak Dáriustól, ismervén zsarnokságát; 23.). *Gördi nerkes, angdi dildāri gözin; Jangagi angdi, gülistāni görüb* (látott nárczist s a szívrablónak szeme jutott eszébe; látván a rózsaliget, annak arca jutott eszébe; 80.).

angaru: túl, tovább, előre. — A mai nyelvben *anari*.

ansiz: nélküle, ő nélküle, a nélkül. — *Kajser icün tikti*

Dārā anda dār, Asdi anī, kaldī ansiz kasr u dār (a császár számára Dárius ott akasztófát állított fel, fölakasztatta s a kastély és palota ő nélkül maradt; 15.). *Öldi Dārā, kaldī ansiz kasr u dār* (meghalt D. s a kastély és palota ő nélkül maradt; 66.). — Ahmed Vefik és Meninski is említik ezt az *ansiz* szót. V. ö. *sensiz* (nélküled; 65.).

apar-: vinni, magával vinni, hordozni. — *Bārgāh urdīlar ol dem, ki apardīlar* (rögtön felütötték a sátrát, melyet magokkal vittek; 91.). Ez az igé előfordul az El-fereds-ben is. Ahmed Vefik turkomán szónak mondja. Voltaképpen összetétel *alīp-barmak*-ból (= véve menni).

artur-: növesztetni, nagyobbítani.

assi: haszon. *Assi ne?*: mi haszna? *Assi ne leškerde çoç olmag aded?* (mi haszna a hadseregben a nagy szám? 54.).

Bāglu: megkötött, elzárt, nehéz — tudni, vagy megtenni. — *Mešveret dīr baglu išlere kilid* (a tanakodás, v. megfontolás a kulcsa, v. nyitja a nehéz ügyeknek; 36.).

baj: gazdag. — *Baj ve joxsula kāmū χōš sōjledi, Uluji, kiciji χōšdīl ejledi* (minden gazdaggal és szegénnyel kegyesen beszélt, nagyot és kicsit megörvendeztetett; 196.).

barča: mind, mindnyájan, összes. Az El-feredsben: *barža*.

bašar-: felülkerekedni, előnyben lenni, diadalmaskodni. *Dostungi sen ol kadar it serefrāz, Kim bašarmaja, obursa kinesāz* (barátodat csak annyira emeld fel, hogy föled ne kerüljön. ha netán bosszúálló; 43.). Az alapszó *baš* (fej, fő, első), tehát szó szerint: fő, v. első lenni vmiben. Ennek az igének «győztes lenni, győzedelmeskedni» jelentését Ahmed Vefik szótára is említi.

bejle: így, ilyen. A mai nyelvben *bōjle*. V. ö. *ejle* és *nejle!*

bellūsiz: nem látható, láthatatlan, eltűnt. — *Bahr-i-χūn idi serāser rezmgāh, Bellūsiz olmāšdī tozdan mihr u māh* (vértengerré lőn az egész csatatér, láthatatlanná lőn a portól a nap és hold; 159.). A *belli*, *bellū* tagadó alakja; ma inkább *belürsiz*, *belirsiz* használatos; de Ahmed Vefik szótára említi ezt a *bellūsiz* alakot is.

bigi (mindig így írva بیکى): képpen, ként, hasonló, hasonlóan, mint. — *Bahr bigi* (a tengerhez hasonlóan); *mār bigi* (kigyóként); *Dārā bigi* (Dáriushoz hasonlóan). *Šem' bigi rūšen kīlur* (gyertyaként világít; 30.). *Ger jūzinge reng virürse hajā, gül bigi olasīn* (ha arcodnak szint ad az élet, olyan leszesz, mint a rózsa;

31.). *Gün bigi rüşen* (világos, mint a nap; 48.). *Giže ajına bigi rüşen olur, Şölesilen her taraf güleşen olur* (világos leszén, mint az éjszaka holdja, fényétől minden tájék rózsaliget leszén; 197.). — Ez a névutó megvolt a szeldsuk nyelvben is, éppen ilyen ki-ejtéssel. Ezt KÜNÖS İGNAÇZ a Szultán Veled versében *beyi*-nek olvassa és a *bey* (arcz, külső) főnévből származtatja (Nyelvtud. Közl. XXII. 502.). Hogy azonban helyesen *bigi*-nek kell olvasni és így semmi köze sincs az említett *bey* főnévhez, kétségtelenné teszik a következő bizonyítékok: 1. Ez a névutó a Rebábnámében így van írva: **بکی**, ellenben az «arcza» jelentésű szó így: **بنکی** azaz *bengi* (pl. a 81. sorban). 2. Ásik pasa divánjában mindig így találjuk: **بکی** keszrével írva: azaz: *bigi*. 3. Ahmed Vefik is (szótára II. 1039.) a *gibi* szónál ezt mondja: «kadimde **بیگی** denürdi» (régén *bigi*-nek ejtették). 4. A csagatájban is — a *gibi* mellett — megtaláljuk ezt a névutót *bigin* **بیگین** alakban (Abuska, Sejkh Szulejmán és Behdset-ül-Lugat, mely utóbbi *Mir Hajder* és *Lutfi* műveiből idézi), a mely a végső *n*-jével éppen úgy viszonylik a *bigi*-hez, mint az oszm. *gibi*, azerb. *kimi* a Bruszavidéki és azerb. *kimin*-hez s az *ile* és *bile* (val, vel) az *ilen*, *bilen* alakhoz. 5. Végül azt is megemlíthetem, hogy FLEISCHER szintén *bigi*-nek olvasta a szeldsuk versben előforduló névutót (ZDMG. XXIII.). E szerint a *bigi* (*bigin*) névutó nem egyéb, mint metathétikus alak az eredeti *gibi* (oszm., csag., krími-tatár), illetőleg *kibi* (kún, orenburgi kirgiz) szóból, a mely az ujj. *kep* (Bild, Form), altai *kep* (minta, forma, modell), jakut *kiáb* (Form, Gestalt), mong. *keb* (Bild, Vorbild) származéka. V. ö. m. -kép, -képen, -képpen.

birib- **بیربک**: küldeni, bocsátani. — *Girü ilči biribdi Iskendere* (a követet visszaküldte Sándorhoz; 52.). *Bes pejām biribdi ol Iskendere, Kim sening dir mülk ve kişver jekserere* (azután izenetet küldött Sándornak, hogy a tied az ország és tartomány egészen; 65.). *Kāmusi biribdi jirlü jirine šehrijar* (a fejedelem mindnyáját elbocsájtotta a maga hazájába; 67.). *Ardinža biribdi* (utána küldött; 250.). — Ez az ige az Iszkendernámében igen gyakran fordul elő, így még pl. az 53, 113, 114, 175. lapokon. Az El-feredsben már kezdő *v* hanggal találjuk: *virib*- és *viribimek*. Meninski, Bianchi-Kieffer és Mallouf *virbi*-, Hindoglu pedig *virb*- alakban hozza fel.

biš بيش: öt. A mai nyelvben *beš*.

bitik: irat, levél. — *Bir bitik jazdi anasina* (egy levelet írt anyjának; 371.).

boj: nemzetség, nem. — *Kendü bojinda iki jüz ming delir, Kāmusi rūmi nežād ve širgir* (a maga nemzetéből 200,000 vitéz, mindnyája rúmi származású és oroszlánölő; 156.). — Ahmed Vefik szótárában is a *boj* = faj, fajta, nem; a néptörzsnek egyik ága, nemzetsége. Csag. *boj* = nemzetség, néptörzs (Szulejmán).

Čayla-: előre kiszámítani, megjövendölni. — *Ilm ehli, kim rasad bagladilar, Ne geliser dünjada, čagladilar* (a tudósok, kik a csillagokat vizsgálták, megjövendölték, hogy mi fog bekövetkezni a világon; 305.). — A csagatajban *čagla* = előre érezni, sejteni, vélni, megtudni (Behdset-ül-Lugat és Abuska Lugati).

četük: egy bizonyos állat neve, bizonyára: ázsiai petymeg, czibet-petymeg, Viverra Zibetha. — *Hem ol ilde ejlediler istijād Ol četüki, kim derisi dir zebād; Bir četük day' anda ittüler šikjār, Kim kanatlu-di, uçardı murgzār* (ugyanabban a tartományban [t. i. Zends szigetén] vadászták azt a *četük*-et, melynek bőre czibet-petymeg; még egy másféle *četük*-et is vadásztak ott, a mely szárnyas volt s a réten repült; 173.). A mai nyelvben már elavult szó s mint ilyent hozza fel már Meninski is, továbbá Bianchi-Kieffer szótára, mindkettő «macska» jelentéssel. E szót különben az egyiptomi-kipcsák nyelvből is ismerjük szintén «macska» értelemben (Houtsma: Ein türkisch-arabisches Glossar. Leiden 1894. a 69. lapon).

čixar-: elbocsátani, ellökni, ellöni; kivenni, kilöni. — *Ol ox'i čün čixarur jajdan, irgüzür bir joxsul oglina, čixarur aniy gözin, ölür ol bičäre meskin* (a mint ellövi a nyilat az ijjról, egy szegény fiút talál el vele, annak a szemét kilövi s meghal a szerencsétlen nyomorult; 301.). A mai nyelvben *čikarmak*.

Dang: csodálkozás, elámulás, meglepődés. *Danga kalmak* (csodálkozni, álmélni).

dangla-: csodálni, csodálkozni valamin (accusat. és dativus-szal). — *Ani ustādi Aristo dangladi* (öt tanítója, Aristoteles, is csodálta; 22.). *Ne ažeb āsār dir, danglagil bunga* (mily különös dolog! csodálkozzál rajta; 174.).

dangla: reggel. — Csag. *tangla*. *Tang, dang, day* (reggeli idő, napkelte) + *ile, le* (val, vel = reg-vel).

dap-: találni, megtalálni, valamit el-, megnyerni, valamihez hozzájutni. *Zafer dapmak* = győzelmet nyerni.

deg-: hozzá érni, illetni, valakire szállani, jutni. — *Kimlere degesi dir bu mülk ü şehri?* (kikre fog szállani ez az ország és város?). *Anıng ardinza gele bir rüzgjar, Kim dege Aşkanılara şehri u dijar* (utána fog jönni idő, mikor az Áskanidákra fog szállani a város és ország; 305.). A mai nyelvben *dej-*.

degül, degil: nincs, nem. *Degül-di* (nem volt; 186.). Ma *dejl.*

dengiz دنگیز: tenger. A mai nyelvben *deniz, deniz.*

dirlik: élet. — *Dogru söyler, kim jalan irlük degül, Dirlikli jalanžinung dirlik degül* (beszélj őszintén, mert a hazugság nem férfiaság, a hazugnak élete nem élet; 251.). *Bi-hamijjetligle dirlik olmaja* (a dicsőség vágya nélkül semmit sem ér az élet; 14.). Az El-fereds-ben *dirilik.*

dışra: a külső, valaminek külseje. — *Ici dolu çub ve dışrası žemäl* (belseje telve piszkossággal, de külseje szép; 33.).

dönder-دوندارمك: fordítani, megfordítani, forgatni. — *Bayt jüz dönder-* (a szerencse elfordítja arcát = hátat fordít; 57.). *Avret olan otura, döndere çary* (az asszony üljön otthon s forgassa a kereket, t. i. a rokka kerekét = fonjon; 60.). Ez a *dönder-* a mai *döndür-* alak mellett éppen olyan, mint *gönder-* (küldeni) a *göndür-* mellett. Megisernél is (1612-ből): *dünder-* (vertere).

dut-: fogni, tartani.

dürüş-, düriş-: igyekezni, erőlködni, törekedni, küzdeni, harcolni. — *Zulmi terk itmege žän ilen düriş* (egész lélekkel igyekezél a zsarnokságot abbanhagyni; 38.). *Düşmening kahr itmeden seni, Dürüşüben kehr itgil sen anı* (mielőtt ellenséged meggyőzne téged, küzdelemmel te győzd le őt; 37.). *Jürüjelüm, çasm ilen görüşelüm, Näm u nenk icün bu gün dürüşelüm* (menjünk, találkozunk az ellenséggel s harcoljunk ma a jó hírnévért; 59.). *Dürüşüb nakş isine irmek gerek, anı görmek gerek* (erőfeszítéssel is a kép gazdájához [eredetijéhez] kell jutnom s őt látnom kell; 76.). Ahmed Vefik szótárában is *dürüşmek.*

Eje: úr, tulajdonos, valaminek ura, birtokosa. — *Mülek ejesi cünki bikuvvet ola, Lāžerem düşmen anga fürsät bula* (mikor az ország ura erőtlenné lesz, az ellenség szükségképpen győzelmet vesz rajta; 294.). *Tiz iriş, kim mülek ejesiz olmasun* (gyorsan menj

oda, hogy az ország úr nélkül ne legyen; 65.). A csagatájban *eje* és *ege*.

ejegü: oldal, oldalborda. — *Sol ejegüsinden jaraduban viridi Havvaja vužūd* (a bal oldalából teremtve adott lételt Évának; 124.). E szó az El-feredsben és Meninskinél is *ejegü*, a mai nyelvben pedig *ejgi* (Ahmed Vefik), *ejegi* (Hindoglu), vagy *egi* (Mallouf). A csagatájban *ejegü*, *öjegü* (Szulejmán), az egyiptomi-kipszákból *ejeg*.

ejle: úgy, olyan. *Ejle çoç* = olyan sok. Az El-feredsben és Rebábnáméban is *ejle*; a mai nyelvben *öjle*. V. ö. *bejle* és *nejle*!

ejlet: tétetni, csináltatni. — az *ejle*-ige causativuma. — *Lutfi dir aning manga söz söjleden, Ošbu ziba dürrleri nazm ejleden* (az ő kegye volt, a mi engem megszólaltatott s a mi füzérbe szedte velem e szép gyöngyöket; 11.).

ejlük és *ejlülük*: jóság, jótétemény. — *Čünki senden ejlülük gördüm jakin, Men dazi ejlük idem sanga hemin* (mivel töled jóságot tapasztaltam, én is szintúgy jótéteményt gyakorlok irányodban; 252.).

ejü: jó.

el-: össze-, hozzáköttni, egybefűzni, összecsatolni, — a házassági kötelékről is. — *Bir zemān, ki elib oldilar jüle, Oldi kız hakk emri ile hāmile* (egyszer, midőn már egy évig éltek házasságban, a leány isten rendeletéből terhes lön; 17.).

em: orvosság, gyógyszer. — *Derde em olur* (a fájdalomra gyógyszer lesz; 32.).

emrūd: körte. Persa *emrūd*. A mai köznyelvben *armud*.

engsek: tarkó, a fej és nyak hátsó része. Ma *eņse*.

erzeng: ördög, démon. — *Iki jüz ming dazi erzeng itti žem^c, Itmege Iskendering mülkini kam^c* (kétszáz ezer erzeng is összegyűlt, hogy elpusztítsa Iszkender országát; 218.).

Gej: nagy, nagyon, igen, jó, jól. — *Gej anglamak* = jól érteni (22, 112.). *Gej sažin!* = nagyon vigyázz! (67.). *Suda būnjād ejlemek gej žehl olur* (vízre építeni nagy ostobaság; 26.). *Her kiši sanga dogru sanmagil, Dostunga dazi gej inanmagil* (minden embert ne gondolj irányodban őszintének, még a barátodnak se nagyon higgy! 41.). *Kiši kalmaz, kalur andan bir gej ād* (az ember nem marad meg, de marad utána jó hírnév; 163.). A szeldsuk nyelvben is *gej* = jó, jól, igen (Rebábnáme).

gerek: szükséges lenni, szükségessé válni, kelleni. — *Didi šaha filosof-i-nāmdār, Kim gerekmez ki idesin munda karar* (a hírneves bölc mondta a sáhnak: nem szükséges, hogy itt megállapodj; 185.). *Gerekmez-dir* = nem szükséges, nem kell (54, 57.). — Ahmed Vefik szerint is (szótára II. 1044.) a régi oszmán-török nyelvben volt egy *gerekmek* ige ugyanilyen jelentéssel (negat. *gerekmez*), a mely a csagatájban is használatos (Szulejmán szótára 269.).

gerekinže: kellőleg, úgy, a mint, vagy a mennyire szükséges. — *Čünki jiri gerekinže kazdılar, Dengizi ajrub anda saldılar* (a mint a földet kellő mélyen kiásták, a tenger vizét abba [a csatornába] belebocsátották; 256.).

gider-: eltávolítani, meneszteni, elköltöztetni, megsemmisíteni, kiirtani. — *Meni giderdükde bu dehr, Kimlere degesi dir bu mülk ü šehr?* (ha engem elköltöztet ez a világ, kikre fog szállani ez az ország és város? 305.). *Dünja sevgüsini gönglüngden gider* (a világ szeretetét irtsd ki szívedből; 196.). Ez az ige nem egyéb, mint a *git-* (menni, eltávozni) igének causativuma. Megvan az Elferedsben is, továbbá Meninski és Ahmed Vefik is említik.

gij-: felöltetni, magára venni — ruhafélét. A mai köznyelvben *gejmek*.

görküz-: mutatni, megmutatni, láttatni valakivel (20, 248.). Megvan a csagatájban is (Behds. Lug.).

görsət-: mutatni. A mai nyelvben metathesissel: *göster-*.

žanda és *kanda*: hol? a hol; hova? a hova.

žansi: melyik? a melyik. — *Xansi šehri, kim alur ise, jazar* (a mely várost elfoglalja, azt fölégeti; 13.). *Xansi kišver, kim kala bī-padišah, žalk ider zalm ile bir birin tebāh* (a mely ország király nélkül marad, ott a nép zsarnoksággal tönkre teszi egymást; 65.). Ez a szó nem egyéb, mint az eredeti *kangisi* alak összevonása. V. ö. azerb. *hangsi, hansı, hası* (Budagov grammat. 82.).

Icere: ban, ben; időre vonatkozólag: alatt. — *Tarfet-ül-ajn icre* (egy pillanat alatt; 7.). E névutó a *szeldsukban* is *hol?* kérdésre felelőleg használtatott (Rebábnáme, Ásik pasa).

igirmi: húsz. A mai nyelvben *jigirmi, jirmi*. V. ö. csagat. *igirme* (Szulejmán), vagy *igerme* (Behds.-Lug.).

igit: ifjú, fiatal, vitéz; fiatal ember, hős. *Igitlik*: ifjúság, fiatal kor, férfiaság, vitézség. — *Igit kiši* (fiatal ember, 51.). *Pir-*

den hergez igitlik gelmeje, Igit ile p̄ir hemrāh olmaja (az öregtől soha sem telik ki vitézség, az ifjúval ne versenyezzen az öreg; 13.). *Šah bilsün, kim igitlik dir kemāl, Pirlük durur kāmū naks u zevāl* (tudja meg a sah, hogy a fiatalság: a tökéletesség, az öregség pedig csupa hiány és fogyatkozás; 51.).

il és *jil*: év, esztendő. Azerbajdsániban *il*.

il: békés, valakivel békében, vagy barátságos viszonyban élő, barát; béke, békés viszony. — *Düşmeniy ile müdārā eylegil, Il erinče dostāne sōjlegil* (ellenséggel nyájasan [hízeltgően, v. eszélyesen] bánj, mintha barátod volna, barátságosan beszélj vele; 32.). — V. ö. csagat. *il* (békés, mással békében élő, engedelmessé, meghódolt, jó barát; béke), *il bolmak* (békében lenni vkivel; és: meghódolni); jakut *il* (gutes Einverständnis), *illāχ* (friedliebend); kún *elelik* (pax).

ilan és *jilan*: kígyó. — Azerb. *ilan*.

ilet: vezetni, vinni.

inan -: hinni, bízni benne, rábízni vmit (dat. és acc.-val). — *Kiči işin uluja inanmagil, Ulu kiči işin bitüre, sanmagil* (a kis ember dolgát ne bízd a nagyra; ne gondold, hogy a nagy elvégzi a kicsinek való dolgot; 35.).

indür -: leszállítani, lehozni, levinni. — A mai köznyelvben *endür* -.

irag: messze, távol; távolság. *Iragdan*: messziről.

irgüz -: juttatni vhova, v. vmihez, eszközölni, hogy vhova jusson, v. érjen. — Az El-feredsben *irgür* -, de az Iszkendernámében mindig így van írva: **ایرگور**! azaz végső *z*-vel (pl. 10, 139, 301, 371. lapokon). Egyébiránt ez ugyanazon causativ-képzővel való az *ir*- (érni, érkezni, jutni) igéből, mint a *görküz*- a *gör*- igéből.

is: úr, tulajdonos, birtokos. — *Devlet isi* (a hatalom ura, birtokosa; 148.). *Nakš isi* (a kép birtokosa, a festett képnek eredetije; 76.). *Māl ü mülk isi idi ol šchrijar, Leškerine joχ idi hergez šumār* (kincs és birodalom ura volt az a fejedelem, seregének soha sem volt se szeri, se száma; 108.). — E szó az El-feredsben: *iss*; Ahmed Vefiknél *is* és *is*; a szeldsuk nyelvben szintén *is*.

issiz: úr-, gazda nélkül való, uratlanúl, gazdátlanúl. *Čünki kajser öldi, issiz kaldi Rüm* (mikor a császár meghalt, Róm országa úr nélkül maradt; 15.).

iš : ez, emez. — *Ol kāmudan kalan iš afsāne dir, Mülk Alla-hing dir, ki žāvidāne dir* (mindabból a mi megmarad, ez a mese; az isten országa az, a mi örökkévaló; 11.). E mutatónévmás locativusa az *ište* (itt, íme), s összetétele: *iš-bu*. V. ö. csagat. *isre* (itt, emitt; Szulejmán), melyben ugyanazt a határozóragot látjuk, mint az *ičre, üzre, tašra* stb. szókban. L. *oš*!

iv ^و: ház. A mai nyelvben *ev*.

iver-: küldeni. — *Rūmī Dārā kismet itti, taki her kiši jirinde oturuban, ivere Dārāja māl* (Dárius Róm országát elosztotta [a vezérei között], hogy minden ember a maga helyén tartózkodván, onnan adót küldjön neki; 16.). Csagat. *jiber-*, melyből a kezdő *j* elejtésével és *b : v* hangcserével alakult *iver-*.

Jagi: ellenség. — Csag. *jagi* és *jau*.

jagiluk: ellenségeskedés. — *Dostlig bizimle bünjād ejlegil, Kim bizimle jagiluk kilmajasın* (köss velünk barátságot, hogy velünk ne ellenségeskedjél; 253.).

jalguz: egyedül. *Kendü jalguz* (egyedül, v. csupán maga; 292.). A mai nyelvben *jalıiz*. Csagat. *jalguz* és *jalınguz*.

janga: felé, feléje (ablativusszal). *Ol janga*: arra felé (256.).

Jangadın: felől, oldalról. *Iki jangadın* (kétfelől, két oldalról; 77.). *Her jangadın* (minden felől; 12.). *Bir janga kılmak*: félre tenni, eltávolítani vkit, v. eltenni láb alól. — *Kardaši Mēmün ola dūs-men anga, Isteje anı kim kıla bir janga* (testvére, M., ellensége fog lenni s arra törekszik, hogy őt letaszítsa a trónról; 331.).

jangıl-: elveszíteni, valamitől megfosztatni. — *Mindi nāgjāh bojnına bir dıv-i-šüm, Olub ol melūning ajagi kemend, Šöjle zör ejledi ol ifrit-i-šüm, Kim jangıldı da'vetini šāh-i-Rüm; nutkı baglandı ve uramazdı dem* (hirtelen felugrott a nyakába egy gonosz dıv s az átkozott a lábait hurokká tevén, oly erővel szoritotta össze az a gonosz démon, hogy Róm sahja elveszítette a hangját, beszélőtehetsége megakadt s lélekzetet sem tudott venni; 221.).

jaragla-: fölszerelni, fölfegyverezni.

jasa-: elkészíteni, rendezni, rendbe, sorba állítani. — *Leškeri jasadı šāh-i-Sistān, K' ide Iskenderle bir ženk-i-girān* (had-seregét rendbe állítá Szisztán sahja, hogy Sándorral nagy csatát vívjon; 91.). Az El-feredsben is előfordul «bereit stellen» jelentéssel.

jašin-: elrejtőzni, eltűnni. — *Teninden žān jašindī* (testéből eltűnt a lélek; 77.). Megyan az El-feredsben is.

jaz-: festeni — képet, lefesteni. — *Sūretin jazdırdılar ki- zing anga*; *Gören anı didi, kim Gülsah bu dir* (a leány képét le- föstették a számára; a ki látta, azt mondta: ez valóban Gülsah; 75.). Ez az ige az El-feredsben is előfordul «malen, zeichnen» ér- telemben.

javlak: nagyon, igen. — *Bu arada irdi Dārāja žaber, K'oldi Zulkarnejn javlak nāmver* (e közben az a hír érkezett Dáriushoz, hogy Sándor igen hírnevessé lön; 49.). E szót ugyanilyen jelentés- ben a szeldsuk nyelvből is ismerjük; pl. az 1340. évből való Tez- keret-ül-Evliában ezt olvassuk: *javlak korktı ve ditremek dattu* (nagyon megijedt és elfogta a reszketés). Meninski a 17. század közepén elavult és ritkán használt szónak jelzi.

jeddi: hét (számnév). Azerbajdsániban is *jeddi*.

jeng-: meg-, legyőzni, diadalmaskodni valamin. — *Šehvete jengen firışte dir jakin, Šehvete ujan kiři sejtān dir lāin* (az érzéki vágyat legyőző: angyal bizonynyal, az érzéki vágnak hódoló em- ber: átkozott sátán; 42.).

jīg: jó, jobb, derék, kiváló, többet érő. — *Kiři kim düšmen kilīžinda öle, Jig ki jauz ād ile diri kala, Taytdan jig dir anga tābut-i-teng* (jobb, ha az ember az ellenség kardjától hal meg, mintsem rosز hírnévvel életben marad; a trónnál jobb annak a szűk koporsó; 14.). *Kendüden jig ile itmegil žedel* (magadnál ki- válóbbal ne kezdj versengést; 53.). Comparativusa *jigrek*.

jirlü jirinže: a maga helyén, a kellő helyen. — *Ilēi gerek kim ola ehl-i-bejān, Kim sözi jirlü jirinže söjleje, Her sözing mana- sını gej anglaja* (szükséges, hogy a követ értelmes legyen, a ki a szót a maga helyén mondja s minden szó jelentőségét jól tudja; 112.).

jozlu és *joxsul*: szegény. *Baj ve joxsul*: gazdag és szegény (196.). *Varungi joxlulara kilgil sebül* (vagyonodat tedd hozzáférhe- tővé a szegényeknek; 163.).

jolduz: csillag. A mai nyelvben *jıldiz*. Csagatájban is *jolduz* és *jılduz* (Behdset-ül-Lugat).

julgun: tamariszkfa, tamarix. — *Düzdiler julgun agažāndan bir oğ* (tamariszkfából egy nyilat csináltak; 299.). *Julgun agažān- dan ol bir oğ düzer* (a tamariszkfából egy nyilat csinál; 301.).

A mai nyelvben *ilgun*, *ilgin*. Csagat. *julgun* (Behds.-Lug.), egyptomi-kipcsákban *jilgun*.

jurug: nemzetség, család? — *Var idi Lohrasp ādlu bir suvār, Šah Feridun jurugindan jādjkār*; *Tayta cixardi başına tāž urub* (volt egy, L. nevű lovag, híres a F. sah családjából; a trónra ültette, fejére koronát tevén; 295.). A szónak eme jelentése mellett szól az a körülmény, hogy az iráni hősmonda szerint Lohraszp csakugyan Feridunnak hatodik ivadéka volt. V. ö. csagataj *urug*.

jüre **يور**: környék, tájék. — *Ming žezire varidi ol jurede* (ezer sziget volt azon a tájékon; 174.). *Jüresinde*: valami körül, környékén, táján (123.). Az El-fereds-ben is előfordul ez a szó «Kreis, Umgebung, Nähe» jelentéssel.

Kāmu: mind, az összes. *Kāmusi*: mindnyája. Megvolt a szeldsuk nyelvben is.

kandan: honnan? a honnan.

kangli: kocsis.

karšu: -ért, érette. — *Irte giže karšunga zār iderim, Šöjle kim gül karšusina andelib* (éjjel-nappal siránkozom éretted [utánad], valamint a fülemüle a rózsáért; 99.).

katina: -hoz, -hez, hozzája, mellé. *Katinda*: -nál, -nél, mellett. *Katindan*: -tól, -től, mellől.

kendözi: önmaga. Az El-fereds-ben és a szeldsuk nyelvben is.

kici: kis, kicsi; az *ulu* (nagy) ellentéte.

kijma-: megkímélni, nem bántani, megkegyelmezni (dativuszal). — *Oglum elingde idi, kijmading anga, Men daxi lā-büdd kijamazim sanga* (kezedben volt a fiam s nem bántottad, ennél fogva én is megkegyelmezek neked; 252.).

kimi, vagy *gimi* és *gibi*: -képpen, -ként, hasonlóan, mint. — *žem kimi*: mint Dsemsid (20). *Kil kimi bārik* (vékony, mint a hajszál; 80.). *Anber kimi* (ámbrához hasonlóan; 80.). *Munuy kimi* (ekképpen, ehhez hasonlóan). *Jirde ot kimi bitirdi anda zer* (ott a földből úgy nőtt az arany, mint a fű; 174.). V. ö. azerb. és Bruszavidéki *kimi*, *kimin*.

kiry: negyven.

kirpük: szempilla, a szem szőre.

konšu: szomszéd. — A mai nyelvben *konšu* كوكشو és *komšu*; csagat. *konšī*.

košun: csapat, hadosztály, ezred. — *Ming košun lešker dü-zetti nāmdār*, *Her košunda ming kiši ževšen suvār* (ezer csapatba rendezte a sereget, minden osztályban ezer ember, pánczélos lovas; 156.). Előfordul az El-fereds-ben is.

Min-: fölmenni, fölülni vmire, felugrani. — *Nāgjah bojnina mindi* (hirtelen a nyakába ugrott; 221.). A mai nyelvben *bin-*. Azerb. és csagat. szintén *minmek*.

ming: ezer. A mai nyelvben *biy*, *bin*. Azerb. *miy*, *min*; csagat. *ming*.

mu és *bu*: ez.

munža: ennyi, ilyen sok. A mai nyelvben *bunža*. Csag. is *munža*.

Nejle: milyen? minő? hogyan? V. ö. *ejle* és *bejle*! Valamint a *böjle* (*bejle*) és *šöjle* szók — Ahmed Vefik magyarázata szerint is — az eredeti *bu+ile*, *šu+ile* alakokból származtak, úgy a *nejle* is nem egyéb, mint a *ne*, *nī* (mi?) kérdőnévmás és az *ile* (val, vel) összetétele.

nīcesi: milyen? hogyan? mit mondok! — *Jüridi Kešmire andan šah-i-Rūm*, *Kim göre nīcesi dir ol merzübüm*; *Buldi anda bi-aded šehr u dijār* (onnan Kasmírba ment Róm sahja, hogy meglássa: milyen az a tartomány. Talált abban számtalan várost és tartományt; 202.). *İšitting šehrijār aždehaji nīcesi itti šikjār* (hallottad, hogy a fejedelem hogyan ölte meg a sárkányt; 167.). *Nireje kilsang nazar*, *žejhūn idi*, *Nīcesi žejhūn! ki mevž-i-žūn idi* (a merre tekintesz, folyam volt. Mit folyam! sőt vér-tenger volt! 15.). *Gerce igne čābuk ve sertiz ola*, *Nīcesi kiliž gibi žūnriz ola* (ámbár a tű éles és hegyes legyen, hogyan lenne vérontó, mint a kard? 35.). Az El-fereds-ben *nīžesi*.

nireje: a hova, a merre. *Nirede*: a hol. *Nireden*: a honnan. A *nireje* egy helyen eredeti *nī jire* alakban is előfordul: *nī jire varsang*: a merre (szósz szerint: a mely helyre) még (19.).

nīše: miért? — *Ošbu dagda nīše duttonuz vatan?* (miért ebben a hegyben választottatok magatoknak lakhelyet? 363.). E szót ismerjük a szeldsuk nyelvből (pl. Ásik pasánál) és a csagatájában is (Behds.-Lug., Szulejmán).

Ogra: menni, haladni, elvonulni. — *Nireje ograsa*, *gāret*

dir işi, Kanda kim irse, çasāret dir işi (a merre halad, rablás a dolga, a hova érkezik, ott pusztítás a munkája; 13.).

ong-: sikerülni. — *Iş tedbir ilen ongar* (a dolog, v. ügy okos megfontolással sikerül; 52.). *Kimde var sim u zer, ongar işi* (a kinek van aranya és ezüstje: sikerül a dolga; 76.).

oş: ez; íme. — *Sening dir genş ü māl u tāş u taşt, Hem sipāh ve hem dijār ve milk ü başt, Oş kāmudan olmişim men binijāz* (tied a kincs és vagyon, a korona és trón, továbbá a hadsereg és ország, a királyság és szerencse; mindebből én nem kívánok semmit; 65.). *För-i-hinde cün irişti bu çaber, Kim gelür oş leşker ile şir-i-ner* (mikor a hindu Porushoz jutott ez a hír, hogy jön ezzel a sereggel a hím oroszán, t. i. Nagy Sándor; 157.). *Ol, ki baş çekmişdi dün eflākdan, Oş bu gün baş kalduramaz çākdan* (az, ki tegnap az egekig emelte a fejét, az ma nem bírja fejét fölemelni a földről; 162.). *Hind u Sindi cünki feth itti temām, Diler oş, kim ide Çin müllkin makām* (mikor Hindet és Szindet egészen meghódította, azt óhajtá, hogy Csin országát tegye székhelyévé; 186.). *Şahdan dilejüben aldī meni, Ölmiş iken, oş diri kildī meni* (a saktól kikérve megmentett engem, mikor meghaltam volna, ez tett engem élővé; 248.). *Herne kim nakl oldise andan sahih, Oş rivājet ejledim sanga sarik* (mindazt, a mi igazat ránk hagytak róla, azt beszéltem el neked világosan; 381.). *Kajsere geldī çaber, kim çoç çeri Rūma oş geldī ve Dārā serveri* (a császárhoz jött a hír, hogy íme sok sereg érkezett Rumba és Dárius a vezére; 13.). *Oş kāmū*: ez mind, mindez (másképpen: *ol kāmū*; 11.). — Ezt az *oş* mutatónévmást ezenkívül megtaláljuk az El-fereds-ben, egy 1458-ból való kaszidés könyvben s más régi oszmán-török kéziratokban; sőt még Ahmed Vefik szótára is felhossa «*şu; işbu, oşol*» jelentéssel. Továbbá használatos volt a *szeldsuk* nyelvben (pl. Ásik pasánál), a *csagatájban* (Mir Hajder és Nevái), és az *ujgurban* (Kudatku Bilik). Locativusa *oşda* (itt; El-feredsben s más régi iratokban és Ahmed Vefiknél is I. 140.), melylyel v. ö. *işte*.

oşbu: ez. *Oşol*: az, amaz. Genitivusa *oş aning* (113.).

öngdin: előtt; elülről. — *Bundan öngdin* (ezelőtt; 59.). *Andan öngdin, kim gelürdi Rūma şah* (azelőtt, hogy a sah Rumba jött; 62.). *Men sizden öngdin jürüjüben* (én ti elöttetek járván; 58.). *Öngdin songa gör* (nézd meg elejétől végig; 379.). Az El-feredsben *öngdin*.

özge : más, -n kívül. *Et ile etmekden özge* (húson és kenyéren kívül; 363.).

Pakir : réz. A mai nyelvben *bakir*.

Sagişsiz : számtalan, megszámlálhatatlan. — *Sagişsiz sipāh getürüp Rūma* (számtalan lovasságot vezetvén Rumba; 53.). Az El-feredsben *sagiş* (szám).

sān : szám, számítás. *Sān ile on ming* (számszerint tíz ezer; 354.). Csag. *san*.

sārī : felé. *Ceşme sārī* (a forrás felé; 362.). Az El-feredsben *saru*; Ahmed Vefiknél *sari*; csagat. *sārī*.

savur- : szórni, szét-, elszórni. *Jile savurmak* : szélnek szórni, szélnek eresztetni (58.).

sin : sír, sírhalom. — *Öldükde varmaz siningdin janga* (mikor meghaltál, a sírod felé sem megy; 12.). — Ahmed Vefik szótárában *siñ*. Csagat. *sin*.

sina- : próbálni. — *Çox sinadım, gördüm* (sokat próbáltam, tapasztaltam; 39.). Előfordul az El-feredsben is.

şol : az, amaz.

söjlet- : megszólaltatni, szólásra bírni valakit. L. *ejlet-*.

sujurga- : vki iránt kegyességgel viseltetni, megkegyelmezni, kitüntetni, megajándékozni. Megvan az El-feredsben is. Csagat. *sujurgamak*.

Teg : -ként, képpen, hasonlóan, mint. — *Anıng mülkin Rus-temteg çarāb ider* (annak országát Rusztemként elpusztítja; 40.). *Olma jilteg bi-sebāt; dagteg pājdar ol!* (ne légy változó, mint a szél; szilárdan állj, mint a hegy; 168.). Csagat. *tek*.

tengri : isten.

tep- : tiporni, taposni. — *Kendü devletin jire tepmek* (a maga hatalmát földre tiporni; 31.). A mai köznyelvben : *depmek*.

tik- : felállítani. *Bārgāh tikmek* (sátrat felütni; 164.). Ma *dikmek*.

tilkü : róka. A mai köznyelvben *tilki, dilki*.

tök- : önteni, kiönteni, szórni, hinteni. *Jaş tökmeç* : könyveket hullatni (89.). A mai nyelvben *dökmeç*.

tüket- : be-, elvégezni, befejezni. — *Çünki İfleton tüketti nāmesin, Aldı eline Aristo çāmesin* (mikor Plato befejezte a könyvét, Aristoteles vette kezébe a tollat; 34.). — A mai köznyelvben *düketmeç*. Csag. szintén *tüketmeç*.

Uj : ráhallgatni, engedni, engedelmeskedni. *Avret sözine ujmak* (az asszony szavára hallgatni). *Şehvete ujan kişi* (az érzéki-ségnek hódoló ember; 42.).

ulal : nagyobbodni, nőni. — *Devletin daşi ulalmag diledi* (hatalmát is növekedni kívánta; 107.). Az *ulu* (nagy) melléknév származéka.

ulus : nép, néptörzs, nemzet. — Csag. *ulus*.

urlig : nemzetség, család? — *Zäbulistända Rustem urligin-dan bir delir var idi, aning adi-di Zerasp* (Z.-ban volt R. nemzet-ségéből [v. magvából] egy vitéz, a kinek neve Z. volt; 70.). V. ö. kun *urluc, ourluc* (semen, granum), *uru* (semen), *uruh* (proles); kazáni-tatár *orlok* (vetőmag).

üze és *jüze* : magas, magasan levő, v. fekvő. — *Rüm üze, Magreb alçag dir 'ajän, Lâzerem su ol janga oldi revän* (Rüm ma-gasabban fekvő; Magrebb alacsonyabb tudvalevőleg, ennélfogva a víz erre felé folyt; 256.). Azerb. *uža*.

üzel- : nagyobbodni, nőni, növekedni. — *Üzelür söz ile ulu-lar adi, Dirilür söz ile ötüler adi* (a szó által növekedik a nagyok hirneve, a szó által életre kél a holtak neve; 3.). De causativuma *jüželtmek* (98.).

ürek és *jürek* : szív. Azerbajdsáni *ürey*.

Var (mint főnév) : a miye van az embernek, vagyon, birtok, javak. — *Varungı joxlulara kılğıl sebül* (vagyonodat osszd meg a szegényekkel; 163.).

varlıg : lét, létezés, létel, élet. — *Anga varlıgından jig durur 'adem* (arra nézve a létezésénél, v. életénél jobb a nem-lét, v. ha-lál; 31.). *Čün kâmu varlıg sudan oldi, bes erip âzir su ola* (mint-hogy minden lét vízből lett, tehát elolvadva végre ismét vízzé lesz; 26.).

viränlig : pusztulás, romlás, enyészet. — *Čün binä-ül-ömre viränlig gele* (mikor az élet házát végromlás éri; 51.).

D) Szövegek.

1. Nagy Sándor háborúja Dáriussal (55—60. l.).

- Söjlegil, ej bülbül-i-sīrīn-nevā!*
Kim gülistān dolu dīr berg ü nevā.
Bir iki žām ile žāni šād kīl,
Gussalardan gönglūngi āzād kīl.
 5 *Bes bejān it, kim Sikender rēj ilen*
Memleketde niledi Dārā ilen.
İlci Dārāja cūn iltidi bu xaber,
Didi Iskender bejānīn sertaser,
Kaẓıdı Dārā ve žem' itdi sipāh,
 10 *Kim jūrūjūb Rūmi ejleje tebāh.*
Lešker-i-Irān ve hem Tūrān-zemān
Anda žem' itdi, hem Mācīn ü Čīn,
Xazar ve Rūs ve xatā ve mülk-i-Hind,
Magreb ve Tūrān ve hem Kešmir u Sind.
 15 *Hindden and' idi Mihrāš žān,*
Čīn dijārīndan daẓı Tamgāš žān.
Rum-iline dek medājından direfš
Dolu idi ve 'alem surx ve benefš.
Čarẓı kerr itmiş idi āvāz-i-kūs,
 20 *Toz kīlmışdı havāji ebenūs.*
Nireje kim kiši iderdi nigjāh,
Xajme idi ve direfš ve bārgāh.
Jir jūzi dolu kemān ve tīr idi,
Kūh ve sahrā gürz ilen šemšīr idi.
 25 *Ne Feridūn ve ne ẓōd Zohhāk ve žem*
Dirmemişdi ejle čoẓ xajl u hašem.
Didiler Iskendere: Dārāi šāh
Oš irišdi Rūma ve bī-hadd sipāh.
Kasdı bu, kim ejleje Rūmī jebāb,
 30 *Anda jir kojmaja itmeden xarāb,*
Ir ve avret kāmūsīn ide helāk,
Jile savura ne varsa anda xāk.
Düzdi Iskender daẓı mehterlerin
Rūm-ilining ve daẓı serverlerin,

Magyarul.

- Szóllalj meg, édes hangú fülemüle!
 Mikor a rózsaliget tele van levéllel és dallal.
 Egy-két serleggel vidámítsd föl lelkedet,
 A gondoktól szabadítsd meg szívedet.
- 5 Azután beszéld el, hogy Sándor okossággal
 Mit csinált Dáriussal országában.
 Mikor a követ Dáriushoz vitte ezt a hírt
 S elmondta Sándor izenetét elejétől végig,
 Megharagudott Dárius és lovas hadat gyűjtött,
- 10 Hogy Rumba menvén, azt megsemmisítse.
 Összegyűjté ott Irán és Turán-föld,
 Valamint Mácsin és Csin,
 Khazar és Rúsországok, Khatáj és Hindország,
 Magreb és Turán s egyszersmind Kasmir és Szind
 seregeit.
- 15 Hindországból ott volt Mihráds khán,
 Csin tartományából pedig Tamgads khán.
 Székhelyétől Róm országáig zászló
 S vörös és kék lobogó volt látható.
 Az égboltig hatott a dobok pörgése,
- 20 A por ében-feketévé tette a levegőt.
 A merre csak nézett az ember,
 Mindenütt kisebb-nagyobb sátor és zászló volt.
 A föld színét egészen íjj és nyil borítá el,
 Hegyen és síkon buzogány és kard volt látható.
- 25 Sem Feridún, sem maga Zohák és Dsemsid
 Nem gyűjtött össze ilyen sok lovas hadat és kíséretet.
 Mondták Sándornak: Dárius király
 Im Rumba érkezett és számtalan lovasság.
 Célja az, hogy elpusztítsa Rúmot
- 30 S ne hagyjon ott helyet rombolás nélkül,
 Minden férfit és nőt elveszítsen,
 S szélnek szórjon mindent, a mi ott föld és por.
 Sándor is összehívta tehát
 Róm országának nagyjait és vezéreit,

- 35 *Her birine istimālet virđi šāh,*
Kim «žihānda ben olursam padišah,
Her biringize virem bir memleket
Rūm bigi, kanda idesiz seltānet.
- 36 *Čoxlıgından dūšmening zikr itmengiz,*
 40 *Xatiringizda jauz fikr itmengiz.*
Manga xālikdan virūlūb dir meded,
Čox kajirmang sizde az ise ‘aded.
Sizden öngdin jürüjūben men ölem.
Ölmek olur ise, men ervel ölem.
- 45 *Xanda kim var nām ve nāmūs ve hūner,*
 46 *Gerēe az ola, bula čoya zafer.*
Kišide kim olmaja nāmūs ve nenk,
Jir jüzinden anga jigrek gūr-i-teng».
Bu söz ile kāmu xōšdil oldılar,
- 50 *Girü ‘ahd anuyle tāze kildılar.*
Istimāletlen olur xōšdil sipāh,
Ol sipāh ilen olur kuvvetli šāh.
Bes didiler anga, kim «ej šehriyār!
Jolunga olsun bu žānumuz nisār.
- 55 *Jürüjelüm, xasm ilen görüselüm,*
Nām u nenk içün bu gün dürüselüm.
Bundan öngdin, kim bize Dārāi šāh
Jürüjūben olmişidi kine-xāh.
Padišāhumuz bizim bir pīr idi,
- 60 *Āžiz ve bedrēj ve bitedbēr idi ;*
Anıy içün bize buldı ol zafer,
K’ oimazidi serverümüz xalka ser.
Şimdi, kim sultānumuz dir nūživān,
Hem dilāver šīr ve hem nev-pehlivān,
- 65 *Bir neberd ejlejelüm, kim tāž u taxt*
Alına dūšmenden ve hem milk ü bayt».
Ne gerek, cūnkim dilāver ola šāh
Dūšmening elinden almag tāž u gāh?
Ol kişi, kim dir : olajim xalka baš,
- 70 *Ortaja kojmag gerek dir žān u baš.*
Ol kişiye, kim dilāver olmaja,
Memleket hergez musazzar olmaja.

- 35 Mindnyájoknak így kedveskedett: ...
 «Ha én leszek király a világon,
 Közületek kinek-kinek adok egy-egy országot,
 Akkorát, mint Róm, hogy ott fejedelmek legyetek.
 Az ellenség sokaságát ne emlegessétek,
 40 Elmétekben rossz gondolat ne forduljon meg.
 A teremtőtől nékem adatott a segítség,
 Ne nagyon aggódjatok, ha nálatok kevesebb is a szám.
 Előttetek járva én fogok meghalni,
 Ha már halni kell, én halok meg először.
- 45 A hol jó hírnév, becsület és erény van,
 A kevesebb szám is győzelmet nyer a sokon.
 A mely embernek nincs becsülete és tisztelete,
 Annak jobb a szűk sírban, mint a föld színén.»
 E beszédől mindnyájan felvidultak,
 50 S megújították vele a szövetségüket.
 Szép beszédől lesz jókedvű a sereg
 S ilyen sereggel lesz hatalmas a király.
 Aztán monták neki: «Óh fejedelem!
 Feláldozzuk érted életünket.
- 55 Menjünk, szálljunk szembe az ellenséggel.
 Harcoljunk ma a jó hírnévért s becsületért.
 Ezelőtt, mikor Dárius király
 Bosszúvágygyal ellenünk jött,
 Fejedelmünk öreg ember volt,
- 60 Gyöngé, helytelen gondolkozású és tanácstalan;
 Azért nyert az győzelmet rajtunk,
 Hogy vezérünk nem volt feje a népnek.
 Most, mikor fejedelmünk egy ifjú
 S egyszersmind bátor oroszlán és fiatal bajnok,
- 65 Olyan harcztot vívunk, hogy a koronát és trónt
 S a királyságot és szerencsét elvegyük az ellenségtől.»
 Mi kell még, mikor a fejedelem egy hős,
 Elvenni az ellenség kezéből a koronát és hatalmat?
 Annak, ki azt mondja, hogy feje lesz a népnek,
 70 Koczkára kell tenni életét és fejét.
 Az az ember, a ki nem bátor szívű,
 Soha sem hódít országot.

- Kāmu itmişdir anuñle ittifāk,*
Kimsening gönglünde joñ durur nifāk.
 75 *Bozulur işler, nirede olsa nifāk,*
Kāmu iş biter, çü ola ittifāk.
Düzdi Iskender dañi çajl u hašem,
Düzdi rayt ve çajme ve tabl u 'alem.
Ne kadar kim Rūmda buldı sipāh,
 80 *žem' idüb karşuladı Dārāi šāh.*
Xālīka kilub tevekkül šehrijār,
Düşmen ile ženk kıldı ižtijār.
Šandan irişmedin çajl u sipāh,
Düşmen üstine jüridi kerim šāh.
 85 *Bark-vār irdi ve urdı bīdirenk*
Xasmi šöjle, k' āhūñi urur pelenk.
'Arša jetti nāle-i-nāj ile kūs,
Oldı tozdan çarç jüzi ebenūs.
Bir neberd oldı, ki çarç-i-tizgerd
 90 *Görmemişdi hiç anga bengzer neberd.*
Doldı kān mevži ilen rūd-i-Fürāt,
Lāle rengin dutdı sahrada nebāt.
Jir jüzi dob-dolu girūdār idi,
 94 *Šāh Dārāja bu dünja dār idi.*

2. Nagy Sándor és Gülsah szerelme (71—84. l.).

- Sāh ol mülki almaga kıldı heves,*
Sūret ilen kendüñi ilci düzdi bes.
Vardı, görđi Zābulistān illerin,
Anda girüb çızaçag menzillerin.
 5 *Sistān šehrine çün irişdi šāh,*
Hem Zerasp ilen dañi görüşdi šāh,
Herne pejjāmi, ki fikr ile ejledi.
žümlesin bir-bir Zeraspa sölledi.
Çün fasīh idi ve ol šir'in kelām,
 10 *Šah Zeraspıñ dutdı gönglünde makām.*
'İsret itdi anuñle bir hafta temām,
Irte giže oldı nūš-ā-nūš žām.
Var idi kızı anıñ, Gülsah nām,

- Mindnyájan szövetségre léptek vele
 S egyiknek szívében sem volt kétszínűség.
- 75 Meghiúsul minden dolog, a hol álnokság van,
 Minden dolog sikerül, ha egyetértés van.
 Rendezte tehát Sándor a lovasságot és kíséretét,
 Beszerzé a hadi készletet, sátrakat, dobot, zászlókat.
 A mennyi lovasságot talált Rúmban,
- 80 Mind összegyűjtven, szembe ment Dárius királynak.
 A teremtőre bizván magát a fejedelem,
 Harcra határozta el magát az ellenséggel.
 Mielőtt megérkezett volna Syriából a lovas had,
 A jeles fejedelem az ellenség felé tartott.
- 85 Villámként ért oda s olyan hirtelen csapott
 Az ellenségre, mint a tigris támad az őzre.
 Az évig felhatott a kürtök és dobok hangja,
 S az ég képe a portól ében-feketévé lőn.
 Olyan harc kezdődött, hogy a gyorsan forgó ég
- 90 Még soha sem látott ahhoz hasonló küzdelmet.
 A vér hullámaitól megáradt az Eufrátes vize,
 A mezőn a növényzet a tulipán színét vette föl.
 A föld színén mindenütt viaskodás folyt
- 94 S Dárius királynak szűk lett ez a világ.

A sahnak vágya támadt elfoglalni azt az országot,
 Tehát egy követnek képét vette magára.
 Elment, megnézte Zábulisztán tartományait,
 Az oda vivő és kivezető utakat.

- 5 Mikor Szisztán városába érkezett a sahnak
 És találkozott Zeraszppal,
 Minden izenetet, a mit elgondolt,
 Egyenkint elmondotta Zeraszpnak.
 Mivel ékesszóló és édes beszédű vala,
- 10 Zeraszp királynak megnyerte a szívét.
 Múlatozott vele egy egész hétig,
 Éjjel nappal hajtogatták a serleget.
 Volt neki egy leánya, Gülsah nevű,

Kim jüzinden mihr-i-nūr alurdi vām.

15 *Gözine nergis perestāri mūdām,*

Saçlarına misk ilen anber gulām.

Görse jüzin, vālih olurdi melek,

žuš iderdi aşkına mäh-i-felek.

Gözlerinin žān idi ittügi sajd,

20 *Göngül idi zülfining kildugi kajd.*

Jangagi tābina dujmazdi āftāb,

Tišne idi l'alina dürr-i-žōšāb.

Gözlerinin mekri ilen ol dilsitān

Itmiş idi ol illeri Bābilistān.

25 *Virmiş idi sāni' anga bir žemāl,*

Görmemiş mistin çajālinda çijāl.

Bir nazarlen cünki gördi šah jüzin,

Āh idübeni unutdi kendözin.

Āh idüb kız hasret ile agladı

30 *Šöjle kim dāje jüregin dagladı.*

Šem' bigi subh olunža jandı ol,

Āhining tütünine bojandı ol.

Oldi elif kaddi aning šekl-i-nun,

Gözlerinden mevž iderdi sejl-i-žün.

35 *Dāje çöç pend itdi, ol kız almadi,*

Ögüd ilen odı sākın olmadı

«Šöjle idem, kim sen anı bulasın,

Ol seniñ ola, sen aning olasın».

Sūretin jazdırdılar kizing anga,

40 *Šöjle kim gören anı kaldı danga.*

Sūreti jazub harīra düzdiler,

Mühr idüb bir kul eline virdiler,

Kim nihāni anı ilçiye vire,

***K'** ilçi acub, anda ne vardir göre.*

45 *Iletüp kul virdi šāhıng eline,*

Girü tüz döndi ve gitdi yoluna.

Šah cünkim itdi šol nakša nazar,

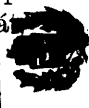
Kıldı šol dem aşk žānına eser.

Aşk odından šöjle žāni itdi žuš,

50 *K' anda hergez kalmadı akl ile hāš.*

Gülšehing bir çādimin buldırdı šāh,

- Kinek arczáról vámot vett a világító nap.
 15 Szemeinek a nárczisz állandó imádója,
 Hajfürteinek a mosusz és ámbra szolgálja.
 Ha arczát látta volna, eszét vesztené az angyal,
 S tűzbe jött volna szerelmétől a hold az égen.
 A mit a szemei vadásztak, az a lélek volt
 20 S a mit hajfürtei hálóba ejtettek, az a szív volt.
 Két orczája ragyogásával nem telt be a nap
 S rubint-ajkaira szomjazott a csillogó gyöngy.
 Szemeinek bűvösségével ez a szívra bló
 Bábelle változtatta azt az egész országot.
 25 Az alkotó olyan szépséget ajándékozott neki
 Melynek párját még álmában sem látta a képzelet.
 A mint egy pillantással meglátta a sah arczát
 Felsőhajtván elfeledkezett magáról
 Sóhajtozva oly gerjedelemmel sirt a lány.
 30 Hogy égő sebet ejtett dajkája szíven.
 Reggelig tűzben égett, mint az égő gyertya,
 Sóhajtságainak a füstje befeketítette.
 Egyenes termete egészen meggörbült,
 Szemeiből a vérkönyvek árja folyt.
 35 Dajkája sokáig csillapítá, de a lánynak nem használt,
 A jó tanácstól a tüze nem aludt el
 «Úgy fogok tenni, hogy elérhessed őt,
 Az a tied legyen, te az övé légy.»
 A leány képét leföstették a számára,
 40 Úgy, hogy a ki azt látta, elsodálkozott.
 A képét selyemre lefestették
 S lepecsételve egy szolgálka kezébe adták,
 Hogy azt titkon vigye a követhoz
 S a követ felbontván, lássa, hogy mi van benne.
 45 A szolgálka elvívén a sah kezébe adta
 S gyorsan visszafordult és ment a maga útján.
 A mint a sah megpillantotta ezt a festményt,
 Azonnal eltölté szívet a szerelem.
 A szerelem tüzétől úgy forrott a lelke,
 50 Hogy nem maradt meg továbbra esze és értelme.
 A sah tehát előhívatta Gülsahnak egy szolgálját

A m. Kir.

techn. iparmuz.
könyvtárának

Hālını şümle anga bildirdi šāh.
 Didi : bir gez anıñ jüzin görem,
 Sīm ve zer n'olur, anga žānım virem.
 55 Vardı ve virdi anga çož sīm ve zer,
 Sīm ve zer dir, kim ide işde hüner.

Čünki žādim buldı ol sermājei,
 Vākif itdi oşbu hāla dājei.
 Dāje χōd diler, ki ol kızı göre,
 60 šāh ilen ol daž' anga göngül vire.
 Gülsēhi gül bāgına iletdiler,
 Šāh visākiniy janından gitdiler.
 Šāh nihān jirden gözedirken, nihāb
 Götürüb arz itdi jüzden āftāb.
 65 Ol žemāla čünki itdi bir nazār,
 Kildi ol dem aşk žānına eser.
 Aşk odı žānını ejle itdi žūs,
 Kim teninden žān jaşındı, gitdi hūs.
 Gülsēhi čün gördi šāh-i-nāmdār,
 70 Kalmadı anda daži sabr u karār.
 Gözleri anıñ ne efsün ejledi,
 Kim šehi zülfine mežnūn ejledi?
 Šah žihān dutarken idüb dāru gīr,
 Bir kıl ilen itdiler anı esīr!
 75 Her giže tā subh iderdi zāri ol,
 Gözedürdi aj ve jolduzları ol.
 Āhi gök ajinesin kilmisdi ženg,
 Olmiş idi jaşilen jir suržreng.
 Gözlerine bu žihān tārik idi.
 80 Gittügi jöl kıl kimi bārik idi.
 Gırje ve zāri ilen düşüb jola,
 İrdi jüz ming derd ile bir menzile,
 Nev behār ve lāle ve gülzār idi,
 Česmelerden dob-tolu enhār idi.
 85 Her janga rihān ilen nesrīn idi,
 Topraqı anber kimi müşkin idi.
 Gördi nergis : angdı dildāri gözin,
 Gül görüb : zikr ejledi jāring jüzin.

- És föltárta előtte a helyzetét egészen.
 Azt mondta: csak egyszer láthassam az arcát,
 Nem csak aranyat, ezüstöt, de a lelkemet adom érte!
- 55 Ment és sok ezüstöt, aranyat adott neki,
 Mert az ezüst és arany az: a mi sikerre vezet minden
 ügyben.
- Mikor a szolga megkapta ezt a jutalmat,
 Értesítette e dologról a dajkát.
 A dajka maga is óhajtá, hogy az láthassa a leányt
- 60 S az is egész lélekkel neki adja a szivét.
 Gülsahot a rózsás kertbe vezették
 És a sahhal való találkozás elől felre vonultak.
 A sah egy rejtett helyről nézvén,
 Fölemelte a fátyolt és megmutatta arcán a napot.
- 65 Mikor meglátta azt a szépséget,
 Azonnal nyomot hagyott szivében a szerelem.
 A szerelem tüze úgy hevítette lelkét,
 Hogy testéből eltűnt a lélek s elhagyta az esze.
 A mint látta Gülsahot a nagyhirű sah,
- 70 Nem volt többé türelme és maradása.
 Mily igézetet műveltek annak szemei,
 Hogy a fejedelmet hajfürtiért örvöngővé tették?
 Mikor a sah a világot akarta bírni háboruskodva,
 Egy hajszállal fogolylyá tették őt!
- 75 Minden éjjel egész reggelig sóhajtozott,
 Csak a holdat és csillagokat nézte.
 Sóhaja az ég tükrét rozsdaként befogta,
 S vérkönyeitől piros színűvé lön a föld.
 Szemei előtt elsötétült ez a világ
- 80 S járt útja olyan keskeny volt, mint a hajszál.
 Fájdalmas siránkozással útnak eredvén,
 Száz ezerféle fájdalommal egy helyre érkezett,
 A hol tavasz és tulipán s rózsaliget vala,
 Forrásokból megáradt folyók voltak,
- 85 Mindenfelé basilikum és nárcisz volt,
 S a föld is ámbra és mosusz illatú vala.
 Mikor látta a nárciszt: a szívrabló szeme jutott eszébe,
 Látta a rózsát s a kedvesnek arca jutott eszébe;

- Sacını jād itdi, rāhāni görüb,*
 90 *Janguḡi angdī gülistāni görüb.*
Bülbül işitdi gelüben nagme-sāz,
Dir idi gül karşusına dürlü rāz.
Didi : sen göre bilürsing jārıngi,
Arz idersing anga dürlü zārıngi ;
 95 *Beni gör, kim göremezim jārımı,*
Dijemezim, kim neden dir zārımı.
Bes kalem aluban ol gülsende säh,
Gülsehe bir nāme jazdı dolu āh :
«Aşkıng odı žānıma kjar ejledi,
 100 *Firkating gönglümi bımār ejledi.*
El-vedā', ej jār-i-dilber, el-vedā'!
El-vedā', ej sacı anber, ei-vedā'!
Ömür bigi seni bir dem görmüşim,
Gördüğümden hežr odına janmışım.
 105 *Ger iremezim žemālinga sening,*
Rāzi olmışım žajālinga sening.
Sanga ševkimni nižesin söljejem ?
Bīnihājet dir, niže šarh ejlejem ?
Vardir evrākına agažlarıng šumār,
 110 *Lık benim ševkuma joçdurur, ej jār !*
Dilerim, k' idem sanga ševkim bejān,
Xāmeden kān nāmeje oldı revān».
Nāmeji cünki iletđi pejk-i-šāh,
Xādima virmekligine bulđi rāh.
 115 *Nāmeden cün oldı Gülsaha žaber,*
Nāmeji acđı ve itđi bir nazēr.
Ševk odından žāni ol dem itđi žuš,
 118 *Ğitđi Gülsəhdin hem ol dem akt ve žuš.*

3. Nagy Sándor Turkesztánban (202—207. l.).

- Jüridi Kešmirė andan säh-i-Rüm,*
Kim göre nižesi dir ol merzübütm . . .
Vardı andan Türk-iline šehrijār,
 100 *Bulđı anda bikerān šehr u dijār.*
 105 *Kimi virürđi anlarıng Tamgāža māl,*

- A hájára gondolt, mikor a basilikumot látta,
 90 Két orcájára emlékezett, mikor a rózsaligetet látta.
 Jött a fülemüle énekelve s hallotta,
 Hogy sokféle titkot beszélt a rózsának.
 Így szólt: te láthatod a kedvesedet,
 Elmondhatod néki mindenféle panaszodat;
 95 De nézz engem, a ki nem láthatom kedvesemet
 S nem mondhatom el, honnan van panaszom.
 Aztán irótollat fogván a sah ama rózsaligetben,
 Egy levelet írt Gülsahnak, fájdalommal teljeset:
 «Szerelmed tüze mély hatást tett lelkemre,
 100 A tőled való elválás beteggé tette szívemet.
 Isten veled, óh szívrabló kedves, isten veled!
 Isten veled, óh ábrailat-hajú, isten veled!
 Egy pillanatra láttalak téged, ki életem vagy,
 S e látástól az elválás tűzében elégtém.
 105 Ha nem érhetem el szépséged bírását,
 Megelégszem azzal is, hogy képzeletemben élsz.
 Hogyan mondjam el neked szerelmemet?
 Végtelen az, hogyan magyarázzam meg?
 A fák leveleinek van száma,
 110 De az én szerelmemnek nincs határa, óh kedves!
 Óhajtom, hogy tudodra adjam szerelmemet
 S ím a tollamból vér folyt e levélre.»
 Mikor a sah hírnöke elvitte a levelet,
 Alkalmat talált átadni a szolgának.
 115 A mint Gülsah értesült a levélről,
 Felbontá azt és beletekintett,
 A szerelem tűzétől rögtön forrni kezdett a lelke
 118 S azonnal elhagyta Gülsahot az esze s értelme.

Onnan Kasmírba ment Róm fejedelme,
 Hogy megnézzé, milyen az a tartomány
 Onnan Türk-ilibe ment a fejedelem
 S talált ott számtalan sok várost és tartományt.
 5 Azoknak egy része Tamgadsnak fizetett adót,

- Kimi 'āsi olub iderdi meāl.
 Bir melik var-dī, adı Tarḫān idi
 Türkden daḡ' olana ol ḫān idi.
 Var idi leşker anungle bişumār,
 10 Kāmu tīr-endāz ve ŷevşen reh-suvār.
 But-perest idi olar kāmu jakin,
 Kimse ne tevhīd bilürdi, ne dīn.
 Şahdan ol melike irişdi ŷaber,
 Kim gelür oş leşker ilen şīr-i-ner.
 15 Bir çeri ŷem' oldi anda biadede,
 K' anga ne pājān var idi ve ne hadd.
 Čünki šāhīng leşkerini gördiler,
 Saḡ düzedüb şaha karşu durdılar.
 Anlaringle bir neberd ejledi šāh,
 20 K' itdi rüşen gözi anlara siġāh.
 Bir biri üstine jıġılıb küşteler,
 Oldi ol sahra serāser püşteler.
 Kanda kim baġsang, ten idi bī-revān,
 Her taraf kān sejl idi, olmiş revān.
 25 Türk jājdan tīr-i-bārān itdiler,
 Ejle kim pejkāni bārān itdiler.
 Öldi iki jangadan bīhadd sipāh,
 Akibet türke muzaffer oldi šāh.
 Türk, kim adları dir şimdi tatār,
 30 Oldılar šeh kiliġından tār-u-mār.
 Kimi 'urġān ve kimi garkāb-i-ġūn
 Kačdılar olub 'alemler ser-nigūn.
 Olub ol leşker serāser pājmal,
 Tökdieler bengāh ve raġt ve kenġ ü māl.
 35 Ol arada, k' olmişidi dār-u-gīr,
 Düşdi Tarḫān atdan ve oldi eşīr,
 Bir niçeler daġi aninglen bile,
 Čünki baş gide, ajag hālī n'ola?
 Ereş ol gün itdi çoġ dürlü hüner,
 40 Anda oldi serefrāz ve nāmver.
 Kıldı ming kişini pejkānile ġāk,
 Ming daġi oldi kiliġından helāk.

- Más része pedig föllázadván elfordult tőle.
 Egy király volt ott, a neve Tárkhán,
 Az volt a khánjuk a türköknek.
 Annak hadserege számtalan vala,
 10 Mindnyája nyilas és pánczélos lovas.
 Azok mind bálványimádók voltak bizonynyal,
 Egyikük sem tudott az egy-istenről és vallásról.
 A sahról az a hír jutott ama királyhoz,
 Hogy jön ama sereggel a hím oroszlán.
- 15 Akkor olyan óriási sereg gyült össze,
 Hogy a számának nem volt vége és határa.
 Mikor meglátták a sah seregét,
 A hadsorokat rendezve szembeszálltak vele.
 Ezekkel olyan harcztot vívott a sah,
 20 Hogy látó szemeiket megvakította.
 A holttestek egymás tetejére hullván,
 A mezőn mindenütt halmok emelkedtek.
 Akármerre néznél: test volt lélek nélkül,
 Mindegy részen a vér folyt patakokban.
- 25 A türkök ijjaikról annyira szórták a nyilat,
 Hogy a nyilak vashegyei záporként hullottak.
 Mindakét részről számtalan lovas halt meg,
 De végre győzelmet nyert a sah a törökökön.
 A törökök, kiknek most tatár a nevük,
 30 Szétszórórtak a sah kardjától.
 Ki mezeitelenné tétetett, ki a vérözönbe fült,
 Ki megfutott megfordított zászlókkal.
 Ama sereg teljesen eltiportatván
 Szétszórták málhájukat, hadi szereiket, kincseiket és
 javaikat.
- 35 Azon a helyen, hol a küzdelmet vívták,
 Tárkhán leesett a lováról es fogolylyá lón,
 Valamint vele együtt még többen is;
 Mert ha a fej elvész, mi sors vár a lábra?
 E napon Eres (?) sokféle hőstettet vitt véghez,
 40 Kitüntette itt magát és hírnevet szerzett.
 Ezer embert sújtott a porba nyilával,
 Ezer pedig kardjától pusztult el.

- Čünki jāsından çizardı anıng xedeng,
 Oxi pejkānile olurdi mūm seng.
 45 Şah kıldı ol gün anı xalka ser,
 Milk virdi anga ve tāş u kemer.
 Girdi türking kişverine şehrijār,
 Feth itdi ne ki var şehir ü dijār.
 Herne k' almış idi jirden tāş-başş,
 50 Kāmusını leşkerine kıldı başş.
 Virüben Tamgāşa tāş ve külāh,
 Kıldı ol ulusa daği anı şāh,
 K' asıldan Tamgāş olara çān idi,
 Ol ulusa daği ol sultān idi.
 55 Čün alamazdı anı andan şāh-i-Čin,
 Bes anınglen sulh itmişdi güzīn.
 Čün musaxxar oldı ol kişver temām,
 Geldiler şāhıng katına çās u 'ām.
 çümlesine virdi şeh teşrif-i-çās,
 60 Buldılar kāmı katında iytisās.
 Dīn-i-Daud ol zemān hakk dān idi,
 Şah Zulkarnejne ol ajīn idi.
 Şahdan anlar nasihat aldılar,
 Dīne girüb ehl-i-imān oldılar.
 65 Čünki revnak duttı ol kişver temām,
 Şah tayta çizdı, aldı ele çām,
 Eline çām aldı, kojdı çanşeri,
 Başına tāş urdı, saldı migferi.
 Nüş kıldı bāde-i-anber-şemām,
 70 Kim deminden tāze olurdi n'eim.
 Bir zemandan songra ejle emr itdi şāh,
 K' ol taraftarda jürüjüben sipāh,
 Ne azaib k' ol memālikda ola,
 Şah görmek için getüreler ele.
 75 Kūh ve deşti jürüjüb sajd itdiler,
 Çox azaib çānavar kajd itdiler.
 Buldılar nesnāsi ol jirde jakin,
 Şekli insān, el ajagi bir hemin,
 Bir ajagilen ejle iderdi sejr,
 80 Kim jügürse anı gören sanurdi tajr.

- Mikor íjjáról elrepült a nyil,
 Nyila hegyétől viasszá vált a kő.
- 45 A sah akkor a népnek fejévé tette őt,
 Neki adta a királyságot, a koronát és övet.
 Aztán behatolt a fejedelem a törökök országába,
 Meghódította mind, a mennyi város és tartomány volt.
 A mi zsákmányt e földön ejtett a korona-osztogató,
- 50 Azt mind kiosztotta hadseregének.
 Tamgádsnak adván a koronát és sapkát,
 Ama népnek fejedelmévé tette;
 Mert eredetileg is Tamgáds volt azoknak a khánjuk,
 Ama népnek is ő volt a szultánja.
- 55 Mikor azt Csin fejedelme nem bírta elvenni tőle,
 Jobbnak látta békét kötni vele.
 Miután az az ország egészen meghódolt,
 A sahhoz jött az előkelő és köznép.
 A sah mindnyája iránt különös tiszteletet tanúsított,
- 60 Mindnyájan barátságos fogadtatásra találtak nála.
 Abban az időben Dávid hite volt az igaz hit,
 Nagy Sándor királynak is ez volt a vallása.
 Azok tehát a sahtól jó tanácsokat hallottak
 S áttérvén a vallására igazhivökké lettek.
- 65 A mint fény áradt az országra,
 Trónjára ült a sah, serleget vett kezébe,
 Kezébe serleget vett, handsárját leoldotta,
 Fejére koronát tett, sisakját letette.
 Olyan ámbraillatú bort ivott,
- 70 Hogy illatától megújult gyönyöre.
 Egy idő múlva olyan parancsot adott a sah,
 Hogy a sereg járja be azokat a vidékeket
 S a mi természeti csodák vannak abban az országban,
 Hozzák el, hogy a sah láthassa.
- 75 Hegyet és sikságot bejártak vadászva
 És sok csoda állatot hatalmukba ejtettek.
 Találtak olyan szörny-embert azon a vidéken,
 Mely emberi alakú, de keze s lába csak egy van;
 Egy lábával olyan módon járt,
- 80 Hogy a ki látta, azt hitte volna, madár.

- Bir žemāet kim dađı sajd itdiler,
 Dagda bir bojnuzlu davšan dutdılar.
 Her sebu' örkürdi andan, görse renk,
 Ger derende šir oldı, ja pelenk. —
- 85 Bir zemandan songra rēj egle itdi šāh,
 Kim toguzgurdan janga ilete sipāh.
 Geldi, bir jir buldı kim jođ anga hadd,
 žümlesin bir kavm dutmiş bāded.
 Süreti zāhirde ādam-rū kāmu,
- 90 Lāk sīretde behāim-đū kāmu.
 Buldı bir ümmet dađ' anda, ser-ta-ser
 Ādami hejāt ve likin gürk-ser.
 Buldılar hem ol arada bir gürūh,
 Dolu anlardan serāser dešt ü küh,
- 95 Ādami šeklinde, likin fil-vār
 Engseginde kāmuniđ ħurtum var,
 Bitmişdi omuzlarında bāl u per,
 Sözləri kuš savtı bigi ser-ta-ser.
 Gđāh iderlerdi insān bigi sejr,
- 100 Gđāh uçarlardı ol resme ki tajr.
 Ol aradan dađı gitdi šehrijār,
 Ogradı bir daga, içi dolu mār,
 Gövdesi ilan ve baši ādemi,
 Gör : neler ider jaradan ālemi!
- 105 Šāh ol ilanları ejledi helāk,
 Ejledi uđdan uđa ol jiri pāk.
 Šimdi ol bir ādemije dir makām,
 Köj ve šehr ile 'imāret dir temām.
 Ol aradan dađı cün göc itdiler,
- 110 Bir 'ažeb maylūka dađı jıtdiler.
 Kuš kimi var kāmusunda bāl u per,
 Başları it bigi, tenleri bešer.
 Ol aradan dađı gitdi tāžver,
- 114 Šāh-i-Čin Tamgāž ögünže rāhber.

- Egy másik csapat, a mely vadászott,
 A hegyekben egyszarvú nyulat fogott.
 Minden vadállat megijedt tőle, ha látta a színét,
 Akár ragadozó oroszlán volt, akár tigris.—
- 85 Egy idő múlva a sah arra határozta el magát,
 Hogy a *toguzgurok* felé vezeti seregét.
 Oda érkezett s olyan földet talált, melynek nincs határa,
 Az egészet egy megszámlálhatatlan néptörzs lakta.
 Külalakra nézve ember-arczu mindnyája,
- 90 De életmódjában vadállat természetű valamennyi.
 Talált ott egy másik népet, a mely egészen
 Emberi alakú, de farkas feje van.
 Találtak ugyanott egy csoportot,
 A melylyel telve volt síkság és hegy,
- 95 Ember formájú, de elefánthoz hasonlóan
 Mindnyájának tarkóján ormány volt;
 Vállaikon toll és szárny nőtt
 S beszédük egészen a madár hangjához hasonló;
 Majd az emberhez hasonlóan jártak,
- 100 Majd pedig úgy repültek, mint a madár.
 Onnan is tovább ment a fejedelem
 S olyan hegyre talált, melynek belseje telve kígyókkal.
 Egész testük kígyó, csak fejük emberi;
 Lásd, miket mívelt, a ki a világot teremtette!
- 105 A sah elpusztította azokat a kígyókat
 S teljesen megtisztította tőlük azt a földet.
 Az most egy népnek a lakóhelye
 S falvakban és városokban bővelkedik.
 Midőn onnan is tovább indultak,
- 110 Egy másik csoda-teremtményre akadtak:
 Mindnyájának tolla és szárnya volt, mint a madárnak,
 Fejük mint a kutyáé, testük az emberé.
 E helyről is tovább ment a koronás fejedelem,
- 114 Csin sahja, Tamgáds, volt előtte az útmutató.

THURY JÓZSEF.

A tihanyi apátság népeinek 1211. évi összeírása.

Egy nagybecsű magyar névtörténeti forrásra kívánom felhívni a tudósok figyelmét. Értékét röviden azzal jelzem, hogy az okirat egy emberöltővel a tatárjárás előtt közel kétezer magyar embert nevez meg a Balaton zalai és somogyi partvidékéről, valamint a Duna és Tisza tolna-bodrogi s torontáli mellékéről. E jelentőségéhez hozzájárul még az a szintén ritka vagy talán egyedül álló előnye, hogy a hatalmas névjegyzéknek megvan nemcsak az eredetije, hanem a fogalmazványa is; és hogy e két teljesen egykorú, körülbelül ugyanazon emberektől leírt és hitelesített névjegyzék közel négyszáz lectio-varianst, eltérő írás-olvasást vagy inkább helyesírási eltérést nyújt, a melyek közt igen kevés az íráshiba. úgyhogy a nagyszámú írásmódbeli változat a legpozitívabb, mai egyéni vélekedésünktől független forrása a legrégebb magyar helyesírás hangtanilag egyértékű változatainak.

Ósrégi magyar helyesírásunkkal és onomatológiánkkal foglalkozó tudósaink előtt éppen nem ismeretlen ez a tihanyi nagy névjegyzék; de mindeddig vagy nem ismerték a hibátlan szöveget, vagy nem foglalkoztak a névjegyzék egészével, és egyikük sem ismerte a kettős lajstrom egyértékű tömördek változatát s nem aknázza ki e kincsesbányát igazi értéke szerint.

Ismeretesek VOLF GYÖRGYnek és újabban SZINNYEI JÓZSEFnek buzgó fáradozásai régi helyesírásunk eredetének és elveinek kutatásában, s legújabban MELICH JÁNOSnak szépsikerű nagy vállalkozása a régi magyarságba olvadt szláv elemek gyűjtésében és megvilágításában. Ők és a többiek, kik hasonló irányban kutattak, az 1211. évi tihanyi névjegyzéket csak FEJÉRnek és WENZELnek hibás közléséből ismerték.*) SZAMOTA ISTVÁN, kinek gyűjtése most jelenik

*) FEJÉR: Codex Diplomaticus VII/5. 177—202. l. az 1417. évi nádori átírat KAPRINAY-féle másolatából. — WENZEL: Árpádkori Uj Okmánytár I. k. 106—126. l. mindjárt az első birtok népeinél ily hibákat követ el: Kerus helyett Kereus, Pet h. Petri, Comou h. Comon, «et frater eius Foci» h. téves okoskodással: «et frater eius. (Isti sunt) foci:», Jouta h. Jeuta, Samson h. Samsó, Supind h. Suprumd. 108—109. l.

meg a *Magyar Oklevél-Szótár*-ban, melyet ZOLNAI GYULA lelkiismeretes gondnal szerkeszt, ismerte ugyan az 1211. évi tihanyi összeírásnak nemcsak eredetijét, hanem a fogalmazványát is; az is igaz, hogy emez értékes és hézagpótló *Oklevél-Szótár* a régibb források közül egyre sem hivatkozik oly sokszor, mint az 1211. évi oklevélre;*) de aránylag mégis csak kis részét értékesíti a nagy névjegyzéknek és csak néhányszor nyúl a fogalmazványának sokkal jobb helyesírásához (Accentus—Acentus = Acintos, Bondug—Boudug = Boldog, Halald—Halalud a Halál származéka, Huitol—Hiuotol = Hivatal).

A tihanyi apátság harminczhat falujában lakó tisztek, lovas vitézek és férfi szolgák csaknem teljes, közel kétezer főt számláló névsora — a melyben a nevek nagyobb része nem egyházas latin keresztnév, hanem őseredetű magyar, szláv vagy más nyelvű személynév, sőt a latin név is nagyrészt megmagyarosodott alakjában jelentkezik — továbbá e névsornak fogalmazványában és hitelesített példányában kínálkozó, mintegy négyszáz lectio-variáns az 1211. évi tihanyi összeírást a magyar gazdaságtörténet és ethnographia, de még inkább a régi magyar helyesírás, hangtan és szókinés kutatóira nézve első rangú forrássá teszik.

Mindemez okok arra késztetnek, hogy a tihanyi nagy birtok- és népösszeírást helyes szövegével és lectio-variánsaival rendtörténetünk tihanyi I. kötetében majd újra közöljem s oda illő alakban, természetesen főleg birtoktörténeti szempontból feldolgozzam; itt pedig, hogy ezen oklevél nyelvészeti anyaga ne szóródjék szét egy nagy kötet sokféle fejezetében vagy név- és tárgymutatójában, hanem teljesen együtt maradjon s módszeres alakban, kelőleg rendezve álljon a nyelvtudósok rendelkezésére: be akarom mutatni a kettős névjegyzéket forrástani értéke szerint, aztán helyesírási változataival és e változatok hangtani értékével; továbbá bemutatom a birtokok és határaik magyar neveiből összeállítható kisebb sorozatot; legvégül pedig az apátság szolgálati viszonyban volt embereinek nagy névsorát az azonos vagy rokon nevek összevetésével.

*) A régibb források közt idézgeti a bakonybéli apátságnak Pannonnalmán levő következő okleveleit: 1092, 1095, 1135 és 1171. A Szótár használóit talán lehetne valami módon a későbbi füzetekben figyelmeztetni, hogy az 1092. évi oklevél tulajdonképen 1131-ben, vagy egy-két évvel utóbb kelt; az 1095. évi összeírás négy része közül a legkorábbi sem készült a XII. század közepe előtt, az utolsó rész pedig a XIII. század közepénél is későbbi; az 1135. évi oklevél igazában a XIII. század közepe táján, az 1171. évi pedig jóval 1181 után, 1234 táján, jött létre. V. ö. A pannonh. Szent Benedek-Rend története VIII. kötetében az Oklevéltár bevezetését: «A bakonybéli apátság Árpádkori oklevelei» czímmel. Stephaneum. 1903. Különlönyomata már előbb megjelent.

Az 1211. évi tihanyi nagy összeírás két példányban van meg a pannonhalmi rendi levéltárban.*) A hitelesített példány bőrhártyája a sorokkal egy irányban 71 cm., erre függőlegesen pedig 88 cm.; néhány helyen vízfoltos, a behajtásokon itt-ott kitöredezett, írása megkopott. Pecsétje a hártya egy részével legalul leszakadt és hiányzik. Az *i* és *y* betűk többnyire ékezetek; az ékezés azonban — úgy látszik — későbbi kéztől való, mert tintája halványabb.

A nem hitelesített példány az első pillanatra egyszerű másolatnak látszik. Bőrhártyája rongáltabb, a sorok irányában 67, erre függőlegesen pedig 75 cm. hosszú. Ennek a hártjának már a hátlapja is nagyobb felében be van írva. Az *i* és *y* betűket általában nem ékezi, csak a vége felé. A hitelesített oklevél bevezetésének azt a részét, mely a királyi intézkedést tartalmazza (hogy t. i. András király kancellárjával és nádorával megtudakoltatta az apátság népeinek szabadságát és köteles szolgálatait, s mindezt most írásba foglaltatja), továbbá a befejezést és általában az oklevelek szokásos formai részeit ez a nem hitelesített példány vagy elhagyja, vagy csak röviden jelzi. Hitelesítésnek, pecsételésnek semmi nyoma a hártján.

Tüzetesebb vizsgálat útján mindenki meggyőződhetik róla, hogy itt nem hanyag, elnagyolt egyszerű másolatról, hanem igen becses fogalmazványról van szó. Mindenfelé betoldások látszanak a rendes sorok fölött, a mely betoldások a hitelesített példányban már a rendes sorokban foglalnak helyet. A hol a két példány írása úgy tér el egymástól, hogy az egyik nyilvánvalóan hibás: a helyes szöveget csaknem mindig a fogalmazvány adja. A hibák száma aránylag csekély, s hogy ezt megállapíthassuk, ebben éppen a fogalmazvány segít bennünket. Ennek a vonásai és betoldásainak a módja értetik meg, hogy miért olvasta olykor rosszul a hitelesített példány másolója. Igen szembetűnő példája ennek az Arács birtokon lakó emberek fősorolásában jelentkező eset: a fogalmazvány a «Zacharias cum filiis suis» két utolsó szava fölél toldotta a «Chem et Chom» neveket annak jelzésére, hogy Zachariásnak a fiai Chem és Chom; a hitelesített példány írója ezt így másolta le: «Zacharias, Chem et Chom cum filiis suis», vagyis mintha itt nem az apáról és két fiáról, hanem három testvérről és fiaikról volna szó. Hasonló hiba történt a 23-ik birtoknál. Besenyőnél ilyenképen: «aratores: filius Gurab, Heles, cum filiis suis, Cumou, Chemen cum filiis suis et Sentus, frater eorum»; holott a fogalmazvány így írja: «aratores: filius Gurab, Heles, cum filiis suis, Cunou cum filiis suis, Chemen, frater eius, Sentus»; vagyis a hitelesített példány Keménynek, a fogalmazvány pedig Kunónak a fiait

*) Levéltári jelzések: Tihan, fasc. 1. nr. 5.

említi. Egy harmadik esetben, Pécsel birtoknál, a helyes szöveg ez lett volna: «vdornici: filius Pond, Vid, cum filiis suis Rada, (Wgod, Chemeh; filius Rada) Keregus»; ámde a hitelesített példány íróját az ismétlődő Rada név megtévesztette s e miatt az itt zárjelbe tett négy szó kimaradt a szövegből.

A szövegkritikára nézve nem közömbös tudni, hogy a régi írásokban a másolók minő hibákat szoktak elkövetni. Lássuk tehát a két példány eltérései közt mutatkozó hibákat.

A határleírásokban hibás a Gonaches,¹⁾ mely a hitelesített példányban más helyen, ugyanazon határleírás vége felé, Choache, a fogalmazványban pedig Couaches és Cohache alakban fordul elő; tehát a. m. «Kovakö» (egy hegynék a neve).

A személynevek eltérő írásában ily hibák akadnak (a fogalmazvány eltéréseit itt és a többi névsorokban is zárjelbe teszszük): *a*) szótag-kettőzés: Anan—An, Ananian (Anian);²⁾ — *b*) betű betoldás: sc—c, Fosca (Foca); — *c*) betű-kihagyás: uu—unu, Mortuus (Mortunus); ui—iuo, Huitol (Hiuotol); — *d*) betűcsere, mely sem a hangzás, sem az írott alak hasonlóságával nem igazolható: S—F, Senke (Fenkeh); továbbá oly betűcserek, a melyek az írás hasonlóságából származtak: B—H, Borocsa (Horache); cy—ci—u, Kyrecy (Kyreu); d—cl, Thedeh (Teclah); e—c, Poteu (Poteu); g—z, Moygy (Moyzi); K—B, Keseu (Besey); n—ti, Mana (Matia); n—u, Fenche (Feuce), Manga (Manga), Sone (Souc), Tencus (Teucus), Vnud (Vuud); r—t, Chikireu (Chiqiteu); — *e*) hibás ékezés: iui—uiu, Buius (Buius);³⁾ ui—iu, Huitol (Hiuotol), Quinus (Qiunjs).

Ezen esetek legtöbbszörében bizton látható, hogy a hiba nem a fogalmazványban, hanem a hitelesített példányban van, de ebben sem sok.

A két példányban előforduló többi írásváltozatok (a melyeknek egy része kiejtésbeli változatokat jelöl) a következők:

1. betű-kettőzés: aa—a, Aarach (Araci), Vasaard (Vasard); b—bb, Doba (Dobba), Riba (Ribba); c—cc, Syca (Sycca); cc—c, Accentus (Acentus), Tulusfocca (Tulusfoca); ee—a, Micsee (Micussa) [illeszkedés]; ee—e, Zehee (Zehe); ee—he, Elee (Elhe);⁴⁾ l—ll, Sileu (Silleu); n—nn, Juanus (Johannes); nn—n, Senned (Seneud); pp—p, Appatfeereh (Apatfeereh); s—ss, Wosa (Wossa), Vosod (Vossod), Vsud (Vssud); ss—s, Vossa (Wosa), Vossos (Vosos); u—uu, Ertueg (Ertuueg), Medue (Meduue); uu—u, Cheuuz (Cheuz), Nuuhu (Nuhu), Pouus (Pous), thouua (taua); uu—uuu, Huus (Huuus);⁵⁾

¹⁾ Kolon, a 20-ik birtok, határleírásában.

²⁾ Lehetséges, hogy nem íráshiba. Pl. megfordítva talán Ananias személynévből lett Anyás (Csongrád-m. V. ö. CSÁNKI I. 679. l. Aynyas).

³⁾ Talán ez nem hibás, mert a fogalmazványban Buius is olvasható.

⁴⁾ y—yi = ii, Kypis (Kyipis) hangérték szerint szintén ide tartozik.

⁵⁾ Hangértéke szerint ide való volna még w—wu = uu = ö, Weche (Wuche).

2. betűbetoldás és kihagyás: a—au (= av?), Maogy (Mauogi); o—æ, Michel (Michael); e—eu, Beseney-tu (Beseneui-tu), Senned (Seneud), Zekeu (Zeukeu); o—ou, Hoyoholmu (Hoyoholmu); o—uo, Bodoy (Buduoy); u—ou = ov, Ruozlicou (Rouozlicou); u—ue, Gueldeguh (Gueldegueh); u—ui, Eguche (Eguiche), Joulekun (Jouleguin) | h—ch, Mihal (Michal); k—ck, Suke (Sucke), s—sc, Sentus (Scentis) | g—gi = gy, Hagmastuh (Hagimastuh), Nogud (Nogind) | c—nc, Tocus (Tonus); ch—nch, Buche (Bunche); k—nk, Feke (Fenke); d—nd, Secud (Secchund), Soncud (Soncund), Zeud (Zeund); t—nt, Petug (Pentug) | cl—col, Miclous (Micolous); dr—der, Endreh (Endereh); lb—lab, Ilbad (Ilabad); ld—lud, Halald (Halalud); mr—mer—mir, Emricus (Hemericus, Heymiricus); nc—nuc, Vnca (Vnca) | cs—cuss, Micsee (Micussa); ns—nness, Bense (Bennesse); rz—rriz, Erzeu (Errizeu) | a—ha, Aianduc (Aihanduc), Ayanduc (Hayanduc), Joan (Johan), Joanca (Johanca); aa—aha, Zaarhegy (Zaharegi); a = aa—aha, Bachiensibus (Babachiensibus); c—ch, Cemma (Chemma), Waca (Wacha), Coda (Choda), Olcod (Olchod), Curt (Chart); e—eh, Bene (Beneh), Beneh (Behneh), Beneduc (Benehdue), Buhte (Buhteh), Deme (Dehmeh), Hede (Hedeh), Kelemen (Kelehmen), Keue (Keueh), Pete (Peteh), Zele (Zeleh), Venes (Venehs), Vetí (Vehti); e—ehi, Emiricus (Ehimiricus); e—he, Elias (Helias), Elus (Helus), Endus (Hendus), Michael (Micahel); e—hey, Emricus (Heymiricus); eu—euh, Ozoufeu (Ozoufeuh); i—hi, Joanchi (Hioanci); y = i—hi, Ysou (Hisou), Reteu (Retehi); v = u—hu, Vnoca (Hunoca) | c—ch, Pentuc (Pentuch); l—lh, Nemel (Nemelh); n—nh, Belen (Belenh); r—rh, Wolter (Wolterh) | c—cu, Marc (Marcu), Tenc (Tencu); ch—cu, Bech (Becu), Merch (Mercu), Resch (Rescu); ch—ccu, Mech (Meccu); ch—chu, Nuch (Nuchu); g—gu, Leg (Legu); ou—oun, Symou (Simoun); t—teh, Het (Hete); t—tur, Pet (Petur) || ey—e, Veytheyh (Veyteh); eu—e, Zeuleus (Zeuleus); eu—u, Eleus (Elus), Kesereu (Keseru), Qesereu (Qeseru); ou—o, Ipoult (Ipolt);*) ui—i, Kuine (Kineh), Sekuid (Sekid); ui—uh, Niuzou (Nuhzou); uo—o, Wuolcanfaya (Wolcanfaya), Wuosos (Wosos), Vuotos (Wotos) | ch—h, Michal (Mihal); hc—h, Setehc (Seteh); lg—l, Tulgusfoca (Tulusfoca) | dy—d, Somardy (Somard); ni—n, Niuzou (Nuhzou) | nch—hc, Bencheu (Behceu); nd—d, Benenduc (Beneduc); ng—g, Cinguidu (Ciguidu) | col—cl, Micolaus (Miclous); dom—dm, Bodomer (Bodmer); der—dr, Derechey (Drekechey); lud—ld, Elud (Eld) | ch—c, Micha (Mica), Moncha (Monca), Monchachy (Moncaci); Beche (Bece), Buncheu (Bunceu), Chebec (Cebec), Chekeu (Cekue), Chekud (Cekud), Chemeh (Cemeh), Chenkes (Cenkes), Chet (Cet), Keched (Keced), Mecheu (Meceu), Reche (Rece), Zelcheh (Zelceh); Bochi (Boci), Bonchi (Bonci), Bunchi (Bunci), Chikuid (Cikuid), Michi (Mici), Michileu (Micileu), Mochy (Moci); Bochochi (Bocochi), Chot (Cot), Michodemus (Micodemus), Michodeus (Micodeus), Michou (Micou), Michoulous (Micoulous), Mochou (Mocou); cch—c, Micchyker (Miciker); ha—a, Johanca (Joanca); he—e, Zaarhegy (Zaharegi); th—t, Bethcu (Betcu), Mathian (Matian), Sathat (Satat), Therteuh (Terteuh),

*) Ide vehető még: ue—v = ú, Hueseos (Hvseos).

Theteme (Tetehmeh), Thexe (Texe), Thocorou (Tocorou), Thogodou (Togodou), Thomas (Tomas), Thompa (Tompá), Thomud (Tomud), Zarthou (Zamtou) | ch—c, Morodech (Morodic), Turch (Ture); ph—p, Iseph (Isip); th—t, Hoduth (Hodut) | cus—cu, Thencus (Tencu); kes—ke, Chekes (Ceke); kue—ke, Sykue (Sike); kuis—kis, Sykuis (Sikis); rd—d, Somard (Zamad); rius—r, Kazmerius (Cazmer); th—h, Sebeth (Sebeh); tus—t, Ipoltus (Ipolt);

3. betű-csere: a *h* betű csupán helyet cserélt ezekben: ach = ah—ha, Joachin (Johain); ch—hc, Bedechy (Bedehci), Bencheu (Behceu); cho—coh, Choache (Cohache); ha—ah, Ibrhaen (Hibrahen); he—eh, Heud (Ehud); th—ht, Pethel (Pehtel); the—teh, Nemthe (Nemteh), Thecu (Tehcu), Theke (Tehke), Theluky (Tehluki), Zegthelegu (Zegtehlegu), Zethe (Zeteh) | betű-cserék a szók elején és belsejében: a—o, Chamma (Choma), Jacobus (Jocobus); au—e, Kauseud (Keseud); c—g, Choczorma (Cogzorma); * c—k, Thec (Tek); ch—dc, Kochou (Quodcou = Kacsó); ch—k, Bercha (Berke); ch—t, Fochas (Fotas); cu—key, Derchue (Derkeychey = Dergécse, Dörgécse, Dörgicse); d—t, Hyuand (Hituand); d—z, Boda (Boza = Bodza); e—a, Kemus (Kamus); e—i, Egedius (Egidius), Gelcum (Gilcum), Iseph (Isip), Morodech (Morodic), Morodehc (Morodic), Semeien (Simien), Theodor (Tiodor); e—o, eo—o, Leodegarius (Lodogarius); e—u = ö = ë, Bencheh (Buncheh); g—c, Bogar (Bocar), Gudus (Cudus); h—gi, Hohut (Hogiud); i—e, Ditmar (Detmar); y—e, Chymothey (Chemothoy); i—y, Heim (Heym); j—i, Tjuan (Tiuan); y—i, Bychachi (Biaci), Chyma (Cima), Gyl (Gil), Hagya (Hagia), Hagymas (Hagimas), Haymus (Haimus), Ysyph (Isip), Syke (Sike), Symon (Simon); i—u, Martinus (Martunus); y—u, Cysveth (Chuswet), Syguer (Suguer = Sügér); k—c, Karachun (Carachon), Kazmerius (Cazmer); k—g, Kuze (Guze), Joulekun (Jouleguin); k—qu, Cheke (Ceque), Keue (Quewe), Zuke (Zuque); l—r, Elseh (Erseh), Holmus (Hormus); m—n, Cumou (Cunou), Samthou (Santo); n—m, Charna (Charma), Nicholaus (Micholaus), Nicolaus (Micolaus); o—a, Bocca (Bacca), Bota (Bata), Forcasius (Farcasius), Forcos (Forcas), Gomas (Gamas), Hota (Hata), Somard (Zamad); o—u, Bodoy (Buduoy), Bolsou (Bulsou), Nomuolou (Numuolou), Thopos (Tupos); o—v, Gopod (Gopvd); on—ou, Bondug (Boudug); os—sos—so, Poposca (Popsoca), Popsosca (Popsoca); ou—au, Pouca (Pauca), Pousa (Pausa); ph—f, Stephan (Stefan), Stephanus (Stefanus); qu—k, Queueric (Keueric), Queurus (Keurus); qu—q, Quinus (Qiunjs), Siquid (Siqid), Syquiteu (Siquiteu); s—ch = cs, Karasun (Karachon); s—z, Chomoslou (Chomozlau), Somard (Zamad), Sombot (Zombot); t—c, Meteu (Mecuu); te—tt, Eteu (Ettu); th—c, Theke (Ceke); th—ch, Pethe (Peché); th—qu, Thiba (Quiba); u—i, Eurzeu (Eurizeu); u—o, Bulchou (Bolchou), Hozuga (Hozoga), Muncha (Monca), Posuntoua (Posontaua), Sornuc (Sornoc), Vgrun (Vgron); u—v, Huic (Hvic); u—w, Keue (Quewe), Tiuan (Tiwan); v—u, Tviodorus (Tuidorus); vu—w, Vuid (Wid); w—v, Wilmos (Vilmos), Wtod (Vtod); x—cs = ks, Boxa (Bocsa = Baksa); z—s, Zemchi (Semchi), Zekezeu (Zekeseu) |

* Az 1055. évi tihanyi levélben: Kokuzarma.

szóvégi betű-cserék: a—e, Texa (Texe), Tyza (Tyze); az—er, Litar (Liter); as—es, Elias (Elies); as—us, Lucas (Lucus); au—ou, Varau (Varou); aus—ous, Nicolaus (Micolous); av—au, Summorav (Summorau); c—g, Budruc (Bodrug); ch—ci = cs, Aarach (Araci), Bench (Benci); chc—hche, Keueche (Keuehche); cha—ke, Bercha (Berke); chyn—chon, Karachyn (Karachon); chun—chen, Karachun (Karachen); chun—chon, Karachun (Karachon); d—t, Chencud (Cencut), Gunuzd (Gunuzt), Moncud (Moncut), Siquid (Sikit); e—a, Guebe (Gueba); ee—a, Micsee (Micussa); ec—uc, Pentec (Pentue); ech—ig, Morodech (Morodig); en—an, Symien (Simian); ey—oy, Chymothey (Chemothoy), Matey (Matoy); er—ur, Peter (Petur); eu—eh, Feketeu (Feketeh); eu—ey, Keseu (Besey); ga—gu, Zoga (Zogu); hun—hin, Ibrahun (Ibrahim); yn—on, Karachyn (Karachon); l—h, Meduel (Medueh); nuch—noc, Dosnuch (Dosnoc); o—al, Mico (Mical); od—ud, Vosod (Vosud); od—vd, Gopod (Gopvd); oy—ey, Bolosoy (Bolosey); on—eu, Bortolon (Bortolen); on—ou, Samson (Samsou); ou—au, Chomoslou (Chomozlau), Yroslou (Yros lau), Warou (Varau); ou—ov, Cepou (Chepov); oud—oun, Symoud (Symoun); sun—chen, Karasun (Karachen); sun—chon, Karasun (Karachon); t—d, Cusit (Cusid), Hohut (Hogind); teh—cu, Petch (Pecu); th—d, Figuth (Figud); ug—eg, Vendug (Wendeg); vg—ig, Evgv (Egig); un—en, Karachun (Karachen); un—in, Ibrahun (Ibrabin), Mortun (Mortin); un—on, Karachun (Carachon); ur—er, Bestur (Bester), Chetur (Cheter); us—es, Fenerus (Feneres), Juanus (Johannes), Keres (Keres); us—is—js, Kyrus (Kyris), Sentus (Scentis), Quinus (Qiujs); us—os, Hodus (Hodos); x—z, Calix (Caliz).

A következőkben különválasztom a tihanyi apátság harminczhat birtokának s ezek közt nyolez birtok határleírásának*) helyneveit azon hosszabb névsortól, a mely magában foglalja az apátság összes udvarispánjainak és közjobbágyainak, valamint szolgálóinak és szolgálóinak nevét, a melyek közt több száz magyar szó maradt reánk a szláv, német, latin s más eredetű szavak mellett.

A birtokok és határaik leírásában említett hely- és személynevek a következők:

Aarach (Araci) villa: Arács falu Zalában. — Appa-feereh (Apatfeereh)**) collis: Apa-, v. Apátfejére (?), v. ö. Feereh. — Aroc-zeg: Árok-szeg, határ Morotvánál (Mortua).

Bab sabulum [1055. Babu-humca]: Báb homokja Kolonnál (Colon). — Bach (Bahach, Baach): Bács vár és ispánság. — Balanus villa

*) Határleírása van Somogyban Lustának, Gamásnak, Szántónak, Töröknek, továbbá a Sár-melléki Kolonnak (Fejér-m.), a Duna-parti Faddnak (Tolna-m.) és Besenyőnek (Bodrog-m.), valamint a fiszai Morotvának.

***) A Magy. Okl. Szótár itt az utóbbi helyesírást használja.

in provincia Cenadiensi [1358. Barand, 1399. Baranus]: Bárányos falu a mai Torontálban, Bacsénél.¹⁾ — Balanus terminus [1055. Baluan, Baluana): Bálványos határjel Kolonnál (Colon). — Ban-riueh locus: Bán-réve, a tolnai Faddnál, délen. — Batay, abbas de B.: a báttai apát. — Bechey transiens: Becse(j) folyócska (?) Torontálban, a mai Török-Bacsénél, Morotva határában (Mortua). — Belen villa, altera villa Belen (Belenh) [1399. Berey]: Beleny, Belej, Berej, Bere és Kis-Bere Somogyban.²⁾ — Beseneu-tu (Beseneui tu): Besenyői-tó.³⁾ — Beseneu villa: Besenyő falu Bodrogszemégyében.⁴⁾ — Bethen (Betcu) silva: Betk, Bedeg erdő.⁵⁾ — Bychachi (Bicaci) villa: Bikács falu Tolnában. — Boclar villa: Boglár falu a Balaton somogyi partján. — Bodur: Bodor, személynév Besenyő határleírásában. — Bolotin, Bolotun: Balaton. — Bogar (Bocar) villa: Bogár, ma Bocsár falu, Torontálban, a mai Morotva puszttól délkeletre.⁶⁾ — Budruc (Bodrug) stagnum: Bodrog tó Besenyő délnyugati határában. — Bureuohul locus, a Tisza partján, Morotva délnyugati határ-szögletén: Borju-ól.⁷⁾ Török-Bacsénél délre ma is van a Tisza partján Borjas nevű hely.

Cebeth pons, v. ö. Sebeth (Sebeh), Cebelh, Cheb; Besenyő északi határán.⁸⁾ — Che, ches: kő, kős, v. ö. Choa-che, Coua-ches, Cuch, Cuest. — Cheuz (Cheuz) villa: Csősz falu Veszprémtől északnyugatra, a megye szélén. — Choa-che (Coha-che), v. ö. Gona-ches (Coua-ches) mons: Kova-kő hegy Kolon határában. — Choc-zorma (Cog-zorma) [1055. Koku-zarma] locus: Kak-zarma, a somogyi Szántódnak, a balatoni révhelynek ősi neve.⁹⁾ — Colon, Colun, stagnum, predium [1055.

1) CSÁNKI Tört. Földrajza II. 126. l.

2) CSÁNKI II. 591. l. M. Okl. Szótár: belény = bölény?

3) A hol a Besenyő vagy talán inkább az ugyanott említett Guergen [Gerjen, Gergyen] folyócska Faddnál beleömlik a Dunába.

4) Bajától északra két Besenyő pusztája van. A határ leírásában említett kinyomozható helyek mind Baja és a régi Bodrogvár közt fekszenek.

5) Nevét ma Bedeg pusztája őrzi a somogyi Lelle falu déli határában. Betk erdő a Lelle és Boglár közt elpusztult Gamas délkeleti határában volt.

6) V. ö. CSÁNKI I. 694. l.

7) V. ö. SZINNYEI: A Halotti Beszéd olvasásához. Akad. Értes. 1903. 652, 653. l.

8) Éppen e tájon volt a hasonló nevű falu: Chepeh, Chebch, Cheps, Syps, Cipch, Chepéh, Chypez = Csepes (Csipes, Csöpcs), a Vajas folyó mentén, Bajától észak felé, Bodrogszemégyében. CSÁNKI II. 196. l.

9) V. ö. SZAMOTA: A tihanyi apátság 1055-iki alapítólevele. NyK. 25: 142. — Annak a Duna-zarmának, a melyre itt hivatkozás történik, a mai

aqua Culun]: Kolon tó és birtok Fejér-megyében, a mai kajtori tó tájékán, Sár-Keresztártól északra. — Cucen-herch. Kókény-ere, Kókény-ér, Morotvánál, Bogár v. Bocsár falutól északra, Torontálban. A Kókény-ér talán Kikindánál folyt el, mely Morotva pusztához és Bocsár faluhoz közel egy régi, megszakadozott ér partjain épült. Neve talán eredetileg Kókénd. — Cueh: köve, v. o. Horoz-cueh. — Cuest villa: Kövesd falu, Zalamegye északkeleti szögletében, a Balaton partján. — Cuest monticulum . . . ad alium montem Cuest [1055. Cuest, Cues-humuc]: Kövesd nevű két homok-hegy vagy inkább csak domb Kolon falu délnyugati határában. — Cutus: Kutas hely, Besenyő délnyugati határan.

Dereuche (Derkeychey), Derechey (Drekechey): Dergöcse, Dergéce, Dörgicse falu Zalában, Tihanytól nyugatra.

Edenen pons: Edenény, Edeleny hídja Fadd (Fotud) délnyugati határan. — Euren stagnum: Örvény tó, Besenyő déli határában.*)

Fa, v. ö. Hindo-fa, Wuolcan-faya (Wolcan-faya). — Fedeh villa. V. ö. CSÁNKI III. 425. l. Az 1055. évi tihanyi alapítólevélben ennek a Fedeh birtoknak a Fadd után leírt következő birtok felel meg: «Ex alia parte est locus . . . infra terminos huius ruris silva est, que habet vadum ad portum Ecli usque ad Fidemsi». Fidemsi: Fedémes? Az 1358. évi tihanyi határjárásban Fyden és Fede. — Feereh, v. ö. Appa-feereh (Apat-feereh) collis, Varfeereh mons, Zoua-feereh monticulus: Apát-fejére, Vár-fejére és Szóva-fejére, Száva-fejére**) nevű dombok Kolon falu keleti határan. — Feket-herch stagnum: Fekete-ér tava, Morotva birtok déli határan, körülbelül ott, a hol most a Cserna-Bara nevű ér folyik Torontálban. — Feld-uar, Felduarj (Felduara): Föld-vár. A földvári apátság földje szomszédos volt délnyugaton Kolonnal. — Feneues, et ibi sunt due mete, et in alia est pinus. Feneues: Fenyves, határdomb, a melyen fenyű áll, Kolon keleti határszögletén. — Ferteu, aliud Ferteu, tercium [1055. harmu ferteu]: Fertő = Sárviz, a mai Sárosd és Sárkeresztur vidékén, az elpusztult Kolon határában. — Feu (Feuh): fő, v. ö. Ozou-feu. — Foc, Foca, Focca: Fok folyó, a Sió vizének régi neve. Fluvius Foc [1055. Fuk]. V. ö. Harrangud-foca,

neve Zarány, ma pusztá Somogyban. L. A pannonh. Sz. Benedek-Rend tört. I. 320. l. «Kak» előtagú összetett helynevek ma is vannak Zemplén-és Szatmár-megyében.

*) V. ö. «Cum tota tertia parte voraginis, quod vulgo Eurem dicitur». A pannonh. Sz. Benedek-Rend tört. I. 231, 660. l. 1223. évi okl. Ez a gönyöi Örvényre vonatkozik.

**) Zoua (Scaua, Zaua, Zoa) Győrmegyében is volt; ennek neve ma Száva pusztá. U. o. 237. 566. l.

Tulgus foca aqua, Tulus-focca. — Fotud villa [1055. Fotudi]: Fadd falu Tolna megyében. Eredeti kiejtése: Fatod. — Fuen-tu-hout: Föveny-tő . . . (?) Besenyő falu északkeleti határán, a Vajas tónál. — Fugoud insula: Fogód (Fogyód, Fonyód?) sziget, Szántód délnyugati határán, a Balatonban vagy a Kőrös folyócskában. — Fured: Füred falu, a mai Balaton-Füred. — Furiz-uelgi: Fűrész-völgy, Besenyő falu nyugati határán. — Fuzegy villa: Füzegy falu, másképen Gyisznó [1055. Gisnav locus iuxta Fizeg], utóbb Gyisznó-Apáti [1267. Gesnov-Apaty] vagy egyszerűen Apáti, a mai Kis-Bár (Apáti) határában, Somogy-megye északkeleti részén.

Gamas, Gomas (Gamas) villa [1055. Gamas]: Gamás falu a mai Balaton-Boglár és Lelle közt terült el. — Gonaches (Couaches) v. ö. Choache = Kovakó. — Gueldeguh (Sebus Gueldegueh) locus: Sebés Köldöke, a Tisza partjához közel, Morotva déli határában. — Guer-gen fluvius: Gergyen folyó Fadd határában. Faddtól északkeletre van Gerjen falu.

Hagymas (Hagimas) stagnum, Hagemastuh (Hagimastuh) colluculus: Hagymás-tó Besenyő falu nyugati határánál, és Hagymás-tó nevű dombocská Besenyő falu északi határán. — Harrangud stagnum, locus Harrangud-foca: Harrangod-tó és Harrangod-foka, Morotva határában, a Tisza partján. — Hegy, v. ö. Zaar-hegy (Zahar-egi): Szárhegy. — Herbon villa: Herban (Herman) faluja, Kolon faluval délkeletről volt határos. — Hereh, here: ere, ér, v. ö. Cucen-heresh, Feket-heresh, Ludos-heresh = Kékény-ér, Fekete-ér, Ludas-ér. — Hindo-fa, Besenyő északi határán álló valami hajlékony, «hindogáló» fa, vadszöllő és Dávid herczeg pinceszéje közt. (V. ö. *hindogál*, *hindogál* MTsz.). — Hod-ut, Hod-uth, Hod-vth: had-út. Két hadútról van itt szó három határban: a tolnai Fadd nyugati határán húzódott, a mai Paks-Tolna közt vivő országút helyén, az egyik hadút; a Balaton keleti partján pedig a másik hadút, az az országút, a mely Tihanyval szemközt érintette Szántód határát, Szemesnél aztán erősen dél felé fordult, hogy megközelítse Somogyvárt, s e közben Rád és Kislak közt az elpusztult Gamás falu déli határát metszette.*) — Hoyou-holmu (Hoyou-holmu):

*) Ezen Balaton-melléki országút iránya a Sió-szabályozás óta megváltozott. A régi országutat jól feltünteteti Márton József bécsi egyetemi tanár «Magyar Atlasz»-a. Viennæ 1802—1811. 23. lap. — Az 1055. évi tihanyi levél egy harmadik hadútat említ, azt az országutat, a mely ma is összeköti Székesfehérvárt Szegszárddal, s a mely Bikács közelében, Tolna megye északi szélén, az apátság Martos nevű birtokát érintette. V. ö. PAULER: Árpádházi Királyok. I. 156. l. és MÁRKI S.: Hadút. Pallas Lexikon. VIII. 506. l.

Hajó-halom, Morotva birtok délkeleti határán. — Holmu, holm: halom, v. ö. Hoyo-holmu, Homu-holm. — Homu-holm: Hamu-halom, Kolon déli határán. — Horoz-cueh [1267. Vruz-ku]: Orosz-köve, a tihanyi félsziget északi kőfalába vájt remetelakásokkal. Néhány szerzetes lakott itt perjel vezetése alatt, s kis egyházuk vagy kápolnájuk Szent Miklós tiszteletére volt szentelve. Egy késői oklevél írói úgy tudták, hogy e szentélyt Huroz = Orosz nevű tihanyi nemes ember «vájta ki» [Hurozkw 1092? 1274? 1365? 1399]. — Hout: ?, v. ö. Fuen-tu-hout. — Hueseos (Hvseos) stagnum: Húsös (?) tó, Kolon falu északi határán. — Hugoron, villa H.: Ugron faluja, Kolontól északra.

Igol villa: Igal falu, Somogy keleti részében. — Jouta: Gyóta, Somogyban ma is öt ily pusztá van; itt a Marczalihoz tartozó Gyóta értendő, a Kéthely felé vivő út mellett. — Ituuh locus: Itó (itató) a Balaton szélén Zamárdi és Turk (Török) közt, a tihanyi apátság mai tóközi pusztájához tartozó parton.

Kecu villa: Kék falu, Balaton-Füred mai határában, az u. n. Kéki-völgyben feküdt. — Kerec-zeg locus, . . . ad alium Kerec-zeg: Kerek-szeg nevű két hely Morotva déli határán, a Tiszánál. — Keurstuuh locus, meta sub fraxino [1055. Keuris-tue], ad rivulum Queurus (Keurus): Kőrös-tó hely Szántód délnyugati határán, a hol a Kőrös-patak a Balatonba torkollik, a mai Balaton-Földvárnál, Kőrös-hegy falutól kissé északnyugatra.

Licou: lik, lyuk v. ö. Ruozlicou. — Lodorf terra: Lodolf, Ludolf földje, Kolon északnyugati szomszédja. — Ludos-here: Ludas-ér, Morotva keleti határán. — Lusta predium, Lustah villa: Lusta birtok és falu a Fok (= Sió) vizénél, Somogy északi szélén.

Michola villa: Mikola faluja Kolon délkeleti szomszédságában.¹⁾ — Mortua stagnum, predium: Morotva tó és pusztá, a mai Torontálban. Nagy-Kikindától nyugatra, a Tisza balpartján. WERBÓCZY Tripartituma szerint Gyalmostó vagy Morotova oly nagy halastó, melynek rekeszei vannak.²⁾ — Mortus: Martos falu [1055. Mortis] a mai Bikács mellett, Tolnamegye északi szélén.³⁾

Ohul: ól, v. ö. Bureu-ohul. — Opus villa: Apos faluja, Besenyő északi szomszédságában. — Ozou-feu (Ozou-feuh) villa: Aszó-fő falu, Tihanytól nyugatra.

Pechel villa: Pécsél, Pécsöl falu Aszófőtől nyugatra. — Pilip villa:

¹⁾ Sárosd, Sárkeresztúr sat. vidékén kereshetjük. CSÁNKI III. 338. l.

²⁾ Magyar Törvénytár. WERBÓCZY I. 133. 41. §. 219. l.

³⁾ Nem Martonos, mint PAULER a tihanyi alapítólevelet értelmezve mondja. Árpádházi királyok. I. 96. l. (1899. kiad.)

Fülöp faluja, ma Fülöpi rév, Fülöp hegy, puszta a Balaton partján, Kővágó-Örstől délkeletre. — Popi villa: Papi falu, Besenyőtől északra, a mai Baranyamegye északkeleti sarkában feküdt.¹⁾ — Poposca. Poposca (Popsoca) villa [1267. Popsuka, 1399. Poposka]: Papsoka.²⁾ Posuntoua (Poson-taua): Pozsony-tava, Besenyő északnyugati határán.

Queurus (Keurus) rivulus: Kőrös-patak, v. ö. Keurus-tuuh.

Riuueh: réve, v. ö. Ban-riuueh. — Rodussa villa: Radocsa, Radocza (Rádócz, Radó) faluja, Mikola faluja és Kolon mellett. V. ö. a személynevek sorában Radista-val. — Ruoz-licou (Rouoz-licou) [1055. Ruuoz-licu]: Ravasz-lik, Kolon falu keleti határán.

Saca villa: Szaka falu, Besenyő nyugati szomszédja. — Sagh villa: Ság falu, Tihanyból nézve Gyótán túl, Kéthely tájékán, Somogyban. — Samthou (Santo) villa: Szántó falu, ma puszta a Balaton somogyi partján. — Sebus: Sebös, v. ö. Gueldeguh. — Secues (Segues) stagnum: Székös (Szikes) tó Faddnál. — Somard (Zamad) terra, Somardy (Somard, Somardi) stagnum, piscina: Zamárdi, Szamárdi tó és föld, ma falu a Balaton somogyi partján, Szántódtól északkeletre. Supoc villa: Csopak falu, az 1358. évi határjárással pontosan meghatározva a somogyi Látrány és Szöllős-Kislak között feküdt, s a tihanyi apátságnak itt valami 16 háza volt.

Talana, Tollona castrum [1055. Thelena]: Tolna-vár. — Taluius locus: Tallós (Tarlós) hely Morotva keleti határán.³⁾ — Thelegu (tehlegu): telek, v. ö. Zegthelegu. — Theluky (Tehluki) villa: Teleki falu, Somogyban, a balatoni Szárszótól délre. — Thouua, toua (taua): tava, v. ö. Posun-toua, Veyrmur-thouua. — Tollona, l. Talana = Tolna. — Tu, tuh, tuuh, tueh: tő, töve, v. ö. Beseney-tu, Fuen-tu-hout, Zolocostueh, Hagmas-tuh, Keurus-tuuh. — Tulgus-foca, Tulus-focca (Tulus-foca) aqua: Tölgyes-foka, Tölös-foka víz, Besenyő falu délnyugati határán. — Thurkh, Turch (Ture) villa: Török vagy Törek falu, ma puszta, hol az egykori tó tájékán [1055. Huluoodi ad lacum Turku] a tihanyi apátságnak ma is van még pusztája Tóköz néven, a Balatonhoz közelebb, Szántódtól keletre. — Tvrpa villa: Turpa, Turba, Torba falu, szomszédos volt Morotvával; l. alább a személynevek közt: Turba.

Udori villa: Udvari falu, a Balaton zalai partján, Tihanytól délnyugatra. — Uelgi: völgy, v. ö. Furiz-uelgi. — Ut, uth, vth: út, v. ö. Hodut.

¹⁾ CsÁNKI II. 514. l.

²⁾ Hasonló alak: Semyan-suka, ma Selyemesuk. CsÁNKI III. 557. l.

³⁾ CsÁNKI II, 128. l. Tarros (Tarhos), ma Tarras, Török-Becsétől délre, a Tisza mellett.

Varj (uara), var, uar: vár, v. ö. Feldvarj (Felduara), Felduar, Varfeereh. — Veyrmur-thouua (V.-taua) [1093. u. piscina Weimir, 1399. Weymyr]: Velimir-, Velemér-tava, Besenyő déli határában. — Voios stagnum: Vajas tó, Besenyő határában.¹⁾

Wazil villa: Vászoly falu Zalában, Tihanytól északnyugatra. — Wuolcan-faya (Wolcan-faya): Valkány- vagy Balkány-fája, Fadd nyugati határán.²⁾

Zaarhegy (Zaharegi) mons: Szár-hegy az elpusztult Gamás falu déli határán, Somogyban. — Zacadat locus [1055. Zakadat]: Szakadát hely Kolon északnyugati határán.³⁾ — Zamthou (Zamtou) villa: Szántó falu, v. ö. Samthou. — Zeg: szeg, szeglet, v. ö. Aroc-zeg, Kerec-zeg, Zeg-thelegu. — Zeg thelegu (Zeg-tehlegu) locus cum terra, arundineto, feneto: Szeg-telek hely, szántófölddel, nádassal, kaszálóval, Szőgyénél, Fadd határában. — Zegge locus: Szégye, Szőgye hely Fadd határában.⁴⁾ — Zeuleus (Zeus) villa: Szöllös falu, a Balatonnál és a Bakonyban. — Zolococ-tueh: Szalókos-töve vagy Szalakos-töve Fadd határában. — Zorma: Zarma, v. ö. Choc-zorma. — Zoua-feereh monticulus: Szóva- v. Szávafejére (?), domb, Kolon délkeleti határszögletén.

A *Magyar Oklevél-Szótár* szerkesztője az 1211. évi oklevél határleírásában foglalt magyar szavakat legnagyobbreszt felhasználta, de mégsem valamennyit (pl. Balanus, Bureu-ohul, Choache, Hueseos, Kecu), bizonyára szigorú óvatosságból. Szókinese ezek nélkül is gazdag vagy más példákkal szembeötlően igazolható. Én e szűkebb körben teljességre törekedtem s a magyarázatokról azt vélem, hogy a megokolható valószínűség többet ér a teljes hallgatásnál.

Hangtan, szószármaztatás, onomatologia és ethnographia szempontjából kétségkívül nagyon becses az 1211. évi oklevélben elsorolt tomérdek személynév. A további kutatások bizonyára érdekes következtetéseket tudnak majd levonni abból, hogy a különféle eredetű, jelentésű és alakú nevek ugyanazon időben hogyan oszlanak meg vidékek szerint. E végből mindegyik névnél jelzem, hogy mely vidéken hányszor fordul elő. E vidékek: Zala (Z.),

¹⁾ Vajas folyó volt Bodrog vármegye északi részén, Bajától kissé északra, és Vajas falu Bajától délre, Baracsánál. Csánki II. 196. l. Csepcsnél és 212. l. Vajas néven.

²⁾ Valkány és Balkány helynév ma is van Torontál- és Szabolcsban.

³⁾ Szakadát nevű falu és pusztá hét van ma az országban.

⁴⁾ V. ö. FEJÉR X/6, 568. l. clausura „piscium, vulgo *Segye* vocata. Szőgye, mint falu, ma is van Győrtől északkeletre, a Duna mellett.

Veszprém-megye (V.), Somogy (S.), a Duna-mellék (D.), és Tisza-mellék (T.). Legtöbb nevet találunk Somogyból, aztán Zalából. E nevek viselői, néhány szolgátot leszámitva, mind felnőtt férfiak, kik a tihanyi apátság udvarispánjainak, jobbágyainak és szolgálóinak több mint húszféle neméhez tartoznak.

Maguk a személynevek betűsorban összeszedve a következők:

Abel Z: Ábel. — Accentus (Acentus) S: Aczintos, v. ö. Hiacintus, Jácint. — Adamas, Adomas, Z: Ádámás v. Adomás? (Okl. Szót.) — Adrian 2 Z, S: Adrián, Adorján. — Agard S: Agárd (több helynévben). — Aianduc (Aihanduc) 3 Z, Ayanduc (Hayanduc) S: Ajándok. — Albert Z, S. — Albeus [genitivusa: Albeus] 2 Z, 3 S, v. ö. Albeuch, Elbeus (Árpádkor Uj Okmt.), v. ö. Albest, Albis helynevekkel Bihar, Háromszék m.-ben. [CSÁNKINÁL: Albes, Albys.] — Alexander Z. — Alexius 2 Z. — Almus V: Álmos, v. ö. Álmosd helyn. — Aman Z: Ámán. — Ambrosius S, v. ö. Ombreus. — Amocel Z: Amacsél v. Amacél?, v. ö. Amacz, Macz helyn. — Ananian (Anian) S: Ángyán. — Ananias 2 S, v. ö. Ányás helyn. — Andreas 4 Z, 4 S, v. ö. Endereh, Endre.* — Anian S, v. ö. Ananian (Anian). — Anta S, v. ö. Onda, Onth. — Apollinaris S. — Appa D. — Aratas S: Aratás. — Aruad V: Árvád, v. ö. Árvát-falva. — Arud 3 Z, S, Arod S. — Augustun S: Ágoston.

Babun Z; v. ö. Bábony. — Baga Z, 2 S, v. ö. Boca, Bocca (Bacca). — Barnabas S. — Bas Z, S, v. ö. Bács (helyn.). — Bata S, v. ö. Bot, Bota (Bata) és Báta (helyn.) — Beccey Z, Beche (Bece) 2 S, Bech (Becu) Z, v. ö. Bes, Betci. — Bed 2 D, Bedh, Beid, Beyd Z, v. ö. Béd, Bód (helyn.). — Bedechy (Bedehci) S, Bedeh, Behdeh Z, v. ö. Bedecs, Bedő, Bede (helyn.). — Bedes S, v. ö. Bedechy, Bedeh, Bodes. — Beke 3 S, D, Bekey S, Bekeyd D, v. ö. Beke, Be-

*) Az *András* és *Endre* nevet az Árpád-korban nyilván megkülönböztették. Éppen az 1211. évi nagy névjegyzékből látjuk, hogy a testvérek, bár elég gyakran hasonló vagy rokon nevéek, azonos nevet sohasem viselnek. Ez különben természetes is. Ha tehát egy oklevélben azt olvaszuk «Endre cum fratre suo Andrea» (1225. Ph. Rt. I. 671. l.), ez eléggé mutatja, hogy ezen egy eredetű két nevet külön neveknek vették. Ebből levonhatjuk azt a következtetést, hogy miután Árpád-házi királyaink közt az Andrások mindig csak Andreasnak nevezik magukat, s nevök Endre alakban csak az Anjou-kori oklevelekben tűnik elő: ennél fogva helytelennek látszik történetíróinknak az az eljárása, hogy királyainknak Andreas nevét nem András, hanem Endre alakban fordítják és emlegetik.

ketfa helyn. — Bela D: Béla (sok helyn.). — Belch S: Böles, v. ö. Belcsa, Böleszi helyn. — Belenic, Belenig (Belehnig) Z: Belenik, Belenek = Benedek, v. ö. KARÁCSONYI: Magy. Nemzetiségek. I, 347. l. Hibás tehát a M. Okl. Szót.-ban a Belencs, Bilincs értelmezés. — Bench (Benci) S, Benche Z, Bencheh (Bunceh) S, v. ö. Bunche, Bunchi, v. ö. Bencze, Benk, Benke helyn. — Bencheu (Behceu) S, v. ö. Buncheu; v. ö. Benecső helyn. — Bene (Beneh) Z, V, 2 S, D, Beneh (Behneh) Z, 2 S, D, Behneh S, v. ö. Bene (helyn.). — Benedictus Z, S, Beneduc (Benehduc) Z, V, 3 S, D, Benenduc (Beneduc) V. — Bense D, Bense (Bennesse), Benseh S, v. ö. Benche, v. ö. Bencze (helyn.). — Bercha (Berke) S, v. ö. Berke, Berk, Berek, Bereg helyn. — Bertu V, v. ö. Berta helyn.? — Berze Z, v. ö. Berza, Berzék helyn. — Bes D, Bessu S, v. ö. Becs, Becse, Bes, Besse helyn. — Bestur (Bester) S; v. ö. Besztör, Beszter (helyn.). — Betei S, v. ö. Becs (helyn.). — Biba V, v. ö. Riba helynév. — Bicca S, v. ö. Bitka. — Bihor D: Bihar. — Bitka és Bitula, testvérek D. — Bífús (Búfús vagy Búuus); v. ö. Bős (helyn.)? — Bizotlon S: Bizatlan. — Bob S: Bab. — Boca 2 D, S, Bocca (Bacca) S, Bocha, Boche, Bochi (Boci) Z, Bocu Z, v. ö. Baga, Buca, Buche, Bucí. — Bochochi (Bocochi) D, v. ö. Bakócza helyn. — Bod 2 Z, S, Boda 2 Z, 3 S, Boda (Boza) S, v. ö. Bot, Boz, Boza, Buz), v. ö. Bod, Boda, Boz helyn. — Bodes Z, v. ö. Bedes, Bodus; v. ö. Badicz, Bodesd, Bodesst helyn. — Bodoy (Buduoy) S, Bodou D; v. ö. Bodó (Bodoj) helyn. — Bodomer (Bodmer) S; v. ö. Bodmér (helyn.). — Bodor D, v. ö. Budur (helyn.). — Bodus S, 2 D, v. ö. Bodes; v. ö. Bodos helyn. — Bogar Z: Bogár (helyn.) — Bogat Z; v. ö. Bogát (helyn.). — Bogliod D, v. ö. Baglad helyn. — Boyad S, v. ö. Buiad, v. ö. Baj, Baja, Boj, Buj, Buja, Buják helyn. — Bolchou 2 Z, S, D, Bolsou Z, Bolsou (Bulsou) 2 S, v. ö. Bulchou: Bolcsó, Bulcsú, Búcsú, v. ö. Búcs, Bucsú, Búcsú, Bules helyn. — Bolosey Z, Bolosoy (Bolosey) Z, S, D, v. ö. Bolsou. — Bolt, S, v. ö. Bort, Bot. — Bonchi (Bonci) Z, v. ö. Bunche, Bunchi, v. ö. Bonesod, Boncz helyn. — Bondu S, v. ö. Bánd (helyn.). — Bondug (Boudug): Bódog. — Bor Z, Borid Z, S, T, v. ö. Bort; v. ö. Bord, Bori helyn. — Boroccha, Borocsa (Horache), Boroteu Z: Baracska, Barakcsa, Baratyka, v. ö. Baracska több helyn. — Bort, Borta Z, v. ö. Bart, Barta (helyn.). — Bortoleus S, Z, Bortolon (Bortoleu) Z: Bartalos, Bartalan, v. ö. Bertalan helyn. — Bos Z, 2 S, v. ö. Bas, v. ö. Bós, Boz (több helyn.). — Bosar S, v. ö. Bocsár (helyn.). — Boscu S, Boscut V: Boszu, Boszud? — Bot 2 Z, S, Both S, Bota (Bata) 3 Z, 2 S, Bote Z, v. ö. Bata, Báta, Batta, Baté (helyn.). — Botus D, v. ö. Butus, v. ö. Botos (helyn.). — Boxa (Boesa) S, v. ö. Baksa, Boksa (helyn.). — Boz, Boza

Z, v. ö. Bod, Boda (Boza), Buz, Buze, v. ö. Bóz, Boz, Bozzai, Bodza helyn. — Bozuc S, v. ö. Bozsok (helyn.). — Bozur Z, v. ö. Baczúr (helyn.). — Briccius V: Bereczk (helyn.). — Buc D, Buca S, Buche (Bunche) Z, Buci V, v. ö. Boca, Boche, Bochi (Boci), Bunche; v. ö. Buki, Bóka, Buga-szeg, Bökény, Böki, Böcs, Bocs, Bocz helyn. — Budur S, v. ö. Bodor. — Buges Z, Bugus S, Bugud S, v. ö. Begecs, Bögöz, Bögöt, Bögöte helyn. — Buhte (Buhteh) Z, 2 S, D, Buhteh D, v. ö. Behdeh: Bőzte, v. ö. Böte, Bőjte helyn. — Buhtuke 2 Z: Bőztöke, v. ö. Bődöge (helyn.). — Buhtus 2 Z, 3 S: Bőztös (Bőjtös?), v. ö. Buhte. — Buiad S, v. ö. Boyad, v. ö. Bogya, Bugya helyn. — Buine D. — Bulchou (Bolchou) S, v. ö. Bolchou; v. ö. Búcsú (helyn.). — Buna Z, v. ö. Bunya (helyn.). — Bunche 3 Z, Bunchi (Bunci) 2 Z, v. ö. Bencheh, Bonchi, v. ö. Bencze, Boncz helyn. — Buncheu (Buncu) S, v. ö. Bencheu; v. ö. Benecő helyn. — Butus Z: Botos (helyn.). — Buxi Z, v. ö. Büks, Büksi (= Bökkösd) helyn. — Buz, Buze, v. ö. Boz, Boza, v. ö. Boz, Buzd, Bözöd helyn.

Calix (Caliz) D: Kaliz (kalizok az eredetileg mohammedán, izmaelita, bolgár, kazár kereskedők, királyi tárnokok), v. ö. Kalics, Kálóc, Kaloz helyn. — Calud S: Kálad, v. ö. Káld helyn. — Cama S, v. ö. Káma helyn. — Cana S: Kánya?, v. ö. Kán, Kány, Kánya helyn. — Capirca, nő, Z, v. ö. Csápor, Kapor helyn. — Cassad S, v. ö. Kásád, Kássád, Kasza helyn. — Cebeh S, v. ö. Cheb, Sebeh (főntebb, Besenyő határában, Cebeth hidja), v. ö. Cseb, Cséb, Csep, Csép, Csepe, Czebe helyn. — Cedhe Z, v. ö. Csete, Czete helyn. — Cegue Z, Ceke Z, S, Cequ S, v. ö. Cheke, Segue, Suge; v. ö. Csege, Cseke, Cséke, Czege, Czég, Czeke, Czéke, Szögye helyn., l. még főntebb Zegge, Fadd határában. — Celey D, v. ö. Seleh; v. ö. Cselej, Csölle, Sellye helyn. — Cem Z, v. ö. Csém (helyn.) — Cemete Z, v. ö. Chemata, Chymothey (Chemothoy): Csemete?, v. ö. Czeméte helyn. — Cemma (Chemma) Z, v. ö. Chema, Chima (Cima). — Cenkes D, v. ö. Chenkes, v. ö. Csenkesz-fa helyn. — Centa Z, v. ö. Csenta, Csente, Czente helyn. — Cepou (Chepov) Z; v. ö. Chipeu. — Certu S, v. ö. Curt (Churt), Ther-teu (Terteuh), v. ö. Csertő helyn. — Cesu S, v. ö. Kesu, v. ö. Csécse v. Kesző (helyn.). — Cet D, v. ö. Chet (Cet), Cedhe, v. ö. Cset v. Két (helyn.). — Chala Z, v. ö. Csala helyn. — Chamma (Choma) Z, v. ö. Cama, Choma. — Charna (Charma) S, v. ö. Corma, Corom; v. ö. Csarna, Csarne, Csarno helyn. — Chatar D: Határ v. Csatár? (ily alakú helynév sok van). — Cheb Z, Chebec (Cébec) S, v. ö. Cebeh, Sebeh, Sebeth; v. ö. Cséb, Csepe, Czebe helyn. — Chedeh 2 S, v. ö. Cedhe, Cet, Chet, Hede (Hedeh), v. ö. Csete, Czete, Kede helyn. — Cheke 4 Z, 2 D, Cheke (Ceque) 10 S, Chekes (Ceke) D, Chekeu (Ce-

keu) 3 S, v. ö. Cegue, Ceke, Cequ. — Chekine D, v. ö. Csekény v. Czégény helyn. — Chekud (Cekud) D, v. ö. Secud, v. ö. Csékút? (helyn. Veszprém m.). — Chema Z, D, Chemeh (Cemeh), v. ö. Cem, Gemma (Chemma), Semech. — Chemata D, v. ö. Cemete, Chimothey (Chemothoy), v. ö. Csömöte, Czeméte helyn. — Chemen D, v. ö. Csemény helyn. [CSÁNKI II. 462. 1409. Chemen, Baranya m.]. — Chemos S, D, v. ö. Chomos, Kemus (Kamus), Chimos; v. ö. Kemesmál helyn. — Chemorog D, v. ö. Kömörö helyn. — Chemud D, v. ö. Himod helyn. — Chencud (Cencut) D, v. ö. Csengöd helyn. — Chendur Z, S, v. ö. Czenter helyn. — Cheneh D, v. ö. Csene, Csenye (helyn.). — Chenke Z, S, Chenkes (Cenkes) 2 S, Chenkez S, Chenkeu Z, v. ö. Csenke, Csenkesz, Csenkő (helyn.). — Chepes S, v. ö. Kypis. — Chet (Cet) 2 Z, S, v. ö. Cedhe, Chedeh, Cet. — Chetur (Cheter) Z. — Chidur, Chydur Z, S. — Chikireu (Chiqiteu) Z, v. ö. Syquiteu (Siquiteu). — Chikuid (Cikuid) S, v. ö. Cinguidu (Ciguidu), Sekuid (Sekid), Siquid (Sikit). — Chima, Chyma (Cima) Z, 2 S, D, v. ö. Chema. — Chimos Z, T, Chymoz D, v. ö. Chemos. — Chymothey (Chemothoy) D, v. ö. Cemete, Chemata, Tymotheus. — Chyna Z, v. ö. Kynus, Quina, Quinus; v. ö. Kinya helyn. — Chypa D, v. ö. Csépa helyn. — Chipecu 2 D: Cspő. — Chom 2 Z, Choma Z, 3 D, v. ö. Cama, Chamma (Choma), Soma; v. ö. Som, Csoma (helyn.). — Chomos 2 Z, S: Csomós. — Chomoslou (Chomozlau) S: Csomoszló. — Chot (Cot) v. ö. Ciot, Sot. — Choucha Z: Csóka. — Christien S: Krisztyén, Keresztyén (Christianus), v. ö. Kristyán, Keresztény helynevekkel. — Cygolou S, Ciquilou D. — Cymegey Z. — Cinguidu (Ciguidu) Z, v. ö. Chikuid (Cikuid), Siquid (Sikit). — Ciot V, v. ö. Chot (Cot), Sot; v. ö. Csatt, Csót helyn. — Cysveth (Chuswet) S: Husvét, v. ö. Hosued. — Coda (Choda) Z, S, v. ö. Suda, v. ö. Csuda helyn. — Codou S; v. ö. Csathó-kert helyn. — Colondus D: Kalandos. — Comou Z, v. ö. Cumou. — Comus D, v. ö. Chomos. — Cond V. — Corma Z, Corom S, v. ö. Charna (Charma). — Corrad Z: Konrád. — Cosma V, 2 S, D, Cozma Z, Cosmas V, S: Kozma. — Coza, Z. — Cris S. — Cubez S, v. ö. Kypis. — Cubot Z; v. ö. Kobát (helyn.). — Cuche, Cucheh D; v. ö. Köttse helyn. — Cuchen S, v. ö. föntebb Cucenhere: Kőkény. — Cucus S; v. ö. Kőkös (helyn.), v. ö. Tucus. — Cuet Z, v. ö. Cut, Tuet: Követ. — Cuke D, v. ö. Cuche, Ceke. — Culesed Z, S, Culessed 2 S; v. ö. Kölesd. — Cumb Z; v. ö. Gumbu. — Cumou (Cunou) D, T, v. ö. Comou. — Cumpurd D; v. ö. Kompolt v. Csombord (helyn.). — Cuneh S; v. ö. Cheneh, Kuine (Kineh), Quene. — Curt (Churt); v. ö. Certu. — Cusid D, Cusit (Cusid) 4 Z, 2 S, v. ö. Keched (Keced), Kesityd, Kysideh, Qujsid; v. ö. Kecsed helyn. — Cut S.

Dedus S, v. ö. Dédös, Dédes (több helynév). — Deme (Deh-meh) S, Demeh D, T, Demeu S, Demus T. — Demetrius Z, D. — Dersi S: Ders (= Desiderius, Dezső, pl. filius Desiderii = Ders fia = Dersfi, család Somogy és Győr m.-ben). — Detric Z. — Deun Z. — Deus S. — Dionisius S. — Djrej S. — Ditmar (Detmar) D. — Doba (Dobba) Z, v. ö. Duba, Thaba, Thob; v. ö. Dab, Dob, Doba, Duba, Tab, Tóba helyn. — Doche D. — Dolus S: Dalos. — Dom Z, Domus D: Dam, Damos (Damos, Dámos helynév), v. ö. Domonkos? MOSz. — Domas S, v. ö. Domása, Damásd helyn. — Domsa Z; v. ö. Domása (mai helyn.). — Donat 2 D. — Donus Z; v. ö. Dános helyn. — Dosnuch (Dosnoc) S; v. ö. szl. dušnik és Dusnok helyn.? — Duba, v. ö. Doba. — Dudeh D; v. ö. Dödöge, Dötk (helynevek). — Dudor D, v. ö. Dudar (ma helynév).

Ecche, Eceh S; v. ö. Edse, Huceh, Wehe stb. — Echin Z; v. ö. Euzen, Euzin. — Edse S, v. ö. Ecche, Eceh, Huceh, Huseh, Wehe stb. — Egedius (Egidius) S, Egid S, Egidius 2 Z, 2 S, D, Egydius Z, 2 S, v. ö. Eguid, Evgv (Egig): Egyed. — Eguche (Eguiche) D. — Egnete T: Égető. — Eguid 2 D, Evgv (Egig) D, v. ö. Egedius. — Ehud V; v. ö. Ehed helyn. — Eiud D, v. ö. Eguid. — Eiureuh D. — Eld S, D, v. ö. Elid, Elud, Held. — Elee (Elhe, genitivus) S, v. ö. Elh, Eleus, Elias. — Elemeres S. — Eleus (Elus) 2 D, v. ö. Elee, Elias, Elus (Helus) stb. — Elh S, v. ö. Elee (Elhe), Hel, Heleh stb. — Elia [genit.], Elias (Elies, Helias) Z, S, 3 D, v. ö. Elee, Eleus, Elh, Elleh, Elus, Hel, Heleh, Heles? Helias, Helieh, Ilies, Illie.* — Elid D, v. ö. Eld, Elud. — Eliseu, Elisey [genit.] 2 Z. — Elleh D, v. ö. Elh, Elias. — Ellenus D. — Elmeg S. — Elseh (Erseh) S. — Elud (Eld) D, v. ö. Eld, Elid. — Elus (Helus) S, v. ö. Eleus. — Embel S, Embelli Z. — Emiricus (Ehimiricus) S, Emricus (Hemericus, Heymiricus) S, D. — Emse Z: Emse, v. ö. Emse puszta és MOSz. — Emticius Z; a fogalmazványban «emticius» csak jelzője Paulusnak. — Emus D. — Endereh, Endreh (Endereh) S, v. ö. Andreas. — Endus (Hendus) 4 Z, V, S, v. ö. Endes helyn. — Erdeud Z, Erdeus S: Erdőd, Erdős. — Ereus Z, T: Erős. — Erizeu Z: Öriző, v. ö. Erzeu, Euruzeu. — Ertueg (Ertuueg) D: Hartvig?, v. ö. Heruig. — Erzeu (Errizeu) D, v. ö. Erizeu, Euruzeu: Örző. — Etcu (Ettu) Z. — Etvey Z. — Euci D. — Eunus S; v. ö. 1226? 1240. eneu: közmunka, robot, Pannonh. Rendtört. I. 678. 791. l. — Euru-

*) Helynevekben régen és ma: Elye, Ilye, Elle, Ölle, pl. Somogyban. CSÁNKI II. 603, 614. l.

zeu (Eurizeu) S, v. ö. Erizeu, Erzeu: Öroző. — Euuen D. — Euzen S, D, Euzi Z, Euzin Z, v. ö. Öze, Özén, Eszény helyn. — Exe D.

Fabianus S. — Fara S, v. ö. Farád helyn. — Feguueres Z: Fegyveres. — Feke (Fenke) S, v. ö. Fenche (Feuce), Feuche, v. ö. Fekés-háza helyn. — Feketeu (Feketeh) D: Fekető, Fekete. — Feled Z, S, D, Feleh 4 Z, Feles S, D. — Feneres S, T, Fenerh Z, Fenerus (Feneres) S: Fenyéres, Fenyér. — Fenche (Feuce) S, Feuche 4 Z, v. ö. Feke. — Feud Z, S. — Fezed S. — Fiacha Z. — Figuth (Figud) S; v. ö. Füged (több helyn.). — File S, Fileh 2 S; v. ö. Füle (több helyn.). — Filpeh Z; v. ö. Fülpe és Fülöp helyn. — Finta S, Finti D; v. ö. Finta (több helyn.). — Fiod D. — Fita S, D, Fitcha D, Fiteh D; v. ö. a mai helynevek közt: Fityeháza, Fityka. — Florianus Z. — Foca Z, Fochas (Fotas) S, Foci Z. — Folbert (Folberd) Z, v. ö. Fulbert. — Forcasius (Farcasius) S, Forcos (Forcas) 7 Z, 6 S, 4 D: Farkas. — Forcost Z, D; v. ö. Farkasd (helyn.). — Forcot Z, Forcud Z. — Fornos Z, S; v. ö. Farnas, Farnos helyn. — Fosca (Foca) S, v. ö. Foca. — Fulbert Z, v. ö. Folbert. — Fulcus Z; v. ö. Folkus, Falkus (helyn.), rokon a Fulkó, Fulkomár, Folkmár nevekkel.

Gaba 2 S. — Gallus 2 Z, S; v. ö. Gálos (több helyn.). — Gelicum (Gileum) 2 Z. — Gengur Z. — Gentus S, T. — Georgius 6 Z, V, 6 S, 3 D. — Gerete Z; v. ö. Gerde, Geregye? (helynevek). — German 2 Z. — Gib Z. — Gyl (Gil) S; v. ö. Gyl (két helyn.). — Giocud Z, v. ö. Jakot helyn. — Gyrold Z, v. ö. Guirold: Girold (= Gellért). — Gyune S, v. ö. Juneh. — Gombos S: Gombos. — Gopod (Gopud) Z. — Got D, v. ö. Gud. — Gregorius 4 Z, 2 S, Gregor 2 Z. — Gud D; v. ö. Got, Gueud. — Gudus (Cudus) S. — Guebe (Gueba) S, Guebus S, D; v. ö. Gebe (helyn.). — Guedeu D: Gedő (helyn.). — Gueud S, v. ö. Gud; v. ö. Göd helyn. — Guirold T, v. ö. Gyrold. — Gumbu S, v. ö. Cumb. — Gunuzd (Gunuzt) S: Gonoszd. — Gurab D; v. ö. Gurab (helyn.). — Guz D, Guze 3 S, Guzey S [genit.], v. ö. Kuze.

Hagya (Hagia) D, Haia D. — Haymus (Haimus) Z. — Halad D, v. ö. Chala. — Halald (Halalud) S: Haláld, Halálod. — Harmas S: Hármas, v. ö. Tercie [genit.]. — Hecu D; v. ö. Hékk, Hékéd helyn.; l. Hegeh, Heuche. — Hede (Hedeh) D, v. ö. Cedhe, Chedeh, Hegeh, Het (Heteh). — Hegeh D; v. ö. Hecu, Heuche. — Heim (Heym) D: Him. — Hel Z, v. ö. Elh, Heleh. — Held D, v. ö. Eld, Elid, Elud. — Heleh Z, v. ö. Hel, Helieh. — Heles D, v. ö. Elus (Helus), Elias (Elies, Helias). — Helias 2 Z, Helieh [nomin.] D, v. ö. Elias, Elee. — Henche S, v. ö. Hunche; v. ö. Henese (helyn.). — Herhud S, v. ö. Hyrrud. — Herney T; v. ö. Hernye, Ernye (helyn.). — Herruig S,

v. ö. Ertueg. — Het (Hete) D, Hete S. — Heuche Z; v. ö. Höke, Héék, Héékéd helyn., l. föntebb Hecu, Hegeh. — Heud (Ehud) S, v. ö. Ehud. — Hybrahon D, v. ö. Ibrachin, Ibrahun (Ibrahim); v. ö. Ibrony, Ibrány (helyn.): Ábrahám. — Hycá S; v. ö. Ika-falva (Háromszék m.). — Hyci S; v. ö. Ice (helyn.), v. ö. Hyzy. — Hyduand (Hituand) Z: Hitvánd, Hitványd. — Hymonus S. — Hyrrud D, v. ö. Herhud. — Hysou Z, v. ö. Ysou (Hisou); v. ö. Izsó helyn. — Hyzy 2 Z, D, v. ö. Hyci. — Hythe Z; v. ö. Hede, Het (Hete). — Hiusud Z. — Hoda S, 2 D. — Hodus (Hodos) 2 S, D: Hódos?, v. ö. Holdus. — Hogiud S, Hobut (Hogiud) S, Hoiud Z; v. ö. Hahót helyn. — Holdus Z, S, v. ö. Hodus, Huldus: Holdos? — Holmus (Hormus) S: Halmos? Ormos? — Hombus S. — Hont Z, D, Hontus S: Hant, Hantos? Ant. Antos?, v. ö. Anta, Onth, Ontus; továbbá mai helynevek: Ant, Antos, Hant, Hont. — Honus Z, v. ö. két Hanus-falu. — Horgid D. — Horogus S: Haragos (helyn. is). — Horrod D, v. ö. Herhud, Hyrrud. — Hosued D: Hosvét, Husvét, v. ö. Cysveth (Chuswet). — Hota (Hata) D. — Hotud S. — Hotus S, D: Hatos. — Hozoga S, Hozug Z, D, Hozuga (Hozoga) S: Hazug. — Huceh Z; v. ö. Huseh, Wehe, Vseh, Wuche. — Huegit S. — Hugsoy nő Z. — Huid S, v. ö. Vuid, Wid: Vid. — Huic (Hic) S. — Huitol (Huiotol) Z: Hivatal. — Huldus Z, v. ö. Holdus: Holdos. — Hunché Z, v. ö. Henche; v. ö. Höncse, Hencse (helyn.). — Huned Z. — Huranus S. — Huseh D, v. ö. Huceh, Wehe, Vseh. — Huus (Huuus) S, D.

Jac S. Jacob 2 Z, Jacobus (Jocobus) 6 Z, 2 S, 3 D, T, Jacou 2 Z, S, D. — Jacsa Z, Jaxa D. — Janus D: János, v. ö. Joanus, Juanus, Johannes. — Iba D, v. ö. Ibafa: Iba-falva (Baranya m.). — Ibrachin S, Ibrahun (Ibrahim) Z, Ibrhaen (Hibrahen) S: Ibrahim, Ibrahony, v. ö. Ibrány, Ibrony helyn.: Ábrahám. — Jed S; v. ö. Jedd (helyn.). — Jege D. — Ikeh S; v. ö. Ika (helyn.)? — Ilbad (Ilabad) T, Illaba Z; v. ö. Ilba, Iloba helyn. — Ilies D, Illie S; v. ö. Elias. — Inod D, Inos Z. — Joachyn S: Joachim? — Joan (Johan) 4 Z, 3 S: Jován; v. ö. Ivan. — Joanca (Johanca) S, Joanchi (Hioanci) S, Joancu Z; v. ö. Ivánka, Iváncs, Ivánko (helyn.). — Joanus Z; v. ö. János, Juanus. — Jocos S; v. ö. Jakus, Gyákos helyn. — Johanca (Joanca) Z; v. ö. Joanca. — Johannes 6 Z, V, 9 S, 3D, v. ö. Janus, Joanus, Juanus. — Jopol S, v. ö. Ipoltus (Ipol); v. ö. Gyapoly (helyn.). — Jordan Z: Jordán. — Jouleken Z, Joulekun (Joulequin) S: Jólegény. — Jouta Z; v. ö. Gyóta (hat ily helynév van, Jóta egy sincs). — Ipoltus (Ipol), Ipolu (Ipol) S, v. ö. Jopol. — Irig, Irrige S; v. ö. Ireg helyn. — Yroslau, Yroslou (Yroslau) S. — Ysaac Z: Izsák. — Iseph (Isip), Ysyph (Isip) S: Izsép (több helyn.). — Ysou (Hisou) D, v. ö. Hysou. —

Juanus (Johannes) D, v. ö. Janus, Joanus. — Juba S; v. ö. Joba-, Jobba-háza, Jaba (helyn.). — Juben S. — Juke 3 Z, V; v. ö. Jéke (helyn.). — Juneh S, v. ö. Gyune. — Jureh Z; v. ö. Györe (helyn.). — Ivan Z, v. ö. Joan.

Kalazy S: Kalászi (helyn.), — Karache D; v. ö. Karacsa, Karács (helyn.). — Karachyn (Karachon) S, Karachun (Karachen, Carachon) S, D, Karason D, Karasun (Karachen, Karachon) Z, 4 S: Karácsony. — Kauseud (Keseud) Z, v. ö. Cusid, Keched, Kescyd, Keuseud, Kysideh, v. ö. Kecő, Kecsed, Kecset helynevekkel. — Kazmerius (Cazmer) S: Kázmér. — Keched (Keced) S, v. ö. Kauseud (Keseud), Kescyd. — Keyci S; v. ö. Kécs (helyn.). — Keled S; v. ö. Keléd (helyn.). — Kelemen Z, 2 S (Kelehmen), v. ö. Quelemen. — Kemend S, v. ö. Chemen; v. ö. Kéménd, Kemend (helyn.). — Kemus (Kamus) S, D, v. ö. Chemos; v. ö. Kemes (helyn.). — Keregus Z, v. ö. Kerges helyn. — Keres S, v. ö. Kerus, Kyrus. — Kereu Z, S, v. ö. Kyrecy (Kyreu), Quereh, Quereu: Kérő. — Kersen S; v. ö. Kerecsend, Kerecseny, Kelecsén, Kelecseny, Kelecsény helyn. — Keres (Keres) 2 Z, 6 S, v. ö. Keres, Kyrus. — Kese S, Kesey Z. Keseyd 2 Z, D, v. ö. Kesseh, Kauseud (Keseud), Keuse, Keuseud; v. ö. Kécs, Kecsed, Kecő, Kecset, Kesely helyn. — Kesereu (Keseru) Z, v. ö. Qesereu (Qeseru): Keserű. — Keseu (Besey) Z, v. ö. Cesu; v. ö. Kecő, Kesző helyn. — Kesseh S; v. ö. Kese, Kesey, Keseu. — Ketciou S; v. ö. Keseu, Kochou. — Keteus D: Kettős? — Keue (Keueh, Quewe) D, S, Keueh 2 Z; v. ö. Keve (helyn.). — Keus 2 D, Keuse D, Keuseud Z, v. ö. Köse, Köttse, Kecsed helyn. — Keuuehc (Keuehche) Z. — Kezed (Rezet) Z, v. ö. Keched (Keced), Rezed. Itt valószínűleg helyesebb a fogalmazványban levő Rezet. — Kylien 2 S: Kilyén (Kilián). — Kynus Z, v. ö. Chyna, Quina, Quinus: Kinos. — Kypis (Kyipis) Z; v. ö. Köpecz, Köpi, Köpösd helyn. — Kyrecy (Kyreu) S, v. ö. Kereu. — Kyrus (Kyris) S, v. ö. Keres, Kerus. — Kysideh Z, v. ö. Cusid, Cusit, Keched, Qujsid; v. ö. Kecsed, Kecset helyn. — Kochou (Quodecou) S. — Kuine (Kineh) S, v. ö. Cheneh, Cuneh, Quene. — Kuleh D; v. ö. Keléd helyn. — Kuteh Z, v. ö. Cucheh; v. ö. Köttse (helyn.). — Kuze (Guze), v. ö. Göcz (több helyn.).

Ladizlaus D. — Lambert, Lambertus S. — Lampu D, v. ö. Lompus. — Latamas 2 Z, 3 S, Latomas Z: Látomás, Látomás. — Latou S: Látó. — Laurentius 3 Z, V, 5 S, 2 D, v. ö. Leurench, Neurenche. — Leg (Legu) S, Legud Z, S. — Leguine S: Legény?, v. ö. Legenye helyn.? — Lehcu Z, Leke 2 D. — Lengen T: Lengyen (Lengyel). — Leodegarius (Lodogarius) V: Lodogár. — Lessud Z; v. ö. Les, Lese, Less, Lesses helyn. — Leurench Z, v. ö. Laurentius,

Neurenche. — Leus S, Leusa Z. — Ligez V; v. ö. Leke. — Litar (Liter) S; v. ö. Litér (helyn.). — Liuci D; v. ö. Lúcs, Lucz (helyn.). — Locud Z. — Lodomer S: Ladomér (több helyn.). — Lompus D. — Luca Z, Lucas (Lucus) Z, D. — Lueus Z, D, v. ö. Lucas (Lucus). — Ludeh D; v. ö. Löd, Lödös helyn. — Lukeu Z: Lökő, v. ö. Lucus. — Luxa Z; v. ö. Lueska helyn.

Maca S, Mache D; v. ö. Mácsa, Mácsé helyn. — Mada S; v. ö. Matey, Matoy. — Magdalene nő Z. — Magnus Z, S. — Mana (helyesen Matia) S, v. ö. Matias. — Manga (Mauga) nő Z. — Maogy (Mauogi) Z; v. ö. Magy (helyn.). — Maradic D, v. ö. Morodech (Morodic, Morodig): Maradék. — Mare (Marcu) S, v. ö. Marcu, Marcus: Márk. — Marcel S, D, Marcellus 2 Z, S. — Marcu Z, V, S, Marcus 2 Z, 2 S, v. ö. Marc. — Martinus (Martunus) 2 Z, S, v. ö. Mortun, Mortunus. — Matey (Matoy) Z, S, Mateus Z, v. ö. Mathoy, Matou. — Mathias Z, 2 S, Matias V, 2 S, D. — Mathoy 4 D, Matoy 2 S, Matou S, v. ö. Matey, Mateus, Motou. — Mauogi, Mauogy V, v. ö. Maogy. — Mauricius D, Mauruz Z, v. ö. Mouroz. — Mech (Meceu), Mecheu (Meceu) S, v. ö. Mehci, Messu, Meteu (Meceu). — Medeh D, Medue (Medue) 2 S, Meduel (Medueh): Medve. — Meegeu S; v. ö. Mecheu, Meteu. — Megzeg Z. — Mehci Z; v. ö. Mech. — Meneud S, v. ö. Monciud, Moncud. — Merch (Mercu) S; v. ö. Mérk, Merke (helyn.). — Messu S, v. ö. Mech (Meceu). — Meteu (Meceu) D, Methe Z, v. ö. Mecheu (Meceu): Mető, Meté, Metsző? — Miahl Z, v. ö. Mihal. — Mic D, Mica 2 S, v. ö. Mich, Micha, Mico (Mical), Micou, Micu. — Micchyker (Miciker) S. — Mich Z, Micha (Mica) 2 D, v. ö. Mic, Mica, Michi. — Michael (Micahel) Z, V, S, D, Michal (Mihal) S, Michel (Michael) S, Micher Z, v. ö. Miahl, Mical. — Michi (Mici) Z, S, Michileu (Micileu) Z, S. — Michodemus (Micodemus) S, Michodeus (Micodeus) S; v. ö. Micoudeus, Mihud. — Michou (Micou) 2 S: Mikó, v. ö. Mico, Micou. — Michoulous (Micoulous) S, Mielous (Micolous) D; v. ö. Micola, Micolau, Micolaus, Micula, Nicolaus. — Mico (Mical) V, v. ö. Michou, Micou: Mikó. — Micola Z, 4 S, Micolau S, Micolaus (Mielous) 2 S; v. ö. Micula, Nicolaus, Michoulous. — Micou V, D, v. ö. Michou, Mico (Mical): Mikó. — Micoudeus S, v. ö. Michodemus, Michodeus: Nicodémus. — Micse D, Micsee (Micussa) S, Micu 2 Z, S, Micus 5 S, D. — Micula S, v. ö. Micola: Mikola. — Mihal (Michal) 4 Z, V, 4 S, 4 D: Mihály, v. ö. Michael. — Mihud Z, v. ö. Michodeus. — Milost 2 Z: Milaszt (Malaszt). — Milton S: Miltó, Meltó. — Moc S, Mocchi Z, D, Mochi, Mochy (Moci) Z, 4 S; v. ö. Mog. — Mochou (Mocou) 3 S, Mochu Z, v. ö. Muchou. — Mociqu S, Mociud Z. — Mocsá Z, v. ö. Moxa, Moza; v. ö. Maksa, Moksa (helyn.)

— Mocud Z, D, v. ö. Mochu, Mocicud, Mogud, Moncud; v. ö. Makod helyn. — Mod Z, V, S; v. ö. Mada, Mot. — Modorod 2 Z, Modoros Z, 2 S: Madarad, Madaras. — Mog Z, 2 S, Mogd 2 Z, 3 S, 3 D; v. ö. Moc. — Moglau Z, Moglin V, Moglou Z, D. — Mogud (Mocud) Z, v. ö. Mocud. — Moguia Z. — Mogus Z, S, 2 D: Magos, Magas. — Mohal Z; v. ö. Mahal helyn. — Moygy (helyesen Moyzi) S: Majs, v. ö. több Mais, Maiss, Majsza, Moys helyn., 1. Moyses. — Moyna S. — Moyses Z, v. ö. Moygy. — Molvd S. — Monac S, Monaz V, v. ö. Moniac, Monios, Monos; v. ö. Monok, Monos-bél, Monos-falu helyn. — Moncat S, 2 D, v. ö. Moncha (Monca), Monchacj, Monchachy (Moncaci), Muncha; v. ö. Munkács (helyn.). — Monchia 2 Z (Monca) S, v. ö. Muncha (Monca). — Monchacj, Monchachy (Moncaci) Z, S, v. ö. Moncat. — Monchi S; v. ö. Manes helyn. (Pannonh. Rendtört. VIII. köt. Névmutató stb.). — Moneiud Z, Moneud (Moneut) Z. — Moniac V, v. ö. Monac, Monaz, Monios. — Monios D, Monos Z, 2 S. — Moraz Z. — Mordal D, Mordar Z. — Morodech, Morodehe (Morodic, Morodig), 3 S, 3 D, v. ö. Maradic: Maradék. — Mortun (Mortin) 3 Z, S, Mortunus 4 Z, 3 S, Mortuus (Mortunus) S, v. ö. Martinus (Martunus): Marton, Martonos. — Morus Z, v. ö. Mourus. — Mot Z, V, v. ö. Mod; v. ö. Mad (helyn.). — Motou D; v. ö. Mathoy, Matou. — Motus Z. — Mouroz S: Mórocz, v. ö. Mauricius, Mauruz. — Mourus S, v. ö. Morus. — Mous S; v. ö. Mocs, Mócsa, Mocsza helyn. — Moxa Z, v. ö. Mocsza: Maksa, Mokcsa (helyn.). — Moza S; v. ö. Macz, Mocz, Mócz, Mojsza helyn. — Muncha (Monca) D, v. ö. Moncha. — Muchou Z v. ö. Mochou.

Nege S. — Nemegeh Z, v. ö. Nemuogv, Nimigey, Numuogi; v. ö. Nemegeye helyn. — Nemel (Nemelh) S, Nemelh 2 S, D, Nemelli Z. — Nemthe (Nemteh) D, v. ö. Nemti helyn. — Nemuogv Z, v. ö. Nemegeh. — Nen Z, Nenehe S; v. ö. Nénye, Nenincse helyn. — Nereh D: Nyerő? — Nesu D: Nyeső? — Neugrad S: Neograd, Nógrad. — Neurenche D; v. ö. Leurench. — Neualch Z; v. ö. Novák helyn. — Nicard Z. — Nicholas (Micholaus) D, Nicolaus (Micolaus, Micolous) 4 Z, V, S, D, T, v. ö. Micholaus. — Nicus S, v. ö. Micus. — Nideat T, v. ö. Nicard. — Nimed D. — Nimigey D; v. ö. Nemegeh. Nirteu S. — Niuzou (Nuhzou) S: Nyúzó. — Nogud (Nogiud) S: Nagyod, Nagyos, v. ö. Nagyod helyn. — Nomuolou (Numuolou) D: Nömvaló (Nemvaló). — Nuch (Nuchu) S, v. ö. Nuhu, Nuuhu. — Nuetlen Z: Növetlen? — Nuhu, 3 Z, 5 S, v. ö. Nuch(u), Nuuhu. — Nulod S: Nyulad. — Numma 2 D. — Numud, Numuogi Z, v. ö. Nemegeh, Nemuogv. — Nuuhu (Nuhu) S, v. ö. Nuch (Nuchu) Nuhu.

Oboy S, v. ö. Abajhomok, Apaj helyn. — Obud D, Obus 2 S:

Abod, Abos, Apos (helyn.). — Ociu V. — Olcod (Olchod) Z, v. ö. Olcsa, Olsa, Olysó helyn. — Ombreus S, v. ö. Ambrosius. — Ompud S, v. ö. Ombod helyn. — Onda S: Anda (helyn.), v. ö. Anta, Onth. — Ono S. — Onth Z, Ontus Z, S: Ant, Antos (helyn.), v. ö. Anta, Onda, Hont, Hontus. — Op pap Z, Opus 2 S. — Orda S D: Arda (helyn.). — Othoc S. — Ouson Z, v. ö. Uzon helyn.

Pagan V, v. ö. Pogány helyn. — Pasca 3 D, v. ö. Poscu, Cysveth (Chuswet), Hosued. — Pata Z, v. ö. Pot, Pota, Poteu (Potcu!); v. ö. Pata (helyn.). — Pauca Z, v. ö. Poca, Pouca, Povca; v. ö. Póka (helyn.). — Paul 4 Z, 4 S, 4 D, Paulus 9 Z, 7 S, D. — Peche, Pechy Z, v. ö. Petch (Pecu), Pethe (Peche). — Pecur Z, v. ö. Petur. — Pederh Z, v. ö. Peter; v. ö. Péder (helyn.). — Pehid D. — Pehleh Z. — Peneze D. — Pentec (Pentuc), 3 Z, Pentuc (Pentuch), 2 Z, 5 S, 4 D, Pentuch S, v. ö. Petug (Pentug): Péntök, Pénték. — Pet (Petur) 2 Z, 4 S, v. ö. Peth, Pethe, Peti. — Petch (Pecu) S, v. ö. Pet, Pettu, Petrus. — Pete (Peteh) Z, S, v. ö. Pettu, Petrus. — Peter (Petur) Z, v. ö. Pederh, Petur, Petrus. — Petesse Z, v. ö. Petus, Petrus, v. ö. Petecse: Peticse helyn. — Peth Z, Pethe (Peche) Z, S, Petheh (Pehteh) Z, Peti Z, v. ö. Pet, Petch, Pete. — Petra Z, v. ö. Peter, Petrus. — Petrus 8 Z, 4 S, 4 D. — Pettu S, v. ö. Petch (Pecu), Pete, Petrus. — Petug (Pentug) Z, v. ö. Pentec, Pentuc. — Petur 10 Z, V, 6 S, 7 D, v. ö. Peter, Petrus. — Petus 2 Z, S, v. ö. Petesse, Petrus. — Pica S. — Piscu Z, Piscur Z, Piscut 2 Z, v. ö. Piskó, Piskolt, Picsor helyn. — Poca Z, v. ö. Pauca, Pouca: Póka (helyn.). — Pococj Z, v. ö. Pakácj helyn. — Pocud D: Pakod helyn. — Poioas S. — Pond Z. — Poseu Z. — Pot D, Pota 2 D, S, v. ö. Pata; v. ö. Pat, Pata (helyn.). — Potcan Z, D.: Patkány. — Potcu Z (helyesen Potcu). — Potus Z, v. ö. Patos-fa helyn. — Pouca (Pauca) 4 Z, 2 D; Povca D, v. ö. Pauca, Poca. — Poud S, v. ö. Pond. — Pour 2 D: Pór (több helyn.-ben). — Pous 2 D, Pouus (Pous) D, Pousa (Pausa) 6 Z, 2 V, S, 2 D: Pós, Pósa (helyn.). — Priba V. — Prid S; v. ö. Pered (helyn.). — Puc Z.

Quelemen D: Kelemen, v. ö. K. — Quene S, v. ö. Cuneh. — Quereh, Quereu, Quereud D, v. ö. Kereu: Kérő, Kéröd. — Quesereu (Queseru) D, v. ö. Kesereu (Keseru): Keserü. — Queueric (Keueric) S: Keverik, Keverék? — Quina 2 S, Quinus (Qiuñs) S, v. ö. Chyna, Kynus, Kuine (Kineh). — Qujsid D, v. ö. Cusid, Cusit, Keched, v. ö. Kecséd, Kecset helyn.

Rada 2 Z: Rada (helyn.). — Radista Z, v. ö. Radissa, Radistyán helyn. — Reche (Rece) D, v. ö. Reke. — Redenptus S. — Regusse Z, v. ö. Regécj helyn. — Reke S, v. ö. Reche (Rece), Renke, Rica. — Renke S, v. ö. Reke. — Reppes S. — Resch (Rescu) S, Resu V, Reze

2 Z, 2 S, Rezed D, v. ö. Kezed (Rezet), Rexe. — Retez (Retehi) S, v. ö. Réte, Réde helyn. — Rexe pap Z, v. ö. Resch (Rescu), Reze; v. ö. Recske, Recsk, Recsa, Récse helyn. — Riba (Ribba) D. — Rica D, v. ö. Réka helyn. — Rigou Z: Rigó. — Rodoan T: Radovány, Radvány (helyn.). — Roncin D. — Rost S, D. — Rou D. — Ruca S. — Ruchtu S, v. ö. Rojt helyn. — Ruoz S, v. ö. Ravasz, Ravazd. Ez utóbbinak népies kiejtése ma is Rovazd (Győr m.).

Sac D. — Sala Z. — Salamon D, v. ö. Salomo. — Salbeu Z. — Salca S, v. ö. Szalk, Szalka helyn. — Salomo S, v. ö. Salamon. — Samod V; v. ö. Sámot helyn. — Samson 2 Z, S, D: — Sata, Satad Z, Sathat (Satat) S, v. ö. Sata, Csád, Csát, Csata, Csatád helyn. — Saul, S, D. — Scesun Z, v. ö. Szécsény helyn.; v. ö. Zesum. — Scimis S, v. ö. Semes; v. ö. Szemes helyn. — Sebastian Z, S, Sebastianus 2 S. — Sebeh Z, 2 S, Sebeth (Sebeh) Z, v. ö. Cebeh, Chebec, Zebe. — Secud (Scechund) S, v. ö. Chekud (Cekud), Sekuid. — Segue D, v. ö. Cegue, Ceke, Cheke, a határleírások névsorában Zegge. — Sekuid (Sekid) S, v. ö. Chikuid (Cikuid), Cinguidu (Ciguid), Secud, Siquid (Sikit). — Seleh 2 S, v. ö. Celey. — Semchi S, v. ö. Semech, Zemchi, Zemeh; v. ö. Szemcse, Szencse helyn. — Semd S, v. ö. Zemd, Zemdij; v. ö. Szemed, Szend helyn. — Semech S, v. ö. Semes, Semchi, Chemeh. — Semeien (Simien) Z, v. ö. Symien (Simian); v. ö. Semjén, Simjén, Sömjén, Sömlény helyn. — Semes S, v. ö. Scimis, Semech; v. ö. Szemes (helyn.). — Senke (Fenkeh), v. ö. Chenke, Fenche (Feuce). — Senned (Senend) Z. — Sentus (Scentis) 4 Z, 2 S, D, v. ö. Zentus: Szentös, Szentes (helyn.). — Sephal D, v. ö. Zephal. — Serdeh Z, D, v. ö. Zereda; v. ö. Szerda, Szereda helyn. — Seruus Z. — Setehc (Seteh), v. ö. Zethe (Zeteh); v. ö. Szete (helyn.). — Setit S: Setét (helyn.). — Sic Z, Syca (Sycca) Z, Syeu S, v. ö. Sicus, Syke, Zica, Zicus. — Sicula V, v. ö. Cygolou, Ciquilou, v. ö. Sikula helyn. — Sicus D, v. ö. Syeu, Sikuis (Sikis). — Syguer (Suguer) D: Sügér? — Syke (Sike) 2 V, Sique S, Sikue (Sike) V, v. ö. Sic, Syca; v. ö. Sige helyn. — Siquid (Sikit, Siquid) 4 Z, v. ö. Chikuid (Cikuid), Sekuid (Sekid). — Sykuis (Sikis) S, v. ö. Csekés helyn. — Syquiteu (Siquiteu) D. — Sileu (Silleu) D: Süllő?, v. ö. Sülve helyn. — Symien (Simian) V, 2 S, v. ö. Semeien. — Simjrek S, v. ö. Szimirki helyn. (= Uj-Szemere, Ung m.). — Simon V, Symon (Simon) 3 S, D, T, Symou (Simoun) S, Simoud (Symoun) Z. — Syxtus D. — Sobolch S: Szabolcs. — Solud D. — Soma Z, S, v. ö. Choma, Somma, Suma. — Sombod Z, S, Sombot (Zombot) 3 Z, V, 2 S, D, v. ö. Zombot, Szombat. — Somciu S. — Somma V, v. ö. Soma, Choma, Chamma (Choma); v. ö. Csoma helyn. — Somod S, v. ö. Sumad; v. ö. Somogy. — So-

morou Z, S, v. ö. Summorav (Summorau): Szomorú. — Sompou D. — Somur V; v. ö. Szomor v. Csomor? (helyn.). — Sonc (Souc) S, v. ö. Song; v. ö. Csank, Szank, Sók helyn. — Soncud (Soncund) S, v. ö. Zongud. — Song T, v. ö. Sonc. — Sop Z, Sopa S, v. ö. Zopa. — Sorloud D: Sarlód. — Sornuc (Sornoc) S. — Sorud D; v. ö. Sarud (helyn.). — Soruld Z, Soruold Z: Sarolt. — Sot V, v. ö. Chot, Ciot, Zot. — Souzou D: Sózó. — Stephan (Stefan) 7 Z, 4 S, 3 D, Stephanus (Stefanus) Z, 4 S, D, v. ö. Cepou (Chepov). — Strab S. — Succa S, v. ö. Suge, Suke (Sucke), Zuke; v. ö. Semian-suka 1237. k., ma Selyemesuk helyn. — Suda S, D, v. ö. Coda (Choda); v. ö. Csuda helyn. — Suge S, v. ö. Suke, Zuke, Cegue, Ceke, Cheke, Segue. — Suke (Sucke) S, v. ö. Suge, Zuke, Cuke, Ceke. — Suma 2 S, Sumad T, v. ö. Soma, Somod, Choma. — Summorav (Summorau), Z, v. ö. Somorou: Szomorú. — Sumos S, D, v. ö. Somos (helyn.). — Sumou D, v. ö. Comou: Csomó? — Supind nő Z. — Sure Z; v. ö. Zsörk (helyn.). — Susanna nő Z.

Thaba S, v. ö. Doba, Thob; v. ö. Tab helyn. — Tadius S, Thadeus Z, S, v. ö. Thedeh, Thidia. — Tay Z, v. ö. Tája, Tagy helyn. — Tarsa S, v. ö. Tarcsa (helyn.). — Tatar S: Tatár? — Teber Z. — Thec (Tek) S, Teke 2 Z, Theke (Ceke, Tehke) 2 Z, S, 2 D, Tecu V, Thecu (Tehcu) D. — Tecusa V, v. ö. Texa (Texe). — Thedeh (Tecleh!) D. — Telug Z, v. ö. Telegd, Telek helyn. — Tengurd S: Tengörd; v. ö. Tenger helyn. — Tenc (Tencu) D, Tenke Z, D, Thenki D, Tencus (Teucus) Z, Thenkus (Tencu) D, v. ö. Tenk, Tenke, Tenkes helyn. — Tenlalou Z nő. — Theodor (Tiodor) S, v. ö. Tviódorus (Tuiódorus). — Tercie [genitivus] S. — Terepeu S, v. ö. Terep helyn. — Therteuh (Terteuh) S, v. ö. Certu. — Thetemeh (Tetehmeh) D. — Texa (Texe) Z, Thexa (Thexe) 2 S, D, Texe Z, 2 D, Thexe (Texe) V, v. ö. Tékes, Tésa helyn. — Thiba (a fogalmazványban Quiba) S, v. ö. Tiba helyn. — Thica D, v. ö. Thec, Tichon, v. ö. Tiba helyn. — Tichon Z: Tihany (helyn.). — Thidia S, v. ö. Tadius. — Tymoteu, Thimoteus S, v. ö. Chymotheu. — Timu Z. — Tyza (Tyze), Thyze S. — Tiuan (Tiwan) S, Tjuan (Tiuan) D, Thiuan 2 D. — Thob S, v. ö. Thaba, Thobus, Doba; v. ö. Tab (helyn.). — Thobias S. — Thobus Z. — Thocorou (Tocorou) Z: Takaró. — Tocus (Toncus) Z, v. ö. Tucus, v. ö. Tákos helyn. — Thogodou (Togodou) S: Tagadó. — Tholloyd, Tolloyd 2 D. — Tolpa D, v. ö. Topa, Tupa, v. ö. Talp, Topa helyn. — Tholtus S. — Tomas Z, S, Thomas (Tomas) 2 Z, V, 7 S, 4 D. — Tomor Z; v. ö. Tomor (helyn.). — Thompa (Tompa) 3S, Tompa 3 Z, V, 3 S: Tompa (helyn.). — Thomud (Tomud) D, v. ö. Tamota helyn. — Topa Z, Toppa S, v. ö. Tolpa, Tupa. — Thopos (Tupos)

S, Thopus S, v. ö. Tupoz; v. ö. Topos (helyn.). — Topsa Z, v. ö. Tapsony helyn. — Thorsol Z: Tarczal? — Tubus S, v. ö. Thopos; v. ö. Topos helyn. — Tucus D, v. ö. Tocus, Cucus: Tokos, Tökös? — Tuet V, v. ö. Cuet. — Tviodorus (Tuiodorus) D, v. ö. Theodor (Tiodor). — Turba D, v. ö. a határleírásokban előforduló Tvrpa falu nevével; v. ö. Torbágy, Turbács, Turbék, Turbucza helyn. — Tupa S, v. ö. Tolpa, Topa; v. ö. Topa helyn. — Tupoz S, v. ö. Thopos (Tupos); v. ö. Topos (helyn.). — Tuus Z; v. ö. Tőse, Töves helyn.

Waca (Wacha) D. — Wagia Z, Vagiad Z, Wayad Z; v. ö. Vaja, Vajas helyn. — Varau (Varou) S, Warou (Varau) Z, Warou 4 Z, V, 2 S, Varou S, D, Varous S: Váró, Várós. — Wardau Z. — Varsa D, v. ö. Varsád, Varság, Varsány, Varsa-szeg helyn. — Vaasar S, Vasar V, Vaasard S, Vasaard (Vasard) S, 2 D, Vasard Z, V, Wasard 2 Z, S, Wassard Z, v. ö. Emticius: Vásár, Vásárd; v. ö. Vásár, Vásárd, sok helyn. — Wehe (Wuche) 2 Z, v. ö. Huceh, Huseh, Vseh; v. ö. Öcs, Öcsény, Öcsöd helyn. — Wed Z, v. ö. Vnud (Vuud), Vued. — Vedelin D; v. ö. Vendel helyn. — Velseh Z, v. ö. Vécse, Vecse, Vecze, Vése helyn. — Veytheyh (Veyteh) D, v. ö. Vete, Vetí; v. ö. Vejte, Vejtí (helyn.). — Veynus T; v. ö. Vinyest helyn. — Welprit S; v. ö. Velperét (helyn.). — Venciuh D; v. ö. Bencheh, Bense; helynevek ma: Bencsek, Bencsik, Bencze, Benecső, Venicze, Vincze. — Wendech S, Wendeg D, Vendek D, Vendug (Wendeg) S: Vendég (helyn.). — Venes (Venehs) D, v. ö. Venciuh, Bense (Benesse), v. ö. Benecső, Benes, Benicz, Benyesd, Benyus, Venicze. — Werusset Z. — Vete D, Vetí (Vehti) S, v. ö. Veytheyh (Veyteh), v. ö. Vejte, Vejtí helyn. — Wgod Z; v. ö. Ugod (helyn.). — Vgrun (Vgron), v. ö. a határleírás névsorában Hugoron: Ugron. — Wid Z, Vid 2 Z, 2 S, Wida Z, Vida, Vide, Videh S, v. ö. Huid, Vuid, Widu, Widus, Vitu, v. ö. Vid, Vida, Vide helyn. — Vidikes D, v. ö. Vitcus: Vitkes, Vétkes? — Widu Z, Widus Z, Vidus 2 S, v. ö. Wid, Vitu. — Viga D, v. ö. Huic; v. ö. Vig, Vika helyn. — Wilmos (Vilmos) S. — Villum D. — Vingislou Z: Vingyisló, eredetileg Szventiszláv? — Wiob T. — Wis 2 S; v. ö. Vis (helyn.). — Vitalis S: Vitális (helyn.). — Vitcus Z, v. ö. Vidikes. — Viter S. — Vitu T, v. ö. Widu; v. ö. Vid, Witt (helyn.). — Wlos V, v. ö. Olasz helyn. — Vltos S, D, v. ö. Huldus. — Wlues Z, V; v. ö. Ölyves (helyn.). — Vnca (Vnuca) S, Wnoca 3 Z, Vnoca nepos S, Vnoca (Hunoca) 3 S, D: Unoka, Onoka. — Vnud (Vuud) S; v. ö. Ónod helyn. — Voca D; v. ö. Vacs, Vácza, Vága, Váka, Vokány helyn. — Vocu, Voci, Volca testvérek D; v. ö. Vaka (Váka), Vacs, Valka (helyn.). — Woda D; v. ö. Vada helyn. — Vodos, Wodos T, v. ö. Vuotos: Vadas (helyn.). — Wolter (Wolterh) D. — Vonta S. — Wosa (Wossa) D, Vossa (Wosa) S; v. ö. Vas, Vasád

helyn. — Vosca S, D; v. ö. Vaska helyn. — Vosod (Vosud, Vossod) 2 S, D, Vosud V, S, 2 D, Wosud Z; v. ö. Vasad helyn. — Vosos D, Vossos (Vosos) S, v. ö. Wuosos; v. ö. Vasas (helyn.). — Wot S, Vot D, v. ö. Vat, Vát, Vata, Vatta helyn. — Vrbaná Z, Vrbanus Z, 4 S, Wrbanus Z: Orbán. — Vrbus Z, v. ö. Vruus. — Vreh D. — Vrod D, v. ö. Ura, Arad helyn. — Vros 2 S, D, T, Wros S, D, Wrus D; v. ö. Uras, Oros (helyn., különösen ez utóbbi többszörösen előfordul); eredetileg Urias, mely a Szentírásban is megvan, mint személynév, pl. Dávid király idejében. — Vruus S, v. ö. Vrbus: Orvos, Örvös. — Vrzac S: eredetileg Ursacius személynév. — Ws 3 Z, v. ö. Wus, Vus: Ös. — Vseh S, v. ö. Huceh, Huseh, Wche. — Vsud (Vssud) S, Wsud S; v. ö. Öcsöd (helyn.). — Wta D, Vteh S. — Wtod (Vtod) S; Utód? — Vtoy Z: Utó. — Vued S, D, v. ö. Wed. — Vuiche D: v. ö. Vicse. Vicze (helyn.). — Vuicil Z, v. ö. Viczelu: Veczel helyn. — Vuid (Wid) S: Vid, v. ö. Wid, Huid. — Wuosos (Wosos) S: Vasas, v. ö. Vosos. — Vuotos (Wotos) S, v. ö. Vodos. — Wus Z, Vus 2 S, D: Ös, v. ö. Ws. — Vza Z; v. ö. Uzsa, Uza (helyn.). — Vzd S; v. ö. Uzd, Ozd, Ózd (helyn.) — Vzos S.

Zaazlou Z: Zászló. — Zaca S; v. ö. Száka (helyn.). — Zacharias Z, S, 2 D; v. ö. Zaharias. — Zah Z; v. ö. Szák helyn. — Zaharia Z, v. ö. Zacharias. — Zalas Z, 2 D; v. ö. Szállás, Szalacs, Szalás (helyn.). — Zebe S, v. ö. Sebeh; v. ö. Czebe, Zsebe-ház helyn. — Zeche D, v. ö. Zehee (Zehe), Zeke, továbbá Cegue, Ceke, Cheke, Segue; v. ö. a határleírások névsorában főntebb Zegge. — Zecheu Z; v. ö. Szecső (helyn.). — Zegen Z, 4 S, D: Szegény. — Zehee (Zehe) S, Zeke Z, v. ö. Zeche. — Zekezeu (Zekeseu) S: Szegező v. Szekező?, v. ö. Szekcső helyn. — Zeku (Zeuku) Z: Szökő. — Zelchch (Zelch) S; v. ö. Szelese, Szelcze (helyn.). — Zele (Zeleh) S; v. ö. Szele, Zele (helyn.). — Zelsa Z, v. ö. Szelcse helyn. — Zem S, v. ö. Zeme: Szem. — Zember Z; v. ö. Zsemer (helyn.). — Zemchi (Semchi) 2 Z, v. ö. Semchi, Zemse, v. ö. Szemcse, Szencse helyn. — Zemd D, Zemdij S, v. ö. Semd; Szemed helyn. — Zeme Z, S, Zemeh Z, S, v. ö. Zem. — Zemente Z, v. ö. Czeméte helyn. — Zemse D, v. ö. Zemchi. — Zennes D: Szennyes (helyn.). — Zenteh D, T, Zenteu S, Zentus Z, D, v. ö. Sentus; v. ö. Szente, Szentes helyn. — Zephal Z, v. ö. Sephal; Szefál, Czefál? (eredetileg talán Kephalos: Cephalus). — Zereda Z, v. ö. Serdeh: Szerda. — Zesum D, v. ö. Scsun; v. ö. Szécseny (helyn.). — Zethe (Zeteh) S, v. ö. Setehc (Seteh); v. ö. Szete, Czete (helyn.). — Zeud (Zeund) D, v. ö. Sződ helyn. — Zeuke D: Szőke. — Zeuleus S: Szőlős. — Zeunic S; v. ö. Szőnicz, Szőlnök (helyn.). — Zica D, Zicus S, v. ö. Sycá, Sycu, Sycus; v. ö. Czika, Székes helyn. — Zob Z, 2 D:

Zab?, v. ö. Szob helyn. — Zobas S, v. ö. Szabás helyn. — Zoga (Zogu) D, Zolcad S, Zolgat Z, v. ö. Zulcu; v. ö. Szóka, Szolga, Szolka helyn. — Zombot 4 Z, D, v. ö. Sombod. Sombot: Szombat (helyn.). — Zongud S, v. ö. Song, Soneud, Sone; v. ö. Szank helyn. — Zopa Z, v. ö. Sop, Sopa; v. ö. Szap, Szapat (Szapad) helyn. — Zorida 3 Z, S, 3 D (a spanyoloknál szokásos személynév). — Zot Z, v. ö. Sot; v. ö. Szat (helyn.). — Zotur D. — Zuiteu Z. — Zuke (Zuque) S, v. ö. Cuke, Suke; Ozeke helyn. — Zulcu D, v. ö. Zoga (Zogu), Zolcad. — Zulehu Z, v. ö. Szülle (helyn.). — Zunuse Z.

ERDÉLYI LÁSZLÓ.

Irodalom

BERZE NAGY JÁNOS. A hevesmegyei nyelvjárás. (Nyelvészeti Füzetek. Szerk. SIMONYI Zs. 16. füzet. Athenæum.)

Finnugor kézikönyvek. Szerk. SZINNYEI JÓZSEF. I. BUDENZ JÓZSEF. Finn nyelvtan. Átdolgozta SZINNYEI JÓZSEF. Hatodik, javított kiadás. (Hornyánszky. V.)

KALMÁR ELEK. A mondatrészek. Budapest, Franklin-Társulat. (Különnyomat a NyK.-ből.)

RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN. A nyelvészet. (Különnyomat a pápai benzés gimnázium értesítőjéből.)

SZAMOTA-ZOLNAI. Magyar oklevél-szótár. 11. füzet. (Ravaszas—szállás.) Hornyánszky V.

* * *

CANNELIN K. Ruotsalais-suomalainen sanakirja. Svenskt-finskt lexicon. Helsingfors. (Finn Irodalmi Társaság.)

Finnisch-ugrische Forschungen. III. k. 3. füzet. (Nyelvészeti közlemények: GAUTHIOT ROB. Finnois: *seiväs.* — WICHMANN YRJÖ. Etymologisches aus den permischen sprachen. — PAASONEN H. Syrj. *surym* ‚tod‘ und die frage von den finnisch-ugrischen s-lauten. — WICHMANN YRJÖ. Noch einmal syrj. *surym* — fi. *surma.* — GAUTHIOT ROB. À propos d'un article de M. WIKLUND.)

GROTENFELT KURT. Suomalaisten kuukausunimityksistä ja ajanlaskusta. (A finnek hónapneveiről és időszámításáról. Különnyomat a *Suomen Museo* 1904. 1. számából.)

POPOVICI JOSEF. Rumänische Dialekte. I. Die Dialekte der Muntenŭ und Pädurenŭ im Hunyader Komitat. Halle, Niemeyer.

SWAN C. G. és GRANSTRÖM H. Englantilais-suomalainen sanakirja. English and finnish dictionary. Helsingfors. (Finn Irodalmi Társaság.)

A vogul szóképzés.

(Harmadik közlemény.)

NÉVSZÓKÉPZÉS.

A névszóképzésnél ugyanazt tapasztaljuk, mint az igeképzésnél. A deverb. és denom. képzők egy része kétségtelenül azonos (-p, -ŋ), más részében is alakilag sok egyezés van, mely talán némely esetben szintén az eredeti azonosság következménye.

Névszóképzés igéből.

1. Az *-i* (-γ, -χ) képző. — A vogulban *-i*, *-i'*, *-ä*, *-χ* képzésű deverb. névszók vannak körülbelül egyforma jelentéssel. Ezek a különböző alakok eredetileg valószínűleg azonosak, tehát itt egy képző különféle alakjaival van dolgunk. Az északi nyelvjárásban az alakjai a következők: *-i*: *kwälti vit* ragadó víz II. 395. — *-i'*: *ossi'j'iw* gyaluforgács I. 4. — *-ä*: *χälü* tetem II. 279. — *-χ*: *ünlę-tul* ülő félek IV. 259. — A kondaiban: *-i*: *ätenti potären* szagláló orrhegyed IV. 319. — *-e*, *-e'*: *sere-pere päri* sűrögve-forogva forgólódik IV. 400. *möntę* göngyöleg IV. 400. — *-a*: *khaita-χum* kérő II. 95. — *χ*: *ronsę* palló Sz. 156. — A közép- és alsó-lozvai nyelvjárásban: *-i*: *khaiti* futkosó IV. 102. KL. *nüüli toxt* üldözött buvármadár IV. 91. AL. A pelimiben *-i*: *jani* játék Sz. 35. A tavdaiban *-u*: *-jännu* id. Sz. 35. Az utóbbi két nyelvjárásban biztos példákat nem igen találtam.

Az eredeti alak tehát valószínűleg *-χ*, *-γ*-féle hang volt. Ez már most az északiban vagy nyílt *-ä*-vé, *-i'*-vé s ebből *-i*-vé fejlődött. Hasonló hangfejlődést találunk az északiban a *-χ* lativusi ragnál:

χ: *müség* szerint (*mus*), *molę* gyorsan (v. ö. a lativus módhatározói használatát pl. *äkwüi'* egészen MUNK. Vog. Nyelvj. 9.). — *-i'*: *sisi'* mögé, *supi'* ketté, *tori'* ellen (v. ö. *täreχ* T. Sz. 141.). — *-i*: *çani* hanyatt, *çami* arcczal lefelé, *jëri* oldalvást (*jër* irány),

tari felé, irányában. — *-ä*: *tarä* felé, *jolä* alá, *älä* előre, *lapä* közelre. A $\gamma > i'$ és $\gamma > ä$ hangváltozást megtaláljuk a kettős számnál is: *luwi'* két ló (< **luwäy*), *josä* hótalp (< *josäy*, MUNK. Vogul nyelvjárások 7.).

A kondaiban a hangfejlődés hasonló volt: a *-y*, (*-y*)-ből vagy nyiltabb hangzó: *-a*, vagy pedig *-i*, *-e*, *-ë* fejlődött. A lativusi *-y* fejlődése teljesen hasonló eseteket mutat fel itt is: *-y*: *elälax* előre. — *-i*: *sopi* ketté, *khqni* hanyatt, *khuti* mögé, *lomti* darabokká. — *-e*: *elë* előre, *jqle* alá. Csak az *-a* esetre nem találtam példát. A többi nyelvjárások felhozott alakjai rendes megfelelői a *y* hangnak s így igazolásukra nem kell hasonló eseteket felhozni.

A mint láttuk, tehát nagyon valószínű, hogy itt a különböző alakok daczára csak egy képzővel van dolgunk. A *-y*-képzős jelen SETÄLÄ szerint nem volna más, mint ennek a *-y* (*-y*) képzős ige-névnek személyragozott alakja. E szerint tehát *χaiti* fut = *χaiti* futó. Ez nagyon valószínű, de az sem lehetetlen, hogy az ige-névnek semmi köze a jelenidő alakjaihoz. Van u. i. egy *denom.* név-képző, a melynek, mint látni fogjuk, ugyanolyan alakjai vannak, mint ennek a deverb. *-y*, *-y* képzőnek. Arra a gondolatra jöhetne az ember, hogy talán ez a két képző azonos s egyaránt járul igéhez és névszóhoz, mint a *-p* es *-y* képzők. De természetes, hogy ezt a vogul nyelvből eldönteni nem lehet.

a) *-i*. — Ez a leggyakoribb alakja a képzőnek, használata a következő:

I. Nomen agentis: *luji-kukuk* éneklő kakuk IV. — *juntép-pūri ūri nāj* tű fogó, tartó nő IV. 425. — *Sis kwonsi-jä* hátyakaró folyó IV. 437. — *χansä jäkti χāniy jätril* himzés vágó görbe bicsakkal II. 331. ÉL. — *kis jānyxi sät tārém* abroncs módjára forgó hét ég II. 331. ÉL. — *jasä pəri jamés jonril* láb csavargató jeles játékkal III. 221. ÉL. — *takw ūnti sāsä qternél* a magában lakó törzstelepes fejedelemtől IV. 83. FL. — *lalt jānyxati kit χājim-kwärej* egymással szembe-szaladgáló két kakas IV. 84. FL. — *lakwsi vit* mozgó víz II. 395. FL. — *kwälti vit* ragadóvíz II. 395. FL. — *tūli jiw* elrejtő fa III. 335. FL. — *vitté ūji χar lē'in* vízben úszó himvet III. 343. FL. — *jélél khaiti läi-pū* alatt futkosó kis fiú IV. 114. — *taw takti qln-int kër* az ő fonó ezüst orsó karikája I. 101. FL. — *vör sityéli, ur sityéli χāp* erdőt futkosó, hegyet futkosó ladik IV. 386. L. — *khul' mäsi ät qter* szűrt öltő öt úrigazda IV. 127. KL. — *poqkhwä sästi poqkhwēj ulpä* tobzát termő tobzos czirbolyafenyő III. 351. KL. — *rqmi ūgul'* duzzadó hús IV. 87. KL. — *khwatél yulili sajl* valahonnan elótámadó zivatar IV. 90. KL. — *nqti ätenti potären* rénborjat szaglaló orrhegyed IV. 319. K. — *kam votli jur squtätél* szedegető medve talpköcsöggel III. 128. K. — *lūri-kuri manä* csörgős, zengős menyé IV. 223. *sili-lūri manä* id. u. o. —

sali-voli csillogó-villogó IV. 388. L. — *kérsti-vorsti* *χāp* csörgő-zajgó ladik IV. 386. L.

II. Az *-i* képzős szóban kifejezett cselekvés vagy állapot az egésznek csak egy részére v. tartalmára vonatkozik, de azért az egészet jelentő szó mellett áll jelzőül. A részt v. tartalmat jelentő szó személyragozva elül áll: *pāxä pati* *χarä sujim* oldala omlós ritka fajú berkem IV. 68. FL. — *ñilmä khuli ñilmēj uj* nyelve-mozgó nyelves állat IV. 113. FL.

III. A jelzett szó eszköze vagy módja az ige cselekvésének: *lēsēxti āln* *ēlēm* szárnyragasztó ezüst enyv I. 101. FL. — *tailitaxti* *ñän-sikiy* begombolni való kenyernagyságú gomb IV. 113. FL. — *ñuli lātēj* esküforma IV. 413. — *uj pāti jani turēl* állat támadó nagy ordítással III. 347. KL. — *rausoqli jarnē* buczkálása módjára 91. KL.

IV. A jelzett szó a jelzőben kifejezett cselekvés helyét vagy idejét fejezi ki: *uj kinsi jgmēs jos* állat kereső jeles ösvény III. 337. FL. — *ñaur khulti sāykw-lōkhwē* csikó hátrahagyó ágyék zugában IV. ? FL. — *tēren* *χajti sāt lāyχ* kor futkosó hét út II. 333. FL. — *khajēχ* *ñiti* . . . *uškwē* halászmadár . . . kölykező kis város IV. 112. FL. — *āri sārri* *χūrñē joχtimēn* leányzajgás tájékára érkezünk III. 341. FL. — *nē joqmi san-jiw* nő járó lélek fa IV. 112. FL. — *ñoys* *khanghi saχtēj jiw* nyuszt hágó egyenes fa IV. 127. KL. — *pat khaiti* . . . *vuol* réce futkosó . . . folyóvonal IV. 102. KL. — *Tēri-ajji sēt jalä* darú rikkantó hét terület IV. 97. KL. — *talä jānχēp* olvadó hónap II. 48.

V. A jelzett szó pass. alanya a képzős szó alapigéjében kifejezett cselekvésnek: *ñäl* *ñiuli toχt* nyiltól üldözött búvármadár IV. 91. KL. — *nē jänmēlti pankhwēl pğšm* nőtől gyarapítható válllapoczka IV. 87. KL. — *oqmp* *šaykhi vuot-saj* ebrágtá szél megetti IV. 100. KL. — *Kharkhei pašši* *ñolt + jiw* harkálytól vájt kispártú fa IV. 90. KL.

VI. Érdekes időhatározói alkalmazását találtam e két példában: *polēm sū khürmē tin mültiän mänt* . . . *šurp-añšux khūntti mēnēm* mialatt ők a befagyott legelő szélét megkerülték . . . a jávor-öreg valahogy elment IV. 315. KL. — *patēm tūjt tārä lakwēltiänl at sakwali* a leesett hó, midőn keresztülhatolnak rajta, nem omlik össze IV. 308. (v. ö. a *-nē*-képzős deverb. névszó hasonló alkalmazását).

VII. Különálló főnévként is szerepel ez az igenév különböző értékkel: *Alyati* verekedő IV. 427. (tulajdon-név). — *pēni* varázslat IV. 248., III. 27., IV. 411. — *taji* merőkanál IV. 395. (ex *taj* eszik? de v. ö. Gombocz, Adalékok: Ny. K. XXXII. 208.).

b) *-χ*. — Inkább csak egyes izolált esetekben fordul elő: *pupi* *urtpēχ* *nāj* bálványt szétosztó nő IV. 234. — *khouseχ* lengő IV. 396. K. (v. ö. *kausēltaykwē* ringatni IV. 294.). — *ünlēχ-tul* ülő

félék IV. 259. — *ünléxtul ta'ilij kwol* ülökkel tele ház IV. 207. FL. — *vorez* sarló Sz. 157. K. (v. ö. T.: *urqlé* arat). — *puntéx* ajándék IV. 117. FL. (ex *punti* tesz?). — *ünsaz* palló III. 218. — *vonsez* id. Sz. 156. K. (*ünsi* átgázol). — *tulmaz, túlnéx* tolvaj (*tüli* rejt, **tülmi* mom.). Ide tartozóknak vélem a következőket, de alapszavukat nem ismerem: *pojtéx nér-oq* rima-asszony IV. 29. K. — *säreréx suntéx* gyűjtő szekrény IV. 113. FL. — *zamléx* csibor I. 40. (ex **zamli* domborodik, domború? v. ö. *zami* hasra I. 5. etc.). — *portéx* hirtelen haragú I. 109. FL. — *poléx* takony IV. 64. — *zultéx* halászfellekezet III. 498. — (**zulti* halászik; v. ö. *zul* + denom. -t). *nortéx* híd Sz. 78. K. (*norti* terít). — *portéx* hirtelen haragú I. 109. (**porti* megharagszik; v. ö. *pöri nqmt* neheztelő gondolat II. 47.).

Talán -j alakban is előfordul ez a képző: *erej* lieb L. (= *ernä* É.; *er*- *genehm sein* [kelleni], *placere*) UA. 197. — *Kat-uréz tür* Katerina halászó áradmány tava IV. 431. — *siréz* kard.

c) -*ii*. — Itt sorolom fel a kondai -*é*, -*é*, -*a* alakokat is: *zajtá* követ I. 107. (tkp. futó). — *zaitá-γum* leánykérő II. 95. — *khaita-kham* id. II. 414. K. — *nqusü nē* bosszantó nő IV. 320. K. (*nqwi* érint, bánt, frequ. képzés). — *khqusü nē* id. IV. 320. K. — *manü* göngyöleg (*manü* göngyöl + frequ. -t) III. 210. *mōüté* id. IV. 400. K. — *léptá* takaró IV. 66. (*lépi* takar + frequ. -t). — *χälä* tetem II. 279. — *sa'ilä* pálczika I. 151. — *säilé-jiw* léczfa III. 132. K. (*saili* tördel). — *säläi' äwi siléyläli* az ajtó szilánkká megy szét III. 407. ÉL. — *χantä* rajz IV. 60. — *χansü* himzés III. 310., IV. 3. — *sérépéré päri* sűröge, forogva forgolódik IV. 400. K. — *péré-péré säyis* fürgén forgó madárka IV. 397. K.

d) -*i'*. — Nagyon kevés példa van rá, s azok sem világosak. A következő példát: *ossi'-jiw* gyaluforgács I. 4. Munkácsi nomen verbale képzésnek nevezi az -*osri* késsel gyalulni igétől. Most az a kérdés, hogy ez az *i'* nemcsak az ige *γ*-jének megfelelője, s így a névszó vagy elvonással volna képezve, vagy azon esetek közé tartoznék, midőn az igető egyenlő a névszótóvel. Vagy pedig lehetséges, hogy a képző -*γ* (-*i'*)-je előtt a tö -*γ*-ja elesik. (Bár ez nem valószínű; ellene szólnak a köv. alakok: *jänü'* nagy transl. *jänü'*, *kwälü'* kötél dual. *kwälü'*). Még abban az esetben is ide tartozna ez a képzés, ha az *osri* alaktól független képzés volna az **os* tőtől. Ilyen esetek még: *ērri* énekel: *eri'* ének, *ērrem* énekelem É. *jerri*, *jerrem* KL. *eri* K. I. 171. *ēru* T. Sz. 14. — *jonri* játszik: *joni'* játék, *jonrem* játékom É. *jänü* KL. *jänü* P. *jänü* T.

2. -*s* (-*és*, -*üs*). — A praeteritumhoz való viszonyáról szoltam az -*s* mom. képzőnél. Használata:

I. Jelzőül szerepel különféle értékkel: **voqni* von, vezet (v. ö. *voqnép* horog tkp. vonó P.-Sz. 156. *vānt* falka É. III. 163. *voqnt* KL. III. 347. *vānépti* vezet Sz. 153. P.). *voqnés* *kwällä* vezető gyeplője IV. 167. KL. — *jömi* jár: *jäwél* *jömés* *khürém* *pät-äs* ördög

járta három nyom-lyuk IV. 399. K. — *morti* mér: *ta mārtēs* aféle II. 15. (tkp. kimért, meghatározott). — *pōšyi* rak (fészket), gyúr: *pōšyēs ēlēm-χalēs-χuri* gyúrt emberalak I. 130.

II. Nomen actionis: *ūnli* ül: *tārūtēy ūnlēs ēl ūnlenti* nehéz üléssel üldögel tovább III. 413. ÉL. — *khujī* fekszik: *tārūtēy khujēs tan khujēt* nehéz fekvéssel feküsznek ök III. 483. KL. — *ūri* vár É.: *jānēy ursēl nēs ursqum* nagy várakozással várt engem IV. 111. FL. — *khultī* elmarad: *taīlēy khultsēl ta khults* teljes elmaradással maradt im el IV. 108. KL. — *vāntti* vezet: *vāntsel . . . pā vānt-tawē* vezetése módjára . . . felvezettetik IV. 212.

III. Nomen acti: *āntēs* segítség (v. ö. *antaa* ad) I. 142. — *pūwi* fú: *pūwēs* fuvallat II. 319. — Talán ehhez a képzőhöz tartoznak: *ulās* szék IV. 2. (*ūnli* igétől?) — *kūnās* göngyöleg IV. 272. (alapszó?)

3. -η. — Alakjai: -*ēy*, -*iy*, -*āy*, a tavdaiban: -*qy*, -*oq* is. Az -*η* előtti hangzó, a mint látszik, nem jelentős elem. E képző kétségtelenül azonos a *denom*. -*η* képzővel. Eredeti jelentése talán nomen possessoris lehetett. A cselekvést vagy állapotot éppúgy az alany sajátjául foghatták fel, mint valamely tulajdonoságot. Olyan mondásban, mint *χumplēy puŋkpā*, hol a névszó deverbalis, s olyanban mint: *χumpēy puŋkpā*, hol a névszó denominalis, a képzőnek körülbelül egy szerepe van. Használata a következő:

I. A jelzett szó alanya a jelzőben kifejezett cselekvésnek, szenvedő alanya vagy birtokosa a jelzőben kifejezett állapotnak: *qummi* zeng: *qummiy suj* zengő hang IV. 104. P. — *kušli* zörög: *kušlēy soj* zörgő hang IV. 371. K. — *ēskhēy-khqr* izzó IV. 401. T. (v. ö. *ēšim* forró Sz. 15. T. *esili* felforr Sz. 15. K.). — *lūti* vétkezik: *lūtlēy khum* vétkes ember IV. 411. KL. — *χumpli* habzik: *χumplēy puŋkpā* habzó fejű III. 337. FL. — *lūli* áll: *lūliy kērās* magas (tkp. álló) meredély III. 242. — *tūšī* áll B: *tōšēy āznē* magas hegyre IV. 361. T. — *ēsyi* dicsekszik: *ēsiy χum* dicsekvő ember IV. 229. FL. — *pēni* varázsol: *pēniy nē* varázsló nő III. 85. — *ōlmēti* gyarapít: *tēp oltmētēy khom* táplálékot gyarapító férfi II. 379. K. — A mint a felsorolt példákban látjuk, a képzős szóban kifejezett cselekvés vagy állapot rendszeren tartós vagy állandó jegye a jelzett szónak, a mi talán szintén a képző eredeti poss. értéke mellett szól.

II. A jelzett szó szenvedő alanya az ige cselekvésének: *vāxti* dob: *vāxtēy nāl* kilőtt nyíl IV. 92. KL. — *tūšti* állít: *sāt jā-χum pī* *tūstēy nālā siltēm sāt pāren* hét folyóidek férfiak állította hét orra hasított csikó II. 331. ÉL. — *mañti* begöngyöl: *wūr vartāk mañtēy poēl* vörös szőnyeg borította falú IV. 107. KL.

III. A jelzett szó a helyet vagy időt fejezi ki, a hol, vagy a mikor a cselekvés történik: *kwāli* kel: *kwālēy vānīnē* járó-kelő

dombos erdejébe I. 107. FL. — *jonti* játszadozik: *jontij* *yar* játszótér III. 5.

IV. Nomen actionis: *nori* zúz: *sis noräjel noröstä* hát zúzással szétzúzta II. 23. Nomen acti: *lätij* szó, izenet I. 137., II. 207. (v. ö. *läwi* mond).

4. -*p*. — Alakjai: -*ep*, -*äp*, -*ap* (ragos alakban), -*pä*, -*pi*. A -*pä* alak talán csak hangátvetésből keletkezett, bár lehet összetett képző is. A -*pi* képzőben valószínűleg az -*i* (-*γ*, -*χ*) képző is benne van, s ezért az összetett képzők közt fogom tárgyalni.

A -*p* képző kétségtelenül azonos a denom. -*p* vel, mely nomen possessoris-t képez. A mit az -*η* képzőről elmondottunk, az áll a -*p* képzőre is. A deverb. -*p* és -*η* közt ugyanaz a különbség, a mi a denom. -*p* és -*η* közt: a -*p* képzős szó rendesen más szóval összetéve képezi a jelzöt, az -*η* képző egymagára. De ez a szabály nincs oly szigorúan megtartva a deverb. képzéseknél, mint a denominálisnál.

I. A jelzett szó alanya a képzős szóban kifejezett cselekvésnek: *ürti* oszt: *mol ürtpä Sakw-nē-äri* jószágot osztó Sakw asszony II. 331. EL. — *khwält kwalép nē* reggel felkelő asszony II. 378. K. — *täkw ölpä sijnkwél* magába élő ördög III. 353. KL. — *mini* megy: *jolel minpä la'ilēj uj* lenn járó lábas állat I. 107. FL. — *lusép nē* síró nő IV. 400. K. (*luñsi* sír).

Az utóbbi példában a képzős szó egymagára áll mint jelző. Ez az eset leginkább stereotyp kifejezésekben van meg: *tēlpä jāη-χép* telő hold IV. 85. FL. — *ünlep jelpij mät* az álló szent földön I. 47.

II. A jelző igenév a jelzett szóban kifejezett dolognak csak részére, tartalmára vonatkozik: *putij qwpä*, *nulij qwpä saw jā* jégvize omló, árvize omló sok patak III. 324. *ēr-ä lakwép ekwä* asszony. kinek éneke könnyen megy IV. 20.

III. A jelzett szó a képző cselekvésének helyét, idejét fejezi ki: *uj lülēp saw nol* állat álló sok földfok III. 293. — *Poilep-jä* fürdő folyó (hol?). — *čqghētülēp-khált* tetűropogtatás közben IV. 348. T. Utóbbi szerkezet a -*p* képzős igeneveknél nagyon ritka s valószínűleg a -*nē*, -*em* és -*im* képzős igenevek hasonló szerkezetének analógiájára alakult.

IV. A -*p* képzős névszó gyakran szerepel önálló főnévül:

a) Nomen actionis: *lontiji* lúdra vadászik: *lontijēp* lúdvadász IV. 251. — *kinsi* keres, vadász: *kisp* vadász (AHLQVIST: Wog. Wörterverz. 16.). — *jāηxi* körüljár, forog: *jāηχép* hold B., *joηkkhēp* II. 227. K. — *joāykhēp* hónap III. 349. KL. *jamp* hónap IV. 359. AT.

b) Nomen acti: *alēsli* vadász: *alēslep* halászati zsákmány I. 134. — *tēp* étel I. 138. (v. ö. *teγ-* eszik).

c) Eszköznevek: *masti* felölt: *mastupēl* öltő ruhával IV. 41.

— *grri* fésül: *arrep* fésű IV. 397. K. — *sa'iri* vág: *sa'irép* fejsze, *šaurép* IV. 133. KL. — **psili* fúr (v. ö. *pasiti* id.), *psiláp* ár IV. 397. K. — *jünti* varr: *jüntép* tű II. 46. K. — *va'ilép* vonó szíj IV. 428. (alapszó?) — *kërutápél jukërutus* reteszszel beretesz-lték IV. 355. AT. — **tari* akad (v. ö. *taräpi* id.): *la'il tarép* lábakadály II. 266. — *χuntép* lapát II. 300. (alapszó?) — *nautapél χot nautawé* kaparó vassal lekaparják IV. 429. — *tati* hord: *tätép* láda I. 69. — *zanxi* hág: *χanzeltép* hágeső II. 23. *khāngheltáp* id. IV. 401. T. — **pöyli* gombol: *pöylép* gomb IV. 428. — *vāχép* kalapács (v. ö. *vōηχ* üt Sz. 156. K. — *vāzti* dob III. 498. K.: *vqzné jiw* csép Sz. 155. T.) II. 298. — *voqnép* horog Sz. 156. P. — *vāntép* id. AL. u. o. (v. ö. m.: *von*; vog. *vqnēpti* vezet etc.) — *ëntép* öv, *intáp* id. IV. 401. T. (alapszó?) — *jotlapél joteltawé* nyomkodó vassal nyomkodják IV. 419. — *χarti* húz, *von* É.: *khörtépél* lapáttal IV. 109. K. Ide tartozik valószínűleg: *tüp* B., *tuop* KL.: evező (v. ö. *tqwi* evez).

5. A *-né* képző. — A *-né* igenévi képző, melynek a tavadai vogulban magashangú szók mellett *-ni* alakja van, azonos a vog. *-né* lativusi raggal. Azok után, a miket az ige és a névszó kategóriáinak eredeti egységéről mondtunk, nem lephet meg, hogy az ige után rag járul. Ez épp oly természetes, mint a következő alakok: *kwol* ház, *kwoltal* ház nélkül: *vā* lát, *vatal* látatlanul; *āt* szag, *ätép* szagú: *šāryi* fáj, *šāryép* fájó; *kwolén* házaz: *khaiti* fut, *khaitép* futó; *kwolē-n* házad: *minē-n* menj.

Nagyon valószínű, hogy ez az egység nem valamely későbbi analógia fejleménye. A zürj.-votj. *-ni*. a magyar *-ni* infinitivusi végzet, a magyar *-ni* lativusi rag valószínűleg azonos ezzel a vog. *-né* képzővel. Hogy azután ez a *-né* egységes rag-e eredetileg, vagy pedig két elemnek (*-n* + lativusi *-γ*, *-χ*) az összetétele, annak megállapítása nem ide tartozik.

I. A *-né* képzős igenévnék eredeti szerepét tehát az olyan mondatokban találjuk meg, hol a *-né* lativusi értéke még lehetőleg tisztán látható: *ānēm tēnē mater totēn*: nekem enni (v. evésre) valamit hozz I. 11. *khwoji* fekszik: *iti khwojné jol mājin* este feküdni helyet adj II. 377. K. — *vīγ* vesz É.: *nā vuni pāsē joγts* nőt venni ideje eljött IV. 369. T. — *tēlti* terem: *mā tēltēnē tumai kinsunkwē jikēn-ērt* ha a föld megteremtésére tanácsot kérni jöttél I. 139. — *masi* felölt: *tāsēm vāj masnē kōm manaun ātrū majēn* száraz harisnya öltésére adj egy kis időt nekünk, ó fejedelmünk II. 190. — *tūnt-ājnī mēs āmān Tārēm* enni, inni adott nekünk isten IV. 358. T. — Ezekben a mondatokban tehát a *-né*-vel ellátott ige lativus s a mondat állítmányában kifejezett cselekvésnek irányát, célját, rendeltetését fejezi ki. A mint a példák fordításán láttuk, a magyar *-ni* képzős igenévnék teljesen hasonló alkalmazása van.

II. A fennebb idézett mondatokban a *tēnē mater*-féle kifejezések könnyen képezhettek olyan egységet, mely akkor is meg-

maradt, ha az ige elmaradt mellőle (v. ö. m.: *tejbe-kása*). Az ilyen *tēnē matēr, ājnē ut*-féle kifejezések többé nem úgy voltak a nyelvtudatban, mint egy igének irányhatározója és tárgya (illetőleg alanya: *nī vuni pāsē jojts*), hanem mint jelző és jelzett névszó. Így fejlődött ki a *-nē*-képzős igenévnél jelzői használata, midőn a *-nē* már nem lévén az ige cselekvésének határozója, képzővé lett, lativusi értéke elhomályosult, de annyiban még megőrzi eredeti jellegét, hogy a jelzett szónak czélját, rendeltetését fejezi ki. A *-nē* képzős igenév egyéb használatai osztályozásának megkönnyebbitésére megkülönböztetem azokat az eseteket, midőn I. az igenév helyet jelentő, II. időt jelentő, III. valamely más névszónak a jelzője.

I. A *-nē* képzős igenév helyet jelentő szó jelzője s annak rendeltetését, czélját határozza meg: *pūli* fürdik: *pūlēnē kwol* fürdő szoba I. 76. (tkp. fürdeni v. fürdésre szoba) *āji* iszik: *ājtajtne tūr* itató tó IV. 434. P. — *sa'iri* vág: *sip sa'irēnē mā* nyakvágó hely IV. 344. — *vōjzi* üt K.: *kwēr-vājznē khul* kovácsműhely (tkp. vas ütő ház IV. 355. AT).

1. Ez a használat a *-nē* képzős igenév egy másik alkalmazásának is megadja a magyarázatát: *zujnē mā* háló hely, vagyis hely, a hol hálnak; *ālnē kwol* I. 142. lakó ház, vagyis ház, a hol laknak. A nyelv ezeknek az analógiájára olyan esetekben is használhatta az igenevet, midőn a jelzett szóban jelölt helynek nem állandó jegye, rendeltetése az igenévben kifejezett cselekvés, hanem csak esetlegesen történik ott. Ilyen esetben az igenévben kifejezett cselekvés idejét a mondat igéje határozza meg, s így lehet múlt, jelen, jövő egyaránt. Ilyen esetek: *nājžā-kē tūli, tūlnē mān at žani* ha föláll, álló helyén nincs maradása I. 82. — *Jqmēs lo tušnē mōt jiw at tušsi, pum at tušsi* jó ló álló helyén fa nem áll, fű nem áll IV. 395. K. — *jojti jut*: *khot jit-jojtnē mēm mās jit kwājilēm* hadd kövessem addig a helyig, míg utól nem érem IV. 397. K.

II. Az igenév egy időpontnak rendeltetését határozza meg: *zujji* fekszik: *zujnē ārēmt* lefekvés idején (lefekvésre [való] időben). *ati* gyűjt: *atnē pos* a gyűjtés ideje (AHLQVIST: Vog. Wörterverz. 1.). *postili* hajnalodik: *postilēnē porāt-nājk-tawēnē jūrit* issét hajnalodás idején a vörösfenyő ágaira fajok szállanak II. 20.

1. Az igenév jelentésköre itt éppen úgy kibővült, mint az előző esetben. A nyelvérték olyan esetben is használta az igenevet, midőn az igenév cselekvése csak esetlegesen történt a jelzett szóban jelölt időben: *žassēmti* megránt: *vāžen-jaut žassēmtēnē porāt nqmēlmati* váll íjját midőn megrántja, gondolja II. 23. — *ānsi* van neki, szül: *nawrēmā ānsēnē porāt* gyermeke megszületésének idején IV. 405. — *lapi* emelkedik: *lapnē ārēmtē* midőn felemelkedett II. 291. ÉL.

Az igenév alanyát az igenéven kitett személyrag jelölheti, s innen is látszik, hogy a *-nē* lativusi értéke itt már teljesen fele-

désbe ment: *jüle jojtnen porät* midön visszaérkezel I. 7. — *jäli jár: tokho jälnem söt* míg így járok IV. 267. K. — *kēšelti felébred: kēšeltēnem-sit* midön felébredek IV. 136. KL. — *jānumi* nő, *jānumni pāst* növésének idején IV. 356. AT. — Az igenév cselekvése és a személyraggal jelölt alany közt a viszony lehet szenvedő is: *tūli hoz: jāle tūlmem söt* midön alá bocsátanak IV. 109. K.

Ezen kifejezések analógiájára egész sereg összetett kifejezés állt elé, melyekben a *-nē* képzős igenév egy határozó-szóval kapcsolatban időhatározó jelentéssel bír (e szavak némelyike már majdnem képzővé fejlődött, eredetileg túlnyomó többsége helyet jelentő szó): *χāntli hadakozik: tox χāntlēm χāltē* a mint így hadakozom II. 43. — *jäli jár: jālnen māntēl* míg oda jártál II. 240. K. — *khōntlgynāt vuil* hadakozása közben II. 232. K. — *ūri vár: ūrnēm-pālt* midön várom IV. 101. KL. — *il-vōnti* leül: *khātēl il-vōntnē pālū* napleszálta tájt IV. 356. AT. — *punēlti* helyez: *punēltēnāt palitēl* mialatt rárag IV. 148. FL. — *pajtaxti* forr: *pūt pajtaxtnāt palit* mialatt az űst felforrt IV. 152. FL. — *ālnā χqsitēl* élete hosszáig IV. 74. — *jālnāt-sis* mialatt jár I. 69. — *χili* ás: *jālnātā jui-pālt* miután ásott I. 43. *ūntxati* előáll: *mā ūntxatnē eli-pqalt* mielőtt a föld megteremtődött I. 160. — *āsti* kész lesz (v. ö. *āstēs* kész lett): *āstnātā mos* míg el nem készül IV. 419. — *jojnāt-mus* a mint körüljárja II. 291. ÉL. — *vaxxātī* verekszik: *vaxxātēnē-mis* a verekedés alatt IV. 350. T.

2. Mivel e határozó szócskák mellett oly gyakran fordul elő a *-nē* képzős igenév, határozói értéket tulajdoníthattak az igenévnek akkor is, midön e határozó szócskák elmaradtak: *āli* van: *tintal ālnātā am joutilēm* minthogy olcsó, én megveszem IV. 342. — *teumatī* levét: *sawā teumatnē tūli* bőrét levetve áll II. 295. — *χālti* elfogy és elfogyaszt: *ēt χāltnē, χātēl χāltnē... vitnēl ti χulili* egy ej elmúltával, egy nap elmúltával... a vízből kiemelkedik II. 429. — E példák némelyikében az igenév már nem tisztán időhatározó, de az időhatározónak ilyen jelentésfejlődését minden nyelvben láthatjuk.

3. A B. 1. pont alatti példák, hol a személyragozott igenév jelző gyanánt járul egy időt jelentő névszóhoz, alkalmat adhattak arra, hogy a *-nē* képzős igenév nomen actionis-sá fejlődjék. A *jüle jojtnen porät* «visszaérkezésed idején»-féle mondásokból az igenév könnyen önállóvá lehetett s a főnév minden szerepét betöltve az esetragokat is felvehette.

a) Az igenév alany a mondatban: *yārēsti* ropog: *matēr χārēstēnē sujtī* valami ropogás hallszik IV. 254. — *lētīli* rengedezik: *tārēm lētīlētāt sujtī* az ég rengedezése hallszik II. 213. FL. — *jūw jō*: *sonēt jinātē sūmeli* szánkák jövetelének zaja hallik IV. 377. K. — *ātēr jinātā nāyki* im egy úrnak jövetele látszik I. 63. — *ūntli*

ül: *Ték-ätér taw ünlenät näyki* Ték hős, ő ül ottan, látszik II. 11.

β) Az igenév tárgy a mondatban: *alyati* verekedik: *tētēn alyatnätēn šapitēnuwärem* rendbe hozom az ő verekedésöket I. 26. — *nüli* esküszik: *nē-nüli nütilēnē χōntēlāli* női eskü esküvését hallgatja III. 152. — *itimi* esteledik: *χātälēm itimanē at väyēm* nappalom esteledni nem látom IV. 139. — *püri* fog: *pürnätä nēss süssentilem* csak úgy nézdegelem, hogy fogja IV. 303. FL.

γ) Az igenév esetragokkal van ellátva s határozó a mondatban: Locativusi raggal: *kēti* küld: *äläl kētnēmt* midőn (ha) a távolba küldenek IV. 76. — Terminativusi raggal: *toxtili* felserdül: *toxtilēnāi' at āšwāsem* felserdültömig nem tartott el IV. 71. — **posi* fő: *tarā posnāi' pajtawē* főzik, míg fel nem fő IV. 419. — *kälējāi'* kellőleg IV. 118. FL. (alapszó *kāli?* v. ö. m. *kell*). — Ablativusi raggal: *joyti* jut: *muj māxēm jojtnänēl* a vendégsereg megérkezte óta II. 300.

4. Mint főnév kifejezheti az igenév a fogalmat minden vonatkozás nélkül: *uχ puχlätēχtni lēχ mäs* az egy bezárkózni szó miatt IV. 362. AT. (v. ö. a magyar infinitívus hasonló használatát).

III. Az I. pont alá soroztam azokat az eseteket, midőn a *-ne* képzős igenév helyet jelentő szó mellé, a II. pont alá azokat, midőn időt jelentő szó mellé járul. A harmadik csoportba sorozom mindazon eseteket, midőn az igenév bármely konkrét vagy absztrakt névszót határoz meg. Itt megint több esetet lehet megkülömböztetni:

1. Az igenév a jelzett szóban kifejezett személy vagy dolog célját, rendeltetését mondja meg: *pēnyēlti* büvöltet: *pēnyēltēnē χatpā joyti-kē* ha büvöltetni v. a büvöltetésre valaki jön IV. 411. — *tülmenti* lop: *tülmentēnē χatpā joyti* valaki lopni jön IV. 324. — *vēr* vesz: *jir vinē jirij pupri'* véráldozat fogadására (való) véráldozatos istenkévé II. 14.

α) Az előbbi példákból megérthetjük azokat az eseteket, midőn a *-ne* képzős igenévnek nomen agentis értéke van. A *jir vinē jirij pupri'*-féle mondatok analógiájára az igenevet akkor is használhatták, midőn az alapige nem célját, rendeltetését, állandó jegyét fejezte ki a jelzett szónak, hanem csak esetleges cselekvését: *mini* megy, *χajti* fut: *minnē tul*, *χajtnē tul* menő felhő, futó felhő I. 6. — *qvéti* omlik: *qvétnē vit* omló víz II. 386. — *toli* olvad: *tolnē jānk* olvadó jég IV. 183. — *nāti* úszik: *nātnē jānk* úszó jég IV. 183. — *Sqrt posjen'* tit csukára világító víztő IV. 430. KL. (*posji* világít) — *āli* van, él: *jälőχ māt ālni* ... *āwit* alvilágban lakó ... lányok IV. 358. AT.

β) A nomen agentis már most állhat állítmányul a mondatban (v. ö. f. *juoksevat*, esetleg: vog. *mini* etc.), az alanyt személyrag jelöli az igeneven: *lūli* áll: *nāyk tot lūlinētä* vörösfenyő áll im

ottan II. 185. — *āli* van: *sunsitā*: *ḡarā paul ālnātā*, *ḡarā ūs ālnātā* nézi: egy tágas falú van, egy tágas város van II. 19. — *nāyki* látszik: *paul nāyknātā* falú látszik IV. 214. — *rausi* buczkál: *tuopā rausenūt* evezője buczkál IV. 91. KL. — *jissenti* jödögél: *jissenti-nāt* id. IV. 85. FL.

2. A *-nē* képzős jelző szintén a jelzett szó czélját, rendeltetését fejezi ki, de míg az 1. pontban a jelzett szóban kifejezett dolog v. személy alanya volt az igenév cselekvésének, most tárgya: *āji* iszik: *ājnē vit* ivóvíz I. 38. (inni v. ivásra [való] víz) — *tēi* eszik: *tēn-ut* étel I. 11. — *ānsi* bír, visel: *āšn-ut* viselő ruha IV. 18. — *māsi* ölt: *māsnē-khḡr* öltözék I. 169. K. — *ājnē khḡr* innivaló I. 166. K. — *tini-khārān* ennivalójuk IV. 351. AT. — *āri* *tēnē pūri* leánynak enni való lakodalmi étel II. 293. ÉL. — *nāyḡ-masēpanē vāj-sup* felölteni való csizma darab IV. 58. FL.

a) A *tēn-ut*, *tēnē matēr*-féle kifejezések természetes megrovidítése, midőn az igenév mint önálló anyagnév áll: *tēnē* táplálék II. 376. K. — *māsnēt* ruhák IV. 374. K. — *tini*, *ājni* étel, ital IV. 358. AT. — *tēnēm* ételom IV. 106. P. — *mešniān* öltözetük IV. 363. AT. — *ājnēm* italom IV. 106. P.

3. Harmadik esetben az igenév cselekvésének eszközül szolgál a jelzett szóban kifejezett dolog: *lqutḡati* mosdik: *lautḡatnē vit* mosdóvíz II. 106. (= mosdani v. mosdásra [való] víz) — *ājnē āni* ivócsésze (AHLQVIST: Wog. Wörterverz. 3.) — *pēnri* búvöl: *pēnri-nē sa'irēp* búvölő fejsze IV. 41. — *nēri* köt: *ḡar neinē tāk kwālḡl* rénbikát kötni való erős kötéllel II. 16. — *ūntti* állít: *kwol ūnttēnē ḡsiḡ ḡasli* házépítéshez való vastag moha II. 32. — *vāri* csinál: *vārnē sis-ḡār* alkotásra való háterő I. 140. — *āli* él, *khuij* fekszik, megvan: *nūn ālnē-khujnē khārēl moūlēm* olyant adok neked, a miből megélhatsz, meglehetsz IV. 361. AT. — *sēri* töröl: *polēḡ-sērnē-tār* zsebkendő IV. 60. (tkp. takony-törölő kendő) — *kiutkāti* köszörül: *kiutkātēnē ḡḡtwēs* köszörűkő II. 223. — *pūri* fog: *ḡars-ḡars puḡnē ošmar* harisfogas furfangja IV. 414. — *voḡrnē urā* készítés módja IV. 422. KL. — *nōykhwē jinē oqmēlān oḡti* feljönni módjok nines IV. 377. K.

a) Az előbbi mondatok magyarázzák meg azokat az eseteket, midőn a *-nē* képzős igenév egymagára is eszköznév: *rami* ás: *ramnē* ásó III. 380.

4. Végül az igenév a jelzett szóban kifejezett dolognak v. személynek czélját, rendeltetését mondja meg, a nélkül hogy ez az igenév cselekvésének alanya, tárgya vagy eszköze volna: *va'ilti* leszállít: *Tārēm-pi' va'iltēnē ēri'* ének az ég fiának leszállíttatására III. 133. — *ēntēpti* övez: *mā ēntēptanē mōjt* rege a föld körülövezésére I. 33. — *ōli* él: *oḡtēm olnē soḡt vor* az ember életére való hét szerencse II. 377. K. — *ḡajtiti* futkos: *ḡajtītēnē jāniti'* *jem's* futásra való nagyságúvá lett I. 137. — *jāmi* jár: *ari ḡum jāmnē*

pāḡḡwit mā-lqmt egy ember járására való szélességű földdarab I. 135. Az utóbbi két példában a *nē*-s igenévnek *n* értékhatározói értéke van, mint a magyar *-nyi* képzőnek, mely képző valószínűleg nem más, mint a *-ni* képzőnek külön jelentéssel izolálódott alakja.

IV. A *-nē* képzős igenév eredeti célhatározói funkciójából magyarázhatjuk meg azokat az eseteket is, midőn az igenév a) lehetőséget, b) szükségességet fejez ki.

1. Arra, hogy ez az igenév lehetőséget is fejez ki, megkapjuk a magyarázatot az olyan mondatokban, mint: *tēnē nīqul* enni való hús v. ehető hús III. 85. — *jūw-tēnē nīr-sq̄w* megenni való v. ehető vesszőbimbó I. 87. — Az idevágó példák elég számosak: *tāsili* kiszárit: *tāsilenē tq̄wēy jiw tq̄wä ta tāsīlawē* kiszáritható ágas fa ágát kiszáritják II. 132. — *passēmlī* csepeg: *passēmlanē kēlp-samā āīm* csepeghető vérseppje nincs IV. 143. — *nawli* üldöz, leüt: *sipā nāwclenē sari ūlēm tot ti ḡujilemēn* hogy a nyakunkat le lehet ütni, olyan igaz álmodat aluszunk mi ottan II. 38. — II. 61. — *pēli* fúr: *nōl pēlnē mē* nyiltól áthatható hely IV. 252. K. — *tixti* etet: *nān tixtnē jāmēs tēnē* jó étel, melylyel téged etethetnélek IV. 162. — *ḡānsi* ismer: *ḡāssēnē wītā-jerā* felismerhető vize, vidéke III. 134.

2. A cselekvés végrehajtásának szükségességét fejezi ki a következő mondatokban: *pōri jinē moqrē oql-khun ōls* rég volt ideje, hogy vissza kellett volna jönnie (azaz: visszajönni v. a visszajövésre ideje rég volt) I. 167. K. — *pati* esik: *nē patnē šaylēy mā* hova nőnek kellene leesnie, oly halmos föld II. 237. ÉL. — *āri āsnē ḡum man wrēl āri ḡānsi?* annak az embernek, kinek leányának kell lenni, mi módon lesz leánya? I. 155. — *lāwi* mond: *nayēn lāunē nāmtiy lātiy* neked mondandó okos szó I. 137.

V. Már az eddigi példákban is sok esetben a *-nē*-képzős igenévnek passivi participium értéke volt. Teljesen pass. particip. értéke van pl. a következő mondatban: *tarinēl ḡusātanē pōl* fenyőből hasított forgács II. 291. ÉL. — Könnyű megtalálni a fejlődési kapcsolatot az igenév eredeti értéke és ezen használata közt: *ḡolūt āsnē ta'ilā ḡot ariti* másnap viselésre való ruhája feleslegessé válik v. másnap viselt ruhája II. 102. — *nay jālnē mānt matēr ti vārsēn?* a te járásodra való úton v. az úton, melyet bejártál, mit tettél? I. 3. Ezekben a példákban, melyekben az átmenet még látszik, pass. értéke van az igenévnek. Ilyenek még: *ḡasti* ír: *tot ḡastnē nēpek* ott írott levél IV. 389. L. — *lāḡ* lö É.: *mōt ḡum linē kēreḡ nāl* más ember lötte vasas nyíl II. 217. FL. — *ḡaji* érint: *ḡu ḡajnē ḡuiy nōl* víz sebje mosta sebes földfok II. 156. — *vōwi* hi: *ēti vōwnē jir* este kért áldozat IV. 204. — *āli* öl: *il-ālen khom-pālēy* megölt manó IV. 368. AT. — *jūnti* varr: *am jūntnē jūntmilēm* tőlem varrott varrás IV. 18.

VI. Érdekes s a magyar *-ni* képzős igenév használatával is

megegyezők a következő kifejezések: *χujti* felbújt: *χumin χujtné ti χujtáslém* férjed felbújtani felbújtottam II. 81. ÉL. — *péntémi* megalakúl: *péntémlané ti péntémlémén* megalakulni ím megalakultunk I. 101. FL. — *sānkāmti* megteremt: *sānkāmténé ti sānkāmtāslém* megteremteni ím megteremtettem I. 132. — *toti* hoz: *lātiŋ totné kwoss totsém* izenetet hozni ugyan hoztam II. 296. — *tārāti* lebocsát: *tārāténé kwoss tārātílém* lebocsátani ha le is bocsátlak III. 75. — *éntépti* övez: *éntéptané ti éntéptāslém* körülövezni ím körülöveztem I. 82.

Azt hiszem, hogy ezeknek a kifejezéseknek magyarázatát az olyan mondatokban találjuk meg mint: *vonléné sōu vonlés* ülni való ideig ült I. 167. K. — *rūtni* szaporodik: *ēlā rūtméné pīŋā ēlā voss rūtni* elszaporodó fia hadd szaporodjék el I. 73. — Az ilyenféle mondatokból könnyen állhatott elő rövidített kifejezés: *vonléné vonlés* ülni valóját leülte v. ülni ült. Vagy a második mondatban, ha a *pīŋā* alanyt, mint már ismertet kibagyták, így is mondhatták: *ēlā rūtméné ēlā voss rūtni* elszaporodni hadd szaporodjék el. Az ilyen kifejezések azután annyira egybeforrtak, hogy az esetleg kimondott alany vagy tárgy nem választhatta többé el őket, s így nem az igenév és ige közé, hanem az egységes kifejezés elé kerültek. Így a helyett, hogy: *totné lātiŋ kwoss totsém* (a hozásra való hírt ugyan elhoztam) azt mondták hogy: *lātiŋ totné kwoss totsém* hírt hozni ugyan hoztam. Ezekben a kifejezésekben is érezhető tehát a *-né* képző lativusi értéke.*

6. *-m*. — Alakjai: *-m*, *-ém*, *-ām*, *-am* (ragos alakokban), *-qm* I. Az *-m* előtti vocalis valószínűleg nem jelentős elem.

A következő pont alatt tárgyalni fogok egy *-im* képzős igenevet. E képző alkalmazása sok esetben megegyezik az *-m* képző használatával, s tekintve azt, hogy az *e* és *i* gyakran váltakozik egymással, a két képzőt eredetileg azonosnak tekinthetnők. De a transitív igéknél a kétféle képző szerepe éppen ellentétes, s az összes adatok átvizsgálása után kimondhatjuk, hogy az *-m* (*-ém*) cselekvő, az *-im* szenvedő értékű. Azon esetek, midőn a két képzőnek alkalmazása azonos, két csoportba oszthatók: 1. A transitív igéknél, hol vagy a két alak összezavarása miatt történik, a mi két ennyire hasonló képzőnél természetes; vagy azért, hogy a cselekvő igenév egy minden nyelvben előforduló jelentés-változás következtében pass. jelentést vesz fel (de szerkezeti különbségek ilyenkor is vannak). — 2. Az intransitív igéknél, hol az előforduló példák, mint látni fogjuk, mindkét igenév természetének megfelelnek.

I. Az *-ém* képző befejezett cselekvést jelent, jelzője egy névszónak, a jelzett szó cselekvő alanya a befejezett cselekvésnek:

*) A *-ni* képző eredetéről már SZVORÉNYI is hasonlóan vélekedett (I. SIMONYI, Névragozás 43. l.).

raupi esik: *jol-raupém lū-kwól* ledőlt istálló I. 6. — *ēnti övez*: *kit ēntép ēntēm űum* két övet övezett férfi I. 115. — *űuji fekszik*: *am tál űujēm űumrés* én telet áthevert férficska III. 293. — *mási ölt*: *khōr-jākh māsēm khōm* rénbikabőr subát öltött férfi II. 235. K. — *űolti eltölt*: *tāl űoltēm űj-ā-űi* telet eltöltött állat-lány III. 296. — *puni tesz*: *kēnt punēm saw šis* sapkát föltett sok ifjú IV. 119. FL. — *ńawli üldöz*: *ńńēm ńawlēm űārēűsi* engem üldözött rabló IV. 5. — *tōsi szárad*: *tōsēm űum* száradt fű II. 224. K. — *pōli fagy*: *pōlēm űūrű jāűk* fagyott sima jég IV. 20.

α) A fennebbi pont utolsó példáiban a képző egy állapotot jelentő igéhez járult és azt jelentette, hogy az állapotot előidéző folyamat v. cselekvés megszűnt, de az előidézett állapot még tart s állandó tulajdonsága a jelzőben kifejezett dolognak. E példák analógiájára lehetővé vált, hogy e képzőt akkor is használják, midőn a cselekvés v. folyamat még nincs befejezve, hanem a jelenben is tartó állandó tulajdonsága a jelzett dolognak: *vorti* vereslik: *vortēm űilā saűi* vereslő négy medve szemfog I. 125. FL. — *mini* megy: *minēm tōrēm* menő ég III. 345. KL. — *sāšti* természet: *poűkhwā sāštēm poűkhwēű* vuor tobozát természetű tobzos vidék III. 349. KL. — *kāńsi* sorvad: *kāńsēm lu* sorvadó csont III. 26. — *sāűű* terem: *sāűűlēm Tārēm āsēm* teremtő *Tārēm* vagy II. 414. K. — *jāűűi* forog: *kis jāűűēm sāt tārēm* abroncskerék módjára forgó hét ég II. 341. ÉL. — *ešēm kālās* forró kalács IV. 364. AT.

β) A vogulban a jelző a hangalak minden változása nélkül szolgálhat határozó gyanánt is. Így tehát egy *minēm tārēm*-féle kifejezés mellett előfordulhat a *minēm* külön is mint idő- v. állapot-határozó. Ezekben az esetekben az igenév idejét a mondat igéje határozza meg: *jállēloaűi* sétál: *tokh jállēloaűlēm nukh šunšēm* így járkálván felnézek III. 351. KL. — *kēnsi* keres: *loűānl kēnsēm khajitēs* lovait keresve futkosott II. 238. K. — *kwāli* kel: *pā-kwālēm űujenti* felkelvén heverészik IV. 241. FL. — *vōűkhi* üt: *kit piš-pōű vōűkhēm ti khaiti* két czombját ütve fut II. 228. — *saxi* liheg: *saxēm ālpā ēlēm-űalēs* lihegve élő ember III. 87.

Érdekes idevágó példák a következők: *jāűűhi* játszik: *pajtīn jāűűhēm* szünjetelek meg játszani IV. 359. AT. — *lōństaxti* siránkozik: *lōństaxtēm páűti* megszün sirni IV. 367. AT. — *pōűwti* lö: *pōűwtēm jalē pānsā* megszünnek lövöldözni IV. 252. K. — *šoritaxti* veszekedik: *šoritaxtēm jalē pānsēsēi* megszüntek veszekedni IV. 353. K. — Sőt még célhatározó gyanánt is állhat ez az igenév, ha e határozó múlt cselekvésre vonatkozik: *vāri* tesz: *ńoűór vārēm jūlsēm* mit csinálni jártál IV. 322. T. (tkp. mit csinálva jártál).

γ) Az *-m*-képzős igenév állhat állítmányúl is (v. ö. a m. *adott* perfectumot). Az alany személyét az első és második személyben személyrag fejezi ki. A 3. sz.-ben is áll néha személyragos alak, de gyakoribb, hogy a nélkül van az igenév: *tēlīmi* tél lesz: *tāl tēlīmēm*

tél állott be II. 189. — *joxtilāli* közeledik: *am nūpelēm joxtilālmēt* felém jöttek II. 190. — *χānti* talál: *sirejim ti χāntmēm* kardom megtaláltam II. 164. — *χūlēmlī* elmarad: *χūlēmlēm* elmaradt IV. 5. — *pujēmti* megragad: *nālā pujēmtamā* nyilat megragadta II. 93. ÉL. — *ūntti* állít: *kwol ūnttemi'* ketten házat építettek I. 67. — *isilāli* leszáll: *isilālēm* leszállott II. 244. P. — *vorkāti* támaszkodik: *vūs jiwēt Jaj-Tōrēm jalē vorkātēm* a város gerendái az alsó égbz alól támaszkodtak II. 223. K. (az alany többes, az állítmány egyes!).

II. Az *-m* képzőnek az előbbiekkal ellentétes alkalmazása az, midőn a vele képzett igenévnek szenvedő szerepe van. Nagy különbség van azonban itt is az *-ēm* és az *-im* alkalmazása közt. Míg az *-ēm* képző mellett a cselekvő alany is nominativusban áll. pl.: *tēltāli* teremt: *taw tēltālēm ur-lōptatā* az ő teremtette hegyi levele III. 271, addig az *-im* képző mellett, mint látni fogjuk, a cselekvő alany, mint a pass. ige mellett, *-nē*, *-n* raggal áll (pl. *tawnē tēltālim ur-l.*). Hogy a cselekvő igenév szenvedő jelentést vesz fel, arra talán minden nyelvben van analógia. De az átmenet nagyon is egyszerű. Láttuk, hogy számos példában az *-m* képző azt fejezte ki, hogy a jelzett szóban kifejezett dolog az igenév cselekvése által létrehozott állapotban van (*tāsēm pum* száradt fű, *pōlēm jayk* fagyott jég). E példák analógiájára könnyen előállhatnak olyan kifejezések, mint: *ājytēm la'ilep* mézgás lábú (tkp. mézgázott) III. 272, bár alapigéje *ājyti* nem «mézgásodik», hanem «mézgásít». — Példák pass. jelentésre: *šaurēpoali* vagdal: *tākū šaurēpoalēm* csatol: *kit jiw āltēm porā* két fából összetett tutaj II. 207. FL. — *vāri* készít: *vārēm jēri* szerzett éneke IV. 104. P. — *lāti* küld: *kūtem āncūχ* száműzött öreg IV. 360. AT.

α) Itt most ugyanazon jelentésváltozási csoportokat fogjuk találni, mint cselekvő alkalmazásában. Ebben az esetben is kifejezheti a jelző igenév a jelzett dolognak, mint szenvedő alanyának valami állandó, a jelenben is tartó állapotát: *ati* gyűjt: *atēm pil* gyűjthető bogyó III. 49. — *vāti* szed: *vātēm pil* szedhető bogyó III. 41. — II. 6.

β) Itt említem meg azokat az eseteket, midőn egy egésznek a részére v. tartalmára vonatkozó igenév az egészzet jelentő szó mellé járul jelzőnek, s maga a részt jelentő szó személyragozva elül kerül: *jākti* vág: *pujnitā jāktēm χum* köldöke vágott férfi I. 163. — *astī* elkészít: *porā astēm χum* tutaja elkészült ember I. 163. — Bár ezek a kifejezések gyakoribbak az intrans. igéknél: **silli* feldagad: *sorjā sillēm āri* hasa feldagadt leány IV. 297. — *tquli* megtelik: *kwonsā tqulēm nūrēm-uj* körme megtellett hatalmas állat III. 266. — *χōli* fogy: *pumā χōlēm χarā šārēs* füve fogyott széles tenger II. 407. — *pāsi* (SZILASINÁL *pasi* befejez, de v. ő. *pānsā* megszűnnek

IV. 252. K. *pānsései'* IV. 353. K.) megszűnik: *ti sānykã pãsem çasũ tũw* ezen hősége-csillapodott hosszú nyár II. 395. ÉL.

γ) Az *-m* képző szenvedő értékkel szintén lehet határozó: *ãli õl: jalã-ãlãm khvoltãm soãt khõm* leölve hagyott hét férfi II. 234. K. — *torti* zár: *ũs-out tortãm õlat* a város kapui zárva vannak IV. 346. T. — *jũ ãttãm ãlõt* be vannak zárva IV. 346. T.

δ) Az *-m*-képzős igenév szenvedő állítmány: *voitãtyti* felcsatol: *kit josã voitãtytãmĩ* két hõtálpam fel van csatolva II. 113. — Itt nagy ritkán előfordul az az eset, hogy az igenév cselekvő alanya *-nẽ* raggal van ellátva: *çãji* érint: *manã tqlyñ ãgul tqlnẽ çãjãmãn, manã mosiy lu mosnẽ çãjãmãn?* minõ kóros hús kórjától érintettetek, minõ sorvadó csont sorvadásától érintettetek? II. 416. Ez a pár eset bizonyára az *-im* képző hasonló szerkezetének analógiájára alakult.

ε) Talán a szenvedő használat adja meg azoknak az eseteknek a magyarázatát, midõn az igenév egy helyet jelentõ szó jelzõje s azt fejezi ki, hogy az igenév cselekvése a jelzett helyen történik. A következõ mondatokban még egyszerű szenvedõ szerkezetnek foghatjuk fel a jelzõ és a jelzett szó közti viszonyt: *jõmi jár: jãl-wel jõmãm khũrãm pãt ãs* ördög járta három nyom-lyuk IV. 396. K. — *mẽnĩ* megy: *mẽnãm mõtõt ãkwẽps pãri at jiw* ment útján egy hamar vissza nem tér I. 166. K. — Már most a hogy mondhatták: *mẽnãm mõtõt* a helyen, a hol járt, mondták a következõ kifejezéseket is: *teç* eszik: *tãm mãtãt sorçã sillawãs* a helyen, a hol evett, gyomra feldagadt IV. 297. — *khãnti* talál: *ãil lũ khãntãm pãlãm* a falu, hol az elsõ lovat találtam IV. 127. KL. — *latkati* sülyded: *çukãm-pãlãm latkatãm asnẽ* hova félzipóm sülydedt, abba a lyukba III. 74. — *joçti jut: jõt-jõtãm mõtõt* a hol egymást utólértek II. 223. K. — *õli* van: *ãm-mãnt õlãm ur-ãalã* a hegyfok, melynél az imént volt IV. 161. KL. Ezekben a példákban semmikép sem tudom főnévnek nézni az igenévet és bizonyára nem birtokos jelzõi viszony van a jelzõ igenév s a jelzett szó közt.

Az idõt jelentõ szóknál hasonló szerkezetet találunk, s ez valószínûleg az elõbbi esetek analógiájára jött létre. Ez annál könnyebb volt, mivel a vog. helyet jelentõ szók nagy része idõt is jelent. Példák: *çajti* fut: *taw tũ çajtãm ãrẽmtẽ* a mint õ odafutott II. 20. — **tãjãti* elalél; *tãjãtãm khõpõtẽ* abban a pillanatban, midõn elalélt IV. 161. KL. — *lapi* emelkedik: *lãpsãm ẽrt* mikor felkerekedett II. 393. FL.

Ide sorolom mindazon eseteket, midõn az igenév valamely idõt v. helyet jelentõ szócskával (*çalt, jui-pãlt* stb.) az igenév cselekvésének egy más cselekvéshez való viszonyát határozza meg.

III. A következõkben az igenév főnévi alkalmazásait fogjuk látni. Itt kétféle esetet kell megkülönböztetnünk: 1. Az igenév esetlegesen valamelyik alakjában főnévi szerepet tölt be a mondat-

ban (mindíg nomen actionis), a nélkül hogy más alakban és más esetben főnévként szerepelne. A nyelvérzekre nézve ezek talán nem is annyira névszók, hanem inkább cselekvésszók idői vonatkozással. Egy olyan mondatban, mint: *pólém taw tälmatä sujti* fagyos ág töredezése hallik III. 97. — vagy: *khuqšē mēnmät oqt khañši* sokáig megy, nem tudja IV. 371. K., éppen olyan igei értéke van az igenévnek, mint ha ugyanazt így fejezik ki: *sujti: pólém jiw tälmati* vagy: *khuqšē mēnēs, oqt khañši*. 2. A második eset az, midőn az igenév elvesztette igenévi értékét, az alapigével sokkal lazább összefüggésben van, mint az előbbi esetben, s önállóan szereplő névszó.

1. Példák az első esetre: Az igenév alany: *tawi* evez: *çatpü tqwmät nāñkēs* valakinek evezése látszott II. 89. ÉL. — *saiti* török (*saili* tördel) *jiw-māñ lqmt çottē-saitēmät sujti* kemény fa kis darabjának töredezése hallik III. 143. — Az igenév tárgy: *kwāli* kel: *nāñç kwālmä at va'ilen* felkeltét nem látod III. 190. — *pāti* esik: *kasät pütmät khölestē* öcscsének elestét hallotta II. 239. K. — Az igenév jelző: *tēli* terem: *mā tēlēm mōjt* föld teremtési rege (v. a föld teremtésének regéje) I. 1. — *šakhēri* perzselődik: *šakhērēm ätēn* perzselés szaga IV. 132. KL. — *kwoqalēm namtēm* elmenési tervem IV. 92. KL. — Az igenév határozó esetraggal ellátva: *çolit kwālmēt* reggel felkeltükkör I. 2. — *roytēmi* megretten: *roytēmāmtél* ijedtemben IV. 242. FL.

2. Példák a második esetre: *kwāli* kel B.: *kältēm* lepény IV. 420. KL. — *ülēm* álom (v. ö. m. *al-*) — *sorēm* halál (v. ö. *jel-sör-läçi* lesóványodik Sz. 125. P.) — *sültēm* szikra (*sūli* szökik + *mom. t*) — *mari* szűkül: *marēm* szorúltság, szükség I. 155.

7. **-im, -imē.** — Említettem már, hogy e képzőnek az előbbivel ellentétben pass. értéke van. Kérdés, hogy az *-i* hang jelentős elem-e? Az sincs kizárva, hogy csak az *-ē*-nek változata, s hogy a két képző eredetileg egy volt, de később a kétféle hangalakkal a jelentés is két irányba fejlődött. De számba véve a két alakkal járó szerkezetek különbségét (*-nē* ragos cselekvő alany és ragnélküli) ez a feltevés nem látszik valószínűnek.

Gyakran fordul elő e képző *-imē* alakban, a nélkül, hogy a jelentése változnék. Ez az adat minden szabályosság nélkül változik az *-im* alakkal.

A két képző közt levő jelentésbeli különbségeket már említettem, s e képző alkalmazásait most úgy csoportosítom, hogy az előbbi képző használatával párhuzamba lehessen állítani.

I. Vegyük először az olyan eseteket (ezek a leggyakoribbak), midőn az *-im* képzős név állítmányi kiegészítő v. szélesebb értelemben vett állapothatározó. Itt a következő csoportokat állapíthatjuk meg:

α) A képző transitív igehez járul, az igenévnek szenvedő ér-

téke van: *pältili* tűzbe vet, *taj-* eszik: *au çumitâ kêr vârnê kavolti kêrnê paltîlimê, nâjtê tajimê, kêr-kâtêl pâ vojvê*s az egyik férfi egy kovácsműhelyben a kohóba vetve, a tűzben megemésztve, vas fogóval felemeltetett II. 298. — *pajti* főz; *say pajtimê ul voss poknati* a hurka főzetvén fel ne pukkadjon IV. 421. — *nuijelâli* nyúz: *sât âter mat-kêm ti nujjêlâlîmê akw' âter âs êlâl ojlâlî* a hét fejedelem hős a mennyire meg van nyúzva egy mégis tovább menekül II. 192. — Gyakori ez az alak a tavdaiban oly cselekvés jelölésére, mely a múltban történt, de eredménye a jelenben is megvan. Az igenév mellett az *âli* ige van: *tumlanti* lop: *çalkhân qs tumlântîm âl* a répa megint el van lopva IV. 344. T. — *ko'é* köt: *ko'kîtîm âlê*t megvannak kötve IV. 401. T. — *poni* tesz: *ponîm âl* be van téve IV. 361. AT. — *khan'si* jegyez: *lapâti khqt khansîm âl* az oszlopon írás van feljegyezve IV. 351. AT. — Vagy az *ân'si* ige pass. alakja mellett: *pênti* cserél: *il-pêntîm ân'ciûm* el vagyok adva IV. 363. AT. — *îrti* terít: *khâltêrêm îrtîm ân'ciû* hid van vetve IV. 352. AT. — *mâj-* ad: *mâjîm ân'ciû* oda van adva IV. 362. AT.

β) Az idetartozó esetek második csoportjánál a képző intransitív igékhez járul. Ebben a pontban az *-im* képző alkalmazása találkozik az *-êm* képzővel: *to'kh jâlêlêloqlêm nukh sun'sêm* így jár-kálván felnézek III. 351. de: *çasû ûnlîmê jotêl lâvê*s sokáig ülve később ezt mondta I. 107. FL.

Hogy az *-êm* képző természetével ez az alkalmazás megegyez, az világos: az igenév cselekvő, az *-êm* képző is cselekvő. De az *-im* képző pass. természetével éppen ellenkező szerepet látszik vinni. Itt azonban valószínűleg még sem a két alak összezavarásával van dolgunk. A jelentésfejlődés a következő lehetett: *jêm'ti* lesz: *çulaz sêmêlî jêm'tîmê us ti joytê*s a holló feketére válva egyszerre csak megjött I. 3. — *vârkîti* változik: *lo'ntû vârkîtim* lúddá változva IV. 368. AT. — *pâti* esik: *vongól pont tójt pátîm âl* a fatuskón hó van lehullva IV. 402. T.

Ezekben és számos más hasonló példában az igenévben kifejezett állapotnak a hozzátartozó névszó tényleg pass. alanya: *çulaz* éppen olyan pass. alanya a *jêm'tîmê* igenévnek, mint a *say pajtimê poknati* mondatban a *say* pass. alanya a *pajtimê* igenévnek. Már most ezeknek a szenvedő jellegű intrans. igéknek az analogiájára az *-im* képző akkor is hozzájárulhatott az intrans. igékhez, midőn a hozzátartozó szó cselekvő alanya volt az igenév cselekvésének: *lu'n'si* sír. *sîs'ri* sívít: *lu'n'sîmê, sîs'rimê ta âjjele'it* sírva, visitva szétfutnak III. 67. — *sâçri* hadonáz: *sâçrimê kwon por-çêslânti* hadonázva kiugrik IV. 149. FL. — *êr'ri* énekel: *êr'rimê jînsaçti* énekelve szabdál IV. 321. — *vônti* leül: *jâl-vôntîm vojlátâl* leülvén gondolja IV. 361. AT.

Sokszor a személyi vonatkozást személyraggal fejezi ki: *çuji* fekszik: *toç çujîmêm çôntle'im* a mint így fekszem, hallok III. 97.

— *sälti* belép: *jü sältimätü läwi* belépvén szól I. 3. — *zulppi* halász: *zulppimētēn* a mint halásztak II. 118.

γ) Végre az *-im* transitív igéhez járulva cselekvő értékű ige-nevet képez. Az ide tartozó esetek száma nem nagy, s valószínűleg itt már az *-em* képző hatásával van dolgunk: *malēšli* tapint (tapogat?) : *puḡkā malēšlimē ünli* fejét tapogatva ül I. 130. — *tārāti* le-bocsát: *puḡk tarātīmē ness ünlei'* fejüket leeresztve csak ülnek I. 30. — I. 139. — *ārit* *nāwlimē jiw* leányát üldözve jö II. 268. — *vāri* csinál: *Numi-Tārem kēr-ḡāp vārim jālnāt sis* mialatt N. T. haját csinálva jár I. 69.

II. A második főcsoportba azokat az eseteket sorozom, midőn az igenév állítmány. Itt ugyanazon alcsoportokat különböztetem meg:

α) Az *-im* transitív igéhez járul, az igenév pass. értékű; ha a cselekvő alany is ki van téve, felveszi a pass. szerkezetnek megfelelő *-né* ragot: *toti* hord: *zul-nājernē sāt pīm ta totimē* az ördögfejedelem im elvitte hét magzatom IV. 22. — *zulili* elborít: *ulāḡ vitēn zulilimē* a tüzes víztől el van borítva I. 45. — *zariti* elolt: *ulā sultmēm ti zaritimē* tűz szikráim im el van oltva IV. 417. — *titti* etet: *asērmān tittimēi'* a hidegtől megemésztettek I. 57. — *kwonsiti* megmarkol, *pūḡinti* megragad: *ponsinakēmne sirejakēm tū kwonsitimē, sirejakēm tū pūḡintimē* drága fényességemtől markolatott meg kardoskám, ragadtatott meg kardoskám II. 44. — *ḡāji* érint: *kwol aulikū tērēn-kēmplin saka ḡājimē* házunk vége a kőr ruhaszárnyától nagyon érintetik II. 424.

A vog. szenvedő képző, mint láttuk, gyakran járul intrans. igéhez is, hogy ez ige cselekvésének valamely viszonyát a személyragban kifejezett személyhez jelölje: *jonḡawēm* tánczólnak körülöttem. Ennek a szerkezetnek is megvan a megfelelője az *-im*-képzős igenévnél: *ḡūntē ḡāntnē ḡūn joḡtimē* valamikép had érkezik rájuk II. 83. — Szenvadó inf.: *ujnē pūwunkwē jēmtimē* az állat őt meg-ragadni kezdi II. 120.

β) Az ige intransitív, az igenév befejezett jelen értékével bír: *kaḡši* sorvad: *luwä tētal ta kaḡšim* lova étlenül elsorvadt I. 27. — *pokati* felfakad: *akw' pāl sam-pālānl pāl' pokatimēt* egyik félszemök kifolyt I. 8. — *pati* esik: *nāḡij sāns qalnē ḡūntē patimēm* úri-asszony térdfejére estem valahogy III. 209.

γ) A harmadik esetre, hogy az *-im* igenév mint állítmány, transitív igétől képezve cselekvő jelentésű legyen, az általam összegyűjtött példák közt egy esetet sem találtam.

III. A harmadik főcsoportba tartoznak a jelzői esetek, ugyan-azokkal az alcsoportokkal:

α) A képző transitív igéhez járul, az igenév szenvedő: *ḡāji* érint: *vōtnē ḡajim jiwēt* széltől ért fák IV. 386. L. (de *vōt ḡajēm jiwēt* szél érte fák) — *maj-* ad: *asēmne majim sqwāḡēm* atyám adta

két bőröm I. 140. — *laj- lö: lājim nāl* kilőtt nyíl II. 71. — *pajti főz: pajtim āsek* megfőzött vérsavó IV. 421. — *poñi* helyez: *künél poñim vōš* kőből rakott város IV. 370. T. — *kēri* befog: *kit lūwél kērimē kwolēy tujt* két lóval befogott úri szán IV. 328.

Egyetlen egy eset van a gyűjtött példák közt, midőn a jelzői pass. igenév mellett a cselekvő alanyhoz nincs kiteve a *-nē* rag: *vit-mis nāj vānszijim ... sa' ikēn* vízi tündér simogatta fürtöcskéd II. 315. Ez valószínűleg összezavarása e képzőnek az *-ēm* képzővel. A következő példákban nem ez az eset van: *añ Tārēm tawān tārātālīm man tēlēm nāj-āri* hát Tārēmnek valami számára lebocsátott gyönyörűséges fejedelemasszonyi lány I. 11. — *Tārēm tārātīm jelpiy kēntā* T. lebocsátott szent sapkája I. 62. Mindkét esetben a Tārēm inkább birtokos jelzőnek fogható fel s ezért nincs a *nē* raggal ellátva.

A partitív jelzői esetek is ide tartoznak: *silti* hasít: *nołā siltim sāt pār* orra hasított hét táltos csikó II. 331. ÉL. — *manēmti* ránt: *sāmā manēmtimē japāk* szöglete szakadt selyem III. 211. — *jākti* vág: *puzvit jāktim ēlēm-γqlēs* köldöke vágott ember I. 36.

β) A képző intransitív igéhez járul: *γuji* fekszik: *tāl γujim γumrēs* telet áthevert férficska III. 335. FL. — *kañsi* sorvad: *kañsim lu* sorvadó csont III. 29.

A jelző partitív: *vōti* öszül: *puhkā vōtim ājkā* feje öszült öreg II. 259. — *taγrēmī* erősödik: *lūwā nawlā taγrēmēm nē* csontja, húsa kifejlett nő IV. 177.

γ) Vagy főnévnek, vagy jelző igenévnek foghatjuk fel az *-im* igenévet azon esetekben, midőn egy helyet v. időt jelentő szót határoz meg:

1. Az ige transitív, az igenév szenvedő: *tārātīmēm-porāt* lebocsáttatásod idején III. 86. — *γartilālī* vonszol: *kwonāl γartilālīmēm jui-pālt* miután kifelé vonszoltak III. 144. — *γōlti* eltölt: *tārēm-posiy nūlā ētēm γōltawē, tārēm posiy nūlā ētēm γōltimē jui-pālt* istennek kiszabott négy éjjelem eltöltik, istennek kiszabott négy éjjelem eltöltése után III. 281. KL.

2. Az ige intransitív: *khwojim mōtānēl* fekvő helyéből II. 229. K. — *khujī*: *khūrēm tāl khujim wannēm* erdőm, hol három telet feküdtem III. 345. K. L. — *vorāti* törekszik: *jolā vorātīmēm porāt* aláfelé törekvésed idején III. 86. — *saweli* nyomorog: *toγ sawēlīmēm γalt* a mint így kínlódom III. 80.

IV. Néha az *-im*-képzős név nomen actionis. A transitív igék-nél ekkor is pass. jelentésű:

Az igenév alany: *toti* hoz: *porān γotāl ta totimāt sujtī* úgy hallod, hogy tutajod valahová elhordódott III. 143. — *patīli* esik: *nāl jolī-pālmē saka ti patīlīmēm sujtī* nyíl alá való estem nagyon érzik II. 149. Az igenév jelző: *Tārēm pi' numēl tārātīm ēγā* az ég fia lebocsáttatásának éneke II. 100. Ragos határozó: *ajmēlti* üz:

kankénné mólál kwon-ajméltimenté midőn bátyád minap kiüzött IV. 327.

8. *-uŋkwé*. — Alakjai: *-uŋkwé*, *-oŋkwé* B., *-uŋ*, *-uŋw* KL. — *-uŋ* AL. — *-oŋw*, *-oŋ*, *-äŋw* K. — *-uŋ*, *-oŋw* P. — *-oŋ*, *-uŋ*, *-éŋ*.

Használata:

I. Mozgást jelentő ige cél- v. irányhatározója: *kinsi keres*: *kinsuŋkwé jáleuw* keresni megyünk I. 95. — *pojksi* könyörög: *pojksuŋkwé jisén* könyörögni jöttél I. 144. — *sunsi* néz: *mirá sunsuŋkwé kwäls* kiment a népét megnézni I. 156. — *ünttili* leül: *pēnŋuŋkwé ti unttilé'it* búvólni leülnek II. 282. — *louti* megmos: *nāri loutuŋkwé ta totwés* a szablyát elvitték megmosni II. 4. — *var* lát B.: *ukhtäyw jälsém* látogatni jöttem I. 167. K. — *äjöŋ* . . . *tätéslen* inni vittél IV. 108. K. — *poarti* párol: *poartuŋ nal-uttaw* leteszik párolni IV. 120. KL. — *täiti* etet: *täitēŋ küls* etetni ment IV. 368. AT. — *kharti*: *khartōy jälsém* darálni jöttem IV. 322. T.

α) Ide tartoznak azon esetek is, midőn az infinitivus kezdést jelentő ige határozója: *ŋilyati* áskál: *ŋilyatuŋkwé pats* áskálni kezdett I. 6. (*pati* esik) — *vōti* szed: *vōtoŋ pomtēs* szedegetni kezdett III. 129. K. — *joŋti*: *joŋtuŋkwé ti jēmtēs* utolérni kezdte I. 12. — *ŋaorli* vagdal: *ŋaorläyw ŋgosté* vagdalni kezdte II. 237. K. — *äjun* *noŋkhotst* inni kezdtek IV. 346. T.

β) Az inf. mozgást előidéző ige határozója: *vōwi* hí: *oŋtuŋkwé vōwēs* fizetni hívta IV. 425. — *ūri*li őriz: *ūriläyw kētite* őrizni küldi IV. 378. K.

II. A lelki folyamatokat jelentő igék irányhatározója szintén infinitivus. Az «akar, igyekszik, tud, képes vmire, valamire gondol» stb. igék mellett inf. áll: *āli*: *āluŋkwé-ké tāŋŋe'in* ha lenni akarsz I. 22. — *tēŋti* etet: *tēŋtoŋ vērtēsne-ké* ha meg akartok vendégelni I. 166. K. — *teŋ* eszik: *tēŋw ŋoram* enni akarok II. 226. K. — *lākwēlti* ugrik: *lakwēltäyw vārāti* igyekszik kiugrani II. 239. K. — *kinsi* keres B.: *kiskāloŋ vātlen* keresgélni akarsz IV. 353. AT. — *kwāli*: *kwonā kwāluŋkwé ti ārtelēŋte'im* kimenni kerekedik vágyam III. 60. — *mŋ* ad B.: *kāsi pēŋ ikēm il-mēŋ* nagyon nincs kedvem odaadni IV. 362. AT. — *ūntti* teremt: *mā ūnttuŋkwé as-ti* ŋamsi megint azon gondolkozik, hogy földet teremt I. 162. — *mini*: *jūminēŋ vojłatal* haza menésre gondol IV. 361. AT. — *mürsi* lemerülget: *mursuŋkwé ŋāsē'in* búvárkodni tudsz I. 160. — *ūnli*: *ūnluŋkwé vāŋēm at joŋti* megélni nincs erőm I. 103. — *vāssi* *minuŋkwé at pasāpi* tovább már nem hatolhatunk I. 16. — *touli* repül: *touläluy šilāntēm* repülni tudok IV. 361. AT. — *lāwi* mond B.: *nōŋ-louŋ pūlänt* megmondani fél IV. 358. AT.

α) A fennebbi lelki folyamatokat előidéző igék («tanít, unsoz» stb.) mellett is inf. a határozó: *alēsli* vadász: *alēslanŋkwé ŋaŋštētü* vadászni megtanította I. 153. — *vit-ŋul* *alēslanŋkwé ŋolti-lawēs* megmutatták, hogy kell halat fogni I. 165. — *voari* tesz:

manér voqruykwé paritawèn a minék tevésére kényszerítnek téged I. 165. — *ténkwé pojtéltawém* evésre unszolnak IV. 5. — *joxti*: *ju-joxtox* *tāretān* hazaérni engedjete II. 240. K. — *tinéli* elad: *ānēm tinclanqkwé xūn mīā* hogy én eláruljam, ugyan hogy engedné IV. 9. — *kharti* húz: *khartux* *at mīkti* ráhúzni nem engedi IV. 161. KL.

β) Kellést jelentő ige mellett: *vīx* vesz B.: *vīxkwé ɛri* venni kell II. 6. — *rāuti* szór: *rāutox koqrēx* *ülēs* szórni kellett IV. 381. K. — *minēy kērāx* menni kell IV. 363. AT.

γ) «Mond, parancsol, tilt»: *sāt tōmil sāt pawél lāwēs tarātaykwé* hét jávorünöt, hét jávortulkot, mondta hogy alábocsát I. 91. — *joqmi jár*: *ülā at loqit joqmuq* mondja, hogy közel ne menjenek IV. 417. KL. — *nauqati bānt*: *nauqataykwé at lāuwēsēn* megtiltotta, hogy téged bántsanak III. 87. — *tqti* hoz: *tqtūy lānt* parancsolja, hogy hozzák IV. 346. T.

δ) Infinitivus áll a: «van, elég, telik, szép, jó, nincs, kevés, rossz» stb. jelentésű szók határozójául: *jūw-tēykwé taulqatē'it* elég, hogy megegyem IV. 44. — *at tēliris vārñ' ut vāruykwé* nem telik tölük, hogy valami munkát készítsenek IV. 58. FL. — *am manā nqmel qñsé'im nqyēn mīykwé* micsoda tanácsom van, melyet neked adhassak I. 145. — *qlykwé, jāmuykwé manā jamēs mākwé* élni, járkalni minő szép földecske III. 69. — *tulātēy akhcāt ikēm* fizetni pénze nincs IV. 369. T. — *nun jū ā tīy āmānmi* engem meg nem ehetsz IV. 353. AT.

III. Mennyiséghatározó: *mētēlaytēn nqy akw' ūs xal jālykwé* szegődj bérbe egy város köznyi járásra IV. 331.

IV. Az inf. személyragozva felszólítást fejez ki: *ūrtsi* osztogat: *mol jāni' ūrtpēl tot ūrtsaykwā* jószágbeli nagy osztályrészeket osszon ott szét II. 331. — *sastli* egyenget: *sastlaykwā* egyengesse simára II. 331. — E mondatok magyarázatát a következő mondatban láthatjuk: *ta por akw' aulēn šali voj votā tū ūnttuykwā, nūlā sāmā-musxel nūlā votā ūnttuykwé ɛri* ama tutaj egyik végire egy kártyus tiszta halzsírt kell odaállítani, négy szöglete szerint négy kártyust kell odaállítani I. 70. — E mondatban az az infinitivus, a mely mellett nincs ott az *ɛri*, személyragozva van. Valószínű tehát, hogy ezek a szerkezetek az *ɛri* elmaradása folytán álltak elő, tehát: *kinsuykwēm* ebből: *ānēm kinsuykwé ɛri*.

α) Kérdő mondatban: *ētyēlanē simānl man ūrēl pojtuykwā* éhező szívök mimódon csillapodjék I. 149. — *tī mir man ūrēl qlykwā, man ūrēl jānimuykwé* ez az emberiség mi módon éljen, mi módon gyarapodjék I. 154.

β) Óhajtást fejez ki: *sastēltaykwā* bár egyengetné II. 237. ÉL.

V. A következő mondatokban szenvedő értéke van a ragozott inf.-nak: *xarti* húz: *rētēy nūli qulēn ul xartuykwēm* hamis eskü végett ne vonszoljanak engem I. 127. FL. — *jāñxatānkwēt* forgassák

öket II. 341. ÉL. — Ezek az alakok azonban nem tartoznak ide, hanem azonosak a többi nyelvjárásokban előforduló pass. conjunctivusi alakokkal.

9. -l (-él, -il). — I. Nagyon gyakoriak a vogulban a következő kifejezések: *jonri* játszik: *jonril jun jonren* játékokod benn játszódó III. 37. — *tüjt jonril jonrawemén* hó-játékkal játszik nekünk III. 317. — *pum jonril jonrimé* füves játékot játszva II. 162. — *moxli* bogoz: *moxlil moxlawé* csomóba átkötik IV. 405. — *üsi* lép: *üsil üsuliant* lépéssel lépnek IV. 308. — **ropi* repül: *ropil roplazti* röptével repül IV. 211. — *porri* ugrik: *zat porril élä ta porimasém* hat ugrással előre ugrottam III. 136. — *jékwi* tánczol: *jékwel jék-wilawém* tánczczal tánczolnak előttem III. 147. — *ajri* kiált: *soqt ajrél ajrél tén té ajresyé* hét kiáltást, kiáltást kiáltottak IV. 254. K. — *vānki* csúszik: *sās vānkil vānknuwūw* térd csúszással csúsznánk II. 366. — *pēri* göngyöl, ferdít: *pēril . . . pērelti* kacskaringásával azonos az *l*-es alakkal: *sāt pätil élä ti tārmasém* hét szökéssel iramodtam ím tova III. 135. — *žürém patil élä sūmilém* három lépéssel előugrom III. 300.

Láttuk, hogy az első példákban egy cselekvés ugyanazon szóval két alakban van kifejezve. Ilyen példák még MUNKÁCSI nyelvtanában (Vog. Nyelvjárások) *čajtél čajti* futva fut. — *lūw süttél sülti* a ló nagyot szökik (tkp. szökéssel szökik). — *žumim sis-päl alné ta'ilin žülél ta žüläslém* férjemet egész hátralevő életre való teljes elhagyással elhagytam. — Világos, hogy ezekben a kifejezésekben az első alak nem más, mint a szótó + instr. rag, és a cselekvés módját, tartalmát fejezi ki; a második, személyragozott alak pedig e cselekvésnek személyhez, esetleg tárgyhoz való viszonyát jelöli. Mivel azonban ezek az instrumentalisi alakok elkülönödve álltak, a mennyiben alapszavok más esetben és más viszonyban nem fordult elő, könnyen megtörténhetett, hogy a nyelvérzék ebben az instr. -l-ben nem érezte többé a ragot s az egész alakot nominativusnak vette. Így azután, ha valamely viszonyt akart kifejezni az illető szón, a viszonyragot az -l után tette, sőt az -l-es alakot külön nominativusként is használta: *päti* esik: *žürém patélém porzilém* három szökésemmel ugrom III. 171. — *üsi* lép: *žürém üsilné üsulimé* három lépésre elő lépve IV. 142. — *saiti* örvend: *naqtém saitilél jäktawé* elmém öröm hatja át III. 253. — *am üselém nan rotél viltän* lépésemet honnan veszitek IV. 139. — *rānxi* kiált: *uj at rānxi: qulém rānžawé* állatot illető öt kurjantásom kurjantják III. 261. — *vāti usilakwel* apró léptekkel II. 35. — *jätél* éhség IV. 351. AT. (v. ö. *etyélawé* éhezik).

II. Az eddigi összes példákban az -l-képzős név nomen actionis. Jelző gyanánt áll a következő mondatokban: *lēpi* fed: *vät žäl lépél nāj* harmincz nyírfától fedett úrinő IV. 235. FL. — *sairi*

vág: *kal-úozs sairil nāj* nöstény nyuszt nyoma jegyes asszony IV. 51. FL.

III. Nomen acti: *sāti* igéz: *sätül* igézet III. 16. — *potil* zsák-mány halom III. 23. (alapszó?) — l. még: *jostü* jutalmaz: *jostül* jutalom — **pörentü* farag (*pöri* vájó fejszével váj), *pörentül* forgács, — **pokti* hasít (v. ö. *pokli* hasadozik), *poktul* hasadék (l. SZINNYEI Magy. Nyelvhasonlítás² 83.).

IV. Eszköznev: *sāi* igéz: *sätül* idéző ige II. 379. K. — *pänti* fed: *päntül* fedél (SZINNYEI M. Nyelv^{h.} 83.).

Néha az *-l* előtt, mint már egy-két példában előfordult, *i* és *i* helyett *u* áll: **sawti* hánt: *sawtulän* hántásaitok IV. 120. FL. — *pörentül* forgácsok IV. 389. L. (lásd fennebb) — *äli van*: *ältulänl* bánásmódjok IV. 58. FL. — *ätlul* birtok III. 192. — I. 134. — *kästi* *kästulä* idéző igéje II. 402. — *väri* csinál: *çujnë ruš çum värtulëç çumriš* alvó orosz ember csinálta emberke IV. 49. FL.

BUDENZ ezt a képzőt, valamint a következő *-t* képzőt is a finnugor deverbalis *-d* megfelelői közt hozza fel. Az osztyákból is több *-l*-es alakot idéz (de SZINNYEI ezek közül csak egyet vesz át). Végül ezzel egy képzőnek tartja a magyar *lepel*, *fedél*, *kandl* szók *-l*-jét.

Ez természetesen ellenkezik az *-l* képzőnek azzal a leszár-maztatásával, a melyet én adtam. De kérdés, hogy a finnugor *-d*-nek *-l*-lé és *-t*-vé való kettős fejlődése a vogulban lehetséges-e? Kérdés továbbá, hogy az osztyj. *-l* nem a *-t*-nek változata-e, s így csak a vogul *-t* képzőnek (l. a köv. pontot) felel meg. A magyar *lepel*-féle példák már inkább felötlők s azt sejtetik, hogy talán a vog. *-l*-féle képzésekben kétféle képzővel van dolgunk: egy ósrégi *-l* képzővel, mely egy-két példában fennmaradt (*lëpel*, *päntül*), s azzal az újabbkori *-l*-lel, melynek fejlődési képét fennebb adtam, s mely a felhozott példák nagy részében található.

10. *-t* (*-ët*, *-it*). — I. Igeből képez különféle értékű főneveket: *naçmi* gondolkozik: *naçmet* gondolat I. 145. — *naçmt* id. I. 5. — *ätti* hozzácsatol: *ölmët* gyarapodás II. 379. K. — *saulät* szendergés III. 152. (alapszó?) — *vänt* sereg IV. 23. FL. — *lë-voçnt* lófalka IV. 375. K. — (v. ö. *voçnés* vezető; *vänëpti* vezet; magyar: *von*) — *quü* folyik: *quët-nól* a folyó foka II. 320. — *täut* folyó IV. 351. AT. — *tüji* havaz: *tüjt* a hó Sz. 145. — *pärt* deszka (v. ö. MUSz.) — *müri* nevet: *jäni* *müriël* nagy nevetéssel III. 501. — Talán ide tartoznak: *toçt* tűz IV. 421. KL. — *täut* id. IV. 355. AT. (v. ö. *taj*-eszik és ég, *taut* É. III. 480. KL. *tçut* II. 229. K. — *tät* Sz. 136. AL. — *lomët* lány IV. 397. K.

II. Az igenév jelző, a jelzett szó legtöbbször alanya az igenév cselekvésének: *solü* dér esik: *çulaz-nól solüt-çol* holló orrát deresítő reggel III. 94. — **müli* elmegy (v. ö. *müli* múlik: *mülnäi* multáig Sz. 70. É.) *soçt soçar mület khom* hét vidéket körüljáró férfi III.

376. K. — *χulax nol jēlit χol* holló orrát dermesztő reggel III. 81. (v. ö. osztj. *jelij* hidegség, hideg PATK. 42.) — *tūli* áll: *ulās tūlit* szék magasságú IV. 2. — *tuńsi* áll: *tōrés tuńsīt* arasznyi magasságú IV. 87. KL. — *ōrsēn tuńsīt* árasz mélységű II. 228. K. — **tēli* repül (v. ö. *tāuli* id. Sz. 137. *tīlēmli* id. I. 11. etc.) *uj tīlāt jōrēy mām* állatrepeső büszke helyem III. 419. ÉL. — **tūli*: *nay ānēm tūlt ūniy sātāyēn ul āńsāln!* te csak engem valami hozzáférhető nagy szerencsének ne tarts II. 188.

III. Az igenév határozó: *tūlit* titkon I. 69. (vajjon nem *tūli* + loc. t?).

11. **-s.** — Egynehány **-s**-képzős igenév is van, de nagyon lehetséges, hogy ez nem más, mint a már tárgyalt **-s** képzőnek változata. Igaz ugyan, hogy a denom. képzők közt is fogunk találni **-s** és **-ś** képzőket. Kevés példa van rá: *ali* öl, vadász: *ulā-ales* rēnfogó IV. 389. L. — *vit-alsēm* vízi fogó szerszámom IV. 238. — *ūni* ül: *ūńis* far IV. 425. — *ūńsim* farom IV. 61. — *polis* rágalom (alapszó?) — *pili* fél: *pilēs ti tārētētē* félelemmel kibocsátotta III. 523. P. — Utóbbi keletkezhetett a névszók analogiájára a határozói **-és**, **-is** raggal (v. ö. *tāk* erős: *tākēs* erősen stb.).

12. **-r?** — Nem bizonyos képző. Egyedüli példa: *posēr āmp* üzekedő eb IV. 426. De alapszavát ennek sem találtam. Eleinte idetartozónak véltem az *āńsēr* vagyon I. 121. szót is (az *āńsi* «habet» igétől. De a hangbeli eltérés miatt valóbszintűnek tartom MUNKÁCSI magyarázatát, mely szerint ez a szó azonos az *āńsēr* «agyar» szóval.

13. **-tal (-tūl, -tēl).** — A **-tal** tagadó képző is azon képzők egyike, melyek igéhez és névszóhoz egyaránt hozzájárulnak. Használata a következő:

I. A képzett igenév jelzőül áll, a jelzett dolog tárgya (illetőleg szenvedő alanya) az igenévben tagadott cselekvésnek: *rāwi* közeledik, közelít: *nē rāwtal tūli'pili* nőnek érinthetetlen szent fészek II. 205. FL. — *sunsi* néz: *nē susstal jelpiy χān* nőnek láthatatlan szent király II. 362. — *pēli* fúr: *χum-nol pēltal pal-ur* férfi orra át nem hatolt sűrű hegyvidék III. 94. — **māsilāti* felölt (*māsi*): *khom māsilattal khuliy tqul* férfitől soha fel nem öltött posztóruha IV. 252. K. — *āńsi* bir, szül: *āństāl śisēm* szűz magzatom III. 44. — **ta'intēti* megtölt (*ta'inti* megtelik): *ta'intettal squētēn* telhetetlen bődönyöd III. 18. — *χāńsi* ismer: *χāstal χum* ismeretlen férfi III. 172.

Itt említem meg a következő partitív jelzői kifejezéseket: *patitā martal jelpiy śāriś* feneke mérhetetlen szent tenger (v. ö. *morti* mér) I. 140. — *joxti* jut, elér: *qolē joxttal pōul* vége érhetetlen falu I. 171. K. — *χānti* talál: *āwitā χānttal, surmā χānttal* *āwtēs kwol* ajtaja láthatatlan, tetőnyílása láthatatlan kőház III. 352.

II. A jelzett szó a helyet jelenti, hol a cselekvés meg nem történik: *vay-* lát: *χātēl vātāl surmīn kwol* tetőnyílásos ház, honnan a napot nem lehet látni III. 208.

III. A jelzett szóban kifejezett dolog v. személy cselekvő alanya a tagadott cselekvésnek: *tqpi* eltörök: *tqptal kērker-puŋk* el nem törő vasfej II. 339. ÉL. — *χāli* fogy: *χāltal sūs-vitkwē* ki nem fogyó ragyogó vizecske II. 395. — *mīr* ad É.: *mētal-khqr* a ki nem ad IV. 265. K.

Itt is találunk partitív jelzői kifejezéseket: *ūsī* fárad: *koqtā ūštāl khum* fáradhatatlan kezű ember IV. 116. FL. — *khwqli* fogy: *poqkhwātēl khwqltāl vuor* tobza ki nem fogyó erdő IV. 251. K. — *nāŋkī* látszik; *ālēm-pālā nāŋhtal χarā jāŋkēlmā* bal fele nem látszó széles mocsár III. 303.

IV. Az igenév határozó a mondatban: **sāritaxti* füstöl: *sāritaxttal mīni-kē* ha füstölés nélkül megy el IV. 416. — *χānsī* ismer: *χāštāl āl ā matā mēŋkwēt* valami ismeretlen manók III. 223. ÉL. — *jiw* jö: *ūlmā jītal ti patwēs* álma elenyészni kezdett I. 52. — *χāli* elfogy: *χāltal ta'īlēŋ* elpusztíthatatlanul tele III. 284. — **ojtāti* kiereszt: *am nāl ojtāttal nāl ul ojtāln* míg én nyilam ki nem eresztettem, nyilat ki ne ereszettek I. 95. — *lāpi* elfér: *lāptal ti patmēt* kezdtek el nem férni I. 156. — Ilyen esetben néha személyragozva fordul elő: *lāwi* mond: *man lāwtalūw, qulā vātāl ūs ūntēzats* a mi rendeletünk nélkül vége láthatatlan város támadt II. 291. ÉL.

Összetett képzők.

1. *-mīŋ (-mēŋ, -māŋ)*. — Úgy keletkezett, hogy az *-m* cselekvő igenévi képzőhöz hozzájárult az *-ŋ* képző. Gyakori képző, rendszeren jelző, s azt fejezi ki, hogy az alapigéjében jelölt cselekvés vagy állapot állandó jegye a jelzett szónak: *χōlti* fogyaszt: *pūri χōltmīŋ pūriŋ ma'īlēp χūrēm tārmikēm* ételáldozatot fogyasztó három istenkém II. 419. — *jāŋχī* forog: *jāŋχmāŋ χān* forgó király II. 276. — *jāli* jár: *taχ-χal jālmīŋ māŋ tārmā* lombleveles galyak közt bujkáló kis istenné II. 416.

II. A fennebbi példákban a jelzett szó alanya volt az igenév cselekvésének. Lehet másféle viszony is e cselekvés és a jelzett szóban jelölt dolog v. személy közt, de minden esetben a cselekvés v. állapot állandóságát jelenti a képző: *nāpi* süllyed, alámerül É.: *vās nāpmīŋ sāt sājīmēn* rézzebukdácsoló lét patakod III. 189. — **iti* szökik (v. ö. *it-ūoŋs* szökő nyuszt, *it-lē'in* szökő evet II. 345.): *ūoŋs-pun itmīŋ jol* nyusztáször szökdecselő hely IV. 228. FL. — *lujī* énekel: *lujmēŋ tur* énekes torok IV. 20. — *taj* eszik: *χulax tajmāŋ kan* holló táplálkozó tér IV. 129. FL. — *norti* terít: *vīŋir āl'āt* *nortmāŋ mākwē* veres színnel borított földecske III. 7. — *toti* hoz:

mān nē totmij χātél lakodalom napja (tkp. fiatal nőt hozó nap) (MUNK. Vog. Nyelvj. 45.).

2. **-mīl (-mēl)**. — A cselekvő igenévi *-m* és az *-l* képző összetétele. Nem gyakori képző: *jūnti* varr: *jūntmīl kāsiy nē* varrásban kedvet lelő nő IV. 18. — *vāri* tesz: *sāχatnē vārmīl* istenidézés dolga II. 375. — *jūntem jūntmīl χotél mori tālmati* varrott varrása hogyan szakadhatna fel olyan könnyen II. 60. — *sāti* igéz: *sātmīlī* büvigéje II. 311. — *jaši* ró: *jašmīl* vonal (АHLQVIST: Wog. Wörterv. 8.) — *šurti* mintáz: *χarém šurtmīl šurtawé* ékes mintát mintáznak IV. 418. — *mañi* göngyöl: *mañmīl nay mañitālāln* a göngyöletet göngyöld be IV. 249. — *χāyχi* hág: *χāχmīl* hágón IV. 1. — *koti* köt: *kotmēl* kötés T. 51. Sz. — *sāri* fon: *sāimēl* fonadék (SZINNYEI: Magy. Nyelvh. 2 88.).

3. **-pi**. — A deverbális *-p* és a denom. *-i* összetétele. Ritka képző, a cselekvés v. állapot állandóságát fejezi ki (v. ö. m. *futós* stb.). — *ūti* ugat: *Utpi* Uगतó (tulajdonnév) II. 289. — *vōpi*: *māt vōpi jelpiy* új földeket bejáró szent állat (alapszó?) II. 323. — **poki* fakad (v. ö. *pokapi* id.): *jolēl pokpi . . . nār jūntāy* alatt sarjadzó . . . zsenge fű III, 335. — *lēnti* takar (v. ö. *lēntpiji* id. II. 424.) *uj pun lēntpi jolkwē* medveszőr takarós helyecske II. 424.

4. **-pīñ (-pēñ)**. — Keletkezése deverb. *-p + ŋ*. Rendesen a cselekvés v. állapot állandóságát fejezi ki: *qñsi* habet: *āspīñ χum* tehetős ember (Vog. Nyelvj. 44.) — *taj-* alkalmas: *añ kēsēχtēnē tajpēñ rān* most vadászatra alkalmas idő jár u. o. 224. K. — *lotyi* ropog: *koat-tōlē lōtēχpēñ olenti* keze újja ropogós u. o. 224. — *qumēlti* fájdalmat okoz: *qumēltpiñ* f. okozó u. o. 252.

Névszóképzés névszóból.

1. **-i (-γ, -χ)**. — A vogulÉ.-ban e képzőnek következő alakjai vannak: *-i*: *takwēs* ősz: *takusi tqul* őszű bőr III. 365. — *-i'*: *nāri* gyöngéd, zsenge II. 425. (v. ö. osztj. *nāra* kopasz, nyers, ÉO. *nār* id. PATKANOV 91. és m. *nyer-s*). — *-ä*: *man* (v. ö. *man sawit*: mily sok Sz. 64.): *manā χum* minő ember IV. 85. — *-χ*: *man*: *manēχ kēm* mennyi. (Ebben a pontban az idézet helyét sokszor nem tesszem ki. Az ilyen adatok mind MUNKÁCSI Vog. Nyelvjárások cz. munkájában a határozókról és névmásokról szóló részeiből vannak véve.)

A közép- és alsólozvai nyelvjárások alakjai: *-i*: *nāri* gyöngéd III. 345. KL. (É. *nāri*) — *mōm-khalmi mōm-khalēm* népvigadó népvigasság IV. 99. KL. — *-ä*: *asšä* vékony IV. 88. KL. (v. ö. *qsit* vastagságú) — *-k, -kē*: *ilkē kwäl* előszoba KL. (*ilä* előre) — *loikē pēl* alsó falu AL. (*loi-pāl* a falu alvidéke felől) — *-χ*: *mān-maχ* minő AL. (v. ö. *man* és *mat*).

A kondaiban: *-i*: *ton* az, amaz: *toni poqlt* azután IV. 412. K. — *-é*: *mät* valami: *mäté pupi-tör* valami bálványhang. — *-rē*: *tārē* pöül-mō *lakwēmtaxti* mindenféle levő helyen átsuhan (v. ö. *tārēx* T. *tori'* É. stb.) I. 170. — *-γ*: *tat* az: *tatēx kwäl* ama ház. — *-jé*: *asjé* keskeny IV. 398. — IV. 436. (v. ö. *ássü*, *asit*) — *-k*: *äl*: (*äl vot* alszél) *älek-öl* alsó vég IV. 108.

A pelimiben: *-i*: *kāni ańšux* ernyős öreg III. 539. (v. ö. *kān-türēn* ernyős süvegű III. 257.) — *-é*: *khwaše* hosszú (É.: *χāsä*, m.: *hosz-jü*) — *-γ*: *kwän* künn: *kwänēx kwäl* külső ház.

Végül a tavdaiban a következő alakok vannak: *-i*: *kun*: *kunī-päl* külső fél IV. 362. AT. — *-o*: *numo-päl* felső fél (*num*). — *-i*: *numi-päl* id. — *-u*: *älä* közel: *äläu poul* közeli falu. — *-γ*: *in* most: *inēx khör* mostani kor.

A képző alakjai tehát: *-χ* (*-γ*), *-i'*, *-i*, *-é*, *-ä*, *-o*, *-i*, *-u*, *-kh*, *-k*. Alapalakja ezen alakoknak egy gutturalis spirans vagy explosiva lehetett, mely eredetileg azonos a vog. lativusi *-i* (*-γ*, *-γ*)-vel (osztj. *-ga*, *-χα* AHLQVIST, *-χ*, *-w*, *-a* PATKANOV).

Ezt az azonosságot a hangalak és a jelentés szempontjából kell bebizonyítanunk. Hangtanilag be lesz bizonyítva, ha a lativusi ragnak az egyes nyelvjárásokban ugyanazon alakjait találjuk, mint az *-i* képzőnél; jelentéstanilag bizonyoságul egyes eseteken kell kimutatni, hogyan lett a lativusi ragos szóból jelző, s így később a lativusi ragból denominális adjectivum-képző.

A vogÉ.-ban a képző alakjai: *-χ*, *-i'* (*-γ*), *-i*, *-ä*. Ugyanilyen hangváltozást láttunk az *-i* deverb. névszóképzőnél, s a *-γ* ~ *-i'* és *-γ* ~ *-ä* hangváltakozásokat a kettős szám képzőjénél is megtaláljuk (l. ott). Ezzel párhuzamos lativusi alakok az északiban: *-χ*: *mūs* szerint: *mūšēx* id. — *nānχ* fel (v. ö. *num*, K.: *nom* stb.). Ide tartoznak a később tárgyalandó *kiteχ*, *χürmēx* stb. alakok is. — *-i'*: *tori'* ellen, ellenébe (v. ö. *tārēx* T. *tārē* K.) — *sis* hát: *sisi'* mögé, *tūjā* tavasz: *tūjāi'* tavasszal. — *-i*: *tuj* nyár: *tūji* nyáron, *jēr* tájék, irány: *jēri* oldalvást, *χam*: *χami* arccsal lefelé, *χani* hanyatt. — *-ä*: *äl*: *älä* előre (*älēn* a távolban), *χot*: *χotä* hová (*χotēl* honnan), *lakw* kör: *lakwä* szét, *lap*: *lapä* közelre stb. — Az északiban tehát a lativ ragnak teljesen megfelelő alakjai vannak.

A közép- és alsó-lozvaiban a képző alakjai: *-χ* (*-γ*), *-k*, (*-ké*), *-i*, *-ä*. A *γ* ~ *i* és *γ* ~ *ä* hangváltakozásokat a kettős számban is láthatjuk (*šämi* két szem, de *possä* két kesztyű KL. *āmpi* két kutya AL.). Az északi lativusi *-i'* nek a lozvai nyelvjárásokban rendszeren *-ä*, *-a* felel meg (*jānitä* nagyságúvá KL. *tüllä* öllé AL. *lāšta* lazává AL.). Ez előtt a lativusi *-i'* előtt a tö végconsonansa, különösen az *l*, *r*, néha megnyúlt, mint a hogy ez a *γ* hangnál szokott történni: *lül* rossz: *tüllä* rossz (É.: *läl* rossz: *tül'* rossz v. ö. É.: *ērrem* énekelek: *jerrēm* id. KL.). A *-k*-ra nézve összevetendő: *täläk* *poql* tulsó oldal KL.: *tatēx kwäl* ama ház K. Megfelelő alakú hatá-

rozók: *-k*: *nuy* (**num+k*) föl, *nukh* id. — *mqršäk* kevésbé AL. (*mqrš* T.). A határozóknál ez a *-k* ritka alak; hogy képzői használatában gyakoribb, azt talán a deminut. *-kë* hatásának tulajdoníthatjuk. — *-ç*: *mär* mi, micsoda: *märux* minek, miért? AL. *märux* KL. — *-i*: *tari* felé (*tarä* id.), KL. AL. — *-ä*: *šiš* hát: *šišä* mögé KL. — *täl* tél: *tälä* télen AL. *mulnä* múltáig (É.: *muinäi'*) stb.

A kondaiban a képző alakjai: *-k*, *-ç*, *-çë*, *-jë* (?), *-ë*, *-i*. A *ç*~*i* hangváltakozást a kondaiban a kettős szám képzőjében is láthatjuk, s az északi lativusi *-i'*nak is rendszeren *-i* felel meg.

A *ç*~*e* hangváltakozást a deverb. *-i* képzőnél is láttuk (*sérépéré* sürgő-forgó). A *-k* a kondaiban mint képző nagyon ritka, mint rag az összegyűjtött példák közt nem fordul elő. — A lativ. rag alakjai a kondaiban: *-kh*: *noŋkhë*, *noŋkhwë* fel (**noŋm+khë*), *tokhwë*, *tokho* úgy (a *to-* távolabbra mutató névmástöbblől, bár lehetséges, hogy az orosz *макъ* átvétele). *-ç*: *tälax* erre, *tülax* arra, *elälax* előre stb. — *-çë*: *voçjë* közelbe, *moç* a ház előrsze: *moçjë* a ház előrsze felé. — *-j*: Képző-alakban is csak egy esetben találtam, a lativ. ragnál egyben sem. — *-ë*: *jal* al: *jalë* alá, *kwän*, *kwän* künn: *kwänë*, *kwänë* ki, *elë-päri* előre-hátra. — *-i*: *khuti* mögé (É. *çutäi'*), *sopi* ketté (É. *supi'*), *äl* tető: *äli* = fölé stb.

A pelimiben a képző alakjai ezek: *-ç*, *-ë*, *-i*. A határozórag alakjai: *-k*, *-ç*: *nuyk* fel (**num+k*) — *-ë*: *khwat* (É.: *çot*): *khwatë* hová, *il* al: *ilë* alá, *kwän* künn: *kwänë* ki stb. — *-i*, *-i'*: *tujäi* tavasszal, *tujä* nyáron, *tëli* télen. — *-ë*: *šup* darab: *šupë* ketté, *tärë* irányában (É. *tori'*).

A tavdaiban a képző alakjai: *-ç*, *-u*, *-o*, *-i*, *-i'*. A határozórag alakjai: *-ç*, *-kh*: *tärëç* külön, földre, *uškiliç* egy kevésbé, *jel* al: *jelkheç* alá stb. — *-u*: *päl* fél: *pälu* felé, *toç* nyár: *toçu* nyáron, *purü* vissza. (A lativus ragja általában *-u* a tavdaiban: *loçt* lúd: *loçtü* lúddá.) — *-i*: *purü* vissza (a kettős szám képzőjének *-i* felel meg: *voçi* harisnya).

Azt hiszem, hogy az eddig felhozott példák közül egy sem szól az ellen, hogy a tárgyalt képző és a lativusi rag azonos. Azt, hogy némely nyelvjárásban egyik alakját inkább képzőül, a másikat inkább lativ. ragul használják, tekintve a functio- és jelentésbeli elkülönödést, természetesenek találhatjuk.

A jelentésvaltozást megmagyarázni nem nehéz; analóg eset ez a *-né* képzővé fejlődésével. Bizonyára az időt és helyet jelentő szóknál ment végbe; a képző az esetek nagy részében most is időt vagy helyet jelentő szóban van meg. Vegyük a következő mondatot: (*it* este) *käsi itä näç jäçtes* a kés esti kenyeret vágott IV. 398. K., vagyis eredetileg: a kés estére kenyeret vágott. Az ilyen mondatokból az *itä näç*-féle mondások kiválhattak, s a rag képzővé lett: akkor is használták, midőn már nem volt egy igének irányhatározója, hanem két dolog egybe tartozandóságát jelölte. Ez a

fejlődés valószínűleg nagyon rég történt, mert az osztjában és a magyarban hasonló fejlődési folyamatot látunk. A magyar *-i*-képzőt (*házi, téli* stb.) BUDENZ az *-é* képzővel azonosnak tartotta. Ez annyiban megfelel a valóságnak, hogy mindkettő lativusi eredetű, de a különválása e két képzőnek bizonyára nem a magyar nyelv külön életében történt. SZINNYEI összeállítására is (osztj., vog. és magyar *-i* Magyar Nyelvhasznítás² 93.) azt bizonyítja, hogy a két-irányú fejlődés már e nyelvek együttes életében megtörtént.

A képző alkalmazása a következő:

I. A képző helyet jelentő szóhoz járul s irányt, valahová való tartozást jelent:

α) A képző magánhangzós alakjában van meg: *jol* al: *joli surém* alsó nyílás III. 217. — *jalo päl* alsó fél AT. — *jéli-päl* id. FT. — *nüm* felső: *nümi päl* felső oldal IV. 95. — *él*: *éli Muskuw* távoli Moszkva III. 531. ÉL. — *puj* 1. a folyótól fölfelé eső vidék, 2. far: *puji päl* befelé eső rész IV. 184. — *al* a folyó felvidéke: *ali vöt* felvidéki szél III. 15. — *tot* közép: *joti täxté* középső torok-részebe IV. 177. FL. — *vorti päl* baloldali III. 9. (alapszó?) — *kun* (É. *kwon*): *kuní-päl* külső fél IV. 362. AT. — *jun* benn: *juní-pält* után IV. 347. T. — *nalmi päl* a folyó felé eső vidék (*nalmen* lefelé a folyóhoz) — *üalmi-päl* id. T. — *poji-päl* a folyónak a part felé eső része (É.: *puji*).

β) A képző mássalhangzós alakjában van meg: *älém* bal: *älémx-poql* bal oldal II. 229. KL. — *il*-elő: *ilké kwäl* előszoba KL. — *jui* (*jui-quil* utolsó) *juiké kwäl* hátsó szoba KL. — *nüm* felső: *nunke törém* felső ég KL. — *jol* al, alsó: *jolke törém* alsó ég KL. — *nal* a folyó felé: *nalke poql* folyó melletti vidék KL. — *lui*: *luiké poel* alsó falu III. 203. KL. — *Lwik-til-tit*, *Alík-til-tit* alsó és felső patak IV. 430. KL. — *äl*: *älké-poel* felső falu III. 203. KL. — *šiš* hát: *šiške-poql* hátsó fél IV. 108. KL. — *tot* közép: *totké közepső* II. 238. — *ji* éj, éjszaka: *jiké poql* éjszakai táj IV. 128. KL. — *loiké pöl* alsó falu AL. — *äl* al-: *älék-öl-pöjem* alvidéki gazdagság IV. 108. K. — *jui* belső: *juix kwäl* belső szoba P. — *kwän*: *kwänex kwäl* külső szoba P. — *jél*: *jéléx törém* alvilág P. — *qlmáx-päl* baloldali IV. 351. AT. — *jäl*: *jäléx mät* alsó földön IV. 358. AT. — *jéléx mē* alsó föld FT.

II. A képző időt jelentő szó mellé járul:

α) *takués* őszi: *takwsi taql* őszi bőr III. 365. — *takwsi xul* őszi hal III. 330. — *tuj* nyár: *tuji xätél* nyári nap IV. 67. — IV. 20. — *tél* tél: *téli tujtne* téli hóba IV. 406. — *it* este: *ití päsen* esti asztal IV. 398. K. (*ēti, ití* «este» jelentéssel nominativusban is használatosak *ēt* és *it* helyett. De ez olyan eset lehet, mint mikor a magyarban a *nappal*-t használják *nap* helyett.) — *zol* reggel: *zoli eri* reggeli ének III. 188. — *tujü* tavaszi III. 335. FL. (szintén használják nominativussal is) — *tuja-γar* tavaszi rénbika IV. 48.

FL. — *tuojä söl* tavaszi récze IV. 90. KL. — *tujé-poqlt* tavasz tájon IV. 104.

β) *is* kor: *iséz-törém* ősi időben IV. 414. — *in* most: *inéz-khor* mostani kor IV. 360. AT.

III. A képzett szó azt fejezi ki, hogy a jelzett szónak állandó jegye, birtoka az alapszóval megnevezett dolog: *χos* fény: *üäkwü posi jamés ta'il* színe fényes jeles ruha III. 523. ÉL. — *χansi* tarka IV. 428. (kutyánév; v. ö. *χansü* hímzés) — *ön* fölséges: *öni üsikém* nagyságos apuskám III. 138. — *ser-mor* rengeteg: *seri-mori sam* rengeteg, zordon vidék IV. 386. L. — *vāti χätél* rövid nap III. 31. (alapszó?) — *üäri'* gyöngéd, zsenge, *üäri'-sir-χum* 1 yers hús fajú ember III. 310. — *üäri* gyöngéd III. 345. KL. (v. ö. *üär* csupasz, nyers) — *üäürä* erős KL. Sz. 75. *üouré* id. Sz. 79. K. (*üäürs* erősen Sz. 75.).

β) *üäréz* zsenge: *näréz la'ilép* zsenge lábú (v. ö. *üäri'*) II. 276. — *pos* fény, *poséz* drága, kedves: *χürém posχén* három drágád II. 419. — *posχukwét* kedveskék II. 429. — *üs* város: *üsez-paul* város-falu — *koqt* kéz: *külpéy koqtäk-pü* véres kezű fiú IV. 310. KL.

IV. A jelzett dolog rendeltetését fejezi ki: *muj* vendég: *muli-päl* vendég rekesz. — *möm-khal'mi möm-khal'em* népvigadó népvigasság IV. 99. KL. Talán ide tartozik: *süli-sän* szenes csésze (alapszó?).

V. Anyag névvel: *sul* agyag: *suli-raχtnél* agyagsárból I. 130.

VI. A képző névmáshoz járult: *ton* az: *toni poqlt* azután IV. 412. K. — *χot*: *χoti* minő, milyen É. — *man*: *manä χum* minő ember IV. 85. FL. — *mat* valamely: *matä-matä* valamiféle II. 213. *matä-kémt* egy ideig. Valószínű, hogy ezekben nagyobb a nyomaték, mint a képző nélküli alakokban; a kondaiban e képzőnek tényleg nyomósító szerepe van: *tqté* az: *tqtéχ kwäl* ama ház K. — *khwät*: *khwätéχ-mätér* valamelyik K. — *titäk poqlné* erre félre KL. — *jä tätäk poql* a folyó tulsó oldala KL. — *manéχ* mennyi É.

Nyomósító szerepe van e képzőnek akkor, midőn melléknevekből közép- v. felső fokot képez (v. ö. m. szépséges, szentséges stb.): *mus* kicsi: *muřuz* kisebb T. — *vis* kicsi: *viské kašüt* a legkisebb öcs II. 238. (v. ö. *vossi* id. vagy: kisebb III. 493. KL.) — *ülpäχ* *üöl* *tästén* több húst készíts IV. 359. AT. *ülkil* odébb IV. 355. AT.

Talán hasonló szerepe van a tavdaiban az *-is* határozói rag mellett: *séräχ* gyér: *séräχkis* ritkán; *seim* hitvány: *seimkis* rosszúl. — *läχ* jó: *läχkis* jól.

VII. A m. -nyi képzőhöz közeljáró jelentése van e képzőnek a számnevekben: *kitéχ-kém* körülbelől kettő, *χürmex-kém* mintegy három, *niléχ-k.*, *atéχ-k.*, *χqtéχ-k.* É. — *kitäχ täl sou nuη* a joχtéstél két ölnyire neked nem jut erőd T.

2. -ŋ. — Alakjai: -ŋ: *löptä-ŋ* III. 240. — -éy: *tankwéy* III. 49. — -iy: *atiy* IV. 51. — -äy: *nāykāy* III. 372. — -uy: *posúy* IV. 402. T. — -oy: *ponóy* IV. 357. T. — -ing: *kering* IV. 86. FL. — Alkalmazása:

I. Valaminek birtokosa, valamivel el van látva: *yasli moh*: *yasliy* mohos III. 237. ÉL. — *tankw* tűzimoza: *tankwéy* moszatos III. 49. — *ta'il*: *voikén ta'iliy* fehér ruhás I. 76. — *lo*: *sos-loyéy khom* rénparipás II. 239. K. — *taï*: *taiy* ágas IV. 133. KL. — *pāyk*: *jámés pāykéy* szép fejű IV. 83. KL. — *nam*: *namiy* neves II. 242. P. — *nī*: *nīy* nő IV. 370. T. — *pon*: *ponóy khər* szőrös IV. 357. AT.

II. A jelzett dolog minőségét, tulajdonságát fejezi ki: *lošiy* langyos IV. 415. (v. ö. *lanšumé* meglangyúl Sz. 55. T.) — *nār*: *nāriy* szentséges II. 272. — *kért* igazán: *kértiy* valódi IV. 349. T.

III. A jelzett dolog anyagát határozza meg: *mā'iy tēp* méz-étel II. 34. — *soriy tēp* sör I. 20. — *kēr*: *kēriy ma'ilep* vasmellű I. 95. — *khul*: *khuliy taul* posztó ruha IV. 252. K. — **rašw*: *rašwiy taul* selyem ruha IV. 252. K.

IV. Az -ŋ-képzős szó magyarázó jelzője a jelzett szónak: *moj*: *mojéy ānšuy* vendég öreg I. 166. K. — *naur*: *nawriy tūw* csikó ló IV. 212. — *ār, oqr*: *ārēy kēlp* atyafi vér I. 115. FL. — *ānī'* É.: *winéy nē* ángy IV. 111. FL. — *nāyk*: *nāykāy-jiw* vörösfenyőfa III. 372. — *šakiy sūw* mankó bot (alapszó *šāk* sulyok?) I. 137. — *qu vqu*: *qu vquy jamés turel* au vau jeles hanggal III. 208.

V. A képző azt jelöli, hogy a jelzett szó az alapszóban kifejezett dolgot rendkívüli mértékben bírja: *tēp*: *tēpiy Polém* bő táplálékú Polem II. 242. — *vit*: *vitēy titpā* bő vizű torkolatú I. 113. FL. — *tal*: *talēy zum* nagy ölü ember I. 103. FL. — *sam*: *samēy Utpi* nagyszemű Utpi II. 289. ÉL. — *piti*: *pitiy nayk* fészekkel megrakott veresfenyő II. 185. — *tin* ár: *tiniy* drága III. 435. ÉL.

VI. A képző azt jelöli, hogy a jelzett szó hasonlít a képzős szó alapszavával megnevezett dologhoz: *kāumēy-sāmpē* malomkő szemű II. 232. K. (*kāu* malomkő + demin. -m?) — *ā'in* áll: *ā'fneŋ jiw* állalakú fa IV. 92. FL. — *lakw* kerék: *lakwiy* kerek I. 45. — *la'il*: *ēlēm-ŋqlēs la'iliy* ember lábú I. 144.

VII. A képzett szó a jelzett dolog rendeltetését, célját határozza meg: *maj*: *molēy lijt* vendégrekesz II. 239. K. — *jiř*: *jiřiy kan* áldozatos tér II. 312. — *ořšā*: *ořšēy-kwāl* pénzes ház IV. 108. K. — *naj*: *najiy nup* uriasszony kereső násznép IV. 87. KL.

VIII. A képzős szó a jelzett dolog helyét, eredetét, valahová való tartozását fejezi ki: *vāni'* É.: *vāniy jiw* erdei fa III. 489. KL. — *ūs*: *usey ātrēy ājkā* városbeli fejedelmi öreg III. 465. — *pañil*: *Jiwr-pañilēy* Jiwr falvi II. 379. — *posāl* É.: *Posalay nē* patakvidéki

nő IV. 57. FL. — *ānkw*: *ānkwīn nurkwē* anyától örökölt bossziók II. 26. — *khōntīn* kondai II. 222. K.

IX. A képzett szó időt jelez: *jis*: *ēlēm-χālēs jisīn tārēm* az ember idejebeli kor I. 3. — *soāt*: *soāt soātēn rei* hét heti hőség II. 224. K.

X. Töszámnévből ritkán rendszámnevet képez: *sātēr*: *sātērēn χātēl* ezredik nap IV. 127. FL. — *sātērīn χātēl* id. IV. 429. De: *šōtrēn khqlēz* ezernyi nép IV. 157. KL.

XI. Név máshoz járul: *tāmēn* micsoda IV. 345. T. (v. ö. *tēmle*) *tamlīn* olyan III. 67. — *tāmēn* id. IV. 362. AT. — *ām ālpēm tikānīn* im ez az én hőszám IV. 350. T.

XII. Hozzájárulhat mindenféle határozó szócskához: *toχ* így: *toχīn* id. III. 268. — *toχalīn* a mint IV. 25. — *tōn* az: *tōnīn* azért III. 505. — *ēlēm* *ēlnīn* előbbi III. 278. — *ān* most: *ānīnēn χātēlīnēn* a mai napig I. 3. (*χātēlēm* helyett) — *ēi* idő: *īn-ēīn* most IV. 358. AT. — Nyomatékosan használva középfoki értéke is van (v. ö. *-χ* képző hasonló alkalmazásával): *arī* fölös É.: *pāl īt ārkēn* fél éjnél tovább IV. 354. AT. — *χasā* hosszú É.: *khōt-khar ārūn puwāse khosōy* ki fogja messzebbre fújni IV. 353.

XIII. Érdekes szerepe van e képzőnek a felkiáltásokban: *jārēn tinēn!* azt az édes apátokat III. 343. FL. Az ilyen kifejezések talán az olyan mondatokban találunk magyarázatot, mint: *jīyīn-tinīn āmp χum* azt a drága apádat, te eb férfi III. 471. (drága apás eb férfi). De a jelzők rendje itt is szokatlan.

Szólásmódok:

I. *līlī*: *līlīn-ta'īl* lelkestül II. 6. — *nāl*: *nālīn ta'īl* nyilastül II. 20. — *tar*: *tarīn ta'īl* gyökerestül I. 33. — *josā*: *josān-ta'īl* hótalpastól I. 74. — *χāpsīn-lūtēn-ta'īl* mindenestül IV. 172. (alapszó?) — *pun*: *punīn-ta'īl* tollastül IV. 242. FL. — *jaut*: *jautīn ta'īl* íjastül II. 298.

II. A rész jelzője az egészet jelentő szó mellé járul: *pos*: *samā posēn χum* szeme-fényes ember IV. 39. — *āpēr*: *kāt āpīnīn χum* keze-ügyes férfi III. 147.

III. A *pāl* szóval kapcsolatban érdemes megemlíteni a következő csoportokat:

1. *sāmīn-poql* félszemű IV. 264. K.

2. *īj*: *ījīn poql āt khatēl* éjjelestül öt nap IV. 98. KL. — *ījīn poql khūrēm khqtēl* három éj és három nap III. 355. KL. — De: *χūrēm ētēn χūrēm χātēl* három éjjel, három nap IV. 86. FL. — *sāt ētīn χātēl* hét napon át I. 36. — *at ētēn at χātēl* öt éjen, öt napon át III. 343. FL.

3. A *pāl* szó a jelző és a jelzett szó közt van (v. ö. m. *-féle*), az *-y* képző vagy a jelző szón, vagy a *pāl* szón van kitéve: *a) part*: *partān pāl saw nāl* deszkából való sok fajdtör III. 368. — *vuor*: *vuorēn poql, jujīn poql sōt šumlēz* erdőtáji, háztáji száz éléspajta

IV. 310. KL. — *b)* *ulpä-jiw pälin tüpel* czirbolyafenyőből való övezővel III. 368. — *zqutän jiw pälin äwi* jegenyefenyőből való ajtó III. 370.

IV. Az összetett jelzők második tagja igen gyakran kétszer van kitéve: először a *-p*, azután az *-ŋ* képzővel: *kein*: *at keinép keinēy säzim* öt gombú gombos subám III. 287. — *suj*: *manä sujip sujij jā* minő hírű híres folyó III. 297. — *sa'i*: *vit sa'ip sa'iy nē* víz fürtű fürtös nő I. 22. — *sit*: *āln sitpä sitēy āpāl* ezüst ívű ives böleső I. 135.

V. Mint az előbbieket, úgy a következő szólások is a költői nyelv sajátosságai: *sis*: *sisiy paul sisēm* mögös falum mögött III. 319. — *kwotēl*: *kwotlēj jā kwotlän* közepes folyó közepére III. 276. — *aul*: *aulij zasāp aulakēm* véges kárpitom vége II. 46. — *inol*: *inolij zāp inolänl* orros hajójuk orra II. 9. — *p'i*: *p'irij zum p'irä* fias ember fia, *arij zum āri* lányos ember lánya I. 153.

VI. Költői szólásmód a következő is: *poq'hwä šüstēm poqkhwēy vuor* czirbolyatermő czirbolyatobzos vidék III. 349. KL. — *lāmä tēlēm lāmij rōs* zelniczéjét termő zelniczés fővenypart III. 268. — *nir*: *nirä sastēm nirēy kan* vesszeje termő vesszős vidék II. 236. ÉL.

Az *-ŋ*-képzős név bármely ragot felvehet és tovább is képezhető: *lilijne* elevenen II. 217. — *posij'i* fényessé I. 129. — *tälkhal näkénel* ruha-öle izelt kövével IV. 104. KL. — *tinēnkārēn* drágácská- id. III. 231. stb.

Melléknév is felveszi e képzőt néha, mintegy nyomósítóul: *laj* kicsi: *lajij* kicsiny III. 233. — *jāni* nagy: *jānij* id. II. 333. ÉL.

3. *-p*. — Alkalmazása annyiban különbözik az előbbi képzőtől, hogy ez rendszeren csak összetett jelző második tagjául szokott állani, bár egyes állandó kifejezésekben magára is található: *koqtpä nē-ogi* ügyes kezű leányasszony III. 491.

I. Nomen possessoris: **ēlēm*: *kit ēlmip kasājil* két élű késsel I. 7. — *puj*: *vijir pujpä* veres farú I. 117. FL. — *ōt*: *tāl ōtpä* kontyos hajú III. 355. KL. — *pōx*: *ōrés pōzēp* csikos oldalú II. 235. K. — *kit pojip* két farú II. 223. K. — *vuir puqip* veres farkú III. 523. P. — *poŋ*: *khōrēm poŋép* három fejű IV. 348. T.

II. Hasonlóságot fejez ki: *ānt*: *nir āntpä zurem uj* vesszőhöz hasonló szarvú három állat IV. 36. FL. — *amkim voipä* magamféle I. 125. — *kätlāp qsit sis-vōj* tenyéryni vastagságú hátszír III. 93.

A *lāmä tēlēm lāmij rōs* féle szólásformának megfelelője van e képzőnél is: *pilä sästēm pilpä rās* bogyóját termő bogyós fővenypart III. 441.

Más szólásformákban való alkalmazását láttuk az előbbi képzőnél.

4. *-t*. — I. A jelzett dolog mennyiségét, mértékét határozza meg: *jäni'* nagy: *As jänit sampä çum* Ob-nagyságú szemes férfi II. 359. — *kar palit rigó*-hosszúságú III. 41. (alapszó?) — *le'in pun osët* evetször vastagságú II. 295. (*qsiy* vastag) — *sairëp-nal päyçwit* fejszenyél szélességű III. 304. (alapszó?) — *törës pält* arasznyi hosszú III. 349. KL. — *şalëm östü* szalma vékonyságú IV. 100. KL. (*qsiy* vastag) — *çasä* hosszú É.: *kit ärsën khoşti şart* két rőf hosszúságú csuka IV. 351. AT. — *tou juntit qł* oly nagyságú IV. 345. T. — Utóbbi példában a *-t* képző kétszer van kitéve.

II. Határozóként szerepel: *päyçwitël* egész széltében I. 133. — *ätërä këlpël jänitä-tël sartçati* urának vérével mázolódik be egész testében III. 461. — *älnä çasitël* élte hosszág IV. 74. — *ölnätën khwaştël* id. I. 166. K. — *punëltenüt palitël* mialatt rárak IV. 148. FL. — *çajttënë jänitä'* jemtëm futó nagyságúvá lett I. 4. — *khusti'* nar hosszába (fektetett) gerenda IV. 403. T. — *mil* mély: *tal militné* öl mélységnyire I. 70.

III. Ritkán fordul elő mint főnév, nominativusban: *çasët-urän* hossza irányában IV. 419. — **tärw*: *çatpü joytnë tärwit* valaki jöttek terhessége IV. 414. — *tärwitëm* terhem IV. 6.

IV. A *-t* képző helyet vagy időt jelentő szóhoz járult: *khal* közép: *khalt wüt* közepes víz IV. 90. KL. — *khwał* reggel: *khwałt-näk* reggeli büntetés-ok IV. 104. KL. — *ji* éj: *iët-näk* éjjeli büntetés-ok u. o. KL. — *çol* reggel: *çolit çätël* holnapi nap II. 291. ÉL.

V. Egyéb használat: *ról* orr. csúcs: *khərkei paşši nolt jiw* harkálytól vajt kispartú fa IV. 90. KL.

Kérdés, hogy e képző azonos-e az *-nt* demin. és az *-nt* sor-számképzővel?

5. *-nt (-t)*. — Az egész finnugorságban ismeretes képző; tö-számnevekből képez rendszámneveket. BUDENZ azonosnak tartja a demin. *-nt* képzővel. Alakjai *-nt* és *-t*, melyek egy nyelvjárás határain belül is váltakoznak. Példák: *çürëm* három: *çürmit* harmadik III. 215. — *çürmintäi'* harmadszorra I. 140. — *khörmet* harmadik IV. 354. AT. — *khürmet-khotël* harmadnap I. 168. K. — *kit* kettő: *kitit* második III. 214. — *kitëntäi'* másodszorra I. 75. — *möt* más: *mötit çätël* másnap IV. 169. — *mötëntäi'* másodszorra I. 169. K. — *nülä* négy: *nült* negyedik IV. 365. AT. — *çat* hat: *çatit* hatodik III. 147. — *sät* hét: *sätët* hetedik IV. 403. T. stb.

6. *-l*. — Ritka képző, valószínűleg azonos az ablatívusi *-l*-lel (pl. *numël* felülről). Példák: **kwot* közép: *kwotl äri* középső leány IV. 41. — **aj* elő: *ajäl kolóşat* előkerekék IV. 402. T. — *jun*: *junäl kolóşat* utókerekék IV. 402. T. (de e két utóbbi példára I. MUNKÁCSI magyarázatát: Vog. Nyelvjárások 271.) — *tori'* felé: *nëm torrëlä säliänä* nőmnek részére eső rénei IV. 41. — *säs* nyír-héj: *säsël lap* nyírhéjtakaró.

7. **-kwé, -ké.** — Kicsinyítő képző. Eredeti alakja valószínűleg a *-ké*, a *w* járulékhang; a személyragozott alakokban rendszeren *-ké* van, de előfordul a *-ké* más esetben is.

I. Főnévhez járult: *lqmt* darab: *lqmtkwé* darabka I. 2. — *ḡāp*: *kit ḡāpkwei* két hajócska II. 27. — *tūp*: *tūpkwél* evezőcskével II. 30. — *ēlēm-ḡālēs*: *ēlēm-ḡālēsakwétal* emberke nélkül I. 47. — *pē*: *pikēm* fiacskám II. 29. — *tālt*: *tāltkeu* révecskénk II. 39. — *ḡānī*: *ḡānikēm* ángyikám II. 81. ÉL. — *tūr*: *türkē* tócska IV. 104. P. — *āḡkw*: *ankeskē* anyóka I. 166. K. — *paip*: *paipkā* puttonyka IV. 393. KL. — *taikān* ágacskaíd IV. 133. KL. (*taī*).

II. Melléknév mellett: *posiy*: *posiyakēmne* drága fényességemnek II. 44. — *mān*: *mānkwé* kicsike IV. 427. — **tal*: *talkwā* alacsony II. 46. — *jāniy*: *jāniykē* öregecske II. 341.

III. Határozó mellett: *moššā*: *moššākwé* kevésse I. 35.

IV. Úgy látszik, hogy a vogulban az olyan viszonyok, hol a jelzett szó a birtokos jelzőben kifejezett dolognak egy részét jelenti, valóságos összetételt alkotnak, s így a kicsinyítő képző a jelzett szóhoz járult, bár a jelzőre vonatkozik (v. ö. a birt. személyragok alkalmazását). *kiwēr* benső: *ḡāriy sun kiwērkwēn* rénbikás száнка belsejébe II. 50. — *pāl* fél: *kāt-pālkēn* félkezeckéd III. 85. — *sis* hát: *kwol siskēmne* házacskám mögé II. 244. P. — *squ-poalkēn* fél csillagocskád III. 201. KL. — *ḡal* közép: *ḡlēm-ḡalkwēt* a mint szépecskén éldegelek III. 387. — *vāta* szél: *pasēn-vātakwān* az asztalka szélére IV. 45.

A költői nyelvben ilyenek is előfordulnak: *am tamle pupa-kwé-pupa ḡlmēm*, *am tamle sajtanakwé sajtan ḡlmēm* én olyan bálványocska bálvány vagyok, én olyan sátánocska sátán vagyok IV. 204.

Előfordul e képző *-ikwé* és *-ukwé* alakokban is: *ūs*: *ūsikēmne* városocskámba II. 242. P. — *vit*: *vitikēm* vizecskémbe II. 242. P. — *tujt*: *tujtikēm* havaesckám II. 253. — *up*: *upikēm* sógorkám II. 45. (*upkēm* II. 43.) — *jaut*: *jautikēm* ijacsckám II. 42. — *lḡnyḡ*: *lḡnyḡikeu* utacsckám II. 37. — *ānš*: *āsukwé* apuska I. 77. — *pāntukwé* kisebbik uracsckám III. 383. (*pāntékēm* III. 383.) Lehetséges, hogy ez az *-i*, *-u* szintén demin. képző.

8. **-i.** — Nem egész világosan mutatkozó demin. képző: *āk* nagyapó Sz. 5. K.: *aki* nagyatya III. 124. — *oń* nagynéne: *ōnī* id. Sz. 84. K. — L. még BUDENZ: UA. 244. SZINNYEI: M. Nyelvhasonlítás² 91. Talán az *-ikwé* képző *-i*-je szintén idetartozik.

9. **-m.** — Nem élő képző, egész világos példa szintén kevés van rá: *nawēr* csikó I. 43: *nawērēm* gyermek I. 4. — *ḡoj* hím III. 470: *ḡajim* id. IV. 119. — *lušm* csont IV. 98. (*lu*+dem. *š*+dem. *-m*?) — *kāu* malomkő: *kāumēy sāmpe* malomkő szemű II. 232. K. — Talán idetartozik: *valšām* forgács III. 383. (alapszó?)

10. **-r.** — Csak egynehány homályos példa van; talán ere-

detileg ez is kicsinyítő képző: *sāṅkw* halom: *sākwēr* orom IV. 84. FL. — *āti* kedves: *atēr* derült II. 337. (a jelentésváltozásra nézve v. ö. *pos* fény: *posēṣ*, *posi* kedves). — *khom* férfi: *khoṃērāt* természe II. 223. K. (de v. ö. GOMBOCZ: A vog. nyelv idegen szavai 12.) Talán ide tartoznak a *matēr*, *manēr* névmási képzések is.

11. **-l', -l.** — Kicsinyítő képző: *kāt*: *kātlāṣēm* kezecskéim III. 305. — *katlā* III. 347. KL. — *tārēm*: *Polēm-tārēmle* P. istenke II. 402. — **āp*: *āplu* apácskánk I. 68. — *ōn* nagyságos: *vojle-ōle* nagyságos állatocska III. 133. — **ṣunt*: *vit ṣuntel* vízi hód IV. 207. FL. — *āṅwēl* hús É. *āṅwēl* KL., *āṅwēl* P. (v. ö. osztj. *āoga*, *āogo* id. PATKANOV 92.) — *pōṣ* oldal: *pōṣṣēl* lapoczká IV. 256. — *paṅgh-wēl* III. 523. P. — *paṅkhwēl* IV. 87. KL. — *nēt* nők: *nētle* asszonykák III. 402. (v. ö. *nēkwēt*).

12. **-ś, -s.** — Vannak *-ś*, *-és*, *-es* alakú képzők, különféle jelentéssel. Lehet, hogy eredetileg két képzővel van dolgunk, egy nomen possessoris és egy demin. képzővel. Az idetartozó példák nagy része homályos. A képzők *-śi* és *-ci* alakban is találhatóak. Ezek talán összetett, talán idegenből vett képzők.

I. Nomen possessoris-féle: *ṣamēs* hopores III. 360. (tkp. *ḍomború*, v. ö. *ṣami* arczra, hasra). — *jāmēs* jó (v. ö. osztj. *jēm*, *jāmēs* KL. — *nūmēs* id. IV. 352. AT. — *ṣarā* gyér: *ṣarēs takwēs* vékonyhavú ősz III. 106. — *pors-tqwēp* szemétesomó IV. 179. FL. (**por*?) — *janēs* külön I. 161. *jansēs* saját, külön I. 75. (alapszó?) Talán ide tartoznak: *lēmēs* ronda II. 238. K. — *līmēs-lāmēs jēkwi* ringy-rongy táncz IV. 393. — *līmēs-līmēs jēkwi* id. IV. 389. L. — *lipēs puṅkēl* hajadon fővel I. 29. — *manā pumēs* minő érdekes IV. 10. (v. ö. határozói *-is*, *-és*: *tāk* erős: *tākes* erősen III. 387. Mint superl. képző: *muś* kicsiny: *muśis* legkisebb T. MUNKÁCSI, Vogul Nyelvj. 284.

II. Deminutiv-félék: *sqw* bőr: *sqwēs* medvehaj III. 225. ÉL. — *tār* gyökér: *sim tārsēm* szívem gyökere IV. 424. — *oqmēl* mód I. 168. K.: *oqmēlēs* találós mese IV. 395. K. *omālīs* id. IV. 401. T. — *omālci* mesécske IV. 401. T. (v. ö. GOMBOCZ, A vog. nyelv idegen szavai 7.) — *utśi* manó II. 416. (*utpi* ugató) — *āpsī* öcsike II. 21. (*āpi'*).

13. **-t (-nt).** — Demin. képző, szintén ritka, s a példák homályosak: *lom* darab: *tujt-loqmtēt* hófoltok III. 345. KL. — *voqntērt* vidra IV. 397. K. (v. ö. *vōntēr* id. 191.).

Úgy látszik, e képző eredeti hangalakja *-nt* volt, mely még fenmaradt a köv. példában: *sūnt* szád (*sut* id. IV. 87. KL.).

14. **-n.** — Néha, különösen jövevénytiszta szavakban, egy a tőhöz nem tartozó *-n* mutatkozik; lehetséges, hogy ez is demin. képző: *ṣal* zaj III. 293: *kalēn* kiáltás IV. 416. KL. — *uṣ* *kalnil* egy hangon IV. 403. T. — *ṣartṣan* ölyv II. 42. — *ṣartṣēn* id. I. 7. (v. ö.

Gombocz, Adalékok az obi-ugor nyelvek szókészletéhez NyK. XXXII. 189.) — *jären* szamojéd u. o. 191.

15. **-ris** (**-rēs**, **-rūs**). — A *-kwē* mellett ez a leggyakoribb demin. képző. Talán a demin. *-r* és az *-is* összetétele: *q̄ter*: *q̄terisēm* fejedelmecském III. 192. — *jüntēp*: *jüntēpris* pánczéлка IV. 157. — *zum*: *zumrēs* emberke III. 335. FL. — *Pēterris* Péterke IV. 49. FL. — **kut*: *kutērēs* sovány kutya IV. 194. — *vās*: *tūr-vāsrāst* tavi rézcécskék II. 217. FL. — *mā*: *mārisēm* földecske III. 141.

Az összetett kilejezéseknél itt is ugyanazt tapasztaljuk, mint a *-kwē* képzőnél: *sünt* szád: *jā süntrisēm* folyócskánk torkolata II. 189. — *sis* hát: *kwol sisrisēm* házacskám mögé IV. 194.

Némely esetben e képző a határozatlan, megközelítő meghatározás kifejezésére szolgál: *kwotliŋ et kwotlrisēt* éjfele tájt II. 243. P. — *taw minēmā jui-pārisēt* kevésse az ő elmente után III. 382.

16. **-siskwē**. — Összetett demin. képző: *tōrēm*: *tōrēmsiskwē* istenke I. 166. K. — *jā'i*: *pērnā jāisiskēm* keresztapácskám IV. 84. FL. — *khworēx*: *khworēxisiskēm* kedves csókám II. 226. K. — *khwolēx*: *khwolēxisiskēm* kedves varjucskám II. 226. K.

17. **-tal** (**-tél**, **-tül**). — Fosztóképző; hozzájárulhat igéhez, névszóhoz egyaránt:

I. Leggyakrabban határozó a mondatban, *ērī*: *ērital* . . . *ūntentē'in* ének nélkül üldögélsz III. 351. ÉL. — *ānsēr*: *ānsērtal*, *kwāstal* . . . *mān vujēt khq̄ntēsēn* fogatlanul, körömtelenül . . . micsoda állatokat találtál III. 521. P. — *vor*: *vortal pātēp khom* szerencsétlenül járó ember II. 377. K. — *suj*: *khq̄t khq̄tél sujtél* hat nap hangtalan IV. 403.

Ha a képző két szóra vonatkozik, néha csak a másodikon van kiteve: *ulā vittal unlēptenē* tűz, víz nélkül lakó II. 245. P. — *sūp-nēlmtal* némán (száj-nyelv nélkül) I. 5. — *De*: *sūptal-nēlmtal* . . . *ūnlī* némán . . . ül I. 80. — *sīmtal-majttal* szív és máj nélkül IV. 171.

II. Jelző gyanánt ritkábban áll: *sīmtal q̄ap̄rā jiw* béltelen nyírfa I. 70. — *q̄stal-mai'lēp* gyenge mellű II. 37. — *tūptal kūtél* evezőtlen kézzel III. 442. — *poq̄nktal sūw* szeméttelen domb IV. 159. KL.

A partitiv jelzői kifejezés itt is megvan: *koq̄tā apertal nētā* ügyetlen kezű asszonykép III. 485. — *samā postal zum* fenytelen szemű ember II. 209. FL. — *vit-sujtal mā* vize hirtelen föld IV. 425.

Itt említtem meg a következő kifejezéseket is: *nāl-šop khom* orratlan ember IV. 357. AT. — *pil šop* fületlen IV. 358. AT.

18. **-nū**, **-nuw**. — Jelzői v. határozói relativ v. abszolút közép-, néha felsőfokot képez: *lūl*: *lūlnuw mat* rosszabb dolog IV. 261. FL. — *q̄siŋ*: *q̄siŋnuw sirēl* kissé vastagabb náddal IV. 421. —

surānūw-ké ha kissé sűrű is IV. 419. (**surā*) — *mān*: *mānū* kisebb I. 48. — *mān pīγā mānūw* kisebbik fia igen kicsiny IV. 324. — *vēr* ifjú: *vērū āw* a legifjabb leány IV. 370. T. — *il*: *ilnū* távolabbra IV. 162. KL. — *lāsél*: *lāsēlnū* lassabban IV. 318. — *vāti*: *vālinū* közelébb II. 10. — *tū*: *tūnū* tovább III. 455. — *tarmél*: *tarmēlnū* fennebb III. 461. — *ilā*: *ilānu* távolabbra III. 349. KL. — *pēlpis*: *pēlpisnūw* gyorsabban IV. 30.

Láttuk már, hogy a γ képzőt is használja a vog. közép- és felsőfok képzésére, s e képzőn is láthatjuk, hogy a fok-képzők úgy keletkeznek, hogy egy bizonyos képzőt (nomen possessorist vagy mást is) nagyobb nyomatékkal használ a nyelv, s így ennek hol közép-, hol felsőfoki jelentése van. A fejlődés további folyamán később megtörténhetik, hogy az így használt képző csak az egyik fok jelölésére állandósul. A vogulban egyik képző sem érte el ezt a fokot. E fejlődés egyik fokának tekinthetjük azt is, mikor a $-p$ v. $-ŋ$ denom. képző valaminek nagyobb mértékben való bírását jelenti (I. ott). Külömben v. ö. még: *juwnel tuńšęj* fánál magasabb IV. 399. K. (v. ö. a hasonló votják szerkezetet) — *āri maunęjēt* még szebbek IV. 383. K.

19. A tízes számok képzője. — Sokat tárgyalták, azért itt csak felemlítem. E képző: $-mēn$, $-pēn$, pl. *āt öt*: *ātmēn* ötven II. 222. — *ātpēn* id. II. 235. K. — γ at hat: *γatpēn* hatvan stb.

20. A névmási $-n$ képző. — *Mōt* más: *mōtēn* id. MUNK. Vog. Nyelvj. 15. — *mān maγ* minő AL. MUNK. Vog. Ny. (v. ö. *mār*) *man* minő (v. ö. *mat*) *qmān* nekem K. stb. (v. ö. SZINNYEI: M. Nyelv-hasonlítás² 98.).

Képzőszerű jelek.

1. A többes- és kettős-szám képzői.

A többes képző az összes nyelvjárásokban a $-t$. Hogy milyen szerepe van a mondatban, annak kimutatása nem ide tartozik.

Nem szölok bővebben a kettős szám képzőjéről sem, melynek alapalakja: $-\gamma$ ($-\dot{a}\gamma$). A tavdaiban ma már nem él e képző, csak nyomai vannak (MUNK. Vog. Nyelvj. 261.). A többi nyelvjárásokban megvan, mégpedig a következő alakokban: É.: $-i'$ és $-ā$; KL. és AL.: $-i$ és $-ā$; K.: $-ai'$ és $-i$; P. $-ei$.

Ide tartozik az $-ińš$ viszonyossági képző is, mely két vagy több személy együttes cselekvését v. együttlétét jelöli. Ha kettőnél többről van szó, rendszeren a $-t$ többesképző járul hozzája: *mań*: *janí* *mańińš nēi*, *γummi* . . . *almejesi* az idősebb menyestül, mint férfi és nő . . . letelepedtek IV. 173. — *āŋkw*: *pāsi* *āŋkwińš* . . . *tār*: *tiāŋem* a borjút s az anyját le fogom bocsátani I. 105. — *pu*:

khōrēm jū-puñsít három fitestvér IV. 351. AT. — *jāi'-pīrīñst* fitestvérek IV. 79. — *kit jāi-puwiñs* két fitestvér II. 234. K. — *kiskē ākiñs . . . ūla* a macska és nagybátyja élnek IV. 375. K.

Ilyenforma szerepe van a tavdaiban a *-net*, *-nit*, *-ngt* alakoknak is: *nē: nīnet khom mīñni ti ā vācānt* nem láttál itt egy férfit és egy nőt menni: IV. 366. AT.

2. Idő- és módjelek.

A praesens és a praet. képzésről volt szó a *-γ* és az *-s* képzőknél, a tavdait illetőleg az *-nt* és *-l* képzőknél.

A *nē* feltételes képzőről nincs semmi újabb megjegyezni való, azért itt csak a *-kē*, *-kē* képzőt fogom tárgyalni.

Egy *kē* «ha» szócska külön állva is gyakran fordul elő. Mint igeképző kétféle jelentéssel szerepel: a) a cselekvésnek egy másik cselekvéssel való egyidejűségét jelenti; b) föltetelt fejez ki. Példák: a) *sunsi: akw' mat jalāl' suskātēn . . . mākātēn ulāy viten xulilimē* egy helyt, a mint lefelé néznek, . . . földcskéjük tüzes vízzel van elborítva I. 45. — *lūñsi: lūñskātā lāwī* sírva mondja I. 57. — *issili: taw issilekāt, taw lujrēslākāt . . . pānsitā . . . rāwitā* midőn leszáll és énekelget . . . farkát . . . lengeti IV. 119. FL. — *pūxti: pūytekēm* midőn fogózkodom IV. 25. — *olkēn* midőn éltél III. 201. KL.

b) *am suskwēm ālkēm, nāyγ vinuwanēm* ha én medvécske volnék, felsegíteném őket III. 229. — *pati: kwāluhkwē patikēn: tūl ul kwālākēn* ha ott ki akarnál kelni, ott kedvesem, ne kelj ki III. 217. — *teγ: oqēm ju oqt tēkēn, om nāyēn tēnēy mōnē tqtnūlēm* ha te engem meg nem ennél, én téged táplálékos helyre vinnélek IV. 371. K. — *joxti: junī-pāl joxtúskeu, jū-tūwū* ha utólér, megesz bennünket IV. 365. AT.

Ez a *-kē*, *-kē* gerund.-képző felveheti néha a locat. ragot: *alkēm* ha megölöm II. 13. — *śoritqytakēt* ha pörlekednek IV. 411. K. — Néha az *ērt* szócska áll utána: *jikēn-ērt* ha jöttél I. 139.

Ilyen időhatározói igenévképzővé fejlődött a kondaiban a *śit*, *śitān* «időben» szó. Hogy önálló értékét a nyelvtudatban elvesztette, mutatja az, hogy alakja is egészen megváltozott és *-is*, *-ešt*, *-išt* lett. Megjegyzendő, hogy csak igenévhez járulhat: *rqwēli: lētē rqwēlēnēšt* midőn farkát mozgatja IV. 400. K. — *kāśeli: jāni ōtēr kāśēlemišt* a mint az idősebb fejedelmet észrevették II. 232. K. — *pōmti khōnt ātoγ pōmtmāišt* midőn a hadat gyűjteni kezdte II. 227. K. — A mint látjuk, ez a kondai nyelvjárási sajátosság lényegére azonos a *xujnē ārēm*t féle kifejezésekkel.

Nem vettem fel a képzők közé a *-läsi*, *-läš*, *-si* képzőt, melyet a következő esetekben találunk: *naŋkläsi* vörösfenyő erdő II. 381. — *nižläš* id. Sz. 76. KL. — *näŋkläsi* IV. 302. FL. — *žäläsi* nyírfa erdő II. 381. — *ülpäsi* czirbolya fenyves IV. 217. FL. — *ülpäs* id. IV. 128. KL. — Gombocz (Vogul nyelv idegen elemei 45.) a *-läsi* alakot az orosz *лес* megfelelőjének tartja, s a *-si* szerinte ennek volna megrövidült alakja. De az is lehetséges, hogy ez a *-si* nomen possessoris-féle képző, s ezek az alakok olyan képzések, mint a magyar *fűzes*, *nádas* stb. (v. ö. *nakaši tarŋin saw suj* csemetefenyős sok berek III. 278.)

A tavidai *näjerlak* «fejedelemség» és a kondai *jorlilax* «szegénység» szóban a tatár *-lek*, *-lik* képző van. E képző aztán hozzájárult eredeti vogul szavakhoz is. *jumas* jó: *jumaxlax* jóság Sz. 45. T. — A *tärčik* gyökér szóban szintén eredeti vogul szóhoz járul az idegen képző (*tär* id.).

Az *ut* és a *khqr* szócskák teljesen elvesztették önálló értéküket s majdnem képzőknek vehetők: *tēn-ut* ennyivaló III. 75. — *am-utēm* enyém; — *jänγ' ut* idősebb II. 127. — *äm-khqrēm* enyim KL. — T. — *viš-khqr* gyermekek II. 239. K. stb.

SZABÓ DEZSŐ.

Ismertetések és bírálatok.

SZILASI MÓRICZ: Adalékok a finn-ugor palatalis mássalhangzók történetéhez. Székfoglaló értekezés. 1904. Akadémia.

«Az úgyn, ugor nyelvek' szorosabb egybetartozásáról s egyszersmind egyéb, altaji' nyelvektől együtt való távolabb állásáról mindenkit az egyszerű elfogulatlan szemlélet győzhet meg, s nem is tudjuk, hogy azt valaki tagadta volna, a ki csak e szemlélethez az illető minden oldalú nyelvismeretekben magának a kellő módot is megszerezte» (MUSz. Bev.). Huszonhárom esztendő mult el azóta, hogy BUDENZ az idézett mondatot leírta, s e hosszú idő alatt nem akadt — tudtommal — számbavehető finnugor nyelvész, a ki igazságában kételkedett volna. Hasonló értelemben nyilatkozott később MUNKÁCSI is; szerinte nem sok tudományos értéke van azon eljárásnak, «a mely túlterjeszkedve a finnugor nyelvek körén is, csupán az, altáji' nyelvhasznításból képes fényt szerezni valamely magyar nyelvi tény értelmezéséhez» (NyK. 25 : 170.). SZILASI idézett értekezésében szakít e már hagyományossá vált fölfogással; szerinte a magyar hangtan több vitás kérdésére biztos feleletet csak «akkor kaphatunk majd, ha kutatásainkat az egész uraltáji nyelvcsalád körére kiterjesztjük, minthogy az a meggyőződésem, — mondja Sz. — hogy e nagy családba sorozott nyelvek, ha talán nem is mindannyian, de sokan közülök szoros rokonságban tartoznak össze egymással, például bizonyosan a finnugor és a török nyelvek» (4. l.). Értekezése — úgy látszik — ezen új módszer első kísérlete s már csak ezért sem hagyható figyelmen kívül; ez magyarázza, sőt követeli, hogy vele a szokottnál bővebben s részletesebben foglalkozzunk; hisz az eredmény bírálatá egyszersmind a módszer bírálatá is lesz.

Néhány általános megjegyzés után az egyes szófejtések bírálatára térek át.

A kétféle mélyhangú *k*- kérdésében Sz. szerint rendkívül érdekes és fontos a csuvas nyelv tanúsága, «a hol teljesen megegyező hangmegfeleléseket találunk a szókezdő *k*- és *χ*-hangokat illetőleg, mint a magyarban, vogulban és osztjákbán. Így eredeti (=

finnugor, vagy török, vagy finnugor-török?) \underline{k} megfelelője a csuvasban is részint \underline{k} , és a magyarban stb. is mélyhangú k ; Ellenben ugyancsak eredeti \underline{k} = csuvasban és megegyezőleg a magyarban stb. $\chi, h . . .$ » (4. l.). Sz. emez állításának utóbbi része (* \underline{k} - > csuv. χ -) természetesen igaz, a nélkül persze, hogy belőle a magyarra bárminő következtetéseket vonhatnánk. De vajjon igaz-e az állítás első része, hogy eredeti * \underline{k} - a csuvasban lehet \underline{k} - is? Az alább mutatóba közölt pár adat, azt hiszem, egészen más színben tünteti föl a dolgot.

csuv. *kala-* говорить, сказать (Z.) | *kálébér* beszélni fogunk stb. ~ mong. *kele-* parler; *kele* langue (K.).

csuv. *kabán* asztag ~ bar. *kábán* id. | kaz. tob. *kibän* id.

csuv. *kanaš* договоръ, условіе ~ *käjä-* um Rath fragen, sich berathen; köztör. *käjäš, käjäš, kijäš* tanács (R.).

csuv. *kändär* конопель ~ köztör. *kändär, kendär, kändir* id.

csuv. *kaldä* gyök ~ kaz. *kältä*.

csuv. an. *koğor* | virj. *koğkor* mell ~ köztör. *kökrök, kökräk, kükräk* id.

csuv. *kol-* nevetni ~ köztör. *kül-* id.

csuv. *kon* день, жизнь ~ köztör. *kün* id.

csuv. *kubuk* пѣна ~ köztör. *kübük, köbük, köpük* Schaum stb. (R.)

De nem folytatom tovább a példák felsorolását; hiszen az eredmény, a melyre jutnánk, úgyszólván rég ismert: a *ka-*, *ko-*, *ku-*val kezdődő csuvas szavak magashangú köztör. (ill. mongol) szavaknak felelnek meg. Kétségtelen tehát, hogy ezekben az esetekben a csuvas szókezdő *k-* (vagy *k-?*) nem eredeti \underline{k} -ból, hanem *k-* vagy \underline{k} -hangból fejlődött.

Kizárandók másodsor a jövevényszavak (legnagyobb részük a kazáni tatárból került a csuvasba), pl.

csuv. *kážék* kanál < kaz. *kašik* id.

csuv. *kalak* lapoczkacsont < kaz. *kalak*.

csuv. *kičkir-* schreien < kaz. *kičkir-* id.

csuv. *kápkên, kapkân* желѣзная западня < kaz. *kapkîn, kapkan* id. stb., stb.

Ha e két csoport szavait kiküszöböljük, alig néhány mélyhangú \underline{k} -val kezdődő szó marad, nagyjából olyan, a melynek eredete ismeretlen, a melyre tehát építeni nem lehet.

A csuvas nyelv hovatartozásáról nem nyilatkozik ugyan Sz. bővebben, de néhány kifejezéséből s az egész értekezés berendezéséből úgy látszik, mintha a csuvasst összekötő kapocsnak tekintené a finnugorság s a törökség között; mindenesetre érdekes feltevés volna, de alig hiszem, hogy be lehessen bizonyítani.

Különösnek találom, hogy SZILASI azokat a finnugor nyelveket, a melyekben a nem dentalis eredetű *h, ç* ismeretlen, mint

«céljára fölöslegest», rendszerint elhagyta. Igaz ugyan, hogy a szókezdő *k*-hangok történetére vonatkozólag azokból a nyelvekből nem sokat tudunk meg, de azért talán csak mégsem mellékes, hogy valamely vogul v. osztják szónak, a melyet egy magyar szóval kapcsolunk össze, melyek a megfelelői a többi finnugor nyelvekben? Hiszen az etymon helyessége vagy helytelensége nemcsak a szókezdő hangtól függ!

Az egyes szófejtések birálatára térve át, figyelmen kívül kell hagynom a következő hangutánzó szavakat:

horkol, karatyol, kurutyol, karicsál, karicsol, karitál, karál, kárád, károg, korzog, kórnyál, kórnyicsál, kórnyicsol, kórnyikál, kórnyikol, korog, korog, kurrog, kurrog, kurtog, kurczant, kurdol, kurgat, kurgyál, kurittyol, kurjant, kurjombál, kurrog, kurrant; galatyol, galagyol, gádog.

Az utolsó szóról Sz. megjegyzi, hogy «igaz, hogy ez a szó (*gádog*) hangutánzó, de azért mégis érdemes a följegyzésre, mivel magy. és votj. szókezdő *g*-vel szemben a cser. s mordM.-ban *k* mutatkozik. Pedig csak ez a fontos most minékünk!» Megvallom, nem értem ezt a következtetést. Hiszen ha kétségtelen, hogy a magyar *gádog* s a vele egybevetett votják stb. szavak hangutánzók, akkor eo ipso nem lehet közöttük történeti kapcsolatot keresni, tehát teljesen közömbös, hogy egy véletlenül hasonló votják stb. hangutánzó szó *g*-vel vagy *k*-val kezdődik-e!

De lássuk a szófejtéseket egyenként!

«I. Ősi **k* vagy **kh* > magyar *h*, vogul, osztják *χ*, *kh* (szurguti *k*), (csuvas *χ*).»

1. *Hab.* Van az oszm.-ban is *lum* bewegte Welle oder Brandung des Meeres (R.), de ez az egyeztetést nem teszi valószínűbbé; előbb be kellene bizonyítani, hogy finnugor *-mb-* török *m*-nek felel meg.

2. *Hág.* Kimaradt vogKL. *khāng̃hi* id. (VNyj. 130.★) | T. (*нун*)-*khāng̃hant* (fölmászik (VNyj. 273.) (de: T. *khōng̃h-* hágni VNyj. 291.). Osztj. *χanalem* sajtóhiba *χāng̃lem* helyett.

Nem fölösleges pontoskodásból idézem az elmaradt adatokat; néhány alább említett eset eléggé mutatja, milyen végzetessé válhatik a nyelvjárási alakok el-elhagyogatása. Jakut *χām-* is ide tartozik? Tehát finnugor *-ng* is ~ török *-m*?

3. *Hagy.* Kimaradt: vogAL. *khūl-* elhagyni (VNyj. 172.). Sz. szerint idetartozik jak. *χāl-*, tör. *kal-* «maradni» (?). A jelentés sem nagyon egyezik, az alak meg még kevésbé! A többi finnugor nyelvi adatait figyelembe véve (finn *kadota*; lapp *guōddet*; mord. *kadan*; cser. *kodem* stb.) arra az eredményre kell jutnunk, hogy a

★) VNyj. = MUNKÁCSI B. A vogul nyelvjáráások szórágosításukban ismertetve.

vog. -l, m. -gy finnugor előzménye dentalis volt, SETÄLÄ szerint dentalis spirans; az alapalak tehát *k_sd-. Hogy felel meg már most ennek a tör. kal-? Sehogyszem. Ha a törökséget is bele akarjuk vonni vizsgálódásaink körébe, választásunk csak a következő szóra eshetik:

ujg. kot- hinlegen, hinstellen, bei Seite legen; verlassen, zurücklassen | oszm. ág. alt. stb. koġ- id. | kaz. kuġ- id. | ??? jak. zuot- Jemand überholen; entgehen.

Tudnivaló, hogy az ilyen esetekben a török alapalakot zöngés dentalissal kell felvennünk, vagyis: *k_sd-. V. ö. erre nézve: kaz. buja- festeni; bujau festék | jak. butui roth färben || ~ mong. budu-*zu* teindre; buduk teinture, couleur; | burj. bude-nam färben; budek Farbe | kalm. budu-*zu* färben; buduz Farbe || tung. Man. Ur. budum schmieren (valószínűleg burjét jövevényszó) | gold. bótko Farbe.

kaz. kaji- steppen, sticken || ~ mong. zada-*zu* coudre en surjet stb. stb.

4. Háj. Pótlendő: vogK. khüt- | T. khöt- id. Hogy kerül ide jak. zojū sűrű (erdő, folyadék), oszm. koju stb. (Hozzá még RADLOFF dick, dickflüssig értelmezése vastag, vastaglábnak van fordítva!)

5. Hajlik. Miért maradt el vogÉ. žūtayli mellől žüteyli | AL. khuteltayti hajlong | P. khüti hajlik | T. (il)-khötant (le-)hajlik? (NyK. 25: 270. l. MUNKÁCSI a vogÉ. žüt- szót így fordítja «hajtani, meghajtani [biegen]»). A vogT.-i khöjqlé «hajladozik» hibásan peliminek van mondva. Hogy illik ide a FL. žalmäli «billen»?

Még furcsább, hogy a vogB. žūtayli, a mely itt még a m. hajl-ik rokona, egy lappal hátrább újra előkerül a m. hát rokonai között!

6. Hál. A vogT. khöl- mellől elmaradt vogÉ. žül- | K. khül- id.; ellenben nem tartozhatik ide, mint azt már SETÄLÄ is megjegyezte (NyK. 26: 391.) vogÉ. žuji «fekszik, hever» stb.

7. Halad. Nem tartozhatik ide vog. žali gyors stb., még kevésbé mong. žali- repül, lebeg (!). (Mért nem inkább mong. žala- «s'approcher»?)

8. Hamu. Hiányzik: vogÉ. žulém | T. khölém id.

9. Hanyatt. Kimaradt: KL. khanü | P. khonäi id. | AL. khona id.—T. khanqu id. Mit jelent az osztj. žon «gyomor, has» szóra való hivatkozás? Hogy lehet az, hogy az osztj. žon felel meg a vog. žani stb. alapszavának s egyszersmind a vog. khanl szónak is?

10. Hasít. Figyelembe veendő még a következő tavadai alakok is: ti pärt khaškhus ez a deszka meghasadt (VNYj. 271.); žiw päl khäslés a fa megrepedt (VNYj. 280.). Furcsa, hogy a SZILASI idézte vogT. khäšémte «megránt» a m. húz szó rokonai között ismét előkerül s g-ja sajtóhibává lesz.

11. *Holló*. Elmaradt: KL. *khulēx* | AL. *khullēx* | P. *kulēx* | T. *khuláy* id. Hogy kerül ebbe a csoportba vogK. *khwōrēx* csóka? S miért maradt el mellőle vogKL. *khwōrēx* | P. *kworēx* | AL. *sqpla-khwōrēx* «krähe»? Miért kerül ugyanaz a *khwo* *ēx* még egyszer elő a m. *harkály* szó rokonai között?

12. *Hónalj*. Hogy kerül ide a vogP. *löl-khōnēr* «a láb alsó térdhajlata»? Hisz vannak pontos megfelelői a vogulságban is: vogÉ. (*la'il*)-*ḡagrā* | K. *khonēr* | T. *khāyraq* id. Ide tartozik még finn *kyynärä* sing, rőf; *kyynärpää* könyök; lappF. *gainer* id. s talán még *kunmaj*, *kunzyi* «könyök», s a m. *könyök* is, mint MUNKÁCSI gondolja.

13. *Hosszú*. Kimaradt: vogT. *khušo*, *khošo* id.

14. *Húny*. Pótlandó: vogK. *khwǫkhi* | P. *khañi* id. SZILASI szerint bizonyosan ide sorolható még vogÉ. *ḡańsi* «ismer, föl- ismer» | T. *khañé-* stb. Lehetetlen alakilag (v. ö. a magánhangzó színe az összes nyelvjárásokon végig eltérő), de még inkább jelentésileg; Sz. szerint a jelentésfejlődés a következő: *m e g i s m e r* < *m e g l á t*, de hiszen a vogul *khui-* nem azt jelenti, hogy «meglát», hanem ellenkezőleg «die Augen schliessen». Ugyanezt jelenti a mordv. *końse-* is, a mely persze csakugyan a *koñe-* «húny» ige származéka. Különbösen is a vog. *ḡańsi* igazi rokonaira már SETÁLA utalt FUF. II. 224: osztj. *ḡońlem* «verstehen, können», I. *ḡońem* id. | zürj. *kuźni* verstehen stb. Nem tartozhatik ide a cser. *końc-* «mutatkozik» sem, mindenekelőtt jelentése miatt, s másodsor azért sem, mert valószínűleg a *koj-* «mutatkozik» származéka, mint arra már BUDENZ reámutatott (az 1775. cser. grammatikában *kojonz-em* *высовываться*).

15. *Horzsol*. Mong. *ḡaro-* weggraben, wegkratzen, schaben, ebnen megfelelője nem köztör. *hir-*, hanem *kazi-* graben, ausgraben, kratzen, abschaben.

16. *Holmi*. «vogB. *ḡöl* „áldás, jólét”. Úgy kell érteni, hogy *hol*+*mi* összetétel s második tagja a félreértett etymologia folytán került hozzá.» Megvallom, ezt a magyarázatot nem tudom másképp érteni, minthogy a *hol* szó valamikor önálló szó volt «vagyon» értelemmel, de összetévesztették az «ubi» jelentésű *hol* szóval (de miért?), s e miatt került hozzá a *mi* szócska. Azt hiszem, kétségtelen, hogy a *holmi* a tapadásnak éppen olyan egyszerű esete, mint pl. az *egymás*, vagy a *testvér*. Eredeti jelentése nem is «portéka», hanem «egy s más». Így magyarázza, egészen helyesen, a Nagy Szótár is. Innen van, hogy a határozatlanul mellett néha «kicsinylést» fejez ki, pl. *Hol mi* czelczapo szo miatt (Born.). *Hol mi* ehező latrokat rea támaszt (ibid.) (v. ö. LEHR, Toldi 187, SIMONYI, Magyar Nyelv II. 186—7.).

17. *Harkály*. Egy közös *kar-*, *hir-* tőből SZILASI kettőztetéssel, *-ča* kicsinyítő képzővel, *n-* és *j* képzővel, *-gi* és *-ga* képzővel, *-l*

képzővel s e képzők különféle kombinációival a madárvilág számos képviselőjét levezeti, névszerint (csak a jelentést írom ide): harkály, daru, gém, ölyv, sólyom, haris, fürj, varjú, keselyű, sas, csóka, fajd, fáczán. Ha ezt VOLTAIRE olvasta volna, bizonyára megtoldta volna híres mondását egy záradékkal: et les sens rien du tout, du tout! Hiszen jól tudom én is, hogy különösen nomád népeknél gyakran megtörténhetik, hogy új állatra régi, ismert állat nevét ruházzák rá, pl. oszjt. *vili* rénszarvas ~ zürj. *völ* ló | votj. *val* ló | cser. *wülö* kancza stb., de az állandóság mégis sokkal nagyobb, mintsem első pillanatra gondolnók, s gyakran szinte meglepő, hogy óriási területen élő egyeredetű szavak nemcsak ugyanazt az állatnemet, hanem ugyanazt a fajt, sőt alfajt jelentik.

«II. Ősi (mediopalat.) *k* > finnugor és csuvas mélyhangú *k*».

18. *Kacs, kacsó*. A m. *kacs* szót MUNKÁCSI (Ethn. 4: 272.) vog. *kwons, kwänš, f. kynsi* s rokonaival vetette össze. Hasonlítását nem fogadhatjuk el a következő okokból: 1. a finn *kynsi* s társai tanúsága szerint magashangú finnugor alapalakot kell fölvennünk. 2. eredeti *n + é* megfelelője a magyarban az összes biztos esetekben *gy* (? *ngy*) v. ö. *húgy, hügy, agyar* stb. A törvényes magyar alak tehát nem *kacs*, hanem *k:gy* lenne. Sz. idevonja még a következő csuvas szavakat: csuv. *kéčék* farügy, 2. *kéčék* kéz (AŠM. 267.). Kétségtelen, hogy a «farügy» jelentésű csuv. *kéčék* (an. *kéčké* | virj. *kéžéga*) nem tartozhatik ide, mert magashangú s megfelelői kirg. *küşük* die Blattknospe, die Baumknospe; tob. *küčük* die Blattknospe. A másik «*kéčék*» szónak pedig «kéz» jelentése kétes; AŠMARINÁL a következő kifejezést olvassuk: *kéžék turt-* «манить пальцемъ» s ugyancsak MUNKÁCSINÁL is: *kéžék turt-* «ujjal inteni». AŠMARIN szerint a *turt-* szó jelentése «тянуть» (? = köztör. *tart-* húzni, vonni) a *kéžék* szót pedig összeveti mordE. *ked* (!), m. *kéz* (!) s *kacsó* szavakkal.

18. *Karatyol*. SZILASI szerint csuv. *kérle-* zajong, lármáz (Z.) csuv. kurm. *körlo-* (?) «lármáz» megfelelői: kir. tel. leb. *karkilda-krächzen*, sag. *kirkila-* gackern, kún *korla-* schnarchen stb. stb. Hibás összeállítás! Csuvas. anatri *kürlä-* | virj. *türlä-* «zümmögni» nyilván magashangúak s megfelelőik: tob. *kürlä-* rieseln, murmeln, *kürläs-* lärmen, *kürläük* der Bach; *kürläüčän* der zu brummen liebt; ein mürrischer Mensch | koib. *kürlä-* fauchen || ~ mong. *kegür* bruit, rumeur (K.).

19. *Kólál, kullog*. Megfelelői SZILASI szerint vogB. *kwäli* stb. Helytelenül! Vog. *kwäli* stb. kétségkívül magashangú. Hisz a tavadai vogulban *käli* van, már pedig közismert dolog, hogy a tavadai nyelvjárás igen gyakran megőrizte az eredeti magashangúságot, pl. vogE. *āmp* | D. *āmp, oqmp* | T. *āmp* || ~ m. *eb*. vogE. *lām* | D. *lqm, loqm* | T. *lām* || ~ m. *lé* (lev-).

vogÉ. *lās-* | D. *loqś-*, *lās-* | T. *lās-* || ~ m. *les-* stb.

Helytelenül hivatkozik SZILASI a vogÉ. *kwāli* ~ T. *kālu* stb. szóra, hisz osztják megfelelőjük *kel!* A vog. *kwons*, *kwāns* szóra v. ö. 17. Egyszóval legcsekélyebb okunk sincs rá, hogy BUDENZ és MUNKÁCSI egyeztetését (vog. *kwāli* stb. ~ m. *kel-*, osztj. *kil*) elves-sük. S ha éppen akarjuk, akár a törökségből is ide vonhatjuk a köztör. *kāl-* igét («kommen, ankommen»).

Még furcsábbak a magyar *kólál* finn rokonai.

1. *kulke-* járni, haladni; *kulku* járás, menet.

2. *kulu-* elkopni, elhasználdni, elfogyni, elmúlni (időről), *kulu* kupa, fogyás, költség; elhasznált, elkoptatott holmi.

3. *kulo* avarfű, 2. futótűz az évnél (Kivétel: *kulon polttama honka*). SZILASI, úgy látszik, két szónak veszi, a mi azonban nem valószínű, v. ö.: *kulo-valkea* avar égés, futótűz, erdőégés, *kulottaa* avart v. erdőt égetni; *kulottua* mit vorjährigem Grase bedeckt werden; verbrannt werden (ERW.). SZILASI mind a három csoportot egyeredetűnek veszi s a m. *kólál*-lal egyezteti. Sokkal valószínűbb a MUSz. egyeztetése: *kulkea* ~ m. *halad*; *kulu-* ~ m. *kall-*.

Nem szerencsésebbek a török adatok sem. Hisz *kula-* RAD-LOFF szótára szerint, a honnan SZILASI is idéz, csak a teleutiban jelent «über etwas herüberspringen»-t, míg a kirg.-ben és csag.-ban jelentései: «herabrollen, herabrutschen, herabstürzen, herabfallen, einstürzen». Hogy illik ez össze a m. *kólál*-lal! Jak. *күлүмү* «auf einem fusse springen» szintén idetartozik?! Természetes, hogy a lebediai és kumandu *kūla-* einer hinter dem andern in einer Reihe hergehen» hosszú magánhangzója miatt nem fér össze a többi idézett török alakkal.

20. *Kószál*. Hogy kerül a mélyhangú finnugor szavak csoportjába csuv. *kaś-*, s hogy lehet vele a sag. *kazor-* alakot összevetni!! Hisz sag. *kazir-* = köztör. *kačir-* (fliehen lassen, forttreiben) (ugyanaz a *kačir*, a melynek *kač-* alapszava előkerül *koslat* rokonai között) s csuv. *kaś-* = köztör. *káč-* «über einen Fluss setzen». Bizonyítékért, ha ugyan ilyen közismert dolog még bizonyításra szorul, nem kell messze menni: a következő szó ZOL. szótárában *kaś* вечеръ, ночь ~ köztör. *káč*, *kič* id.

Részletes kifogásaim végére értem, s a belőlük vonható eredményeket a következőkben foglalhatom össze:

1. Kétségtelen, mint eddig is az volt, hogy finnugor **k-* ~ vog.-osztj. *χ-* ~ m. *h-*. Fölvehető még ebbe a csoportba: *hurtszol* (MUSz. 149.) és *hagyma* (~ vog. *khāsmé*).

2. Valószínű, hogy finnugor *k-* ~ m. *k-*, bár e megfelelésre nincs teljesen kétségtelen magyar köznyelvi példánk (a milyenek pl. az előbbi csoportban *hal-*, *hall-*, *hal*, *hál* stb.). Még mindig nincsen tisztázva e mediopalatalis **k-*-nak vogul megfelelője: v. ö.

karesú, kacsint, de *kor* (~ vog. *khör*) *kap-* (~ vog. *khapeji*, finn *kaappaa* stb.).

3. A magyar hangtan problémáit egyelőre a finnugor nyelvek körén belül maradva kell megoldanunk, vagy legalább megoldani törekednünk. A török nyelvek idő előtt való bevonása csak bonyolítja a kérdést, a nélkül, hogy megoldását elősegítené.

A II. fejezetre csak kevés megjegyezni valóm van. A 35. lapon: «A *göcs* szavunknak . . . a megfelelője lehetne zürj. *göts* «knorpel» stb. Akkor aztán *görcs* vegyületszó volna a *gör* és *göcs* szavakból. A bökkenő csak az, hogy a *göcs* etymológiája a jelentése miatt nem egészen megbízható. Úgy hogy azt is föltehetjük, hogy *görcs* < *gör* származéka, valamint a rokon nyelvekben is mutatkoznak képzett szók; de akkor nem értjük a *göcs* szóban az *r* elvesztét». — De már a 36. lap szerint: «. . . ez a fejtegetés azt is megbizonyítja, hogy *görcs* szavunk 'nodus' jelentésében nem lehet úszl. *grča* 'knoten im holze', cs. *hrče* 'auswuchs', tót *hrča* 'csomó' szók átvétele, s minthogy nincs is a szlávtságban más rokonságuk, inkább az ellenkezőt gondolhatjuk, hogy t. i. a magyarból kerültek a f. i. szláv nyelvekbe». — Egyáltalán nem valószínű; v. ö. szlov. *grča* nodus arboris, tumor; knorren. MEGISER-NÉL: *gerzha* (olv. *gerča*) geschwulst | horv. (ča-nyelvjárás) *grčav* (— *grčava*, *grčavo*) nodosus (NEMANIÓ Stud. II. 193.) | cs. *hrče* et *hrč* (gen. -i) Knorren am Holze, Knollen, Auswuchs, Drüsenknollen, ein Büschel). Alapalak tehát valószínűleg **grčk-ja*, esetleg **grčk-ja*.

A 40. és 41. lapon a finn *kumo*, *kumara* még egyszer előkerül *girbe*, *gurba* stb. rokonai között, pedig a 10. lap szerint még a *homlät*-tal van egyeztetve.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

A. DIRR: *Theoretisch-praktische Grammatik der modernen georgischen (grusinischen) Sprache*. Hartleben. [1904.]*

A ki valaha foglalkozott a grúz nyelvvel, tudja, hogy kezdetben milyen rendkívüli nehézségekkel kellett megküzdenie: bele kellett magát élnie egy egészen sajátos szerkezetű nyelvbe olyan segítő eszközökkel, a melyek lépten-nyomon cserben hagyták. Mégis nagy tévedés volna, ha valaki azt hinné, hogy a grúz nyelv azok közé a kaukázusi nyelvek közé tartozik, a melyek még egyáltalában nincsenek föltárva,

*) A legutóbbi években élénk érdeklődés támadt nálunk a kaukázusi nyelvek és a magyar nyelv kaukázusi elemei iránt; azért érdemesnek tartjuk szaktársaink figyelmét fölhívni DIRR-nek két újabban megjelent munkájára.

vagy akár csak hézagosan ismeretesek. A grúz nyelv teljesen hozzáférhető volt eddig is, hisz mihelyt az ember az első, igaz, nagy nehézségeket legyőzte, úgy hogy szótár segítségével grúz szöveget el tudott olvasni, tárva-nyitva állt előtte egy több mint 1000 éves, elég gazdag irodalom, bő fölvilágosítást talált grúz nyelven írt nyelvtanokban, kitünő grúz-orosz és jó orosz-grúz szótár állt rendelkezésére, a nyelv tehát korántsem tartozott azok közé a kaukázusi nyelvek közé, a melyekről gyakran nem áll rendelkezésünkre más, mint egy-egy kis, éppen nem mindig megbízható szövegecske, a nyelv szerkezetét csak részben megvilágító, nem is mindig helyesen följegyzett pár nyelvtani észrevétel, — nem, a grúz nyelv igazi tudós előtt teljesen hozzáférhető volt eddig is: De azért el nem vitatható DIRR-tól az az érdem, hogy ezt a sok tekintetben érdekes nyelvet most már könnyen hozzáférhetővé tette azáltal, hogy a modern irodalmi nyelvet előbb elméletileg, azután gyakorlatilag kifogástalan, eleinte egészen könnyű, egyre nehezebbé váló nyelvi anyagon bemutatta. DIRR könyvében most a kezdő egyszerre megtalálja mind azt, a mit eddig rémséges fáradsággal össze kellett magának innen is, onnan is keresgélennie, és könnyen és biztosan haladhat a nyelv megismerésében, míg el nem jut a könyv végén álló olvasmányokhoz, ezeket is, az addig szerzett ismeretekkel és a hozzácsatolt jegyzetek segítségével simán elolvashatja, úgy hogy bátran hozzáfoghat ezután könnyű grúz olvasmányhoz, pl. DE AMICIS *Cuore* című műve grúz fordításának olvasásához,*) sehol az egész, eddig olyan rögös, úton nagyobb akadályba nem fog ütközni. Ezért DIRR-nek föltétlenül hálaival és elismeréssel tartozunk. Hogy ez az első kísérlet, a föladat rendkívül nehéz voltánál fogva, nem sikerült teljesen, az nem változtat ezen semmit sem, DIRR nyelvtana így is előkelő helyet foglal el a HARTLEBEN-féle *Bibliothek der Sprachenkunde*-ben és jóval fölülmulja az ebben a vállalatban megjelent, előttem ismert nyelvtanok legnagyobb részét.

A mikor a könyv egy pár hibájáról akarok említést tenni, nem hagyhatom szó nélkül SCHUCHARDT-nak, a kaukázusi nyelvek e kiváló ismerőjének egy megjegyzését, a melylyel nem érthetek egyet. DIRR nyelvtanában a gyakorlati rész előtt egy rövid elméleti részt találunk, a mely mindössze 26 lapra terjed és az egész műnek nem egészen 6-od részét teszi ki. Ebben SCHUCHARDT fölösleges ismétlést lát. Én egészen másképp fogom föl a dolgot. Tény, hogy a grúz nyelv igen bonyodalmas szerkezetű, különösen az igealakok mindenféle apró ele-

*) A grúz fordítás főcíme *Mot's ap'is dyuri*, azaz: «A tanuló naplója».

meket tüntetnek föl, a melyek hol elől, hol hátul járulnak a tőhöz, úgy hogy ezek ismerete nélkül amazok elemekre való bontása, szó-tárban való fölkeresése, megtanulása lehetetlen. Ehhez hozzájárul a teljesen idegenszerű írás, a melybe a kezdő természetesen csak lassanként tanul bele és a mely a gyors áttekintést és utánanézést eleinte nagyon megnehezíti. Ezért nagyon szerencsés gondolatnak tartom, hogy a szerző a gyakorlati rész elé rövid elméleti részt iktatott, hogy a szó- és alakképzésről, különösen pedig az annyira bonyolult igeragozásról előzetes áttekintést adott, a melyben a kezdő is gyorsan megtalálja a legszükségesebb tudnivalókat, sőt az is, a ki nem is kíván gyakorlatilag foglalkozni a grúz nyelvvel, mert ebben az áttekintésben a példák, nagyon okosan, nem az eredeti írásban, hanem *latin átírásban* vannak közölve és egytől-egyig le is vannak *fordítva*. Én meg vagyok arról győződve, hogy akad majd olyan is, a ki, mert nem ér rá behatóbban foglalkozni e nyelvvel, csakis ezt az elméleti részt fogja elolvasni, és nem lehet tagadni, hogy még ez is egész rakás nyelvtény megismeréséhez fog ezáltal jutni.

Hogy DRR nem annyira nyelvész, mint nyelvismerő, ki úgy látszik, bámulatos könnyűséggel sajátítja el a nyelveket, azzal a szakértő nyomban tisztába jön, ha elolvassa a bevezetést, meglátszik ez az elméleti részben itt-ott található merész magyarázatokon is; sajnálhatjuk azt is, hogy nem ismerte SCHUCHARDTnak egy alapvető értekezését (*Über den passiven Charakter des Transitivs in den Kaukasischen Sprachen*), a mely egészen új világot vetett a kaukázusi nyelvek igeragozására, de mind ez egyáltalában nem, vagy csak igen kis mértékben érinti a nyelvtan hasznavehetőségét. A tudományos készülség hiánya meglátszik a grúz hangokról szóló részben is, így pl. ha azt mondja, hogy a *ds*-nek átírt hang *ts*-től és épúgy *dš* *tš*-től a *sziszegő* kiejtésében különbözik, mégis az átírásban nem ebben, hanem az előtte való, tehát az ő fölfogása szerint is azonos hangban akarja ezt a különbséget jelölni, a mi egyenesen mulatságos. Ha az ember tehát a grúz hangok kiejtéséről némiképp tájékozódni akar, okvetetlenül más forrásokhoz kell fordulnia, teljesen természetesen csak akkor jöhet velök tisztába, ha sikerül eleven grúz embert fognia és annak kiejtését hosszabb ideig megfigyelheti. Részletekbe nem bocsátkozom, mert a kezdőnek azzal szolgálatot nem teszek, a szakértőt pedig SCHUCHARDT beható, érdekes ismertetésére utalhatom (*Wiener Zeitschrift f. d. Kunde des Morgenlandes* 18: 241—260), a mely tele van finom megjegyzésekkel, l. p. o. a mit az idézetek végén álló *-o*-ról mond a 251. l.

Csak az olvasmányokról volna hozzátenni valóm. Részben nagyon

könnyűek és alkalmasak, így pl. az ANDERSEN-féle mese («a disznópásztor»), de van azután olyan nehéz olvasmány is, a mely nem kezdőnek való, mert ok nélkül megijeszti, ilyen a *monadire* «a vadász» című a 153—155. l. Ha a szerző már CSACSAVADZE herceg, a legkiválóbb grúz író műveiből akart részletet közölni, magának kellett volna arra alkalmas, könnyű helyet kiszemelnie, nem pedig a *Bunebis kari* («a természet ajtaja») című olvasókönyvből (565—567. l.) egy roppant nehéz olvasmányt kiírnia. Épp olyan helytelen volt olyan szöveget íráspróbának lithografáltatni, a melynek megértése még annak is nehézséget okoz, a ki végig ment már az egész nyelvtanon, csak azért, mert ez a szöveg egy másik ismert olvasókönyvben (l. *Deda ena* = «anyanyelv» 235. l.) megvan írott betűkkel.

Baj az is, ámbar nem túlságos nagy, hogy elavult betűkkel van szedve az egész könyv; azért nem nagy baj, mert a ki DIRR nyelvtanából megtanulta annyira-mennyire a nyelvet, igazán játszva el fog igazodni a modern betűkkel nyomtatott könyvekben. Tény azonban, hogy a betűk rossz megválasztása szedés közben roppant sok bajt okozott a szerzőnek és jó magamnak is, a ki vele együtt olvastam a correcturát, és bajt okozhat a kezdőnek is, a ki sokáig nem fog tudni egyes betűket biztosan egymástól megkülönböztetni, különösen a *v-t* a *k-tól*.*) Ez és nem annyira a nagy sietség, a melyet SCHUCHARDT érte okol (i. h. 259. l.), szülte a legtöbb sajtóhibát. Én a legutolsó pillanatig nem tudtam a durvább papirosra nyomtatott correcturás íveken a *v-t* a *k-tól* biztosan megkülönböztetni: tudtam természetesen, hogy milyen betűt kell olvasnom, de hogy valóban az van-e előttem, vagy ikertestvére, azt gyakran csak a kész, tisztára nyomott íveken tudtam eldönteni. Ehhez hozzájárult, hogy Bécsben senki sem értett a nyelvhez, sem a szedők, a mechtaristák, sem a kiadó, sem semmi néven nevezendő tanácsadója, a szerzőtől pedig csak hetek múlva jöhetett válasz; mert eleinte a Kaspi-tó közelében, Temir-Chan-Surában volt reáliskolai tanár, később bebarangolta a Kaukázust hol lóháton, hol gyalog, hogy új meg új kaukázusi népet lásson, új nyelvet tanuljon. Egyes kérdések nyugodt megvitatása teljesen ki volt zárva, akárhányszor én nekem kellett az «imprimatur»-t ráírnom az agyoncorrigált ívre.

SCHUCHARDT az így keletkezett, tőlünk észrevett, elég szép számú sajtóhibákhoz még újakat is csatolt abban a vérmes reményben, hogy valamikor új kiadást ér a könyv. Ezek lajstromában egyebek közt azt

*) Ezért hálás lesz a hat első gyakorlat átírásáért, a melyet a függelékben talál.

olvassuk, hogy 109. l. 25. 4-szer áll *-iqav* a helyett, hogy *viqav*; tehát egy sorban *négyszer* ugyanaz a sajtóhiba! Ezt talán még sem lehetne a fönt említett nehézségekkel sem igazolni. Tény azonban az, hogy ez nem sajtóhiba, hanem mellékalak, és hogy a szerző tudatosan hagyta el a *viqav* -v-jét, mert az első személy e jele már amúgy is ki van a szóban más helyen fejezve: *mo-v-sul-iqav*; ez kitűnik egészen világosan az összefüggésből, vö. u. o. a 21. és 22. sort. Szakasztott ilyen mellékalak pl. *v-qop'il-v-iqav* mellett *v-qop'il-iqav*, a melyet kétszer jegyeztem ki magamnak a híres *Bölcsesség és hazugság könyvéből*.

DIRR könyve nem tudós nyelvész műve, tisztán gyakorlati nyelvtannak véve is vannak fogyatkozásai, de előrelátható, hogy hosszú időn keresztül ez lesz az egyetlen könyv, a mely gyorsan és sikeresen be fogja avatni a kezdőt a grúz nyelv annyira bonyolódott szerkezetébe.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

A. M. DIRR: *Grammatika udinskaĝo jazyka*. Tiflis 1903. XI+101 l. (Különlenyomat a *Sbornik materialov dlja opisaniĝa méstnostej i plemen Kavkaza* 33. kötetéből.)

Mikor DIRR megírta grúz nyelvtanát, csak könnyebbé akarta tenni a kezdőnek egy különben jól ismert nyelvbe való behatolást; egészen más föladat előtt állt, mikor az új nyelvet tette tanulmányai tárgyává: itt az eddig megjelent gyér közlések helyreigazítására és újabb, megbízhatóbb források gyűjtésére kellett törekednie. Igaz, hogy az údok nyelvével nem kisebb tudós foglalkozott, mint SCHIEFNER (*Versuch über die Sprache der Uden*. St. Petersburg, 1863. *Mémoires de l'académie* VIIe série tome VI, No 8), de maga SCHIEFNER sohasem járt az údok között, csak mások gyűjtéseit dolgozta föl; nem csoda, ha gyakran nem pontosan jelöli a hangokat, hasonló hangokat összevetészt egymással, mások híjján nagyobbára oroszról fordított szövegeket közöl, a melyekben sem az észjárás, sem a nyelvezet nem új.

Az új nyelvet már SCHIEFNER idejében is csak két községben beszélték, és SCHIEFNER igen valószínűnek tartotta, hogy nemsokára teljesen ki fog halni: «Im Allgemeinen gewinnt das Tatarische, namentlich der Aderbidschanische Dialekt, von Jahr zu Jahr mehr Boden und es lässt sich ziemlich sicher erwarten, dass das Udische in kurzer Zeit ganz verschwunden sein wird.» (4. l.). DIRR egyelőre csak az egyik község nyelvét írja le, Vartasen nyelvét — SCHIEFNER is, úgy látszik, csak ezt ismerte — a tőle 40 versztnyire fekvő Nidzs község nyelvéről még nem sikerült elég anyagot gyűjtenie, leírását későbbre halasztja. «E két község lakossága, mondja D., eléggé kevert; Vartasamban p. o. találni örményt, tatárt, perzsát, zsidót és néhány lezget...

Vartasen úd lakosai csaknem valamennyien beszélnek anyanyelvükön kívül folyékonyan tatárul, perzsául vagy örményül.» (I. l.). Ennek következtében nyelvük csak úgy tarkálk tatár, perzsa, örmény szótól és fordulatától, úgyhogy nagyon nehéz megállapítani, hogy az idegen elemből mi számítandó az úd szókincshez, mi nem. Szerencsére DIRR mindezeket a nyelveket beszéli, úgyhogy könnyebben állapíthatja meg, mint sok más, mit szabad mindebből a készülő úd szótárba fölvennie; helyeselhetjük azt az elvét is, hogy a mely idegen szó a tőle gyűjtött nyelvanyagban következetesen ismétlődik, az már úd szónak tekintendő és a szótárba bejegyzendő.

Mikor a szerző felsorolja azt a kevés anyagot, a mit maga előtt talált, SCHIEFNER művét nevezi az úd nyelv egyetlen komoly ismertetésének. (III. l.). Hát ERCKERT, a kinek vastag könyvét MUNKÁCSINK olyan bizalommal választotta merész kombinációinak főalapjául? Hát igaz, hogy nála is találni 545 úd szót, 200 úd mondatot és egy rövidke nyelvtani vázlatot, de DIRR, a ki évek óta lakik a Kaukázusban és egy rakás kaukázusi nyelvet ismer, természetesen nem becsülheti sokra ezt az összetákolt művet. «Erckert könyve, azt mondja, nagy port vert föl és szerzőjének mindazok dicséretét szerezte meg, a kik a számos kaukázusi nyelvekből egy árva szót sem tudnak... Ha tekintetbe vesszük, hogy könyvét külföldön írta, lehetetlen volt hibákat nem ejtenie, de annyit legalább megtehetett volna, hogy ne írjon *p-t r* helyett [tudvalevő dolog, hogy a *p* jel a cyrillben *r-t* jelent!], *n-t p* helyett [e két hang jele a cyrill írásban könnyen összetéveszthető], *d-t f* helyett stb. Az ilyen hibák kizárólag annak tulajdonítandók, hogy az orosz betűkkel neki beküldött anyagot figyelmetlenül írta át.» (III. és k. l.). Következik erre a botlások egy kis lajstroma, a melyből csak két különösen jellemző esetet idézek. ERCKERT *hejvan* helyett egy ízben *sjvan-t* ír — «čolla-sjvan» a Thier szó a. — ámbár magából az údból is idéz nyomban a következő sorban egy *čajvan* alakot, azonkívül az avarból, rutulból is, sőt azt is tudja e szóról, hogy arab eredetű! ERCKERTnél az «Adjectiva» című fejezetben a *gut* alatt azt olvassuk: úd «šel adamare», a mi dehogyan is «adjectivum», hanem egész mondat és azt jelenti, hogy «bonus homo est». Szóval mindenütt az a szellem kísért, a mely p. o. a grúz *ts'ats'xvi-t*, a mely *hársfát* jelent, a «Pfote» ciklbe hányta, mivel az orosz *lipa* «Linde» meg a *lapa* «Pfote» egy kicsit hasonlítanak egymáshoz!

Fölötte érdekes, a mit DIRR SCHIEFNER szövegeiről mond: «A párbeszéd egyes szólásai, mondja, eléggé megközelítik a tiszta úd nyelvezetet («*priblizitel'no udinskija*»), némely vers tökéletesen úd, de az oroszból fordított prózaszövegek sem nem oroszok, sem nem údok.

Annyira nem hasonlítanak az új nyelvhez, hogy nem tudtam azok alapján folytatni a tanulást az első tanítómmal, SZOGOMONIANCZCAL, a ki Vartaszenben született és nevedett,*) de jóformán semmit sem értett a szövegekből, úgyhogy kénytelen volt engem arra kérni, hogy ne foglalkozzunk már e szövegek alapján.» (VIII. l.). De nagy tévedés volna, ha valaki ezért azt hinné, hogy SCHIEFNER munkája, úgy mint BROCKERTÉ, teljesen hasznavehetetlen; szó sines róla: Sch. munkája nemcsak egyengette DIRRnek az útját, de DIRR munkája mellett is folyton még hasznát fogjuk látni, csak tudomásul kell vennünk, hogy az oroszról fordított szövegeiben akadnak «faragott szavak, orosz fordulatok, sőt oroszos nyelvtan», hogy bennök «csak a szavak külső köntöse új». Nem egyszer nagyon érdekes a két munkában az egy és ugyanarról a jelenségről mondottakat összevetni, így p. o., a mit egyrészt Sch. mond, másrészt pedig D. a hangzó illeszkedésnek az új nyelvben található gyér nyomairól. (SCHIEFNER 11. l., 11. §., DIRR 8. l.).

Nem ismerem eléggé az új nyelvet, hogy ítéletet mondhatnék D. szövegeiről, de a szerzőt roppant szívós embernek ismerem, a ki gyakran a legnagyobb nélkülözések közt heteket-hónapokat tölt a legvadabb vidékeken, hogy új meg új anyagot gyűjtsön. Mert egészen helyesen azt tartja, hogy ez az első föladat; összehasonlítani a kaukázusi nyelveket egymás közt, vagy éppenséggel még távolabb eső kapcsolatokat keresni majd csak akkor lehet, ha az egyes kaukázusi nyelveket magukat pontosabban ismerjük. (X. l.). Igaz, hogy ez az út lassú, kimondhatatlanul fáradságos, nem való azoknak a fellegekben járó tudósoknak, a kik madártávlatból mélységes pillantásokat vetnek a népek multjába, de azután meg-megbotlanak akár egy nyomorult sajtóhibán is, *kígyót*-békát magyaráznak ki olyan új szóból, a mely azt jelentené voltaképen, hogy «nagy», de a melyet ők sebes röptükben — *v a r a n g y o s b é k á n a k* néznek... Ilyen tudósok valószínűleg nem fognak DIRR új nyelvtanához sem nyúlni, hisz ez a szerencsétlen ember még csak nem is írja le az egész új nyelvet, hanem csak Vartaszen község nyelvét!

ÁSBÓTH OSZKÁR.

*) A szóban levő szövegeket egy vartaseni ember fordította oroszról; már említettem, hogy SCHIEFNER valószínűleg csakis a vartaseni nyelvjárást ismerte.

DR. KARL ŠTREKELJ: *Zur slavischen Lehnwörterkunde*. (Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Philologisch-historische Klasse. Band L. Wien, 1904.)

ŠTREKELJ gráciai egyetemi tanár becses magyarázatokat ad élénk e munkájában a szláv nyelvekbe átvett idegen szavak egy részéről. Vizsgálódásai a nyugati szlávtság területén a német, olasz, friauli és a magyar jövevényszavakra terjednek ki. Különösen a szlovén és a horvát nyelvből és nyelvjárásaikból veszi adatait, csak itt-ott tesz egy-egy megjegyzést a többi szláv nyelvekre is. Nagyon emelkedett volna a munka értéke, ha szerzője mindenütt figyelemmel kíséri vala a többi szláv nyelveket is, mert a mit az egyik rokon nyelv csak sejtet, azt a másik sokszor meglepő világosan mutatja.

Fejtegetett jövevényszavai, — mint a bevezetésben maga is mondja, — többfélék: vannak olyanok, a melyeket eddig nem vizsgáltak etymologiailag, továbbá olyanok, a melyeket eredeti szláv szavaknak tekintettek, vagy ha ismerték is idegen eredetüket, nem az igazi helyen keresték. Az eredet megállapításában kiinduló pontul, a hol csak lehetséges, a nyelvjárási formákat veszi, mivel az átvételek legtöbb esetben a nép ajkán történnek.

Anyagának legnagyobb része megtalálható MIKLOSICHNÁL és MATZENAUERNÁL; néhol megerősíti, bővebben kifejti azok magyarázatait, más-hol pedig velük szemben új megoldást kísérel meg. Tárgyalásában nem az eredet szerint való csoportosítást követi, hanem betűrendben végez az egyes szavakkal; műve végén azonban eredet szerint is csoportosítja a tárgyalt átvételeket.

Ennyit a műről általában. A következőkben a magyar nyelvészetet is érintő oldaláról fogjuk vizsgálni. Annyit mindjárt előrebocsát-hatunk, hogy ŠTREKELJ nem ismeri eléggé a magyar nyelvészet terén tett újabb kutatásokat. Igyekszik például felhasználni a magyar népnyelv adatait, de erre nézve forrásként csak egy német-magyar szótára van; a magyar *esperes*-t még mindig a német *Erzpriester*-ből származtatja. Adatainak ellenőrzésében nem tud kellő kritikát gyakorolni, pl. a szlovén *gombleg*, *gomblek* «nyírfavirág» szót a magyar *gomboly*-ből magyarázza, az *-eg*, *-ek* végzetet a szlovén *bombek* «bodzavirág» hatásának tulajdonítva. A *gomboly* azonban a nyelvújítás terméke: elvonás a *gombolyag*-ból. (A Magy. Tudós Társaság 1838-iki magyar-német szótárában találtam rá az első adatot.) Ez a *gomboly* sem a nép nyelvébe nem ment át, sem az irodalomban nem vált közhasználatúvá, tehát a szlovén sem vehette át, hanem átvehette a *gombolyag* ot, és ebből lehetett a *bombek*-kel való vegyülés útján *gombleg*.

A fejtegetett szavak között több mint hetven van olyan, a mely a magyarból került a szláv nyelvekbe. Nem célunk ezeknek szótárszerű felsorolása, csupán a fontosabbaknak látszó magyarázatok ismeretetésébe bocsátkozunk. Ilyeneknek találtam a *betež*, *ošt*, *rovaš* és *vadlovati* czikkeket.

A szlovén *betež* «betegség, fájdalom» szót régebbi magyarázatok alapján ő is a magyar *beteg*-ből származtatja; egy más magyarázat azonban a kfn. *wetac*, *wetage* szóval hozza kapcsolatba. ŠTREKELJ a kettőt össze akarja egyeztetni és azt mondja, nincs semmi akadály a annak, hogy a magyar *beteg*-et a kfn. *wetac*-ból eredeztessük. Az átvétele bizonyítani is akarja egy pár $w > b$ megfeleléssel, az *-ac > -eg* változást pedig a hangzó-illeszkedés törvénye alá vonja. Csak két német jövevényszavunkat kell említenünk: *obéogat* és *rostokol*, azonnal szembe tűnik a magyarázat lehetetlensége. Hogy a szó jelentése a szlovénban és magyarban nem egészen azonos, az épp azon a módon magyarázható, mint az *-ež* végzet *-eg* helyett, t. i. a gyakori *betežen*, *betežnik*, *obetežati* sat. formákból való elvonással (NyK. XXXIII: 105.).

A kaj-horvátban előforduló *ošt* (külváros, suburbium) a német *vorstadt*-ból van nála magyarázva; de helytelenül, mert ez a szó a magy. *hóstat*-tal (külváros, v. ö. MTsz. és NySzót., továbbá MELICHLUMTZER, Deutsche Lehnwörter) együtt az újfn. *hofstatt*-ból való. A közvetítés magyar lesz, v. ö. hopmester: opmester, ofmester (NySzót.).

Egész művében legtöbb figyelmet érdemlő czikk a *rovás*-ról szóló. Sorra veszi az elméleteket, a melyeket ennek a több szláv nyelvben előforduló szónak eredetéről fölállítottak. SCHMELLER és utána MATZNAUER az ófn. *ruaba*, *ruawâ* «szám», *ruawôn* «számlálni» szóban kereste az eredetét, LEVSTIK pedig az olasz *rovescio*, *rivescio* szóból igyekezett megfejteni, a mely a pénz írásos lapját jelenti. Mind a két föltevésnek ellene mond a szó jelentése, a mely mindenütt «bevágás, bemetszés, bevagdalt fa v. koczka». MIKLOSICH eredeti szláv szónak tekintette: *ръвъ*- vagy *rovъ*- ige-többsz. *-ašjъ* képzővel alkotva. ŠTREKELJ nagy gondal czáfolja meg MIKLOSICH származtatását; azt mondja, hogy az egyházi szlávban és a szerbben elő sem fordul ez a képző, a többi szláv nyelvekben pedig mindig denominális. Tehát nem tekinthetjük szláv eredetűnek, hanem összeköttetésbe kell hoznunk a magyar *rovás*-sal. Több szláv nyelvben előfordul egy *rubež*, *robež* szó, mely bevágást jelent. Fölemlíti ŠTREKELJ annak a lehetőségét, hogy a magyar *rovás* ennek az átvétele és ebben a magyar alakjában került volna vissza a szláv nyelvekbe. De ő maga sem tartja valószínűnek, a minthogy nem is az. BUDENZ szerint a magyar *rov*- (*rovok*, *rovás* sat.) finnugor ere-

detű. (I. MUSz. 664). PÁRIZ-PÁPAINÁL és általában régibb nyelvünkben a szó első tagjában *o* h. *a* van: *ravás*; ma is *ravatal* és nyelvjárási-lag *ravás*, *kútravás* (MTsz.). Ezek a nyiltabb hangzójú alakok is mutatják, hogy nem lehet az idézett szláv szó átvételével dolgunk.

A magyar nyelvtörténet szempontjából érdekes *vallani* igéneknek a szláv nyelvekbe történt átvétele: szlovén *vadlovati* «bevallani», *vadlívanye* «vallomás», a kaj-horvátban *d* nélkül: *valovati*, *valovanye*, *valuvas*. Ezekhez tartoznak még a ŠTREKELJ nem említette tót *voluvat* és *vodluvat* «megvallani». A magyar *vallani* igéből magyarázza őket és a *d* betoldását a szlovén *váditi* igével való vegyülésnek tulajdonítja. MELICH (Nyr. 32: 233.) másképen fejt meg a dolgot: a *vadlovati* sat. alakok azt bizonyítják, hogy a magyar *vallani*-ban éppúgy *dl* > *ll* fejlődést kell látnunk, mint a *hall*, *üll* (tünnepet üll), *ell* (Edelemes) szavainkban. Az EhrC. *vadlany* adata döntőleg bizonyítja a magyarázat helyességét.

Magyar hatás észlelhető a horvát nyelvjárások egyes vidékein az *-om*-ra végződő latin jövevényszavak átvételénél, pl. *kaptolom*, *evangeliom*, *fundamentom*, *legištrom*, *testamentom* sat., a melyeknek *-om* végzete magyar közvetítésre mutat.

ŠTREKELJ a szlovén *bezgáti* «ingerelni, piszkálni» igét a népnyelvi olasz *sbisigar*, *bisegar* és hasonló alakokból magyarázza, holott sokkal egyszerűbben megtalálható a magyar *bizgat*-ban. Jelentésük is azonos.

Az eddig ismertetteken kívül megtalálhatók a szlovénban: *bűn*, *borspor*, *dúsgazdag*, *kanász*, *kertész*, *köszvény*, *kurucz*, *szűcs*, *vezér*, *ürge* sat., a horvátban: *fojtás*, *kelés*, *korlát*, *mosdó*, *rizskása*, *sóska*, *tarka*, *kantár*, *taraczk* és még számos más.

Az itt említettek közül a *beteg*, *rovás* és *vall* szavainknak a szláv nyelvekbe történt átvételére már MUNKÁCSI rámutatott (NyK. XVII. 66—126 ll.), a mikor egyszersmind a horvát és szlovén nyelv szókincséből 250 kétségtelen magyar eredetű szót sorolt fel; MUNKÁCSI gyűjteménye pótlására HALÁSZ (NyK. XVIII. 448—455. ll.) még ötven ugyanilyen szót közölt. ŠTREKELJ úgy látszik, ezekről semmit sem tudott, pedig ha ismeri vala e gyűjteményeket — és általában a magyar nyelvészet forrásműveit, — egyrészt bővebben és könnyebben meríthet, másrészt elkerülheti azt a határozatlanságot, tapogatódzást, sokszor tájékozatlanságot és kritikátlanságot, a mely így könyvének nem egy lapján szemünkbe ötlük.

SÁGI ISTVÁN.

Kisebb közlemények.

A Magyar Fonétika átírása. GOMBOCZ ZOLTÁN a *Magyar Fonétikáról* írt bírálatában (NyK. 34 : 236.) kifogásolja, hogy nem vettem át a FUF. átírását minden változtatás nélkül, sőt azt állítja, hogy nincs jogom «némi módosításról» beszélni, hisz a FUF. 23 magánhangzó-jele közül csak nyolczat tartottam meg s a mássalhangzók jelei közül is megváltozott vagy 5—6. Ebből tehát a bírálat olvasója joggal azt következtetheti, hogy én egy csaknem egészen új átírást találtam ki s ezt a FUF. czége alatt akarom a tudományba becsempészni. Dehogy akarom! Tényleg elfogadtam a FUF. átírását, még pedig megtartottam az összes hangjelölő betűket ugyanolyan hangértékkel (egy kivétellel), s megtartottam az összes mellékjeleket (szintén egy kivétellel). Változtatást a FUF. átírásán csak két okból tettem: vagy czélszerűség okából, vagy pedig, ha fonétikámban a hangok rendszere eltér SETÁLA-étől. Minthogy fonétikámban az angol fonétikusok alapján állítottam fel a magánhangzók rendszerét s mivel ép a magyar nyelv szempontjából különösen helyesnek tartom a négyes fokozat helyett a magánhangzók hármassal osztályozását, a magánhangzók rendszerében elesik a FUF. negyedik sora, tehát fölöslegessé válnak a következő jelek: *á, ä, ε, ξ*. Igaz, hogy GOMBOCZ nem tudja belátni «a BELL-SWEET-SIEVERS-BALASSA-féle magánhangzó-séma nagy előnyeit a TECHMER-SETÁLA-féle fölötte», én azonban belátom, hogy amaz jobb és czélszerűbb s rám nézve mégis csak első sorban ez a döntő. Valóságos változtatást csak két dologban tettem. A lefaragott *o, ö* jelek helyett használtam a *o, ö* jeleket, mert azokat a megcsonkított betűket határozottan rosszaknak tartom (v. ö. NyK. 32 : 85.), s SETÁLA egy hozzámm intézett levelében maga is elismeri, hogy ez a változtatás esetleg figyelembe vehető. A másik változtatás pedig az, hogy a hátsó hangok *e, i* jele helyett az eddig is használt *é, í* jeleket tartom meg, még pedig azért, mivel a betűk alatt egyéb mellékjeleket kell elhelyezni. Ismétlem tehát, hogy a két átírás között a különbség a magánhangzóknál csak egy betű (*o* helyett *o*) és egy mellékjel (*e* helyett *é*). A mi a fonétika 156. lapján közölt összehasonlításban még különbségnek látszik, annak oka csak az, hogy én e fonétikai kézikönyvben követ-

kezetesen alkalmaztam az átírás mellékjeleit s csak a függelékben magyaráztam meg a FUF. egyszerűsítéseit; v. ö. « ω statt \underline{u} , $\acute{o} = o$, $\acute{e} = e$ » stb. (FUF. I. k. 36—40. l.).

A mássalhangzók jelei közt a különbség még kevésbé jelentékeny: a β helyett a w -t használom, épúgy mint SZINNYEI (NyK. 32 : 95 és M. Nyelvhas.², 16. l.), szintén az ő példájára használom a spirans l hangok jeleit az λ és λ -t. A mi egyéb csekély különbség még van a mássalhangzók jelölésében, az is a hangrendszerek különbségén alapszik. Ilyen az \acute{s} \acute{z} hangoknak kissé eltérő jelölése s a jesítés jele. Joggal mondhattam tehát könyvem bevezetésében, hogy némi változtatással elfogadtam a FUF. átírását. S a FUF. átírásához már csak azért sem kellett minden egyes részletében ragaszkodnom, mivel SETÁLA maga kijelenti (FUF. I. 31—32.), hogy javaslatai nem véglegesek, s hogy hajlandó a beérkező vélemények alapján az ő javaslatain is, ha jónak látja, változtatni.*)

BALASSA JÓZSEF.

Értesítő.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság október 22-én tartotta meg tisztválasztó közgyűlését. Elnökké SZILY KÁLMÁN, másodelnökké SZINNYEI JÓZSEF, titkárrá TOLNAI VILMOS, jegyzővé GOMBOCZ ZOLTÁN választott meg; a pénztárosi teendőket egyelőre a titkár, a könyvtárnoki teendőket pedig a jegyző fogja végezni. A társaságnak SEMSEY ANDOR kétezer koronát adományozott azzal a kikötéssel, hogy a saját külön folyóiratát 1905 elején indítsa meg.

A helsingforszi egyetem finnugor nyelvészeti tanszékére PAA-SONEN HEIKKI dr. egyetemi magántanár neveztetett ki. Kötűnő szak-társunkat október 15-én iktatták be tanári székébe, s ez alkalommal a következő című székfoglaló előadást tartotta: «Hol volt a finnugor népek őshazája?»

*) GOMBOCZ egyéb megjegyzéseiről nem akarok ezúttal szólni, mert nem vagyok barátja az ellenbírálóknak, másrészt meg hosszabb tárgyalásra volna szükség, ha részletesen meg akarnám világítani eltérő felfogásunkat a fonétika egyes kérdéseiben. Csak arra akarok röviden utalni, hogy az *Artikulationsbasis*-t nem fordítom az ejtés alapsajátságának, hanem határozott különbséget teszek a beszélő szervek nyugalmi helyzete (39. l.) és a kiejtés alapsajátságai (40. l.) között, a mit a legtöbb fonétikus folyton összezavar. — A zenei hangsúlyra vonatkozó kifogásait sem bírálhatom most meg, hanem kíváncsian várom a pontos mérések alapján tett megfigyelések eredményét.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő

FOLYÓIRATOK:

Akadémiai Értesítő. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti *Szily Kálmán* főtktár. Tizenharmadik kötet. 1902. évfolyam.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvastott emlékezésedeket, jelentéseket, bírálatokat, valamint az értekezések kivonatait (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön ézikkek során közli. Ismerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kizsmeelvén belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyas ismertetések közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbízható szakférfiak tollából. Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 6 kor. Az «Akadémiai Értesítő»-t díjtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendü beltagjai, alapítványtevői s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai. Az I—XI. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 6 kor.; a Könyvkiadó Vállalat új aláírónak 4 kor. 50 fill.

Archaeologiai Értesítő. Uj folyam. XXII. köt. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társu-atnak közlönye. Szerkeszti *Hampel József*.

Célja a hazai és külföldi archaeologiai és műtörténelmi mozzanatok a közönséggel megismertetni, és kisebb archaeologiai s műtörténelmi cikkekkel közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és december hónapok 15-ik napján. Bolti ára 12 korona; egyes füzetek ára 2 kor. 40 fill.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti dr. *Pauer Imre* osztály-titkár. Tizedik évfolyam.

Az «Athenaeum» a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául. Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 10 kor.

Irodalomtörténeti Közlemények. Tizenkettedik évfolyam. Szerkeszti *Szilády Áron* a bizottság előadója.

E negyedévenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából bocsáttatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 10 kor., egyes füzet ára 3 kor.

Mathematikai és Természettudományi Értesítő.
XX. kötet. A M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata. Szerkeszti *König Gyula* osztálytitkár.

A «Mathematikai és Természettudományi Értesítő» a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkákat teszi közzé, föltéve, hogy a követelményeknek megfelelnek. Az Értesítőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szempontból is kellő gonddal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kíván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részletek kellően kidomborodnak. Az Értesítő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és december hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 10 kor.

Nyelvtudományi Közlemények. Harminczkettedik kötet.
A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti *Szimyei József*.

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek feladatai a magyarral hason alkotásu altáji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek földéretésére vagyis tudományos megfajtására szolgáljanak. Más, bár nem hason alkotásu nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni. Megjelenik negyedévenként, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s előfizetési ára 6 kor.

Történelmi Tár. Évnegyedes folyóirat. Uj folyam. 1901. II.
Kiadja a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának hozzájárulásával a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti dr. *Komáromy András*.

A folyóirat ez új folyama a M. Tud. Akadémia történettudományi bizottságának nemcsak anyagi, hanem jelentékeny szellemi támogatásával is jelenik meg, a mennyiben a bizottság sok nevezetes hazai s a legnevezetesebb külföldi levéltárakból évtizedek óta gyűjtött és másolt magyar vonatkozású forrásanyagát a *Történelmi Tár* rendelkezésére bocsátotta, s ezzel valódi kincsházat nyitott meg a történetkutatók előtt, melynek kincsei eddig jóformán használatlanul heverték a bizottság kéziratrárában.

Egy-egy füzet bolti ára 2 kor., az egész évfolyamé 8 kor.

Megrendelhető

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.